

MİQRASIYA ÜZRƏ DƏRSLİK

Avropa İttifaqı
tərəfindən maliyyələşdirilir

ICMPD
International Centre for
Migration Policy Development

MOBILAZE
Azərbaycan və Avropa İttifaqı vətəndaşlarını
hər-birinsə daha yaxın edək

MIQRASIYA ÜZRƏ DƏRSLİK

Miqrasiya Siyasətinin İnkişafı üzrə Beynəlxalq Mərkəz (MSİBM)

Avstriya Respublikası,
Vyana şəhəri A-1020,
Rotschildplatz 4
www.icmpd.org

Miqrasiya Siyasətinin İnkişafı üzrə Beynəlxalq Mərkəz
Avstriya Respublikası, Vyana şəhəri
2024-cü il

Miqrasiya Siyasətinin İnkişafı üzrə Beynəlxalq Mərkəzin Azərbaycandakı Nümayəndəliyi

Azərbaycan Respublikası, Bakı şəhəri,
World Business Centre, Səməd Vurğun küç. 43
2024-cü il

Müəlliflər:

Anne Herm, Aygül Abbaszadə, Azər Allahverənov, Fuad Çıraqov, Könül Cəfərova, Lamiyə Rzayeva-Əhmədli, Mixael Şpindeleqqer, Martin Hofman, Mişel Poulayn, Nərgiz Üzeyir-Hacıyeva, Olqa Qulina, Violeta Vaqner, Ülvi Əliyev.

Redaktorlar:

Violeta Vaqner, Kseniya Pilipenko, Aygül Abbaszadə, Elmar Mürsəliyev.

Bütün hüquqlar qorunur. Bu nəşrin heç bir hissəsi müəllif hüquqları sahiblərinin icazəsi olmadan hər hansı formada və ya vasitə ilə, elektron və ya mexaniki, o cümlədən surətçixarma, yazma və ya istənilən məlumat saxlama və axtarış sistemi ilə çoxaldıla, təkrarlana, yaxud da ötürülə bilməz.

Bu sənəd Avropa İttifaqının maliyyə dəstəyi ilə hazırlanıb. Bu nəşrin məzmunu yalnız MSİBM-in məsuliyyət dairəsinə daxildir və Avropa İttifaqının fikirlərinin mütləq şəkildə əks etdirilməsi kimi qəbul olunmamalıdır.

Mündəricat

Ön söz	6
İxtisarlar	8
Fəsil 1: Giriş	13
Fəsil 2: Miqrasiya tədqiqatlarının çoxfənli xarakteri	17
Fəsil 3: Miqrasiya və miqrant tipologiyaları	41
Fəsil 4: Əsas miqrasiya nəzəriyyələrinin icmalı	87
Fəsil 5: Miqrasiya məlumatları və bu məlumatların idarə edilməsi	121
Fəsil 6: Miqrasiyanın hüquqi aspektləri	147
Fəsil 7: Miqrasiya və milli təhlükəsizlik	205
Fəsil 8: Miqrasiya idarəçiliyi	247
Fəsil 9: Azərbaycanda miqrasiya idarəçiliyi	289
Fəsil 10: Miqrant inteqrasiyası	329
Fəsil 11: Azərbaycanla qonşu olan ölkələrin miqrasiya siyasətinin icmalı	363

Ön sözü

Biz miqrasiya dövründə yaşayırıq. Tarixdə heç vaxt olmadığı qədər çox sayda insan anadan olduğu və ya valideynlərinin doğulduğu ölkələrin hüdudlarından kənarda yaşayır. Bu miqrasiya dövrü könüllü və məcburi mobillik, qanuni və qanunsuz yerdəyişmələr, regional və transkontinental miqrasiya modelləri ilə xarakterizə olunur.

Beynəlxalq miqrasiya müxtəlif amillərin və səbəblərin təsir etdiyi çoxşaxəli bir prosesdir. Münaqişələr, qeyri-sabitlik, iqtisadi disbalans, qloballaşma, demoqrafik dəyişikliklər, işçi qüvvəsinə olan tələb və təklif, yeni kommunikasiya vasitələri və iqlim dəyişikliyinə artan təsirləri dünya əhalisinin daha böyük hissəsini sığınacaq axtarmaq, daha yaxşı gələcək qurmaq və ya yaxın, yaxud uzaq xaricdə şəxsi arzularını gerçəkləşdirmək üçün beynəlxalq sərhədləri keçməyə sövq edir.

Miqrasiya çox mürəkkəb mövzu olmaqla yanaşı, həm də olduqca mübahisəli məsələdir. O, insanları birləşdirir və icmalar, ölkələr, qitələr arasında əlaqə yaradır. Miqrasiya imkanlar təqdim edir, lakin eyni zamanda çətinliklər də yaradır. Onu güclü aparıcı qüvvələr, bir çox fərqli iştirakçı və müxtəlif, bəzən isə ziddiyyətli ola bilən məqsədlər formalaşdırır. Miqrasiya bizi bir araya gətirir, amma bəzən bir-birimizdən ayırır.

Miqrasiyanı tənzimləyən bütün digər dövlət qurumları kimi, Azərbaycan Respublikası Dövlət Miqrasiya Xidməti də yüksək gözləntilərə cavab verməli və bu işdə ən yüksək peşəkar standartları tətbiq etməlidir. Təlimləndirilmiş və yaxşı təhsil almış işçilər hərtərəfli inkişaf etmiş institusional potensialın, bəlkə də, ən vacib hissəsini təşkil edir.

Avropa İttifaqının maliyyələşdirdiyi “MOBILAZE 2” layihəsi çərçivəsində hazırlanmış bu dərsliyin məqsədi məhz belə bir prioritet fəaliyyəti dəstəkləməkdir. Dərsliyin on bir fəslində hər zaman fundamental nəzəri konsepsiyalar və beynəlxalq tədqiqatların vəziyyəti haqqında məlumat vermək, eyni zamanda,

siyasi debatlar, miqrasiya sahəsində diplomatiya və beynəlxalq əməkdaşlığın ilkin şərtlərini işıqlandırmaq niyyəti ilə öz qabaqcıl təcrübəsini və “nouhau”-sunu bölüşən geniş profilli, beynəlxalq səviyyədə tanınmış ekspertlər bir araya gətirilib. Məqsəd müvafiq tematik sahələrin təfərrüatlı mənzərəsini təqdim etmək, eləcə də miqrasiya mövzusunun vahid şəkildə, bütünlüklə mənimsənilməsini təşviq etməkdir. Təfərrüatlı “nouhau” və ümumi icmal güclü institusional biliyi formalaşdıran iki elementdir və mən bütün müəlliflərimizə işlərinə, töhfələrinin müstəsna keyfiyyətinə, həm də bu vahid məqsədi belə asanlıqla dəstəkləməyə hazır olduqlarına görə səmimi qəlbədən təşəkkür etmək istəyirəm.

Eyni zamanda, mən “MOBILAZE 2” layihəsinə göstərdikləri köməyə görə Avropa İttifaqına, fədakar əməyə görə Miqrasiya Siyasətinin İnkişafı üzrə Beynəlxalq Mərkəzdən olan əməkdaşlarıma və ən əsası davamlı dəstəyi və güclü iştirakı ilə birgə səylərimizi əla nəticələrə yönəldən Azərbaycan Respublikası Dövlət Miqrasiya Xidmətindəki bütün həmkarlarıma minnətdarlığımı bildirmək istəyirəm.

Mən qəti şəkildə əminəm və həqiqətən ümid edirəm ki, siz bu dərsliyi milli və beynəlxalq miqrasiya idarəçiliyi sahəsində gələcək fəaliyyətiniz üçün vaxtında hazırlanmış və faydalı alət hesab edəcəksiniz.

Mixael Şpindeleqqer

*Miqrasiya Siyasətinin İnkişafı üzrə Beynəlxalq Mərkəzin
Baş direktoru*

İxtisarlar

AADİP	Afrika-Avropa Diaspora İnkişaf Platforması
VXSİDA	Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyi
AHİK	Azərbaycan Həmkarlar İttifaqları Konfederasiyası
BP	British Petroleum
BAFIA	Əcnəbilər və Xarici İmmiqrantlarla İş üzrə Bürosu
MDB	Müstəqil Dövlətlər Birliyi
UHK	Uşaq Hüquqları Konvensiyası
İQK	İşgəncələrə qarşı Konvensiya
AŞ	Avropa Şurası
ÜASS	Ümumi Avropa Sığınacaq Sistemi
DEMIG POLICY	Beynəlxalq Miqrasiya Siyasəti Layihəsinin Müəyyənediciləri
İDMKŞ	İnkişafa Daxil Məcburi Köçkün Şəxslər
AİB	Avropa İqtisadi Bölgəsi
AİHK	Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası
AİHM	Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi
AATA	Avropa Azad Ticarət Assosiasiyası
AMŞ	Avropa Miqrasiya Şəbəkəsi
ENIGMMA	“Gürcüstanda Miqrasiyanın Davamlı İdarə Edilməsi” layihəsi
Aİ	Avropa İttifaqı
EURODAC	Avropa Sığınacaq Daktiloskopiya Məlumat Bazası
EASO	Avropa Sığınacaq Dəstəyi Ofisi
EUAA	Avropa İttifaqı Sığınacaq Agentliyi
ŞAMA	Şərqi Avropa və Mərkəzi Asiya

AİB	Avrasiya İqtisadi Birliyi
Frontex	Avropa Sərhəd və Sahil Mühafizəsi Agentliyi
MQP	Miqrasiya üzrə Qlobal Pakt
QQP	Qaçqınlar üzrə Qlobal Pakt
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul
DTQAF	Diaspora və Transmillilik üzrə Qlobal Araşdırma Forumu
iiv	İnsan İmmun çatışmazlığı Virus
İAMAS	«Giriş-çıxış və qeydiyyat» idarələrarası avtomatlaşdırılmış məlumat-axtarış sistemi
MSİBM	Miqrasiya Siyasətinin İnkişafı üzrə Beynəlxalq Mərkəz
MSHBP	Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt
MK	Məcburi Köçkün
BƏT	Beynəlxalq Əmək Təşkilatı
BMI	Beynəlxalq Miqrasiya İnstitutu
IMPALA	Beynəlxalq Miqrasiya Siyasəti və Hüquq Təhlili Layihəsi
IMPIC	Müqayisə Layihəsində İmmiqrasiya Siyasətləri
BMT	Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatı
BQT	Beynəlxalq Qaçqınlar Təşkilatı
BƏMAÜHMBK	Bütün Əməkçi Miqrantların və onların Ailə Üzvlərinin Hüquqlarının Müdafiəsi haqqında Beynəlxalq Konvensiya
İŞİD	İraq və Şam İslam Dövləti
İSST	İran Səhiyyə Sığorta Təşkilatı
ŞV	Şəxsiyyət Vəsiqəsi
İQS	İşçi Qüvvəsi Sorğusu
SHT	Savadrılıq Hərəkəti Təşkilatı
XİN	Xarici İşlər Nazirliyi
SN	Səhiyyə Nazirliyi

DİN	Daxili İşlər Nazirliyi
MIGOF	BMqT-nin Miqrasiya İdarəçiliyi Çərçivəsi
MIPEX	Miqrant İnteqrasiya Siyasəti İndeksi
ƏƏSMN	Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi
MOBILAZE 2	AI tərəfindən maliyyələşdirilən MSİBM tərəfindən 2021-2024-cü illərdə icra edilən "Azərbaycanla Yerdəyişmə üzrə Tərəfdaşlığın həyata keçirilməsinə dəstək (MOBILAZE 2)" layihəsi
ƏN	Ədliyyə Nazirliyi
MRA	Gürcüstanın İşğal Olunmuş Ərazilərindən Məcburi Köçkünlər üçün Yerləşdirmə və Qaçqınlar Nazirliyi
ÜD	Üzv dövlətlər
ETN	Elm və Təhsil Nazirliyi
ƏMYİ	Əmək Miqrasiyasının Yeni İqtisadiyyatı
QHT	Qeyri-Hökumət Təşkilatı
NATO	Şimali Atlantika Müqaviləsi Təşkilatı
İƏİT	İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı
ABT	Afrikada Qaçqın Problemlərinin Xüsusi Aspektlərini Tənzimləyən Afrika Birliyi Təşkilatı Konvensiyası
ATƏT	Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı
BMTİHAKİ	Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlığının İdarəsi
MİQ	Miqrasiya İdarəçiliyi Qurumu
ŞAKT	Şərqi Avropada Keyfiyyət Təşəbbüsü
RESTART	"Geri qayıdan Azərbaycan vətəndaşlarına reinteqrasiya dəstəyi (RESTART)" layihəsi
CAİB	Cənubi Afrika İnkişaf Birliyi
DSX	Dövlət Sərhəd Xidməti
DİM	Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri
DMX	Dövlət Miqrasiya Xidməti

DSK	Dövlət Statistika Komitəsi
İASMS	“Miqrasiya və Sığınacaq” İnteqrasiya edilmiş Avtomatlaşdırılmış Sistemi
İA	İnsan Alveri
TPTT	Texniki və Peşə Təhsili Təşkilatı
BƏƏ	Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri
BMTİMK	BMT-nin Əməkçi Miqrantlar Komitəsi
VMMS	Vahid Miqrasiya Məlumat Sistemi
BMT	Birləşmiş Millətlər Təşkilatı
BMTTİK	Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ticarət və İnkişaf Konfransı
BMTİP	Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramı
BMTNCİ	Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Narkotiklər və Cinayətkarlıq İdarəsi
BMTƏF	Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Əhali Fondu
BMTQAK	Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığı
UNICEF	Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Uşaq Fondu
BMTSS	Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Statistika Şöbəsi
UNDESA	Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İqtisadi və Sosial Məsələlər Departamenti
BMÜTT	Birləşmiş Millətlər Ümumdünya Turizm Təşkilatı
ABŞD	ABŞ dolları
ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
BMTTMCQK	Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Transmilli Mütəşəkkil Cinayətkarlığa Qarşı Konvensiyası
ÜTT	Ümumdünya Ticarət Təşkilatı
DM II	2-ci dünya müharibəsi

Fəsil 1

Giriş

Ülvi Əliyev

Azərbaycan Respublikası Dövlət Miqrasiya Xidmətinin Beynəlxalq əməkdaşlıq idarəsinin rəisi

Violeta Vaqner

MSİBM-in Şərqi Avropa və Mərkəzi Asiya üzrə Regional portfolio meneceri

Miqrasiya bəşər tarixinin gedişatını formalaşdırmış müərkəb və çoxşaxəli anlayışdır. O, cəmiyyətlərin inkişafı, mədəniyyətlərin yayılması və dövlətlərin formalaşması proseslərinin arxasında duran hərəkətverici qüvvədir. İnsanlar iqtisadi imkanlar, siyasi sabitsizlik, ekoloji fəlakətlər və şəxsi seçimlərin üstünlük təşkil etdiyi müxtəlif səbəblərə görə miqrasiya edirlər.

Bunları nəzərə alaraq, bu dərslikdə miqrasiya mövzusunun hərtərəfli icmalı, onun tarixi kökləri, bu sahədə mövcud tendensiyalar və gələcək perspektivlər təqdim olunur. Burada miqrasiya spektri üzrə geniş çeşiddə məsələlər, o cümlədən miqrasiyanın səbəb və nəticələri, miqrantların təcrübəsi, miqrasiyanın göndərən və qəbul edən ölkələrə sosial və iqtisadi təsirləri, eləcə də miqrasiyanı tənzimləyən siyasətlər əhatə olunur.

Müvafiq layihənin tərəfdaşları – Azərbaycan Respublikası Dövlət Miqrasiya Xidməti (DMX) və Miqrasiya Siyasətinin İnkişafı üzrə Beynəlxalq Mərkəz (MSİBM) bu dərsliyi hazırlayarkən bir neçə fundamental prinsip barədə razılığa gəliblər. Məhz həmin razılaşdırılmış prinsiplər arasında müəyyən edilib ki, bu dərslik:

- ◆ artıq mövcud olan çoxsaylı miqrasiya tədqiqatlarının Azərbaycan kontekstinə sadə tərcüməsi deyil, ***Azərbaycanla bağlı miqrasiyaya dair baxışları*** özündə əks ***etdirən bir vəsait olmalı***;

- ◆ oxucuya şəxsi nəticə çıxarmağa və öz baxışını formalaşdırmağa şərait yaratmaqla **miqrasiyanın** çoxfənlili **və fənlərarası aspektlərinin müxtəlif perspektivlərini təqdim etməli** və
- ◆ gələcəkdə miqrasiya məsələlərinə dair birgə tədqiqat təşəbbüsləri üçün ümidverici zəmin yaratmaqla **Azərbaycan və beynəlxalq miqrasiya ekspertləri arasında** hərtərəfli birgə fəaliyyət prosesi vasitəsilə əməkdaşlığın **qurulmasına, inkişafına və davam etdirilməsinə töhfə verməlidir**.

Beləliklə, bu dərslik milli və beynəlxalq ekspertlər, o cümlədən DMX və MSİBM-i təmsil edən mütəxəssislər tərəfindən müvafiq qaydada həyata keçirilmiş birgə fəaliyyətin nəticəsidir. Dərslikdə müəlliflər tədqiq olunan əsas mövzuları və məsələləri təsvir etmək üçün Azərbaycandan, qonşu ölkələrdən və dünyanın digər regionlarından bir sıra tematik misallara istinad edirlər. Eyni zamanda, bu dərslikdə nəzərdə tutulmuş müxtəlif perspektivlər və maraqlar vurğulanmaqla cari miqrasiya diskursunu əhatə edən aktual debatlar və ziddiyyətli məqamların tənqidi təhlili təqdim olunur.

Dərsliyin formatı Azərbaycan kontekstini nəzərə cəpəpacaq dərəcədə əks etdirməklə miqrasiya üzrə bütün maraqlı tərəfləri strukturlaşdırılmış materiallarla və fikirlərlə təmin etmək üçün diqqətlə tərtib olunub. Dərslik hazırkı Fəsil 1 - girişdən sonra ümumilikdə 10 fəsildən təşkil olunmuşdur.

2-4-cü fəsilə miqrasiya sahəsində ümumi məsələləri müxtəlif nəzəri yanaşmaların təhlili əsasında təqdim edir. Bu hissə miqrasiya nəzəriyyəsi haqqında qısa və sadə təsəvvür yaradır, eləcə də daha çox mövzu yönümlü fəsilər üçün bir çərçivə rolunu oynayır.

Dərsliyin *Martin Hofmann (MSİBM)* tərəfindən yazılmış **miqrasiyaya** cəpəpaz **yanaşmalara dair 2-ci fəsil**də miqrasiyanın fənlərarasılığı mövzusunun və miqrasiya sahəsinin müzakirəsi zamanı nəzərə alınmalı olan aspektlər (və bunun nə üçün vacib olduğunu göstərən səbəblər) ətraflı izah edilir. II Hissənin məzmunu üçün nəzəri əsaslandırmanı davam etdirərək, dərslikdə miqrasiya ilə bağlı əsas tərifləri təqdim edən *Aygül Abbaszadənin (DMX)* müəllifi olduğu **“Miqrasiya və miqrant tipologiyaları”** adlı **3-cü fəsil** verilir, *Violeta Vaqnerin (MSİBM)* hazırladığı **4-cü fəsildə - Miqrasiya nəzəriyyələrinin icmalında** isə miqrasiyanın səbəb və nəticələri, o cümlədən müxtəlif təkənverici amilləri nəzəri cəhətdən araşdırılır.

5-11-ci fəsil I hissənin daha ümumi, nəzəri yönümlülüüyündən hazırda miqrasiya sahəsində diqqət mərkəzində olan konkret məsələlər və tendensiyaaların strukturlaşdırılmış materialı və təsvirinin təqdim edilməsinə keçid alır.

Dərsliyin bu hissəsi verilənlər (data) və miqrasiya arasında əlaqələri, xüsusilə də faydalı məlumatların toplanması, təhlili və idarə olunması yollarını müəyyənləşdirən **5-ci Fəsil - Miqrasiya məlumatları və onların idarə edilməsi** ilə başlayır. Bu fəsil *müvafiq olaraq estoniyalı, belçikalı və azərbaycanlı elmi ekspertlər Anne Herm, Mişel Pulen və Könül Cəfərova* tərəfindən yazılıb. Miqrasiya sahəsində istənilən müzakirənin tərkib hissəsi olan **miqrasiyanın hüquqi aspektlərinə dair 6-cı fəsildə Rusiyadan olan elmi ekspert Olqa Qulina** bu sahədə hüquqi alətlərin inkişaf edən xarakteri və istifadəsindən bəhs edir. Onun ardınca, qarşılıqlı əlaqəsi artmaqda olan miqrasiya və milli təhlükəsizlik anlayışlarını **“Miqrasiya və milli təhlükəsizlik” adlı 7-ci fəsildə** nəzərdən keçirən *azərbaycanlı elmi ekspert Fuad Çıraqovun* töhfəsi gəlir.

8-ci Fəsil - Miqrasiya idarəçiliyi beynəlxalq münasibətlər sahəsində miqrasiya problemlərini, o cümlədən ümumdövlət yanaşmaları, miqrasiya və dövlət idarəçiliyi məsələlərini əhatə edir. Bu fəsil Azərbaycandan olan elmi ekspert Nərgiz Üzeyir-Hacıyeva tərəfindən yazılıb. *QHT nümayəndəsi Azər Allahverənovun* və *DMX-nin* əməkdaşı *Aygül Abbaszadənin* birgə hazırladığı **Azərbaycanda miqrasiya idarəçiliyinə dair 9-cu fəsil** bu ölkənin miqrasiya siyasəti, əsas hüquqi və siyasət çərçivələri, qanunvericilik sənədləri və miqrasiya məsələləri ilə məşğul olan əsas dövlət təşkilatları barədə faydalı icmal təqdim edir. Azərbaycan üçün əhəmiyyətli mövzu olan **miqrantların inteqrasiyası MSİBM-in** əməkdaşları *Martin Hofmann və Lamiyə Rzayeva-Əhmədlinin* yazdığı **10-cu fəsildə** nəzərdən keçirilir. Azərbaycanın da yerləşdiyi daha geniş regionun müxtəlif ölkələrində miqrasiya idarəçiliyi vəziyyətini təhlil edən **“Azərbaycanla qonşu olan ölkələrin miqrasiya siyasətinin icmalı” adlı 11-ci fəsil** ilə dərsliyə yekun vurulur. Bu fəsil *Violeta Vaqner (MSİBM)* tərəfindən hazırlanıb.

Bu kontekstdə MSİBM dərsliyin hazırlanmasına töhfə vermiş hər bir müəllifə öz təşəkkürünü bildirir. Müəlliflərin nümayiş etdirdiyi fəaliyyət və təcrübəni qısa şəkildə çatdırmaq bacarığı təqdirəlayiqdir və bu dərslik onların sayəsiz-hesabsız saatlar həsr etdiyi səyləri nəticəsində əldə olunmuş yüksək peşəkarlığın və zəkalı fikirlərin təcəssümü kimi qəbul edilməlidir.

Bununla yanaşı, “Azərbaycanla Yerdəyişmə üzrə Tərəfdaşlığın həyata keçirilməsinə dəstək” (MOBILAZE 2) layihəsinin işçi heyətinə, konkret olaraq Aida Həsənovaya, Aynur İsmayılovaya, Səltənət Məmmədovaya, Kseniya Pilipenkoya və Lamiyə Rzayeva-Əhmədliyə əzmkar işə, həmçinin uzunmüddətli layihə eksperti Könül Cəfərovaya dərsliyin məzmununu nəzərdən keçirməsinə görə xüsusi təşəkkürümüzü bildiririk.

MSİBM müvafiq məzmunun nəzərdən keçirilməsində və ilkin materialların adaptasiya edilməsində hərtərəfli dəstəyə görə DMX-dən Aygül Abbaszadəyə və Elmar Mürsəliyevə xüsusi minnətdarlığını bildirir.

Nəhayət, mütləq qeyd olunmalıdır ki, MSİBM bu dərsliyin məzmununa və texniki cəhətdən yekunlaşdırılması işinə töhfə vermiş peşəkar tərcüməçilər, redaktorlar və dizaynerlərdən ibarət xüsusi qrupa da göstərdiyi dəstəyə görə minnətdarlığını bildirir. Bu kitabın uzun müddətli hazırlıq və nəşr prosesinin tamamlanmasına kömək baxımından onların gördüyü mükəmməl iş təqdirəlayiqdir.

Yuxarıda qeyd olunmuş Avropa İttifaqının (AI) maliyyələşdirdiyi “MOBILAZE 2” layihəsi bu dərsliyin hazırlanması üçün əsas çərçivə rolu oynamışdır. Odur ki, layihənin məqsədinə uyğun olaraq, bu dərslik oxucunu miqrasiya sahəsində, onun həyatımızın müxtəlif aspektlərinə mövcud təsiri və gələcəyimizi formalaşdırmaq perspektivləri ilə tanış etmək üçün müxtəlif aspektləri bir araya gətirir.

Ümumilikdə götürəndə, bu dərslik siyasəti hazırlayan şəxslər, miqrasiya sahəsində çalışan praktiklər, habelə sosiologiya, antropologiya, hüquq və siyasi elmlər, coğrafiya və iqtisadiyyat da daxil olmaqla müxtəlif fənlərlə məşğul olan tələbələr və tədqiqatçılar üçün əlçatan vəsait kimi nəzərdə tutulub.

Ümid edirik ki, bu dərslik müasir dünyada miqrasiyanın mürəkkəbliyini və dinamikasını başa düşməyə çalışan hər kəs üçün dəyərli resurs rolunu oynayacaq.

Fəsil 2

Miqrasiya tədqiqatlarının çoxfənli xarakteri

Martin Hofman

MSİBM-nin Baş müşaviri

Giriş

2015-ci ilin əvvəlində internetdə və müxtəlif qəzetlərdə qısa bir məqalə çıxdı və insanların Afrikadan Avrasiyaya miqrasiya tarixi daha da aydın oldu. İsraildəki arxeoloji tapıntılar təsdiqlədi ki, Afrikadan ilk miqrasiya təqribən 55 000 il əvvəl, insanlar heyvandarlıq və ya əkinçiliklə məşğul olmağa, habelə şəhərlər və imperiyalar yaratmağa başlamazdan təxminən 40 000 il əvvəl baş verib.¹ “Afrika və Avropa arasında çatışmayan halqa” adlandırılan bu kəşf eyni zamanda göstərdi ki, miqrasiya, yəni insanların bir yaşayış yerindən digərinə köçməsi bütün zamanlara xas olan və insan sivilizasiyasından olduqca daha qədim bir fenomendir.

Bununla belə, hələ də aydın deyil ki, bu ilk köçən insanları miqrasiya etməyə nə sövq edib: *ekoloji dəyişiklik, digər insan qrupları və ya canlı növləri ilə münaqişə, başqa yerdə daha yaxşı imkanların olması düşüncəsi, yoxsa insan təbiətinə xas olan kəşf hissi, maraq?* Həmin suallar insanların nə üçün və nə cür miqrasiya etdiyini, eləcə də bu yerdəyişmələrə bütün iştirakçı tərəflərin xeyrinə ola biləcək

1 S. Djelti “İnsanların miqrasiyasını müəyyənləşdirən amillərin təkamülü”, Sənəd layihəsi, səh. 5, 2017-ci il. https://www.researchgate.net/publication/320427737_The_Evolution_of_the_Human_Migration_Determinants_1_Draft_paper/link/59e4dc150f7e9b0e1aa87acd/download

təsir göstərmək yollarını başa düşməyə çalışan siyasətçiləri, tədqiqatçıları və analitikləri hələ də narahat edir.

Biz hazırkı dövrə keçid alıb misal üçün müasir Çinə nəzər saldıqda, miqrasiya ilə bağlı bir çox mühüm sualların hələ də qaldığını, indi isə onlara yeni sualların əlavə olunduğunu görə bilərik. Bu ölkədə sürətli urbanizasiya prosesi müşahidə olunur. Belə ki, 2000-ci ildə Çin əhalisinin təxminən üçdə ikisi kənd yerlərində yaşayırdı. Hazırda isə bu rəqəm 40%-dən də azdır.² 2030-cu ildə Çinin şəhərlərində təxminən 1 milyard insan və ya ölkə əhalisinin (bugünkü 61% ilə müqayisədə) təxminən 70%-i yaşayacaq.³ Qısa müddət ərzində təxminən 500 milyon çinli kənd yerlərindən şəhərlərə köçüb və ya köçmə prosesindədir ki, bu da bəşəriyyət tarixində say baxımından unikal bir haldır.

Bu yerdəyişmələr “daxili miqrasiya” kimi müəyyən edilsə də, təhsil, səhiyyə və əmək bazarı sistemləri, dövlət investisiyaları, mənzil bazarı, texniki infrastruktur, ictimai nəqliyyat, enerji və ekologiya sektorları, siyasi sistem, habelə əhəmiyyətli dəyişikliklərə məruz qalan və cəmiyyətin yenidən təşkili üçün yeni material tələb edən sosial-mədəni adət-ənənələr üçün çoxsaylı problemlər yaradır. Yenə də bu kimi suallar əmələ gəlir: *İnsanlar necə və nə üçün yerdəyişmələr edir? Bu yerdəyişmələr hansı təsirə malikdir? Yerdəyişmələrə necə təsir etmək olar?*

Urbanizasiya dövrümüzün həlledici amilinə çevrilib. Hər il Azərbaycanda xeyli sayda insanın paytaxt Bakıya və ya ölkənin digər şəhərlərinə köçməsi təxmin edilir. Son otuz ildə Bakı əhalisi təxminən iki dəfə artaraq 1,3 milyondan 2,4 milyona çatıb, 2035-ci ilə qədər isə bu rəqəmin 2,8 milyona çatacağı gözlənilir.⁴ Əlverişli iqtisadi imkanlar, yaxşı maaşlı iş yerlərinin mövcudluğu və təhsil imkanları daxili miqrasiyanın üç əsas təkanverici amili hesab olunur.

İqtisadi fəaliyyət növlərinin və ali təhsil müəssisələrinin əksəriyyəti paytaxt və digər meqapolislərdə cəmləşdiyindən, şəhər əraziləri daxili miqrantların əsas

2 Birleşmiş Millətlər Təşkilatının İqtisadi və Sosial Məsələlər Departamentinin (UN DESA) Əhali Səkinliyi şöbəsi “Dünya üzrə urbanizasiya perspektivləri: 2018-ci ilə baxış”, 2019-cu il. <https://population.un.org/wup/publications/Files/WUP2018-Report.pdf>

3 Dünya Bankı, Çin Xalq Respublikası Dövlət Şurasının İnkişaf Araşdırmaları Mərkəzi “Urbanizasiyalı Çin: Səmərelə, inklüziv və davamlı urbanizasiyaya doğru”, Vaşinqton, Kolumbiya dairəsi, 2014-cü il. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/18865>

4 UN DESA-nın Əhali Səkinliyi şöbəsi. “Dünya üzrə urbanizasiya perspektivləri 2019: Məlumat kitabçası”, 2019-cu il. <https://worldpopulationreview.com/world-cities/baku-population>

təyinat məntəqələrinə çevrilir və hazırda ölkə əhalisinin 24%-i paytaxtda yaşayır. Yenə də çoxlu suallar yaranır: *Bu tendensiya Azərbaycanın iqtisadi və sosial inkişafı üçün yalnız faydalıdır, yoxsa zərərli də ola bilər? Dövlət sərmayəni hara yatırmalıdır: yerdə qalan əhalinin perspektivlərini artırmaq üçün kənd yerlərinə, yoxsa insanların köçdüüyü şəhərlərə? Şəhər və kənd rayonlarının demoqrafik disbalansı və ehtiyacları artdığı bir vaxtda, ictimai xidmətlərin effektivliyini nə cür saxlamaq olar?*

Verdiyimiz suallara cavab tapmaq üçün yuxarıdakı misalları araşdırarkən, keçmişdə və hazırda miqrasiya preseslərinin nəyin hesabına formalaşdığını, insanların nə cür və nə üçün köçdüyünü və miqrasiyaya daha uğurla necə müdaxilə edə biləcəyimizi anlamağa kömək edəcək çoxlu sayda akademik fənlər, alt-fənlər və peşələr, eləcə də onların müvafiq metodları barədə düşünə bilərik. Gəlin bu fənlərin adlarını çəkməyə çalışaq: antropologiya, arxeologiya, regionşünaslıq, mədəniyyət- və etnoşünaslıq, demoqrafiya, təhsil, iqtisadiyyat, ekologiyaşünaslıq, ailəşünaslıq, gender və cinsşünaslıq, coğrafiya və şəhərşünaslıq, jurnalistika, hüquq, mediaşünaslıq və kommunikasiya, səhiyyə, siyasi elmlər, psixologiya, dövlət idarəçiliyi, dövlət siyasəti, sosial iş, sosiologiya, statistika və sistem elmi.

Lakin yuxarıda qeyd olunan sahələr yalnız miqrasiyanın *müəyyən aspektlərini başa düşməyə* kömək edəcək və ayrılıqda götürsək onların heç biri *bu fenomeni bütövlükdə izah edə* bilməyəcək. Miqrasiya “insan vəziyyətinin bir hissəsidir” və “insanlar həmişə köçməyə meyillidir”.⁵ Bununla belə, son onilliklər ərzində miqrasiyanın xarakteri əhəmiyyətli dəyişikliklərə məruz qalıb; bu dəyişikliklər miqrasiyanın daim dəyişən xarakterini izah etməyə yönəlmiş nəzəriyyənin qurulmasında və mövcud konseptual çərçivələrin daha da inkişaf etdirilməsində öz əksini tapıb.

Son 50 ildə miqrasiya tədqiqatları və təhlili sahəsində böyük irəliləyiş əldə olunsada, “miqrasiya tək bir nəzəriyyə ilə izah edilə bilməyəcək qədər müxtəlif və çoxşaxəlidir” qənaəti qüvvədə qalır.⁶ Miqrasiya ilə bağlı hər bir konkret məsələ yuxarıda qeyd olunmuş müxtəlif sahələrin təqdim etdiyi metodologiyaların və

5 M. Lane “Miqrasiya haqqında miflər: tarixi və fəlsəfi perspektivlər”, Tarix və siyasət, Siyasət sənədləri, 2006-cı il.

6 J. Arango “Beynəlxalq miqrasiya nəzəriyyələri”. D. Jolyinin redaktoru olduğu “Yeni minillikdə beynəlxalq miqrasiya: Qlobal yerdəyişmə və məskunlaşma” adlı kitabda, səh. 15-35; 15, 22, Routledge, Abingdon, 2004-cü il.

xüsusi biliklərin ahəngini nəzərdə tutan konkret suallar yaradır. Bu isə tələb edir ki, miqrasiyanın və onun müxtəlif təzahürlərinin hər hansı təhlili zamanı istənilən fəndən kənara çıxan yanaşma tətbiq olunsun. Miqrasiya tədqiqatları “çoxfənlili” və ya “fənlərarası” yanaşmanı hər zaman tələb edəcək.

Bu məqamı qısa şəkildə izah etmək üçün gəlin, məsələn, 2010-cu illərdə çox populyarlaşan “miqrasiya profili” anlayışına nəzər salaıq. Bu, müəyyən bir ölkədə miqrasiya vəziyyətini təsvir edən sənəddir. Kəmiyyət məlumatları və statistik təhlillər əlaqəli proseslərin təhlili üçün əsas alətlərdir və buna görə də statistiklər miqrasiya profilində əks olunan miqrasiya axınları, miqrant sayı və əhəlinin siyahıyaalınması məlumatlarına dair statistikanın hazırlanmasında və şərhində yaxından iştirak etməli olacaqlar.

Bununla belə, statistika ölkənin vəziyyətini aydın şəkildə başa düşmək, eləcə də faydalı və *praktiki* miqrasiya profilini, yəni həmin ölkə ilə bağlı miqrasiya vəziyyətinin dəqiq və hərtərəfli təsvirini yaratmaq üçün istifadə edilməli olan sahələrdən yalnız biridir. Həqiqətən də, bu cür profilin yaradılması geniş spektrli mənbələrin və sahələrin daxil edilməsini və qarşıya qoyulan məqsəd üçün onların uğurlu naviqasiyasını və ahəngləşdirilməsini tələb edəcək.

Öz növbəsində, iqtisadçılar miqrasiyanın səbəb və təsirlərini miqrantların pul köçürmələri, əmək haqqlarında fərqlər, əmək bazarı və iqtisadi artım kimi məsələlər əsasında izah edə bilərlər, lakin bu, özlüyündə miqrasiyanı aydın şəkildə başa düşmək üçün kifayət etməyəcək. Bu aspektlər nə qədər vacib olsa da, insanlar öz hərəkətlərində yalnız iqtisadi mülahizələri rəhbər tutmur. Vəziyyətdən asılı olaraq, fərdi, psixoloji və sosial amillər eyni dərəcədə və ya daha vacib ola bilər.

Miqrasiya sosial kontekstlərə də daxildir və miqrantların özünə, onların təcrübə və səbəblərinə nəzər saldıqda antropoloji, tarixi, psixoloji və sosioloji perspektivlərdən istifadə etmək lazımdır. İmmiqrasiya və immiqrantların integrasiyası ilə bağlı hadisələr mütəmadi olaraq kommunikasiya, media və mədəniyyət prizmasından nəzərdən keçirildiyindən bu məsələlər üzrə ixtisaslaşmış akademik fənləri cəlb etməyə imkan yaradır. Daha sonra diqqət coğrafiyanın və hüquqi çərçivələrin təhlil edilə biləcəyi transmilli proseslərə, həmçinin diaspor yardışmələrinin təsirinə yönəldilə bilər ki, bu da ümumi diqqətin daha çox miqrasiya və inkişafa yönəldilməsinə gətirib çıxarır. Eyni zamanda, miqrasiya səhiyyə, təhsil, dövlət

siyasəti, regionşünaslıq, gender, etnoqrafiya, dilçilik və texnologiya kimi akademik fənlərin prizmasından da öyrənilə bilər.

Saysız-hesabsız aspektlərə bölünən, ümumilikdə miqrasiyanın, xüsusən də miqrantların təhlili prosesi bizi həyatın bütün sahələrindən keçirərək bir sıra akademik fənlərə yönləndirəcək. Fərqli fənlərə mahiyyətə qarışan miqrasiya həmin fənlər, onların metodologiyaları və ən müasir vəziyyət əsasında bütövlükdə tədqiq olunmalıdır.

2.1 Miqrasiya tədqiqatlarında fənlərarasılıq

Julie Klein 1990-cı ildə yazdığı *“Fənlərarasılıq: Tarix, nəzəriyyə və təcrübə” kitabında müasir “fənlərarasılıq” anlayışının ilk hərtərəfli tədqiqini təqdim edib. Onun sosial, təbiət, humanitar elmləri və peşələri əhatə edən tədqiqatı fənlərarası araşdırma, təhsil və səhiyyə üzrə mövcud elmi tədqiqatların sintezini özündə ehtiva edir. Klein iddia edirdi ki, müvafiq kontekstin qısamüddətli alətlərə ehtiyacından və ya bildiyimiz və öyrəndiyimiz üsulun uzun müddətə yenidən konseptuallaşdırılması məqsədindən asılı olmayaraq, fənlərarasılıq yalnız vahid metoddan və yanaşmadan istifadə etməklə qənaətbəxş şəkildə həll edilməsi mümkün olmayan problemlərin öhdəsindən gəlmək və suallara cavab vermək üçün yeganə vasitədir.*

Bunun dəqiq şəkildə nə anlama gəldiyini araşdırarkən, Allen Repkonun 2008-ci il tarixli *“Fənlərarası tədqiqat”* əsərində müəyyən etdiyi və bu günədək fənlərarası tədqiqat prosesinin və onu əsaslandıran nəzəriyyənin ən əhatəli və sistemli təqdimatlarından biri kimi qəbul olunan tərifi müraciət etmək faydalı olardı:

“Fənlərarası tədqiqatlar suala cavab vermək, problemi həll etmək və ya tək bir fənn çərçivəsində adekvat şəkildə nəzərdən keçirilməsi mümkün olmayan geniş və ya mürekkəb mövzuya müraciət etmək prosesidir və o, daha müfəssəl anlayış əldə etmək üçün zəruri ideyaların inteqrasiyası məqsədilə müvafiq fənlərə əsaslanır”.⁷

7 A.F. Repko “Fənlərarası tədqiqat. Process və nəzəriyyə”, səh. 16. Sage Publications, Nyu-York, 2008-ci il.

Beləliklə, “fənlərarasılıq” məsələyə “bir sıra fənlərin nəzər nöqtələrindən” yanaşır və “vahid və ya sistemli nəticəni” əldə etmək üçün “müxtəlif fənlərin töhfələrini” inteqrasiya edir.⁸ Fənlərarasılıq ümumi tapşırığın həll edilməsində bir neçə akademik düşüncə məktəbini, peşəni və ya texnologiyaları, habelə onların konkret baxışlarını əlaqələndirmək və inteqrasiya etmək məqsədlərinə tədqiqatçıları, tələbələri və müəllimləri cəlb edir. O, tədqiqat institutlarının ənənəvi fənlər strukturunda, məsələn qadın araşdırmaları və ya etnik araşdırmalar kimi sahəyə aid hansısa mövzunun nəzərə alınmaması və ya hətta yanlış təqdim edilməsi hesab olunduqda tətbiq edilə bilər.

“Fənlərarası” sözü ən çox təhsil dairələrində, iki və ya daha çox fənni təmsil edən tədqiqatçılar öz yanaşmalarını inteqrasiya etdikdə və onları qarşıya qoyulmuş tapşırıqda daha yaxşı uyğunlaşdırmaq üçün modifikasiya etdikdə istifadə olunur. Buraya tələbələrə müəyyən bir fənni çoxsaylı ənənəvi fənlər baxımından başa düşməyi tələb edən, qrup şəklində tədris kursları daxildir, məsələn, “torpaqdan istifadə” mövzusu biologiya, kimya, iqtisadiyyat, coğrafiya və siyasət kimi müxtəlif fənlər vasitəsilə öyrəniləndikdə fərqli görünə bilər.

Həm “fənlərarası”, həm də “fənlərarasılıq” çox vaxt 20-ci əsrin terminləri kimi qəbul edilsə də, bu anlayışların qədim yunan fəlsəfəsinə qədər uzanan tarixi keçmişi var. Son illərdə ənənəvi fənlərin mühüm cari problemləri mövcud tədqiqat metodları və alətləri ilə həll etmək iqtidarında olmadığına (yaxud həll etmək üçün kifayət qədər təchiz olunmadığına) dair geniş yayılmış qənaətlə əsaslanan bir çox fənlərarası proqram tətbiq edilib. Məsələn, XX əsrin böyük hissəsində antropologiya və sosiologiya kimi sosial elmlərdə texnologiyanın sosial təhlilinə az diqqət yetirilib. Nəticədə, texnologiyaya marağı olan bir çox sosioloq, adətən, çoxsaylı müxtəlif fənləri təmsil edən alimlərin çalışdığı elm və texnologiya tədqiqatları proqramlarına qoşulub.

Fənlərarasılıq iki və ya daha çox fənnin yanaşmalarını inteqrasiya etmədən nəzərdən keçirilməsi mümkün olmayan nanotexnologiya kimi yeni tədqiqat işləri nəticəsində də yarana bilər. Digər misallar arasına kvant məlumatlarının emalı, kvant fizikası və informatikanın birləşməsi, habelə molekulyar biologiya

8 C. Lyall və başqaları “Gediş nöqtəsi: Bizim fənlərarasılığa yanaşmamız”. C. Lyall və başqalarının “Fənlərarası tədqiqat səyahətləri: Yaradıcılığı mənimsəmək üçün praktik strategiyalar” kitabında, səh. 7-24. Bloomsbury Academic, London, 2011-ci il. <http://dx.doi.org/10.5040/9781849661782.ch-002>

ilə informatikanı birləşdirən bioinformatika daxildir. Başqa bir misal: tədqiqat nöqtəyi-nəzərindən dayanıqlı inkişaf iqtisadi, sosial və ekoloji sahələrdə təhlil və sintezi tələb edən problemləri əhatə edərək əksər hallarda bir çox sosial və təbiət elmlərinin integrasiyasını nəzərdə tutur.

Lakin, “fənlərarasılıq” “çoxfənlilik”dən daha əhatəli anlayışdır, belə ki, ikincisi ümumi suala cavab vermək üçün birdən çox fənni əhatə etsə də, müxtəlif fənləri və onların metodlarını birgə vahid yanaşmada integrasiya etmir. Beləliklə, “çoxfənlilik” şəraitində hər bir fənn müəyyən iş ayrılıqda töhfə verir və onların ideyaları qoyulan suala qlobal cavab vermədən bir araya gətirilir.

Yuxarıda qeyd olunmuş miqrasiya profillərinə tətbiq edildikdə, çoxfənlilik profilin bir bölməsinin yalnız immiqrasiya, emiqrasiya və əhaliyə dair statistik məlumatları əhatə etməsini, digər bölmənin isə sözügedən ölkənin iqtisadi vəziyyətini, məsələn, ÜDM-i, artımı, investisiyanı, ticarəti, əmək bazarını, maliyyə vəziyyətini və s. təsvir etmək üçün ənənəvi amilləri təhlil etməsini nəzərdə tutur. Beləliklə, nəticədə ortaya çıxan ayrı-ayrı bölmələr miqrasiya və iqtisadi aspektlərin bir-biri ilə necə əlaqəli olması barədə müəyyən təsəvvür yaradacaq, lakin bu cür qarşılıqlı əlaqə haqqında əsaslı faktlar təqdim etməyəcək.

Halbuki, qərar qəbul edən şəxslər siyasət sahəsində işlək cavab tədbirləri hazırlamaq istəyirlərsə, bu cür qarşılıqlı əlaqələr haqqında dəqiq təfərrüatlara ehtiyac duyurlar. Daha müfəssəl anlayış əldə etmək üçün miqrasiya tədqiqatları və iqtisadiyyatın bir-biri ilə integrasiyası lazımdır. Miqrasiya tədqiqatları potensial miqrantların, məsələn, fərdi məqsədləri, ailə istəkləri və ya qərar qəbul etmə prosesləri baxımından motivlərini araşdırma bilər. Öz növbəsində, iqtisadçılar bu nəticələri ölkələr arasında əmək haqlarındakı fərqlər və əmək bazarı vəziyyəti kontekstinə yerləşdirə və bu cür müxtəlif amillərin emiqrasiya və immiqrasiyaya faktiki kəmiyyət baxımından təsirini ölçmək üçün iqtisadi model hazırlaya bilər. Miqrasiyanın özünəməxsus mürəkkəbliyini nəzərə alaraq, yaxşı düşünülmüş fənlərarası yanaşmalar müntəzəm olaraq daha dərin anlayışlar və bəzən təəccüblü nəticələr verir.

Məsələn, politoloq Eiko Thielemann miqrasiyaya nəzarət üzrə dövlət siyasətinin effektivliyini araşdırmaq üçün sığınacaq ölkəsinin seçilməsi ilə bağlı bir sıra

fərziyyələr hazırlayıb.⁹ Onun hazırladığı, İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının 20 ölkəsinə tətbiq etdiyi modelə iqtisadi, coğrafi, təyinat ölkəsinin “reputasiyası”, miqrant şəbəkəsi və siyasət amilləri daxil idi. Thielemann faktiki miqrasiya və iqtisadi statistik məlumatlardan istifadə etməklə bu modeli tətbiq edərək çox faydalı və həyata keçirilməsi mümkün olan bir neçə bu kimi nəticə əldə etdi: daha çox məşğulluq imkanlarının təklif edilməsi təsir göstərir; tarixi əlaqələr və qurulmuş şəbəkələr böyük əhəmiyyətə malikdir; ölkədə yaşamaq icazəsi əldə etmə şansı və “liberal ölkə reputasiyası” vacibdir; coğrafi yaxınlıq və ya məsafə daha az əhəmiyyət kəsb edir; siyasət tədbirlərinin ümumi təsiri, bir qayda olaraq, iqtisadi, tarixi və ya şəbəkə amillərindən daha az əhəmiyyətlidir.

Real fənlərarası nöqteyi-nəzərdən Thielemann belə nəticəyə gəldi ki, təyinat ölkəsinə seçmək üçün ən güclü izahedici amillər miqrant şəbəkələrinin, məşğulluq imkanlarının, ölkədə yaşamaq üçün icazə almaq perspektivlərinin və ölkənin “liberal” və açıq olub-olmaması barədə ümumi təsəvvürün mövcudluğundan ibarətdir. Beləliklə, o, eyni zamanda potensial olaraq daha uğurlu siyasət müdaxilələri üçün zəmin yaratdı.

2.2 Fənlərarasılıq və miqrasiya iştirakçıları

Əvvəlki bölmədə miqrasiya tədqiqatları üçün fənlərarasılığın əhəmiyyəti qeyd olunduğu halda, bu məsələ miqrasiya siyasəti (onun formalaşdırılması, inkişafı, qərarların qəbulu və icrası) üçün eyni dərəcədə vacibdir. Miqrasiyanın tənzimlənməsi, nəzarətdə saxlanması və idarə olunması çoxlu sayda iştirakçı və maraqlı tərəflər *arasında* yaxşı əməkdaşlığın olmasından asılıdır.

Gəlin bir universiteti, onun fizika fakültəsini və nüvə enerjisi fənnini təsəvvür edək. Dekan bu fakültənin magistr proqramına qoşulmaq üçün xaricdəki tələbələrə dəvət göndərməyə hazırlaşır və burada professorların işə qəbulu üçün də yeni vakant yerlər vardır.¹⁰ Həqiqətən də, əksər müşahidəçilər əcnəbi müəllim və tələbələri olan universitetlərin beynəlxalq təmayülü olmayan yerli

9 E.R. Thielemann “Hökumətlərin arzuolunmaz miqrasiyaya nəzarət cəhdlərinin effektivliyi”. C.A. Parsons və T.A. Smeedingin redaktoru olduğu “İmmiqrasiya və Avropanın transformasiyası” kitabında, səh. 442-471, Cambridge University Press, Cambridge, 2006-cı il.

10 Əksər müşahidəçilər əcnəbi müəllim və tələbələri olan universitetlərin beynəlxalq təmayülü olmayan yerli universitetlərdən daha yaxşı nəticələr göstərməsi fikiri ilə razıdır.

universitetlərdən daha yaxşı nəticələr göstərməsi fikiri ilə razıdır. Belə olan halda ortaya bu kimi suallar çıxır: *Professor-müəllim heyətinin və tələbələrin xaricdən gətirilməsi ilə bağlı qərarın qəbulunda hansı orqanlar iştirak etməlidir? Universitet bu məsələdə müstəqildirmi və rəhbərlik arzuolunan hesab etdiyi hər hansı tələbəni və ya elm işçisini dəvət edə bilərmi? Təhsil Nazirliyi bu işdə iştirak etməlidirmi?* Tələbələrin də xəstələndiyini və müalicəyə ehtiyacı olduğunu nəzərə alaraq, Səhiyyə Nazirliyi bu işə cəlb olunmalıdırmı? Viza daha çox vaxtaparan prosedurlar olmadan verilməlidir, yoxsa risklərin mövcudluğu baxımından yoxlamanın aparılması tövsiyə olunur? Eyni zamanda, nüvə enerjisi dövlət üçün də daha geniş strateji və təhlükəsizlik fəsadları olan həssas mövzu olduğundan Daxili İşlər Nazirliyi və təhlükəsizlik xidmətləri kimin və hansı səbəblərə görə qəbul edilməsi ilə çox maraqlanacaq. Beləliklə, tələbə və müəllim heyətinin immiqrasiyası böyük ehtimalla yalnız Təhsil Nazirliyi və universitetə deyil, bir sıra digər səlahiyyətli orqanlara da aidiyyəti olan məsələdir.

İndi isə gəlin başqa bir misalı təsəvvür edək: Azərbaycanın İqtisadiyyat Nazirliyi ölkədə investisiya habitının yaradılmasını təklif edir və orada biznes quran əcnəbilər bu kimi müəyyən imtiyazlar əldə edəcək: gəlir vergisindən azad ediləcək, (özləri və ailə üzvləri üçün) ölkədə daimi yaşamaq icazəsi əldə edəcək, inkişaf etmiş infraqururtdan faydalanacaq, ölkəyə əcnəbi işçi qüvvəsi gətirmək hüququna malik olacaq və s.

Təsəvvür edin ki, bu təklif Azərbaycanın sərvətinin artırılmasını və vətəndaşların maddi rifahının yaxşılaşdırılmasını nəzərdə tutur. *Qərarların qəbulu və icrası prosesində kimlər iştirak edəcək?* Baxmayaraq ki, iqtisadi artım bu cür qərarların ən vacib aspekti ola bilər, *bəs sosial birlik və təhlükəsizlik kimi aspektlər necə olsun?* İnvestorların ailə üzvlərinin və əcnəbi işçi qüvvəsinin ölkədə yaşamaq üçün icazələrlə təmin edilməsi mallar və xidmətlərdə qiymət artımı, mənzil qiymətlərinin artması və yerli sosial münasibətlərə mənfi təsirlərlə bağlı yerli əhali arasında narahatlığa səbəb ola bilər. *Media immiqrantların cəmiyyətdəki rolunu necə işıqlandıracaq?*

Bundan əlavə, immiqrasiya təhlükəsizliklə bağlı məsələlərə toxuna bilər: *Gətirilən kapitalın mənbəyi nədir?* Təhlükəsizlik məsələlərinin həll olunduğunu fərz etsək, sonra əlavə suallar yaranır: *İnvestor və əcnəbi işçilər sosial təminat və tibbi sığorta ilə bağlı hara ödəniş edəcək? Əcnəbi işçi qüvvəsinin iş qəbulu ilə bağlı standartları kim müəyyən edəcək, əgər belə standartlar nəzərdə tutulursa?*

Hazırda bu səpkidən olan əmək hüquqları ilə əlaqəli məsələlərlə məşğul olmaq üçün Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi və Səhiyyə Nazirliklərinə müraciət edilir. Əcnəbi işçilər ölkəyə gəldikdən sonra qərara alına bilər ki, onların ailə üzvlərini də gətirmək hüququ vardır; nəticədə, gələn uşaqlar üçün uyğun məktəblərin olub-olmaması və bu uşaqların təhsil səviyyəsinin yoxlanmasına hansı qurumun məsuliyyət daşması kimi suallar yarana bilər. Yenə də Elm və Təhsil Nazirliyinə ehtiyac var. Beləliklə, əvvəlki misalda olduğu kimi, investorların immiqrasiyasında yalnız iqtisadiyyat Nazirliyi deyil, Azərbaycanın digər dövlət orqanları da iştirak edəcək.

Yuxarıda göstərilən sualların hər biri müasir dövlətin rolu və funksiyası ilə sıx bağlıdır. Müasir dünyada milli dövlətlər müəyyən əraziləri, milli yurisdiksiyaları və beynəlxalq münasibətlər qurmaq imkanı olan müstəqil geosiyasi qurumlardır. Milli dövlət “səciyyəvi milli kimliyə və unitar bürokratiyanın idarə etdiyi əraziyə nominal qaydada malik olan əhaliyə əsaslanmış siyasi təşkilat forması” kimi müəyyən edilib.¹¹ Bu formada qurumun yaxın gələcəkdə yox olacağına işarə edən dəlillər çox azdır. Beynəlxalq məsələlərdə *ən* əsas iştirakçı kimi olmasa da, “əraziyə əsaslanan siyasi təşkilat” kimi milli dövlət bu arenada əsas iştirakçılardan biri olaraq qalmaqdadır.

Beynəlxalq miqrasiya milli dövlətlər arasında baş verir, lakin yuxarıdakı misallarla qısa şəkildə göstərildiyi kimi, bu dövlətlər “monolit bloklar” deyil. Onlar ümumilikdə müxtəlif maraqları, hüquq və vəzifələri olan, miqrasiya baxımından isə bir sıra siyasi iştirakçılarla və dövlət orqanları ilə təmsil olunan çoxlu sayda qrup və maraqlı tərəflərdən ibarətdir.

Müasir cəmiyyət və onun siyasi sistemləri *hakimiyyət bölgüsündə* təmsil olunmuş əsas iştirakçılarla - qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyətləri ilə birlikdə geniş çevrəli müxtəlif iştirakçılar tərəfindən formalaşır. Monteskyenin üç əsas hakimiyyət qolundan başqa, işəgötürənlər, həmkarlar ittifaqları, dini qurumlar, QHT-lər, jurnalistlər və heç də az əhəmiyyət kəsb etməyən elmi dairələr kimi bir çox digər ictimai və siyasi iştirakçılar cəmiyyətdə və siyasətdə fəal və həlledici rol oynayırlar. Aydındır ki, onların maraqları, qısa və uzunmüddətli məqsədləri və iş üsulları inzibati maraqlarla heç də həmişə üst-üstə düşmür. Bununla belə, müasir dövlətin və cəmiyyətin fəaliyyəti yalnız üç əsas güc üzərində qurula bilməz,

11 A. Gamlen və K. Marshın redaktoru olduğu “Miqrasiya və global idarəçilik”, Beynəlxalq Miqrasiya Tədqiqatları Kitabxanası, xv, Elgar Research, 2011-ci il.

əksinə, o, bütün iştirakçılara əsaslanmalıdır, hətta onları cəlb etmək üçün hüquqi öhdəlik olmadığı hallarda belə.

Üstəlik, cəmiyyətdə qəbul, təqdir və etimad istənilən dövlət siyasətinin qanuniləşdirilməsi üçün əsas ilkin şərtlərdir. Miqrasiya ilə bağlı qərarların qəbulu yuxarıda qeyd olunan hər bir iştirakçının münasibətindən, iştirakından və ən əsası - biliklərindən asılıdır. Burada qarşılıqlı əlaqə, fikir mübadiləsi və qarşılıqlı fayda böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Miqrasiya idarəçiliyi xüsusilə siyasi və elmi dairələr arasında daimi dialoq və mübadilədən faydalanır. Miqrasiya siyasətinin qurulması miqrasiya reallıqlarının sistemli və strukturlaşdırılmış təhlilini əks etdirən həll yollarının hazırlanması üzrə tədqiqat nəticələrinə əsaslanı bilər. Öz növbəsində, dövlət orqanları, elmi dairələrin siyasəti formalaşdırmaq və həyata keçirmək parametrlərini daha yaxşı başa düşməsindən faydalanır.

Miqrasiya debatları daha çox (yaranan) emosiya, hisslər və qorxu ilə əlaqəlidir. Buna görə də, iştirakçılar faktlara və ya uzunmüddətli maraqlara deyil, ictimai qavrayışa və hisslərə önəm verməyə meyillidir. Faktlar yalnız qərar verən və ictimai rəyi formalaşdıran şəxslər tərəfindən istifadə edilə bilən formatlarda mövcud olduqda, siyasi müzakirələrə təsir göstərə, münasibəti dəyişdirə və “miqrasiya miflərinin” öhdəsindən gələ bilər. Hakimiyyətlə elmi dairələr arasında daha sıx əlaqələr siyasi debatda əhəmiyyət kəsb edən faktların müəyyən edilməsi, eləcə də KİV-lərə və ictimaiyyətə çatdırılması üsullarının işlənilib hazırlanması üçün ilkin şərtidir.¹²

Həqiqətən də, miqrasiya idarəçiliyi kəşşən məsələ olduğundan həm çoxfənli, həm də fənlərarası yanaşmaların tətbiqini tələb edir. Odur ki, bu işə yalnız çoxsaylı ictimai iştirakçıların deyil, həm də miqrasiya ilə bağlı rəsmi məsuliyyət daşıyan bütün qurumların və təşkilatların cəlb edilməsinə ehtiyac var. Buraya daxili işlər, xarici işlər, iqtisadiyyat və sosial müdafiə nazirlikləri, habelə onların müvafiq struktur bölmələri daxildir.

12 Miqrasiya Siyasətinin İnkişafı üzrə Beynəlxalq Mərkəz (MSİBM) “Miqrasiya sahəsində elmi dairələr və hökumət arasında əməkdaşlığın təşviqi”, Analitik qeyd, səh. 3, 2012-ci il. 3. <https://www.icmpd.org/file/download/48171/file/Fostering%2520Cooperation%2520between%2520Academia%2520and%2520Government%2520in%2520the%2520Field%2520of%2520Migration%2520.pdf>

2.3 Miqrasiya sahəsində çoxfənlilik və hökumət-elmi dairələr arasında əməkdaşlıq

BMT-nin tərifinə əsasən, “beynəlxalq miqrantlar” daimi yaşayış yerini dəyişmək üçün bilərəkdən dövlət sərhədindən keçən şəxslər, “daimi miqrasiya” isə şəxslərin bir ildən çox müddətə öz ölkəsindən kənara yerdəyişmə prosesi kimi müəyyən olunur. Daha qısamüddətli yerdəyişmə “müvəqqəti miqrasiya” termini ilə ifadə olunur və üç aydan on iki aya qədər müddət ərzində öz ölkələrindən kənarda olan şəxslərə aid edilir.¹³

Beləliklə, insanların sadəcə yerdəyişməsi kifayət deyil. Bu proses daimi məkan baxımından həyat mərkəzinin dəyişməsinə əsaslanmalıdır. Beynəlxalq miqrasiya qaçqınların, köçkünlərin, digər didərgin düşmüş şəxslərin və iqtisadi miqrantların miqrasiyasını nəzərdə tutur.¹⁴

Beynəlxalq miqrasiyanın müasir anlayışı 19-cu əsrin məhsuludur və milli dövlətin yaranması və dövlət ərazisinin və xalqın birliyindən ibarət milli dövlət prinsipinin həyata keçirilməsi ilə sıx bağlıdır. Dəqiq müəyyən edilmiş milliyyət anlayışı və eyni dərəcədə dəqiqliklə müəyyən edilmiş milli sərhədlər olmasaydı, beynəlxalq miqrasiya bu cür olmazdı. Bu, 20-ci əsr ərzində miqrasiya fenomeninin siyasi və elmi dairələrin diqqətini bu qədər cəlb etməsinin səbəbini də izah edir.

2009-cu ildə Castles və Miller miqrasiya üzrə dərslərində insanların sərhədlərdən keçməklə yerdəyişmələrinə istinad edərək bildirirdi ki, müasir dünyada miqrasiya proseslərinə bu cür yerdəyişmə fenomeni deyil, onun “qlobal əhatə dairəsi, daxili və beynəlxalq siyasətdə mərkəzi rolu və olduqca böyük iqtisadi və sosial fəsadları”¹⁵ yeni nəfəs verir. Demək olar ki, dünyada heç bir miqrasiya növü yaşamamış icma yoxdur. Təbii ki, həmin miqrasiya proseslərinin (miqyası, strukturları və ya aparıcı

13 UN DESA-nın Əhali Səkinliyi şöbəsi “Beynəlxalq miqrasiya statistikasına dair tövsiyələr”, Statistik sənədlər, M seriyası, № 58, 1-ci nəşr, 1998-ci il. http://unstats.un.org/unsd/publication/SeriesM/SeriesM_58rev1E.pdf

14 BMqT “Miqrasiya üzrə izahlı lüğət”, 2019-cu il. https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_34_glossary.pdf

15 H. de Haas, S. Castles və M.J. Miller “Miqrasiya dövrü: Müasir dünyada əhalinin beynəlxalq yerdəyişmələri”, 4-cü nəşr, səh.3, Basingstoke, Palgrave Macmillan, London, 2009-cu il.

qüvvələrindən asılı olaraq) təsiri fərqli olub və bu, təbii olaraq müvafiq qavrayışı, eləcə də cavab olaraq siyasət tədbirlərini formalaşdırıb.

Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatının (BMqT) 2020-ci il üzrə *Dünya Miqrasiya Hesabatına* əsasən, həmin il ümumilikdə 281 milyon nəfər beynəlxalq miqrant dünya əhalisinin təxminən 3,6%-ni təşkil edirdi və bu, ötən əsrin 60-cı illərindən bəri dünya əhalisi üzrə kifayət qədər stabil nisbətdir.¹⁶ Ancaq bir qədər təəccüblü olan odur ki, dünya əhalisinin qalan 96,4%-ni miqrasiya etməkdən çəkindirən səbəblər nadir hallarda müzakirə olunur.

Həmçinin, alimlər nə üçün dünya əhalisinin əksəriyyətinin ölkələrində qalmağa üstünlük verməsi sualına cavab tapa bilməyiblər. Üstəlik, KİV-də “Cənub-Şimal miqrasiyası” adlandırılan proseslər ən çox işıqlandırılırsa da, mövcud məlumatlar göstərir ki, yerdəyişmələrin əksəriyyəti regionlar arasında deyil, regionlar daxilində baş verir. Eyni zamanda, onu da qeyd etmək lazımdır ki, nəqliyyat-kommunikasiya infrastrukturunun sürətli inkişafı ilə əlaqədar olaraq daimi deyil, müvəqqəti, çox vaxt dövrü miqrasiya edən insanların sayı artmaqdadır.

Hazırkı dövrdə, miqrasiya üsullarının dəyişdiyi və beynəlxalq ictimaiyyətin miqrasiya proseslərinin hər zaman baş verməsi faktını qəbul etdiyi bir vaxtda, miqrasiyanın daha yaxşı idarə olunmasına və tənzimlənməsinə, müvafiq səbəblərin öyrənilməsinə və nəticələrin təhlilinə daha çox ehtiyac var. Miqrasiya şəxsi həyatın saysız-hesabsız aspektlərini, iqtisadi amilləri və sosial təşkilat məsələlərini əhatə etdiyindən elə bir sahədir ki, burada tədqiqat və təhlil təbii olaraq çoxlu sayda müxtəlif fənlərə əsaslanmalıdır.

Miqrasiya tədqiqatları fənlərarası düşüncə üçün “təbii olaraq yetişib” və miqrasiyanın öyrənilməsində “çoxmetodlu yanaşma ilə çoxfənlilik əsas şərt olmalıdır”.¹⁷ Son bir neçə onillikdə beynəlxalq miqrasiyanın xarakteri və anlayışının dəyişdiyini nəzərə alsaq, bu, daha aydın görünür.

16 BMqT “Dünya Miqrasiya Hesabatı 2020” . <https://worldmigrationreport.iom.int/wmr-2020-interactive/>

17 A. Favell “Miqrasiya nəzəriyyəsinin yenidən işə salınması. Miqrasiya tədqiqatlarında fənlərarasılıq, qloballıq və postfənlərarasılıq”, səh. 260. C.B. Brettell və J.F. Hollifieldin redaktoru olduğu “Miqrasiya nəzəriyyəsi: müxtəli fənlər barədə söhbət” adlı kitabda, 2-ci nəşr, səh. 259-278, Routledge, Abingdon, 2007-ci il.

“Avropa miqrasiyasının yeni xəritəsinə doğru” adlı məqaləsində Russel King “beynəlxalq miqrasiyanın yeni coğrafiyası və tipologiyalarına” gətirib çıxaran miqrasiya növləri, modelləri və motivlərində əhəmiyyətli dəyişiklikləri qeyd edib. Bu dəyişikliklər miqrasiyanın müəyyən edilməsi və öyrənilməsi üçün vacib nəticələrə gətirib çıxarır və “miqrasiya tədqiqatlarına daha çox integrasiya olunmuş yanaşmanı”¹⁸ tələb edir.

Bununla əlaqədar olaraq, King miqrasiya tədqiqatları sahəsi üzrə dörd əsas prioriteti müəyyənləşdirib:

- ◆ Paradigmatik plüralizmi və qarışıq metodologiyaların dəyərini qəbul edən integrasiya olunmuş fənlərarası yanaşmaya riayət etmək;
- ◆ Ölkələr, müxtəlif miqrant qrupları və zaman üzrə müqayisələrə diqqət yetirmək;
- ◆ Miqrasiyanı həm mikro (fərdi), həm də makro səviyyələrdə nəzərdən keçirmək, mənşə və təyinat ölkələrindəki cəmiyyətlər kontekstində və sosial proseslər çərçivəsində başa düşmək;
- ◆ Miqrasiya proseslərini daha yaxşı sənədləşdirmək və ölçmək, miqrasiya məlumatları və statistikasının keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq.¹⁹

Kinqin fikrincə, bu dörd prioritetin uğurla yerinə yetirilməsi miqrasiyanın bütün təzahürlərini tam müşahidə etməyə və başa düşməyə imkan verən məlumatların əldə olunmasına şərait yaradacaq. Beləliklə, müxtəlif fənlər üzrə integrasiya olunmuş biliklər fənlərarası məlumatların toplanması və təhlilinin əsasını təşkil edir ki, bu da öz növbəsində siyasətçilərin və müxtəlif iştirakçıların ehtiyaclarına uyğun gələn miqrasiyanın monitorinqinə imkan verir.

Eyni zamanda, əsaslı və münasib miqrasiya məlumatları miqrasiya reallıqlarının məqsədyönlü təhlili və miqrasiya siyasətinin mümkün sahələrinə müdaxilə üçün zəmin yaradır. Təhlil monitorinqdən daha irəli gedən prosesdir və təhlil zamanı daha uzun müddətə aid məlumatlar və informasiya araşdırılır, müşahidə olunan tendensiyaaların dərinədən təfsiri aparılır. Söhbət statistik məlumatların sadəcə müşahidəsindən deyil, müxtəlif vasitə və üsullarla toplanması mümkün olan əlavə keyfiyyət əsaslı informasiya və fərqli məlumat toplusları arasında əlaqədən gedir.

18 R. King “Avropa miqrasiyasının yeni xəritəsinə doğru”, Beynəlxalq Əhali Coğrafiyası Jurnalı, cild 8, No. 2, səh. 89-106, 90, 2002-ci il.

19 Yuxarıda qeyd olunan mənbə, səh. 101.

Sözügedən subyektlərin monitorinqi və təhlili nəticələrini tam başa düşmək üçün dərin tədqiqat tələb olunur. Tədqiqat zamanı yalnız məlumatlar təhlil olunmur, həm də sosial reallıqlar, inkişaf və qarşılıqlı əlaqələrlə bağlı prinsipial suallar qarşıya qoyulur. Monitorinq və təhlil *“müəyyən bir sahədə nə baş verir?”* sualını cavablandırmağa kömək etdiyi halda, tədqiqat *“bu nə cür və nə üçün baş verir?”* sualına cavab verməlidir və bu miqrasiya sahəsində siyasəti formalaşdırmaq işinin uğuru üçün ilkin şərtidir.

Digər bölmələrdə qeyd olunduğu kimi, bu suallara cavab vermək və bu cür siyasətləri işləyib hazırlamaq üçün miqrasiya tədqiqatlarında fənlərarası yanaşmalar tələb olunacaq, siyasətin hazırlanması və həyata keçirilməsində nəzərdə tutulan fənlər-, qurumlar- və maraqlı tərəflərarası parametrlər isə miqrasiya siyasətinin təkmilləşdirilməsi üçün ilkin şərt olacaq.

2.4 Miqrasiyaya aid olan fənlər

Bu fəslin “Giriş” bölməsində miqrasiya sahəsində çalışan tədqiqatçılar, tələbələr və mütəxəssislər üçün aktual olan fənlər və peşələr qeyd edilib. Bu dərslikdə daha dərin anlayışın tələb olunduğu bəzi sahələrlə yanaşı bu sahələrdən miqrasiya üçün ən vacibləri haqqında ətraflı məlumat verilir, onların əhəmiyyəti isə aşağıda qısa şəkildə ümumiləşdirilir:

- ◆ **Demoqrafiya və miqrasiya:** demoqrafik proqnozlar və qocalma; əvəzetmə səviyyələri; getmə və gəlmə; əhali artımı və miqrasiya balans; yaş strukturları; təhsil nailiyyətləri və s.;
- ◆ **Miqrasiya tarixi:** fərdi və ümumi miqrasiya modelləri; ölkələr arasında tarixi əlaqələr; keçmiş emiqrasiya və immiqrasiya hadisələri; miqrasiya siyasətinə müdaxilələrlə bağlı tarixdən öyrənmək üçün keçmiş təcrübə;
- ◆ **Siyasi elmlər və miqrasiya:** dövlətin ümumi miqyasda siyasi rolu; siyasi qərarların qəbulu prosesi; ictimaiyyət və siyasi sistem arasında əlaqə; yeni siyasi mövzuların və partiyaların yaranması; ölkə vətəndaşlarının və əcnəbilərin siyasi mövqeyi və s.;

- ◆ **Hüquq və miqrasiya:** milli və beynəlxalq öhdəliklər əsasında miqrasiyanı idarə etmək üçün siyasətçilərin hüquqi imkanları və məhdudiyyətləri; konkret tədbirlərin və alətlərin tətbiqinin hüquqi nəticələri; əmək, insan hüquqları, beynəlxalq ictimai hüquq, beynəlxalq sığınacaq və s. hüquqların xüsusiyyətləri;
- ◆ **İqtisadiyyat və miqrasiya:** miqrasiyaya səbəb olan iqtisadi amillərin müəkkəb qarşılıqlı əlaqələri və miqrasiyanın göndərən və qəbul edən ölkələrə, miqrantlara və onların ailələrinə, həmçinin təyinat ölkələrindəki əhaliyə göstərdiyi çoxsaylı iqtisadi təsirləri: ÜDM, ÜDM-in artımı və adambaşına düşən ÜDM; əmək haqqlarında fərqlər və maaşların dəyişməsi; ikili əmək bazarları; məşğulluq və işsizlik; insan kapitalının qazanılması və itirilməsi; pul köçürmələri; əmək haqqının dəyişməsi; inflyasiya və müvafiq valyutanın dəyəri və s. İqtisadiyyatla əlaqəli inkişaf sahəsində tədqiqatlar göndərən və qəbul edən ölkələrdən axınların bu ölkələrdə insan, sosial, iqtisadi və mədəni inkişafa təsirlərini; beyin axını və artımının təsirini; diasporların və transmilliliyin rolunu və s. başa düşmək üçün faydalıdır;
- ◆ **Sosiologiya və miqrasiya:** getmə və gəlmənin sosial münasibətlərə və təsisatlara, cəmiyyətin sosial tərkibinə, ortaq inanclara və dəyərlərə təsiri; ortaq mədəniyyət, sosial sabitlik və sosial dəyişiklik anlayışı; sosial şəbəkələrin və icmaların fəaliyyəti və s.;
- ◆ **Psixologiya və miqrasiya:** miqrasiyada iştirak edən və ya etməyən şəxslərin motivləri və seçimləri; miqrasiyanın fərdin və sosial qrupların psixikasına təsiri; immiqrant lehinə və əleyhinə münasibət və hisslərin yaranması; ailə üzvlərinin olmamasının fəsadları və s.;
- ◆ **Miqrasiya statistikasi:** miqrasiya proseslərini təhlil etmək və necə şərh edə biləcəyimizi anlamaq üçün lazım olan rəqəmlər və faktlar.

2.5 Tematik nümunələr və ev tapşırığı

Fərqli səviyyələrdə və müxtəlif sahələrdə miqrasiyanın fənlərarasılıq məsələsi bu fəsildə müzakirə olunub. Şərti olaraq, “T” adlı xanımın miqrasiyasının müxtəlif

mikro və makro səviyyələrə təsirinin müzakirə edildiyi praktiki (və uydurma) tematik nümunə aşağıda təqdim olunur.

“T” xanım “G” ölkəsinin “K” şəhərindən olan ibtidai sinif müəllimidir. “T” xanımın həyatı çətinliklidir. Onun maaşı azdır, əri xeyli müddətdir iş axtarır, uşaqları ibtidai məktəbdə oxuyur, anasının isə bahalı müalicəyə ehtiyacı var. O, miqrasiya təcrübələri barədə müxtəlif hekayələrə əsaslanaraq, bəxtini başqa yerdə, üstünlük verdiyi “H” ölkəsində xadimə və ya ev xidmətçisi kimi sınağa qərar verir. Onun şəxsi miqrasiyası hər biri aşağıdakı həsiyyələrdə təqdim olunan müxtəlif səviyyələrə təsir edir.

“T” xanımın miqrasiyasının təsirini təhlil etdikdən sonra, mikro və makro səviyyələrdə təsvir olunan hadisələrə işıq salmaq üçün hansı fənlərə müraciət oluna biləcəyini müzakirə edin və beyin həmləsi aparın.

TEMATİK NÜMUNƏ 1

“T” xanımın miqrasiyasının mikro səviyyədə təsiri

Öz vətəni olan “G” ölkəsində “T” xanım “H” ölkəsinin səfirliyindən turist vizası alır, çünki o bilir ki, “H” ölkəsinə əməkçi miqrant kimi qanuni yolla getmək imkanı yoxdur. O, “H” ölkəsinə turist kimi gəlir, amma ev xidmətçisi kimi işləmək üçün dərhal iş axtarmağa başlayır. Bir neçə gündən sonra o, yaxşı bir ailədə ev xidmətçisi kimi iş tapır. Əmək haqqı yaxşıdır, lakin “T” xanım immiqrasiya, səhiyyə, sosial təminat və ya vergi orqanlarında qeydiyyatda deyil.

Bir neçə həftədən sonra “T” xanım evə pul göndərə bilir. Lakin altı ay ərzində “H” ölkəsində qaldıqdan sonra səlahiyyətli orqanlar bu ölkədə qeyri-qanuni olan bütün şəxslərin öz ölkələrinə qaytarılması məqsədilə intensiv immiqrasiya nəzarəti kampaniyasına başlayır. Eyni zamanda, onlar etibarlı əmək müqaviləsinə malik olan qeyri-qanuni immiqrantların bu ölkədə olmasının qanuniləşdirilməsini təklif edirlər. “T” xanımın işəgötürəni onunla əmək müqaviləsi bağlamağa razılaşırsa və nəticədə ona bu ölkədə yaşamaq və iş icazələri verilir. İndi “T” xanım sosial təminat və tibbi müavinətlər almaq hüququna malikdir. Daha vacibi odur ki, o, ailə üzvlərini də bu ölkədə özü ilə yaşamağa gətirə bilər.

Təəssüf ki, “T” xanımın maaşı bütün ailəni “H” ölkəsində dolandırmaq üçün hələ də çox aşağı olduğundan, o, daha yüksək səviyyədə qazanc əldə edəne qədər ailə üzvlərinin “G” ölkəsində qalması qərara alınır. “G” ölkəsinə gəldikdə, “T” xanımın ailəsinin işləri heç də yaxşı getmir. Onun əri iş tapmayıb və getdikcə depressiyaya düşür. Uşaqlara əsasən onların nənəsi baxır.

T. xanımın əvvəllər çalışdığı məktəbdə yerini gənc müəllim tutub və işini layiqincə yerinə yetirir. “T” xanımın böyük oğlu anasının arxasınca “H” ölkəsinə gedib orada ya işləmək, ya da təhsil almaq istəyir, lakin “T” xanım onu məktəbi bitirməyə və bir qədər pul yığdıqdan sonra “G” ölkəsinə tərk etməyə çağırır.

“T” xanımın evə göndərdiyi pulun əhəmiyyətli bir hissəsi səhhəti artıq yaxşılaşan anasının dərmanını almağa sərf olunur. Bununla belə, həmin dərman kifayət qədər bahalıdır və onu ən yaxşı variant kimi qara bazarda və ya satış şəbəkəsində kiməsə rüşvət verməklə əldə etmək olar. “T” xanımın pul köçürmələrinin qalan hissəsi yeni televizor, soyuducuya və uşaqlar üçün xaricdə istehsal olunmuş geyimlərə xərclənib.

TEMATİK NÜMUNƏ 2

“T” xanımın miqrasiyasının makro səviyyədə təsiri

“G” ölkəsindən beyin axını dayanmadan davam edir. Gənc və yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin əksəriyyəti ölkəni tərk etməyə çalışır və öz ixtisas səviyyəsindən aşağı vəzifələrdə, hətta qeyri-formal sektorda işləməyə hazırdır. “G” ölkəsinin ən yaxşı və ən parlaq vətəndaşlarının çoxu “H” ölkəsinə gedir.

“H” ölkəsi (əsasən xaricdən gəlmiş miqrantlar arasında) geniş miqyaslı qeyri-rəsmi məşğulluq səbəbindən gəlir vergisi və sosial təminat ödənişlərinin itkisindən getdikcə daha çox narahat olur. Üstəlik, ictimaiyyət bu cür immiqrasiyanı getdikcə daha çox tənqid edir, əmək və mənzil bazarlarında mənfi dəyişikliklərin baş verməsindən qorxur.

“H” ölkəsinin hökuməti əcnəbi işçi qüvvəsinə əhəmiyyətli tələbatın olduğunu yaxşı bilir. O, iki istiqamətli yanaşmanı tətbiq etməyi qərara alır: qeyri-qanuni miqrantların geri qaytarılması məqsədilə ciddi immiqrasiya və əmək bazarı nəzarəti və rəsmi əmək müqaviləsi əldə edə bilən qeyri-qanuni immiqrantlar üçün qanuniləşdirmə proqramı. Qanuniləşdirmə proqramı həyata keçirilir və kifayət qədər uğurlu hesab olunur.

“G” ölkəsində təhsilini dayandıranların sayının artması ilə bağlı narahatlıqlar getdikcə artır. Çoxları təhsil sistemini əmək bazarının tələbləri ilə uzlaşmamaqda günahlandırır. “Tərk edilmiş ailələr” fenomeni geniş vüsət alır və miqrasiyanın mənfi sosial fəsadları ictimai müzakirələrin gündəliyində vacib yer tutur.

Dünya Bankının hesablamalarına görə, “G” ölkəsində pul köçürmələrinin illik məbləği bütün zamanlar üçün rekord səviyyəyə çatıb. Ailələrin çoxu keçmişdəkindən daha yaxşı maddi vəziyyətdədir və bəzi qənaətlər belə edə bilər. Bununla belə, tənqidçilər bu vəsaitin həddindən artıq çox hissəsinin yerli istehsalat investisiya qoymaq əvəzinə bahalı istehlak mallarının idxalına xərcləndiyini ehtimal edir. “G” ölkəsində inflyasiya durmadan artır və orta əmək haqqı yaşayış xərclərini ödəməyə güclə kifayət edir. Xaricdə qohumları olmayan yaşlı “G” vətəndaşları dərman və müalicə kimi zəruri ehtiyacları qarşılamaqda xüsusilə çətinlik çəkir. “K” şəhərindəki sonuncu yerli geyim əşyaları istehsalçısı alıcı olmadığından bağlanıb.

2.6 Müzakirə üçün suallar

Bu fəsildə öyrəndiklərinizi əsas götürərək müzakirə aparın və arqumentlər gətirin:

1. *Miqrasiya tədqiqatları fənlərarası, yoxsa çoxfənliliyi xarakter daşıyır və bunun səbəbi nədir?*
2. *Hər tərəfli və fakt əsaslı miqrasiya siyasətinin hazırlanması zamanı başqa hansı fənlər, tədqiqatlar və peşələr vacibdir?*
3. *Miqrasiyanın fənlərarası xarakterini başa düşmək nə üçün vacibdir?*
4. *Azərbaycanda miqrasiya aspektlərini digər fənlərə inteqrasiyası və əksinə etmək üçün aşağıdakı səviyyələrdə nə etmək lazımdır:*
 - a. *Universitet səviyyəsində (miqrasiya üzrə mütəxəssislərin hazırlanması)?;*
 - b. *Siyasət formalaşdırmaq səviyyəsində (miqrasiya qanunvericiliyi ilə bağlı qərar qəbul etmə)?;*
 - c. *Cəmiyyət səviyyəsində (əhəlinin miqrasiya və qanuni yollar haqqında məlumatlandırılması/maarifləndirilməsi)?*
5. *Bu fəsildə miqrasiya tədqiqatçılarının digər fənləri öyrənməkdən necə faydalana biləcəyi müzakirə olunub. Bəs miqrasiya tədqiqatlarından hansı digər fənlər, məsələn, iqtisadiyyat, demoqrafiya, tarix, humanitar coğrafiya və s. necə faydalana bilər?*

2.7 Mənbələr

Arango, J., 'Theories of International Migration', in International Migration in the New Millennium. Global Movement and Settlement, Joly, D. (ed.), Routledge, Abingdon, 2004, pp. 15-35, p. 27. / J. Arango *"Beynəlxalq miqrasiya nəzəriyyələri"*. D. Jolyinin redaktoru olduğu *"Yeni minillikdə beynəlxalq miqrasiya: Qlobal yardışmə və məskunlaşma"* adlı kitabda, səh. 15-35; 27. Routledge, Abingdon, 2004-cü il.

Chumburidze M. et al., The State of Migration in Georgia, ICMPD, ENIGMMA project, 2015. https://migration.commission.ge/files/enigma-state-of-migration_e_version.pdf / M. Chumburidze və başqaları *"Gürcüstanda miqrasiyanın vəziyyəti"*, MSİBM, ENIGMMA layihəsi, 2015-ci il.

de Haas, H., Castles, S. and M.J. Miller, The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World, 4th edition, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2009. / H. de Haas, S. Castles və M.J. Miller *"Miqrasiya dövrü: Müasir dünyada əhəlinin beynəlxalq yardışmələri"*, 4-cü nəşr, Basingstoke, Palgrave Macmillan, London, 2009-cu il.

Djelti, S., 'The Evolution of the Human Migration Determinants', Draft paper, 2017. https://www.researchgate.net/publication/320427737_The_Evolution_of_the_Human_Migration_Determinants_1_Draft_paper/link/59e4dc150f7e9b0e1aa87acd/download / S. Djelti *"İnsanların miqrasiyasını müəyyənləşdirən amillərin təkamülü"*, Sənəd layihəsi, 2017-ci il.

Favell, A., 'Rebooting Migration Theory. Interdisciplinarity, Globality, and Postdisciplinarity in Migration Studies' in Migration Theory: Talking Across Disciplines, Brettell, C.B. and J.F. Hollifield (eds.), 2nd edition, Routledge, Abingdon, 2007, pp. 259-278. / A. Favell *"Miqrasiya nəzəriyyəsinin yenidən işə salınması. Miqrasiya tədqiqatlarında fənlərarasılıq, qloballıq və post-fənlərarasılıq"*. C.B. Brettell və J.F. Hollifieldin redaktoru olduğu *"Miqrasiya nəzəriyyəsi: müxtəli fənlər barədə söhbət"* adlı kitabda, 2-ci nəşr, səh. 259-278, Routledge, Abingdon, 2007-ci il.

Gamlen, A. and K. Marsh (eds.), Migration and Global Governance, The International Library of Studies on Migration, Elgar Research, 2011. / A. Gamlen və K. Marshın redaktoru olduğu "Miqrasiya və global idarəçilik", Beynəlxalq Miqrasiya Tədqiqatları Kitabxanası, Elgar Research, 2011-ci il.

ICMPD, International Centre for Migration Policy Development (ICMPD), Fostering Cooperation between Academia and Government in the Field of Migration, Policy Brief, 2012. / MSİBM "Miqrasiya sahəsində elmi dairələr və hökumət arasında əməkdaşlığın təşviqi", Analitik qeyd, 2012-ci il. <https://www.icmpd.org/file/download/48171/file/Fostering%2520Cooperation%2520between%2520Academia%2520and%2520Government%2520in%2520the%2520Field%2520of%2520Migration%2520.pdf>

IOM, Glossary on Migration, 2019. http://publications.iom.int/bookstore/free/IML_1_EN.pdf / BMqT "Miqrasiya üzrə izahlı lüğət", 2019-cu il.

IOM, IOM World Migration Report 2020, 2019. <https://worldmigrationreport.iom.int/wmr-2020-interactive/> / BMqT "Dünya Miqrasiya Hesabatı 2020", 2020-ci il.

King, R., 'Towards a New Map of European Migration', International Journal of Population Geography, Vol. 8, No. 2, 2002, pp. 89-106. doi:10.1002/ijpg.246. / R. King "Avropa miqrasiyasının yeni xəritəsinə doğru", Beynəlxalq Əhali Coğrafiyası Jurnalı, cild 8, No. 2, səh. 89-106, 2002-ci il.

Lane, M., 'Myths about migration: historical and philosophical perspectives', History and Policy, Policy Papers, 2006. / M. Lane "Miqrasiya haqqında miflər: tarixi və fəlsəfi perspektivlər", Tarix və siyasət, Siyasət sənədləri, 2006-cı il.

Lyall, C. et al., 'Departure Point: Our approach to interdisciplinarity', in Interdisciplinary Research Journeys: Practical Strategies for Capturing Creativity, Lyall, C. et al., Bloomsbury Academic, London, 2011, pp. 7-24. <http://dx.doi.org/10.5040/9781849661782.ch-002> / C. Lyall və başqaları "Gediş nöqtəsi: Bizim fənlərarasılığa yanaşmamız". C. Lyall və başqalarının "Fənlərarası tədqiqat səyahətləri: Yaradıcılığı mənimsəmək üçün praktik strategiyalar" kitabında, səh. 7-24. Bloomsbury Academic, London, 2011-ci il.

Repko, A.F., *Interdisciplinary Research. Process and Theory*, Sage Publications, New York, 2008. / A.F. Repko *"Fənlərarası tədqiqat. Proses və nəzəriyyə"*, Sage Publications, Nyu-York, 2008-ci il.

Thielemann, E.R., 'The Effectiveness of Governments' Attempts to Control Unwanted Migration', in *Immigration and the Transformation of Europe*, Parsons, C.A. and T.A. Smeeding (eds.), Cambridge University Press, Cambridge, 2006, pp. 442-471. / E.R. Thielemann *"Hökumətlərin arzuolunmaz miqrasiyaya nəzarət cəhdlərinin effektivliyi"*. C.A. Parsons və T.A. Smeedingin redaktoru olduğu *"İmmiqrasiya və Avropanın transformasiyası"* kitabında, səh. 442-471, Cambridge University Press, Cambridge, 2006-cı il

UN DESA, Population Division, *World Urbanization Prospects: The 2018 Revision*, 2019. [https://population.un.org/wup/publications/Files/WUP2018-Report.](https://population.un.org/wup/publications/Files/WUP2018-Report/) / UN DESA-nın Əhali Sakinliyi şöbəsi *"Dünya üzrə urbanizasiya perspektivləri: 2018-ci ilə baxış"*, 2019-cu il.

UN DESA, Population Division. *World Population Prospects 2019: Data Booklet*, 2019. <https://worldpopulationreview.com/world-cities/baku-population/> / UN DESA-nın Əhali Sakinliyi şöbəsi *"Dünya üzrə urbanizasiya perspektivləri 2019: Məlumat kitabçası"*, 2019-cu il.

UN DESA, Statistics Division, *Recommendations on Statistics of International Migration*, Statistical Papers, Series M, No. 58, Rev. 1, 1998. http://unstats.un.org/unsd/publication/SeriesM/SeriesM_58rev1E.pdf / UN DESA-nın Əhali Sakinliyi şöbəsi *"Beynəlxalq miqrasiya statistikasına dair tövsiyələr"*, Statistik sənədlər, M seriyası, № 58, 1-ci nəşr, 1998-ci il.

World Bank; Development Research Center of the State Council, the People's Republic of China, *Urban China: Toward Efficient, Inclusive, and Sustainable Urbanization*, World Bank, Washington, D.C., 2014. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/18865> / Dünya Bankı, Çin Xalq Respublikası Dövlət Şurasının İnkişaf Araşdırmaları Mərkəzi *"Urbanizasiyalı Çin: Səmərəli, inklüziv və davamlı urbanizasiyaya doğru"*, Vaşinqton, Kolumbiya Dairəsi, 2014-cü il.

Fəsil 3

Miqrasiya və miqrant tipologiyaları

Aygül Abbaszadə

Azərbaycan Respublikası Dövlət Miqrasiya Xidmətinin Beynəlxalq əlaqələr şöbəsinin rəisi

Müasir qloballaşan dünyada insanlar çoxsaylı səbəblərdən daim hərəkətdədirlər. Miqrasiya mədəniyyətlər, etnik qruplar və dillər arasında ənənəvi olaraq müəyyən edilmiş sərhədləri aşaraq mədəniyyət və iqtisadiyyatların müxtəlifliyinə, rəngarəngliyinə və canlanmasına töhfə verir. Bununla belə, çoxları miqrasiyanı problem və hətta təhlükə hesab edir.

2022-ci il üzrə Dünya Miqrasiya Hesabatında verilmiş 2020-ci il məlumatlarına görə, təqribən 281 milyon insanın öz doğulduğu ölkələrindən kənarda yaşaması təxmin olunur ki, bu da dünya əhalisinin cəmi 3,6%-ni təşkil edir. Hesabatda o da bildirilir ki, insanların böyük əksəriyyəti beynəlxalq sərhədləri keçmədən öz ölkələri daxilində yerdəyişmələr edir.²⁰ Bununla belə, miqrasiya axınları ümumilikdə artır. Belə ki, mütləq rəqəmlərə görə, son illər beynəlxalq miqrasiyada cüzi artım müşahidə olunur. Dünya əhalisi arasında da miqrantların faiz nisbəti çoxalıb, lakin ümumi əhali sayı ilə müqayisədə bu, elə də böyük rəqəm deyil (Cədvəl 1).

20 Marie McAuliffe və Anna Triandafyllidou (redaktorluğu ilə) "2022-ci il üzrə Dünya Miqrasiya Hesabatı", Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatı, 2021-ci il.

Cədvəl 1. Beynəlxalq miqrantlar və qeydiyyatata alınmış qaçqınlar (1970-2020-ci illərdə)

İl	Beynəlxalq miqrantların sayı	Dünya əhalisində miqrantların faiz nisbəti	Qeydiyyatata alınmış qaçqınların sayı
1970	84 460 125	2.3	2 464 730
1975	90 368 010	2.2	3 529 434
1980	101 983 149	2.3	8 454 917
1985	113 206 691	2.3	11 864 046
1990	152 986 157	2.9	17 395 914
1995	161 289 976	2.8	14 895 916
2000	173 230 585	2.8	12 129 079
2005	191 446 828	2.9	8 661 293
2010	220 983 187	3.2	10 548 835
2015	247 958 644	3.4	16 110 276
2020	280 598 105	3.6	20 661 846

Mənbə: 2022-ci il üzrə Dünya Miqrasiya Hesabatı; BMTQAK-ın Qaçqınlara dair Statistik Məlumatları (<https://www.unhcr.org/refugee-statistics/download/?url=e7C00Y>, 2022-ci il avqustun 1-də baxılıb)

Məşğulluq beynəlxalq miqrasiyanın ən çox yayılmış səbəbi olsa da, bəzi insanlar iş tapmaq üçün deyil, müharibələr və münaqişələr kimi məcburedici səbəblərə görə öz vətənlərini tərk edirlər. Bu insanlar, o cümlədən qaçqınlar və məcburi köçkünlər bütün miqrantların nisbətən kiçik bir hissəsini təşkil etsələr də, son illərdə onların sayı kəskin şəkildə artaraq hazırda rekord həddə çatıb. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığının (BMTQAK) məlumatına əsasən, 2021-ci ildə dünyada 89,3 milyondan çox insan məcburən köçməli olub.²¹ Onlar öz vətənlərində təqib olunduğu və ya ciddi zorakılıq hallarına məruz qaldığı üçün

21 BMTQAK “Qlobal Tendensiyalar: 2021-ci ildə Məcburi Yerdəyişmələr”, 16 iyun 2022-ci il.

yaşayış yerlərini tərk ediblər. Həmin insanların 53,2 milyondan çoxu ölkə daxilində köçürülmüş şəxs, 21,3 milyonu qaçqın,²² 4,6 milyonu isə sığınacaq axtarandır. Bu cür məcburi köçkünlərin 41%-i dünya əhalisinin 30%-ni təşkil edən uşaqlardır.

3.1 “Miqrasiya” tərifinin müəyyənləşdirilməsi

Ümumi mənada, miqrasiya insanların hər hansı səbəbdən dövlət sərhədlərindən keçməklə və ya hətta bu sərhədlər daxilində hərəkət etməsi və yerdəyişməsi deməkdir. “Miqrasiya” və ya “miqrant” termininin ümumi razılaşdırılmış tərfi olmadığı üçün hüquqi, inzibati, tədqiqat və statistik məqsədlər üçün müxtəlif təriflərdən istifadə olunur. BMT-nin İqtisadi və Sosial Məsələlər üzrə Departamentinin (UN DESA) Beynəlxalq Miqrasiya Statistikasına dair 1998-ci il Təvsiyələrində əks olunmuş və geniş şəkildə qəbul edilən təriflərdən biri (ən azı 1 il müddətinə başqa ölkəyə köçən) uzunmüddətli miqrant və (ən azı 3 ay müddətinə başqa ölkəyə köçən) qısamüddətli miqrant təsnifatlarını verməklə beynəlxalq miqrantı “adətən yaşadığı ölkəni dəyişən hər hansı şəxs” kimi müəyyən edir.²³ Qeyd etmək lazımdır ki, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Statistika Şöbəsi, 1998-ci il Təvsiyələrinin Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Miqrasiya Statistikası üzrə Ekspert Qrupunun rəhbərliyi altında yenidən baxılmasına başlayıb.²⁴

Bununla belə, Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatının (BMqT) tərifinə əsasən, miqrant “adətən yaşadığı yerdən müvəqqəti və ya daimi olaraq və müxtəlif səbəblərə görə ölkə daxilində və ya beynəlxalq sərhəddən keçməklə köçən şəxs” kimi başa düşülür. Bu termin dəqiq müəyyən edilmiş bir neçə hüquqi kateqoriyanı, məsələn, əməkçi miqrantları, konkret yerdəyişmə növləri qanunla müəyyən edilmiş şəxsləri, məsələn, qaçaqmalçılıq yolu ilə gətirilən miqrantları, habelə statusu və ya yerdəyişmə növləri beynəlxalq hüquqla konkret şəkildə müəyyən edilməmiş insanları, məsələn, əcnəbi tələbələri əhatə edir.²⁵

22 Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Yaxın Şərqdəki Fələstinli Qaçqınlara Yardım və İşlər üzrə Agentliyinin (UNRWA) mandatı altında olan 5,8 milyon fələstinli qaçqın bu rəqəmə daxil deyil.

23 UN DESA “Beynəlxalq Miqrasiya Statistikasına dair 1998-ci il Təvsiyələri”. 1-ci redaksiya, Statistik Sənədlər Seriyası “M”, №58, red. 1.

24 Birləşmiş Millətlər Təşkilatı “Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Miqrasiya Statistikası üzrə Ekspert Qrupu”, Miqrasiya Statistikası üzrə Ekspert Qrupu, 2022-ci il iyunun 16-da baxılıb.

25 BMqT “Miqrasiya Terminlərinin İzahlı Lüğəti”, IML Seriyası №34, 2019-cu il.

BMTQAK-a əsasən, qaçqınlar və sığınacaq axtaranlar xüsusi qrupa aiddir, çünki bu insanlar həyat və azadlıqları üçün ciddi təhlükələr səbəbindən evlərini tərk edirlər. Miqrantdan fərqli olaraq, qaçqın 1951-ci il Qaçqınlar Konvensiyasında “ırqi, dini, milli əlamət, müəyyən sosial qrupa mənsubiyyət və ya siyasi əqidə üzündən təqibin qurbanı olmaq barəsində tam əsaslı ehtiyatlara görə vətəndaşı olduğu ölkədən kənarda olan və həmin ölkənin himayəsindən istifadə edə bilməyən və ya sadalanan ehtiyatlar üzündən istifadə etmək istəməyən” şəxs kimi müəyyən edilir.²⁶ BMTQAK xəbərdar edir ki, qaçqınları digər miqrant qrupları ilə qarışdırmaq risklidir, çünki miqrasiya edən digər qruplar öz həyatını yaxşılaşdırmaq üçün ölkələrini iqtisadi və ya sosial səbəblərə görə dəyişsələr də, qaçqınlar öz həyat və ya azadlıqlarını qorumaq məqsədilə bunu etməyə məcbur olurlar.

Tərifləri yuxarıda hüquqi cəhətdən müəyyən edilmiş terminlərə baxmayaraq, bəzən miqrant və qaçqın arasındakı fərq qeyri-müəyyən olur və hansısa şəxslərin qaçqın tərifinə uyğun gəlməsi qəti şəkildə miqrant kimi təsnif edilməməsini nəzərdə tutmur. İnsanlar müxtəlif səbəblərə görə, məsələn yoxsulluqdan və ya zorakılıqdan qaçmaq, yaxud da iş və ya daha yaxşı imkanlar tapmaq üçün yerdəyişmələr etdikdə, bu fərq daha da qeyri-müəyyən ola bilər. Ehtimal etmək olar ki, yerdəyişmə edən şəxsin ilkin niyyəti təqib və ya münaqişədən qaçmaq olmasa belə, o sonradan qaçqına çevrilə bilər. Bir çox halda bu, konkret şəxslərin miqrasiya motivləri ilə bağlıdır ki, bu motivlər bir-biri ilə əlaqəli olduğundan müxtəlif məqsədlərə xidmət edir.

“Yerdəyişmə” və “miqrasiya” anlayışlarını da bir-birindən fərqləndirmək vacibdir. Şəxsin yerdəyişməsi adətən yaşadığı yerdən kənarda bütün növ hərəkətliliyi deməkdir. Yerdəyişmənin alt-növü olan miqrasiya inzibati sərhədlərdən keçməklə yaşayış yerinin dəyişdirilməsini nəzərdə tutur. Turizm, ailə ziyarətləri və bizneslə əlaqəli yerdəyişmə bu məqsədlər üçün nəzərdə tutulmuş məkan və zamandan asılı olmayaraq miqrasiya kimi təsnif edilmir.²⁷

26 BMT Baş Assambleyası “Qaçqınların Statusu haqqında Konvensiya”, 28 iyul 1951-ci il, BMT, Müqavilələr Seriyası, cild 189, səh.137.

27 Hein de Haas, Stephen Castles və Mark J. Miller “Miqrasiya Dövrü”, 6-cı nəşr, səh. 23, Red Globe Press, 2019-cu il.

3.2 Miqrasiyanın tipologiyaları

Miqrasiya bəşəriyyət tarixi qədər qədimdir. Bununla belə, 20 və 21-ci əsrlər üçün müəyyənədi amillər artan qloballaşma və yeni nəqliyyat-kommunikasiya texnologiyaları sayəsində dəyişən prosesin mürəkkəbliyi və miqyasından ibarətdir. Bu fəslin məqsədi beynəlxalq miqrasiya anlayışını və onun modellərini müəyyən etmək, habelə əsas miqrasiya formalarına və müxtəlif miqrant kateqoriyalarına diqqət yetirməkdir. Bununla əlaqədar olaraq, biz miqrasiyanı və miqrantları məsafə/təyinat yeri, müddət, qanuni prosedurlara uyğunluq və miqrasiyaya istək/hazırlıq baxımından araşdıracağıq.

3.2.1 Məsafə baxımından miqrasiya

Miqrasiya inzibati və ya siyasi sərhəddən keçməklə müşayiət olunan yerdəyişmə prosesi kimi təfsir oluna, habelə baş verdiyi ərazi daxilində sərhədlərin ölçüsünə əsasən şərh edilə bilər. Əgər bu cür yerdəyişmə müəyyən bir ölkənin sərhədləri daxilində müşahidə olunursa, biz bunu ölkədaxili və ya daxili miqrasiya adlandırırıq. Əgər bu proses ölkə hüduqlarından kənara çıxmaqla bir qitə daxilində baş verirsə, ölkələrarası miqrasiya, qitələr arasında baş verdikdə isə, qitələrarası miqrasiya kimi müəyyən edilir. Adətən, son iki proses ümumilikdə beynəlxalq miqrasiya kimi göstərilir.

3.2.1.1 Daxili miqrasiya

Miqrantların əksəriyyəti beynəlxalq sərhədləri keçmədən öz ölkələrində yerdəyişmələr edir.²⁸ Beynəlxalq miqrasiya ilə müqayisədə daxili miqrasiyanı ölçmək və idarə etmək daha çətindir. Bununla belə, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramı (BMTİP) mühafizəkar tərifdən istifadə edərək dünyada daxili miqrant sayının təqribən 740 milyon olduğunu təxmin edir.²⁹

28 Ronald Skeldon "Beynəlxalq Miqrasiya, Daxili Miqrasiya, Mobillik və Urbanizasiya: daha inteqrasiyalı yanaşmalara doğru", BMqT, Miqrasiya Araşdırmaları Seriyası №53, 2018-ci il.

29 BMTİP "İnsan İnkişafı Hesabatı 2009. Məneələrin aradan qaldırılması: insan mobilliyi və inkişafı", 5 oktyabr 2009-cu il.

Adətən, ölkə daxilində miqrasiya iqtisadi və ya sosial səbəblərdən qaynaqlana bilər, lakin siyasi və ya təbii amillər də əhalinin daha böyük yerdəyişmələrinə təkan verə bilər. Əhalinin az inkişaf etmiş ərazilərdən daha çox inkişaf etmiş bölgələrə üz tutması və ya kənd təsərrüfatı ərazilərindən sənayeləşmiş bölgələrə köçməsi iqtisadi səbəblərlə izah oluna bilər, ikinci hal isə son zamanlar narahatedici səbəb hesab olunan iqlim dəyişikliyi ilə də əlaqəli ola bilər. Hər iki yerdəyişmə prosesi daimi xarakter daşıya bilər, habelə müvafiq iş müddəti ilə məhdudlaşdığından yaşayış yerinin müvəqqəti dəyişməsi ilə xarakterizə oluna bilər. Müxtəlif sosial amillər də əhalinin daimi və ya müvəqqəti köçməsinin önəmli səbəbi ola bilər. Bu baxımdan daxili miqrasiyanın əsas istiqamətləri aşağıda ətraflı təsvir olunur.

3.2.1.1.1 Urbanizasiya

Urbanizasiya məskunlaşmaya dair müzakirələrdə ən çox istifadə edilən terminlərdən biridir və onun dəqiq tərifini vermək o qədər də asan deyil. “Urban/şəhər” termininin ən çox istifadə edilən tərifləri minimum əhali sayı və ya əhali sıxlığı ilə əlaqədirdir, bəzi ölkələr isə qeyri-kənd təsərrüfatı sektorunda məşğulluq səviyyəsini şəhər mühitinin göstəricisi kimi istifadə edirlər.

Urbanizasiya şəhərlərin və şəhər sakinlərinin sayının və nisbətinin artması deməkdir. Xüsusən də az inkişaf etmiş ölkələrdə kənd yerlərinin təchizat və infrastrukturla əlaqəsi çox vaxt zəif olur. Həmin yerlər şəhərlə müqayisədə ağır həyat şəraiti ilə xarakterizə olunur. Bu iki amildən başqa, insanları kənd yerlərindən köçməyə sövq edən digər təkanverici faktorlar da mövcuddur. İnsanların çoxu böyük şəhərə köçməyi daha keyfiyyətli və dolğun həyat üçün yaxşı şans kimi görür. Dünyanın bir çox ölkəsində urbanizasiya artır - 2020-ci ildə dünya əhalisinin təxminən 56%-i şəhərlərdə yaşayırdı və bu tendensiyanın davam edəcəyi gözlənilir. Belə ki, 2050-ci ilə qədər şəhər əhalisi indiki göstərici ilə müqayisədə iki dəfədən çox artacaq və dünyada hər 10 nəfərdən təxminən 7-si şəhərlərdə yaşayacaq.³⁰

Şəhərlərdə hədsiz əhali sıxlığından yaranan problemlərin qarşısını almaq, eləcə də ənənəvi kənd təsərrüfatını bərpa etmək məqsədilə müxtəlif dövlətlər daxili miqrasiyaya nəzarət və “kənddən köç”ün aradan qaldırılması siyasətlərini həyata

30 Dünya Bankı “Şəhər İnkişafı”, Dünya Bankı Qrupu, 2020-ci il. 2022-ci il avqustun 1-də baxılıb. <https://www.worldbank.org/en/topic/urbandevelopment/overview>

keçirirlər. Ən tanınmış siyasətlərdən biri Çinin *hukou* sistemidir ki, bu da əhalini kənd və şəhər siniflərinə bölən ev təsərrüfatlarının qeydiyyatını nəzərdə tutur. 1958-ci ildə Çində Hukou sisteminin tətbiqinə başlanılıb. Hukou hər bir vətəndaşın şəxsi məlumatlarını, konkret olaraq ad və soyadını, doğum tarixini, valideynlərinin ad və soyadlarını və ailə vəziyyətini özündə əks etdirən hüquqi sənəddir. Bu təcrübə hələ də qüvvədədir. Bəziləri bu sistemi işçi qüvvəsinin sərbəst hərəkətinə mane olduğuna, istifadəsiz qalan təcrübənin əmələ gəlməsinə şərait yaratdığına, iqtisadi itkiyə və sosial seqreasiyaya səbəb olan amilə çevrildiyinə görə tənqid edirdi. Belə tənqidlərə cavab olaraq, bu yaxınlarda Çin hökuməti hukou sisteminə təkmilləşdirmə xarakterli islahatlar həyata keçirdi.³¹

Əhali artımı və kənddən şəhərə miqrasiya urbanizasiyaya təsir edən əsas amillərdir. Eyni zamanda, beynəlxalq miqrasiya da şəhər əhalisinin artmasına şərait yaradır, çünki beynəlxalq miqrantların əksəriyyəti bir qayda olaraq şəhər yerlərində qalır.³²

3.2.1.1.2 Deurbanizasiya

Deurbanizasiya və ya əks-urbanizasiya xeyli sayda insanın şəhər ərazilərindən kənd yerlərinə köçməsinə ibarət sosial və demoqrafik prosesdir. Aşağı gəlirli ölkələrdə kənd əhalisi iş tapmaq məqsədilə şəhərlərə köçdüyü üçün şəhər həyatında böyük dəyişiklik baş verir. Yüksək gəlirli ölkələrdə isə əks istiqamətdə tendensiya müşahidə olunur.³³

Deurbanizasiya prosesində əhali artımının əhəmiyyətli mərkəzi şəhərdən kəndə keçir. Nəticədə, olduqca yüklənmiş, çirklənmiş aqlomerasiyaların (böyük şəhərlərin və şəhəryanı ərazilərin) əhalisi azalır. Digər tərəfdən, kənd yerlərinin, “saf” ərazilərin cazibəsi və müvafiq olaraq əhalisi artmağa başlayır. Şəhər həyatının xoşagəlməz aspektləri, məsələn, səs-küy və havanın çirkliliyi, tıxaclar və çox vaxt aşağı səviyyəli ictimai təhlükəsizlik daxili miqrasiya üçün digər səbəblərlə birlikdə əsas

31 Strateji və Beynəlxalq Araşdırmalar Mərkəzi “2022-ci ildə Çinin Hukou İslahatı: bu dəfə onlar məhz bunu nəzərdə tuturdumu?”, 2022-ci il, burada mövcuddur: <https://www.csis.org/blogs/new-perspectives-asia/chinas-hukou-reform-2022-do-they-mean-it-time-0>

32 BMqT “2015-ci il üzrə Dünya Miqrasiya Hesabatı: miqrantlar və şəhərlər: mobilliyi idarə etmək üçün yeni tərəfdaşlıqlar”, BMqT, Cenevrə.

33 C. Adamiak, K. Pitkänen və O. Lehtonen “Mövsümi Yaşama və Əks-urbanizasiya: Finlandiyada Əhalinin Yenidən Bölüşdürülməsində İkinci Evlərin Rolu”. *GeoJournal* 82, 1035–1050 (2017-ci il).

təkanverici amil ola bilər. Ümumiyyətlə, kənd yerlərində və bilavasitə kəndlərdə təbii mühit cəlbedicidir, çirkənlənmə səviyyəsi aşağıdır və ictimai təhlükəsizlik nisbətən yüksəkdir ki, bu da daha çox insanı kənd həyatına yönəltmək üçün cəlbedici amil rolunu oynaya bilər. Bununla belə, bu cür yerdəyişmənin miqyası olduqca məhduddur.

3.2.2 Beynəlxalq miqrasiya

Beynəlxalq miqrasiya əhalinin milli sərhədlərdən keçməklə hərəkət edərək yaşayış yerini dəyişməsi deməkdir. Beynəlxalq miqrasiya müvəqqəti, uzunmüddətli (ən azı 1 il ərzində davam edən) və ya daimi ola bilər. Müvəqqəti miqrasiya vəziyyətində söhbət xaricdə, məsələn, iş və ya təhsil ilə bağlı qısa müddət ərzində olmadan gedir, daha davamlı miqrasiyanın tipik forması xaricdə daha uzunmüddətli məşğulluqdan ibarətdir, lakin xaricdə qalmaq səbəbi ailə və ya digər məsələlərlə də əlaqəli ola bilər. Daimi beynəlxalq miqrasiya dedikdə, daimi yaşamaq üçün mənşə ölkəsinə qayıtmaq niyyəti olmadan emiqrasiya başa düşülür. Bu kateqoriyalar aşağıda ətraflı təsvir olunur.

3.2.2.1 Emiqrasiya

Bir şəxs və ya qrup başqa ölkədə məskunlaşmaq üçün öz ölkəsini tərk etdikdə emiqrasiya baş verir. Emiqrasiya Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin 13-cü maddəsinin 2-ci hissəsində bu cür təsbit olunub: “Hər bir insan, öz ölkəsi də daxil olmaqla istənilən ölkəni tərk etmək və öz ölkəsinə qayıtmaq hüququna malikdir.”³⁴ Dünyada emiqrantların əsas mənşə ölkələri Hindistan (18 milyon), Meksika (11 milyon), Rusiya (10,8 milyon), Çin (10 milyon) və Suriyadır (əsasən qaçqın olan 8 milyon nəfər).³⁵

Emiqrasiyanın öhdəsindən gəlmək miqrantların mənşə ölkələri üçün çətin məsələdir və bu, faktiki olaraq bilik və istedadların itirilməsinə səbəb olan əmək qabiliyyətli əhalinin azalmasına şərait yaradan amillərdən biri ola bilər. Emiqrasiya

34 BMT Baş Assambleyası “Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi”, 10 dekabr 1948-ci il, 217 A (III).

35 Marie McAuliffe və Anna Triandafyllidou (redaktorluğu ilə) “2022-ci il üzrə Dünya Miqrasiya Hesabatı”, BMqT, 2021-ci il.

müxtəlif səbəblərə görə baş verir və buraya mənşə ölkəsindəki siyasi, iqtisadi və sosial vəziyyət də daxildir ki, bu da ehtiyaclarını ödəyə bilməyən insanları öz ölkələrini tərk edərək başqa yerlərdə daha yaxşı imkanlar tapmaq üçün hərəkətə gəlməyə məcbur edir.

Bununla belə, emiqrasiya miqrantların mənşə ölkələrinə müsbət və mənfi təsirlər göstərə bilər.

Emiqrasiyanın müsbət təsirlərini aşağıdakı kimi nəzərdən keçirmək olar:

- ◆ Pul köçürmələrindən əldə olunan gəlir - Pul köçürmələrindən gəlirlər emiqrantın mənşə ölkəsinin inkişafını stimullaşdırır. Bir çox halda bəzi ölkələrin ÜDM-ində pul köçürmələrinin xüsusi çəkisi kifayət qədər yüksək olur ki, bu da həmin köçürmələri alan insanların alıcılıq qabiliyyətini yaxşılaşdırır, benefisiarların öz sağlamlığına, təhsilinə, biznesinə və s. sərmayə qoymasına kömək edir. Eynilə, pul köçürmələri tikinti sektoru kimi bəzi iqtisadi sahələri stimullaşdırır. Bundan əlavə, miqrantların mənşə ölkəsi ilə əlaqədə qalması, tez-tez gedib-gəlməsi və ola bilsin ki, öz mənşə ölkəsinə sərmayə qoyması öz növbəsində yoxsulluğun azaldılmasına, sosial və iqtisadi tərəqqinin və potensialın artmasına səbəb olduqda, emiqrasiyaya transmilli perspektivdən də baxmaq olar.
- ◆ İşsizlik səviyyəsinin azalması - Emiqrasiyaya mənfi hal və yaxud yalnız beyin və ya əzələ axını (əzələ axını emiqrantların mənşə ölkələrində fiziki işçi qüvvəsinin tükənməsidir) kimi baxmaq lazım deyil, bu prosesə əmək bazarı yüngülləşən ölkələrin perspektivindən də diqqət yetirmək olar (əmək bazarı işçiləri qəbul edə bilmədikdə, öz ölkələrində məşğulluq imkanları tapa bilməyən bu insanlar onları qəbul etməyə və işlə təmin etməyə hazır olan ölkələrə üz tutaraq, mənşə ölkələrində işsizliyin azalmasına şərait yaradırlar).
- ◆ Əmək haqqının artması - insanların əhəmiyyətli bir hissəsi getdikdə, işçi qüvvəsi təklifi azalır və nəticədə işsizlik səviyyəsi də aşağı enir. Beləliklə, yerli işçilər daha yüksək əmək haqqını seçə bilər, çünki işçi qüvvəsi nisbətən az olduqda, əmək haqqının səviyyəsi artır.

Emiqrasiyanın mənfi təsirləri isə bunlardır:

- ◆ Beyin axını - ixtisaslı şəxslər öz ölkələrində inkişaf üçün adekvat şərait tapmadıqdan sonra başqa ölkəyə emiqrasiya etdikdə beyin axını baş verir. Onlar daha yaxşı şərait təklif olunan başqa yerdə daha əlverişli iş və ya inkişaf imkanları tapdıqda öz ölkələrini tərk edirlər.
- ◆ İqtisadi fəal əhəlinin itirilməsi - Miqrasiya edənlərin əksəriyyəti təyinat ölkəsində daha yaxşı iş imkanı tapmağa çalışan əmək qabiliyyətli yaşda olan insanlardır. Bu da öz növbəsində gedənlərin təhsili, bacarıqlarının artırılması və şəxsi inkişafı üçün vəsait sərf etmiş mənşə ölkəsində əmək qüvvəsinin çatışmazlığına gətirib çıxarır. Uzun müddətdə isə, demoqrafik quruluşun dəyişməsinə və dövlət proqramlarının (məsələn, səhiyyə və yaşlı əhəli üçün təqaüd) maliyyələşdirilməsi imkanlarını azaltmış olur.
- ◆ Ailənin dağılması - Ailə üzvlərinin fiziki olaraq ayrılması nəticəsində dəyən ziyanə görə emosional və şəxsi problemlərə səbəb olan ailələrin dağılması da baş verir. Bu xüsusilə valideynlərindən birinin və ya hər ikisinin miqrasiya etməsi nəticəsində mənşə ölkəsində qalmış uşaqlara (onların inkişafına) zərər verə bilər.

3.2.2.2 İmmiqrasiya

Bir şəxsin mənşə ölkəsini tərk edərək xarici ölkəyə yaşamaq üçün gəlməsi immiqrasiyadır. İmmiqrasiya və emiqrasiya məsələlərinə dair xüsusi qanunlar mövcud olsa da, immiqrasiya qəbul edən ölkələr tərəfindən ciddi şəkildə nəzarətdə saxlanılır. Adətən insanlar öz həyat keyfiyyətini yaxşılaşdırmağa çalışdıqda immiqrasiya baş verir, çünki onlar öz ölkələrində tapmadığı təhlükəsizliyi və imkanları təklif edən başqa ölkəni axtarırlar. Dünyanın ən böyük immiqrasiya ölkələri ABŞ (51 milyon), Almaniya (16 milyon), Səudiyyə Ərəbistanı (13 milyon), Rusiya (12 milyon) və Böyük Britaniyadır (9 milyon).³⁶

36 Marie McAuliffe və Anna Triandafyllidou (redaktorluğu ilə) "2022-ci il üzrə Dünya Miqrasiya Hesabatı", BMqT, 2021-ci il.

İmmiqrasiya müvəqqəti və ya daimi ola bilər. Bir şəxs, məsələn, təhsil almaq üçün başqa ölkəyə gəldikdə immiqrasiya müvəqqəti xarakter daşıyır, çünki təhsil müddəti başa çatdıqda o, mənşə ölkəsinə qayıdır. İnsanlar yaşadıkları ölkədə tapa bilmədikləri daha yaxşı iş imkanları və ya əlverişli şərait axtararaq qalmaq üçün başqa ölkəyə gəldikdə daimi immiqrasiya baş verir.

İmmiqrasiya təyinat ölkələrinə müsbət və mənfi təsir göstərə bilər.

İmmiqrasiyanın iqtisadiyyat üçün müsbət aspektlərini aşağıdakı kimi qeyd etmək olar:

- ◆ Artan işçi qüvvəsi təklifi – İnsanların sayı nə qədər çox olsa, bir o qədər çox iş yeri doldurulacaq. İmmiqrantlar əmək qabiliyyətli əhəlinin sayını artıraraq iqtisadiyyatın həm sürətlə inkişaf edən, həm də tənəzzülə uğrayan sektorlarındakı mühüm boşluqları doldururlar. Eyni zamanda, onlar yerli əhəlinin maraq göstərmədiyi, məsələn, aşağı ixtisaslı, təhlükəli və s. iş yerlərini də tuturlar.
- ◆ İstehlakın artması - İmmiqrantlar istehlaka və investisiyaya yerli tələbatı artırır, bu isə öz növbəsində yerli malların və xidmətlərin istehsalı üçün işçi qüvvəsinə tələbatı artırır.
- ◆ İnnovativ iş sektorları - İmmiqrantların gəlişi ilə müxtəlif iş yerləri yaradılır və hər iki tərəfdən fərqli mədəniyyətləri təmsil edən insanlar bu iş yerlərində öz bilikləri və müsbət nəticələri ilə bölüşə bilərlər. Burada qeyd etmək lazımdır ki, mənşə ölkələrində əldə etdikləri ixtisasların tanınmaması, dil bilməmək kimi məsələlərə görə yerli əmək bazarına çıxışda çətinliklər səbəbindən immiqrantların əsasən sahibkarlıqla məşğul olmaq ehtimalı yüksəkdir. Beləliklə, miqrantlar daha çox innovativ yanaşmalara müraciət etməli olurlar.

İmmiqrasiyanın iqtisadiyyat üçün mənfi aspektləri isə bunlardır:

- ◆ Qeyri-formal iqtisadiyyat – Qəbul edən ölkələrə gəldiyi zaman və ya hətta bu ölkələrdə yaşadığı sonrakı mərhələlərdə immiqrantlar əldə etdikləri tənzimlənməyən, etibarsız və qeyri-müəyyən işlə məşğul olduqda, onların bu cür məşğulluğu tənzimlənməyən/qeyri-qanuni xarakter daşıya bilər. Bu

baxımdan qeyd olunmalıdır ki, immiqrantların fəal şəkildə məşğul olduğu müəyyən (etibarsız) fəaliyyət sahələri mövcuddur, məsələn ev təsərrüfatı işləri.

- ◆ Anti-miqrant əhval-ruhiyyəsi – Həm Avropada, həm də ABŞ-da terrorizm və zorakılıq qorxuları immiqrant əleyhinə olan millətçi siyasi hərəkatlar tərəfindən məharətlə istifadə olunur və bu, miqrantlarla əlaqəli terrorizm riski barədə marjinal ictimai qavrayışı artırır. Bu cür qorxular ifrat sağçı və populist hərəkatlar və partiyalar tərəfindən də aktiv istifadə olunur.

3.2.3 Müddət baxımından miqrasiya

Qalma müddəti miqrasiyanın fərqləndirici xüsusiyyətlərindən biridir. Mənşə ölkəsindən kənarda olma, təyinat ölkəsində isə qalma müddətlərindən asılı olaraq yerdəyişmə niyyəti və miqrasiya prosedurları fərqlənir. Miqrasiya terminologiyasında “müvəqqəti” və “daimi” anlayışları arasında birmənalı şəkildə qəbul edilmiş sərhəd olmasa da, ümumilikdə götürəndə, daimi miqrasiya adətən yaşadığı yeri daimi olaraq dəyişmək niyyətilə baş verir, müvəqqəti yerdəyişmə isə mənşə ölkəsinə qayıtmağı nəzərdə tutur. Bundan əlavə, daimi miqrasiya yerdəyişmənin davamlı effektini nəzərdə tutur, müvəqqəti yerdəyişmələrin əsas elementləri isə təkrarlanan tezlik və mövsümlilikdir.³⁷ Miqrantın statusu və niyyəti dəyişdikdə, məsələn, ölkədə müvəqqəti yaşama icazəsi daimi icazəyə dəyişdirildikdə, qısamüddətli əmək müqaviləsindən sonra uzunmüddətli əmək müqaviləsi imzalandıqda və s. müvəqqəti miqrasiya bir qayda olaraq daimi miqrasiya ilə nəticələnə bilər.

3.2.3.1 Müvəqqəti miqrasiya

Avropa Miqrasiya Şəbəkəsinin (AMŞ) İzahlı Lüğətinə əsasən, müvəqqəti miqrasiya “sonradan mənşə ölkəsinə qayıtmaq və ya yerdəyişməni davam etdirmək niyyətilə xüsusi motivasiya və (və ya) məqsəd üçün miqrasiya” kimi müəyyən edilir.³⁸ Avropa İttifaqı (Aİ) kontekstində bu terminologiya, digər məsələlərlə yanaşı dövr

37 M.J. Bell və G.J. Ward “Müvəqqəti Yerdəyişmənin Daimi Miqrasiya ilə Müqayisəsi”, Turizm Coğrafiyası (2000-ci il) 2(1):97-107, DOI: 10.1080/146166800363466.

38 AMŞ “AMŞ-in Sığınacaq və Miqrasiya Terminlərinin İzahlı Lüğəti”, burada mövcuddur: https://home-affairs.ec.europa.eu/networks/european-migration-network-emn/emn-asylum-and-migration-glossary_en

miqrasiya və (və ya) mövsümi işçilər üçün də uyğundur. Müvəqqəti miqrantlar təyinat ölkələri tərəfindən din və ya mədəniyyət, məşğulluq, təhsil, səyahət və ticarətlə bağlı mübadilə və səfərlər məqsədilə qəbul edilir. Məşğulluğa gəldikdə isə qəbul edən ölkələr daimi məskunlaşma hüququ olmadan əmək bazarındakı boşluğu doldurmaq üçün əsasən “qonaq işçi” proqramları kimi tanınan müvəqqəti əmək miqrasiyası proqramlarını təklif edirlər.³⁹

3.2.3.1.1 Turizm və miqrasiya

BMT-nin Beynəlxalq Miqrasiya Statistikasına dair Təvsiyələrində “qısamüddətli miqrasiya” anlayışı istirahət, tətillər, dostlara və ya qohumlara ziyarət, iş, müalicə və ya dini ziyarət məqsədilə ölkəyə gəlməni nəzərdə tutmur və yerdəyişməni miqrasiya adlandırmaq üçün təyinat ölkəsində minimum olma müddətinin ən azı 3 ay təşkil etməsini müəyyənləşdirir. BMT-nin Ümumdünya Turizm Təşkilatına görə, turizm insanların şəxsi və ya işgüzar/peşəkar məqsədlər üçün adətən olduğu mühitdən kənar ölkələrə və ya yerlərə səfər etməsini nəzərdə tutur. Bu insanlara ziyarətçi deyilir. Ümumiyyətlə, səfərə gecə qalmaq daxil deyilsə, ziyarətçi (bir)günlük ziyarətçi, gecə qalmaq daxildirsə, turist kimi təsnif edilir. Onların səfərinin məqsədi ziyarət olunan ölkədə və ya yerdə rezident-təşkilat tərəfindən işə götürülməni istisna etməklə, işgüzar, istirahət və ya şəxsi səbəblərlə əlaqəli ola bilər.

Turist və miqrasiya axınları arasında qarşılıqlı əlaqə getdikcə daha mürəkkəb və intensiv xarakter alır. Bu axınlar bir-birini qarşılıqlı surətdə stimullaşdırır, belə ki, turistlər miqrantların ən inkişaf etmiş bölgələrə köçmə məntiqinə uyğun olaraq istifadə etdikləri yerləri turizm məkanları kimi daha çox ziyarət edirlər.

Yerdəyişmə miqrasiya hərəkətililiyi ilə məhdudlaşmır, bəzən “turist miqrasiyası” ifadəsi işlədilsə belə turizm miqrasiya deyil. Adətən, turist yaşadığı yeri müvəqqəti tərk edir, miqrant isə uzun müddət ərzində başqa ölkədə yaşamaq üçün öz yaşayış yerini dəyişir. Turizm yerdəyişmənin komponentlərindən biridir, lakin ciddi mənada miqrasiya deyil, ona görə də miqrasiya axınlarının hamısına daxil edilə bilməz. Beynəlxalq miqrantlar kimi beynəlxalq turistlər də sərhədlərdən keçirlər,

39 D. Costa və P. Martin “Müvəqqəti əmək miqrasiyası proqramları: idarəetmə, əməkçi miqrant hüquqları və BMT-nin Miqrasiya üzrə Qlobal Paktı üçün tövsiyələr”, 2018-ci il, burada mövcuddur: <https://www.epi.org/publication/temporary-labor-migration-programs-governance-migrant-worker-rights-and-recommendations-for-the-u-n-global-compact-for-migration/#epi-toc-24>

lakin niyyətlər fərqlidir. Turizmlə əlaqəli yerdəyişmə zövq, istirahət, tətil və kəşf üçün nəzərdə tutulur. Bu cür qərarlı, idarə olunan, əlaqələndirilmiş hərəkətililik imtiyazlı istirahət anlarını yaşamaq imkanı verir. Yaşayış yerinin dəyişdirilməsi müvəqqəti xarakter daşıyır və bu cür səfərlər heç bir peşəkar perspektivi olmayan maddi sərmayə ilə əlaqəlidir.

Qloballaşma, fərdiləşmə, eləcə də beynəlxalq yerdəyişmə imkanları getdikcə daha geniş vüsət almış həyat təzi miqrasiyası adlanan miqrasiya formasının əmələ gəlməsinə səbəb olub. Geniş mənada, həyat təzi miqrasiyası insanların öz həyat keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq məqsədilə bir yerdən başqa yerə köçməsi kimi müəyyən edilir. Çox vaxt bu növ miqrasiya uzun məsafəli səfərləri nəzərdə tutur və adətən mənşə ölkəsində asanlıqla əldə edilməsi mümkün olmayan şəraitə və ya resurslara çıxışın yaxşılaşdırılması üçün daha yüksək keyfiyyəti həyat arzusu ilə motivasiya olunur. Həyat təzi miqrasiyasında iştirak edən insanlar, məsələn, təqaüddçülər daha əlverişli iqlim şəraitinə, səhiyyə xidmətləri üçün daha yaxşı çıxış imkanlarına və ya digər, müxtəlif səbəblərə görə yerdəyişməni seçirlər. Bəzi hallarda, həyat təzi miqrantları daha rahat və ya aşağı templi həyat təzi, yaxud da daha sakit, əsasən kənd yerlərinin axtarışında olurlar. Bəzi belə miqrantlar işə münasib mənzil tapmaq və ya biznes qurmaq məqsədilə yerdəyişməyə üstünlük verirlər. Həyat təzi miqrasiyası ilə turizmlə əlaqəli səfərlərin motivləri eyni olsa da, birincisi təyin edilmiş, məhdud vaxt çərçivələrini nəzərdə tutmur.⁴⁰

3.2.3.1.2 Mövsümi miqrasiya

Müvəqqəti miqrasiyanın tez-tez rast gəlinən başqa bir növü mövsümi əmək miqrasiyasıdır ki, bu zaman miqrantın məşğulluğu mövsümi şəraitdən asılı olur və ilin yalnız müəyyən vaxtında gerçəkləşir. Mövsümi miqrasiya, insanların kənd təsərrüfatı və turizm kimi iqtisadi sahələrdə məşğulluğu məqsədilə yerdəyişməsini nəzərdə tutur. Kənd təsərrüfatı və bağçılıq sahəsində əməkçi miqrantların beynəlxalq yerdəyişmələri tarixən əkin və məhsul yığımı mövsümlərində onlara müvəqqəti vizaların verilməsi üçün bir və ya iki dövlət qurumu tərəfindən idarə olunan mövsümi əcnəbi işçi proqramları əsasında həyata keçirilir. Adətən, mövsümi miqrasiya müxtəlif ölkələrin hökumətləri arasında ikitərəfli müqavilələr vasitəsilə rəsmi qaydada tənzimlənir. Məsələn, Avropada kənd təsərrüfatı sektoru

40 Zainub Ibrahim və Rémy Tremblay “Həyat Təzi Miqrasiyası və Həyat Boyu Tətil Axtarışı”, Téoros [Online], 36, 2 | 2017-ci il, burada mövcuddur: <http://journals.openedition.org/teoros/3074>

daha çox mövsümi əməkçi miqrantlardan asılıdır və burada əsasən Şərqi Avropa ölkələrinin vətəndaşları Qərbi və Cənubi Avropada işləyirlər.⁴¹

3.2.3.1.3 Dövri miqrasiya

AMŞ dövri miqrasiyanı “eyni şəxs tərəfindən iki və ya daha çox ölkə arasında qanuni miqrasiyanın təkrarlanması” kimi müəyyən edir.⁴² Dövri miqrasiya getdikcə daha çox diqqət çəkir. Əsas ideya ondan ibarətdir ki, miqrantlar müəyyən işçi qüvvəsi çatışmazlığı yaşayan təyinat ölkələrinə cəlb olunur və burada onların məhdud müddət ərzində işləməsi, həmin müddət bitdikdən sonra isə öz ölkələrinə qayıtması gözlənilir. Təyinat ölkələri beynəlxalq miqrasiya axınlarını bu yolla məhdudlaşdırmağa və nəzarətdə saxlamağa ümid edirlər.

Bir neçə ildir ki, Aİ-nin siyasi müzakirələrində qeyd olunan dövri miqrasiya konsepsiyası hansısa yeni ideya əsasında işlənməyib. Daha doğrusu, miqrasiya idarəçiliyinin bu layihəsinə artıq 1950-1970-ci illərdə Almaniya Federativ Respublikasında “qonaq işçi” proqramları formasında rast gəlmək olar. Almaniya iqtisadi yüksəliş dövründə bir çox əcnəbi işçi müvəqqəti olaraq, iş müddəti bitdikdən sonra isə geri qaytarılmaq niyyətilə işə götürüldü. Bəzi hallarda bu ölkədə işçilərə bir neçə dəfə işləməyə icazə verən rotasiya prinsipi tətbiq edilirdi.

Dövri miqrasiyanın üstünlükləri aşağıdakılardan ibarət ola bilər:

- ◆ Dövri əmək miqrasiyası təyinat ölkələrində işçi çatışmazlığını azaldır.
- ◆ Təyinat ölkəsində dövri miqrasiya sayəsində daimi yaşamaq şansı azdır.
- ◆ Emiqrantların pul köçürmələri bir çox mənşə ölkəsinin iqtisadi inkişafı üçün mühüm amildir.
- ◆ Dövri miqrasiya “beyin axını”nın nisbətən az olmasını təmin edir və öyrənilmiş biliklərin ötürülməsinə (“beyin dövriyyəsi”nə) şərait yaradır.
- ◆ Dövri miqrantlar bu cür yardışmadan faydalanırlar.

41 Beynəlxalq Əmək Təşkilatı (BƏT) “BƏT-in Qısa İcmalı: Mövsümi Əməkçi Miqrant Proqramları: COVID-19 Kontekstində Fundamental Prinsip və Mexanizmlərin yenidən düşünülməsi”, may 2020-ci il https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/-ed_protect/-protrav/-migrant/documents/publication/wcms_745481.pdf

42 AMŞ “Müvəqqəti və Dövri Miqrasiya: Aİ-nin Üzv Dövlətlərində Empirik Faktlar, Mövcud Siyasət Təcrübəsi və Gələcək üçün Variantlar”, Aİ-nin Nəşrlər Bürosu: Lüksemburq, 2011-ci il.

Lakin dövri miqrasiyanın aşağıdakı kimi bir neçə mənfi aspektləri də ola bilər:

- ◆ Dövri miqrasiya ilə bağlı qanuni məhdudiyyətlər tənzimlənməyən miqrasiya və qalma müddətinin uzadılması ehtimalını artırır.
- ◆ Məhdudiyyətlər əmək miqrasiyası imkanlarını azaldaraq iqtisadi əsas olmayan ailə birləşməsinə və digər miqrasiya formalarına şərait yaradır.
- ◆ Davamlı emiqrasiya mənşə ölkələrində əmək bazarı üçün mənfi fəsadlara səbəb ola bilər.
- ◆ Dövri miqrantların yalnız aşağı ixtisaslı işlərdə çalışması, eləcə də ayrı-seçkilik və istismar hallarının qurbanına çevrilməsi ehtimalı daha yüksəkdir.⁴³

3.2.3.2 Daimi miqrasiya

Daimi miqrasiyanın əsas fərqləndirici xüsusiyyəti miqrantın öz mənşə ölkəsinə qayıtmaq planları olmadan yaşayış yerini daimi olaraq dəyişmək niyyətindən ibarətdir. Lakin bəzi hallarda, qəbul edən ölkədə daimi qalma barədə əvvəlki niyyət dəyişir və miqrasiya müvəqqəti xarakter alır. Müvəqqəti miqrasiya ilə müqayisədə daimi miqrasiyanın həm təyinat, həm də mənşə ölkələri üçün sosial, mədəni və siyasi məsrəfləri daha yüksəkdir. Bir tərəfdən, daimi miqrasiya mənşə ölkələrindən beyin axını ilə əlaqələndirilir, digər tərəfdən isə təyinat ölkəsində integrasiya problemləri və miqrasiya idarəçiliyi barədə ziddiyyətli ictimai təsəvvürlər yaradır.

3.2.3.2.1 Uzunmüddətli miqrasiya

İstənilən şəxs adətən yaşadığı ölkədən başqa ölkəyə ən azı bir il (12 ay) müddətinə köçdükdə, onun təyinat ölkəsi faktiki olaraq yeni, adətən yaşadığı ölkəsinə çevrilir. Getdiyi ölkənin nöqtəyi-nəzərindən bu şəxs uzunmüddətli emiqrant, gəldiyi ölkə baxımından isə uzunmüddətli immiqrant olacaq.⁴⁴

Çox vaxt uzunmüddətli miqrasiya və daimi miqrasiya kvazi-sinonimlər kimi başa düşülür. İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (İƏİT) daimi miqrasiyanı “təyinat

43 Mejola Kodra “Dövri Miqrasiya və Üçqat Fayda: Alban Miqrantların İtaliyadakı İş”. Mediterranean Journal of Social Sciences, Cild 12 №4, iyul 2021-ci il.

44 UN DESA “Beynəlxalq Miqrasiya Statistikasına dair 1998-ci il Təvsiyələri”. 1-ci redaksiya, Statistik Sənədlər Seriyası “M”, №58, red. 1.

ölkəsi nöqteyi-nəzərindən ölkədə məskunlaşmış hesab olunan əcnəbilərin tənzimlənən yerdəyişmələri” kimi müəyyən edir. Bu, əcnəbilərin tənzimlənən yerdəyişmələrini, eləcə də sərbəst miqrasiyasını nəzərdə tutur.⁴⁵

3.2.3.2.2 Naturalizasiya

Vətəndaşlıq (ingilis dilində bəzən “milliyyət” mənasına gələn “nationality” sözü də istifadə olunur) beynəlxalq miqrasiya idarəçiliyi ilə bağlı qayda və prosedurları müəyyən edən əsas amildir. Hökumət insanların onun dövlətinin ərazisinə gəlməsi və ərazisindən getməsi üçün müxtəlif qaydaları məhz vətəndaşlıq əsasında tətbiq edir. Vətəndaşlığın əldə edilməsi əsasən mənşə (qan hüququ (*ius sanguinis*) - şəxsin vətəndaşlığının doğulduğu anda və ya sonrakı dövrdə valideyninin (valideynlərinin) vətəndaşlığına əsasən müəyyən edilməsi) və ya ölkədə doğulma (torpaq hüququ (*ius soli*) - şəxsin vətəndaşlığının doğulduğu ölkədən asılı olaraq müəyyən edilməsi) prinsiplərinə əsaslanır.

Bununla belə, miqrasiya yolu ilə vətəndaşlığın əlçatanlığını nəzərdə tutan naturalizasiya vətəndaşlıq əldə etməyin başqa bir formasıdır. Naturalizasiya sayəsində miqrantlar səsvermə hüququndan, qəbul edən ölkədə daimi yaşama üçün zamanətdən və bu ölkənin təklif etdiyi digər sosial və iqtisadi üstünlüklərdən istifadə imkanı əldə edirlər. Bu kontekstdə ölkələrin əksəriyyəti müəyyən müddət ərzində onun ərazisində qanuni yaşamağı, dövlət dilini bilməyi, habelə loyallıq bəyannaməsini tələb edir. Eyni zamanda, bəzi ölkələr nikah, yerli vətəndaşın övladlığa götürülməsi/yerli vətəndaş tərəfindən övladlığa götürülmə və sərmayə əsasında müəyyən kateqoriyalı miqrantlarla bağlı sürətləndirilmiş naturalizasiyanı tətbiq edirlər. Əcnəbi əhalini öz yurisdiksiyalarına qəbul etmək və miqrantları yerli cəmiyyətə integrasiya etmək istəyindən asılı olaraq, ölkələrin naturalizasiya siyasətləri fərqlənə bilər.

Naturalizasiya ikili və ya çoxsaylı vətəndaşlıq məsələsini gündəmə gətirir. İkili və ya çoxsaylı vətəndaşlıq doğum əsasında və naturalizasiya yolu ilə əldə oluna bilər. Dünyada ikili vətəndaşlığa yanaşmalar fərqlidir, çünki bəzi ölkələr, məsələn, Türkiyə buna icazə verir, bəziləri, məsələn, Azərbaycan tanımır, başqaları isə, məsələn, Hindistan qadağan edir.

45 İƏİT “Daimi İmmiqrant Axını (Göstərici)”, doi: 10.1787/304546b6-en (2022-ci il avqustun 18-də baxılıb).

3.2.3.2.3 Diaspor

Ekspatriantlar və ya transmilli icmalar⁴⁶ kimi də tanınan diasporlar, ümumi mənşə, kimlik və ya vətən ilə (bir sıra tələblər, təcrübələr və (və ya) sadıqlıqdan ibarət) davamlı və əsaslı əlaqəyə malik olan və müxtəlif ərazilərə səpələnmiş əhəlidir.⁴⁷

Yunan dilində “diaspora” “səpələnmə” deməkdir və ilk dəfə bu termin İsraildən sürgün edilmiş yəhudiləri təsvir etmək üçün istifadə olunub.⁴⁸ Daha sonra bu anlayış dünyanın dörd bir tərəfində məskunlaşmaq üçün öz ölkələrini tərk etmiş digər icmalara da tətbiq olundu. Diaspor qruplarına aid aspektlərin qiymətləndirilməsi çətin məsələdir, çünki “diaspor” anlayışı ilə bağlı fikir ayrılıqları mövcuddur. BMqT diasporları “istər real, istərsə də simvolik kimlik və mənsubiyyət hissi miqrasiya təcrübəsi və keçmişi ilə formalaşmış miqrantlar və ya miqrantların övladları” kimi müəyyən edir. Onlar ortaq tarix, kimlik hissəsinə və ya təyinat ölkəsində əldə etdikləri qarşılıqlı təcrübəyə əsaslanaraq, öz vətənləri və bir-biri ilə əlaqə saxlayırlar.⁴⁹

“Diaspor” anlayışına yalnız birinci nəsil miqrantlar deyil, onların xaricdə doğulmuş uşaqları da daxildir, o şərtlə ki, həmin uşaqlar valideynlərinin mənşə ölkələri ilə müəyyən əlaqə saxlayırlar. Mədəni, linqvistik, tarixi, dini və ya mənəvi xarakter daşıyan bu əlaqələr diaspor qruplarını digər icmalardan fərqləndirən elementdir.

Ümumiyyətlə, diasporlar aşağıdakı xüsusiyyətlərin hamısına və ya böyük əksəriyyətinə malikdirlər:

- ◆ Onlar iş tapmaq, bizneslə məşğul olmaq, yaxud münaqişə və ya təqiblərdən qaçmaq üçün mənşə ölkəsindən məcburi və ya könüllü miqrasiya edirlər.
- ◆ Onlar ata-baba yurdu haqqında ideallaşdırılmış kollektiv yaddaşı qoruyub saxlayırlar.
- ◆ Onlar öz mənşə ölkələri ilə davamlı əlaqə saxlayırlar.

46 Miqrasiya Məlumat Portalı “Diasporlar”, burada mövcuddur: [//www.migrationdataportal.org/themes/diasporas](http://www.migrationdataportal.org/themes/diasporas).

47 David Bartram, V. Poros Maritsa və Pierre Monforte “Miqrasiyada Əsas Anlayışlar”, Los Angeles: SAGE, 2014-cü il.

48 Daniel J. Elazar “Yəhudi Dövlət Tarixində Torpaq, Dövlətçilik və Diaspor”, Yəhudi Siyasi Araşdırmalar İcmalı 3, №1/2 (1991-ci il): 3–31. <http://www.jstor.org/stable/25834195>.

49 BMqT “Miqrasiya Terminlərinin İzahlı Lüğəti”, IML Seriyası №34, 2019-cu il.

- ◆ Onlar zamanla qorunan güclü qrup şüuruna malikdirlər.
- ◆ Onlar başqa ölkələrdə olan diaspor üzvləri ilə dostluq hissəsinə malikdirlər.⁵⁰

Diasporlar öz mənşə ölkələrinin siyasi səhnəsinə müdaxilə etməklə kifayətlənmirlər və bəzən yaşadıqları ölkənin xarici siyasətinə təsir göstərə bilirlər. Buna aid yaxşı misal kimi ABŞ-dakı kubalı miqrantları və israiliyyəli lobbini göstərmək olar. Belə ki, onlar Vaşinqtonun müvafiq olaraq Kuba və İsraillə bağlı qərarlarına böyük müvəffəqiyyətlə təsir edirlər. Eyni zamanda, diaspora miqrasiyanın inkişafına verə biləcəyi faydalarının əldə olunmasında mühüm rol oynayır. Bundan əlavə, kubalı və bir çox başqa diasporlar yoxsulluqla mübarizəyə pul köçürmələri vasitəsilə dəyərli yardım edirlər.

Diasporla bağlı siyasətlərə xaricdəki vətəndaşlar üçün yalnız ənənəvi konsulluq xidmətləri deyil, milli nazirliklər daxilində, məsələn, səhiyyə, sosial təminat, əmək, təhsil, iqtisadiyyat, mədəniyyət və ya din məsələlərinə diqqət yetirən proqramlar da daxildir. Bir sıra ölkələrdə, o cümlədən Azərbaycanda sırf diaspor münasibətləri ilə məşğul olan dövlət qurumları mövcuddur. Üstəlik, diasporla əlaqələri gücləndirmək üçün bəzi hökumətlər diaspor üzvləri üçün Türkiyə hökuməti tərəfindən verilən “mavi kart” kimi sadələşdirilmiş prosedur tətbiq edirlər.

3.2.3.2.4 Miqrant integrasiyası

İntegrasiya anlayışının vahid tərfi yoxdur. Oxşarlıqları olan təriflər var, lakin bu, əsasən müvafiq kontekstə və ya ölkəyə xasdır. BMT-yə görə, miqrant integrasiyası “miqrantlar və onların yaşadığı cəmiyyətlər arasında qarşılıqlı adaptasiyadan ibarət ikitərəfli prosesdir və bununla miqrantlar qəbul edən cəmiyyətin sosial, iqtisadi, mədəni və siyasi həyatına cəlb olunur”.⁵¹

İntegrasiya immiqrantların xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla qəbul edən ölkədə doğulmuş insanlarla eyni sosial-iqtisadi nəticələrə nail olmaq qabiliyyətidir. Miqrant integrasiyası beş əsas parametrdən ibarətdir: iqtisadi, mənzil, dil, sosial və mədəni integrasiyadan.

50 Miqrasiya Məlumat Portalı “Diasporlar”, 2022-ci il avqustun 1-də baxılıb, burada mövcuddur: <https://www.migrationdataportal.org/themes/diasporas>

51 BMqT “Miqrasiya Terminlərinin İzahlı Lüğəti”, IML Seriyası №34, 2019-cu il.

Miqrant integrasiyası anlayışından əvvəl, immiqrantların mədəni və sosial xüsusiyyətləri baxımından yerli əhaliyə uyğunlaşdırılması prosesi olan assimilyasiya anlayışı mövcud idi. 1970-ci ildən başlayaraq bəzi hökumətlər integrasiyaya üz tutdu.⁵² Assimilyasiya miqrant əhalidə hər hansı etnik fərqlərin azalmasına və ya aradan qaldırılmasına gətirib çıxarır. Ənənəvi olaraq, Şimali Amerika miqrantların assimilyasiyasına arxalanır, Avropa ölkələri isə qarşılıqlı integrasiyaya diqqət yetirir.⁵³ Bundan əlavə, multikulturalizm immiqrantların (eləcə də immiqrant olmayan azlıq qruplarının) integrasiyasının başqa bir modelidir və burada immiqrantlar və azlıqlar cəmiyyətin bütün sahələrində, o cümlədən din, dil və mədəniyyətdə bərabər şəkildə iştirak etməyə təşviq olunur.

Özü-özlüyündə miqrasiya miqrantların öz mənşə ölkələri ilə qarşılıqlı əlaqəsini kəsmir. Bəzi hallarda, miqrantlar təyinat ölkələrində yeni münasibətlər qurarkən öz vətənləri ilə də əlaqələri qoruyub-saxlayırlar və multikultural həyat tərzini və identikliyi formalaşdırırlar.⁵⁴ “Transmilli miqrantlar” və ya “transmiqrantlar” kateqoriyasına aid edilən miqrantlar emiqrasiya edib başqa cəmiyyətin bir hissəsi olsalar da, ailə, iqtisadiyyat, din və siyasət baxımından mənşə ölkələri ilə möhkəm əlaqələr saxlayırlar.⁵⁵

3.2.3 İstək baxımından miqrasiya

Miqrasiya təriflərində könüllü və məcburi miqrasiya arasında fərq ortaya çıxır. Könüllü miqrasiya zamanı insanlar, ilk növbədə, müxtəlif amillərə görə, məsələn, daha yaxşı iş imkanlarını əldə etmək üçün öz istəyi ilə evlərini tərk edirlər, baxmayaraq ki, onların seçimi çox vaxt həddindən artıq məhdud olur. Məcburi miqrasiya isə ilk növbədə (təqib, müharibə və ya aclıq kimi) məcburedici amillərin

52 Hein de Haas, Stephen Castles və Mark J. Miller “Miqrasiya dövrü”, 6-cı nəşr. London, İngiltərə, Red Globe Press, 2019-cu il, səh. 326.

53 Corrie Macleod “İmmiqrant Integrasiyası ilə bağlı Dəyişən Anlayışlar”, migrationpolicy.org, 22 sentyabr, 2021-ci il. <https://www.migrationpolicy.org/article/changing-concepts-immigrant-integration>.

54 Ludger Pries “Transmilli Miqrasiya: Milli Dövlətlər üçün Yeni Çağırışlar, Regional və Qlobal İnkişaf üçün Yeni İmkanlar”, Transatlantik təhlükəsizlik və immiqrasiya Layihəsinin nəşri, 2006-cı il, burada mövcuddur: <http://pdc.ceu.hu/archive/00004803/>

55 Georges Fouron və Nina Glick Schiller “Hamı Ailədə: Gender, Transmilli Miqrasiya və Millət-Dövlət Münasibətləri, İdentiklik” Mədəniyyət və Hakimiyyət Sahəsində Qlobal Araşdırmalar, 2001-ci il, 7:4, 539-582, DOI: 10.1080/1070289X.2001.9962678

nəticəsidir və bu zaman əlaqədar şəxslər əsas insan hüquqlarının pozulması səbəbindən qaçırırlar. Əslində, həm cəlbəedici, həm də məcbureddici hallar həmişə mövcuddur. Miqrantların çoxu bir tərəfdən iqtisadi səbəblərə görə, digər tərəfdən isə insan hüquqlarının pozulması hallarından qaçaraq öz vətənini tərk edir.⁵⁶

3.2.3.1 Könüllü miqrasiya

İnsanların çoxu miqrasiya məsələlərini müzakirə edərkən miqrantları öz ölkəsini nə vaxt tərk edəcəyini, hara gedəcəyini və başqa ölkədə nə qədər qalacağını seçmək qabiliyyəti olan azad agent kimi qəbul edir ki, bu da onların həyat təcrübəsinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Bu cür miqrantlar klassik könüllü miqrasiyanı təmsil edirlər. Miqrasiya qərarının arxasında dayanan səbəblərdən asılı olaraq, adətən miqrasiya axınları müxtəlif kateqoriyalar üzrə, ən əsası isə məşğulluq, təhsil və ya ailənin birləşməsi məqsədilə miqrasiya kimi təsnif olunur. Bununla belə, bizneslə məşğul olma (başqa ölkəyə investisiya qoyuluşu və ya sahibkarlıq məqsədilə miqrasiya) və ya pensiya illərini keçirmə (təqaüdcülərin/ahılların daha əlverişli iqlim zonalarına və ya iqtisadi yerlərə miqrasiyası) da miqrasiya kateqoriyalarına daxildir.

3.2.3.1.1 Əmək miqrasiyası

Miqrasiyanın əsas səbəbi olan əmək miqrasiyasını iqtisadi motivlərinə görə bəzən iqtisadi miqrasiya da adlandırırlar. BMqT həm daxili, həm də beynəlxalq miqrasiyanı əhatə edən əmək miqrasiyasının bu kimi tərifini təklif edir: “şəxslərin bir dövlətdən digərinə və ya yaşadıkları ölkə daxilində məşğulluq məqsədilə yerdəyişməsi”. Lakin BƏT təyinat ölkəsində artıq işləyən, iş axtaran beynəlxalq miqrantları və geri qayıtmış beynəlxalq əməkçi miqrantları ehtiva edən üç kateqoriyaya istinad edərək beynəlxalq əmək miqrasiyasının daha geniş tərifini verir.⁵⁷ Bu təşkilatın hesablamalarına görə, əməkçi miqrantlar qlobal işçi

56 BMTQAK “Qaçqınların Statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyasına və 1967-ci il Protokoluna Əsasən Qaçqın Statusunun Müəyyənləşdirilməsi üçün Prosedurlar və Meyarlara dair Təlimatlar və Rəhbər Prinsiplər”, dekabr 2011-ci, par. 63.

57 BƏT “Əmək Statistیکlərinin İyirminci Beynəlxalq Konfransı (20-ci ƏSBK) Tərəfindən Təsdiq Edilmiş Beynəlxalq Əmək Miqrasiyasının Statistikası ilə bağlı Təlimatlar”, 2018-ci il, burada mövcuddur: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---stat/documents/meetingdocument/wcms_648922.pdf.

qüvvəsinin 5%-ni təşkil edirlər. 2019-cu ildə beynəlxalq əməkçi miqrantların sayı 169 milyona bərabər idi və bu rəqəm müntəzəm olaraq artır.⁵⁸

Əksər hallarda miqrantlar daha yaxşı rifah və daha çox təhlükəsizlik ümidi ilə dayanıqlı gəlir tapmaq üçün öz vətənlərini tərk edirlər. Qadınlar bu cür əməkçi miqrantların təxminən yarısını təşkil edirlər ki, bu da əvvəlki illərlə müqayisədə çoxdur. Məlumdur ki, əmək miqrasiyası həm mənşə, həm də təyinat ölkələrinin iqtisadi və sosial inkişafına töhfə verir. Belə ki, miqrasiya pul, aktivlər, bilik və ideya köçürmələrinə şərait yaradır. Çox vaxt miqrasiya etmək yalnız getmək deyil, həm də geri qayıtmaq deməkdir. Bu baxımdan bilik, kapital və beynəlxalq təcrübə mənşə ölkələrinin inkişafını dəstəkləmək potensialına malikdir.

Miqrasiya və bacarıqların inkişafı arasında qarşılıqlı əlaqə mürəkkəbdir. Miqrasiya işçi qüvvəsinə olan tələb və təklif ehtiyaclarını tez və səmərəli şəkildə ödəmə, mənşə və təyinat ölkələrində innovasiyanı və inkişafı stimullaşdırma, həmçinin bacarıqları ötürmə və ya yeniləmə vasitəsi ola bilər. Sadə dillə desək, ixtisaslı əmək miqrasiyası yüksək təhsilli və bacarıqlı işçi qüvvəsinin sərhədlərdən keçməklə yerdəyişməsi və miqrasiyasıdır, aşağı ixtisaslı miqrasiya isə daha az formal ixtisasa malik olan, bu cür ixtisas tələb etməyən işlərdə çalışan və ya təhsil səviyyəsindən asılı olmayaraq aşağı maaşlı vəzifələrdə işləyən şəxslərə aid edilə bilər. Əksər hallarda global iqtisadi bərabərsizlik bir çox ixtisaslı işçinin öz ölkələrini tərk etməsinə və bir daha geri qayıtmamasına səbəb olur. “Beyin axını” adlanan belə bir hal mənşə ölkəsində inkişafa mane ola və ölkələrin çoxunda, xüsusən də səhiyyə sektorunda böyük problem yarada bilər.

3.2.3.1.2 Tələbə miqrasiyası

Tələbə miqrasiyası, müvafiq proqram üzrə təhsil almaq üçün adətən yaşadığı yeri tərk edərək beynəlxalq sərhəddən keçən tələbələrin yerdəyişməsidir.⁵⁹ Qloballaşma dövründə ali təhsilin beynəlmilləşdirilməsi kəskin şəkildə artaraq bazar yönümlü fəaliyyətə çevrilib. Beynəlxalq təhsilin sürətli yüksəlişi səbəbindən getdikcə daha çox tələbə xaricdə ali təhsil almağa çalışır və hal-hazırda beynəlxalq tələbələrin çoxu xaricdə təhsil almağı həmin ölkədə daimi

58 BƏT “BƏT-nin Beynəlxalq Əməkçi Miqrantlara dair Qlobal Hesablamaları – Nəticələr və Metodologiya”, Beynəlxalq Əmək Bürosunun 3-cü nəşri, Cenevrə, 2021-ci il.

59 BMqT “Miqrasiya Terminlərinin İzahlı Lüğəti”, IML Seriyası №34, 2019-cu il.

yaşamaq üçün bir addım kimi nəzərdən keçirir. Əcnəbi tələbələrin qəbul edən ölkənin iqtisadiyyatına verdiyi həm mədəni, həm də maddi töhfələr əsas maraqlı tərəfləri əcnəbi tələbələrin gəlişini və integrasiyasını asanlaşdırmaq üçün növbəti təşəbbüsləri, o cümlədən immiqrasiya, eləcə də viza siyasəti və prosedurlarında ciddi dəyişiklikləri həyata keçirməyə təşviq etdi.

3.2.3.1.3 Ailə miqrasiyası

Ailə miqrasiyaya təkan verən əsas amillərdən biridir. Ailə miqrasiyası yeni və ya artıq mövcud olan ailə əlaqələri səbəbindən yerdəyişmələr edən insanların miqrasiyasını təsvir etmək üçün istifadə olunan termdir və o, bir neçə bu kimi yarımkateqoriyanı əhatə edir: əvvəllər miqrasiya etmiş ailə üzvü ilə yenidən birləşmə; əsas miqrantı müşayiət edən ailə üzvləri; immiqrant və ölkə vətəndaşı arasında nikah; immiqrantla onun ölkəsindən kənarda yaşayan əcnəbi arasında nikah və beynəlxalq övladlığa götürmə.

Ailə birləşməsi bir və ya daha çox ailə üzvünün başqa ölkədə olmasına görə ölkələrin əksəriyyətində immiqrasiya üçün səbəb sayılır və ayrılmış ailənin qalan hissəsinə və ya ailənin yalnız müəyyən üzvlərinə həmin ölkəyə köçməyə imkan yaradır. Ailə birləşməsi qanunları ailənin birlikdə yaşamaq hüququ ilə ölkənin immiqrasiyaya nəzarət etmək hüququnu balanslaşdırmağa çalışır. Lakin bu qanunlar ölkədən ölkəyə çox fərqlənir.

Ailə birləşməsinin yarımkateqoriyası ər-arvaddan birinin digərinin ölkəsinə köçməsinə nəzərdə tutan nikah immiqrasiyasından ibarətdir. Nikah immiqrasiyası nikahdan əvvəl baş verə, sonra isə immiqrasiyanın xüsusi kateqoriyasına aid edilə bilər və ya nikahdan sonra baş verərək ailə birləşməsi qanunları ilə tənzimləyə bilər. Bəzi ölkələr, əgər tərəflər aralarındakı yaxın münasibətilərin müəyyən müddətdən daha çox davam etməsinə sübut edə bilsələr, rəsmi nikahda olmayan ər-arvadın da ailə birləşməsinə icazə verirlər.

Ailə birləşməsi bütün dünyada zəncirvari miqrasiyaya böyük təsir göstərir. AMŞ-in İzahlı Lüğəti zəncirvari miqrasiyanı “ailə birləşməsi əsasında məskunlaşan insanların öz gələcək ailə üzvlərinə Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının

öhdəliklərinə uyğun sponsorluq etmə təcrübəsi” kimi müəyyən edir.⁶⁰ Bununla belə, şəxsin yalnız ailə kontekstində deyil, həm də miqrant şəbəkələri vasitəsilə icma kontekstində miqrasiyası bu prosesə təsir edə bilər.⁶¹

3.2.3.2 Məcburi miqrasiya

BMT-yə görə, bəzən “məcburi yerdəyişmə” adlandırılan “məcburi miqrasiya” müxtəlif amillərin səbəb olduğu, lakin gücdən, məcburetmədən və ya hədə-qorxudan istifadəni nəzərdə tutan qeyri-iradi, məcburi və ya qeyri-könüllü miqrasiya prosesidir.⁶² Bu tərifdə beynəlxalq hüquqi konsepsiyanın olmadığını, bu terminin isə qaçqınların, ölkə daxilində (xüsusilə fəlakətlər və ya inkişaf layihələri səbəbindən) köçürülmüş şəxslərin (Fəsil 6) və bəzi hallarda insan alveri qurbanlarının yerdəyişmələrini təsvir etmək üçün istifadə olunduğunu bildirən bir qeyd verilir. Eyni zamanda, öz xarakterinə görə məcburi miqrasiyanın digər səbəbləri ilə əlaqəli olan müşayiət olunmayan yetkinlik yaşına çatmamış şəxslərin miqrasiyası da buraya daxildir.

3.2.3.2.1 Qaçqınlar

BMTQAK-ın məlumatlarına görə, dünyada 21,3 milyon qaçqın və 4,6 milyon sığınacaq axtaran vardır (Fəsil 6-ya baxın). Qeyd etmək lazımdır ki, UNRWA mandatı altında olan 5,8 milyon fələstinli qaçqın, eləcə də BMT-nin agentlikləri, vətəndaş cəmiyyəti, dini təşkilatlar və QHT-lərdən ibarət Qaçqınlar və Miqrantlar üçün Qurumlararası Koordinasiya Platforması tərəfindən əlaqələndirilən 6,1 milyon venesuelalı miqrant, sığınacaq axtaran və xaricdəki miqrant bu rəqəmə daxil deyil.⁶³

Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyası qaçqın statusuna malik olan şəxsin ölkədən çıxarılmasını və məcburi qaytarılmasını qadağan edir.

60 AMŞ “AMŞ-in Sığınacaq və Miqrasiya Terminlərinin İzahlı Lüğəti”, burada mövcuddur: https://home-affairs.ec.europa.eu/networks/european-migration-network-emn/emn-asylum-and-migration-glossary_en

61 Anna-Maria Eurenus “Ailə işi: 1890-cı illərdə İsveçin Halland Qraflığından ABŞ-a Kütləvi Emiqrasiya Zamanı Zəncirvari Miqrasiyaya dair Sübut”, Əhali Tədqiqatları, 2020-ci il, 74:1, 103-118, DOI: 10.1080/00324728.2018.1559945.

62 BMqT “Miqrasiya Terminlərinin İzahlı Lüğəti”, IML Seriyası №34, 2019-cu il.

63 BMTQAK “Qlobal Tendensiyalar: 2021-ci ildə Məcburi Yerdəyişmələr”, 16 iyun 2022-ci il.

Konvensiyanın 33-cü maddəsində müəyyən olunur ki, “Razılığa gələn Dövlətlər qaçqını irqi, dini, vətəndaşlıq, müəyyən sosial qrupa mənsubiyyət, siyasi əqidə səbəblərinə görə həyat və ya azadlığını təhlükə gözləyən ölkənin sərhədlərinə heç bir vəchlə göndərməyəcək və ya qaytarmayacaqlar.”⁶⁴ Beynəlxalq hüquqda bu, “geri qaytarılmama” prinsipi adlanır. Bu prinsip heç bir insanın həyatı və ya azadlığı təhlükə altında olan yerə göndərilməməsini və ya zorla qaytarılmamasını nəzərdə tutur. Geri qaytarılma qadağası BMT-nin İşgəncə və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza əleyhinə Konvensiyasında da təsbit olunub. Konvensiyanın müvafiq maddəsində qeyd olunur ki, “İştirakçı dövlət hər hansı şəxsi işgəncə veriləcəyini ehtimal etməyə ciddi əsaslar olan başqa bir dövlətə göndərməməli, qaytarmamalı və ya təhvil verməməlidir.”⁶⁵

3.2.3.2.2 Müşayiət olunmayan yetkinlik yaşına çatmamış şəxslər

BMT-nin Uşaq Fondunun (UNICEF) 2021-ci ilin sonuna olan məlumatına görə, 36,5 milyon uşaq öz evini tərk etməli olub.⁶⁶ Bəzi uşaqlar valideynləri və ya digər qanuni qəyyumları ilə birlikdə səyahət etsələr də, çox vaxt miqrant uşaqlar başqa ölkəyə tək getməli olduğundan yolda, təyinat yerində və qayıdanda çoxsaylı problemlərlə üzləşirlər. Uşaq Hüquqları haqqında Konvensiyaya (UHK) əsasən “Hər bir insan 18 yaşına çatanaqədər uşaq sayılır, bir şərtlə ki, həmin uşağa şamil edilən qanuna görə o, yetkinlik yaşına daha əvvəl çatmış olmasın”⁶⁷ və bu müddəə istənilən növdə, o cümlədən vətəndaşlığa və miqrasiya statusuna görə ayırı-seçkiliyi istisna edir.

64 BMT Baş Assambleyası “Qaçqınların Statusu haqqında Konvensiya”, 28 iyul 1951-ci il, BMT, Müqavilələr Seriyası, cild 189.

65 BMT Baş Assambleyası “İşgəncə və Digər Qəddar, Qeyri-insani və ya Ləyaqəti Alçaldan Rəftar və ya Cəza Əleyhinə Konvensiya”, 10 dekabr 1984-cü il, BMT, Müqavilələr Seriyası, cild 1465, səh. 85, burada mövcuddur: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b3a94.html> [2022-ci il avqustun 10-da baxılıb].

66 UNICEF “Miqrant və Köçkün Uşaqlar”. 2022-ci il avqustun 17-də baxılıb. <https://www.unicef.org/migrant-refugee-internally-displaced-children>.

67 BMT Baş Assambleyası “Uşaq Hüquqları haqqında Konvensiya”, 20 noyabr 1989-cu il, BMT, Müqavilələr Seriyası, cild 1577, səh. 3, burada mövcuddur: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b38f0.html> [2022-ci il avqustun 17-də baxılıb].

Yuxarıda qeyd olunan konvensiyanın “Müşayiət olunmayan və ayrılmış uşaqlarla mənşə ölkəsindən kənarda rəftar” haqqında 6 sayılı Ümumi Şərhi⁶⁸ “müşayiət olunmayan uşağı” və ya “müşayiət olunmayan yetkinlik yaşına çatmamış şəxsi” hər iki valideynindən və digər qohumlarından ayrılmış və qanunla və ya adətlə buna görə məsuliyyət daşıyan yetkin şəxsin humayəsində olmayan uşaq kimi, “ayrı düşmüş uşaq” isə hər iki valideynindən və yaxud əvvəlki qanuni və ya adətə görə əsas himayəçisindən ayrılmış, lakin başqa qohumlarından ayrılmamış uşaq kimi müəyyən edir. Buna görə də, digər yetkin ailə üzvlərinin müşayiəti ilə gələn uşaqlar da buraya aid edilə bilər.⁶⁹

Müşayiət olunmayan uşaqlar ən həssas qrup kimi tanınır, çünki onlar uşaq əməyinə məcbur edilə, erkən nikaha güclə cəlb oluna, ağırlaşdırıcı hallarla müşayiət olunan qaçaqmalçılığa məruz qala, insan alverinin qurbanına çevrilə, miqrasiya prosesində və təyinat ölkəsində zorakılıq və istismar riski ilə üzləşə bilərlər.

3.2.3.2.3 Ekoloji miqrantlar

Ekoloji amillərə görə miqrasiyanın heç bir hüquqi və ya beynəlxalq səviyyədə qəbul edilmiş tərfi yoxdur. BMqT ekoloji miqrantları “əsasən ətraf mühitdə baş verərək onların həyatına və ya həyat şəraitinə mənfi təsir göstərən qəfil və artan dəyişikliklər səbəbindən adətən yaşadığı yerləri müvəqqəti və ya daimi tərk etmək və yaxud bu cür seçim etmək məcburiyyəti qarşısında qalan və ölkə daxilində köçən və ya xaricə gedən şəxslər, yaxud da belə şəxslərdən ibarət qruplar” kimi müəyyən edir.⁷⁰ Müxtəlif hüquqi və elmi mənbələrdə bu prosesi təsvir etmək üçün yuxarıda qeyd olunan terminlə yanaşı “ekoloji qaçqınlar”, “iqlim qaçqınları” və ya “ekomiqrantlar” kimi terminlərdən də istifadə olunur. Daxili Yerdəyişmələrin Monitorinqi üzrə Mərkəzin 2021-ci ilin sonuna olan məlumatına görə, dünyada təbii fəlakətlər səbəbindən 5,9 milyon məcburi köçkün vardır. Təbii fəlakətlər nəticəsində ən çox məcburi köçkün Əfqanıstanda (1,4 milyon), Çində (943 000), Filippində (700 000),

68 Uşaq Hüquqları üzrə Komitə UHK-da və onun Fakultativ Protokollarında əks olunmuş hüquqları izah etmək və xüsusi məsələlərlə bağlı rəsmi tövsiyələr vermək üçün Ümumi Şərhlər hazırlayır. Miqrasiya ilə bağlı məsələlər UHK-nın 6, 22 və 23 sayılı Ümumi Şərhlərində nəzərdən keçirilir.

69 BMT-nin Uşaq Hüquqları üzrə Komitəsi “Ümumi Şərh №6 (2005): Müşayiət Olunmayan və Ayrılmış Uşaqlarla Mənşə Ölkəsindən Kənarda Rəftar”, 1 sentyabr 2005-ci il, CRC/GC/2005/6, burada mövcuddur: <https://www.refworld.org/docid/42dd174b4.html> [2022-ci il avqustun 17-də baxılıb].

70 BMqT “Miqrasiya və Ətraf Mühit”. Müzakirə üçün Qeyd: MC/INF/288, BMqT Şurasının 94-cü sessiyası üçün hazırlanıb, 27-30 noyabr 2007-ci il, Cenevrə.

Efiopiyada (579 000) və Cənubi Sudanda (527 000) qeydə alınıb.⁷¹ Lakin ekoloji və iqlim dəyişikliyi humanitar miqrasiyanın səbəbi kimi hələ də göstərilmədiyindən bu məsələ ilə əlaqəli beynəlxalq miqrasiyaya dair məlumatlar azdır.

Ətraf mühitdəki dəyişikliklər, məsələn, quraqlıq, səhralaşma, daşqın, dəniz səviyyəsinin qalxması digər iqtisadi, siyasi və ya sosial amillərlə birlikdə miqrasiyaya səbəb olan amillərdən biridir. Ətraf mühitdəki bu dəyişikliklər getdikcə daha çox iqlim dəyişikliyi ilə əlaqələndirilir. Ekoloji miqrasiya ilə bağlı bir çox halda, xüsusən də quraqlıq insanların öz gündəlik ehtiyaclarını ödəməsini çətinləşdirdiyindən onlar mənşə yerini tərk etmək qərarına gəldiyi zaman, könüllü və məcburi miqrasiya arasında birmənalı fərq qoymaq asan deyil. Bu, həmin şəxslərin hüquqi statusunu, xüsusən də beynəlxalq himayə ilə təmin olunmaq imkanlarını sual altına qoyur.

Ekoloji miqrasiya mənşə, tranzit və təyinat ölkələrində qısa və ya uzun müddətli təhlükəsizlik riskinə çevrilə bilər. Ətraf mühitin dəyişməsi və digər sosial-iqtisadi amillər arasında böyük qarşılıqlı əlaqə vəziyyəti daha da gərginləşdirir. Ekoloji miqrantların mənşə ölkələrində əsas narahatlıq getdikcə tükənən resurslarla bağlıdır. İcməli su mənbələrinin azalması, torpağın deqradasiyası, artan səhralaşma və ya ərəzilərin itirilməsi kimi ağır və ya qəfil ekoloji dəyişikliklər insanlar arasında rəqabətlə əlaqəli təzyiqi artırır. Odur ki, mövcud resursların bölüşdürülməsi üçün münaqişələrin və ya şiddətli toqquşmaların baş vermə ehtimalı daha da artır. Nəticədə, insanlar vətənlərini tərk etməyə üstünlük verirlər və ya yaranmış şəraitə görə bunu etməyə məcbur olurlar. Digərləri isə öz ölkələrində daxili miqrant kimi qalırlar. Ona görə də miqrasiyaya doğru addımı yalnız ətraf mühitin dəyişməsi ilə izah etmək olmaz.

3.2.3.2.4 İnsan alveri

BMT insan alverini “güc tətbiq etmək hədəsi ilə və ya güc tətbiq etməklə və ya məcburetmə, oğurlama, dələduzluq, aldatma, hakimiyyətdən və ya vəziyyətin zəifliyindən sui-istifadə etməklə, yaxud da digər şəxsə nəzarət edən şəxsin razılığını almaq üçün ödəniş və ya mənfəət şəklində rüşvət verməklə insanların istismar məqsədilə cəlb edilməsi, daşınması, təhvil verilməsi, gizlədilməsi və ya alınması”

71 Norveç Qaçqınlar Şurası/Daxili Yerdəyişmələrin Monitorinqi üzrə Mərkəz “Daxili Yerdəyişmələrə dair Qlobal Hesabat 2022”, May 2022-ci il.

kimi müəyyən edir.⁷² İnsanlar öz iradəsinə zidd, yəni aldatma, məcburetmə və ya təhdid yolu ilə düşdüyü istismar vəziyyətindən özlərini azad edə bilmədikdə insan alveri baş verir. Bununla belə, yalnız aşağıdakı üç element birlikdə baş verdikdə, insan alveri faktı qeydə alınır:

- ◆ Əməl: cəlbətmə, daşınma, təhvil vermə, gizlətmə və ya alınma;
- ◆ Vasitə: güc tətbiq etmək hədəsi və ya güc tətbiq etmə və ya məcburetmə, oğurlama, dələduzluq, aldatma, hakimiyyətdən və ya vəziyyətin zəifliyindən sui-istifadə etmə;
- ◆ İstismar: fahişəliyin istismarı və ya cinsi istismarın digər formaları, məcburi əmək və ya xidmətlər, köləlik, köləliyə bənzər adətlər, asılılıq vəziyyəti və ya orqanların çıxarılması.

On ildən artıqdır ki, dünyada aşkar edilmiş insan alveri qurbanlarının sayı durmadan artır. BMT-nin Narkotiklər və Cinayətkarlıq üzrə İdarəsinin (UNODC) 2020-ci il üçün İnsan Alverinə dair illik Qlobal Hesabatına əsasən, 2018-ci ildə dünyanın 148 ölkəsində 50 000-ə yaxın insan alveri faktı qeydə alınıb. 135 ölkədə aparılmış təfərrüatlı araşdırmaya görə, aşkar edilən faktların 65%-nə qadın və qızlar cəlb olunub. Onlar əsasən cinsi istismarın qurbanı olub, oğlanlar və kişilər isə ilk növbədə məcburi əməyə cəlb edilib.⁷³ Hesabata görə, cinsi istismar (50%) və məcburi əmək (38%) istismarın əsas formaları olduğu halda, qurbanlar dilənçilik, məcburi nikah və orqanların çıxarılması kimi cinayət əməllərinə də məcbur edilib. Qiymətləndirilmiş 181 ölkədən 169-u BMT-nin İnsan alverinin, xüsusən qadın və uşaq alverinin qarşısının alınması, aradan qaldırılması və cəzalandırılması haqqında Protokoluna (Palermo Protokoluna) uyğun olaraq insan alverini geniş şəkildə kriminallaşdıran qanunvericiliyə malikdir. Məsələn, Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 144-cü maddəsinə əsasən insan alveri 5 ildən 10 ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

İnsan alveri qurbanlarının hamısı miqrant olmasa da, insan alveri ilə miqrasiya

72 BMT Baş Assambleyası "BMT-nin Transmilli Mütəşəkkil Cinayətkarlığa Qarşı Konvensiyasını Tamamlayan İnsan Alverinin, Xüsusən Qadın və Uşaq Alverinin Qarşısının Alınması, Aradan Qaldırılması və Cəzalandırılması Haqqında Protokol", 15 noyabr 2000-ci il, burada mövcuddur: <https://www.refworld.org/docid/4720706c0.html> [2022-ci il avqustun 21-də baxılıb].

73 UNODC "2020-ci il üçün İnsan Alverinə dair Qlobal Hesabat" (BMT nəşri, Satış NoE.20.IV.3), burada mövcuddur: https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/tip/2021/GLOTIP_2020_15jan_web.pdf

arasında sıx əlaqə mövcuddur. Burada əsas amillər mənşə və təyinat ölkələri arasında iqtisadi balansızlıqdan və mənşə ölkələri daxilində sosial bərabərsizlikdən ibarətdir. Çox vaxt belə amillərin təsirinə məruz qalanlar özlərinin və ailələrinin dolanışığını təmin etmək və ya yeni dolanışiq perspektivləri tapmaq üçün miqrasiya etməyə qərar verirlər. Hədəf ölkələrdə fahişəlik, tikinti və ya şəxsi ev təsərrüfatlarında xidmət kimi müxtəlif sektorlarda ucuz işçi qüvvəsinə tələbat insan alverinə və əməyin istismarına şərait yaradır. Məhdudlaşdırıcı immiqrasiya siyasəti və qanunları isə müntəzəm miqrasiyanın qarşısını alır. Qeyri-qanuni və ya etibarsız yaşama statusu miqrantları daha həssas vəziyyətə salır və istismar hallarını artırır.

Miqrasiya statusu miqrantlara qarşı istifadə oluna bilən həssas məsələlərdən biridir. Ölkədə işləmək və ya qalmaq icazəsinin olmaması insan alveri qurbanlarının zəif tərəfi, eləcə də sonrakı istismar üçün vasitə kimi istifadə olunur. Tez-tez qurbanlarını polisə xəbər verməklə hədələyən insan alverçiləri onları zorakılıq vəziyyətində saxlamaq üçün qeyri-qanuni miqrant kimi müəyyənləşdirmə qorxusundan güclü strategiya kimi istifadə edirlər. Qeyd etmək yerinə düşər ki, regionların əksəriyyətində miqrantlar aşkar edilmiş qurbanların əhəmiyyətli hissəsini təşkil edirlər: Qərbi və Cənubi Avropada 65%-ni, Yaxın Şərqdə 60%-ni, Şərqi Asiya və Sakit Okean regionunda 55%-ni, Mərkəzi və Cənub-Şərqi Avropada 50%-ni və Şimali Amerikada 25%-ni. Hətta qanuni əməkçi miqrantlar da bəzən öz əmək hüquqlarından xəbərsiz olduqları üçün istismar riski ilə üzləşə bilirlər.⁷⁴

3.2.4 Hüquqi status baxımından miqrasiya

Hökumətlər daha təsirli və sərt miqrasiya qaydaları və prosedurlarını tətbiq etdikcə beynəlxalq miqrasiyada hüquqi prosedura uyğunluq məsələsi daha qabarıq şəkildə özünü büruzə verir. Dövlətlər öz ərazilərinə əcnəbilərin gəlməsi və orada olması şərtlərini müəyyən etmək üçün suveren hüquqa malikdirlər. Səbəblərindən asılı olmayaraq, qanuni prosedurlara uyğunluq baxımından miqrasiya iki növə - tənzimlənən və tənzimlənməyən miqrasiyaya bölünür. Bəzi ölkələr miqrasiya kontekstində “qeyri-qanuni” terminini işlətsə də, insan hüquqları təşkilatları dövlətləri miqrasiya ilə bağlı daha humanist terminlərdən istifadə etməyə çağırırlar, məsələn “qeyri-qanuni miqrantlar” əvəzinə “tənzimlənməyən vəziyyətdə olan miqrantlar”.

74 Yuxarıdakı mənbə.

3.2.4.1 Tənzimlənən miqrasiya

Tənzimlənən miqrasiya insanların vətəndaşı olduqları, tranzit keçdikləri və getdikləri ölkələrin qanuni prosedurlarına uyğun səyahət etməsini nəzərdə tutan vəziyyətdir. Bu vəziyyətdə miqrantın miqrasiya səbəblərindən asılı olaraq milli qanunlarla müəyyən edilmiş meyarlara uyğun olması və hüquqi statusunu sübut etmək üçün lazımi sənədlərə malik olması gözlənilir.

3.2.4.1.1 Viza

Viza, əcnəbinin ölkəyə gəlməsi, ölkədən getməsi və ya tranziti üçün həmin ölkə tərəfindən icazənin verildiyini təsdiq edən sənəddir. Vizanın verilməsi üçün prosedur və tələblər milli qanunlarla müəyyən edilir. Bu elektron və ya kağız sənəd müvafiq şəxsin başqa ölkəyə bu sənəddə göstərilən səbəblər əsasında və müəyyən müddətə qanuni olaraq gəlməsinə və orada olmasına icazə vermək üçün həmin ölkənin diplomatik xidmətləri tərəfindən rəsmiləşdirilən icazədir. Bəzi ölkələr öz aralarında sazişlər imzalayaraq öz ərazilərinə müəyyən müddətə turizm və ya işgüzar məqsədlərlə vizasız girişə icazə verirlər. Verilən viza növləri dövlətdən dövlətə dəyişir və fərqli şəkildə adlandırılı bilər, lakin ümumiyyətlə tələbə vizası, turist vizası, əmək vizası, nikah vizası, qonaq vizası, işgüzar viza və tibbi vizadan ibarət olur.⁷⁵

3.2.4.1.2 Yaşama icazəsi

Yaşama icazəsi etibarlı pasporta yapışdırılmış blank və ya ayrıca vəsiqə formasında ola bilər. Bu sənəd müvafiq ölkənin səlahiyyətli orqanları tərəfindən rəsmiləşdirilir və müəyyən müddət ərzində onun ərazisində qanuni yaşamaq icazəsi verir. Eyni zamanda, yaşama icazəsi onun etibarlılıq müddəti ərzində viza üçün müraciət etmədən müvafiq ölkədən getmək və ölkəyə gəlmək imkanı verir. Bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, bəzi ölkələrdə əgər həmin ölkələrin ərazisindən kənarda qalma müddəti 6 aydan çoxdursa, bu icazə avtomatik ləğv edilə bilər.

75 BMqT “Miqrasiya Terminlərinin İzahlı Lüğəti”, IML Seriyası №34, 2019-cu il.

3.2.4.1.3 İş icazəsi

İş icazəsi səlahiyyətli dövlət orqanları tərəfindən verilən elektron və ya kağız sənəddir. Bu sənəd müvafiq ölkə ərazisində funksiyaya və müddətə uyğun və əvvəlcədən müəyyən edilmiş işəgötürən üçün qanuni işləmək icazəsi verir. İş icazələrinin əksəriyyəti işəgötürənə bağlıdır. Odur ki, işəgötürənin və işçinin bu icazə ilə əlaqəli öhdəliklərə əməl etməsi tələb olunur. Ölkələrin çoxuna gəldikdən sonra qanuni işə başlamazdan əvvəl (iş və yaşama icazələrini əldə etməklə) immiqrasiya prosedurunı başa çatdırmaq lazımdır.

3.2.4.2 Tənzimlənməyən miqrasiya

Hər hansı bir şəxs vətəndaşı olmadığı ölkəyə gələrkən, orada yaşayarkən və ya işləyərkən yerli immiqrasiya qayda-qanunlarını pozduqda tənzimlənməyən miqrasiya baş verir. Tənzimlənməyən miqrantların çoxu işçidir, lakin ailə üzvlərinə qoşulma və ya həyat tərzı səbəbi ilə miqrasiya edən insanlar da tənzimlənməyən vəziyyətə düşə bilərlər. İmtina cavabı almış sığınacaq axtaranların da tənzimlənməyən miqrantlar sırasına qoşulması mümkündür. Tənzimlənməyən miqrantlarla əlaqə qurmaqda və barələrində rəsmi rəqəmlər toplamaqda əmələ gələn çətinliklər səbəbindən onların sayı ilə bağlı etibarlı statistik məlumatlar yoxdur. Ona görə də, sadəcə olaraq, bəzi təxmini rəqəmlər mövcuddur.

3.2.4.2.1 Miqrant qaçaqçılığı

Miqrant qaçaqçılığı dövlətlərin suverenliyini təhdid edən, eləcə də miqrantların təhlükəsizliyini və rifahını riskə atan transmilli cinayətdir. BMT-nin Transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı Konvensiyasını tamamlayan Miqrantların quru, dəniz və hava ilə sərhəddən qanunsuz keçirilməsinə qarşı Protokol miqrant qaçaqçılığını “hər hansı bir maliyyə və ya digər maddi mənfəətin birbaşa və ya dolayı alınması məqsədilə istənilən iştirakçı dövlətin ərazisinə, onun vətəndaşı olmayan və ya onun ərazisində daimi yaşamayan hər hansı bir şəxsın qeyri-qanuni daxil olmasının təmin edilməsi” kimi müəyyən edir”.⁷⁶

76 BMT Baş Assambleyası “BMT-nin Transmilli Mütəşəkkil Cinayətkarlığa Qarşı Konvensiyasını Tamamlayan Miqrantların Quru, Dəniz və Hava ilə Sərhəddən Qanunsuz Keçirilməsinə Qarşı Protokol”, 15 noyabr 2000-ci il, burada mövcuddur: <https://www.refworld.org/docid/479dee062.html> [2022-ci il avqustun 21-də baxılıb].

Miqrant qaçaqçılığı yüksək maddi mənfəət verən və cinayətkarların cəzalandırılması ehtimalı az olan cinayətdir. Çox vaxt qaçaqmalçılar yaxşı təşkil edilmiş global şəbəkə üzvü kimi “fəaliyyət göstərərək” ehtiyacı olan insanlara təhlükəli və qanunsuz xidmətlər təklif edirlər. Əksər hallarda bu cinayət zorakılıq, sui-istifadə və mümkün istismar ilə xarakterizə olunur. Miqrantların çoxu dənizdə və ya konteynerlərdə boğulur, səhrada susuz qalır. Qanunsuz miqrasiyadan başqa seçimi olmayan, məsələn, yoxsulluqdan, təbii fəlakətdən, münaqişədən, təqibdən və ya iqtisadi və təhsil perspektivlərinin olmamasından qaçmalı olan insanlar qaçaqmalçıların qurbanına çevrilirlər.

Miqrant qaçaqçılığı cinayəti aşağıdakılarla xarakterizə olunur:

- ◆ Hər hansı bir şəxsin başqa ölkəyə qeyri-qanuni daxil olmasının asanlaşdırılması;
- ◆ Saxta şəxsiyyət vəsiqəsinin və ya pasportun düzəldilməsi və ya verilməsi;
- ◆ Hər hansı şəxsin vətəndaşlığı və ya yaşama icazəsi olmadığı ölkədə daimi qalmasına icazənin qeyri-qanuni yollarla verilməsi.

Miqrant qaçaqçılığı global problemdir və dövlətlərin əksəriyyəti tərəfindən kriminallaşdırılıb. Məsələn, Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 318-1-ci maddəsi miqrant qaçaqçılığını təşkil edənlərin cəzalandırılması üçün hüquqi əsasları müəyyən edir. Məcəllədə nəzərdə tutulur ki, qanunsuz miqrasiyanın təşkili, yəni hər hansı şəxsin ölkəyə qeyri-qanuni gəlməsi, burada qalması, ölkə ərazisindən tranzit keçməsi və getməsinin təşkili cərimə, islah işləri və ya üç ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır. Cinayət mütəşəkkil dəstə, vəzifəli şəxs tərəfindən, təkrar və ya insan həyatı üçün təhlükəli şəkildə törədildikdə daha ağır cəzalandırılır.⁷⁷

Çox vaxt bu əməllər əlaqəli olsa da, “miqrant qaçaqçılığı” və “insan alveri” arasında fərq qoymaq vacibdir. Miqrant qaçaqçılığından danışarkən, (kiçik qayıqlarda, soyuducu yük masınlarında, nəqliyyat vasitələrinin sıx kabinlərdə və s. baş tutan) səfərin və ya yerdəyişmənin mümkün olan dəhşətli şərtləri və ya risklərinə baxmayaraq, miqrantlar buna razılıq verirlər. İnsan alveri zamanı isə qurbanın razılığı olmur və belə razılıq olsa da, iradəni məhdudlaşdıran hallarda, məsələn,

77 Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi, 30 dekabr 1999-cu il, burada (Azərbaycan dilində) mövcuddur: <https://e-qanun.az/framework/46947>

sui-istifadə, zorakılıq, məcburetmə və ya aldatma yolu ilə əldə olunduğundan əhəmiyyətsiz və etibarsız hesab edilir.⁷⁸

3.2.4.2.2 Miqrantın saxlanması

Miqrantın saxlanması qaçqınları, sığınacaq axtaranları və digər miqrantları inzibati məqsədlərlə və ümumiyyətlə, onların şəxsiyyətini müəyyən etmək, miqrasiya və ya himayə üçün ərizəsinin, yaxud da vəsatətinin təqdim edilməsi prosesini asanlaşdırmaq və ya ölkədən çıxarılmasını həyata keçirmək üçün müvafiq dövlət orqanları tərəfindən saxlanılma praktikasına aiddir.

Beynəlxalq standartlar müəyyən edir ki, miqrantın saxlanması son çarə kimi və yalnız ağlabatan, zəruri, eləcə də hökumətin qanuni məqsədilə mütənasib olduqda həyata keçirilməlidir. Qaçqınların, sığınacaq axtaranların və miqrantların saxlanması üçün qanuni məqsəd hər hansı digər şəxsin saxlanması üçün qanuni məqsədlə eynidir: müvafiq şəxsin məhkəmə və ya inzibati prosesdən yayınmaq riski yarandıqda və ya o, dövlət təhlükəsizliyi və yaxud ictimai təhlükəsizlik üçün təhdidlər yaratdıqda. Bütün hallarda, miqrantın saxlanması yalnız hər bir fərdi hal üçün saxlanılma tədbirinə alternativlər araşdırıldıqdan sonra son çarə kimi həyata keçirilməlidir.

Beynəlxalq insan hüquqları təşkilatları dövlətlərə öz ərazilərində miqrantların və sığınacaq axtaranların saxlanılmasına alternativlərdən istifadə etməyi tövsiyə edirlər, çünki bu alternativlər insan hüquqlarına hörmət etməklə tətbiq olunur, adi saxlanılmadan daha effektivdir və olduqca az xərc tələb edir. Saxlanılmaya alternativlər insanların miqrasiya statusu ilə əlqəli səbəblərə görə saxlanılmayacağına zəmanət verən qanunvericilik, siyasət tədbirindən, yaxud da formal və ya qeyri-formal praktikadan ibarətdir.⁷⁹ Ən çox istifadə edilən alternativlər sırasına yaşayış yerini müəyyən edilmiş vaxtdan sonra tərk etməmə, elektron qolbaqdən və (və ya) müşahidədən istifadə etmə, müəyyən şərtlərlə sərbəst buraxılma, girov əsasında və ya zəminə buraxılma, icma əsaslı nəzarətə buraxılma, işi nəzarətdə saxlama və s. daxildir.

78 UNODC "İnsan Alveri və Miqrant Qaçqıncılığı", burada mövcuddur: <https://www.unodc.org/e4j/en/secondary/human-trafficking-and-migrant-smuggling.html>.

79 R. Sampson, V. Chew, G. Mitchell və L. Bowring "Alternativlər Mövcuddur: Miqrantların Ehtiyac Olmadan Saxlanılmasının Qarşısının Alınması üçün (yenidən işlənmiş) Təlimatlar", (Melburn: Saxlanılma Əleyhinə Beynəlxalq Koalisiya, 2015-ci il).

3.2.4.2.3 Qayıdış

Miqrasiyanın son elementi miqrantın öz mənşə ölkəsinə qayıdışını nəzərdə tutur. İnsanlar öz mənşə ölkələrinə qayıtdıqda, qayıdış miqrasiyası anlayışından istifadə olunur. Qayıdış miqrasiyası iki əsas formada olur: könüllü qayıdış və qeyri-könüllü (məcburi) qayıdış. BMqT könüllü qayıdışı üç kateqoriyaya ayırır. Həmin kateqoriyalar bunlardır:

- ◆ Spontan qayıdış – miqrantın könüllü və müstəqil qayıdışı;
- ◆ Könüllü qayıdışa və reinteqrasiyaya yardım (KQRY) – çox vaxt beynəlxalq və ya vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları, yaxud da qəbul edən ölkələr tərəfindən həyata keçirilən könüllü qayıdışa yardım proqramları çərçivəsində miqrantların qayıdışı;
- ◆ Könüllü humanitar qayıdış – çətin vəziyyətə düşmüş və ya saxlanılmış miqrantlarla bağlı humanitar hallar kontekstində könüllü qayıdışa yardım.⁸⁰

Qeyri-könüllü və ya məcburi qayıdış şəxsin mənşə ölkəsinə, tranzit yerinə və ya onu qəbul etməyə razılıq vermiş üçüncü ölkəyə öz iradəsinə zidd olaraq qaytarılması tədbiridir. Bir qayda olaraq, bu cür qayıdış inzibati və ya məhkəmə aktı, yaxud qərarı əsasında həyata keçirilir. Məcburi miqrasiyada “çıxarılma”, “deportasiya”, “qovulma” və “geri qaytarılma” kimi terminlər dövlətlər arasında hansısa ortaq tərif olmadan istifadə olunur. BMqT-nin Miqrasiya Terminlərinin İzahlı Lüğəti milli və beynəlxalq hüquqda istifadə edilən “çıxarılma” və “deportasiya” terminlərində fərqlərin olduğunu bildirir. Ölkə ərazisini tərk etmə barədə hüquqi qərara istinad etmək üçün “çıxarılma” terminindən, əlaqədar şəxs bu qərara könüllü şəkildə əməl etmədikdə isə onun faktiki icrasını göstərmək üçün “qovulma” və ya “deportasiya” terminlərindən birmənalı istifadə tendensiyası mövcuddur.⁸¹ “Geri qaytarılma” termini isə ölkəyə daxil olmaq müraciətinə rədd cavabının verilməsi kontekstində *geri qaytarılmama* prinsipinin pozulmasını göstərmək üçün istifadə olunur.

Bundan əlavə, miqrantların mənşə ölkələrinə və ya onları qəbul etməyə razılıq vermiş üçüncü ölkələrə qaytarılması metodu olaraq, təyinat və mənşə ölkələri arasında readmissiya sazişləri imzalanır. Readmissiya sazişi barəsində ölkədən

80 Miqrasiya Məlumat Portalı “Qayıdış Miqrasiyası”, 2022-ci il avqustun 19-da baxılıb. <https://www.migrationdataportal.org/themes/return-migration>.

81 BMqT “Miqrasiya Terminlərinin İzahlı Lüğəti”, IML Seriyası №34, 2019-cu il.

çıxarılma qərarı qəbul olunmuş şəxslərin müəyyənləşdirilməsi prosesini rəsmiləşdirir və mənşə ölkələri tərəfindən onların tez və təhlükəsiz şəkildə geri qəbul olunmasını təmin edir. Bu məqsədlə, müvafiq şəxsin şəxsiyyətinin müəyyənləşdirilməsi üsulları və proseduru, etibarlı səyahət sənədlərinin müəyyənləşdirilməsi qaydası və readmissiya proseduru sözügedən sazişlə müəyyən olunur.

Bəziləri hesab edir ki, qəbul etdiyi ölkədə qanuni qalmaq imkanına hələ də malik olan miqrant geri qayıdış barədə müstəqil qərar qəbul edərsə, yalnız bu cür qayıdış könüllü hesab edilməlidir. Onların fikrincə, miqrant təyinat ölkəsini qanuna əsasən tərk etməyə məcbur olduqda və bu qanuna əməl edərək həmin ölkəni tərk etmək qərarını müstəqil şəkildə qəbul etdikdə, onun geri qayıdışı məcburi, icbari və ya qəbul edilmiş kimi təsnif olunmalıdır. Digərləri hesab edir ki, könüllü qayıdış daha geniş mənada başa düşülməlidir, yəni qəbul edən ölkədə qalmaq üçün qanuni imkanlar olmasa belə, digər şərtlər yerinə yetirildiyi təqdirdə, miqrantlar öz iradələrini ifadə etməlidirlər. Daha konkret desək, BMqT ehtimal edir ki, KQYR kontekstində könüllülük bu kimi iki şərt yerinə yetirildiyi zaman mövcud hesab oluna bilər: a) seçim azadlığı, bu, KQYR proqramında iştirak etmək üçün fiziki və ya psixoloji təzyiqin olmaması deməkdir və b) əsaslandırılmış qərar, bu, könüllü qayıdış qərarının qəbul edilməsi üçün əsas kimi aktual, obyektiv və etibarlı məlumatların olmasını nəzərdə tutur.⁸²

82 BMqT “Könüllü Qayıdışa və Reintegrasiyaya Yardım üçün Çərçivə”, 2018-ci il. Burada mövcuddur <https://publications.iom.int/books/framework-assisted-voluntary-return-and-reintegration>

3.3 Kazuslar və ev tapşırığı

KAZUS №1

Azərbaycandakı miqrasiya prosesləri

Keçmiş Sovet İttifaqının süqutu və müstəqilliyinin ilk illərində Azərbaycan ərazilərinin Ermənistan tərəfindən işğalı nəticəsində yüz minlərlə insan öz doğma yurdlarını tərk etmə və ölkənin digər regionlarına köçmə məcburiyyəti ilə üzləşmişdir. Bundan başqa, kütləvi deportasiya nəticəsində Ermənistanda yaşayan etnik azərbaycanlılar da Azərbaycana pənah gətirmişdir.

İşğal və ölkədəki ağır iqtisadi şərait nəticəsində xeyli sayda insan iş tapmaq üçün kənd rayonlarından böyük şəhərlərə köçmüşdür. Üstəlik, bəzi insanlar iş axtararaq qonşu ölkələrə, əsasən Rusiya və Türkiyəyə üz tutmuşdur.

Atəşkəs sazişi imzalandıqdan sonra əldə olunmuş iqtisadi inkişaf və sabitlik ölkədəki miqrasiya proseslərinə də öz təsirini göstərmişdir. Xüsusilə transmilli neft və qaz layihələri yüksək ixtisaslı əcnəbi işçi qüvvəsinə tələbatı artırmışdır. Üstəlik, iqtisadiyyat bərpa olunduqca, xaricdə yaşayan xeyli sayda azərbaycanlı ölkəyə qayıtmışdır. Eləcə də, işğal olunmuş ərazilərin azad edilməsi məcburi köçkünlərin öz doğma yerlərinə qayıtmasına şərait yaratmışdır.

Yuxarıda təsvir olunan konteksti nəzərə alaraq, son 30 il ərzində Azərbaycandakı əsas miqrasiya növləri və motivlərini müzakirə etməyiniz xahiş olunur.

KAZUS №2

Miqrant növləri

22 yaşlı cənab “C” “A” ölkəsinin cənub bölgəsindəki kiçik bir kənddə yaşayırdı. O, valideynlərinin ölümündən sonra 15 yaşlı bacısı xanım “D”yə baxırdı. Quraqlıq nəticəsində “A” ölkəsindəki iqtisadi vəziyyət daha da çətinləşdi və kənd təsərrüfatında çalışan insanların çoxu dolanışığını təmin edə bilmədi. Su ehtiyatlarının məhdud olması səbəbindən “A” ölkəsində müxtəlif etnik qruplar arasında vaxtaşırı toqquşmalar baş verirdi, hökumət isə münaqişənin qarşısını ala bilmirdi.

Cənab “C” “B” ölkəsində məşğulluq imkanları barədə xəbər tutdu. Eyni zamanda, o, “B” ölkəsində sərt miqrasiya siyasəti səbəbindən heç vaxt viza ala bilməyəcəyini öyrəndi. Günlərin birində cənab “M” ona yaxınlaşaraq “B” ölkəsinə səyahətin təşkili və orada iş tapmaq üçün kömək təklif etdi. Cənab “C” təklifi qəbul etmək istəmirdi, lakin bacısının “B” ölkəsində daha yaxşı təhsil ala biləcəyini düşünürdü. Cənab “M” onların “B” ölkəsinə təhlükəsiz şəkildə göndəriləcəyinə zəmanət verdi və bunun müqabilində 1 000 ABŞ dolları istədi.

Cənab “C” və onun bacısı digər sənədsiz insanlarla birlikdə qayıqda yola düşdülər. Onlar “B” ölkəsinə çatanda cənab “M”-in şəriyi inzibati prosedurları yekunlaşdırmaq üçün qayıqdakıların pasportlarını yığdı, lakin bir daha geri qaytarmadı. Cənab “C”-ni bacısından ayırdılar və o, fermada işləməyə məcbur edildi. Onun yeganə qazancı yerli mağazada yeməyə dəyişdirə biləcəyi gündəlik qida talonlarından ibarət idi. Sonra cənab “C” öyrəndi ki, dövlət orqanları onun bacısını tapıb və o, kimsəsiz uşaqlar üçün sığınacaqda yaşayır.

Bu misalda qeyd olunan miqrant növlərini və onların hansı hüquqlara malik olduğunu müzakirə edin.

3.4 Müzakirə üçün suallar:

Bu fəsil əsasında aşağıdakı sualları müzakirə edin:

1. Nə üçün miqrasiyanın və miqrasiya kateqoriyalarının tərifini vermək çətindir?
2. Beynəlxalq miqrasiyanın təkanverici və cəlbedici amilləri hansılardır?
3. Geniş yayılmış miqrasiya növləri hansılardır?
4. Mövsümi miqrasiya yerli iqtisadiyyata necə təsir edir?
5. Diaspor icmaları necə formalaşır və onların təsiri nədir?

3.5 Tövsiyə olunan ədəbiyyat siyahısı:

International Organization for Migration, Glossary on migration, IML Series No. 34, 2019 / *Miqrasiya Terminlərinin İzahlı Lüğəti*

Bartram, David, Maritsa V. Poros, and Pierre Monforte. Key Concepts in Migration. Los Angeles: SAGE, 2014 / *Miqrasiyada Əsas Anlayışlar*

McAuliffe, Marie and Triandafyllidou, Anna (eds.), World Migration Report 2022 (International Organization for Migration, 2021) / *2022-ci il üzrə Dünya Miqrasiya Hesabatı*

European Migration Network, The EMN Asylum and Migration Glossary, available at https://home-affairs.ec.europa.eu/networks/european-migration-network-emn/emn-asylum-and-migration-glossary_en / *AMŞ-in Sığınacaq və Miqrasiya Terminlərinin İzahlı Lüğəti*

3.6 Biblioqrafiya

Adamiak, C., Pitkänen, K. & Lehtonen, O. Seasonal residence and counter-urbanization: the role of second homes in population redistribution in Finland. *GeoJournal* 82, 1035–1050 (2017) / *Mövsümi Yaşama və Əks-urbanizasiya: Finlandiyada Əhalinin Yenidən Bölüşdürülməsində İkinci Evlərin Rolu*

Anna-Maria Eurenus (2020) A family affair: Evidence of chain migration during the mass emigration from the county of Halland in Sweden to the United States in the 1890s, *Population Studies*, 74:1, 103-118, DOI: 10.1080/00324728.2018.1559945 / *Ailə işi: 1890-cı illərdə İsveçin Halland Qraflığından ABŞ-a Kütləvi Emiqrasiya Zamanı Zəncirvari Miqrasiyaya dair Sübut*

Bartram, David, Maritsa V. Poros, and Pierre Monforte. Key Concepts in Migration. Los Angeles: SAGE, 2014 / *Miqrasiyada Əsas Anlayışlar*

Bell, M.J. and Ward, G.J. 2000. Comparing Temporary Mobility with Permanent Migration. *Tourism Geographies* (2000) 2(1):97-107. DOI: 10.1080/146166800363466 / *Müvəqqəti Yerdəyişmənin Daimi Miqrasiya ilə Müqayisəsi*

Center for Strategic and International Studies, “China’s Hukou Reform in 2022: Do They Mean it this Time?”, 2022, available at: <https://www.csis.org/blogs/new-perspectives-asia/chinas-hukou-reform-2022-do-they-mean-it-time-0> / *2022-ci ildə Çinin Hukou İslahatı: bu dəfə onlar məhz bunumu nəzərdə tuturdu?*

Costa, D. and Martin, P. 2018. Temporary labor migration programs: Governance, migrant worker rights, and recommendations for the U.N. Global Compact for Migration, available at: <https://www.epi.org/publication/temporary-labor-migration-programs-governance-migrant-worker-rights-and-recommendations-for-the-u-n-global-compact-for-migration/#epi-toc-24> / *Müvəqqəti əmək miqrasiyası proqramları: idarəetmə, əməkçi miqrant hüquqları və BMT-nin Miqrasiya üzrə Qlobal Paktı üçün tövsiyələr*

Elazar, Daniel J. "Land, State and Diaspora in the History of the Jewish Polity." Jewish Political Studies Review 3, no. 1/2 (1991): 3–31. <http://www.jstor.org/stable/25834195> / *Yəhudi Dövlət Tarixində Torpaq, Dövlətçilik və Diaspor*

European Migration Network (2011): Temporary and Circular Migration: empirical evidence, current policy practice and future options in EU Member States. Publications Office of the European Union: Luxembourg / *Müvəqqəti və Dövri Miqrasiya: Aİ-nin Üzv Dövlətlərində Empirik Faktlar, Mövcud Siyasət Təcrübəsi və Gələcək üçün Variantlar*

European Migration Network, The EMN Asylum and Migration Glossary, available at https://home-affairs.ec.europa.eu/networks/european-migration-network-emn/emn-asylum-and-migration-glossary_en / *AMŞ-in Sığınacaq və Miqrasiya Terminlərinin İzahlı Lüğəti*

Georges Fouron & Nina Glick Schiller (2001) All in the Family: Gender, Transnational Migration, and the Nation-State, Identities: Global Studies in Culture and Power, 7:4, 539-582, DOI: 10.1080/1070289X.2001.9962678 / *Hamı Ailədə: Gender, Transmilli Miqrasiya və Millət-Dövlət Münasibətləri, İdentiklik*

Haas, Hein de, Stephen Castles, and Mark J. Miller, The Age of Migration. 6th ed. (Red Globe Press, 2019) / *Miqrasiya Dövrü*

International Labour Organisation, ILO Brief: Seasonal Migrant Workers' Schemes: Rethinking Fundamental Principles and Mechanisms in light of COVID-19, May 2020. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/--protrav/---migrant/documents/publication/wcms_745481.pdf / *BƏT-in Qısa İcmalı: mövsümi əməkçi miqrant proqramları: COVID-19 kontekstində fundamental prinsip və mexanizmlərin yenidən düşünülməsi*

International Labour Organization, 2018. Guidelines Concerning Statistics of International Labour Migration, endorsed by the Twentieth International Conference of Labour Statisticians (20th ICLS). Available at: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---stat/documents/meetingdocument/wcms_648922.pdf. / *Əmək Statistیکlərinin İyirminci Beynəlxalq Konfransı (20-ci ƏSBK) Tərəfindən Təsdiq Edilmiş Beynəlxalq Əmək Miqrasiyasının Statistیکası ilə bağlı Təlimatlar*

International Labour Organization, ILO Global Estimates on International Migrant Workers – Results and Methodology – Third edition International Labour Office – Geneva: ILO, 2021 / *BƏT-in Beynəlxalq Əməkçi Miqrantlara dair Qlobal Hesablamaları – Nəticələr və Metodologiya*

International Organization for Migration (IOM), World Migration Report 2015: Migrants and Cities: New Partnerships to Manage Mobility, IOM, Geneva / *2015-ci il üzrə Dünya Miqrasiya Hesabatı: miqrantlar və şəhərlər: mobilliyi idarə etmək üçün yeni tərəfdaşlıqlar*

International Organization for Migration, A Framework for Assisted Voluntary Return and Reintegration, 2018. Available at <https://publications.iom.int/books/framework-assisted-voluntary-return-and-reintegration> / *Könüllü Qayıdışa və Reintegrasiyaya Yardım üçün Çərçivə*

International Organization for Migration, Glossary on migration, IML Series No. 34, 2019 / *Miqrasiya Terminlərinin İzahlı Lüğəti*

IOM, Migration and the Environment. Discussion Note: MC/INF/288, prepared for the Ninety-fourth Session of the IOM Council, 27–30 November 2007, Geneva / *Miqrasiya və Ətraf Mühit*

Kodra, Mejola, “Circular Migration and Triple Benefits: The Case of Albanian Migrants to Italy”. Mediterranean Journal of Social Sciences Vol 12 No 4, July 2021 / *Dövri Miqrasiya və Üçqat Fayda: Alban Miqrantların İtaliyadakı İş*

Macleod, Corrie. “The Changing Concepts around Immigrant Integration.” migrationpolicy.org, September 22, 2021. <https://www.migrationpolicy.org/article/changing-concepts-immigrant-integration> / *İmmiqrantların İnteqrasiyası ilə bağlı Dəyişən Anlayışlar*

McAuliffe, Marie and Triandafyllidou, Anna (eds.), World Migration Report 2022 (International Organization for Migration, 2021) / *2022-ci il üzrə Dünya Miqrasiya Hesabatı*

Migration data portal, Diasporas. Accessed on August 1, 2022, available at <https://www.migrationdataportal.org/themes/diasporas> / *Diasporalar*

Migration data portal, Return Migration. Accessed August 19, 2022. <https://www.migrationdataportal.org/themes/return-migration> / *Qayıdış Miqrasiyası*

Norwegian Refugee Council/Internal Displacement Monitoring Centre (NRC/IDMC), 2022 Global Report on Internal Displacement, May 2022 / *Daxili Yerdəyişmələrə dair Qlobal Hesabat, 2022*

OECD (2022), Permanent immigrant inflows (indicator). doi: 10.1787/304546b6-en (Accessed on 18 August 2022) / *Daimi İmmiqrant Axını (Göstərici)*

Pries, Ludger. 2006. Transnational migration: new challenges for nation states and new opportunities for regional and global development - transatlantic security and immigration project's publication, available at: <http://pdc.ceu.hu/archive/00004803/> / *Transmilli Miqrasiya: Milli Dövlətlər üçün Yeni Çağırışlar, Regional və Qlobal İnkişaf üçün Yeni İmkanlar*

Sampson, R., Chew, V., Mitchell, G., and Bowring, L. There Are Alternatives: A Handbook for Preventing Unnecessary Immigration Detention (Revised), (Melbourne: International Detention Coalition, 2015) / *Alternativlər Mövcuddur: Miqrantların Ehtiyac Olmadan Saxlanılmasının Qarşısının Alınması üçün (yenidən işlənmiş) Təlimatlar*

Skeldon, Ronald, International migration, internal migration, mobility and urbanization: Towards more integrated approaches, (International Organization for Migration, Migration Research Series N° 53, 2018) / *Beynəlxalq Miqrasiya, Daxili Miqrasiya, Mobillik və Urbanizasiya: daha integrasiyalı yanaşmalara doğru*

The Criminal Code of the Republic of Azerbaijan, 30 December 1999, available at (in Azerbaijani): <https://e-qanun.az/framework/46947> / *Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi*

UN Committee on the Rights of the Child (CRC), General comment No. 6 (2005): Treatment of Unaccompanied and Separated Children Outside their Country of Origin, 1 September 2005, CRC/GC/2005/6, available at: <https://www.refworld.org/docid/42dd174b4.html> [accessed 17 August 2022] / *Ümumi Şərh №6 (2005): Müşayiət Olunmayan və Ayrılmış Uşaqlarla Mənşə Ölkəsindən Kənarda Rəftar*

- UN Development Programme (UNDP), Human Development Report 2009. Overcoming barriers: Human mobility and development, 5 October 2009 / *İnsan İnkişafı Hesabatı 2009. Maneələrin aradan qaldırılması: insan mobilliyi və inkişafı*
- UN General Assembly, Convention Against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, 10 December 1984, United Nations, Treaty Series, vol. 1465, p. 85, available at: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b3a94.html> [accessed 10 August 2022] / *İşgəncə və Digər Qəddar, Qeyri-insani və ya Ləyaqəti Alçaldan Rəftar və ya Cəza Əleyhinə Konvensiya*
- UN General Assembly, Convention on the Rights of the Child, 20 November 1989, United Nations, Treaty Series, vol. 1577, p. 3, available at: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b38f0.html> [accessed 17 August 2022] / *Uşaq Hüquqları haqqında Konvensiya*
- UN General Assembly, Convention Relating to the Status of Refugees, 28 July 1951, United Nations, Treaty Series, vol. 189, p. 137 / *Qaçqınların Statusu haqqında Konvensiya*
- UN General Assembly, Protocol against the Smuggling of Migrants by Land, Sea and Air, Supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime, 15 November 2000, available at: <https://www.refworld.org/docid/479dee062.html> [accessed 19 August 2022] / *BMT-nin Transmilli Mütəşəkkil Cinayətkarlığa Qarşı Konvensiyasını tamamlayan Miqrantların Quru, Dəniz və Hava ilə Sərhəddən Qanunsuz Keçirilməsinə Qarşı Protokol*
- UN General Assembly, Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children, Supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime, 15 November 2000, available at: <https://www.refworld.org/docid/4720706c0.html> [accessed 21 August 2022] / *BMT-nin Transmilli Mütəşəkkil Cinayətkarlığa Qarşı Konvensiyasını tamamlayan İnsan Alverinin, Xüsusən Qadın və Uşaq Alverinin Qarşısının Alınması, Aradan Qaldırılması və Cəzalandırılması Haqqında Protokol*

UN General Assembly, Universal Declaration of Human Rights, 10 December 1948, 217 A (III) / *Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi*

UN High Commissioner for Refugees (UNHCR), Global Trends: Forced Displacement in 2021, 16 June 2022 / *Qlobal Tendensiyalar: 2021-ci ildə Məcburi Yerdəyişmələr*

UN High Commissioner for Refugees (UNHCR), Handbook and Guidelines on Procedures and Criteria for Determining Refugee Status under the 1951 Convention and the 1967 Protocol Relating to the Status of Refugees, December 2011, par. 63 / *Qaçqınların Statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyasına və 1967-ci il Protokoluna Əsasən Qaçqın Statusunun Müəyyənləşdirilməsi üçün Prosedurlar və Meyarlara dair Təlimatlar və Rəhbər Prinsiplər*

UNICEF, Migrant and Displaced Children. Accessed August 17, 2022. <https://www.unicef.org/migrant-refugee-internally-displaced-children> / *Miqrant və Köçkün Uşaqlar*

United Nations Department of Economic and Social Affairs (UN DESA), 1998 Recommendations on Statistics of International Migration. Revision 1. Statistical Papers Series M, No. 58, Rev. 1 / *Beynəlxalq Miqrasiya Statistikasına dair 1998-ci il Təvsiyələri*

United Nations Office on Drugs and Crime. "Human Trafficking and Migrant Smuggling", available at: <https://www.unodc.org/e4j/en/secondary/human-trafficking-and-migrant-smuggling.html>. / *İnsan Alveri və Miqrant Qaçqıncılığı*

United Nations, United Nations Expert Group on Migration Statistics - Expert Group on Migration Statistics, accessed June 16, 2022. <https://unstats.un.org/unsd/demographic-social/migration-expert-group/> / *Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Miqrasiya Statistika üzrə Ekspert Qrupu*

UNODC, Global Report on Trafficking in Persons 2020 (United Nations publication, Sales No. E.20.IV.3). available at https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/tip/2021/GLOTiP_2020_15jan_web.pdf / *2020-ci il üçün İnsan Alverinə dair Qlobal Hesabat*

World Bank, Urban Development, The World Bank Group, 2020. Accessed on 1 August 2022. <https://www.worldbank.org/en/topic/urbandevelopment/overview> / *Şəhərlərin İnkişafı*

Zainub Ibrahim and Rémy Tremblay, “Lifestyle Migration and the Quest for a Life-long Vacation”, *Téoros* [Online], 36, 2 | 2017, available at: <http://journals.openedition.org/teoros/3074> / *Həyat Tərzi Miqrasiyası və Həyat Boyu Tətil Axtarışı*

Fəsil 4

Əsas miqrasiya nəzəriyyələrinin icmal

Violeta Vaqner

MSİBM-in Şərqi Avropa və Mərkəzi Asiya üzrə Regional Portfolio meneceri

Martin Hofman

MSİBM-nin Baş müşaviri

Giriş

Bu dərslikdə miqrasiya nəzəriyyələrini və ya ümumiyyətlə nəzəriyyələri nə üçün müzakirə etmək lazımdır? Bu sualın cavabı miqrasiyanın mürəkkəbliyində və onun fənlərarası xarakterində öz əksini tapıb. Biz insanların *nə üçün miqrasiya etdiyini* başa düşməliyik, çünki bu, miqrasiya siyasətinin, eləcə də milli, regional və qlobal səviyyələrdə miqrasiya proseslərinin tənzimlənməsinə yönəldilmiş qanunvericilik və inzibati tədbirlərin işlənib hazırlanmasında əsas yer tutur.

Lakin, *“Miqrasiya nə üçün baş verir?”* sualına sadə cavab vermək mümkün deyil. Əgər biz ümumi miqrasiya prosesinin xüsusiyyətlərini və hipotezalarımızı sübut etmək üçün empirik dəlillər toplamağa çalışsaq, yuxarıdakı sualı bir çox əlavə suallara, o cümlədən digər bu kimi alt suallara bölməli olacağıq: *Miqrantlar kimlərdir? Onların xüsusiyyətləri hansılardır? Onlar xaricdə qalır, yoxsa qayıdırlar? Onlar xaricdə nə edirlər? Onlar xaricdə nə qədər qalırlar? Onlar bu konkret ölkəyə nə üçün miqrasiya ediblər? Onlar öz ölkələrini necə tərk edirlər? Onların miqrasiyası könüllü, yoxsa məcburidir?*

Bu suallar siyahısını davam etdirmək olar. Onlara cavab vermək üçün miqrasiya nəzəriyyələri bu fəsilə daxil edilib. Hər bir miqrasiya nəzəriyyəsi bu sualın və ya hadisənin birini və ya bir neçəsini əhatə edir, çünki miqrasiyanın bütün aspektləri və təzahürlərini ehtiva edən vahid, çoxşaxəli nəzəriyyə mövcud deyil.

İngilis dilinin Oksford lüğətinə əsasən, nəzəriyyə bir məsələnin nə üçün baş verdiyini və ya mövcud olduğunu izah etmək üçün nəzərdə tutulmuş, xüsusən də izah ediləcək məsələdən asılı olmayaraq ümumi prinsiplərə əsaslanan formal ideyalar toplusudur.⁸³ Adətən nəzəriyyə aşağıdakıları özündə ehtiva etməlidir:

- ◆ izah edilməli olan “məsələ”ni: baş vermiş və ya baş verən, sezilən hadisəni və ya hələ sübut olunmamış sualı, hipotezanı və ya ideyanı;
- ◆ izah ediləcək hadisə və ya prosesin təsviri, izahı və xüsusiyyətlərini;
- ◆ izahı məntiqli şəkildə dəstəkləyən empirik sübutları – sual və ya hipotezadan asılı olmayan ümumi prinsipləri.

Miqrasiya nəzəriyyələri ilə əlaqəli elmi fənlərin hər birində fərqli suallara, müxtəlif miqrasiya növləri və formalarına maraq göstərilir. Bundan əlavə, alimlər aşağıdakıları izah etməyi öz qarşılarına məqsəd qoyaraq miqrasiyanı mikro-, mezo- və makrosəviyyədə təhlil etməyə çalışır:

- ◆ Miqrantların/fərdlərin (mikrosəviyyə), ailələrin, ev təsərrüfatlarının, icmaların (mezosəviyyə), o cümlədən miqrantlar tərəfindən tərk edilmiş şəxslərin davranışı və qərarlarını;
- ◆ Miqrasiya axınlarını formalaşdıran siyasi, sosial, iqtisadi, coğrafi və digər halları (makrosəviyyə).⁸⁴

Xüsusi tədqiqat suallarının miqrasiya ekspertləri tərəfindən öyrənilən müxtəlif fənlərlə nə cür əlaqəli olması aşağıdakı cədvəldə göstərilir. Bu cədvəl müfəssəl

83 İngilis dilinin Oksford lüğəti (tarixsiz): “Nəzəriyyə” sözü. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/theory?q=theory>

84 C.B. Brettell və J.F. Hollifield “Miqrasiya nəzəriyyəsi: müxtəlif fənlər barədə söhbət”, 2-ci nəşr, səh. 9, 2007-ci il; J. Hagen-Zanker “Nə üçün insanlar miqrasiya edir? Nəzəri ədəbiyyata baxış”, səh. 5, Maastricht Ali İdarəçilik Məktəbi, 2008-ci il.

olmasa da, miqrasiya nəzəriyyələrinin çoxfənli xarakteri haqqında təsəvvür yaradır və müxtəlifliyini özündə əks etdirir.

Cədvəl 1. Fənlər üzrə miqrasiya nəzəriyyələri⁸⁵

Fənn	Tədqiqat sualı	Təhlil səviyyəsi	Əsas nəzəriyyələr	Hipotezaya aid misal
Antropologiya	<i>Miqrasiya mədəni dəyişikliyə necə təsir edir?</i>	Mikrosəviyyə: fərdlər Mezosəviyyə: ev təsərrüfatları, icmalar	Transmillilik (Bölmə 3.4-ə baxın)	Sosial şəbəkələr mədəni fərqliliyi dəstəkləməyə kömək edir
Demoqrafiya	<i>Miqrasiya əhali dəyişikliyinə necə təsir edir?</i>	Makrosəviyyə: ölkə əhalisi Mezosəviyyə: icmalar	Rasional seçim (təkanverici-cəlbedici amillər), neoklassik iqtisadiyyat (Yarıməsil 2-yə baxın)	Miqrasiya əhali sayına böyük təsir göstərsə də, yaş strukturuna az təsir edir
İqtisadiyyat	<i>Miqrasiya meylini və təsirini nə izah edir?</i>	Mikrosəviyyə: fərdlər	Rasional seçim (təkanverici-cəlbedici amillər), neoklassik iqtisadiyyat, ikili əmək bazarı (Yarıməsil 2 və 5-ə baxın)	Bütün digər şərtlər bərabər olduqda, miqrasiya əmək haqqının aşağı, işsizliyin isə yüksək olduğu bölgələrdən əmək haqqının daha yüksək, işsizliyin isə daha aşağı olduğu bölgələr istiqamətində baş verir

85 C.B. Brettell və J.F. Hollifield "Miqrasiya nəzəriyyəsi: müxtəlif fənlər barədə söhbət", səh. 4.

Fənn	Tədqiqat sualı	Təhlil səviyyəsi	Əsas nəzəriyyələr	Hipotezaya aid misal
Coğrafiya	<i>Miqrasiyanın məkan modellərini nə izah edir?</i>	Makro-, mezo- və mikro səviyyə	Rasional seçim, sosial şəbəkələr və transmillilik (Yarımfəsil 2 və 3-ə baxın)	Miqrasiya qərarları sosial şəbəkələrdən və yaşayış modellərindən asılıdır
Hüquq	<i>Hüquqi sistem miqrasiyaya necə təsir edir?</i>	Makrosəviyyə: siyasi və hüquqi sistem Mikro- və mezosəviyyə: fərdlər və qruplar	İnstitusional nəzəriyyə (Bölmə 3.3-ə baxın), Rasional seçim (Yarımfəsil 2-yə baxın)	Miqrasiya və inklüziya hüquqlarının təşviqi strukturları mövcuddur
Siyasi elmlər	<i>Nə üçün dövlətlər miqrasiyaya nəzarət problemləri ilə üzləşir?</i>	Makrosəviyyə: siyasi sistemlər və beynəlxalq əlaqələr	İnstitusional nəzəriyyə (Bölmə 3.3-ə baxın)	İmmiqrasiya tərəfdarları dövləti ələ keçirə bilər
Sosiologiya	<i>Miqrant qruplarının qəbul edən cəmiyyətlərə inklüziyası və bu cəmiyyətlərdən eksklüziyası nə ilə izah olunur?</i>	Makrosəviyyə: etnik qruplar Mezosəviyyə: sosial qruplar və şəbəkələr	İnstitusional və sosial şəbəkələr (Bölmə 3.3 və 3.1-ə baxın)	Miqrantların qəbul edən cəmiyyətə inklüziyası mövcud olan sosial və insan kapitalından asılıdır

Miqrasiya nəzəriyyələrindən istifadə etməklə miqrasiyanın izahı konkret problemi müəyyən etmək və ya onun fəsadlarının aradan qaldırılması, yaxud da gələcəkdə əlaqədar tərəfləri oxşar vəziyyətlər barədə xəbərdar etmək məqsədilə müvafiq tədbirlər hazırlamaq üçün bir alət təqdim edir. Bu həm də o deməkdir ki, biz miqrasiya proseslərinin necə işlədiyini nə qədər çox başa düşsək, gələcək miqrasiya axınlarını və onların müxtəlif səviyyələrdə fəsadlarını bir o qədər çox qiymətləndirə və ya hətta proqnozlaşdırı, habelə miqrasiya ilə əlaqəli hüquqi,

institusional, siyasi, sosial, iqtisadi və digər çərçivələri hazırlaya və ya tənzimləyə bilərik. Eyni zamanda, miqrasiya nəzəriyyələri miqrasiya üzrə empirik tədqiqatları asanlaşdırır və istiqamətləndirir ki, bu da öz növbəsində fakt əsaslı miqrasiya siyasətinin işlənilib hazırlanmasında müvafiq siyasət və qərarların istifadəsini təmin edir.

4.1 Miqrasiya nəzəriyyələrinin qısa tarixi

Miqrasiya bəşəriyyət qədər qədim olsa da, elmi tədqiqatçılar və alimlər miqrasiya nəzəriyyələrini nisbətən yaxın keçmişdə işləyib hazırlamağa başlayıblar. Miqrasiya nəzəriyyəsinə dair ədəbiyyatda alman coğrafsünası Ernst Georg Ravenstein bu sahədə ilk imza atanlardan biri kimi qeyd olunur. Ravensteinin 1889-cu ildə hazırladığı “Miqrasiya qanunları”⁸⁶ empirik miqrasiya məlumatlarına əsaslanaraq, təhlil edilmiş müşahidələr toplusu bu gün bildiyimiz hərtərəfli miqrasiya nəzəriyyələrindən hələ də kifayət qədər uzaq idi.⁸⁷ Digər erkən miqrasiya nəzəriyyələrində miqrasiya əsasən makrosəviyyədə izah olunurdu; yalnız 20-ci əsrin ikinci yarısında alimlər miqrasiya nəzəriyyələri ilə makro- və mikroyanaşmaları əlaqələndirərək miqrasiyanın fərdi motivlərini təhlil etməyə başladılar.⁸⁸

Bu fəslin “Giriş” bölməsində müəyyən edilib ki, müxtəlif fənlər üzrə alimlər bu və ya digər sahənin xüsusiyyətləri ilə bağlı sualları araşdırarkən müxtəlif miqrasiya nəzəriyyələrini tətbiq edirlər.⁸⁹ Bununla belə, miqrasiyanın çoxfənlili xarakterini nəzərə alaraq, istifadə olunan nəzəriyyələr çox vaxt əlaqələndirilərək birlikdə təhlil edilir. Bundan əlavə, bəzi nəzəriyyələrdə miqrasiyanın səbəblərinə, bəzilərinə isə davamlılığına diqqət yetirilir.

Son onilliklər ərzində miqrasiya nəzəriyyələri haqqında çox yazılıb və bu tendensiyanın davam etməsi ehtimal olunur. Bu sahədə aparıcı müəlliflərin əksəriyyətinin qeyd etdiyi əsas miqrasiya nəzəriyyələrinin icmalı aşağıdakı

86 E.G. Ravenstein ““Miqrasiya qanunları”, Journal of the Royal Statistical Society, cild 52, No. 2, səh. 241-305, 1889-cu il. <https://doi.org/10.2307/2979333>

87 C.B. Brettell və J.F. Hollifield “Miqrasiya nəzəriyyəsi: müxtəlif fənlər barədə söhbət”, səh. 4.

88 Yuxarıda qeyd olunan mənbə, səh. 4-5.

89 R. King “Miqrasiya nəzəriyyələri və tipologiyaları: Ümumi baxış və əsaslar”, Willy Brandt Series of Working Papers in International Migration and Ethnic Relations, 3/12, səh.28, Malmö Universiteti, 2012-ci il.

yarımfəsillərdə təqdim olunur. Bununla maraqlanan oxucular mövzunun daha ətraflı və dərinlən təhlili üçün “Bibliografiya” və “Təvsiyə olunan ədəbiyyat” bölmələrinə də istinad edə bilərlər.

4.2 Rəşional seçim nəzəriyyələri: Təkanverici-cəlbedici amillər və neoklassik yanaşma

4.2.1 Miqrasiyanın təkanverici-cəlbedici amilləri

Sosio loq Everett Lee miqrasiya haqqında müasir düşüncəni formalaşdırmış məşhur məqaləsində⁹⁰ miqrasiya prosesini bir-birini tamamlayan iki amilin nəticəsi kimi izah edən bir nəzəriyyəni irəli sürüb:

- ◆ Mənşə ərazisində müvafiq fərdin həyatını çətinləşdirən və xoşagəlməz edən mənfi amillər – “təkanverici amillər”, məsələn, yoxsulluq, işsizlik, aşağı sosial status, müdafiəsizlik və s.;
- ◆ Təyinat ərazisində mövcud olan və müvafiq fərdin öz rifahına müsbət töhfə kimi qəbul etdiyi arzuolunan amillər – “cəlbedici amillər”, məsələn, daha yaxşı məşğulluq perspektivləri, təhsil sistemi, siyasi azadlıq və s.

Qəbul edilmiş miqrasiya qərarının yerinə yetirilməsi üçün aradan qaldırılmalı olan bir sıra maneələr bu iki amil arasında mövcuddur. Bu “aralıq maneələrə” yol xərcləri, mənşə ərazisində qalan ailə üzvlərinin vəziyyəti, təyinat ölkəsinə gəldikdən sonra potensial təhlükəli gələcək daxildir. Bu maneələr toplusu miqrasiyanın maliyyə, sosial, emosional və digər xərclərini artırır və istər təkanverici, istərsə də cəlbedici amillərə qarşı işləyir. Beləliklə, müəyyən bir fərdin miqrasiya qərarı “aralıq maneələri” nəzərə alaraq, mənşə ərazisindəki müvafiq amillər toplusunun, o cümlədən təkanverici amillərin ümumi dəyərinin təyinat ərazisindəki müvafiq amillər toplusunun, o cümlədən cəlbedici amillərin dəyəri ilə müqayisəsinə əsaslanır.

90 E.S. Lee “Miqrasiya nəzəriyyəsi”, Demography Journal, cild 3, səh. 47-57, 1996-cı il.

Müvafiq olaraq, təkanverici-cəlbedici modelə dair nəzəriyyənin mikrosəviyyədə təfsiri miqrasiyanın baş verdiyi makrokontekstdə təkanverici və cəlbedici amillər ideyasını ümumiləşdirir. Beləliklə, məsələn, mənşə ölkəsində yüksək işsizlik səviyyəsi iqtisadi cəhətdən ümumi təkanverici amil kimi müəyyən edilir, təyinat ölkəsində daha yüksək əmək haqları isə, demək olar ki, iqtisadi cəhətdən ümumi cəlbedici amil kimi qəbul olunur.

4.2.2 Neoklassik yanaşma

“Neoklassik izah”da miqrasiyanın əsas səbəbi kimi iqtisadi səbəblər göstərilir. Neoklassik miqrasiya nəzəriyyəsi öz makroiqtisadi variantında insanların yerdəyişmə xərclərini və məşğulluq ehtimallarını nəzərə almaqla əmək haqqının aşağı olduğu ərazilərdən yüksək olduğu ərazilərə miqrasiya etməsini nəzərdə tutur (Sjaarstad 1962, Harris və Todaro 1970, Todaro 1976).⁹¹ Bu nəzəriyyənin mikroiktisadi variantlarında, məsələn, “miqrasiyanın insan kapitalı nəzəriyyəsində” miqrantlar öz bacarıqlarını nəzərə alaraq yüksək səviyyədə məhsuldarlıq göstərə biləcəkləri əraziyə şüurlu şəkildə miqrasiya etməyi seçən rəasional iştirakçılar kimi nəzərdən keçirilir (Borjas 1989, Massey və başqaları 1993).⁹² Bu yanaşma inkişaf etdirilərkən, 20-ci əsrin ikinci yarısında beynəlxalq miqrasiyanın intensivləşməsini izah etmək üçün fərdi qərarları qəbul etmək mikroperspektivi ilə həlledici struktur amillərinin makroperspektivi birləşdirildi.

Fərdlər müvafiq iş yerlərinə qəbul edən cəmiyyətlərdə əcnəbi işçi qüvvəsinə olan tələbatə reaksiya verərkən, əməyə görə mükafatın mənşə ölkəsi və ya bölgəsindən daha yüksək olması gözlənilən yerlərə köçməklə öz “şəxsi

91 L.A. Sjaarstad “İnsanların miqrasiyasının xərcləri və gəlirləri”, *Journal of Political Economy*, cild 70, No. 5, səh. 80-93, 1962-ci il; J.R. Harris və M.P. Todaro “Miqrasiya, işsizlik və inkişaf: iki sektorlu model”, *American Economic Review*, cild 60, səh. 126-142, 1970-ci il; M.P. Todaro “İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə daxili miqrasiya”, Beynəlxalq Əmək Təşkilatı, Cenevrə, 1976-cı il.

92 G.J. Borjas “İqtisadi nəzəriyyə və beynəlxalq miqrasiya”, *International Migration Review*, cild 23, No. 3, səh. 457-485, 1989-cu il; D.S. Massey və başqaları “Beynəlxalq miqrasiya nəzəriyyələri: baxış və qiymətləndirmə”, *Population and Development Review*, cild 19, No. 3, səh. 431-466, 1993-cü il.

faydalılığını” maksimum dərəcədə artırmağa çalışırlar (Piore 1979, Portes 1995).⁹³ Gəlir və rifah bərabərsizliyinin müşahidə olunduğu ölkələr arasında beynəlxalq miqrasiyanı əmək haqqlarında fərqi nəticəsi kimi qəbul etmək faktı həmin neoklassik yanaşmaların mərkəzində yer alır.

4.2.3 Təkanverici-cəlbedici modelin və neoklassik nəzəriyyələrin tənqidi

Bir çox alim təkanverici-cəlbedici modeli və neoklassik yanaşmanı miqrasiyanın təbiətini anlamaqda dəyərli hesab edir. Bununla belə, bu nəzəriyyələr məhdud, həddindən artıq sadələşdirilmiş və ya müəyyən dərəcədə ideal analitik çərçivənin tətbiq edilməsini nəzərdə tutduğu üçün eynilə tənqid olunur.

Neoklassik izahda yer alan baxışlar fərdlərin rəşional seçimə görə hərəkət etməsi (və ümumiyyətlə, bununla bağlı xərc və fayda hesablamalarını apara bilməsi) fərziyyəsinə əsaslansa da, onların sosial mühitində⁹⁴ kök salmış və rəşionallığın fərđi seçimlərə təsirini azaldan mümkün praktiki və psixoloji məhdudiyyətlərə daha az diqqət yetirirdi. Bu məhdudiyyətlər açıq şəkildə mövcuddur, çünki ölkələr arasında gəlir, əmək haqqı və rifah səviyyələrində nəzərə çarpan fərqlərə baxmayaraq, nisbətən az sayda insan faktiki olaraq miqrasiya edir – bu fenomeni “hərəkətsizlik paradoksu” da adlandırırlar.⁹⁵ Bu faktı müvafiq ölkənin məhdudlaşdırıcı immiqrasiya siyasəti ilə qismən izah etmək olar, çünki, hətta immiqrasiya imkanları nəzəri cəhətdən məhdud olmadığı hallarda belə, məsələn, Avropa İttifaqı daxilində, mövcud miqrasiya potensialı nəzərə alınmaqla, miqrasiya axınının faktiki həcmi olduqca azdır.

Miqrasiyanı məhdudlaşdırana m illərə yal nızı iqtisadi motivlərdən ibarət mülahizələr daxil deyil. Bu amillər təyinat ölkələrindəki perspektivlər haqqında etibarlı

93 M.J. Piore “Köçəri quşlar: Əməkçi miqrantlar və sənaye cəmiyyətləri”, Cambridge University Press, Nyu- York, 1979-cu il; A. Portes “İqtisadi sosiologiya və immiqrasiya sosiologiyası: Konseptual icmal”, A. Portesin redaktoru olduğu “İqtisadi sosiologiya və immiqrasiya sosiologiyası. Şəbəkələr, etnik mənsubiyyət və sahibkarlıq haqqında xülasələr” adlı nəşrdə, səh. 1-41, Sage Publications, Nyu-York, 1995-ci il.

94 A. Portes “İqtisadi sosiologiya və immiqrasiya sosiologiyası: Konseptual icmal”, səh. 3

95 G. Malmberg “Beynəlxalq miqrasiyada zaman və məkan”, T. Hammar və başqalarının redaktoru olduğu “Beynəlxalq miqrasiya, hərəkətsizlik və inkişaf. Çoxfənlı perspektivlər” adlı nəşrdə, səh. 21-48, səh. 21, Berg Publishers, Oksford, 1997-ci il.

məlumatın və ya miqrasiya etmək üçün maliyyə imkanlarının olmamasından başlayaraq daha çox psixoloji və ya sosioloji xarakterli mülahizələrə, məsələn, potensial miqrantların “yaşadığı kəndlər, şəhərlər və ya məhəllələrdə möhkəm kök salması”⁹⁶ barədə mülahizələrə qədər dəyişir. Miqrasiya nəzəriyyəsinin bu istiqamətində neoklassik yanaşmanın miqrasiya qərarının ilk növbədə iqtisadi motivlə əlaqəli olmasından ibarət əsas hipotezası dəstəklənsə də, bu fenomeni hərtərəfli izah etmək üçün yalnız iqtisadi əsaslandırmanın kifayət etməməsi iddia olunur.

Əslində, fərdi miqrasiya qərarı müxtəlif səbəblərə əsaslanı bilər. Fərd öz ölkəsini tərk etmək qərarına gəldiyi zaman iqtisadi və siyasi motivləri, habelə sosial və ailə vəziyyəti ilə bağlı səbəbləri bərabər səviyyəli əsaslar kimi götürə bilər. Lakin, həmin sosial, iqtisadi və siyasi əsasları yalnız təkanverici-cəlbədicə amillərin və neoklassik modellərin izahedicə gücü sayəsində başa düşmək mümkün deyil.

Əksər hallarda iddia olunur ki, ən yoxsul təbəqənin inkişafının stimullaşdırılması miqrasiyanı azalda bilər, lakin miqrantların əksəriyyəti ən yoxsul ölkələrdən ən varlı ölkələrə köçmür. Ümumiyyətlə, az inkişaf etmiş iqtisadiyyatı olan ölkələrdən, məsələn, bir neçə Sub-Sahra Afrikası ölkəsindən (Meksika, Mərakeş, Türkiyə və Filippin kimi) orta gəlirli və digər yüksək gəlirli ölkələrə nisbətən aşağı səviyyədə emiqrasiya müşahidə olunur.⁹⁷

Nəhayət, neoklassik nəzəriyyədə iddia olunur ki, əmək haqqının aşağı, işsizlik səviyyəsinin isə yüksək olduğu regionlardan daha yüksək əmək haqqı və daha aşağı işsizlik səviyyəsi olan regionlara miqrasiya uzunmüddətli perspektivdə tarazlığa gətirib çıxaracaq, yəni, miqrasiya nəticəsində hər iki regionda əmək haqqı və məşğulluq səviyyələri eyni olacaq. Belə bir hipoteza ideal xarakter daşıdığına və ölkənin iqtisadi artımına və fərdi miqrasiya qərarlarının qəbuluna təsir edən digər müxtəlif amilləri nəzərə almadığına görə tənqid olunur.

96 Yuxarıda qeyd olunan mənbə.

97 H. de Haas “İnsanların miqrasiyasına nə səbəb olur?”, 2013-cü il. <http://heindehaas.blogspot.co.at/2013/12/what-drives-human-migration.html>

4.3 Sosial şəbəkələr, institusional və transmillilik nəzəriyyələri

4.3.1 Sosial/miqrant şəbəkələri

“Əsas diqqət mərkəzində olan miqrant şəbəkələrindən başqa hansısa digər məsələlər, əgər belələri varsa, miqrasiyaya müasir baxış üçün elə də səciyyəvi deyil.”⁹⁸

Miqrant şəbəkələrinin yaranması və mövcudluğu bu gün miqrasiyanın ən vacib izahedici amilləri sırasında yer alır. Sadələşdirilmiş formada miqrasiyanın müasir xarakterini “zəncirvari miqrasiya” formasında qəbul etmək olar və burada miqrant şəbəkələri multiplikativ təsirə malikdir və insanları “onlarla əlaqədə olan başqalarının əvvəllər miqrasiya etməsi səbəbindən” yerdəyişməyə sövq edir.⁹⁹

Massey və başqaları (1996) miqrant şəbəkələrini “mənşə və təyinat bölgələrində hazırkı və keçmiş miqrantları və miqrant olmayan şəxsləri qohumluq, dostluq və ortaq icma mənşəli bağlar vasitəsilə birləşdirən şəxsiyyətlərarası əlaqələr toplusu” kimi müəyyən edir.¹⁰⁰ Bu cür şəbəkələr miqrantın fərdi qaydada çəkdiyi “sosial, iqtisadi və emosional xərcləri”¹⁰¹ azaltmağa şərait yarada bilər. Buna görə də şəbəkə əlaqələri insanların həm miqrasiya planlarını, həm də uyğunlaşma prosesini asanlaşdıran informasiyanı, eləcə də maddi və psixoloji dəstəyi əldə etmək üçün istifadə edə biləcəyi sosial kapitalın bir forması hesab oluna bilər (Portes 1995).

Ümumi şəkildə etiraf olunur ki, miqrant şəbəkələrinin dəstəyinə arxalanmaq imkanının mahiyyəti qəbul edən ölkələrə gəlmə prosesinin getdikcə çətinləşdiyi son illər ərzində əhəmiyyətli dərəcədə artıb. “İlkin yerdəyişməyə gətirib çıxaran

98 J. Arango “Beynəlxalq miqrasiya nəzəriyyələri”, D. Jolynin redaktoru olduğu “Yeni minillikdə beynəlxalq miqrasiya. Qlobal yerdəyişmə və məskunlaşma” adlı nəşrdə, səh. 15-35, səh. 27, Routledge, Abingdon, 2004-cü il.

99 Yuxarıda qeyd olunan mənbə, səh. 28.

100 D.S. Massey və başqaları “Beynəlxalq miqrasiya nəzəriyyələri: Baxış və qiymətləndirmə”, R. Cohenin redaktoru olduğu “Miqrasiya nəzəriyyələri” adlı nəşrdə, səh. 157-181, səh. 198, Edward Elgar, Cheltenham, 1996-cı il.

101 I. Light və P. Bhachu (redaktor) “Miqrant şəbəkələri və immiqrant sahibkarlar”, Transaction, New Brunswick, 1993-cü il.

səbəblərdən asılı olmayaraq, miqrasiyanın davam etdirilməsi” qərarı “uzun fiziki məsafələri”¹⁰² əhatə edən sosial şəbəkələrin inkişafı ilə izah oluna bilər.¹⁰³ 1970-ci illərdə Avropanın təyinat ölkələri əcnəbi işçilərin qəbulunu və “qastarbayter proqramlarını” dayandırdıqdan sonra da keçmiş mənşə ölkələrindən, məsələn, Türkiyədən əməkçi miqrantların Avropaya emiqrasiyanın davam etməsi faktını miqrant şəbəkələrinin vacib rol oynamasına və yeni immiqrantların bu ölkələrə gəlməsi dövlət siyasəti ilə artıq dəstəklənmədikdə belə onlara dəstək göstərmək iqtidarında olmasına aid misal kimi göstərmək olar.¹⁰⁴

Miqrantların nöqteyi-nəzərindən təyinat yerinin seçilməsi, ilk növbədə, əlverişli şərtlər təklif etməklə onların əsas miqrasiya məqsədlərinə xidmət edən ölkəyə getmək istəyi ilə müəyyən olunur. Belə ölkəni müəyyən etmək və oraya daxil olmaq üçün miqrantlar istər həmin ölkəyə səyahət etmək, istərsə də orada qalmaq baxımından başqaları tərəfindən göstərilən yardımdan böyük ölçüdə asılıdır.

Reallıqda, miqrantların öz səyahətlərinin əsas aspektləri barədə etibarlı məlumat əldə etməsi çox çətindir, xüsusən də əgər onlar qeyri-qanuni miqrasiya etməyi planlaşdırırlarsa. Miqrant şəbəkəsi, o cümlədən sosial media, müxtəlif qrupların və s. məlumatlarından istifadə miqrasiyanın əsas aspektləri ilə bağlı əminlik və etibarlı məlumat çatışmazlığını kompensasiya etməyin yollarından biridir. Bununla belə, çox vaxt miqrantlar bu məlumatlar əsasında nisbətən təhlükəsiz miqrasiya barədə qərar verə biləcəyini güman etsələr də,¹⁰⁵ bu şəbəkələrdən insan alverçiləri kimi ünsürlər tərəfindən sui-istifadə hallarının düzgün qiymətləndirilməsi vacibdir.

Bundan əlavə, miqrant şəbəkələri (qohumlar, dostlar, *yolda* rastlaşan digər miqrantlar) bir neçə cəhətdən həlledici rol oynayır. İlk növbədə məhz bu şəbəkələr miqrasiya planını həyata keçirmək, miqrasiya üçün maliyyə resurslarını səfərbər

102 A. Portes “Aşağıdan gələn qloballaşma: Transmilli icmaların yüksəlişi”, səh. 8, Princeton University Press, Princeton, 1997-ci il.

103 J. Arango “Beynəlxalq miqrasiya nəzəriyyələri”, səh. 28.

104 S. Castles və S. Loughna “1990–2001-ci illərdə inkişaf etmiş sənaye ölkələrinə qaçqın miqrasiyasının tendensiyaları”, Birləşmiş Millətlər Universiteti - Ümumdünya İqtisadi İnkişaf Tədqiqatları İnstitutu, 2002-ci il, sentyabrın 27-28-də Helsinkidə keçirilmiş “Yoxsulluq, beynəlxalq miqrasiya və sığınacaq” mövzusunda Konfrans üçün sənədin 2002-ci il 22 avqust tarixli layihəsi, səh. 2.

105 P.J. Pedersen, M. Pytlíkova və N. Smith “Seçim və ya şəbəkə effektləri? 1990 – 2000-ci illərdə İƏİT-in 27 ölkəsində miqrasiya axınları”, səh. 2, Əmək Tədqiqatları İnstitutu, IZA DP No. 1104, aprel 2004-cü il.

etmək və s. məqsədilə lazım olan məlumatları təqdim edə bilər.¹⁰⁶ Onlar səyahət zamanı və müvafiq ölkəyə gəldikdən sonra xüsusilə sənədsiz miqrantlar üçün böyük əhəmiyyət kəsb edən yaşayış yeri, gəlir imkanları, tibbi xidmətlər və s.¹⁰⁷ kimi məsələlərlə bağlı lazımı dəstəyi təmin edə bilər.

4.3.2 İnstitusional miqrasiya nəzəriyyəsi

Bəzi alimlər “institusional miqrasiya nəzəriyyəsi”ni sosial şəbəkələrin başqa bir parametri kimi xarakterizə edirlər. Bu nəzəriyyəyə görə, beynəlxalq miqrasiya başlayan kimi özəl qurumlar – nəqliyyat şirkətləri, humanitar təşkilatlar və hətta qaçaqmalçılar təyinat məntəqəsinə gedən yolda miqrantlara xidmət göstərir. Bu proses təyinat ölkələrinə daxil olmaq istəyən insanların sayının çox, həmin ölkələrin təklif etdiyi immiqrasiya imkanlarının sayının isə məhdud olması ilə bağlı disbalansdan irəli gəlir.¹⁰⁸

Bu disbalansın nəticəsi olaraq, müvafiq boşluğu, məsələn, qeyri-kommersiya humanitar təşkilatları, məsləhətxanalar, məşğulluq agentlikləri, nəqliyyat şirkətləri və s. vasitəsilə qanuni və ya, məsələn, miqrant qaçaqmalçıları vasitəsilə qeyri-qanuni yollarla aradan qaldırmaq üçün bir sıra qurumlar və ya təşkilatlar meydana çıxır. Qeyd etmək vacibdir ki, institusional nəzəriyyə miqrasiyanın səbəbləri ilə məşğul olmağı deyil, faktiki miqrasiya prosesini, yəni onun necə baş verdiyini izah etməyi nəzərdə tutur.

4.3.3 Transmillilik

Qloballaşma dövründə insanların artan mobilliyinə açıq şəkildə əsaslanan miqrasiya nəzəriyyəsində ən yeni yanaşmalardan biri nəzəri “transmillilik”

106 J. Crisp “Yeni diasporların siyasət problemləri: miqrant şəbəkələri və onların qaçqın axınına və sığınacaq rejimlərinə təsiri”, səh. 6, WPTC-99-05, 1999-cu il.

107 B. Jordan və F. Düvell “Qeyri-qanuni miqrasiya: transmilli mobilliyin dilemmaları”, səh. 150, Edward Elgar, Cheltenham, 2002-ci il.

108 D.S. Massey “Beynəlxalq miqrasiya nə üçün baş verir? Nəzəri sintez”, C. Hirschmann, P. Kasinitz və J. DeWindin redaktoru olduğu “Beynəlxalq miqrasiyaya dair məlumat kitabçası: Amerika təcrübəsi” adlı nəşrdə, səh. 34-52, səh. 44.

konsepsiyasıdır.¹⁰⁹ Bu yanaşmada vurğulanır ki, beynəlxalq nəqliyyat sistemlərinin inkişafı nəqliyyat xərclərini azaldıb, pul köçürmələrinin və məlumat ötürmək prosesinin sürətlənməsi isə *“bir çox yerdə sosial, mədəni və fiziki cəhətdən lövbər salmış əhalinin artmasına gətirib çıxarıb ki, bu da əksər hallarda mənşə və təyinat ölkələri arasında yüksək mobilliklə xarakterizə olunur.”*¹¹⁰

Transmillilik “immigrantların mənşə və təyinat cəmiyyətlərini birləşdirən çoxşaxəli sosial münasibətlər qurmaq və davam etdirmək prosesi” kimi müəyyən edilə bilər.¹¹¹ Bu yanaşma ilə miqrasiya alimləri izah etməyə çalışırlar ki, 1970-ci illərdə proqnozlaşdırılanların əksinə olaraq, “beynəlxalq miqrasiya nə üçün səngimir və sayı daim artan göndərən ölkələrdən daha çox sayda miqrant və qaçqın spektri getdikcə genişlənən qəbul ölkələrinə daxil olmaq istəyir.”¹¹² Digər tərəfdən isə, qloballaşma prosesinə cavab olaraq, insanlar “siyasi sərhədlərin hər iki tərəfində məskunlaşan icmalar” yaratmağa başlayır və bu icmalar sözün əsl mənasında “nə burada, nə də orada olur”, onlar eyni zamanda hər iki yerdədir.¹¹³

Transmilli əlaqə və münasibətlərin mövcudluğu yeni olmasa da, konsepsiyanın tərəfdarları iddia edirlər ki, son illər, hətta onilliklər ərzində sayı əhəmiyyətli dərəcədə artan miqrantlar “coğrafi, mədəni və siyasi sərhədlərdən kənara çıxan sosial sahələr” yaradıb və bunun nəticəsi olaraq “transmillilik 20-ci əsrin sonlarında qlobal miqyasda xüsusi intensivlik səviyyəsinə çatıb”.¹¹⁴ Bu cür yeni “miqrasiya dövründə” (de Haas, Castles and Miller 2003) miqrantlar öz mənşə ölkələri ilə əhəmiyyətli və davamlı əlaqələri saxlayırlar.¹¹⁵

109 N. Glick-Schiller, L. Basch və C. Blanc-Szanton “Transmillilik: Miqrasiyanı anlamaq üçün yeni analitik çərçivə” S. Vertovec və R. Cohenin redaktoru olduğu “Miqrasiya, diasporlar və transmillilik” adlı nəşrdə, səh. 28-49, Beynəlxalq Miqrasiya Araşdırmaları Kitabxanası, Edward Elgar, Cheltenham, 1999-cu il.

110 P. See Nyiri “Yeni miqrant”: Müasirlik və vətənpərvərliyin dövlət və əmək bazarı konstruksiyaları”, səh. 5, yanvar 2004-cü il.

111 A. Portes “Aşağıdan gələn qloballaşma: Transmilli icmaların yüksəlişi”, səh. 4.

112 R.D. Grillo “Avropada transmilli miqrasiya və multikulturalizm”, İş üçün sənədlər silsiləsi (Oksford Universiteti. Transmilli icmalar: ESRC tədqiqat proqramı), WPTC-01-08, səh. 7, aprel 2001-ci il.

113 A. Portes “Aşağıdan gələn qloballaşma: Transmilli icmaların yüksəlişi”, səh. 3.

114 R.D. Grillo “Avropada transmilli miqrasiya və multikulturalizm”, səh. 8.

115 H. de Haas, S. Castles və M.J. Miller “Miqrasiya dövrü: Müasir dünyada beynəlxalq əhali yerləşmələri”, 5-ci nəşr, Macmillan, Basingstoke, 2014-cü il.

Sadə dillə desək, “transmillilik” “eyni anda iki icmada yaşamaq”, iki ev saxlamaq və onlar arasında hərəkət etmək kimi müəyyən oluna bilər. Bu, məsələn, dövrü əmək miqrasiyası şəklində baş verə bilər. Miqrantlar bir ölkəyə daxil olurlar, müəyyən müddət ərzində istər qanuni, istərsə də qeyri-qanuni yolla işləyirlər və sonra yenidən yola düşməzdən əvvəl müəyyən müddətə öz ölkələrinə qayıdırlar. Bununla belə, hətta uzunmüddətli miqrasiya hallarında belə, kommunikasiya və nəqliyyat vasitələrinə asan çıxış miqrantlara öz vətənlərindəki qohumları ilə və ya icmalarla sıx əlaqə saxlamağa imkan verir. Bu zaman miqrasiyanı ailə və ya icma daxilində əmək bölgüsünün fərqli bir forması kimi nəzərdən keçirmək olar. Belə ki, ailənin və ya icmanın müəyyən üzvləri evdə qalanlarla sıx əlaqə saxlayaraq pul qazanmaq üçün xaricə gedirlər.

Media transmilli icmaların yaradılmasında və dayanıqlılığında mühüm rol oynayır. Belə ki, transmilli medianın yaranması və kommunikasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı arzu olunan həyat tərzini və istehlak şövqləri haqqında məlumatların yayılmasına təkan verdi və bu məlumatları hətta inkişaf etməkdə olan ölkələrin ən ucqar bölgələrində belə insanlar üçün əlçatan etdi.

Bu proses yerli reallıqlar və idxal olunan istehlak istəkləri arasındakı uçurumu artırmaqla yanaşı gələcək immiqrantları xaricdəki həyatlarından nə gözləməsi baxımından əvvəlcədən sosiallaşdırır və onların köçmək həvəsini artırır. “Paradoksalsı olaraq, bu proses əyalət icmalarındakı olduqca yoxsul təbəqələrlə müqayisədə mərkəzlərdən gələn marketinq mesajlarına və mədəni simvollarla ən çox məruz qalan işçilərə və orta təbəqə təmsilçilərinə daha çox təsir edir.”¹¹⁶

Bütövlükdə götürəndə, müasir nəqliyyat və kommunikasiya texnologiyaları sadə insanlar arasında təmas və mübadiləni bir əsr əvvəl bu sahədə görülmüş işlərə mütənəsis olmayan miqyasda asanlaşdırdı. Bunun üçün tələb olunan böyük və artan iqtisadi, siyasi və mədəni stimullar səbəbindən bu inkişaf hamıya təsir etməsə də, daha çox miqrant və onların vətənlərindəki tərəf-müqabiləri yeni imkanlardan istifadə edir və transmilli fəaliyyətlərə cəlb olunur. “Bu proses başladıqdan sonra kumulyativ hala gələ bilər və müəyyən bir məqamda, nəinki ilk imza atanlar, hətta ilkin olaraq bu yolu getmək istəməyənlər arasında “görülməli olan iş” çevrilə bilər.”¹¹⁷

116 A. Portes “Aşağıdan gələn qloballaşma: Transmilli icmaların yüksəlişi”, səh. 6.

117 Yuxarıda qeyd olunan mənbə, səh. 18.

Bir immiqrant qrupu qəbul edən ölkədə öz yerini möhkəmləndirdikdən sonra əlaqədar miqrantların və onların vətənidəki icma üzvlərinin rolları yenidən dəyişə bilər, belə ki həmin miqrantlar evdə qalanlara maddi dəstək vermək məsuliyyətini öz üzərinə götürürlər. Çox vaxt bu, vətənlərində ailə üzvlərinin maddi və digər ehtiyaclarını qarşılamağa davam edən məcburi miqrantlara şamil olunur. Lakin, digərləri kimi bu miqrantlar da, çətin ki, “transmilli miqrantlar” kateqoriyasına aid edilsin. Belə ki, məcburi və qeyri-qanuni miqrasiya zamanı tranzit və ya təyinat ölkələri ilə mənşə ölkələri arasında hərəkət etmək, yerli icmaların ictimai, siyasi və ya mədəni həyatında fəal iştirak etmək və hətta öz vətənidəki icmalarla ünsiyyətdə olmaq imkanları olquqca məhduddur. Real vəziyyət ondan ibarətdir ki, məcburi və ya qeyri-qanuni miqrantların çoxu “transmillilik” deyil, “qeyri-müəyyənlik vəziyyətində” yaşayır.¹¹⁸

Həqiqətən, hətta müvəqqəti əməkçi miqrantları və öz mənşə ölkələri ilə çox zəif əlaqəsi olan daimi miqrantları da mütləq şəkildə “transmilli miqrant” adlandırmaq düzgün olmazdı.¹¹⁹ Bundan əlavə, transmillilik miqrantların qəbul edən cəmiyyətə integrasiya imkanlarını heç də zəiflətmir, əksinə, eyni vaxtda təyinat ölkəsində əmək fəaliyyəti ilə məşğul olan və mənşə ölkəsi ilə hələ də bağlı olan miqrantlar arasında çoxşaxəli identikliyi gücləndirir.¹²⁰

4.4 Əmək miqrasiyasının yeni iqtisadiyyatı

Bu yanaşmada beynəlxalq miqrantı göndərən tərəfə və onun qərar qəbul etmə prosesinə diqqət ayrılır. “Əmək miqrasiyasının yeni iqtisadiyyatı” (ing.: **New economics of labour migration - NELM**) adlandırılan nəzəriyyə (Stark 1991, Stark və Taylor 1991) maddi gəlir, əmək haqqı və ya işsizlik səviyyəsində fərqlərdən asılı olmayan həqiqi miqrasiya motivlərinin yeni toplusuna diqqəti cəlb etməklə tanınıb.¹²¹ Miqrasiyaya neoklassik yanaşmada olduğu kimi, bu nəzəriyyə də miqrasiya qərarının “rəşional seçim”ə əsaslanması mülahizəsindən irəli gəlir, lakin

118 A. Papadopoulou “Avropaya qaçaqmalçılıq: Yunanıstanda tranzit miqrantlar”, *Journal of Refugee Studies*, cild 17, No 2, səh. 167-184, 177-178, 2004-cü il.

119 H. de Haas, S. Castles və M.J. Miller “Miqrasiya dövrü: Müasir dünyada beynəlxalq əhali yerdəyişmələri”, səh. 41-43.

120 Yuxarıda qeyd olunan mənbə.

121 O. Stark “Əmək miqrasiyası”, Blackwell, Kembriç, MA, 1991-ci il; O. Stark və J.E. Taylor “Miqrasiya stimulları, miqrasiya növləri: Nisbi məhrumiyyətlərin rolu”, *The Economic Journal*, cild 101, No. 408, səh. 1163-1179, sentyabr 1991-ci il.

ailəni əsas iştirakçı və qərar qəbuletmə vahidi kimi müəyyən etməklə müvafiq konsepsiyanı daha da inkişaf etdirir və miqrasiyaya qərarı ilə bağlı əlavə amilləri, məsələn, riskdən çəkinmək, gəlir/sərvət bölgüsündə nisbi məhrumiyyət hissi kimi amilləri təqdim edir.

Beləliklə, miqrasiya qərarının fərdlər tərəfindən deyil, gözlənilən gəliri artırmaq (və ya gəlir mənbələrini şaxələndirmək) və “miqyaslı iqtisadiyyatla” yanaşı, “əhatəli iqtisadiyyatı” həyata keçirməklə ailə gəlirlərinin maksimuma çatdırılması və bütün ailə üzvlərinin vəziyyətinin yaxşılaşdırılması məqsədilə işsizlik, gəlir və ya məhsul itkisi kimi riskləri minimuma endirmək üçün kollektiv şəkildə yardımlar edən ailələr və ya ev təsərrüfatları tərəfindən qəbul edilməsi konsepsiyası əsas götürülür. Bu baxımdan, miqrasiya, məsələn, kredit və ya sığorta bazarlarında uğursuzluqları və qiymət uyğunsuzluqlarını aradan qaldırmaq üçün unikal strategiya ola bilər.

Riskin şaxələndirilməsi məqsədi, kifayət qədər kapital olmadıqda, yeni texnologiyalara keçid cəhdi, gəlir bölgüsündə şəxsi vəziyyətlə bağlı narahatlıq hissi və digər amillər miqrasiya üçün həqiqi və yetərli motivləri təşkil edir. Bundan əlavə, NELM nəzəriyyəsində emiqrantların mənşə və ya mənsub olduğu ölkələr və bölgələrlə əlaqə saxlamasının vacibliyi, məsələn, pul köçürmələrinin əhəmiyyəti vurğulanır. Ümumiyyətlə, burada miqrantların yer aldığı və emiqrasiyadan sonra da davamlı şəkildə əlaqəli olduğu sosial kontekstə daha çox diqqət ayrılır.

NELM nəzəriyyəsində əmək miqrasiyasına təsir edən digər amillər nəzərə alınmadığına görə o tənqid edilir, oponentlər isə miqrasiyanın yalnız gəlir fərqləri ilə izah edilməsinin mümkün olmadığını vurğulayır. Halbuki, ev təsərrüfatları üçün sosial təminat, gəlir riskləri və bərabərsizlik kimi məsələlər miqrasiyanın vacib müəyyənedici amilləri hesab oluna bilər. Bundan əlavə, NELM nəzəriyyəsini tətbiq edərkən, məsələn, yaş və ya cinslə bağlı ailədaxili maraqların toqquşması məsələsinə də aydınlıq gətirilməlidir.¹²²

122 H. de Haas, S. Castles və M.J. Miller “Miqrasiya dövrü: Müasir dünyada beynəlxalq əhali yardımları”, səh. 39.

4.5 İkili əmək bazarı nəzəriyyəsi

“Geniş yayılmış təsəvvürlərin əksinə olaraq, immiqrantlar zəngin ölkələrə istədikləri üçün deyil, orada onlara ehtiyac olduğu üçün üz tuturlar.”¹²³

Miqrasiya sahəsində tətbiq edilən “ikili (seqmentləşdirilmiş) əmək bazarı nəzəriyyəsi”ndə (Piore 1979)¹²⁴ miqrantları *qəbul edən tərəfə* diqqət yetirilir və beynəlxalq miqrasiyanın əsasən iqtisadi cəhətdən yüksək səviyyədə inkişaf etmiş cəmiyyətlərdəki əmək bazarlarının spesifik xüsusiyyətlərindən irəli gələn işçi qüvvəsinə daimi tələbatla əlaqəli olması iddia edilir.

Beləliklə, beynəlxalq miqrasiya müasir iqtisadiyyatın ehtiyaclarına cavab verir. Qabaqcıl iqtisadiyyatı olan ölkələrdə kapital tutumlu əsas sektorun və əmək tutumlu yardımçı sektorun birgə mövcud olması sayəsində qeyri-sabit məşğulluğa şərait yaradan dixotomiya müşahidə olunur.¹²⁵ Əmək miqrasiyası mövcud boşluqları, yəni ümumi işçi çatışmazlığını aradan qaldırmağa və vəzifələr iyerarxiyasında aşağı pillələrdə qərarlaşan işlərdə, köməkçi seqmentdə isə əmək tutumlu, aşağı ixtisaslı və aşağı maaşlı sahələrdə boş iş yerlərini işçi qüvvəsi ilə doldurmağa kömək edir.¹²⁶ Bu baxımdan beynəlxalq miqrasiya qabaqcıl iqtisadiyyatı olan ölkələrdə ucuz işçi qüvvəsinə tələbatın davamlı şəkildə ödənilməsinə xidmət edir, çünki işəgötürənlər “ucuz işçi qüvvəsi”ni fəal şəkildə cəlb edib nəticə etibarlı ilə idxal etməklə aşağı maaşlı (buna görə də cəlbedici olmayan) işlərə görə əmək haqqının artırılmasından boyun qaçıra bilərlər.

İqtisadi qloballaşma yalnız yüksək ixtisaslı işçi qüvvəsi üçün deyil, aşağı ixtisaslı və ixtisasız işçilər üçün də imkanlar yaradır. Bu, xüsusi hazırlıq və ya ixtisas tələb etməyən geniş çeşidli iş imkanlarının əmələ gəldiyi və eyni zamanda, bu cür işlərlə bağlı sosial statusun və maaşların yerli işçi qüvvəsi üçün az cəlbedici olduğu xidmət sahələrinə xüsusilə aiddir.¹²⁷ Daimi əhəlinin aşağı əmək haqqı, qeyri-sabit əmək şəraiti və məhdud karyera perspektivləri təklifini qəbul etmək motivasiyası aşağıdır və ya ümumiyyətlə yoxdur. Beləliklə, işəgötürənlər əmək bazarının bu seqmentindəki çatışmazlıqları ödəmək üçün immiqrantlara müraciət edirlər.

123 A. Portes “Aşağıdan gələn qloballaşma: Transmilli icmaların yüksəlişi”, səh. 8.

124 M.J. Piore “Köçəri quşlar: Əməkçi miqrantlar və sənaye cəmiyyətləri”.

125 BMqT “Dünya miqrasiyası 2023, beynəlxalq miqrasiya icmalı”, səh. 13, 2023-cü il.

126 R. Jennissen “Avropada beynəlxalq xalis miqrasiyanın müəyyən edici iqtisadi amilləri”, səh. 3, EPC 2001 Əhali Konfransı, Helsinki, Finlandiya, 7-9 iyun 2001-ci il.

127 J. Arango “Beynəlxalq miqrasiya nəzəriyyələri”, səh. 24.

Qabaqcıl iqtisadiyyatı olan dövlətlərin əksəriyyəti tərəfindən tətbiq edilən məhdudlaşdırıcı immiqrasiya və əmək bazarı siyasətlərinə görə, mövcud vakansiyaları yalnız qanuni miqrantlar hesabına doldurmaq mümkün deyil. Mümkün işçilərə gəlincə, beynəlxalq səviyyədə, demək olar ki, tükənməz kadr potensialı mövcuddur. Belə ki, inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında əmək haqqı və alıcılıq qabiliyyəti fərqləri yüksək gəlirli ölkələrdəki ən aşağı əmək haqqını belə miqrantlar üçün bütün miqrasiya maneələrini aşmaq məqsədilə stimula çevirir.

Miqrasiya tədqiqatlarında, eləcə də miqrasiya nəzəriyyəsinin hazırlanmasında daha çox tətbiq olunan empirik cəhdlər miqrasiya ilə qeyri-formal iqtisadiyyat arasında sıx əlaqənin olduğunu göstərir, çünki “immiqrantlar tənzimlənməmiş fəaliyyət növlərində həddindən artıq təmsil olunub”.¹²⁸ Müvafiq empirik tədqiqatların nəticələri¹²⁹ həm qabaqcıl cəmiyyətlərdə ucuz işçi qüvvəsinə yüksək tələbatın olması, həm də miqrantların bu cür qazanc imkanları barədə yaxşı biliklərə malik olması hipotezasını təsdiqləyir. Eyni zamanda, həmin nəticələr belə bir hipotezanı da təsdiq edir ki, immiqrasiyaya nəzarət siyasətinin ən məhdudlaşdırıcı növləri belə, müəyyən edilmiş məqsədlərə – yeni immiqrasiyanın və ya miqrantların (qeyri-formal) əmək bazarına çıxışının qarşısını almaq məqsədlərinə nail olmaqda kömək etmir.¹³⁰

Qeyri-formal əmək bazarları yüksək dərəcədə segmentləşdirilib. İş imkanları əsasən bu kimi sektorlarda əlçatandır: ev işləri (ev təsərrüfatı işləri, dayə xidmətləri, təmizlik, təmir işləri), tikinti, ticarət, ictimai iaşə, turizm, məhsul yığımı və digər mövsümi işlər, kuryer xidmətləri, “peşəkar” dilənçilik və s. Çox vaxt qeyri-formal əmək bazarının müəyyən sektorları konkret etnik qruplar tərəfindən

128 A. Portes “Aşağıdan gələn qloballaşma: Transmilli icmaların yüksəlişi”, səh. 30.

129 Bir çox əlaqəli tədqiqatlar arasında baxın: G. Elwert “Unternehmerische Illegale. Ziele und Organisationen eines unterschätzten Typs illegaler Einwanderer” (Qeyri-qanuni sahibkarlar. Qanunsuz miqrantların yetərinə qiymətləndirilmiş növünün məqsədləri və mütəşəkkilliyi) in *IMIS Beiträge Heft 19/2002*, Vorstand des Instituts für Migrationsforschung und Interkulturelle Studien (IMIS) an der Universität Osnabrück, Osnabrück, 2002.

130 A. Kraler və I. Stacher “Avstriya – 19 və 20-ci əsrlərdə miqrasiya və sığınacaq modelləri və siyasətləri”, *Beynəlxalq Miqrasiya, Problemlər – Perspektivlər – Siyasətlər, Historische Sozialkunde/Xüsusi nəşr*, səh. 63, 2002-ci il.

idare olunur.¹³¹ Qanuni əmək bazarına çıxışı bağlanan və yalnız qeyri-formal əmək bazarının spesifik iqtisadi sektorlarında potensial iş imkanlarına malik olan qeyri-qanuni miqrantlar konkret olaraq ilkin miqrasiya məqsədlərinə çatmaqda hərtərəfli uğursuzluğa duçar olmaq riski ilə üzləşə bilirlər.

Lakin görünən odur ki, belə bir riskə və qeyri-qanuni əmək fəaliyyəti ilə məşğul olan miqrantların cəza və (və ya) deportasiya təhlükəsi ilə üzləşməsi faktına baxmayaraq, qanunsuz işin iqtisadi faydaları bütün mümkün çatışmazlıqları üstələyir. Jahn və Straubhaar (1998) bunu belə ifadə edib:

“[Əgər] göndərən və qəbul edən cəmiyyətlərdəki faydalar arasında fərq kifayət qədər böyükdürsə, bəzi insanlar üçün miqrasiyanın cari xalis dəyəri yerdəyişmə ilə bağlı müntəzəm əməliyyat və nəqliyyat xərclərini, eləcə də gözlənilən tutulma və cəzalandırılma riskini çıxdıqda belə müsbət olaraq qalır.”¹³²

4.6 Kumulyativ səbəbiyyət nəzəriyyəsi

Kumulyativ səbəbiyyət nəzəriyyəsində mezosəviyyədə (ailələr, ev təsərrüfatları, icmalar səviyyəsində) təhlilə diqqət yetirilir. Bu nəzəriyyə miqrasiyanın dayanıqlı olmaq üçün özünü necə dəstəklədiyini və tədricən geniş şəkildə yayılmış təcrübəyə çevrildiyini göstərir. İnsanlar digərlərinin təcrübəsinə baxıb miqrasiyaya üz tutduğundan, bu, insan kapitalını tükəndirərək bütün əlaqədar regionlardakı icmalara kumulyativ təsir göstərə bilər, xüsusən də miqrasiyanın, bir qayda olaraq, daha savadlı, aktiv, bacarıqlı, məhsuldar və motivasiyalı insanlar üçün cəlbedici olduğunu nəzərə alsaq.¹³³ Beləliklə, miqrasiya daha geniş miqyasda yerli və sosial mədəniyyətin bir hissəsinə çevrilir və əhalinin bütün təbəqələri üçün geniş yayılmış sosial təcrübə kimi tədricən daha əlçatan olur.

131 Baxın: H.V. Lederer və A. Nickel „Illegale Ausländerbeschäftigung in der Bundesrepublik Deutschland“ (Almaniya Federativ Respublikasında əcnəbilərin qeyri-qanuni məşqulluğu), FES kitabxanası, Bonn, 2000-ci il.

132 Baxın: J. Andreas və T. Straubhaar “Qeyri-qanuni miqrasiya iqtisadiyyatına dair sorğu”, işçi sənəd: 21-ci əsrdə miqrasiya idarəçiliyi, Müqayisəli immiqrasiya və integrasiya proqramı, Qlobal Munaqişələr və Əməkdaşlıq İnstitutu, Qış seminarı, Kaliforniya Universiteti, San Diego, 19-20 fevral 1998-ci il.

133 D.S. Massey “Nə üçün beynəlxalq miqrasiya”, səh. 46-47.

Çox vaxt bu proses mənşə regionlarında kənd təsərrüfatı istehsalı sahəsində tətbiq edilən yeni, daha az əmək tutumlu üsullar hesabına əməyə olan tələbatın azalmasının nəticəsidir. Başladıqdan sonra miqrasiya pul köçürmələri, habelə sosial və iqtisadi dəyişikliklərin stimullaşdırılması hesabına yerli gəlir bölgüsünü dəyişə bilər. Bu, miqrasiyanın yüksək gəlirlərə gətirib çıxarması barədə təsəvvürü bir daha gücləndirir, öz növbəsində daha da irimiqyaslı miqrasiyaya təkan verir və daim artan mobillik üçün kumulyativ səbəbləri təşkil edir.¹³⁴

Bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, miqrasiya sözügedən kumulyativ dövrdən keçsə belə, adətən sonsuz davam etmir. Müəyyən müddətdən sonra miqrasiya şəbəkələri dolur, mənşə ölkələrində işçi çatışmazlığı artır və miqrasiya potensialı çox aşağı düşür. Bu mərhələdə miqrasiyanın zəifləməsi prosesi başlaya bilər ki, bu da qrafik şəkildə ümumi miqrasiya əyrisinin tərs çevrilmiş “U” formasında görünməsinə səbəb olur.¹³⁵

4.7 Miqrasiya nəzəriyyəsində yeni tendensiyalar

Qloballaşma dövründə dünya miqyasında fəaliyyət göstərən görünməmiş sayda müəssisələr əmələ gəldi, müvafiq olaraq, milli dövlətlər qismən zəiflədi, dövlət sərhədləri daha şəffaf oldu və bütün dünyada insanlar daha mobil oldular. Bu dəyişiklik qloballaşma şəraitində miqrasiyanı başa düşmək məqsədi daşıyan miqrasiya nəzəriyyələrində yeni yanaşmalara səbəb oldu. Maraqlıdır ki, hətta koronavirus pandemiyası zamanı geniş yayılmış qapanmalar belə miqrasiya modellərinə və nəticə etibarı ilə miqrasiya nəzəriyyələrinə yalnız müvəqqəti təsir göstərdi.

4.7.1 Qlobal miqrasiya sistemləri

Kritz, Lim, Zlotnik və başqaları¹³⁶ kimi tədqiqatçılar beynəlxalq miqrasiyanı daha geniş yerdəyişmə və şəbəkələr çərçivəsinə yerləşdirərək, miqrasiya proseslərinin

134 J. Hagen-Zanker “Nə üçün insanlar miqrasiya edir? Nəzəri ədəbiyyata baxış”, səh. 18.

135 Yuxarıda qeyd olunan mənbə.

136 M. Kritz, L. Lean Lim və H. Zlotnikin redaktoru olduğu “Beynəlxalq miqrasiya sistemləri: Qlobal yanaşma” adlı nəşr, Clarendon Press, Oksford, 1992-ci il.

olduqca mürəkkəb xarakterini qəbul edərək, eyni zamanda, göndərən və qəbul edən ölkələr arasında axınların və əks axınların, eləcə də *miqrasiya sisteminin* formalaşmasına töhfə verən irəli və geriye miqrasiyanın ikili təbiətini nəzərdən keçirərək beynəlxalq miqrasiya tədqiqatlarına “miqrasiya sistemləri”¹³⁷ terminini daxil ediblər. Bu cür sistemlər əmtəələrin, kapitalın və insanların nisbətən intensiv mübadiləsi ilə xarakterizə olunur (Massey 1993) və bir qayda olaraq, ölkədən və ya ölkələr qrupundan təşkil olunmuş əsas qəbul edən regionu və qeyri-adi ölçüdə böyük emigrant axınları sayəsində onunla əlaqəli olan konkret göndərən ölkələr qrupunu özündə ehtiva edir (Zlotnik 1992).¹³⁸

Bu sistemlər həm miqrasiya proseslərinə xas olan dinamikaya, həm də digər xarici qüvvələrə və şəraitlərə davamlı reaksiya göstərərək zamanla inkişaf edə və əsaslı dəyişikliklərə məruz qala bilər. Beynəlxalq iqtisadi və siyasi nizamın cari transformasiyası, hökumətlərin, korporasiyaların, özəl təşkilatların və digər qurumların transmilli fəaliyyətinin artan miqyası, habelə miqrant şəbəkələrinin davamlı inkişafı və transformasiyası miqrasiya sistemlərinin böyüməsinə şərait yaradır və onların xarici görünüşünü formalaşdırır.

Yalnız kənar müşahidəçinin nöqteyi-nəzərindən miqrasiya təhlilinə deyil, miqrantların üzləşdiyi “sosial reallığın” və onların ətraf mühitinin təsvirinə diqqət yetirərək daha “mədəni” yanaşmanı və perspektiv dəyişikliyi müdafiə edən antropoloqlar tərəfindən buna çox oxşar mövqe qəbul edilib. Çin miqrasiyasına dair tədqiqatdan sonra Pieke (1999)¹³⁹ miqrasiyanın təyinat və mənşə ərazilərini birləşdirən mürəkkəb sosial strukturlar və təcrübələrlə dəstəklənməsi faktına diqqəti cəlb etmək üçün tərfi aşağıda verilən “miqrasiya konfigurasiyası” anlayışını təqdim etdi:

137 “Kənddən şəhərə miqrasiya nəzəriyyəsinə sistemli yanaşma” adlı klassik sənədində (*Geographical Analysis*, cild 2, No. 1, səh. 1-18, 1970-ci il) A.L. Mabogunje inkişaf etməkdə olan ölkələrdə daxili miqrasiya proseslərinə diqqət yetirərək miqrasiyanın tədqiqinə sistemli yanaşmanı ilk dəfə tətbiq etdi.

138 H. Zlotnik “Beynəlxalq miqrasiya sistemlərinin empirik identifikasiyası”, M. Kritz, L. Lean Lim və H. Zlotnikin redaktoru olduğu “Beynəlxalq miqrasiya sistemləri: Qlobal yanaşma” adlı nəşrdə.

139 F.N. Pieke “Giriş: Miqrasiyanın Çin və Avropa perspektivləri”, N.P. Pieke və H. Malleenin redaktoru olduğu “Daxili və beynəlxalq miqrasiya: Çin perspektivləri” adlı nəşrdə, Curzon, Richmond, Surrey, 1999-cu il.

“Miqrasiya konfigurasiyası göndərən, qəbul edən və tranzit ərazilərdə miqrasiya axınını dəstəkləyən və yönləndirən sosial təsisatların və şəbəkələrin toplusu kimi müəyyən edilir. Beləliklə, o, yalnız miqrantların deyil, həm də turist şirkətlərinin, qaçaqmalçıların, hökumət rəsmilərinin, immiqrasiya hüquqşünaslarının, immiqrasiya xidməti şirkətlərinin və hətta immiqrasiya əleyhinə fəalları, məbədləri və kilsələrin məskunlaşdığı transmilli sosial və mədəni məkanı özündə ehtiva edir.”¹⁴⁰

Beləliklə, fərdi miqrasiya prosesləri göndərən icmada miqrasiya mədəniyyətinə daxil edilir ki, bu da həmin icma üzvləri üçün “yerdəyişmə” və “nailiyyət” terminləri ilə bağlı xüsusi diskursu nəzərdə tutur. Pieke iddia edir ki, bu mədəni yanaşma:

“miqrasiyanı (...), məsələn, dünya iqtisadi sistemində bərabərsizliklərin, müasirləşmənin və yaxud sadəcə olaraq milli və ya beynəlxalq əmək bazarında fəaliyyətin bir əlavəsi kimi deyil, müstəqil şəkildə nəzərdən keçirmək imkanı verir”.¹⁴¹

4.7.2 Postmodern köçərilik

Beynəlxalq miqrasiyaya dair daha yeni tədqiqatlar “uzunmüddətli”, “məcburi”, “transmilli” və ya “dövri” miqrasiyanın tanınmış formalarından kənara çıxan empirik nəticələr verdi. Bu nəticələr göstərir ki, bir çox halda miqrantları məlum miqrasiya sistemləri və ya şəbəkələrinə və yaxud milli əmək bazarları kontekstinə asanlıqla aid etmək mümkün deyil. Əksinə, onlar bir sıra ölkələri əhatə edən iqtisadi fəaliyyətlərə və sosial şəbəkələrə daxil edilmiş subyektlər kimi nəzərdən keçirilməlidir. Braidotti tərəfindən hazırlanmış *köçəri subyekt* anlayışı¹⁴² qloballaşan mühitdə miqrasiyanı düzgün anlamaq baxımından davamlı müzakirələrə səbəb oldu ki, bu da təkcə miqrasiya axınlarını başa düşmək baxımından deyil, həm də yeni və mürekkəb xarakterli identikliyi mənimsəmək baxımından şərh edilməli idi:

140 F.N. Pieke “Avropaya Çin miqrasiyasının son tendensiyaları: Perspektivdə Fucian miqrasiyası”, BMqT-nin Miqrasiya Tədqiqatları Silsiləsi No. 6, səh. 31, mart 2002-ci il.

141 Yuxarıda qeyd olunan mənbə.

142 R. Braidotti “Köçəri subyektlər”, Columbia University Press, Nyu-York, 1994-cü il.

“Keçid dövründə yaşayan köçəri olmaq demək deyil ki, müvafiq fərd cəmiyyətdə fəaliyyət göstərməyə imkan verən identiklik üçün mütləq xarakter daşıyan sabit və etibarlı əsasları yarada bilmir və ya yaratmaq istəmir (...), sadəcə olaraq köçəri şüur heç bir daimi identikliyi qəbul etmir. Köçəri yalnız gəlib-gedir; o sağ qalmağa kömək edən zəruri, oturmuş əlaqələr qurur, lakin hər hansı sabit milli identiklikdən irəli gələn məhdudiyyətləri heç vaxt tam şəkildə qəbul etmir. Köçərinin heç bir pasportu olmur və ya çoxlu sayda pasportu olur.”¹⁴³

Ümumiyyətlə, postmodern köçərilik olduqca çevik və mobil işçilərin beynəlxalq yerdəyişmələrini nəzərdə tutur; bəzən qlobal mobil elitaların yerdəyişmələri ilə olduğu kimi bu cür yerdəyişmələr də hökumətlər tərəfindən asanlaşdırılır. Bəzi hallarda köçəri yerdəyişmələrə sadəcə əhəmiyyət verilmir, bəzi hallarda isə çevik, qeyri-qanuni əməkçi miqrantlarla olduğu kimi köçərilər də hökumətlər tərəfindən ciddi şəkildə təqib edilir.

“Müasir dövrdə yeni nəsil diplomatlar, siyasətçilər, kapitalistlər, sənət və elm adamları əvvəllər monarxlar və generallara xas olan rahatlıqla dövlətlər arasında yerdəyişmələr edir. Hal-hazırda bu siyahı genişləndirilir, çünki qlobal idarəçiliyin yeni modeli XX əsrin son rübündə (...) transmilli korporasiyalar və beynəlxalq agentliklər üçün nəzərdə tutulmuş qaydalara nisbətən daha çox kateqoriyalı işçinin hərəkət etməsini və başqa yerlərdə daha uzun müddət qalmasını tələb edir və nəticədə yeni növ qlobal köçəri agentlər meydana gəlir (...).”¹⁴⁴

Bir şəxs müxtəlif vaxtlarda fərqli yerlərdə işləyə, müxtəlif işlər görə, fərqli sənədlərdən istifadə edə, özünün immiqrant statusu barədə elə də çox narahat olmaya və səyahətinin sonuna qədər yer kürəsi ətrafında dövrə vurmuş ola bilər. Bu kontekstdə biz beynəlxalq miqrasiya rəqəmlərinə nəzər salsaq görərik ki, bu cür müvəqqəti miqrasiyanın səciyyəvi artımı təsdiqlənir.

Postmodern köçərilik bir çox ölkələrin immiqrasiya siyasətləri, eləcə də icma və ya vətəndaşlıq mənsubiyyəti və məhkəmə sisteminin əlçatanlılığı kimi ənənəvi

¹⁴³ Yuxarıda qeyd olunan mənbə, səh. 33.

¹⁴⁴ B. Jordan və F. Düvell “Miqrasiya: Bərabərlik və ədalət hüduqları”, səh. 83, Cambridge: Polity, Kembriç, 2003-cü il.

anlayışlar baxımından çətinliklər yaradır.¹⁴⁵ Apardığı tədqiqatın nəticələrinə əsaslanaraq,¹⁴⁶ Frank Düvell ehtimal edir ki, bu tip miqrantlar gedib-getməmələri və hara getmələri barədə qərarları fərdi qaydada verirlər, onların ailələri isə bu məsələdə çox az söz sahibi olur. Bu cür miqrantlar köçmək (və ya köçməmək) barədə qərar qəbul edərkən müvafiq immiqrasiya qanunvericiliyi ilə formalaşan mühitdən bu və ya digər dərəcədə şərti olaraq asılıdırlar. Belə ki, haradasa müraciət prosesi ağır və ya vaxt aparan olduqda, onlar buna ya getmir, ya da müvafiq qanundan yan keçməyə çalışır.

Köçərilərin miqrasiya etməsinin səbəbləri, məsələn, əmək haqqlarında fərqlər və ya insan kapitalının inkişafı, digər miqrasiya növlərində müşahidə olunan səbəblərə bənzədiyi halda, postmodern köçərilərin miqrasiyaya münasibətinin bir spesifik xüsusiyyəti miqrasiyanı izah edən digər nəzəri konsepsiyalara ziddir. Postmodern köçərilər üçün məskunlaşmaq və hətta köklü etnik icmalara inteqrasiya etmək problem deyil. Transmilli bizneslərə pul köçürmələri və ya investisiyalar əsas əhəmiyyət kəsb etmir, çünki onların mənşə icmaları və ya ölkələri ilə əlaqələri çox zəif olur. “Ev” sözünün ənənəvi mənası onlar üçün köklü şəkildə dəyişib. Postmodern köçərilər müəyyən müddət ərzində qala biləcəyi yerdə özlərini rahat hiss etmək üçün zəruri şərait yaradırlar və bir növ kosmopolitizm və mədəni hibridlik tətbiq edərək müvafiq yerli sosial siniflə inteqrasiya etməyə meylli olurlar.¹⁴⁷

Bu miqrant qruplarının yer aldığı şəbəkələr adətən ixtisaslaşmış internet reklamları vasitəsilə, işə qəbul agentlikləri, dostlar/həmkarlar və s. tərəfindən müəyyən edilir. Qərar qəbul etmə prosesində iqtisadi mülahizələr üstünlük təşkil edən dəyişənlərdir. Stimullar miqrasiyadan ehtimal olunan iqtisadi qazanclar kimi başa düşülür. Ən vacib olan bazar şəraiti və imkanları, biznes, maaş, prestijdir.

Coğrafi və mədəni mülahizələr yalnız ikinci yerdədir. Məkanlar (ölkələr, şəhərlər, yerlər) bazar baxımından nəzərdən keçirilir və rəqabət meyarlarına uyğun qiymətləndirilir. Ölkə qlobal bazarda rəqib kimi qəbul edilir və fərdi iştirakçı öz

145 Yuxarıda qeyd olunan mənbə.

146 F. Düvell “Qlobal miqrasiya, qlobal əmək bazarları və miqrasiya sistemləri. Keyfiyyətli tədqiqatdan empirik dəlillər”. Avropa Sosial Elmlər Tarixi üzrə Konfransdan nitq, Berlin, 24-27 mart 2004-cü il.

147 N. Papastergiadis “Nəzəriyyədə hibridliyin izlənilməsi” P. Werbnər və T. Modoodun redaktoru olduğu “Mədəni hibridlik barədə debatlar: Multikultural identiklik və irqçilik əleyhinə siyasətlər” adlı nəşrdə, səh. 257-281, Zed Books, London, 1997-ci il.

gözləntilərinə əsasən ən çox gəlir əldə edə biləcəyi yerə gedir. Dünya, fərdin oynadığı qlobal əmək bazarında rəqabət meydançası kimi qəbul edilir.

Çox vaxt miqrant çoxsaylı yerdəyişmələrə hazırlaşdıqda, bir ölkə daxilində yerdəyişmələr etdikdə və bu cür həyat tərzinə alışdıqda, onun həyatında zaman keçdikcə köçərlik inkişaf edir. Köçəri miqrantlar öz ambisiyalarını müvəqqəti əsaslarla inkişaf etdirir və daim “bazar vəziyyətini” izləyərək, dəyişən tələblərə və ya inandırıcı təkliflərə qısa zamanda cavab verməyə hazır olduqlarını nümayiş etdirir.

Bu cür innovativ bioqrafiya və identikliyə malik miqrantlar qloballaşma şəraitində tarixən yeni miqrasiya proseslərinə xas olan, spesifik qlobal miqrasiya sisteminin meydana gəlməsi faktının təcəssümüdür. Onları, klassik anlayışda “immigrant” kimi müəyyən etmək çətin olsa da, həyatlarının müəyyən bir dövründə bazar stimullarına əməl edən fərdlər kimi müəyyən etmək mümkündür. Beləliklə, demək olar ki, postmodern köçərlik özü-özlüyündə bir müstəqil miqrasiya sistemidir.¹⁴⁸

4.8 Nəticələr

Yuxarıdakı miqrasiya nəzəriyyələrinə dair icmaldan çıxara biləcəyimiz əsas nəticə ondan ibarətdir ki, miqrasiya prosesləri bir qayda olaraq inkişafdan irəli gəlir. Beləliklə, müəyyən bir regionda və ya ölkədə miqrasiya proseslərini izah etmək üçün klassik təkanverici-cəlbedici modelə dair nəzəriyyənin tətbiqi kifayət etmir. Belə ki, bir ölkədə daha yüksək əmək haqqı miqrantlar üçün cəlbedici amil kimi görünərsə də, əslində, miqrasiya, qəbul edən ölkənin əmək bazarında üstünlük təşkil edən xüsusi tələbatdan qaynaqlanır.

Miqrasiya nəzəriyyələri əsas modelləri və qanunauyğunluqları aşkar etməklə miqrasiyanın *necə* baş verdiyini və insanların *nə üçün* miqrasiya etdiyini anlamaqda yardımçı olsa da, miqrasiya siyasətinə dair qərar qəbul edən şəxslər miqrasiya fenomeninə onun müərkəbliyini nəzərə almaqla baxmalıdır. Buna görə də yadda saxlamaq lazımdır ki, miqrasiya prosesləri, əsasən, formal olaraq xüsusi qanun və qaydalarla, məsələn, əcnəbilərin hüquqi statusunu müəyyən edən qanunlarla, viza və ölkədə yaşamaq icazəsi ilə bağlı qaydalarla tənzimlənsə də, çox vaxt

148 F. Düvell “Qlobal miqrasiya, qlobal əmək bazarları və miqrasiya sistemləri. Keyfiyyətli tədqiqatın empirik dəlilləri”.

miqrasiya proseslərinə təhsil, məşğulluq, səhiyyə, sosial və s. siyasətlər kimi digər siyasət sahələri də təsir edir.

Bu baxımdan, aşağıdakı əsas amillər nəzərə alınmalıdır:

- ◆ **Sosial transformasiya**, o cümlədən gender rollarının dəyişməsi, qloballaşma, nəqliyyat xidmətlərinin inkişafı və media **miqrasiya modellərinə güclü təsir göstərir**. Müasir media arzuolunan təyinat yerinin təsvirlərini birbaşa mənşə ölkələrinə ötürməklə miqrasiya qərarını qəbul etmək üçün əlavə şərait yaradır, nəqliyyat xidmətləri isə bilavasitə miqrasiya prosesini asanlaşdırır. Bununla yanaşı, oxşar qloballaşma modelləri sosial xərcləri və miqrasiya məhdudiyyətlərini azaltmaqla vətəndə qalan ailə üzvləri ilə ünsiyyəti asanlaşdırır və mənşə ölkəsi ilə möhkəm əlaqələrin saxlanmasını təmin edir. Klassik təkanverici-cəlbədicə modellər hələ də öz rolunu oynayır, inkişaf prosesləri isə yerdəyişmə imkanlarını əhəmiyyətli dərəcədə artırır;
- ◆ **Miqrasiya qərarlarının qəbulunda ailələrin, sosial və miqrant şəbəkələrinin rolu düzgün qiymətləndirməlidir**. Şəbəkələrin mənşə ölkəsindəki rolu, o cümlədən həm (haraya) köçmək barədə qərarın qəbuluna, həm də təyinat ölkəsi ilə bağlı seçimə təsiri nəzərə alınmalıdır. Ehtimal olunan təyinat ölkələrində (yerləşdirmə, məsləhətvermə və digər dəstəklə bağlı) yardım təklif edə biləcək şəbəkələr artıq mövcuddursa, miqrasiyanın sosial xərcləri azala bilər. Yerli icma üzvlərinin uğurlu miqrasiyasına aid misallar həmin regiondan və ya bölgədən miqrasiyanın artmasına şərait yarada bilər. Miqrantların pul köçürmələri və sosial təcrübəsi mənşə ölkələrində, o cümlədən ev təsərrüfatları və yerli icma səviyyəsində inkişaf proseslərinə təsir edir, bu isə öz növbəsində gələcək miqrasiya modellərinə birbaşa təsir göstərə bilər;
- ◆ Miqrasiya qərarlarının qəbulunu potensial şəkildə asanlaşdıran və sosial xərcləri azaldan digər müxtəlif amillərdən asılı olmayaraq, **mənşə və təyinat ölkələrinin spesifik amilləri, eləcə də miqrantların fərdi xüsusiyyətləri mütləq nəzərə alınmalıdır**. Oxşar vəziyyətdə olan insanların heç də hamısı miqrasiya etməyi seçmir: bir sıra mümkün cəlbədicə və təkanverici amillərə və hətta miqrasiyanın sosial xərclərini azalda biləcək hallara baxmayaraq, böyük əksəriyyət üçün miqrasiya heç bir zamanda seçimə çevrilmir.

4.9 Müzakirə üçün suallar

1. *Nə üçün miqrasiyanı izah etmək vacibdir?*
2. *Miqrasiyanı vahid, çoxşaxəli nəzəriyyə vasitəsilə izah etmək olarmı? Cavabınızı əsaslandırın.*
3. *Miqrasiyanı müxtəlif səviyyələrdə təhlil etmək nə deməkdir? Sizə hansı təhlil səviyyələri məlumdur?*
4. *Nə üçün son zamanlar təkanverici-cəlbedici amillər modeli və neoklassik yanaşmalar tənqid olunur? Bu barədə fikriniz nədir?*
5. *Sosial şəbəkələr miqrasiya qərarının qəbulunda hansı rol oynayır?*
6. *Miqrasiya nəzəriyyələrindən hansıları miqrant (fərd) yönümlüdür?*

4.10 Tövsiyə olunan ədəbiyyat

Brettell, C.B and J.F. Hollifield, Migration Theory: Talking across Disciplines, 2nd edition, 2007. / C.B. Brettell və J.F. Hollifield *“Miqrasiya nəzəriyyəsi: müxtəlif fənnlər barədə söhbət”*, 2-ci nəşr, 2007-ci il.

de Haas, H., Castles, S., and M.J. Miller, The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World, 5th edition, Macmillan, Basingstoke, 2014. / H. de Haas, S. Castles və M.J. Miller *“Miqrasiya dövrü: Müasir dünyada beynəlxalq əhali yerdəyişmələri”*, 5-ci nəşr, Macmillan, Basingstoke, 2014-cü il.

Hagen-Zanker, J., ‘Why do people migrate? A review of the theoretical literature’, Maastricht Graduate School of Governance, 2008. / J. Hagen-Zanker *“Nə üçün insanlar miqrasiya edir? Nəzəri ədəbiyyata baxış”*, Maastricht Ali İdarəçilik Məktəbi, 2008-ci il.

Jordan, B. and F. Düvell, Irregular migration: the dilemmas of transnational mobility, Edward Elgar, Cheltenham, 2002. / B. Jordan və F. Düvell *“Qeyri-qanuni miqrasiya: transmilli mobilliyin dilemmaları”*, Edward Elgar, Cheltenham, 2002-ci il.

King, R., ‘Theories and Typologies of Migration: an Overview and a Primer’, Willy Brandt Series of Working Papers in International Migration and Ethnic Relations 3/12, Malmö: Malmö University, 2012. / R. King *“Miqrasiya nəzəriyyələri və tipologiyaları: Ümumi baxış və əsaslar”*, Willy Brandt Series of Working Papers in International Migration and Ethnic Relations, 3/12, Malmö Universiteti, 2012-ci il.

Massey, D.S. et al., ‘Theories of International Migration: A Review and Appraisal’, in Theories of Migration, Cohen, R. (ed.), Edward Elgar, Cheltenham, 1996. / D.S. Massey və başqaları *“Beynəlxalq miqrasiya nəzəriyyələri: Baxış və qiymətləndirmə”*, R. Cohenin redaktoru olduğu *“Miqrasiya nəzəriyyələri”* adlı nəşrdə, Edward Elgar, Cheltenham, 1996-cı il.

4.11 Mənbələr

İngilis dilinin Oksford lüğəti (tarixsiz): “Nəzəriyyə” sözü. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/theory?q=theory>

C.B. Brettell və J.F. Hollifield “Miqrasiya nəzəriyyəsi: müxtəlif fənnlər barədə söhbət”, 2-ci nəşr, səh. 9, 2007-ci il; J. Hagen-Zanker “Nə üçün insanlar miqrasiya edir? Nəzəri ədəbiyyata baxış”, səh. 5, Maastricht Ali İdarəçilik Məktəbi, 2008-ci il.

C.B. Brettell və J.F. Hollifield “Miqrasiya nəzəriyyəsi: müxtəlif fənnlər barədə söhbət”, səh. 4.

E.G. Ravenstein ““Miqrasiya qanunları”, Journal of the Royal Statistical Society, cild 52, No. 2, səh. 241-305, 1889-cu il. <https://doi.org/10.2307/2979333>

C.B. Brettell və J.F. Hollifield “Miqrasiya nəzəriyyəsi: müxtəlif fənnlər barədə söhbət”, səh. 4.

Yuxarıda qeyd olunan mənbə, səh. 4-5.

R. King “Miqrasiya nəzəriyyələri və tipologiyaları: Ümumi baxış və əsaslar”, Willy Brandt Series of Working Papers in International Migration and Ethnic Relations, 3/12, səh.28, Malmö Universiteti, 2012-ci il.

E.S. Lee “Miqrasiya nəzəriyyəsi”, Demography Journal, cild 3, səh. 47-57, 1996-cı il.

L.A. Sjaastad “İnsanların miqrasiyasının xərcləri və gəlirləri”, Journal of Political Economy, cild 70, No. 5, səh. 80-93, 1962-ci il; J.R. Harris və M.P. Todaro “Miqrasiya, işsizlik və inkişaf: iki sektorlu model”, American Economic Review, cild 60, səh. 126-142, 1970-ci il; M.P. Todaro “İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə daxili miqrasiya”, Beynəlxalq Əmək Təşkilatı, Cenevrə, 1976-cı il.

G.J. Borjas “İqtisadi nəzəriyyə və beynəlxalq miqrasiya”, International Migration Review, cild 23, No. 3, səh. 457-485, 1989-cu il; D.S. Massey və başqaları “Beynəlxalq miqrasiya nəzəriyyələri: baxış və qiymətləndirmə”, Population and Development Review, cild 19, No. 3, səh. 431-466, 1993-cü il.

- M.J. Piore “Köçəri quşlar: Əməkçi miqrantlar və sənaye cəmiyyətləri”, Cambridge University Press, Nyu- York, 1979-cu il; A. Portes “İqtisadi sosiologiya və immiqrasiya sosiologiyası: Konseptual icmal”, A. Portesin redaktoru olduğu “İqtisadi sosiologiya və immiqrasiya sosiologiyası. Şəbəkələr, etnik mənsubiyyət və sahibkarlıq haqqında xülasələr” adlı nəşrdə, səh. 1-41, Sage Publications, Nyu-York, 1995-ci il.
- A. Portes “İqtisadi sosiologiya və immiqrasiya sosiologiyası: Konseptual icmal”, səh. 3
- G. Malmberg “Beynəlxalq miqrasiyada zaman və məkan”, T. Hammar və başqalarının redaktoru olduğu “Beynəlxalq miqrasiya, hərəkətsizlik və inkişaf. Çoxfənlili perspektivlər” adlı nəşrdə, səh. 21-48, səh. 21, Berg Publishers, Oksford, 1997-ci il.
- H. de Haas “İnsanların miqrasiyasına nə səbəb olur?”, 2013-cü il. <http://heindehaas.blogspot.co.at/2013/12/what-drives-human-migration.html>
- J. Arango “Beynəlxalq miqrasiya nəzəriyyələri”, D. Jolynin redaktoru olduğu “Yeni minillikdə beynəlxalq miqrasiya. Qlobal yardışmə və məskunlaşma” adlı nəşrdə, səh. 15-35, səh. 27-28, Routledge, Abingdon, 2004-cü il.
- D.S. Massey və başqaları “Beynəlxalq miqrasiya nəzəriyyələri: Baxış və qiymətləndirmə”, R. Cohenin redaktoru olduğu “Miqrasiya nəzəriyyələri” adlı nəşrdə, səh. 157-181, səh. 198, Edward Elgar, Cheltenham, 1996-cı il.
- I. Light və P. Bhachu (redaktor) “Miqrant şəbəkələri və immiqrant sahibkarlar”, Transaction, New Brunsvik, 1993-cü il.
- A. Portes “Aşağıdan gələn qloballaşma: Transmilli icmaların yüksəlişi”, səh. 8, Princeton University Press, Princeton, 1997-ci il.
- J. Arango “Beynəlxalq miqrasiya nəzəriyyələri”, səh. 28.
- S. Castles və S. Loughna “1990–2001-ci illərdə inkişaf etmiş sənaye ölkələrinə qaçqın miqrasiyasının tendensiyaları”, Birləşmiş Millətlər Universiteti - Ümumdünya İqtisadi İnkişaf Tədqiqatları İnstitutu, 2002-

ci il, sentyabrın 27-28-də Helsinkidə keçirilmiş “Yoxsulluq, beynəlxalq miqrasiya və sığınacaq” mövzusunda Konfrans üçün sənədin 2002-ci il 22 avqust tarixli layihəsi, səh. 2.

P.J. Pedersen, M. Pytlikova və N. Smith “Seçim və ya şəbəkə effektləri? 1990 – 2000-ci illərdə İƏİT-in 27 ölkəsində miqrasiya axınları”, səh. 2, Əmək Tədqiqatları İnstitutu, IZA DP No. 1104, aprel 2004-cü il.

J. Crisp “Yeni diasporların siyasət problemləri: miqrant şəbəkələri və onların qaçqın axınına və sığınacaq rejimlərinə təsiri”, səh. 6, WPTC-99-05, 1999-cu il.

B. Jordan və F. Düvell “Qeyri-qanuni miqrasiya: transmilli mobilliyin dilemmaları”, səh. 150, Edward Elgar, Cheltenham, 2002-ci il.

D.S. Massey “Beynəlxalq miqrasiya nə üçün baş verir? Nəzəri sintez”, C. Hirschmann, P. Kasinitz və J. DeWindin redaktoru olduğu “Beynəlxalq miqrasiyaya dair məlumat kitabçası: Amerika təcrübəsi” adlı nəşrdə, səh. 34-52, səh. 44.

N. Glick-Schiller, L. Basch və C. Blanc-Szanton “Transmillilik: Miqrasiyanı anlamaq üçün yeni analitik çərçivə” S. Vertovec və R. Cohenin redaktoru olduğu “Miqrasiya, diasporlar və transmillilik” adlı nəşrdə, səh. 28-49, Beynəlxalq Miqrasiya Araşdırmaları Kitabxanası, Edward Elgar, Cheltenham, 1999-cu il.

P. See Nyiri “Yeni miqrant”: Müasirlik və vətənpərvərliyin dövlət və əmək bazarı konstruksiyaları”, səh. 5, yanvar 2004-cü il.

A. Portes “Aşağıdan gələn qloballaşma: Transmilli icmaların yüksəlişi”, səh. 4.

R.D. Grillo “Avropada transmilli miqrasiya və multikulturalizm”, İş üçün sənədlər silsiləsi (Oksford Universiteti. Transmilli icmalar: ESRC tədqiqat proqramı), WPTC-01-08, səh. 7, aprel 2001-ci il.

A. Portes “Aşağıdan gələn qloballaşma: Transmilli icmaların yüksəlişi”, səh. 3.

R.D. Grillo “Avropada transmilli miqrasiya və multikulturalizm”, səh. 8.

H. de Haas, S. Castles və M.J. Miller “Miqrasiya dövrü: Müasir dünyada beynəlxalq əhali yerdəyişmələri”, 5-ci nəşr, Macmillan, Basingstoke, 2014-cü il.

A. Portes “Aşağıdan gələn qloballaşma: Transmilli icmaların yüksəlişi”, səh. 6.

Yuxarıda qeyd olunan mənbə, səh. 18.

A. Papadopoulou “Avropaya qaçaqmalçılıq: Yunanıstanda tranzit miqrantlar”, Journal of Refugee Studies, cild 17, No 2, səh. 167-184, 177-178, 2004-cü il.

H. de Haas, S. Castles və M.J. Miller “Miqrasiya dövrü: Müasir dünyada beynəlxalq əhali yerdəyişmələri”, səh. 41-43.

O. Stark “Əmək miqrasiyası”, Blackwell, Kembriç, MA, 1991-ci il; O. Stark və J.E. Taylor “Miqrasiya stimulları, miqrasiya növləri: Nisbi məhrumiyyətlərin rolu”, The Economic Journal, cild 101, No. 408, səh. 1163-1179, sentyabr 1991-ci il.

H. de Haas, S. Castles və M.J. Miller “Miqrasiya dövrü: Müasir dünyada beynəlxalq əhali yerdəyişmələri”, səh. 39.

A. Portes “Aşağıdan gələn qloballaşma: Transmilli icmaların yüksəlişi”, səh. 8.

M.J. Piore “Köçəri quşlar: Əməkçi miqrantlar və sənaye cəmiyyətləri”.

BMqT “Dünya miqrasiyası 2023, beynəlxalq miqrasiya icmalı”, səh. 13, 2023-cü il.

R. Jennissen “Avropada beynəlxalq xalis miqrasiyanın müəyyənəddici iqtisadi amilləri”, səh. 3, EPC 2001 Əhali Konfransı, Helsinki, Finlandiya, 7-9 iyun 2001-ci il.

J. Arango “Beynəlxalq miqrasiya nəzəriyyələri”, səh. 24.

A. Portes “Aşağıdan gələn qloballaşma: Transmilli icmaların yüksəlişi”, səh. 30.

Bir çox əlaqəli tədqiqatlar arasında baxın: G. Elwert “Unternehmerische Illegale. Ziele und Organisationen eines unterschätzten Typs illegaler Einwanderer” (Qeyri-qanuni sahibkarlar. Qanunsuz miqrantların yetərinə qiymətləndirilmiş

növünün məqsədləri və mütəşəkkilliyi) in IMIS Beiträge Heft 19/2002, Vorstand des Instituts für Migrationsforschung und Interkulturelle Studien (IMIS) an der Universität Osnabrück, Osnabrück, 2002.

A. Kraler və I. Stacher “Avstriya – 19 və 20-ci əsrlərdə miqrasiya və sığınacaq modelləri və siyasətləri”, Beynəlxalq Miqrasiya, Problemlər – Perspektivlər – Siyasətlər, Historische Sozialkunde/Xüsusi nəşr, səh. 63, 2002-ci il.

Baxın: H.V. Lederer və A. Nickel “Illegale Ausländerbeschäftigung in der Bundesrepublik Deutschland” (Almaniya Federativ Respublikasında əcnəbilərin qeyri-qanuni məşqulluğu), FES kitabxanası, Bonn, 2000-ci il.

Baxın: J. Andreas və T. Straubhaar “Qeyri-qanuni miqrasiya iqtisadiyyatına dair sorğu”, İşçi sənəd: 21-ci əsrdə miqrasiya idarəçiliyi, Müqayisəli immiqrasiya və integrasiya proqramı, Qlobal Münaqişələr və Əməkdaşlıq İnstitutu, Qış seminarı, Kaliforniya Universiteti, San Dieqo, 19-20 fevral 1998-ci il.

D.S. Massey “Nə üçün beynəlxalq miqrasiya”, səh. 46-47.

J. Hagen-Zanker “Nə üçün insanlar miqrasiya edir? Nəzəri ədəbiyyata baxış”, səh. 18.

M. Kritz, L. Lean Lim və H. Zlotnikin redaktoru olduğu “Beynəlxalq miqrasiya sistemləri: Qlobal yanaşma” adlı nəşr, Clarendon Press, Oksford, 1992-ci il.

“Kənddən şəhərə miqrasiya nəzəriyyəsinə sistemli yanaşma” adlı klassik sənədində (Geographical Analysis, cild 2, No. 1, səh. 1-18, 1970-ci il) A.L. Mabogunje inkişaf etməkdə olan ölkələrdə daxili miqrasiya proseslərinə diqqət yetirərək miqrasiyanın tədqiqinə sistemli yanaşmanı ilk dəfə tətbiq etdi.

H. Zlotnik “Beynəlxalq miqrasiya sistemlərinin empirik identifikasiyası”, M. Kritz, L. Lean Lim və H. Zlotnikin redaktoru olduğu “Beynəlxalq miqrasiya sistemləri: Qlobal yanaşma” adlı nəşrdə.

F.N. Pieke “Giriş: Migrasiyanın Çin və Avropa perspektivləri”, N.P. Pieke və H. Malleenin redaktoru olduğu “Daxili və beynəlxalq miqrasiya: Çin perspektivləri” adlı nəşrdə, Curzon, Richmond, Surrey, 1999-cu il.

- F.N. Pieke “Avropaya Çin miqrasiyasının son tendensiyaları: Perspektivdə Fucian miqrasiyası”, BMqT-nin Miqrasiya Tədqiqatları Silsiləsi No. 6, səh. 31, mart 2002-ci il.
- R. Braidotti “Köçəri subyektlər”, Columbia University Press, Nyu-York, 1994-cü il.
- B. Jordan və F. Düvell “Miqrasiya: Bərabərlik və ədalət həddləri”, səh. 83, Cambridge: Polity, Kembriç, 2003-cü il.
- F. Düvell “Qlobal miqrasiya, qlobal əmək bazarları və miqrasiya sistemləri. Keyfiyyətli tədqiqatdan empirik dəlillər”. Avropa Sosial Elmlər Tarixi üzrə Konfransdan nitq, Berlin, 24-27 mart 2004-cü il.
- N. Papastergiadis “Nəzəriyyədə hibridliyin izlənməsi” P. Werbner və T. Modoodun redaktoru olduğu “Mədəni hibridlik barədə debatlar: Multikultural identiklik və irqçilik əleyhinə siyasətlər” adlı nəşrdə, səh. 257-281, Zed Books, London, 1997-ci il.

Fəsil 5

Miqrasiya məlumatları və bu məlumatların idarə edilməsi

Könül Cəfərova

Polşanın Wrocław Universitetində sosiologiya üzrə fəlsəfə doktoru namizədi

Dr. Anna Herm

Estoniyanın Tallinn Universitetində demoqrafiya üzrə tədqiqatçı

Dr. Mişel POULAYN

Belçika UCLouvain-in fəxri professor və Estoniya Tallin Universitetinin baş elmi işçisi

5.1 Giriş – miqrasiya məlumatlarına ehtiyac

Bütün dünyada insanlar getdikcə daha çox yerdəyişmələr edirlər. Spesifik, siyasi cəhətdən isə həssas mövzu olan beynəlxalq mobillik əhatə dairəsi, miqyası və mürəkkəbliyi baxımından artmaqdadır. Bu, ölkələrin çoxunda və global olaraq beynəlxalq səviyyədə tədricən daha vacib mövzuya çevrilir. Beynəlxalq mobilliyin geniş spektrində yaşadığı ölkəni dəyişmək kimi müəyyən edilən beynəlxalq miqrasiya, ölkələrin demoqrafik vəziyyətinə və cəmiyyətin müxtəlif sahələrinə böyük təsir göstərir. Əksər hallarda immiqrasiya və emiqrasiya axınları ölkənin ümumi əhalisi ilə müqayisədə nisbətən kiçik olsa belə, bu axınların ölkədəki sosial-iqtisadi şəraitə, o cümlədən əmək bazarına təsiri əhəmiyyətli dərəcədə ola bilər. Buna görə də, gələn miqrantlar üçün bəzi seçim meyarları çox vaxt ölkələrin

miqrasiya siyasətlərində müəyyən edilir. Əgər ölkədə əhəmiyyətli emiqrasiya axını müşahidə olunursa, bu proses nəticəsində həmin ölkədə qalan ailə üzvlərini nəzərə almaqla, əhalinin mühüm hissəsinin bu axına cəlb olunması tendensiyası qaçılmazdır. Buna görə də, miqrasiya məlumatları və onların təhlili müvafiq siyasətin işlənilib hazırlanmasını və monitorinqini dəstəkləmək üçün çox lazımdır.

Ölkədə beynəlxalq miqrasiya məlumatlarının nə üçün zəruri olmasının iki əsas səbəbi var: i) miqrasiya axınlarının və bu axınların cəmiyyətə təsirinin monitorinqi və ii) əhalinin həm ümumi sayına, həm də tərkibinə aid rəqəmlərin yenilənməsi üçün. Beynəlxalq miqrasiya əhali dəyişikliklərinə birbaşa təsir göstərir. Ona görə də miqrasiya edən insanlar, həm daxil olan immiqrantlar, həm də tərk emiqrantlar haqqında informasiya lazımdır. Əhali ilə bağlı hesabatlar üçün ən çox tələb olunan məlumat miqrantların yaş və cins tərkibinə aid informasiyadır. Bununla belə, miqrasiyanın təhlili üçün yalnız bu informasiya kifayət etmir, çünki miqrasiyanın səbəb və nəticələri, miqrantların xüsusiyyətləri, onların yaşayış və iş şəraiti barədə daha dərin anlayışa malik olmaq lazımdır ki, bunları miqrant olmayan əhali haqqında oxşar məlumatlarla müqayisə etmək mümkün olsun.

Miqrantlar həm mənşə, həm də təyinat ölkələrinin inkişafına müsbət töhfə verirlər. Eyni zamanda, onlar potensial olaraq həssas əhali qrupu kimi tanınır və həmin həssaslığın aradan qaldırılması baxımından bu qrupun xüsusi ehtiyacları olur. Buna görə də Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (BMT) kimi beynəlxalq qurumlar çox narahatdır və ölkələri miqrasiyanın təhlili üçün zəruri məlumatları toplamağa, eləcə də global miqrasiyanın üstünlükləri və problemlərini işıqlandırmağa təşviq edirlər. Qlobal miqrasiya siyasəti sahəsində Təhlükəsiz, nizamlı və qanuni miqrasiya üzrə Qlobal Pakt kimi bir sıra yeni təşəbbüslər keyfiyyətli, zamana və məqsədə uyğun miqrasiya məlumatlarını toplamağı nəzərdə tutsa da, etiraf olunur ki, bunun nəticəsində milli statistika sistemləri üçün böyük problemlər yaranır.¹⁴⁹ Bu səbəbdən bir sıra ekspertlər və beynəlxalq texniki işçi qrupları miqrantlar və miqrasiya məlumatlarının toplanması, tərtib edilməsi və istifadəsində ölkələrə yardım göstərmək üçün metodoloji təlimatların hazırlanması ilə bağlı iş aparır. Bununla belə, ölkə səviyyəsində məlumatların uğuru hansı məlumat mənbələrinin mövcud olmasından, bu mənbələrin keyfiyyətindən/tamлығыndan, əlçatanlığından və statistika üçün necə istifadə edilməsindən asılıdır.

149 BMT "Təhlükəsiz, nizamlı və qanuni miqrasiya üzrə Qlobal Pakt". 2018-ci il dekabrın 19-da Baş Assambleyanın qəbul etdiyi A/RES/73/195 nömrəli Qətnamə.

Beynəlxalq miqrasiya məlumatlarını toplamaq sahəsində müxtəlif ölkələrin təcrübəsinə əsaslanan və bu kontekstdə Azərbaycan Respublikasında miqrasiya məlumatlarının idarə olunması üçün nəzərdə tutulan müvafiq beynəlxalq tövsiyələr bu fəsildə ümumiləşdirilir.

5.2 Beynəlxalq miqrasiya statistikasında anlayışlar və təriflər

20-ci əsrin əvvəllərindən etibarən beynəlxalq qurumlar beynəlxalq miqrantlar və miqrasiya anlayışlarının necə tərif edilməsi ilə bağlı tövsiyələr verirlər.¹⁵⁰ Beynəlxalq Əmək Təşkilatı (BƏT) miqrasiyanın başlıca səbəbinin iş axtarmaqdan ibarət olduğunu hesab edərək, əmək miqrasiyasına aid ilk təriflər toplusunu təklif etdi. Bir çox halda əmək miqrasiyası müvəqqəti hesab edildiyindən və qayıdış miqrasiyası gözlənildiyindən, qəbul edən ölkədə ailə üzvləri ilə birləşmək miqrantlar arasında zərər qədər də nəzərə alınmırdı. Bununla belə, iş elə gətirdi ki, əməkçi miqrantların əhəmiyyətli hissəsi qəbul edən ölkələrdə daimi qalaraq hətta ikinci və sonrakı nəsillərdə aydın şəkildə müəyyən edilən diasporlar yaratdı. Bundan əlavə, 20-ci əsr beynəlxalq yardışmaların, o cümlədən beynəlxalq miqrasiya proseslərinin misilsiz artımı ilə yadda qaldı. Biz artmaqda olan müxtəlif (turizm, biznes, təhsil, tibbi, ailə ziyarətləri, özünü reallaşdırma və s.) səbəbləri və çox fərqli (qısa, uzunmüddətli, sabit, dairəvi, kəfkirvari, dövrü və s.) mobillik növlərini müşahidə etdik ki, bu da miqrasiya yardışmalarını qeyri-miqrasiya mobilliyindən ayırmaqda çətinliklər yaratdı. Bu cür böyük müxtəliflik şəraitində məlumatların toplanması getdikcə daha da çətinləşdi və nəticədə ölkələrin konkret maraqlarından asılı olaraq yalnız bir neçə miqrasiya növü, digərləri ilə müqayisədə, siyasət üçün prioritet təşkil etdi. Belə ki, ənənəvi immiqrasiya ölkələri bir qayda olaraq immiqrasiya axınlarını idarə etmək üçün məlumat toplamağa meylli oldu. Onlardan fərqli olaraq, emiqrasiya axınının immiqrasiya axınından çox olduğu ölkələr isə, xüsusən də xaricdə emiqrantlarla pis rəftar riski olduğda, xaricdəki vətəndaşları haqqında məlumat toplamağa daha çox maraq göstərməyə başladı. Qeyd etmək lazımdır ki, bu cür prioritetləşdirmə ölkədəki bütün beynəlxalq miqrasiya mənzərəsinə dair məlumatların əlçatanlığına təsir

150 Michel Poulain, Nicolas Perrin və Ann Singletonun redaktoru olduğu "THESIM: beynəlxalq miqrasiyaya dair əhəngləşdirilmiş Avropa statistikasına doğru". Presses univ. de Louvain, 2006-cı il.

göstərə bilər, çünki beynəlxalq miqrasiyanın ümumi təsirini ölçmək üçün həm immiqrantlar, həm də emiqrantlar haqqında məlumatlara ehtiyac duyulur.

5.2.1 Beynəlxalq miqrasiya axınlarına dair əsas təriflər

Statistik məqsədlər üçün BMT-nin 1998-ci ildə yenidən işlənmiş və bu gün də aktuallığını itirməyən tövsiyələrinə əsasən beynəlxalq miqrant adətən yaşadığı ölkəni dəyişən şəxs kimi müəyyən edilir.¹⁵¹ Bu tərifdə iki anlayış vacibdir - yaşayış yeri və bu yerin dəyişdirilməsi. Konkret olaraq, iki suala diqqət yetirilməlidir: i) Şəxsin bir müddət qaldığı və yaşadığı yerlərdən hansını onun əsasən yaşadığı yer hesab etmək olar? və ii) Adətən yaşadığı yerin dəyişdiyini müəyyən etmək üçün hansı meyarlardan istifadə olunur? Adətən insanlar hansı yerin onların adətən yaşadığı yer olması barədə aydın təsəvvürə malikdirlər, lakin bir sıra hallar var ki, bu elə də aydın deyil və insanlar həmin yeri fərqli şəkildə müəyyən edə bilərlər. Bununla belə, statistik məlumatların hazırlanması üçün bu anlayışlar dəqiq olmalı və birmənalı şəkildə başa düşülməlidir. Buna görə də, 1998-ci ildə BMT-nin tövsiyələrində aşağıdakı təriflər yer aldı:

Beynəlxalq miqrant adətən yaşadığı ölkəni dəyişən hər hansı şəxsdir.

Adətən yaşadığı ölkə şəxsin yaşadığı, yeni normal olaraq gündəlik istirahət müddətini keçirdiyi yaşayış yerinin olduğu ölkədir. İstirahət, məzuniyyət, dostlara və qohumlara baş çəkmə, biznes, müalicə və ya dini ziyarət məqsədilə xaricə müvəqqəti səfər şəxsin adətən yaşadığı ölkəsini dəyişməsi anlamına gəlmir.

Adətən yaşadığı yer (ölkə) siyahıyaalma məqsədləri üçün də müəyyən edilir. Belə ki, ölkədə yaşayan əhəlinin sayı və əhəli dəyişikliyinə bir hissəsini təşkil edən miqrasiya axınları arasında uyğunluq təmin olunur. Lakin, “adətən” anlayışı digər statistika sahələrində istifadə olunmur. Buna görə də, əhəlinin və mənzil fondunun siyahıyaalınmasına aid son tövsiyələrdə (BMT, 2017) ölkədəki **daimi əhəlinin** son 12 ayın böyük hissəsi (ən azı 6 ay və bir gün nəzərdə tutulur) və ya (müxtəlif səbəblərdən nisbətən qısamüddətli beynəlxalq yerdəyişmələri istisna etməklə) ən azı 12 ay ərzində fasiləsiz ölkədə olma müddəti əsasında müəyyənləşdirilməsi təklif edilir.

151 BMT “Beynəlxalq miqrasiya statistikasına üzrə tövsiyələrin 1-ci yenidən baxılmış nəşri”. Nyu York, 1998-ci il.

Hazırda BMT-nin beynəlxalq miqrasiya statistikasından istifadə edilən 1998-ci il tövsiyələri yenidən nəzərdən keçirilir (BMT, 2021). Beynəlxalq miqrasiya statistikasının yeni konseptual çərçivəsində beynəlxalq miqrasiya müəyyən il ərzində beynəlxalq sərhədlərdən keçməklə bütün yerdəyişmələri əhatə edən daha geniş beynəlxalq mobilliyin bir hissəsi kimi təklif olunur. Bütün yerdəyişmələr arasında **beynəlxalq miqrasiya müəyyən il ərzində yaşayış ölkəsinin dəyişməsi ilə nəticələnən bütün yerdəyişmələri** əhatə edir.

Yaşayış ölkəsi siyahıyaalma üçün tövsiyə olunan ölkəyə uyğun müəyyən edilir (yuxarıdakı BMT, 2017 istinadınabaxın). Burada məqsəd beynəlxalq miqrasiya axınları ilə əhali sayı arasında uyğunluğu təmin etməkdir. Yeni tövsiyələr qaçqın statistikası üzrə beynəlxalq tövsiyələrə və BƏT-in beynəlxalq əmək miqrasiyası statistikasına dair yeni təlimatlarına uyğun olacaq.¹⁵² 1998-ci il tövsiyələrinin yenidən baxılmasını təmin edən konseptual çərçivəyə uyğun olaraq, beynəlxalq miqrasiya statistikası ilə bağlı aşağıdakı anlayışlardan və onların təriflərindən istifadə etmək tövsiyə olunur:¹⁵³

Beynəlxalq miqrant *müəyyən il ərzində yaşadığı ölkəni dəyişmiş və başqa ölkədə özünə yeni yaşayış yeri yaratmış şəxsdir* (yuxarıdakı “daimi əhali” anlayışının tərifinə baxın). Beynəlxalq miqrant “immigrant” və ya “emigrant”, eləcə də milli və ya xarici vətəndaşlığı olan və ya vətəndaşlığı olmayan şəxs ola bilər.

İmmiqrasiya (axını) müəyyən il ərzində ölkəyə daxil olan və daimi əhəlinin bir hissəsinə çevrilən bütün şəxslərdən, o cümlədən milli və ya xarici vətəndaşlığı olan, yaxud da vətəndaşlığı olmayan şəxslərdən ibarətdir.

Emiqrasiya (axını) müəyyən il ərzində başqa ölkənin daimi əhalisinin bir hissəsi olmaq üçün ölkəni tərk edən bütün şəxslərdən, o cümlədən milli və ya xarici vətəndaşlığı olan, yaxud da vətəndaşlığı olmayan şəxslərdən ibarətdir.

152 Aİ və BMT “Qaçqınların və məcburi köçkünlərin statistika üzrə ekspert qrupu – qaçqın statistika üzrə beynəlxalq tövsiyələr”. Lüksemburq, 2018-ci il və Beynəlxalq Əmək Bürosu “Beynəlxalq əmək miqrasiyasının statistikasına dair təlimatlar”. ICLS/20/2018 nömrəli təlimatlar. Əmək statistiklərinin 20-ci Beynəlxalq Konfransı, Cenevrə, 10-19 oktyabr 2018-ci il.

153 BMT "Beynəlxalq miqrasiyaya aid konseptual çərçivələr, anlayışlar və təriflər haqqında yekun hesabat". İşçi qrup 2: beynəlxalq miqrasiya ilə bağlı əsas anlayışlar və təriflər, 2021-ci il.

Geri qayıdan vətəndaşlar (axını) əvvəllər başqa ölkədə yaşamış və müəyyən il ərzində ölkə rezidenti olmuş bütün milli vətəndaşlardan ibarətdir.

Geri qayıdan yerli əhali (axını) əvvəllər başqa ölkədə yaşamış və müəyyən il ərzində ölkə rezidenti olmuş bütün yerli sakinlərdən ibarətdir.

5.2.2 Beynəlxalq miqrasiya ilə əlaqəli əhali qruplarına aid təriflər

Ölkənin daimi əhalisi arasında beynəlxalq miqrasiyaya ilə əlaqəli qrupları ayırmaq üçün ənənəvi olaraq iki anlayışdan istifadə edilir – xaricdə doğulmuş əhali və xarici vətəndaşlar. Bu əhali qruplarını müəyyən etmək üçün şəxsin doğulduğu və vətəndaşı olduğu ölkələr haqqında informasiya lazımdır. Bundan əlavə, insanların miqrasiya mənsəyinə görə əlavə təsnifatı üçün onların valideynlərinin doğulduğu ölkə haqqında da informasiya tələb oluna bilər. Bu anlayışların tərifləri əhalinin 2020-ci il üzrə siyahıyaalınması üçün Avropa Statistika Konfransı tərəfindən təqdim olunub.¹⁵⁴ Siyahıyaalma tövsiyələrinə uyğun olaraq, yenidən baxılmış beynəlxalq miqrasiya statistikasında miqrasiya ilə əlaqəli əhalinin sayı üçün aşağıdakı anlayışlardan istifadə təklif olunur:¹⁵⁵

- ◆ **Xaricdə doğulmuş əhali (sayı)** müəyyən bir müddətdə ölkədə yaşayan və başqa ölkədə doğulmuş bütün şəxslərdən ibarətdir.
- ◆ **Yerli əhali (sayı)** müəyyən bir müddətdə ölkədə yaşayan və həmin ölkədə doğulmuş bütün şəxslərdən ibarətdir.
- ◆ **Xarici vətəndaş əhalisi (sayı)** müəyyən bir müddətdə ölkədə yaşayan və milli vətəndaşlığı olmayan, o cümlədən vətəndaşlığı olmayan bütün şəxslərdən (apatridlərdən) ibarətdir

154 BMT-nin Avropa üzrə İqtisadi Komissiyası “Əhalinin və mənzil fondunun 2020-ci il üzrə siyahıyaalınması üçün Avropa Statistika Konfransının tövsiyələri”. ECE/CES/41, Nyu York və Cenevrə, 2015-ci il.

155 BMT “Beynəlxalq miqrasiyaya aid konseptual çərçivələr, anlayışlar və təriflər haqqında yekun hesabat”. İşçi qrup 2: beynəlxalq miqrasiya ilə bağlı əsas anlayışlar və təriflər, 2021-ci il.

- ◆ **Milli vətəndaş əhalisi (sayı)** müəyyən bir müddətdə ölkədə yaşayan və milli vətəndaşlığı olan bütün şəxslərdən ibarətdir.

Xaricdə doğulmuş əhali ölkə hüdudlarından kənarda doğulmuş əhalinin sayına uyğundur və bu o deməkdir ki, onlar həyatlarında ən azı bir dəfə ölkəyə immiqrasiya etmiş və məlumat toplama tarixində ölkə daxilində yaşayan beynəlxalq miqrantlardır. Xarici vətəndaş əhalisinə məlumat toplama tarixində ölkədə yaşayan və ölkə vətəndaşlığına malik olmayan bütün şəxslər daxildir. Həmin şəxslər əsasən xaricdə doğulduğundan bu iki əhali qrupu böyük ölçüdə üst-üstə düşür. Bundan əlavə, müəyyən ölkələrin vətəndaşlıq qanunlarından asılı olaraq, ölkədə xarici vətəndaş olan valideynlərdən doğulmuş bəzi uşaqlar, hətta doğulan zaman ölkə vətəndaşlığı alsalar belə, qanuni olaraq xarici vətəndaş əhalinin bir hissəsi kimi təsnif edilə bilər.

Miqrasiya ilə əlaqəli müxtəlif əhali qruplarının daha müfəssəl tipologiyasını əldə etmək üçün doğulduğu ölkə ilə vətəndaşlıq ölkəsini birləşdirmək, yerli əhali arasından *ölkədə doğulmuş milli və xarici vətəndaşları*, əcnəbi əhali arasından isə *xaricdə doğulmuş milli və xarici vətəndaşları* ayırmaq olar. Adətən milli vətəndaş əhalisi üçün “vətəndaş” və ya “təbəə” terminlərindən istifadə olunur, xarici vətəndaş əhalisinin nümayəndələri isə bəzən qısaca olaraq “əcnəbi” adlandırılır.

Bundan əlavə, xarici mənşəli şəxslərin təsnifatı üçün şəxsin doğulduğu ölkə ilə yanaşı, onun valideyni və ya valideynlərinin doğulduğu ölkə də istifadə olunur. **Xarici mənşəli şəxslər qrupu** hər iki valideyni ölkə hüdudlarından kənarda doğulmuş şəxslərdən ibarətdir. Bu qrupa daxil olan şəxslərin birbaşa beynəlxalq miqrasiya təcrübəsi ola və ya olmaya bilər. Onların valideynlərinin doğulduğu ölkə haqqında məlumat olmadıqda, xarici mənşə vətəndaşlığın nə cür əldə olunması əsasında müəyyən edilə bilər. Belə ki, doğulduğu gündən milli vətəndaşlığı olan şəxslər milli mənşəli hesab edilir. Naturalizasiya əsasında və ya digər yollarla milli vətəndaşlığı əldə etmiş şəxslər isə xarici mənşəli şəxslər qrupuna aid edilir.

“Beynəlxalq miqrant” anlayışını əsas götürərək BMT-nin Əhalinin siyahıyaalınmaları vasitəsilə beynəlxalq miqrasiyanın ölçülməsi üzrə təlimatında **beynəlxalq miqrant sayını** *adətən yaşadığı ölkəni dəyişmiş şəxslərin cəmi kimi müəyyənləşdirmək* təklif olunub (BMT 2020). Bunlar, həyatının ən azı ardıcıl 6 ayını (və ya ilin çox hissəsini) məlumat toplama zamanı yaşadığı ölkədən fərqli ölkədə keçirmiş şəxslərdir. Ehtimal olunur ki, bütün əcnəbilər, o cümlədən bir

yaşa çatana qədər valideynləri ilə miqrasiya etmiş şəxslər beynəlxalq miqrantdır. “İmmiqrant sayı” termini əlaqədar ölkədə müəyyən bir zamanda olan beynəlxalq miqrantların ümumi miqdarı kimi müəyyən edilir, “emiqrant sayı” isə müəyyən bir zamanda əlaqədar ölkədən getmiş beynəlxalq miqrantların ümumi miqdarına bərabərdir.¹⁵⁶ Bununla belə, bəzi ölkələrdə istifadə edilən hüquqi və ya inzibati “İmmiqrant” termini fərqli mənalara kəsb edə bilər, məsələn, ölkə vətəndaşına deyil, yalnız xarici vətəndaşa aid edilə bilər. Hazırda yenidən işlənmiş təriflər immiqrant və emiqrant əhalinin milli və xarici vətəndaşlıqları nəzərə alınmaqla bir hissəsi kimi qəbul edilməli olan əhali qruplarını daha dəqiq təsvir edir.¹⁵⁷ Bundan əlavə, əvvəllər ölkədə yaşayıb daha sonra bu ölkəyə geri qayıtmış şəxslər qrupunun adı daimi əhali tərkibində aşağıdakı kimi ayırd edilməsi tövsiyə olunur:

- ◆ **Geri qayıtmış miqrantlar (qrupu)** *qiymətləndirmə ölkəsində əvvəllər yaşamış, emiqrasiya etmiş, sonra bu ölkədə yaşamaq üçün geri qayıtmış və tələb edilən minimum yaşayış müddəti ərzində ölkədə qalmış və ya qalmaq niyyətində olmuş şəxslərdən ibarətdir.*
- ◆ **Geri qayıtmış yerli miqrantlar (qrupu)** *qiymətləndirmə ölkəsində əvvəllər yaşamış, emiqrasiya etmiş, sonra bu ölkədə yaşamaq üçün geri qayıtmış və tələb edilən minimum yaşayış müddəti ərzində ölkədə qalmış və ya qalmaq niyyətində olmuş yerli sakinlərdən ibarətdir.*

5.2.3 Müvəqqəti əhali mobilliyi və sayı

BMT-nin beynəlxalq miqrasiya statistikasına üzrə tövsiyələrində müvəqqəti beynəlxalq yerdəyişmə¹⁵⁸ məsələsi nəzərdən keçirilməyib, eləcə də müvəqqəti və dövrü miqrasiya terminləri müəyyən edilməyib.¹⁵⁹ Lakin, beynəlxalq yerdəyişmə növləri daha fərqli olduqca, müvəqqəti yerdəyişmələri digər miqrasiya proseslərindən

156 BMT “Əhalinin siyahıya alınmaları vasitəsilə beynəlxalq miqrasiyanın ölçülməsi üzrə təlimat”. İqtisadi və Sosial Məsələlər üzrə Departamentin statistika komissiyası. Nyu York, BMT, 2020-ci il.

157 BMT “Beynəlxalq miqrasiyaya aid konseptual çərçivələr, anlayışlar və təriflər haqqında yekun hesabat”. İşçi qrup 2: beynəlxalq miqrasiya ilə bağlı əsas anlayışlar və təriflər, 2021-ci il.

158 BMT “Beynəlxalq miqrasiya statistikasına üzrə tövsiyələrin 1-ci yenidən baxılmış nəşri”. Nyu York, 1998-ci il.

159 BMT-nin Avropa üzrə İqtisadi Komissiyası. “Dövrü miqrasiyanın müəyyənləşdirilməsi və ölçülməsi”. Dövrü miqrasiyanın ölçülməsi üzrə işçi qrupun yekun hesabatı. Nyu York və Cenevrə, 2016-cı il.

fərqləndirmək ehtiyacı daha da aktuallaşır. Hazırda yenidən işlənən tövsiyələrdə beynəlxalq miqrasiyaya və müvəqqəti yerdəyişməyə aid statistik məlumatların tərtib edilməsi üçün əhalinin iki növü təklif olunur: daimi əhali və müvəqqəti əhali. Yuxarıda müəyyən edildiyi kimi beynəlxalq miqrasiya təşkil etməyən bütün beynəlxalq yerdəyişmələr **müvəqqəti əhali mobilliyi** hesab edilir. Beləliklə, müvəqqəti beynəlxalq mobillik beynəlxalq sərhədlərdən keçməsinə baxmayaraq yaşayış ölkəsinin dəyişməsi ilə nəticələnməyən bütün yerdəyişmələrə aid edilir. Gələcəkdə məlumat toplamaq üçün müvəqqəti yerdəyişmələrlə bağlı aşağıdakı anlayışlar və müvafiq təriflər tövsiyə olunur:

- ◆ **Transsərhəd işçilər** qiymətləndirmə ölkəsinin rezidenti olmayan, lakin müntəzəm və qısa (gündəlik və ya həftəlik) fasilələrlə ölkəni tərk etmək şərtilə burada dəfələrlə (ildə bir dəfədən çox) iqtisadi fəaliyyətlə məşğul olmuş bütün şəxslərdir.¹⁶⁰
- ◆ **Mövsümi işçilər** işlədiyi ölkənin rezidenti olmayan, işi öz xarakterinə görə mövsümi şəraitdən asılı olan və ilin bir hissəsində (eyni yerdə) yerinə yetirən bütün şəxslərdir.
- ◆ **Digər müvəqqəti işçi növləri** qiymətləndirmə ölkəsinin rezidenti olmayan, lakin işlə bağlı səbəblərə görə bu ölkəyə qısa müddətə (ölkədə yaşamaq üçün tələb olunan minimum müddətdən az müddətə) səfər edən şəxslərdən, məsələn, səyyar işçilərdən və layihə işçilərdən ibarətdir (bu qrupa daxil olan işçilərin ətraflı kateqoriyaları üçün BƏT 2018-ə baxın);
- ◆ **Təlimlə bağlı mobillik** ölkə rezidenti olmayan, lakin ölkədə yaşamaq üçün tələb olunan minimum müddətdən az müddətə, qısamüddətli təlim proqramında iştirak etmək məqsədilə ölkəyə səfər edən bütün şəxsləri əhatə edir;
- ◆ **Müalicə ilə bağlı mobillik** ölkə rezidenti olmayan, lakin ölkədə yaşamaq üçün tələb olunan minimum müddətdən az müddətə, tibbi xidmətlərdən istifadə etmək məqsədilə ölkəyə səfər edən bütün şəxsləri əhatə edir;

160 BƏT “Beynəlxalq əmək miqrasiyasının statistikasına dair təlimatlar”. ICLS/20/2018/ nömrəli təlimatlar. Əmək Statistiklərinin 20-ci Beynəlxalq Konfransı, Cenevrə, 10-19 oktyabr 2018-ci il.

- ◆ **Ölkə ərazisindən tranzitlə keçən sığınacaq axtaranlar** sığınacaq ərizəsi vermək üçün başqa ölkəyə getmək niyyətilə ölkə ərazisindən tranzitlə keçən şəxslərdir;
- ◆ **Dövri yerdəyişmə** ölkə rezidenti olmayan və müəyyən il ərzində eyni ölkəyə bir dəfədən çox səfər edən şəxsləri əhatə edir.¹⁶¹

Hazırda, yaşayış ölkəsinin “müvəqqəti” deyil, yalnız “daimi” dəyişdirilməsi ilə bağlı miqrasiya məlumatlarının toplanması geniş vüsət alıb. Reallıqda hər hansı de-fakto “daimi” miqrasiyanı müəyyən etmək mümkün deyil. Ölkədə yalnız daimi yaşamaq hüququ olan və olmayan şəxsləri ayırd etmək olar. Sonuncuların ölkədə yalnız müəyyən müddət ərzində “müvəqqəti” qalmasına icazə verilə bilər, lakin bu, ölkə qanunvericiliyindən asılı olaraq ölkədə (və ya xaricdə) bir neçə aydan bir neçə ilə qədər olmağı nəzərdə tuta bilər. Müvafiq olaraq, ölkədə daimi və müvəqqəti yaşama arasında fərq beynəlxalq səviyyədə müqayisə edilə bilən miqrasiya məlumatların hazırlanması üçün münasib deyil. Bundan əlavə, ölkələrin çoxu xaricdə yaşayan vətəndaşlarını müvəqqəti emiqrasiya etmiş şəxs sayır və buna görə də həmin vətəndaşlar xaricdə uzun illər yaşasalar belə yenə də ölkə əhalisinin bir hissəsi hesab olunur. Əksinə, müvəqqəti xarici immiqrantlar, ölkədə bir ildən çox yaşasalar belə, ölkə əhalisinin sayında nəzərə alınmaya bilər.

5.2.4 Beynəlxalq miqrasiyaya aid əlavə mövzular

Təcrübədə miqrantların hüquqi vəziyyəti və statusuna (məsələn, könüllü və ya məcburi olmasına) baxılarkən digər miqrant və miqrasiya növləri fərqləndirilə bilər. Bununla belə, beynəlxalq miqrasiya statistikasının məqsədi təkcə müxtəlif miqrasiya növləri üzrə məlumatları təqdim etmək deyil, həm də ölkədə adətən yaşadığı yeri olan əhalini müəyyən etməkdən ibarət olduğundan, miqrasiya anlayışı (və bununla əlaqəli miqrant anlayışı) ölkədə qalmaq müddətini nəzərə alan meyarlarla müəyyən edilmiş “adətən yaşadığı ölkə” anlayışından irəli gəlir. Buna görə də, prinsipcə, bu və ya digər şəxsin ölkədə qanuni məskunlaşması faktı dövlət sərhədindən keçən miqrant hesab edilməsi üçün ilkin şərt deyil.

161 BMT-nin Avropa üzrə İqtisadi Komissiyası “Dövri miqrasiyanın müəyyənləşdirilməsi və ölçülməsi”. Dövri miqrasiyanın ölçülməsi üzrə işçi qrupun yekun hesabatı. UNECE-nin Dövri Miqrasiya üzrə İşçi Qrupu. ECE/CES/STAT/2016/5, Nyu York və Cenevrə, 2016-cı il.

Əgər qaçqın, sığınacaq axtaran və ya oxşar vəziyyətdə olan hər hansı digər şəxs müddət meyarlarına cavab verirsə, məlumat toplama tarixləri ərzində ölkəyə gəldiyi və ya ölkədən çıxdığı halda beynəlxalq miqrant sayında nəzərə alınacaq. Məsələn, beynəlxalq himayə məqsədilə qəbul edən ölkəyə gəlmiş və orada ən azı altı ay ərzində fasiləsiz qalmış əcnəbini immiqrant hesab etmək lazımdır. Eynilə, xarici ölkədə himayə üçün müraciət etdikdən sonra öz mənşə ölkəsinə geri qayıdan və növbəti 6 ay ərzində həmin xarici ölkəyə dönməyən qaçqın BMT-nin tövsiyələri ilə müəyyən edildiyi kimi, emiqrant və ya geri qayıdan miqrant hesab olunacaq.¹⁶²

5.3 Əsas məlumat mənbələri

Miqrasiya statistikasını üzrə məlumat mənbələrini təqribən bu cür bölmək olar: i) yerlərdə statistik məlumat toplama tədbirləri, məsələn siyahıyaalmalar və seçmə statistik sorğular və ii) ilkin olaraq qeyri-statistik məqsədlərlə toplanmış, lakin lazımi statistik məlumatları əldə etmək üçün müvafiq metodologiyadan istifadə edilməklə işlənmiş məlumatlar. Bu baxımdan BMT-nin tövsiyə etdiyi və beynəlxalq miqrasiya statistikasının hazırlanması üçün ölkələrin ən çox yararlandığı məlumat mənbələri aşağıda qısa şəkildə təsvir olunur.

Statistik məlumatların toplanması vasitələri

Yerlərdə statistik məlumat toplamaq üçün ənənəvi olaraq əhalinin və mənzil fondunun siyahıyaalınmasından, ev təsərrüfatlarının tədqiqatından və ya digər seçmə statistik sorğulardan istifadə olunur. Məzmun və təriflər baxımından bu cür məlumat toplama vasitələri çevikdir. Statistiklər ən münasib dəyişən və təriflər toplusunu seçib ev təsərrüfatları tədqiqatı zamanı reprezentativ nümunəni, siyahıyaalma zamanı isə bütün əhalini əhatə edə bilərlər. Beynəlxalq miqyasda və vaxt çərçivəsində müqayisəliliyi təmin etmək üçün statistiklər siyahıyaalmaların və ən çox ehtiyac duyulan ev təsərrüfatları tədqiqatlarının əsas komponent və tərifləri barədə razılığa gəliblər. Bu cür alətlərin metodologiyasının

162 BMT “Əhalinin və mənzil fondunun siyahıyaalınmasına dair prinsiplər və tövsiyələr”, Nəşr 3. ST/ESA/STAT/SER.M/67/Rev.3. İqtisadi və Sosial Məsələlər üzrə Departamentin Statistika şöbəsi, BMT, Nyu-York, 2017-ci il.

əsas xüsusiyyətləri adətən statistik məlumatlarla məşğul olan beynəlxalq qurumlar tərəfindən milli statistika təşkilatları ilə əməkdaşlıqda təqdim olunur. Dünyada beynəlxalq miqrasiyanın artan əhəmiyyətini nəzərə alaraq, miqrasiya məsələlərinin statistikaya geniş şəkildə inteqrasiyası təklif olunur. Buna görə də, miqrasiya sualları adətən əhalinin siyahıyaalınmalarına və bəzi seçmə statistik sorğulara daxil edilir.

Əhalinin və mənzil fondunun siyahıyaalınmaları

Beynəlxalq miqrasiyanı müəyyən edən dəyişənlər toplusu Əhalinin və mənzil fondunun siyahıyaalınmasına dair prinsiplər və tövsiyələrə, eləcə də Əhalinin və mənzil fondunun 2020-ci il üzrə siyahıyaalınması üçün Avropa Statistika Konfransının tövsiyələrinə daxil edilib.¹⁶³ Siyahıyaalma üzrə tövsiyələr hər növbəti siyahıyaalma raundundan əvvəl yenilənib. Bundan əlavə, BMT Əhalinin siyahıyaalınmaları vasitəsilə beynəlxalq miqrasiyanın ölçülməsi üzrə təlimat kitabçasını dərc edib.¹⁶⁴ 2020-ci il siyahıyaalma raundu üçün tövsiyələrdə bütün ölkələrin immiqrant əhali haqqında məlumat toplaması təklif olunub. Siyahıyaalma zamanı toplanacaq əsas miqrasiya xüsusiyyətləri ı doğrulduğu ölkə, vətəndaşlıq ölkəsi, adətən yaşadığı əvvəlki ölkə, gəlmə vaxtı və miqrasiya səbəbindən ibarətdir.

Əhalinin siyahıyaalınması etibarlı inzibati reyestrləri, xüsusən də əhali reyestrləri olmayan ölkələr üçün miqrasiya statistikasının hazırlanması baxımından əsas məlumat mənbəyidir. Adətən siyahıyaalma on ildən bir keçirilsə də, ölkələrin çoxu üçün bu, beynəlxalq miqrantlar haqqında yeganə etibarlı informasiya mənbəyidir. Miqrasiya təcrübəsi və ya xarici mənşəyi olan əhalinin sosial-iqtisadi və demoqrafik xüsusiyyətləri sayəsində siyahıyaalmalar miqrasiya nümunələrinin təhlili üçün böyük həcmdə statistik məlumatlar təqdim edə bilər. Bununla belə, siyahıyaalmaların, xüsusən miqrasiya axınlarına dair məlumatlarla bağlı bəzi

163 BMT “Əhalinin və mənzil fondunun siyahıyaalınmasına dair prinsiplər və tövsiyələr”, Nəşr 3. ST/ESA/STAT/SER.M/67/Rev.3. İqtisadi və Sosial Məsələlər üzrə Departamentin Statistika şöbəsi, Nyu-York, 2017-ci il və BMT-nin Avropa üzrə İqtisadi Komissiyası “Əhalinin və mənzil fondunun 2020-ci il üzrə siyahıyaalınması üçün Avropa Statistika Konfransının tövsiyələri”. ECE/CES/41, Nyu York və Cenevrə, 2015-ci il.

164 BMT “Əhalinin siyahıyaalınmaları vasitəsilə beynəlxalq miqrasiyanın ölçülməsi üzrə təlimat”. İqtisadi və Sosial Məsələlər üzrə Departamentin statistika komissiyası. Nyu York, 2020-ci il.

məhdudiyyətləri var. Belə ki, siyahıyaalma zamanı bütün emiqrantlar haqqında məlumat toplamaq problem olaraq qalır, xüsusilə əgər bütün ailə emiqrasiya edibse. Ənənəvi olaraq, siyahıyaalmalar on il müddətinə aparıldığından, iki siyahıyaalma arasında baş vermiş mühüm miqrasiya hadisəsi müvafiq şəxsin ölməsi və ya emiqrasiya etməsi faktı ilə əlaqədar diqqətdən kənarda qala bilər. Üstəlik, təcrübəyə əsasən, adətən yalnız son immiqrasiya hadisələri haqqında məlumatlar toplanır. Əgər siyahıyaalma zamanı əlaqədar şəxs ölkədə yaşamırsa, emiqrasiya məlumatlarını siyahıyaalma yolu ilə toplamaq çətindir və bütün ailə emiqrasiya edibse, bu, praktiki olaraq mümkün deyil.

Ev təsərrüfatlarının tədqiqatı və digər seçmə statistik sorğular

Siyahıyaalmalara hər bir mövzu, o cümlədən miqrasiya üzrə olduqca az sayda sual daxil edildiyi halda, seçmə statistik sorğular daha çox mövzu üzrə kifayət qədər ətraflı məlumat toplamaq üçün istifadə edilərək tez-tez aparıla bilər. Bəzən miqrasiya suallarının daxil edildiyi bir sıra seçmə statistik sorğular üçün nəzərdə tutulan metodologiya beynəlxalq statistika orqanları tərəfindən təklif olunur. Həmin sorğulardan biri də İşçi Qüvvəsinin Tədqiqatıdır (İQT) ki, burada sualların bir hissəsi xüsusilə əmək miqrasiyasına və miqrantların əmək bazarındakı vəziyyətinə həsr oluna bilər. Lakin, ümumi əhalinin ev təsərrüfatlarına yönəlmiş və konkret miqrantlı ev təsərrüfatlarını nəzərə almayan seçmə tədqiqat vasitəsilə etibarlı miqrasiya məlumatlarını toplamaq adətən çox problemli görünür. Birincisi, seçmə sorğu vasitəsilə miqrasiya axınları haqqında məlumatların toplanması əhalinin siyahıyaalınması zamanı olduğu kimi böyük ölçüdə çətindir, hətta siyahıyaalma ilə müqayisədə seçmə sorğu anketinə daha çox sual daxil etmək mümkün olsa belə. İkincisi, əgər seçmə sorğu strategiyasına miqrasiya məsələləri üzrə representativ nümunə daxil deyilsə, bu zaman keyfiyyətli miqrasiya məlumatlarını toplamaq mümkün olmaya bilər, sadəcə ona görə ki, miqrantlar ümumi əhalinin yalnız kiçik hissəsini təşkil edir. Əgər sorğu xüsusi olaraq miqrasiya məlumatlarının toplanması üçün nəzərdə tutulubsa, bu problemlərin ikisinin də qarşısını qismən almaq olar, lakin hətta bu halda belə, sorğunun miqrasiya axınları haqqında məlumatları tam şəkildə təqdim etmək imkanı sual doğurur. Ümumiyyətlə, ölkələrdə müxtəlif ev təsərrüfatlarının seçmə tədqiqatları aparıldıqca belə, bu tədqiqatlara miqrasiya mövzularına aid suallar nadir hallarda daxil edilir.

Xüsusi beynəlxalq miqrasiya tədqiqatları

Miqrantlar, o cümlədən onların sosial-demoqrafik xüsusiyyətləri, miqrasiya tarixçəsi və niyyətləri haqqında ətraflı məlumat toplamaq üçün xüsusi miqrasiya tədqiqatı daha məqsəduyğundur. Belə tədqiqatın əsas üstünlüyü ondan ibarətdir ki, burada miqrasiya məsələlərinə aid məlumatların toplanmasına diqqət yetirilir. Müvafiq olaraq, nümunə elə bir qaydada tərtib edilir ki, miqrant əhali toplanmış məlumatlar əsasında etibarlı şəkildə təmsil olunur. Bir neçə Afrika ölkəsində Dünya Bankının köməyi ilə aparılmış ev təsərrüfatların miqrasiya tədqiqatlarını burada misal kimi göstərmək olar.¹⁶⁵ Xaricdə yaşadığından sonra nə vaxtsa immiqrasiya etmiş və ya geri qayıtmış şəxslər haqqında keyfiyyətli məlumatları bu cür tədqiqatlar vasitəsilə toplamaq mümkün olsa da, yerlərdə müsahibə əsasında digər tədqiqatlar zamanı olduğu kimi, hazırda xaricdə yaşayanları əhatə etmək asan deyil. Əgər nümunə hazırkı emiqrantların ev təsərrüfatlarını əhatə edirsə, cavabları almaq mümkündür, lakin bu cavabların emiqrantın şəxsən verə biləcəyi məlumatlarla üst-üstə düşməsi mütləq deyil. Bəzən daha konkret tədqiqatlar üçün ev təsərrüfatlarının emiqrasiya etmiş üzvləri ilə müsahibə onların xaricdəki yaşayış yerində aparılır. Lakin, bu cür transsərhəd tədqiqatlar çox nadir hallarda aparılır, çünki onları təşkil etmək çətindir. Yekunda qeyd etmək olar ki, xüsusi beynəlxalq miqrasiya tədqiqatı müntəzəm/illik beynəlxalq miqrasiya statistikasına üçün mənbə hesab edilə bilməz.

İnzibati məlumat topluları

Əksər ölkələrdə dövlət orqanları miqrasiya məsələlərinə aid bəzi məlumatların toplanması ilə məşğul olurlar. Məlumatlar müxtəlif inzibati məqsədlər üçün reyestrlərdə və ya məlumat bazalarında saxlanılır, adətən davamlı şəkildə qeydiyyatata alınır və qeydiyyat tarixini ehtiva edir. Belə reyestrlər və məlumat bazalarından bəziləri miqrasiya proseslərini nəzarət və idarə etmək üçün məlumatları, məsələn, vizaların və yaşama icazələrinin verilməsi məlumatlarını özündə əks etdirir. Digər reyestrlərə və ya məlumat bazalarına daimi əhali, o cümlədən onların yaşayış yeri haqqında məlumatlar daxildir. Müəyyən ölkədə yaşayan əhali ilə bağlı mühüm hadisələrin, o cümlədən ölkəyə gəlmə və ya

165 Dünya Bankı "Mikroməlumatlar kitabxanası, miqrasiya və pul köçürmələri tədqiqatları. 2023-cü il mayın 18-də baxılıb. <https://microdata.worldbank.org/index.php/catalog/mrs/?page=1&ps=15&repo=mrs>

Ölkədən getmə, yeni yaşayış yeri üzrə qeydiyyat, sənədlərin verilməsi və ya şəxslərin müəyyən xidmətlər və hüquqlar üçün müraciətlərinə baxılması kimi halların davamlı qeydiyyatı beynəlxalq miqrasiya məlumatlarını toplamaq (və ya əldə etmək) imkanı verir. Məlumat toplamaq davamlı proses olduğundan, miqrasiya statistikasına üçün lazım olan dəyişənlər tələb olunduğu qədər, tez-tez (il, rüb, ay ərzində) əldə edilə bilər. Xüsusilə insanların beynəlxalq yerdəyişmələrinə, o cümlədən miqrasiya məsələlərinə, məsələn, vizaların, yaşama icazələrinin, əcnəbilərə iş icazələrinin verilməsinə, dövlət sərhədindən keçməklə ölkəyə gəlmə və ölkədən getməyə, naturalizasiya qərarlarına dair məlumatları özündə əks etdirən məlumat bazaları kimi inzibati məlumat topluları mövcuddur. Hətta vətəndaşlara pasport və şəxsiyyət vəsiqəsi kimi sənədlərin verilməsi üzrə məlumat bazaları da müəyyən hallarda mümkün beynəlxalq miqrasiya proseslərinin müəyyənləşdirilməsi üçün istifadə oluna bilər.

Siyahıyaalma və ya seçmə statistik sorğu vasitəsilə yerlərdə statistik məlumat toplamaq ilə müqayisədə inzibati məlumat bazalarından məlumatların istifadəsi fərqli hazırlıq tələb edir. Adətən inzibati məlumatlarla bağlı istifadə olunan anlayışlar və təriflər milli qanunlarla təsbit edilir və onların bilavasitə miqrasiya statistikasına üçün tətbiq edilməsi mütləq deyil.

Miqrasiya statistikasına üçün ən çox istifadə olunan inzibati reyestrlər aşağıdakılardır:

- ◆ Əhali reyestri;
- ◆ Əcnəbilər reyestri;
- ◆ Yaşama icazələrinin reyestri.

Əhali reyestrinin məlumatları adətən qanunvericiliyə uyğun olaraq yenilənən şəxsi göstəricilər qismində yaşayış yerinə dair məsələləri özündə əks etdirirdiyi üçün faydalıdır. Beynəlxalq miqrasiya statistikasında miqrasiyanın müəyyənləşdirilməsi üçün əsas anlayış “adətən yaşaydığı ölkə”dir. Bununla bağlı aşağıdakı iki şərtə diqqət yetirilməlidir:

- (i) Qeydiyyatla alınmış yaşayış yeri şəxsin adətən yaşadığı yaşayış yerindən ibarət olmalıdır.
- (ii) Qeydiyyatla alınmış yeni yaşayış yerində minimum yaşamaq müddəti adətən yaşadığı yerin müəyyənləşdirilməsi üçün tövsiyə olunan müddətdən az və ya ona bərabər olmalıdır.

Bundan əlavə, xaricə getmək üçün və xaricdə yaşayış yerini dəyişən bütün şəxslərin reyestrə məlumat verməsi vacibdir.

Bəzən immiqrasiya reyestri də adlandırılan əcnəbilər reyestri əhali reyestrinə bənzəyir, lakin yalnız xarici immiqrantları əhatə edir. Bəzi hallarda o, əhali reyestrinin xüsusi bir hissəsindən ibarət olur və ümumi əhali reyestri ilə müqayisədə daha çox göstəriciləri özündə əks etdirir. Əhali reyesti ilə olduğu kimi, əcnəbilər reyestrində də miqrasiya hadisələrinin müəyyənləşdirilməsi üçün eyni şərtlərə diqqət yetirilməlidir. Bununla belə, nəzərə alınmalıdır ki, əcnəbilərlə bağlı hallarda ölkəyə yaşamaq məqsədilə gələndə və ya xaricə gedəndə şəxsi yaşayış yerini mütləq şəkildə qeydiyyatla almağı nəzərdə tutan hüquqi normalar mövcuddur.

Yaşama icazələrinin reyestri əcnəbilər reyestrinə nisbətən oxşayır, çünki ilk yaşama icazəsinin verilməsi immiqrasiya hadisəsinin göstəricisi hesab oluna bilər. Bununla belə, icazənin etibarlılıq tarixləri reyestrə qeyd olunsun belə, mütləq deyil ki, bu qeyd ölkəyə gəlmə və ölkədən getmənin real tarixlərini əks etdirir. Əcnəbiyə ölkədə daimi yaşamaq hüququ verildikdən sonra başqa yerlərdə növbəti yaşama müddətlərinin qeydiyyatını reyestrə aparmaq çətindir. Başqa sözlə, yaşama icazəsinin müddətini uzatmayan əcnəbilər beynəlxalq emiqrant hesab olunmalıdır. Daha konkret desək, eyni şəxsə yaşama icazəsinin verilməsi və müddətinin ardıcıl şəkildə uzadılması barədə qeydləri əlaqələndirmək mümkün olmadıqda, müəyyən edilmiş miqrasiya hadisələrinin sayı həddindən artıq çox olacaq. Mövcud faktlar göstərir ki, beynəlxalq immiqrantların və ya emiqrantların müəyyənləşdirilməsi üçün yaşama icazəsinə dair məlumatlardan istifadə üçün metodologiya diqqətlə nəzərdən keçirilməlidir.

Bundan əlavə, şəxsin beynəlxalq miqrant kimi müəyyənləşdirilməsi üçün lazım olan minimum müddətdən artıq ölkədə və ya onun hüdudlarından kənarda olması hallarını qeyd etmək məqsədilə sərhədkəçmə üzrə məlumat bazalarından istifadə oluna bilər. Sərhəd məlumatlarının üstünlüyü ondan ibarətdir ki, burada həm ölkə vətəndaşlarına, həm də əcnəbilərə aid hadisələr əhatə oluna bilər. Bununla belə, adətən sərhəddə toplanan məlumatlar yalnız pasportdakı informasiyaya əsaslandığından həmin məlumatlara cəmi bir neçə şəxsi göstərici daxil edilir.

Birgə metodlar və digər mənbələr

Məlumat mənbələrinin mövcudluğundan asılı olaraq, lazım olan məlumatların toplanmasını təmin etmək və ya miqrasiya hadisələrinin müəyyənləşdirilməsinə imkan verən məlumatları tapmaq üçün bir neçə müstəqil məlumat mənbəyinin əlaqələndirilməsi tələb oluna bilər. Bu baxımdan birgə metodlar aşağıdakılardan ibarət ola bilər:

- ◆ Statistik məlumatların inzibati prosedurlarla əlaqəli şəkildə toplanması;
- ◆ Statistik və qeyri-statistik toplulardan məlumatların əlaqələndirilməsi;
- ◆ Bir neçə yerli statistik topludan məlumatların əlaqələndirilməsi.

Bəzi ölkələrdə miqrasiya statistikasına üçün lazım olan məlumatlar statistika ehtiyacları xüsusi şəkildə nəzərə alınmaqla inzibati prosedurlar zamanı toplanır. Bu cür məlumatlar statistik məlumatların toplanması üzrə xüsusi formalar və ya əhali reyestrində əlavə dəyişənlər vasitəsilə toplanı bilər.

Birgə metodlar müxtəlif inzibati məlumat bazalarından çıxarılmış qeydlərin əlaqələndirilməsindən ibarət ola bilər ki, miqrasiya hadisələrini və bununla əlaqəli xüsusiyyətləri statistika üçün əldə etmək mümkün olsun. Uzunmüddətli miqrasiya proseslərinin müəyyənləşdirilməsi üçün istifadə olunan metodlardan biri iki ardıcıl siyahıyaalma qeydlərini əlaqələndirməkdən və bu siyahıyaalmalar arasında baş vermiş əhəmiyyətli dərəcədə hadisələri nəzərə almaqdan ibarətdir.

Bu yaxınlarda, global yerləşdirmə sistemində əsaslanan peyk təsvirlərindən və mobil telefon axınlarından əldə olunmuş “irihəcmli verilənlər” inqilabı tədqiq edilib. Digər tərəfdən, statistik əhali reyestrinin hazırlanması miqrasiya məlumatlarının toplanması istiqamətində mühüm təkmilləşdirmədir.

5.4 Azərbaycan Respublikasında miqrasiya məlumatlarının idarə edilməsi üzrə institusional çərçivə

5.4.1 Miqrasiya idarələrarası mövzu qismində

Azərbaycanda beynəlxalq miqrasiya məsələlərinin idarə edilməsi üzrə institusional çərçivə hər birinin öz vəzifəsi olan bir sıra dövlət qurumlarını əhatə edir və bu vəzifələrdən bəziləri müəyyən statistik məlumatların toplanmasını nəzərdə tutur. Bu kontekstdə, müvafiq razılaşma və qanunvericilik qaydaları əsasında həmin qurumlar tərəfindən toplanmış məlumatların mübadiləsi üçün xüsusi mühiti təmin edən və geniş şəkildə istifadə olunan informasiya sistemi - İdarələrarası Avtomatlaşdırılmış Məlumat-Axtarış Sistemi (İAMAS) mövcuddur. Bundan əlavə, bu sistemdə onun vasitəsilə təqdim olunan müxtəlif miqrasiya mövzularına aid məlumatlar əsasında statistik məlumatlar hazırlamaq imkanı nəzərdə tutulur. Burada, müxtəlif dövlət qurumları digər dövlət qurumlarının apardığı fərdi qeydlərə, eləcə də əvvəlcədən müəyyən edilmiş razılaşmalar əsasında müvafiq ehtiyaclara uyğun olaraq ümumi istifadə üçün hazırlanmış statistik cədvəllərə çıxış əldə edə bilirlər. Bəzi statistik məlumatlar rəsmi milli statistika kimi dərc edilməsi üçün hazırlanaraq Dövlət Statistika Komitəsinə (DSK) təqdim olunur. Təəssüf ki, təqdim olunan statistik məlumatların əksəriyyəti beynəlxalq tövsiyələrlə nəzərdə tutulan statistik məlumatlar deyil. Onlar, sadəcə, əlaqədar dövlət qurumlarının konkret fəaliyyətləri haqqında informasiyanı özündə əks etdirən institusional statistik məlumatlardır.

5.4.2 Miqrasiya məlumatlarının idarə edilməsi və statistikanın hazırlanması ilə məşğul olan qurumlar

Bu məsələlərlə məşğul olan üç əsas qurum Dövlət Miqrasiya Xidməti (DMX), Dövlət Sərhəd Xidməti (DSX) və Dövlət Statistika Komitəsidir (DSK).

DMX miqrasiya idarəçiliyi sahəsində müxtəlif beynəlxalq miqrasiya məsələləri ilə məşğul olan əsas dövlət qurumudur. Digər nazirliklər və dövlət qurumları da çox spesifik və konkret vəzifələr çərçivəsində beynəlxalq miqrasiya məsələlərində və İAMAS-da saxlanılan müvafiq məlumatların toplanmasında iştirak edirlər.

Miqrasiya sahəsində əcnəbilər haqqında toplanmış məlumatların idarə edilməsi DMX-nın vəzifələri sırasında yer alır və bu məqsədlə Xidmət tərəfindən Vahid Miqrasiya Məlumat Sistemi (VMMS) saxlanılır. Bu sistem Azərbaycan Respublikasında beynəlxalq miqrasiya və əcnəbilər haqqında toplanmış məlumatların əksəriyyətini özündə cəmləşdirir. DMX-nın fəaliyyət sahəsinə digər məsələlərlə yanaşı, əcnəbilərin Azərbaycan Respublikasında müvəqqəti qalması, qaldığı yer üzrə qeydiyyatı, müvəqqəti və daimi yaşama, iş icazələrinin verilməsi və müddətlərinin uzadılması, qaçqın statusunun verilməsi, Azərbaycan Respublikası vətəndaşlığının əldə edilməsi, bərpası, müəyyənləşdirilməsi və itirilməsi, eləcə də ikili vətəndaşlığın qeydiyyatına dair məlumat toplamaq daxildir. DMX-nın topladığı bütün məlumatlar VMMS-də qeydiyyata alınır. Onlayn məlumat bazası kimi VMMS miqrasiya proseslərinin idarə olunmasında iştirak edən dövlət orqanlarının fəaliyyəti üçün zəruri məlumatları təqdim edir, habelə ölkə vətəndaşlarına, əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə elektron xidmətlərin göstərilməsi üçün istifadə olunur. Faktiki olaraq, bu sistem ölkənin bütün informasiya resurslarını əhatə edən İAMAS-la da əlaqədirdir. Əcnəbilərlə aparılan bütün prosedurlardan əldə olunmuş məlumatlar VMMS-ə daxil edildiyi halda, bu sistemin, belə adlandırmaq olarsa, “kölgəsi” İAMAS-da yer alır. Beləliklə, DMX həm onlayn məlumat bazaları vasitəsilə, həm də zəruri hallarda qurumlar arasında informasiya mübadiləsi öhdəlikləri ilə bağlı bağlanmış ikitərəfli razılaşmalar əsasında müvafiq miqrasiya məlumatlarını digər dövlət qurumları ilə bölüşür.

Bu sahədə statistik məlumatların hazırlanmasına gəldikdə, əhali sayının hesablanması və siyahıyaalmaların həyata keçirilməsi kimi məsələlərə nəzarət edən DSK bu işdə də əsas dövlət qurumdur. Belə ki, 2019-cu ildə keçirilmiş son siyahıyaalma a) həmin vaxt ölkədə adətən yaşayan xarici vətəndaşlar, yəni, yaşama və iş icazələrinin sahibləri, xarici tələbələr, uzunmüddətli vizası olan digər əcnəbilər, b) həmin vaxt ölkə ərazisində yaşayan xaricdə doğulmuş vətəndaşlar haqqında məlumatları özündə ehtiva etdi. Bundan əlavə, DSK Daxili İşlər Nazirliyi (DİN) və DMX tərəfindən təqdim olunmuş ölkəyə gəlmək və ölkədən getmək haqqında məlumatların da dərc olunmasını həyata keçirir. Ümumiyyətlə, DSK-nın dərc etdiyi beynəlxalq miqrasiyaya aid statistik məlumatlar rəsmi statistik hesabatlar əsasında DMX-dan əldə olunur və yalnız əcnəbilərin miqrasiyasını ehtiva edir.

Dövlət Sərhəd Xidməti (DSX) Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədindən keçən şəxslər və nəqliyyat vasitələri haqqında məlumatları toplamaq səlahiyyətinə malikdir. Şəxslərin və nəqliyyat vasitələrinin qeydiyyatı İAMAS-ın Sərhəd nəzarəti

alt-sistemi vasitəsilə həyata keçirilir. Məlumatlara həm ölkə vətəndaşlarının, həm də əcnəbilərin sərhədkeçmə halları daxildir. Qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq miqrantlar həmin sərhədkeçmə hallarının yalnız kiçik bir hissəsini təşkil edirlər və onların pasport məlumatları az sayda şəxsi göstəriciləri ehtiva edir.

Bu üç dövlət qurumundan əlavə, DİN-in vəzifəsi daha əhatəli görünür və ölkə vətəndaşlarının Azərbaycanda yaşayış yeri üzrə qeydiyyatını və nazirliyin Baş Pasport, Qeydiyyat Miqrasiya İdarəsi tərəfindən Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarına şəxsiyyət vəsiqələrinin və pasportların verilməsini nəzərdə tutur. Bundan başqa, DİN insan alveri faktları, o cümlədən, məhkəməyə göndərilmiş işlərin, qeyri-kommersiya təşkilatları ilə birgə idarə etdiyi sığınacaqlara yerləşdirilən qurbanların sayı, eləcə də vətəndaşlığı olmayan şəxslər barədə məlumatların hazırlanmasına, habelə bu şəxslərə şəxsiyyəti müəyyən edən sənədlərin verilməsi işlərinə öz töhfəsini verir.

Yuxarıda qeyd edilən qurumlardan fərqli olaraq, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi (ƏƏSMN) şəxsi məlumatların toplanmasını həyata keçirmir, lakin öz vəzifələrini yerinə yetirmək məqsədilə əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər haqqında lazımı məlumatları bu Nazirlik üçün əlçatan olan əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər üzrə dəyişənlər toplusuna malik İAMAS-ın “Əcnəbilər” altsistemi vasitəsilə DMX-dan əldə edir. ƏƏSMN əsasən iş icazələrinin verilməsinə dair məlumatlarla məşğul olur.

Miqrasiya idarəçiliyində fəal iştirak edən başqa bir dövlət qurumu isə ilk növbədə xaricdə yaşayan Azərbaycan vətəndaşlarının konsulluq qeydiyyatı məlumatlarının toplanması və zəruri hallarda Azərbaycan Respublikasına qayıdış şəhadətnaməsinin verilməsi məsələlərinə nəzarət edən Xarici İşlər Nazirliyidir. Ölkədən çıxış vizası olmadığı üçün adətən emiqrantlar haqqında informasiya xaricdəki Azərbaycan vətəndaşlarının müvafiq səfirliklərdə/konsulluqlarda özlərinin bəyan etməsi yolu ilə toplanır. Bu cür qeydiyyat məcburi deyil, tövsiyə xarakteri daşdığından xaricdə xüsusən müvəqqəti yaşayan Azərbaycan vətəndaşlarının sayı ilə bağlı qeyri-dəqiq hesablamaların olması mümkündür.

Digər dövlət qurumları da - Ədliyyə Nazirliyi (ƏN) və Diasporla İş üzrə Dövlət Komitəsi miqrasiya ilə əlaqəli məsələlərlə məşğul olur. ƏN Azərbaycan əhalisinin, o cümlədən ölkədə yalnız daimi yaşayan əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin demoqrafik xüsusiyyətləri haqqında informasiyanı özündə əks etdirən

dövlət reyestrini idarə etməklə miqrasiya ilə əlaqəli məlumatlarla məşğul olur. Komitə isə diaspor təşkilatlarının iştirakını nəzərdə tutan fəaliyyətin və müvafiq olaraq xaricdə yaşayan Azərbaycan vətəndaşlarının hüquq və azadlıqları ilə bağlı müxtəlif məsələlərin həyata keçirilməsinə cavabdehdir.

5.5 Suallar:

1. *Beynəlxalq miqrasiyaya dair məlumatların toplanması üzrə tövsiyə olunan əsas mənbələr hansılardır?*
2. *Hər bir məlumat mənbəyinin üstünlükləri və çatışmazlıqları hansılardır?*
3. *BMT-nin tövsiyələrinə əsasən beynəlxalq miqrant necə müəyyən edilir?*
4. *BMT-nin təriflərinə görə müvəqqəti beynəlxalq yerdəyişmələri beynəlxalq miqrasiya axınlarından necə ayırd etmək olar?*
5. *Əgər “müvəqqəti miqrant” anlayışına hər hansı zaman meyarı daxil deyilsə, əhali sayı haqqında məlumatların hazırlanmasında hansı çətinliklərlə üzləşmək olar?*
6. *Zəruri bacarıqları nəzərə alaraq, Azərbaycanda BMT-nin tövsiyə etdiyi kimi əhali sayı və miqrasiya axınları haqqında məlumatların birləşdirilməsi və sayla axınlar arasında uyğunluğun təmin edilməsi işlərinin hansı dövlət qurumu tərəfindən aparılması daha münasib olardı?*

5.6 Tematik misallar

1. Beynəlxalq miqrasiya ölkə əhalisinin dəyişməsinə səbəb olan prosesdir: doğum və immiqrasiya sayəsində əhalinin sayı artır, ölüm və emiqrasiya səbəbindən isə azalır.

Çalışma:

2021-ci ildə Azərbaycan əhalisinin ümumi sayında dəyişiklik 2021-ci il yanvarın 1-nə olan 10119,1 min nəfərdən 2022-ci il yanvarın 1-nə 10156,4 min nəfərə yüksələrək 37,1 min nəfər təşkil edib. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin internet saytındakı doğum, ölüm, immiqrasiya və emiqrasiya məlumatlarından istifadə edərək əhalinin sayında dəyişikliyin hesablanması əməliyyatını təkrarlayın: https://www.stat.gov.az/menu/6/statistical_yearbooks/?lang=en

2. Əhalinin sayı əhalinin siyahıyaalınmasının nəticələrinə əsaslanır və adətən ölkədə yaşayan insanların sayını ifadə edir. BMT-nin tövsiyəsinə əsasən, əhalinin sayına adətən ən azı bir il ərzində ölkədə yaşamış hər kəs daxil edilməlidir. Bunun əksi olaraq, adətən ən azı bir il xaricdə olmuş hər kəs ölkə əhalisinin sayına daxil edilməməlidir. Burada, şəxsin ölkədə və ya xaricdə daimi və ya müvəqqəti olmaq hüququ və ya niyyətinin olub-olmaması fərq etmir.

Çalışma:

Yuxarıda müəyyən edilmiş əhali sayının miqrasiya komponentini hesablamaq üçün ən münasib məlumatlar hansılardır? Bütün məlumat mənbələrinin tam və keyfiyyətli olduğunu nəzərə alaraq, immiqrantların illik sayını aşağıdakı göstəricilər əsasında müəyyən etmək üçün bir və ya bir neçə variantı seçin:

1. Sərhədkeçmə üzrə məlumat bazasında qeydə alınmış bütün gəlişlər;
2. Sərhədkeçmə üzrə məlumat bazasında qeydə alınmış yalnız əcnəbilərin və vətəndaşı olmayan şəxslərin gəlişləri;

3. Sərhədkeçmə üzrə məlumat bazasında qeydə alınmış yalnız əcnəbilərin və vətəndaşı olmayan şəxslərin bir ildən artıq müddətə gəlişləri;
4. Ölkədə daimi yaşayış yeri üzrə qeydiyyatda alınmış bütün şəxslərin sayı;
5. Ölkədə müvəqqəti yaşamaq üçün icazə almış bütün əcnəbilərin və vətəndaşı olmayan şəxslərin sayı;
6. Ölkədə bir ildən artıq müddət ərzində müvəqqəti yaşamaq üçün icazə almış yalnız əcnəbilərin və vətəndaşı olmayan şəxslərin sayı.

və

.... emiqrantların illik sayını aşağıdakı göstəricilər əsasında müəyyən etmək üçün bir və ya bir neçə variantı seçin:

1. Sərhədkeçmə üzrə məlumat bazasında qeydə alınmış bütün gedişlər;
2. Sərhədkeçmə üzrə məlumat bazasında qeydə alınmış yalnız əcnəbilərin və vətəndaşı olmayan şəxslərin gedişləri;
3. Sərhədkeçmə üzrə məlumat bazasında qeydə alınmış yalnız ölkə vətəndaşlarının bir ildən artıq müddətə gedişləri;
4. Ölkədə daimi yaşayış yeri üzrə qeydiyyatdan çıxmış bütün şəxslərin sayı;
5. Müvəqqəti yaşama icazəsinin müddəti bitmiş bütün əcnəbilərin və vətəndaşı olmayan şəxslərin sayı;
6. Bir ildən artıq müvəqqəti yaşamaq icazəsinin müddəti bitmiş bütün əcnəbilərin və vətəndaşı olmayan şəxslərin sayı.

5.7 Ədəbiyyat

European Union and the United Nations. Expert Group on Refugee and Internally Displaced Persons Statistics – International Recommendations on Refugee Statistics. Luxembourg, 2018. / *Aİ və BMT “Qaçqınların və məcburi köçkünlərin statistikası üzrə ekspert qrupu – qaçqın statistikası üzrə beynəlxalq tövsiyələr”.* Lüksemburq, 2018-ci il.

International Labour Office. Guidelines concerning statistics of international labour migration. ICLS/20/2018/Guidelines. 20th International Conference of Labour Statisticians Geneva, 10-19 October 2018. / *Beynəlxalq Əmək Bürosu “Beynəlxalq əmək miqrasiyasının statistikasına dair təlimatlar”.* ICLS/20/2018 nömrəli təlimatlar. Əmək statistiklərinin 20-ci Beynəlxalq Konfransı, Cenevrə, 10-19 oktyabr 2018-ci il.

Poulain, Michel, Nicolas Perrin, and Ann Singleton, eds. *THESIM: Towards harmonised European statistics on international migration*. Presses univ. de Louvain, 2006. / *Michel Poulain, Nicolas Perrin və Ann Singletonun redaktoru olduğu “THESIM: beynəlxalq miqrasiyaya dair ahəngləşdirilmiş Avropa statistikasına doğru”.* Presses univ. de Louvain, 2006-cı il.

The World Bank, Microdata Library, Migration and Remittances Surveys. Accessed May 18, 2023. / *Dünya Bankı “Mikroməlumatlar kitabxanası, miqrasiya və pul köçürmələri tətqiqatları. 2023-cü il mayın 18-də baxılıb.* <https://microdata.worldbank.org/index.php/catalog/mrs/?page=1&ps=15&repo=mrs>

United Nations. Recommendations on Statistics of International Migration Revision 1. New York: United Nations 1998. / *BMT “Beynəlxalq miqrasiya statistikası üzrə tövsiyələrin 1-ci yenidən baxılmış nəşri”.* Nyu York, 1998-ci il.

United Nations Economic Commission for Europe. Conference of European Statisticians Recommendations for the 2020 Censuses of Population and Housing. ECE/CES/41. New York and Geneva, 2015. / *BMT-nin Avropa üzrə İqtisadi Komissiyası “Əhalinin və mənzil fondunun 2020-ci il üzrə siyahıyaalınması üzrə Avropa Statistikləri Konfransının tövsiyələri”.* ECE/CES/41, Nyu York və Cenevrə, 2015-ci il.

United Nations. Global compact for safe, orderly and regular migration. A/RES/73/195, Resolution adopted by the General Assembly on 19 December 2018. / *BMT "Təhlükəsiz, nizamlı və qanuni miqrasiya üzrə Qlobal Pakt". 2018-ci il dekabrın 19-da Baş Assambleyanın qəbul etdiyi A/RES/73/195 nömrəli Qətnamə.*

United Nations. Principles and Recommendations for Population and Housing Censuses, Revision 3. ST/ESA/STAT/SER.M/67/Rev.3. Department of Economic and Social Affairs, Statistics Division, United Nations, New York, 2017. / *BMT "Əhalinin və mənzil fondunun siyahıyaalınmasına dair prinsiplər və tövsiyələr", Nəşr 3. ST/ESA/STAT/SER.M/67/Rev.3. İqtisadi və Sosial Məsələlər üzrə Departamentin Statistika şöbəsi, Nyu-York, 2017-ci il.*

United Nations. Handbook on Measuring International Migration through Population Censuses. Statistical Commission, Department of Economic and Social Affairs. New York: United Nations, 2020. / *BMT "Əhalinin siyahıyaalınmaları vasitəsilə beynəlxalq miqrasiyanın ölçülməsi üzrə təlimat". İqtisadi və Sosial Məsələlər üzrə Departamentin statistika komissiyası. Nyu York, 2020-ci il.*

United Nations. Final Report on Conceptual frameworks and Concepts and Definitions on International Migration. Task Force 2: Key concepts and definitions related to international migration, 2021. / *BMT "Beynəlxalq miqrasiyaya aid konseptual çərçivələr, anlayışlar və təriflər haqqında yekun hesabat". İşçi qrup 2: beynəlxalq miqrasiya ilə bağlı əsas anlayışlar və təriflər, 2021-ci il.*

United Nations Economic Commission for Europe. Defining and Measuring Circular Migration. Final report of the Task Force on Measuring Circular Migration. UNECE Task Force on Circular Migration. ECE/CES/STAT/2016/5, New York and Geneva, 2016. / *BMT-nin Avropa üzrə İqtisadi Komissiyası "Dövri miqrasiyanın müəyyənləşdirilməsi və ölçülməsi". Dövri miqrasiyanın ölçülməsi üzrə işçi qrupun yekun hesabatı. ECE/CES/STAT/2016/5, Nyu York və Cenevrə, 2016-cı il.*

Fəsil 6

Miqrasiyanın hüquqi aspektləri

Dr. Olqa Qulina

Miqrasiya Siyasəti İnstitutunun (RUSMSİ) təsisçisi və Baş direktoru

Giriş

Müəyyən dərəcədə seysmik xarakter daşıyan sivilizasiya dəyişiklikləri sayəsində formalaşmış dünya baxımından bu fəslin əsas ideyası dəyişməz olaraq qalır: miqrasiya sosial prosesdir və daha geniş sosial- iqtisadi nizamın ayrılmaz hissəsidir. Eyni zamanda, bu, insan yerdəyişmələri üçün təsdiq edilmiş və yetərli normativ hüquqi baza ilə dəstəklənmədikdə, hədsiz problem yarada biləcək bir prosesdir.

Bu gün qanuni, tənzimlənməyən və məcburi miqrasiya mövzuları ayrılmaz tədqiqat sahələrinə çevrilib. Geosiyasi seçimlər əsasında miqrasiya dəhlizlərinin necə müəyyələşdirilməsi və ya beynəlxalq münasibətlərin miqrasiya və onun hüquqi bazasına necə təsir etməsi məsələlərini ön plana çəkən elmi işlərin sayı getdikcə artır. Bu kontekstdə insan yerdəyişmələrini öyrənərkən yerli, milli və supramilli səviyyədə tətbiq olunan normativ və qeyri-normativ qaydalar, məcburi və qeyri-məcburi təcrübə növləri barədə bilmək vacibdir.

Bununla əlaqədar olaraq, hazırkı fəsil miqrasiyanı hüquq və təcrübə prizmasından araşdıran **beş yarımfəsildən** ibarətdir. **“Miqrasiya etmək hüququ”** adlı yarımfəsildə tarixi, hüquqi və fəlsəfi kontekstlərdə formalaşan bir proses kimi miqrasiyaya ümumi baxış təqdim olunur. **“Qanuni miqrasiya etimologiyası”** adlanan növbəti yarımfəsildə miqrasiya idarəçiliyinin müxtəlif sahələri ilə bağlı **əsas beynəlxalq hüquq müddəalarının icmal**ı miqrasiya terminologiyasının hüquq

baxımdan təhlili yolu ilə verilir. Münasib olduqda, bu yarımfəsildə beynəlxalq terminologiyanın milli qanunvericiliklə əlaqəsi də nümayiş olunur. Daha sonra, **“Miqrasiya sahəsində mövcud beynəlxalq hüquqi bazanın əsas prinsipləri”** adlı yarımfəsildə üç qeyri-məcburi qlobal sənədin - son illər əsas miqrasiya meyllərini və miqrasiya debatlarını əhatə edən Miqrasiya üzrə qlobal paktın, Qaçqınlar üzrə qlobal paktın və BMT-nin daxili köçkünlük üzrə Rəhbər Prinsiplərinin müasir icmalı yer alır. Bu fəsil tövsiyə olunan əlavə ədəbiyyatı, beynəlxalq səviyyədə tanınmış məhkəmə orqanlarının qərarlarına əsaslanan tematik misalları və əlavə müzakirə üçün sualları ehtiva edən **“Əlavə materiallar”** adlı son yarımfəsilə yekunlaşır.

6.1 Miqrasiya etmək hüququ

İnsanın miqrasiya etmək və qonaqpərvərlik hüquqlarına malik olub-olmaması, malik olduqda isə, bu hüquqlarla bağlı hansı məhdudiyyətlərin olması məsələsi əsrlər boyu aktualdır. Qeyd olunmalıdır ki, bu, alimlərin çoxu üçün mübahisəli məsələ hesab edilir. Bu kontekstdə debatların ilk misalı kimi başqasına münasibətdə anadangəlmə mərhəmət və mehribanlıq hissi səbəbindən evinə gələn yadlara xəyanət etməkdənsə, doğma qızlarının həyatını qurban verməyə hazır olan Lutun Bibliya hekayəsi¹⁶⁶ göstərilir. Xeyli vaxt keçməsinə baxmayaraq, hətta bu gün, yerli sakinlər və ev sahibləri ilə müqayisədə gəlmələrin hüquq və vəzifələrinin dəqiq sərhədlərini qəti şəkildə müəyyən etmək mümkün deyil.

Qədim filosoflar və mütəfəkkirlər insan yerdəyişmələrini nəzərdən keçirməyə və anlamağa kömək edən çoxsaylı, müxtəlif konsepsiya və ideyalar yaradıblar. Artıq XVI əsrdə ispan ilahiyyatçısı və hüquqşünası Fransisko de Vitoriya “dünyanın əvvəlindən müəyyən edilmiş sərbəst şəkildə miqrasiya etmək azadlığının (...)” mövcudluğunu təbliğ edərək gəlmələrin ölkəyə daxil olmasına icazənin verilməməsini potensial olaraq “müharibə aktı” kimi qəbul edirdi.¹⁶⁷ Bundan əlavə, de Vitoriyanın insanlar arasında onların qəlbinə uyğun *jus*

166 Bəzi əlavə qeydlərlə birgə verilmiş bənzər əhvalata Qurani-Kərimdə də rast gəlmək olar: <http://mquran.org/content/view/1551/>.

167 J.A. Nafziger “Beynəlxalq hüquqa əsasən əcnəbilərin ümumi şəkildə qəbulu”, *American Journal of International Law*, 1983=cü il, cild. 77, No 4, səh. 804-847, 811, <https://doi.org/10.2307/2202535>.

*communicationis*¹⁶⁸ konsepsiyası¹⁶⁹ “səyahət etmək hüququ və qonaqpərvərlik vəzifəsi ilə məhdudlaşmırdı. Bu, azad ticarəti, naviqasiya azadlığı və *jus solini*¹⁷⁰ də özündə əks etdirən daha geniş prinsip idi”. XVII əsrin birinci yarısında hollandiyalı hüquqşünas və alim Hüqo Qrotsi iki müvafiq hüquq - öz ölkəsini tərk etmək və xarici ölkədə qalmaq hüquqları barədə bəhs edirdi. O, Roma hüququnun *culpa lata*¹⁷¹ prinsipini¹⁷² tətbiq etməklə, əcnəbilərə zərərin vurulmasına görə dövlətin məsuliyyətinin əsaslarını Avropa hüququnda təqdim etdi. Bir əsr sonra alman riyaziyyatçısı və filosofu Kristian fon Volf emiqrasiya terminini “kənüllü sürgünə getmək razılığı” kimi müəyyən etdi. Avstriyalı hüquqşünas, diplomat və dövlət qulluqçusu, sonralar Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin (AİHM) hakimi kimi çalışmış, birinci və ikinci dünya nüharibələrindən əvvəl, bu müharibələr zamanı və sonra fəallığı ilə seçilən Alfred Verdross isə dövlətlər üçün məcburi universal qaydaları müəyyən edən və yerdəyişənlərin əsas müdafiə mənbəyi kimi dövləti göstərən “əcnəbilərin beynəlxalq hüququ”nun banisi hesab olunurdu.¹⁷³

Bununla yanaşı, İmmanuel Kant və Jak Derrida kimi filosoflar 200 il fərqlə (Kant 18-ci, Derrida isə 20-ci əsrdə) bu məsələ üzərində çalışsalar da, qonaqpərvərlik fəlsəfəsini, xüsusilə qonaqpərvərlik hüququnu və milli dövlətlərin vəzifələrini¹⁷⁴ tənqidi şəkildə qiymətləndirən tədqiqatlara mühüm töhfələr veriblər. Kantın

168 Hərfi tərcümədə “ünsiyyət hüququ”.

169 C. Vincent “Beynəlxalq hüquq doktrinasında suverenlik və miqrasiya: Vitoriyadan Vattelə qədər qonaqpərvərliyin intellektual tarixi”, *European Journal of International Law*, 2016-cı il, cild 27, No 4, səh. 901-922, <https://doi.org/10.1093/ejil/chw059>.

170 “Torpaq hüququ”, yəni bir dövlətin ərazisində doğulmuş hər kəsin həmin dövlətin təbəəliyini və ya vətəndaşlığını almaq hüququ. Belə bir statusun valideynlərin vətəndaşlığına əsaslanmasını nəzərdə tutan *jus sanguinis* - “qan hüququ” prinsipi ilə yanaşı, *jus soli* bu gün dünyada dövlətlər tərəfindən ən çox tətbiq edilən hüquqi prosedurdur.

171 Roma alimi Maks Radinin təfsirinə görə, “*culpa lata*” və ya “*culp latoir*”, ya mülki şəxslər tərəfindən, ya da “borc yığanlar” tərəfindən müəyyən edilib”. Borclunun məsuliyyətə cəlb edilməsi üçün əsas təqsirlə (*culpa*) əlaqələndirilirdi. Təqsir niyyətə (*dolus*) və səhlənkarlığa (o da “*culpa*”dır) bölünürdü, səhlənkarlıq isə cüzi səhlənkarlıqdan (*culpa levis*) kobud səhlənkarlığa (*culpa lata*) qədər şkala üzrə təsnif olunurdu. M. Radin “Roma hüququnun əsas konsepsiyaları”, *California Law Review*, 1924-cü il, cild 12, No 6, səh. 481-495, <https://doi.org/10.2307/3475799>.

172 S.N. Roy “Əcnəbilərə zərərin vurulmasına görə dövlətlərin məsuliyyəti haqqında qanun universal beynəlxalq hüququn bir hissəsidirmi?”, *American Journal of International Law*, 1961-ci il, cild 55, No 4, səh. 863-891, <https://doi.org/10.2307/2196271>.

173 C. Vincent “Beynəlxalq miqrasiya hüququ”, *Oxford University Press*, Oksford, 2019-cu il.

174 G. Baker “Ölkəyə gəlmə, yoxsa rədd cavabı vermə hüququ?”, *Hospitality in the Law of Nature and Nations*, G. Bakerin redaktorluğu ilə “Beynəlxalq münasibətlər sahəsində Palgrave tədqiqatlar silsiləsi”, *Palgrave Macmillan*, 2013-cü il, London, https://doi.org/10.1057/9781137290007_3.

“Əbədi sülh” əsərində qeyd etdiyi qonaqpərvərlik hüququ “yadellinin başqa ölkəyə gəldiyi zaman düşmən kimi rəftar edilməməsi”ni nəzərdə tutur. Bununla belə, yadellinin davranışı müvafiq ölkədə həyat tərzinə və qəbul edilmiş normalara uyğun gəlmirsə, o, qonaqpərvərlik hüququndan məhrum edilə bilər, lakin bu cür məhrum etmə “onun məhvinə səbəb olmadan” həyata keçirilməlidir.

Jak Derrida hesab edirdi ki, “qonaqpərvərlik bir növ etikadır”, siyasi deyil, daha çox “mədəni və (...) sadə etika”dır. Derrida “hədsiz qonaqpərvərlik” və “şərti qonaqpərvərlik” arasında fərq qoyurdu.¹⁷⁵ O düşünürdü ki, “hədsiz qonaqpərvərlik” adlı anlayışı gerçək dünyada praktik cəhətdən həyata keçirmək mümkün deyil, “gələni qarşılamaq və qəbul etmək” kimi müəyyən etdiyi şərti qonaqpərvərliyə isə dünyada çox ehtiyac vardır. Derridanın fikrincə, “qonaqpərvərlik hüququnun” ləğvi təhlükəlidir. Qonaqpərvərlik hüququnu təmin etməyən və ya yadellilərin belə bir hüququnu tanımayan dövlət “gəlmələri” “parazitlərə” – “deportasiyaya və həbsə məruz qalan, bir növ, hüquqsuz, tənzimlənməyən qonaqlara” çevirə bilər. Qonaqpərvərlik hüququ hər iki tərəfin etik normalara riayət etməsini tələb edir - əcnəbi qonaq həmişə qonaq qalır, yerlilər isə həmişə ev sahibidir, bu iyerarxiyadan hər hansı formada kənara çıxmaq ekstremal vəziyyətlərə şərait yarada bilər ki, bu zaman ya qonaqlar “parazit kimi davranacaqlar”, ya da ev sahibləri öz “xeyriyyəçiliyindən” hədsiz həzz alacaqlar.¹⁷⁶

Müasir alimlərin çoxu güman edir ki, nə milli, nə də beynəlxalq hüquq istər qonaqpərvərlik, istərsə də miqrasiya etmək hüquqlarını tanıyır və təmin edir.¹⁷⁷ Bununla belə, bəziləri belə qənaətdə gəliblər ki, miqrasiya etmək hüququ “əsrilər boyu beynəlxalq hüquqla təsbit olunur”.¹⁷⁸ Bu mütəfəkkirlər qrupu miqrasiya hüququnun iki elementi kimi sərbəst hərəkət etmək və ölkəni tərk etmək

175 J. Derrida “Qonaqpərvərlik, ədalət və məsuliyyət: Jak Derrida ilə dialoq”, R. Kearney və M. Dooleyn redaktorluğu ilə “Sorğu etikası: fəlsəfədə müasir mübahisələr”, Routledge, London, 1999-cu il, səh. 65-83.

176 K.D. O’Gorman “Jak Derridanın qonaqpərvərlik fəlsəfəsi”, *Hospitality Review*, 2006-cı il, cild. 8, No 4, səh. 56.

177 S. Saroléa “Miqrantın müdafiəsindən hüquqlarına keçid: miqrantın qanuni sürgündən azad edin...”, J.C. Merlenin redaktorluğu ilə “Qlobal ədalət sahələrində”, *Springer*, Dordrecht, 2013-cü il, https://doi.org/10.1007/978-94-007-5998-5_28 n.

178 C. Vincent “Suverenlik və miqrasiya”.

hüquqlarını təhlil etməyi təklif edir.¹⁷⁹ Belə nəzəriyyəyə görə, miqrasiya etmək hüququ bir ölkəni qanuni şəkildə tərk edib digər ölkəyə qısa və ya daha uzun müddətə gəlmək hüququ (səyahət hüququ) mənasını verə bilər. ABŞ-da bir sıra məhkəmə qərarlarında, məsələn, Korfildin Koryelə qarşı 1893-cü il tarixli işinə dair qərarla, səyahət hüququnun müxtəlif aspektləri və müvafiq müdaxilələr nümayiş olunsada,¹⁸⁰ bu hüququn özü qanuni qüvvəyə malik ABŞ sənədlərinin heç birində birmənalı şəkildə qeyd olunmur.

Üstəlik, ABŞ Ali Məhkəməsi səyahət hüququnun mövcudluğu ilə razılaşsa da, bu hüququn qanuni olaraq məcburi qüvvəyə malik mənbəyi ilə bağlı konsensusa nail olmayıb.¹⁸¹ Bununla yanaşı, səyahət və sərhədkəçmə hüquqlarına, Müstəqil Dövlətlər Birliyinin (MDB) yaradılmasına dair sazişlər¹⁸² (maddə 5) kimi xüsusi regional sazişlər istisna olmaqla, heç bir hüquqi sənədlə zəmanət verilmir.

Maraqlıdır ki, bəzi dövlətlər gəlmələr üçün həddsiz qonaqpərvərlik hüququnu rəsmi şəkildə təklif ediblər, məsələn, son zamanlara qədər Ekvador Respublikasının “Əcnəbilər, ekstradisiya və naturalizasiya haqqında” 1938-ci il tarixli Qanununun 1-ci maddəsində nəzərdə tutulurdu ki¹⁸³, “Ekvador Respublikasının ərazisi burada yaşamaq və ya məskunlaşmaq istəyən bütün əcnəbilər üçün açıqdır, o şərtlə ki, onlar bu qanunun müddəalarına əməl edirlər.”¹⁸⁴

179 O. Gulina “Rusiya Federasiyasının və Almaniya Federativ Respublikasının hərəkət etmək azadlığı sahəsində milli qanunvericiliklərinin müqayisəli təhlili”, C. Schulzenin redaktorluğu ilə “Aktuelle Probleme des Öffentlichen Rechts in Deutschland und Russland”, 2011-ci il, cild 14(S), səh. 243-264.

180 B.B. Leonard “Səyahət etmək üçün konstitusiya hüququ”, *Columbia Law Review*, yanvar 1956-cı il, cild. 56, səh. 47-75.

181 “Bir dövlətin vətəndaşının ticarət, kənd təsərrüfatı, peşə fəaliyyəti və ya başqa məqsədlər üçün hər hansı digər dövlətin ərazisindən keçmək və ya orada yaşamaq hüququ (...) vətəndaşların əsas hesab edilən imtiyazlarının ümumi təsviri ilə aydın şəkildə əhatə olunmuş bəzi xüsusi imtiyazları və immunitetləri kimi qeyd edilə bilər.” D.W. Schroeder “Səyahət hüququ: konstitution mənbə axtarışında”, *Nebraska Law Review*, 1975-ci il, cild 55, No 1, mad. 7.

182 1991-ci il dekabrın 8-də Belarusun Minsk şəhərində və 1991-ci il dekabrın 21-də Qazaxıstanın Alma-Ata şəhərində imzalanmış Müstəqil Dövlətlər Birliyinin yaradılmasına dair sazişlər, <https://cis.minsk.by/page/176>.

183 Bu qanun artıq qüvvədə deyil. Ekvador qanunvericiləri hakimiyyət orqanlarına deportasiyanı sürətləndirilmiş şəkildə həyata keçirməyə icazə verən immiqrasiya nəzarətinin gücləndirilməsinə yönəlmiş bir sıra düzəlişlər qəbul ediblər. Ekvador Hökuməti “Ekvador Respublikasının insan yerdəyişmələrinə dair üzvi qanunu”, 2021-ci il, <https://perma.cc/8DPC-89RN>.

184 Ekvador Hökuməti “Əcnəbilər, ekstradisiya və naturalizasiya haqqında 1938-ci il tarixli qanun”, *American Journal of International Law*, 1938-ci il, cild 32, No 54, səh. 163-81, <https://doi.org/10.2307/2213732>.

Bununla belə, başqa ölkəyə gəlmək üçün beynəlxalq səviyyədə qorunan və hüquqi cəhətdən məcburi xarakter daşıyan hüquq olmadığına görə, miqrasiya etmək hüququ sırf nəzəri hüquq olaraq qalır.¹⁸⁵

Beynəlxalq hüquq bir ölkəni, o cümlədən öz ölkəsini tərk etmək hüququnu tanıyıb qorusa da, miqrasiya etmək, səyahət və ya sərhədkəçmə hüquqlarına zəmanət vermir. Ölkəni tərk etmək hüququ isə bir çox beynəlxalq hüquqi sənədlərdə nəzərdə tutulub, o cümlədən:

- ◆ Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi (maddə 13.2);¹⁸⁶
- ◆ “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Pakt (MSHBP) (maddə 12.2) və “Bütün əməkçi miqrantların və onların ailə üzvlərinin hüquqlarının qorunması haqqında” Beynəlxalq Konvensiya (BƏMHBK) (maddə 8);¹⁸⁷
- ◆ “İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında” Beynəlxalq Konvensiya (maddə 5);¹⁸⁸
- ◆ “Uşaq hüquqları haqqında” Konvensiya (maddə 10);¹⁸⁹
- ◆ Birləşmiş Millətlər Təşkilatının “Yaşadıqları ölkənin vətəndaşı olmayan şəxslərin hüquqları haqqında” Bəyannaməsi (maddə 5);¹⁹⁰

185 S. Saroléa “Miqrantın müdafiəsindən hüquqlarına keçid: miqrantı qanuni sürgündən azad edin...”

186 Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi, <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>.

187 Birləşmiş Millətlər Təşkilatının “Bütün əməkçi miqrantların və onların ailə üzvlərinin hüquqlarının qorunması haqqında” Beynəlxalq Konvensiyası, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-convention-protection-rights-all-migrant-workers>

188 Birləşmiş Millətlər Təşkilatının “İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında” Beynəlxalq Konvensiyası, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-convention-elimination-all-forms-racial>

189 Birləşmiş Millətlər Təşkilatının “Uşaq hüquqları haqqında” Konvensiyası, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child>

190 Birləşmiş Millətlər Təşkilatının “Yaşadıqları ölkənin vətəndaşı olmayan şəxslərin hüquqları haqqında” Bəyannaməsi, https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.26_Declaration%20on%20the%20Human%20Rights%20of%20Individuals%20who%20are%20not%20nationals.pdf

- ◆ Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının (AİHK) 4 nömrəli Protokolu (maddə 2.2).¹⁹¹

Müvafiq müqavilə rejimləri əsasında yaradılmış beynəlxalq müqavilə qurumları, məsələn, MSHBP-ni imzalayanlar tərəfindən həmin paktın icrasına nəzarət edən AİHM və İnsan Hüquqları Komitəsi (İHK) ölkəni tərk etmək hüququnu əsaslı şəkildə araşdıraraq bunun əsasında geniş presedent hüququ hazırlayıblar. Faktiki olaraq, ölkəni tərk etmək hüququ pasport və ya digər zəruri səyahət sənədlərinin əldə olunması hüququnu da ehtiva edir ki, bu cür sənədlərin verilməsi suveren dövlətin vəzifəsi hesab olunur.

Beynəlxalq müqavilə qurumları milli dövlətlərə ölkəni tərk etmək və (və ya) ölkədə qalmaq hüquqlarına məhdudiyyətlər tətbiq etməyə icazə verirlər. Bununla belə, bu cür məhdudiyyətlər milli təhlükəsizliyi, ictimai asayışı, əhəlinin sağlamlığını və (və ya) başqalarının hüquq və azadlıqlarını qorumaq üçün qanunla nəzərdə tutulmalıdır. Bu qurumları ölkədən çıxarılmaq barədə qərar verərkən hər hansı, o cümlədən milli təhlükəsizliklə bağlı səbəblərə görə onlar üçün zəruri olan bütün vacib informasiyaya malik olmadıqda, milli orqanların nəticələrinə əsaslanıbilməzlər (baxın: X-in İsveçə qarşı AİHM-də işi).¹⁹²

Suveren dövlətlər öz sərhədlərinin toxunulmazlığını təmin etmək, milli təhlükəsizliyi, ictimai asayışı və ictimai sağlamlığı və ya mənəvi hüquqları, eləcə də digər hüquq və azadlıqları qorumaq hüququna malik olsalar da, istər öz vətəndaşlarının ölkədən çıxarılmasına icazə, istərsə də onların ölkəyə gəlməsinə rədd cavabı verməməlidirlər.¹⁹³ Bu iki hüquq MSHBP-nin 12-ci və Avropa kontekstində AİHK-nin 4 nömrəli Protokolunun 3-cü maddələri ilə təmin edilir. Bundan əlavə, müvafiq müqavilə rejimləri əsasında yaradılmış beynəlxalq müqavilə qurumları, yəni AİHM və İHK bir dövlətdə məskunlaşan, cinayət törətməkdə təqsirli bilinən və (və ya) milli dövlətin ərazisində qanunsuz olan əcnəbilərin ölkədən çıxarılması halları üçün meyarlar müəyyən ediblər. Bu meyarlara əcnəbi tərəfindən törədilmiş hüquqpozmanın xarakterinin və ağırlıq

191 Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası, https://www.echr.coe.int/Documents/Library_Collection_P4postP11_ETS046E_ENG.pdf

192 X-in İsveçə qarşı 36417/16 nömrəli şikayət ərizəsinə dair AİHM-in 2018-ci il 9 yanvar tarixli qərarı, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-180018>

193 Birləşmiş Millətlər Təşkilatının "Mülki və siyasi hüquqlar haqqında" Beynəlxalq Paktı, S. Treaty Doc. No 95-20, 6 I.L.M. 368 (1967), 999 U.N.T.S. 171, 1966-cı il.

dərəcəsinin, onun (çıxarılacağı) ölkədə olmaq müddətinin, qəbul edən və təyinat ölkələri ilə sosial, mədəni və ailə əlaqələrinin möhkəmliyinin və s. yoxlanılması daxildir.¹⁹⁴ Bununla yanaşı, AİHM və İHK birmənalı şəkildə qeyd edirlər ki, müəyyən kateqoriyadan olan, məsələn, Qətərin “Əməkçilər üçün çıxış vizaları haqqında” 2018-ci il tarixli, 13 nömrəli Qanununda¹⁹⁵ və Belarusun “Rejim əleyhdarları üçün çıxış vizaları haqqında” 2022-ci il tarixli qanun layihəsində¹⁹⁶ göstərilən şəxslərdən çıxış vizalarının tələb olunması da beynəlxalq hüquqa ziddir.¹⁹⁷

Nəticə olaraq qeyd edilməlidir ki, beynəlxalq miqrasiya hüququ və beynəlxalq adət miqrasiya etmək hüququna zəmanət vermir, lakin ölkəni, o cümlədən öz ölkəsini tərk etmək hüququnu tənzimləyir və müdafiə edir.

6.2 Qanuni miqrasiya etimologiyası

Miqrasiya bəşər tarixinin ayrılmaz hissəsidir, belə ki “homo miqrantlar” *homo sapiens* tarixi boyu mövcuddur.¹⁹⁸ Miqrantların təcəssüm etdirdiyi mürəkkəblik və müxtəliflik müasir dünyaya həm çağırışlar, həm də töhfələr bəxş edir. Bununla belə, nə miqrant müxtəlifliyinin linqvistik təsviri, nə də miqrasiya sahəsinin təsnifatı neytral xarakter daşıyır və çox vaxt siyasiləşdirilir.

Artıq 1889-cu ildə Ravenşteyn yazdığı “Miqrasiya qanunları” məqaləsində qonşu mahaldan gələn insanlara istinad etmək üçün “xarici element” terminindən, eyni mahaldan olan insanları təsvir etmək məqsədilə “yerli element” anlayışından

194 Ünerin Niderlanda qarşı 46410/99, 2006 nömrəli şikayət ərizəsinə dair AİHM-in 2006-cı il 18 oktyabr tarixli qərarı, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-77542>; Savranın Danimarkaya qarşı 57467/15, 2021 nömrəli şikayət ərizəsinə dair AİHM-in 2021-ci il 7 dekabr tarixli qərarı, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-214330>.

195 Qətər Hökuməti “2015-ci il tarixli 21 nömrəli qanunun bəzi müddəalarına əcnəbilərin ölkəyə gəlməsi-ölkədən getməsinin və yaşayış yerinin təşkili ilə bağlı düzəlişlərin edilməsi haqqında 2018-ci il tarixli 13 nömrəli qanun”, 2018-ci il, http://ilo.org/dyn/natlex/natlex4.detail?p_lang=en&p_isn=107340.

196 Belarus Hökuməti “Rejim əleyhdarları üçün çıxış vizaları haqqında qanun layihəsi”, 2022-ci il, <https://pravo.by/document/?guid=3941&p0=2022044001>

197 1990-cı illərin əvvəllərində eyni müddəalar Avrasiyanın başqa yerlərində də qüvvədə idi. Baxın: İHK “Yekun qeydlər, Belarusiya”, A/47/40 (1992) 124, bənd 561, 1992-ci il; İHK “Yekun qeydlər, Ukrayna”, A/50/40 cild I, 57, bənd 320. 1995-ci il.

198 K.J. Bade “Hərəkətdə olan Avropa: 18-ci əsrin sonlarından bu günədək miqrasiya”, C.H. Beck, Münxen, 2000-ci il, səh. 11.

istifadə edib.¹⁹⁹ Lakin, bütün miqrasiya tarixi boyunca və ən son hadisələrə qədər biz miqrasiya terminologiyasının yanlış təfsirinin və sui-istifadəsinin şahidi oluruq: 2014-2016-cı illərdə Aralıq dənizi marşrutları ilə Avropaya kütləvi miqrasiya axını buna aid yaxşı misaldır. Üstəlik, məcburi miqrantlar, iqtisadi miqrantlar və qaçqınlar arasındakı fərq barədə terminoloji mübahisə bütün Avropada miqrasiya proseslərinin tənzimlənməsinə və müvafiq tənzimləmə işlərinin həyata keçirilməsinə, eləcə də minlərlə insanın həyatına əhəmiyyətli təsir göstərir.

Bununla əlaqədar olaraq, yerdəyişmələr edən insanların tərifinin və təsnifatının təhlili vasitəsilə əsas beynəlxalq hüquqi sənədlərin və müvafiq hüquqi bazanın qısa icmalı bu fəsilə təqdim olunur. Bundan əlavə, bu fəsilə biz beynəlxalq müqavilə qurumları və milli qanunvericilər tərəfindən yaradılmış hüquqi tərifləri geniş ictimaiyyətin və kütləvi informasiya vasitələrinin (KİV) istifadə etdiyi bürokratik kateqoriyalardan və terminlərdən ayırmağa çalışırıq. Mövcud şəraitdə terminlərin bu cür beynəlxalq, regional və milli miqyaslarda müxtəlifliyi böyük əhəmiyyət kəsb edən gücə malik olaraq özündə böyük bir mədəni, tarixi və siyasi yük daşıyır.

6.2.1 Miqrant

Geniş istifadə olunan **“miqrant”** termininin beynəlxalq hüquqla müəyyən edilmiş tərfi yoxdur. BMT agentliyi olan Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatının (BMqT) vaxtaşırı yenilədiyi və əsas istinad sənədi sayılan Miqrasiya Terminlərinin İzahlı Lüğətində miqrant *“ölkə daxilində və ya beynəlxalq sərhədi keçərək adətən yaşadığı yeri müvəqqəti və ya daimi və müxtəlif səbəblərə görə tərk edən şəxs”* kimi müəyyən olunur.²⁰⁰ Bu o deməkdir ki, hər kəs a) hüquqi statusundan, b) yerdəyişmənin könüllü və ya məcburi xarakter daşmasından, c) yerdəyişmə səbəblərindən və d) qalmaq müddətindən asılı olmayaraq, ölkə daxilində köçməklə və ya dövlət sərhəddini keçməklə adətən yaşadığı yeri tərk etdikdə miqrant ola bilər.

“Miqrant” termininin bu cür ümumi anlayışı beynəlxalq səviyyədə müəyyənləşdirilmiş yerdəyişmələr edən bir neçə hüquqi kateqoriyanı, məsələn “tənzimlənməyən vəziyyətdə olan miqrantları”, “əməkçi miqrantları” və

199 E.G. Ravenstein “Miqrasiya qanunları”, *Journal of the Royal Statistical Society*, 1889-cu il, cild 52, No 2, səh. 241-305, <https://doi.org/10.2307/2979333>.

200 BMqT “Miqrasiya terminlərinin izahlı lüğəti”, 2019-cu il, https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_34_glossary.pdf

“qaçaqmalçılıq yolu ilə gətirilən miqrantları”, həmçinin statusu və ya yerdəyişmə vasitəsi beynəlxalq hüquqla konkret müəyyən olunmamış şəxsləri, məsələn məcburi köçkünləri və ya beynəlxalq tələbələrə əhatə edir. BMT-nin İqtisadi və Sosial Məsələlər Departamenti (BMT İSMD) “beynəlxalq miqrant” terminini “adətən yaşadığı ölkəni dəyişən hər hansı bir şəxs” mənasında istifadə edir.²⁰¹ Belə bir tərifə əsasən, turistlər və ya işgüzar səyahətçilər kimi daha qısa müddətə səfər edənlər miqrant hesab olunmur.

Maraqlıdır ki, çox vaxt regional hüquqi çərçivələrdə və yeni müstəqil dövlətlərin qanunvericiliyində²⁰² beynəlxalq hüquqla müəyyən edilməmiş miqrasiya terminologiyasından istifadə olunur. Bu kimi təriflərin müəyyən edildiyi Azərbaycanın Miqrasiya Məcəlləsini buna misal olaraq göstərmək olar: ölkədə müvəqqəti olan, ölkədə müvəqqəti yaşayan və ölkədə daimi yaşayan (Miqrasiya Məcəlləsinin 3-cü maddəsi).²⁰³ Ukrayna, Qazaxıstan, Qırğızıstan və Tacikistanın miqrasiya qanunlarında “immiqrantlar” və “emiqrantlar” kimi terminlər normativ qaydada müəyyən edilir (“immiqrant” termini Tacikistanın Miqrasiya haqqında qanunun 1-ci maddəsində²⁰⁴, hər iki termin isə Qırğızıstanın Xarici miqrasiya haqqında qanununun 1-ci²⁰⁵, Ukraynanın İmmiqrasiya haqqında qanununun 1-ci²⁰⁶, Qazaxıstan əhalisinin miqrasiyası haqqında qanunun 1-ci maddələrində²⁰⁷).

201 BMT İSMD “Beynəlxalq miqrasiya statistikasına dair tövsiyələr”, 1999-cu il, 1-ci nəşr, paraqraf 32.

202 Bundan sonra yeni müstəqil dövlətlər kimi qeyd olunan ölkələr bunlardır: Azərbaycan, Belarus, Gürcüstan, Ermənistan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Moldova, Özbəkistan, Rusiya, Tacikistan, Türkmənistan, Ukrayna.

203 Azərbaycan Hökuməti “Azərbaycan Respublikasının Miqrasiya Məcəlləsi”, 2013-cü il, https://migration.gov.az/content/pdf/60ed89e2411a5_M%C9%99c%C9%99ll%C9%99%20%C4%B0ngilis.pdf

204 Tacikistan Hökuməti “Tacikistan Respublikasının miqrasiya haqqında qanunu”, 1999-cu il, <http://ncz.tj/content/%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD-%D1%80%D0%B5%D1%81%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B8-%D1%82%D0%B0%D0%B4%D0%B6%D0%B8%D0%BA%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD-%D0%BE-%D0%BC%D0%B8%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%B8>

205 Qırğızıstan Hökuməti “Qırğızıstan Respublikasının xarici miqrasiya haqqında qanunu”, 2000-ci il, <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/350?cl=ru-ru>

206 Ukrayna Hökuməti “Ukrayna Respublikasının immiqrasiya haqqında qanunu”, 2016-cı il, <https://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/opendocpdf.pdf?reldoc=y&docid=5d66705e4>, [http://www.cisstat.com/migration/cis_low/2_UK_Law%20of%20Ukraine%20On%20Immigration%202001%20\(2016\).pdf](http://www.cisstat.com/migration/cis_low/2_UK_Law%20of%20Ukraine%20On%20Immigration%202001%20(2016).pdf)

207 Qazaxıstan Hökuməti “Qazaxıstan əhalisinin miqrasiyası haqqında qanun”, 2011-ci il, <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000477>

MDB iştirakçısı olan dövlətlərin Parlamentlərarası Assambleyasının Qərarına əsasən,²⁰⁸ miqrant “dövlətin ərazisinə gələn və ya bu ərazinin hüdudlarından kənara çıxan, habelə müvafiq yerdəyişmənin səbəblərindən asılı olmayaraq dövlətin ərazisində yerdəyişmə edən şəxs” deməkdir.²⁰⁹ Bu terminin eyni tərif Qazaxıstanın Miqrasiya haqqında qanununun 1-10-cu maddəsində də yer alır.

6.2.2 Məcburi miqrantlar: sığınacaq axtaranlar, qaçqınlar və köçkünlər

Alimlərin çoxu məcburi miqrantları, məsələn, sığınacaq axtaranları, qaçqınları və köçkünləri digər miqrant kateqoriyalarından ayırmağın vacibliyini vurğulayır, çünki məcburi miqrasiya və məcburi miqrantlar alternativlərin olmadığına işarə edir, halbuki “miqrant” termini və miqrasiya hərəkəti özü-özlüyündə seçim və geniş çeşiddə dəyişənləri nəzərdə tutur.²¹⁰ Gəlin onların tövsiyəsinə əməl edək.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığının (BMTQAK) “Terminlərin izahlı lüğətinə” əsasən, “**sığınacaq axtaran**” beynəlxalq himayə axtaran şəxsdir.²¹¹ Xüsusi hüquqi proseduru olan dövlətlərdə sığınacaq axtarmaqla bağlı müraciət bu dövlətlərin miqrasiya orqanları tərəfindən hələ tam təsdiq olunmamış şəxsdir. Hər sığınacaq axtaran qaçqın kimi tanınmır, lakin qaçqın kimi tanınmış hər bir şəxs əvvəlcə sığınacaq axtaran idi. BMT-nin “Qaçqınların statusuna dair” 1951-ci il Konvensiyasının (1951-ci il Qaçqınlar Konvensiyasının) mənasına uyğun olaraq²¹² “qaçqın” başqa miqrantlardan, məcburi köçkünlərdən və digər humanitar yardım axtaranlardan fərqlənir.

208 MDB iştirakçısı olan dövlətlərin Parlamentlərarası Assambleyası “MDB iştirakçısı olan dövlətlərin Parlamentlərarası Assambleyasının MDB-yə üzv dövlətlərin sərhəd idarəçiliyi sahəsində istifadə etdiyi termin və anlayışların izahlı lüğəti haqqında 2018-ci il 13 aprel tarixli, 47-13 nömrəli qərarı” (Sankt-Peterburq), 2018-ci il, https://continent-online.com/Document/?doc_id=35182492#pos=0;0

209 Yuxarıda qeyd olunan mənbə.

210 D. Turton “Qaçqınlar, məcburi köçürülənlər və “digər məcburi miqrantlar””, *RSC Working Paper No 13, Refugee Studies Centre*, 2003-cü il, səh. 10; D. Wong “Miqrasiya semantikasi”, *Sojourn: Journal of Social Issues in Southeast Asia*, 1989-cu il, cild 4, No 2, səh. 275-85, <http://www.jstor.org/stable/41056779>.

211 BMTQAK “BMTQAK-ın əsas terminlərinin izahlı lüğəti”, 2006-cı il, <https://www.refworld.org/docid/42ce7d444.html>.

212 Birləşmiş Millətlər Təşkilatının 1951-ci il Qaçqınlar Konvensiyası, <https://www.unhcr.org/4ca34be29.pdf>

“Qaçqın”:

“irqi, dini, milli əlamət, müəyyən sosial qrupa mənsubiyyət və ya siyasi əqidə üzündən təqibin qurbanı olmaq barədə tam əsaslı əndişələrə görə vətəndaşı olduğu ölkədən kənarda olan və həmin ölkənin himayəsindən istifadə edə bilməyən və ya sadalanan əndişələr üzündən istifadə etmək istəməyən, yaxud da vətəndaşlığı olmayan və bu cür hadisələr nəticəsində əvvəllər adətən yaşadığı ölkədən kənarda qalaraq bu ölkəyə qayıda bilməyən və ya bu əndişəyə görə qayıtmaq istəməyən” şəxs kimi müəyyən edilir. (1951-ci il Qaçqınlar Konvensiyasının 1-ci maddəsi)²¹³.

Qeyd etmək lazımdır ki, sonra qəbul edilmiş beynəlxalq sənədlərdən bəziləri, məsələn, Afrika Birliyi Təşkilatının (ABT) “Afrikadakı qaçqın problemlərinin xüsusi aspektlərini tənzimləyən” 1969-cu il Konvensiyası²¹⁴ və “Qaçqınlar haqqında” 1984-cü il Kartaxena Bəyannaməsi²¹⁵ “qaçqın” termininin normativ əhatə dairəsini daha da inkişaf etdirərək silahlı münaqişə və (və ya) təbii fəlakətlərdən qaçan şəxsləri də bu kateqoriyaya daxil edib.

Qərb hüququ ənənəsində “qaçqın” termininin tarixçəsi də müəyyən araşdırımanın aparılmasını tələb edir. Almaniyalı Yoxen Oltmer göstərib ki, bu sözün fransız dilində olan analoqu - “*réfugié*” 1540-cı ildə ilk dəfə Fontenblo ediktindən və 1685-ci ildə Nant edikti geri götürüldükdən sonra katoliklərin təqibindən qaçan fransız protestant huqenotlarına şamil edilib. Bununla yanaşı, 1622-ci ildə cənazə oxunuşu zamanı bu termin atası tərəfindən şəxsi təhlükəsizliyi məqsədilə geri qəbul edilmiş azgın oğlu təsvir etmək üçün xatırlanıb.²¹⁶

213 Yuxarıda qeyd olunan mənbə.

214 ABT “1969-cu il sentyabrın 10-da Əddis-Əbəbə şəhərində keçirilən Dövlət və Hökumət Başçıları Assambleyasının növbəti, 6-cı sessiyasında qəbul olunmuş Afrikada qaçqın problemlərinin xüsusi aspektlərini tənzimləyən ABT Konvensiyası”, <https://www.unhcr.org/about-us/background/45dc1a682/oau-convention-governing-specific-aspects-refugee-problems-africa-adopted.html>.

215 BMTQAK “1984-cü il noyabrın 22-də Kolumbiyanın Kartaxena de İndias şəhərində keçirilən Mərkəzi Amerika, Meksika və Panamada qaçqınların beynəlxalq müdafiəsi üzrə Kollokviumda qəbul edilmiş Qaçqınlar haqqında Kartaxena Bəyannaməsi”, <https://www.unhcr.org/about-us/background/45dc19084/cartagena-declaration-refugees-adopted-colloquium-international-protection.html>

216 J. Oltmer “Tarixi perspektivdə qaçqın anlayışı və obrazı”, Bundeszentrale für politische Bildung, 2021-ci il, <https://www.bpb.de/themen/migration-integration/kurzdossiers/342015/begriff-und-figur-des-fluechtlings-in-historischer-perspektive/>

Bu terminin müasir anlayışı Millətlər Liqası tərəfindən təşkil edilmiş beynəlxalq hüquq forumları, Beynəlxalq Qaçqınlar Təşkilatının və müvafiq olaraq İkinci Dünya Mühəribəsindən sonra BMTQAK-ın tədbirlərindəki müzakirələrdən qaynaqlanır.²¹⁷ Filosof və siyasi mütəfəkkir Hanna Arendt 1943-cü ildə hazırladığı “Biz qaçqınlar” adlı əsərində yazırdı ki, qaçqın “təqiblərdən əsaslı qorxusu (...) olan” bir şəxsdir.²¹⁸ İldən-ilə “qaçqın” termini bütün dünyada insan leksikonunda daha çox yayılır. Bu termin 2015-ci ildə Almaniyada²¹⁹ və Portuqaliyada²²⁰ İlin Sözü, 2016-cı ildə isə Oksford Universiteti Nəşriyyatı tərəfindən İlin Uşaq Sözü seçilib.²²¹

Məcburi miqrasiya və müdafiə ilə bağlı başqa vacib termin bir sıra beynəlxalq sənədlərdə, o cümlədən “İşgəncə və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza əleyhinə” 1984-cü il Konvensiyasında, Qaçqınlar haqqında konvensiyada, Amerika İnsan Hüquqları Konvensiyasında, Avropa İttifaqının Əsas Hüquqlar Xartiyasında və s. yer alan “*non-refoulement*” adlı geri qaytarılmama prinsipidir. Bundan əlavə, hal-hazırda geri qaytarılmama prinsipi beynəlxalq adətin bir hissəsi kimi tanınır. Bu o deməkdir ki, bu prinsip beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən qəbul edilərək tanınmış *jus cogens* norması kimi başa düşülür və bu normadan geri çəkilmək yolverilməzdir. Qısaca olaraq, geri qaytarılmamaq prinsipi şəxsin geri qaytarıldıqdan sonra ciddi zərər, o cümlədən təqib, işgəncə, qəddar rəftar və ya digər ciddi insan hüquqları pozuntuları riskinə məruz qalacağını ehtimal etmək üçün əsaslı səbəblər olduqda, onun dövlət ərazisindən göndərilməsi, çıxarılması və ya deportasiyasının qadağan edilməsi deməkdir. Beləliklə, geri qaytarılmamaq prinsipi beynəlxalq insan hüquqları hüququna, qaçqın hüququna, humanitar hüquqa və beynəlxalq adətə uyğun mühüm müdafiə elementini təqdim edir.

217 L. Banko, K. Nowak və P. Gatrell “Hazırda qaçqın tarixi nə cürdür?”, *Journal of Global History*, 2022-ci il, cild 17, No 1, səh. 1-19, doi:10.1017/S1740022821000243.

218 H. Arendt “Biz qaçqınlar”, *Menorah Journal*, 1943-cü il, cild 31, No 1, səh. 69-77, http://www-leland.stanford.edu/dept/DLCL/files/pdf/hannaharendt_we_refugees.pdf

219 Gesellschaft für deutsche Sprache “GfdS “qaçqınlar” terminini 2015-ci ilin Sözü seçdi”, Mətbuat üçün məlumat, 11 dekabr 2015-ci il, <https://gfdS.de/wort-des-jahres-2015/>.

220 The Portugal News ““Qaçqın” ilin sözüdür”, Xəbərlər, 7 yanvar 2016-cı il, <https://www.theportugalnews.com/news/refugee-word-of-the-year/37112>.

221 P. Erizanu “Oxford Universiteti Nəşriyyatı bəyan edir ki, “qaçqın” ilin Uşaq Sözüdür”, *The Guardian*, 26 may 2016-cı il, <https://www.theguardian.com/childrens-books-site/2016/may/26/refugee-is-childrens-word-of-the-year>

Dövlət sərhədləri daxilində məcburi yerdəyişməni göstərmək üçün istifadə edilən başqa terminlər də mövcuddur. *BMT-nin daxili köçkünlük üzrə Rəhbər Prinsiplərinə* əsasən,²²² “məcburi köçkün” termini aşağıdakıları nəzərdə tutur:

“Öz evlərini və ya daimi yaşayış yerlərini xüsusilə silahlı münaqişə, ümumi zorakılıq, insan hüquqlarının pozulması halları və yaxud təbii və ya texnogen fəlakətlər nəticəsində və ya bu cür hadisələrin fəsadlarından boyun qaçıрмаq məqsədilə qaçmağa və yaxud həmin yerləri tərk etməyə məcbur edilən, yaxud da belə bir məcburiyyət qarşısında qalan, lakin beynəlxalq səviyyədə tanınmış dövlət sərhədini keçməyən şəxsləri və ya şəxslərdən ibarət qrupları.”

Məcburi köçkün hesab olunmaq üçün vacib şərt beynəlxalq sərhəddən keçməməkdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, “məcburi köçkün” termini geniş istifadə olunsa da, onun beynəlxalq publik hüquqda heç bir hüquqi tərfi yoxdur. Bununla belə, Afrika İttifaqının “Afrikada məcburi köçkünlər üçün müdafiə və yardım haqqında” Konvensiyası kimi bir neçə regional müqavilədə “daxili köçkünlük” və “ölkə daxilində köçürülmüş şəxs(lər)/məcburi köçkün(lər)”²²³ terminlərindən istifadə olunur (Kampala Konvensiyasının 1-ci maddəsi). Oxşar tərif Ukrayna qanunvericiləri tərəfindən aşağıdakı mənada tətbiq olunur:

“Məcburi köçkün Ukrayna ərazisində daimi yaşayan, silahlı münaqişə, müvəqqəti işğal, ümumi zorakılıq halları, insan hüquqlarının kütləvi şəkildə pozulması, qanun pozuntuları və təbii və ya texnogen fəlakətlər nəticəsində və ya bu cür hadisələrin mənfi təsirindən boyun qaçıрмаq üçün məcburi və ya könüllü olaraq yaşayış yerini tərk etmiş Ukrayna vətəndaşıdır.” (Ukraynanın “Məcburi köçkünlərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” Qanununun 1-1-ci maddəsi).²²⁴

222 Humanitar Məsələləri Koordinasiya Ofisi (HMKO) “Rəhbər prinsiplər”, <https://www.unhcr.org/43ce1cff2.pdf>.

223 Afrika İttifaqının “Afrikada məcburi köçkünlər üçün müdafiə və yardım haqqında” 2009-cu il 23 oktyabr tarixli Konvensiyası, Kampala Konvensiyası, <https://au.int/en/treaties/african-union-convention-protection-and-assistance-internally-displaced-persons-africa>.

224 Ukrayna Hökuməti “Ukraynanın məcburi köçkünlərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında qanunu”, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>.

Gürcüstandakı qanunvericilər də kimin məcburi köçkün hesab edilməsi ilə bağlı oxşar tərifdən istifadə edirlər.²²⁵

Öz növbəsində, Qırğızıstan qanunvericiliyində aşağıdakı mənada “məcburi miqrant” terminindən istifadə olunur:

“Qırğızıstan Respublikası ərazisində həyatına, sağlamlığına və təhlükəsizliyinə təhdid yaradan hallar, məsələn, silahlı münaqişə, kütləvi iğtişaşlar, təbii və texnogen fəlakətlər və digər bədbəxtliklər səbəbindən yaşadığı yeri tərk etməyə və Qırğızıstan Respublikasının hüdudlarında başqa yerə köçməyə məcbur olan Qırğızıstan Respublikasının vətəndaşı (Qırğızıstan Respublikasının “Daxili miqrasiya haqqında” Qanununun 1-4-cü maddəsi).²²⁶

Digər yeni müstəqil dövlətlərin, məsələn, Azərbaycan, Tacikistan və Rusiyanın qanunvericiləri “məcburi köçkün” terminindən tez-tez istifadə edirlər. Azərbaycan kontekstində bu termin “Azərbaycan Respublikası ərazisində hərbi təcavüz, təbii və texnogen fəlakət nəticəsində daimi yaşayış yerini tərk etməyə məcbur olub başqa yerə köçmüş şəxs” deməkdir (Azərbaycan Respublikasının Qaçqınlar və məcburi köçkünlər haqqında 1992-ci il tarixli Qanununun 1-ci maddəsi).²²⁷

Rusiyada istifadə edilən müvafiq tərif aşağıdakı səbəblərə görə Rusiyada daimi yaşayış yerini tərk etməyə məcbur olan Rusiya vətəndaşlarından ibarət bu kateqoriyalı miqrantlara aiddir:

“İrqinə, milli mənşəyinə, dininə, dilinə və ya müəyyən sosial qrupa mənsubiyyətinə və ya müəyyən qruplara qarşı zorakılıqla bağlı siyasi əqidəyə görə şəxsə və yaxud ailəyə qarşı hədə-qorxu, yaxud da faktiki zorakılıq, sülhün kütləvi şəkildə pozulması və insan hüquqlarını əhəmiyyətli dərəcədə pozan digər hərəkətlər” (Rusiyanın Məcburi köçürülmə haqqında qanununun 1-1-ci maddəsi).²²⁸

225 Gürcüstan Hökuməti “Gürcüstanın məcburi köçkünlər – Gürcüstanın işğal olunmuş ərazilərindən qovulmuş şəxslər haqqında qanunu”, <http://mra.gov.ge/res/docs/201406171444442634.pdf>.

226 Qırğızıstan Hökuməti “Qırğızıstan Respublikasının daxili miqrasiya haqqında qanunu”, <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/1090>

227 Azərbaycan Hökuməti “Azərbaycan Respublikasının qaçqınların və məcburi köçkünlərin statusu haqqında 1999-cu il tarixli qanunu”, <https://migration.gov.az/content/pdf/b4016bf679a060c8d4988ce252ad85e6.pdf>

228 Rusiya Hökuməti “Rusiya Federasiyasının məcburi köçkünlər haqqında 1993-cü il tarixli, 4530-I nömrəli qanunu”, <https://base.garant.ru/10105693/>

Müasir elmdə köçkünlərin müxtəlif kateqoriyalarına əsaslanan iki hüquqi rejimə diqqət yetirilir: inkişaf səbəbindən yerdəyişmə və köçmə rejimi (İSYKR) və münafişə səbəbindən yerdəyişmə və köçmə rejimi (MSYKR).²²⁹ Dünyanın bir çox ölkəsində, xüsusən də Afrikada İSYKR inkişaf layihələri və təşəbbüsləri ilə gücləndirilmiş daxili yerdəyişmənin əhəmiyyətli aparıcı qüvvəsi olaraq qalır.²³⁰ Kanadalı alim Maykl Barutsiski İSYKR-in hüquqi cəhətdən mürəkkəbliyini milli hökumətlərin üzərinə düşən iqtisadi məsuliyyətlə izah edir. Belə ki, bir tərəfdən, milli hökumət həmin insanların yerdəyişməsinə məsuliyyət daşıyır, digər tərəfdən²³¹, inkişaf səbəbindən köçkünlərin (İSK) hüquqi müdafiəsi də sözügedən hökumət tərəfindən təmin edilir.²³²

Alimlərin çoxu qeyd edir ki, öz iqtisadi və sosial itkilərini aradan qaldırmaq üçün İSK-lara və münafişə səbəbindən köçkünlərə (MSK) yardım və dəstək, habelə dövlət tərəfindən müdafiə tələb olunur.²³³ Deymiş şəxsi zərər baxımından bu iki məcburi köçkün qrupunun qaçqınlarla oxşar cəhətləri olsa da, həmin qruplar beynəlxalq miqrasiya hüququ ilə müdafiə olunmur.²³⁴ Sadəcə dildə desək: qaçqınların müdafiəsi üçün yaradılmış beynəlxalq hüquqi və institusional baza heç bir məcburi köçkün növünü əhatə etmir, çünki İSK və MSK-lar müvafiq dövlətin yurisdiksiyasına və suverenliyinə tabedirlər.

6.2.3 Əməkçi miqrantlar

“Əməkçi miqrant” termininə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Əməkçi miqrantlar dünyadakı miqrant cəmiyyətinin ən böyük hissəsini təşkil edirlər və onların statusu və hüquqları a) beynəlxalq publik hüquqla, yəni Beynəlxalq Əmək

229 R. Muggah “Müdafiə və davamlı həll yolları: inkişaf rejimləri və münafişə səbəbindən daxili yerdəyişmə və məcburi yerdəyişmə şəraitində köçürülmüş əhali”, K. Grabska və L. Mehtanın redaktorluğu ilə, London, Palgrave Macmillan, 2008-ci il.

230 R. Adeola “Afrikada inkişaf səbəbindən köçkünlərin hüquqi müdafiəsi”, *African Journal of Legal Studies*, 2017-ci il, cild 1, No 1, səh 91-104.

231 M. Barutski “İnkişaf səbəbindən köçürülmə layihələrində hüquqi məhdudiyyətlərin aradan qaldırılması və nəticələrin yaxşılaşdırılması”, Masaüstü tədqiqat, Beynəlxalq İnkişaf Departamenti, Qaçqın Araşdırmaları Mərkəzi, Oksford Universiteti, 2000-ci il.

232 Yuxarıda qeyd olunan mənbə.

233 M. Cerna “Daxili qaçqın axınları və inkişaf səbəbindən əhali yerdəyişməsi”, *Journal of Refugee Studies*, 1990-cı il, cild 3, No 4, səh. 320-349.

234 C. de Wet “İnkişaf səbəbindən yerdəyişmə: problemlər, siyasətlər və insanlar”, *Berghahn Books*, Nyu York, 2006-cı il.

Təşkilatının (BƏT) əməkçi miqrantlara dair konvensiyaları,²³⁵ BƏMHBK,²³⁶ b) regional müqavilələr və c) suveren dövlətlərin çoxunun normativ-hüquqi aktları ilə təsbit olunur.

“Əməkçi miqrant” termininin tərfi sənəddən asılı olaraq dəyişir. BƏT konvensiyalarında istifadə olunan “işçi miqrant” termini “muzdlu işləmək üçün bir ölkədən digərinə öz şəxsi hesabına deyil, başqa yolla miqrasiya edən şəxsi bildirir və işçi miqrant qismində ölkəyə qanuni gəlmiş bütün şəxslərə şamil edilir” (BƏT-in 97, 143 nömrəli Konvensiyalarının 11-1-ci maddəsi).²³⁷ BƏMHBK-da əməkçi miqrant “vətəndaşı olmadığı dövlətdə muzdlu işlə məşğul olmalı olan, məşğul olan və ya məşğul olmuş şəxs” kimi müəyyən edilir (BƏMHBK-nın 2-1-ci maddəsi).²³⁸ Bu təriflərə əsasən əməkçi miqrantın əmək fəaliyyəti ilə məşğul olduğu dövlətdə qalmaq müddəti rol oynamır və “işçi miqrant” anlayışı qısamüddətli, uzunmüddətli və mövsümi əməkçi miqrantlara eyni dərəcədə şamil edilir.

Beynəlxalq hüquqsünas Vinsent Çeteyl BƏT konvensiyaları kontekstində “işçi miqrant” anlayışının bu kimi üç əsas meyarını ümumiləşdirib: a) Bu anlayışa işçi miqrant qismində ölkəyə qanuni gəlmiş istənilən şəxs daxildir, sənədsiz əməkçi miqrantlar isə istisna olunur; b) Özünüməşğul şəxslər bu konvensiyaların əhatə dairəsindən kənarda qalırlar; c) İşgötürənlərinin tələbi ilə konkret vəzifələri yerinə yetirmək üçün müvəqqəti gələn, xidməti vəzifəsini yerinə yetirdikdən sonra ölkəni tərk edən əməkçi miqrantlar və ixtisasartırma və ya təhsil məqsədilə

235 BƏT-in “Tikintidə təhlükəsizlik qaydaları haqqında” 1937-ci il tarixli, 62 nömrəli Konvensiyası, https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C062; BƏT-in “Əməkçi miqrantlar (əlavə müddəalar) haqqında” 1975-ci iltarixli, 143 nömrəli Konvensiyası, https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C143.

236 1990-cı il dekabrın 18-də qəbul olunmuş Birləşmiş Millətlər Təşkilatının “Bütün əməkçi miqrantların və onların ailə üzvlərinin hüquqlarının qorunması haqqında” Beynəlxalq Konvensiyası, https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=IV-13&chapter=4.

237 BƏT-in “Məşğulluq məqsədi ilə miqrasiya haqqında” (yenidən baxılmış) 1949-cu il tarixli, 97 nömrəli Konvensiyası, https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::p12100_instrument_id:312242; BƏT-in 62 nömrəli Konvensiyası, https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C143.

238 BƏMHBK-in 2(1)-ci maddəsi.

gələnlər konvensiyaların əhatə dairəsi xaricindədir.²³⁹ BƏMHBK-da verilmiş tərifin əhatə dairəsi daha genişdir və BƏT konvensiyaları ilə əhatə olunmayan müəyyən kateqoriyalı əməkçi miqrantları, xüsusən də özünüməşğul şəxsləri, sərhədyanı işçiləri, “köçəri” (tez-tez ölkədən ölkəyə köçməklə iş yerini dəyişən) işçiləri, layihə işçilərini və müəyyən müddətə konkret məqsədlər üçün işə götürülən işçiləri ehtiva edir.²⁴⁰

Qeyd olunmalıdır ki, əməkçi miqrantın regional və milli səviyyədə hüquqi tərifləri məşğulluq dövlətinin ərazisində qanuni yaşayan və əmək fəaliyyəti ilə məşğul olan işçiləri əhatə etməklə məhdudlaşır (Müstəqil Dövlətlər Birliyinin iştirakçısı olan dövlətlərin əməkçi miqrantlarının və onların ailə üzvlərinin hüquqi statusu haqqında Konvensiyanın 1-ci maddəsi,²⁴¹ Avrasiya İqtisadi İttifaqı haqqında Müqavilənin 96-cı maddəsinin 5(10)-cu bəndi,²⁴² Azərbaycan Respublikası Miqrasiya Məcəlləsinin 3.0.10-cu maddəsi,²⁴³ Türkmənistanın Miqrasiya haqqında qanununun 9-1-ci maddəsi²⁴⁴ və s.).

6.2.4 Tənzimlənməyən vəziyyətdə olan miqrantlar

Bu gün miqrantların çoxu müəyyən dövlətin ərazisində həssas vəziyyətinə və (və ya) icazəsiz olduğuna görə hüquqi himayədən kənarda qalır. Çoxlu sayda məcburi və qeyri-məcburi hüquqi sənəd tənzimlənməyən vəziyyətdə olan miqrantlar üçün çərçivəni müəyyən edir. Bu sənədlər arasında Təhlükəsiz, nizamlı və qanuni miqrasiya üzrə Qlobal Pakt, Həssas vəziyyətdə olan miqrantların

239 V. Chetail “Beynəlxalq miqrasiya hüququ”, Oxford University Press, 2019-cu il, Oksford, səh. 202.

240 Yuxarıda qeyd olunan mənbə, səh. 222.

241 MDB-nin “Müstəqil Dövlətlər Birliyinin iştirakçısı olan dövlətlərin əməkçi miqrantlarının və onların ailə üzvlərinin hüquqi statusu haqqında” 2008-ci il tarixli Konvensiyası, <http://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/83982/93098/F1842771661/KAZ83982.pdf>

242 Avrasiya İqtisadi İttifaqı “Avrasiya İqtisadi İttifaqı haqqında Müqavilə”, http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_163855/5cf60bd176bf919303a57de094fae3ae9d6f3711/

243 Azərbaycan Respublikasının Miqrasiya Məcəlləsində nəzərdə tutulub ki, əməkçi miqrant haqqı ödənilən əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün qanuni əsaslarla bir ölkədən başqa ölkəyə miqrasiya edən fiziki şəxsdir, https://migration.gov.az/content/pdf/60ed89e2411a5_M%C9%99c%C9%99l%C9%99%20%C4%B0ngilis.pdf

244 Türkmənistan Hökuməti “Türkmənistan Respublikasının miqrasiya haqqında 2012-ci il tarixli qanunu”, https://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=51425

hüquqlarının müdafiəsi üzrə BMT-nin prinsipləri və rəhbər müddəaları²⁴⁵ və BƏT-in tənzimlənməyən miqrasiya haqqında 97 və 143 nömrəli konvensiyaları da vardır.²⁴⁶

BMqT tənzimlənməyən vəziyyətdə olan miqrantın tərifini bu cür verir:

*“Beynəlxalq sərhəddən keçməklə yerdəyişmə edən və ya beynəlxalq sərhəddən keçən və müvafiq dövlətin qanunvericiliyinə və tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə əsasən həmin dövlətə daxil olmaq və ya orada olmaq icazəsi olmayan şəxs.”*²⁴⁷

Qeyd etmək lazımdır ki, “tənzimlənməyən vəziyyətdə olan miqrant” termini a) beynəlxalq publik hüquqda (BƏT-in 143 nömrəli Konvensiyasında,²⁴⁸ Avropa Şurası Parlament Assambleyasının “Tənzimlənməyən miqrantların hüquqlarına dair” Qətnaməsində²⁴⁹, BƏMHBK-da²⁵⁰), b) regional müqavilələrdə (“Qanunsuz miqrasiyaya qarşı mübarizədə Müstəqil Dövlətlər Birliyinin iştirakçısı olan dövlətlərin əməkdaşlığı haqqında” Sazişdə²⁵¹) və c) milli dövlətlərin qanunvericiləri tərəfindən (Qazaxıstanın Miqrasiya haqqında qanununun 1-ci maddəsində²⁵², Tacikistanın Miqrasiya haqqında qanununda,²⁵³ Türkmənistanın Miqrasiya haqqında qanununun 9-2-ci maddəsində²⁵⁴ və s.) istifadə olunur.

BƏT-in 97 və 143 nömrəli konvensiyaları tənzimlənməyən miqrasiyaya aidiyyəti olan məcburi beynəlxalq sənədlərdir, lakin sənədsiz, tənzimlənməyən miqrant anlayışını müəyyən etmirlər. Bu sənədlər əməkçi miqrantların qanunsuz məşğulluq hallarının və tənzimlənməyən vəziyyətdə olan miqrantların effektiv aşkarlanması üçün müddəa və qaydaları qəbul etməyi milli qanunvericilərin öhdəsinə qoymaq məqsədi daşıyırlar. Bundan əlavə, hər iki BƏT konvensiyasında qeyd olunur ki,

245 Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qlobal Paktı.

246 “Əməkçi miqrantlar (əlavə müddəalar) haqqında” Konvensiya.

247 BMqT “Miqrasiya terminlərinin izahlı lüğəti”.

248 BƏT-in 143 nömrəli Konvensiyası.

249 Avropa Şurasının Parlament Assambleyası.

250 BƏMHBK.

251 MDB-nin “Qanunsuz miqrasiyaya qarşı mübarizədə Müstəqil Dövlətlər Birliyinin iştirakçısı olan dövlətlərin əməkdaşlığı haqqında” 1998-ci il tarixli Sazişi, https://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=4726

252 Qazaxıstan Hökuməti “Qazaxıstan əhalisinin miqrasiyası haqqında qanun”.

253 Tacikistan Hökuməti “Tacikistan Respublikasının miqrasiya haqqında qanunu”.

254 Türkmənistan Hökuməti “Türkmənistan Respublikasının miqrasiya haqqında qanunu”.

“təşkilat üzvlərinə ölkədə qeyri-qanuni yaşayan və ya işləyən şəxslərə qanuni əsaslarla yaşamaq və əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmaq hüququ verməsinə heç nə mane olmur.”

MDB-nin²⁵⁵ Qanunsuz miqrasiyaya qarşı mübarizədə əməkdaşlıq haqqında sazişində “tənzimlənməyən miqrantlar” bu sazişi imzalamış dövlətlərin ərazilərinə gəlmək, ərazilərindən getmək, orada olmaq və ya tranzit qaydalarını pozan üçüncü dövlətlərin vətəndaşları və vətəndaşlığı olmayan şəxslər, habelə digər dövlətlərdən hər hansı birinin ərazisində olmaq qaydalarını pozan üçüncü dövlətlərin vətəndaşları kimi müəyyən edilir. Tərifin bu cür istifadəsi diqqətli araşdırma tələb edir, çünki başqa dövlətin ərazisinə qeyri-qanuni gəlmə və orada qanunsuz olmaq halları eyni müddəalarla müəyyən edilir və bu cür gəlmək və olmaq arasında əhəmiyyətli fərq qoyulmur.

Bundan əlavə, (tənzimlənen) tənzimlənməyən miqrantların statusu zamanla dəyişə bilər, çünki miqrantlar tənzimlənməyən vəziyyətə tez-tez düşüb-çıxırlar. Buna görə də, qeyri-qanuni miqrant(lar) anlayışının milli qanunvericiliyə daxil edilməsi kifayət qədər problemli və mübahisəlidir, məsələn, Tacikistanın Miqrasiya haqqında qanununda olduğu kimi.²⁵⁶ Belə ki, beynəlxalq publik hüquqa və insan ləyaqəti anlayışına görə, insan qeyri-qanuni (qanunsuz)²⁵⁷ və qanundan kənar ola bilməz: yalnız onun hərəkətləri belə hesab oluna bilər.²⁵⁸ Buna görə də “tənzimlənməyən vəziyyətdə olan miqrant” və ya “tənzimlənməmiş statuslu miqrant” terminlərinə üstünlük verilir.

Maraqlıdır ki, fransızdilli ölkələrdə iki termin işlədilir: “*gizli miqrant*” və “*sənədsiz miqrant*” və ən azı etimologiya baxımından, bu terminlərin heç biri ingilis dilində özünü büruzə verən qeyri-insani və ayrı-seçkilik mənası daşımır. Burada onu da əlavə etmək lazımdır ki, BMT-nin 1975-ci il dekabr tarixli 3449

255 1991-ci ildə SSRİ dağıldıqdan sonra Şərqi Avropa və Asiyada regional hökumətlərarası təşkilat kimi Müstəqil Dövlətlər Birliyi yaradılıb.

256 Tacikistan Hökuməti “Tacikistan Respublikasının miqrasiya haqqında qanunu”.

257 A. Kubal “Miqrasiya tədqiqatlarında yarımləqallığın konseptuallaşdırılması”, *Law & Society Review*, 2013-cü il, cild 47, No 3, səh. 555-587.

258 H. de Haas, S. Castles və M.J. Miller “Miqrasiya dövrü: müasir dünyada beynəlxalq əhali yerdəyişmələri”, 6-cı nəşr, *The Guilford Press*, London, 2020-ci il, səh. 33; BMTQAK “Terminoloji buklet”, https://www.unhcr.org/cy/wp-content/uploads/sites/41/2018/09/TerminologyLeaflet_EN_PICUM.pdf.

nömrəli qətnaməsində²⁵⁹ tənzimlənməyən vəziyyətdə olan miqrantların istənilən tərifində “qeyri-qanuni” (“qanunsuz”) sözünün istifadə edilməməsi təklif olunur. Avropa Şurasının (AŞ) 1509 nömrəli qətnaməsində²⁶⁰ də bir proses kimi *qeyri-qanuni* miqrasiya ilə həmin prosesin iştirakçısı kimi tənzimlənməyən miqrant arasındakı fərq vurğulanır və buna görə də “qeyri-qanuni” (“qanunsuz”) sözünün yalnız miqrasiya statusuna və ya prosesinə istinad etmək üçün istifadəsi təklif olunur. Bundan əlavə, Avropa Komissiyası öz qanunvericiliyində və sənədlərində yalnız “qeyri-qanuni olması aşkar edilmiş üçüncü ölkə vətəndaşı” və ya “qanunsuz yaşayan/olan üçüncü ölkə vətəndaşı” terminlərindən istifadə edir.²⁶¹

BMT səviyyəsinə gəldikdə, aşağıdakı miqrant qrupları həssas vəziyyətdə olan hesab edilir: a) fəlakətlər, iqlim dəyişikliyinə və ətraf mühitin degradasiyasının mənfi təsiri, gender bərabərsizliyi, ailədən ayrılmaq kontekstində, habelə iqtisadi və sosial hüquqlara, o cümlədən adekvat qidaya, səhiyyə və sosial müdafiə xidmətlərinə, layiqli iş imkanlarına, torpaq və suya çıxışın olmamasına görə mənşə ölkəsini tərk etmək məcburiyyətində qalmış miqrantlar; b) səyahət zamanı və təyinat yerində həssas vəziyyətlə üzləşən, o cümlədən fəlakət, böhran və ya münafişə yaşayan ölkələrdən tranzit keçən miqrantlar və c) şəxsiyyətinə və ya şəxsi şəraitinə görə yüksək risk altında olan miqrantlar, məsələn, xüsusilə riskə məruz qala bilən hamilə və ya südəməz körpələri olan qadınların, insan alveri qurbanlarının, cinsi və gender əsaslı zorakılıqdan zərər çəkmiş, sağlamlığı zəif olan, o cümlədən İİV-lə yaşayan, əlilliyi olan şəxslərin, yaşlı və uşaqların, o cümlədən, müşayiət olunmayan və ya ayrılmış uşaqların hamısı.²⁶²

İnsan hüquqları sahəsində beynəlxalq hüquqa əsasən, hətta tənzimlənməyən vəziyyətdə olan miqrantlar iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlardan və əlaqədar xidmətlərdən istifadə etmək hüququna malikdirlər. BMT-nin Dayanıqlı inkişaf gündəliyində “miqrasiya statusundan asılı olmayaraq, miqrant hüquqlarına

259 BMT Baş Assambleyasının 30-cu sessiyası “Bütün əməkçi miqrantların hüquqlarını və ləyaqətini təmin etmək üçün tədbirlər”, 1975-1976-cı illər, <https://digitallibrary.un.org/record/189610?ln=ar>.

260 AŞ Parlament Assambleyası.

261 Al Komissiyası “Miqrasiya və daxili işlər, tərif(lər), “qanunsuz miqrant”, tarixsiz, https://home-affairs.ec.europa.eu/pages/glossary/irregular-migrant_en.

262 Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Miqrasiya Şəbəkəsi “Həssas vəziyyətdə olan miqrantlar üçün ölkədə müntəzəm qəbul və olmaq yolları”, Təlimat xarakterli qeyd, 2021-ci il, https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-01/guidance_note_migrants_in_situations_of_vulnerability_2021.pdf

tam hörmətin və miqrantlarla humanist rəftarın” təmin edilməsi öhdəliyi irəli sürülür.²⁶³ “İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Pakta əsasən miqrasiya statusundan asılı olmayaraq bütün insanlara səhiyyə, təhsil, sosial təminat, layiqli iş və adekvat həyat səviyyəsi hüquqları verilməlidir və bununla bağlı müqavilə orqanı aşağıdakıları bəyan edir:

“Paktda nəzərdə tutulan hüquqlar hüquqi statusundan və sənədlərindən asılı olmayaraq hər kəsə, o cümlədən qaçqınlar, sığınacaq axtaranlar, vətəndaşlığı olmayan şəxslər kimi əcnəbilərə, əməkçi miqrantlara və beynəlxalq insan alveri qurbanlarına şamil edilir.”

Paktın 169 iştirakçı dövlətindən yalnız 7-si (Baham adaları, Belçika, Çin (Honq-Konq), Fransa, Küveyt, Monako və Birləşmiş Krallıq) əcnəbilərlə bağlı qeyd-şərt tərtib edib.²⁶⁴

Regional səviyyəyə gəldikdə, Avrasiya İqtisadi İttifaqı haqqında Müqavilənin 39-cu, Avropa İttifaqının (Aİ) fəaliyyəti haqqında müqavilənin 18-ci maddələrində və Amerikalılararası İnsan Hüquqları Məhkəməsi²⁶⁵ tərəfindən təklif olunur ki, hüquqların həyata keçirilməsi ayrı-seçkiliyə yol verilmədən və [şəxsin] miqrasiya statusundan asılı olmayaraq təmin edilsin. Bundan əlavə, irqçilik və Dözümsüzlüyə Qarşı Avropa Komissiyası (İDAK) Aİ üzv dövlətlərini buna çağırır:

“Təhsil, səhiyyə, mənzil, sosial təminat və yardım, əməyin mühafizəsi və ədliyyə sahələrində xidmət göstərən bütün dövlət və ya özəl qurumların immiqrasiya nəzarəti və hüquq-mühafizə məqsədləri üçün hesabatvermə vəzifəsini icra etmə öhdəliyindən azad olunmasını təmin etməyə.”²⁶⁶

263 Birləşmiş Millətlər Təşkilatı “2030-cu ilə qədər dayanıqlı inkişaf üçün BMT gündəliyi”, Primer, United Nations System Staff College, tarixsiz, <https://www.un.org/development/desa/jpo/wp-content/uploads/sites/55/2017/02/2030-Agenda-for-Sustainable-Development-KCSD-Primer-new.pdf>.

264 V. Chetail ““Beynəlxalq miqrasiya hüququ”, Oxford University Press, Oksford, 2019-cu il.

265 Yuxarıda qeyd olunan mənbə, səh. 162.

266 İDAK “Ölkədə qeyri-müntəzəm olan miqrantların ayrı-seçkilikdən qorunması haqqında İDAK-ın 16 nömrəli ümumi siyasət tövsiyələri”, CRI(2016)16, 16 mart 2016-cı il, <https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-16-on-safeguarding-irregularly-p/16808b5b0b>.

6.2.5 İnsan alveri qurbanları və qaçaqmalçılıq yolu ilə gətirilən miqrantlar

İnsan alverinin ən geniş şəkildə tətbiq olunan tərfi Birləşmiş Millətlər Təşkilatının “Transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı” (BMMCK) Konvensiyasını tamamlayan “İnsan alverinin, xüsusən qadın və uşaq alverinin qarşısının alınması, aradan qaldırılması və cəzalandırılması haqqında” Protokolda (Palermo Protokolunda) aşağıdakı kimi verilir:

“İnsan alveri dedikdə, güc tətbiq etmək hədəsi ilə və ya güc tətbiq etməklə və ya məcburetmə, oğurlama, dələduzluq, aldatma, hakimiyyətdən və ya vəziyyətin zəifliyindən sui-istifadə etməklə, yaxud da digər şəxsə nəzarət edən şəxsin razılığını almaq üçün ödəniş və ya mənfəət şəklində rüşvət verməklə [vasitələr] insanların istismar məqsədi ilə [məqsəd] cəlb edilməsi, daşınması, təhvil verilməsi, gizlədilməsi və ya alınması [hərəkət] başa düşülür. İstismar ən azı digər şəxslərin fahişəliyinin istismarını və ya cinsi istismarın digər formalarını, icbari əməyi və ya xidmətləri, köləliyi, köləliyə bənzər adətləri, asılılıq vəziyyətini və ya orqanların çıxarılmasını nəzərdə tutur.”²⁶⁷ (Palermo Protokolunun 3 a-b maddəsi)

BMT-nin Narkotiklər və Cinayətkarlıqla Mübarizə İdarəsi (BMNCİ) insan alveri, habelə əməyin istismarı və cinsi istismar əlamətlərinin tanınmasına kömək etmək üçün insan alveri indikatorlarının siyahısını hazırlayıb. Şəxs tərəfindən qorxu və ya narahatlığın nümayiş etdirilməsi, ictimai qarşılıqlı fəaliyyətin məhdud olması və ya ümumiyyətlə olmaması, tibbi xidmətə çıxışın olmaması, iş şəraiti barədə müzakirə aparmaq qabiliyyətinin olmaması, yaşayış yerinin yararsız və ya keyfiyyətsiz olması bu indikatorlar arasında yer alır.²⁶⁸ Şəxsin insan alverçilərindən asılılığı, repressiya qorxusu və (və ya) həssaslığı da mühüm rol oynayır.

267 Birləşmiş Millətlər Təşkilatı “BMT-nin transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı Konvensiyasını tamamlayan İnsan alverinin, xüsusən qadın və uşaq alverinin qarşısının alınması, aradan qaldırılması və cəzalandırılması haqqında Protokol”. Baş Assambleyanın 2000-ci il 15 noyabr tarixli, 55/25 nömrəli qətnaməsi ilə qəbul olunaraq imzalanma, ratifikasiya və qoşulma üçün açıq bəyan edilib. https://treaties.un.org/pages/viewdetails.aspx?src=ind&mtdsg_no=xviii-12-a&chapter=18

268 BMNCİ “İnsan alveri indikatorları”, tarixsiz, https://www.unodc.org/documents/human-trafficking/HT_indicators_E_LOWRES.pdf

Əksər hallarda insan alveri qurbanlarının çoxu tənzimlənməyən vəziyyətdə olur və gətirildiyi ölkədə heç bir hüquqi statusa malik olmur. Buna baxmayaraq, onlar beynəlxalq publik hüquqla və bu hüquqdan irəli gələn tədbirlərlə müdafiə olunur. Üstəlik, müdafiə mexanizmləri transmilli mütəşəkkil cinayətkarlıqla əlaqəli olub-olmamasından asılı olmayaraq həm milli, həm də transmilli insan alveri hallarına tətbiq edilir (AİHM, Zoletiş və başqaları Azərbaycana qarşı, bölmə 155).²⁶⁹

Təvsiyə edilən insan hüquqları və insan alverinə qarşı mübarizə üzrə prinsiplər və rəhbər müddəalarla²⁷⁰ birgə beynəlxalq hüquqa əsasən dövlətlər insan alverinin qarşısını almaq, insan alverçilərini müəyyən və təqib etmək, insan alverinə məruz qalmış şəxslərə kömək etmək və onları qorumaq üçün lazımı səylə hərəkət etmək öhdəliyini öz üzərinə götürürlər. AİHM-in yaratdığı məhkəmə təcrübəsi suveren dövlətin mənfəəti və müsbət öhdəliklərini müəyyən edir. Müsbət öhdəliklər insan alverini və əlaqəli əməlləri qadağan etmək (AİHM, Siliadin Fransaya qarşı; AİHM, Markin Rusiyaya qarşı)²⁷¹, insan alverçilərini müəyyənləşdirmək, təqib etmək və cəzalandırmaq (AİHM, Rantsev Kiprə və Rusiyaya qarşı)²⁷², insan alveri qurbanlarını cəzalandırmamaq (AİHM, V.C.L. və A.N. Birləşmiş Krallığa qarşı)²⁷³ və müdafiə etmək (AİHM, L.E. Yunanıstana qarşı)²⁷⁴ öhdəliklərindən ibarətdir.

İnsan alveri və (və ya) qaçaqmalçılığı halları ilə məşğul olan beynəlxalq müqavilə qurumları adətən bir çox beynəlxalq hüquqi sənədə, xüsusən də “Köləlik haqqında” 1926-cı il Konvensiyasına (AİHM, Siliadin Fransaya qarşı, bölmə 122), “Köləliyin, qul ticarətinin və küləliyə oxşar institutların və adətlərin ləğv olunması haqqında” Əlavə Konvensiyaya (AİHM, C.N. və V. Fransaya qarşı, bölmə 90), BƏT-in 29 №-li Konvensiyasına (AİHM, Van der Mussele Belçikaya qarşı, bölmə 32), eləcə də AŞ-nin “İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında” Konvensiyasına

269 Zoletiş və başqalarının Azərbaycana qarşı 20116/12 nömrəli şikayət ərizəsinə dair AİHM-in 2021-ci il 7 oktyabr tarixli qərarı, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-212040>.

270 BMTQAK “İnsan hüquqları və insan alverinə qarşı mübarizə üzrə tövsiyə edilən prinsiplər və rəhbər müddəalar (çıxarış)”, <https://www.unhcr.org/4963237811.pdf>

271 Markinin Rusiyaya qarşı 30078/06 nömrəli şikayət ərizəsinə dair AİHM-in 2012-ci il 22 mart tarixli qərarı, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-109868>.

272 Rantsevin Kiprə və Rusiyaya qarşı 25965/04 nömrəli şikayət ərizəsinə dair AİHM-in 2010-cu il 7 yanvar tarixli qərarı, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-96549>.

273 V.C.L. və A.N.-in Birləşmiş Krallığa qarşı 77587/12 və 74603/12 nömrəli şikayət ərizələrinə dair AİHM-in 2021-ci il 16 fevral tarixli qərarı, <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-207927>.

274 AİHM “İnsan alveri qurbanının cinayət barədə şikayətinə Yunanıstanın səlahiyyətli orqanları tərəfindən Konvensiyaya uyğun baxılmayıb”, Mətbuat üçün məlumat, ECHR 28, 21 yanvar 2016-cı il, <https://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-5277600-6561216>.

və “İnsan alverinin qarşısının alınması, aradan qaldırılması və cəzalandırılması haqqında” Protokola (AİHM, T.İ. və başqaları Yunanıstana; AİHM, Rantsev Kiprə və Rusiyaya qarşı, bölmə 282) istinad edirlər.²⁷⁵

Miqrantların sərhəddən qanunsuz keçirilməsinə qarşı BMT Protokolu²⁷⁶ 2000-ci ildə qəbul edilmiş BMMCK-nın imperativ hissəsidir. Bu protokolda “miqrant qaçaqmalçılığı” aşağıdakı kimi müəyyən edilir:

“Hər hansı bir maliyyə və ya digər maddi mənfəətin birbaşa və ya dolayı əldə olunması məqsədi ilə [məqsəd] istənilən iştirakçı dövlətin ərazisinə, onun vətəndaşı olmayan və ya onun ərazisində daimi yaşamayan hər hansı bir şəxsin qeyri-qanuni daxil olmasının [vasitə] təmin edilməsi [hərəkət].” (Miqrantların sərhəddən qanunsuz keçirilməsinə qarşı BMT Protokolunun 3a maddəsi).

Həm insan alverinin, həm də miqrant qaçaqmalçılığının hüquqi tərifləri üç əsas elementdən ibarətdir: hərəkət (*nə?*), vasitə (*necə?*) və məqsəd (*nə üçün?*). Bu iki əməli fərqləndirmək adətən həmin əməllərlə əlaqəli müvafiq təhlükə və istismar səviyyəsini tanımaq üçün vacibdir. Belə bir fərqi ön plana çəkməyin əhəmiyyəti isə ondan ibarətdir ki, qaçaqmalçılıqla bağlı hallarda miqrantın razılığı olur.

İnsan alveri (ümumi) hüquqları bu əməllə pozulan şəxsə, qaçaqmalçılıq yolu ilə gətirilən miqrant(lar)ın razılığı ilə həyata keçirilən, onların beynəlxalq sərhəddən icazəsiz keçirilməsinə şərait yaradan miqrant qaçaqmalçılığı isə suveren dövlətə və (və ya) hüquqi nizamə qarşı cinayətdir. Əlavə etmək lazımdır ki, əksər hallarda miqrant qaçaqmalçılığı insan alverinə çevrilə bilər.

İnsan alverinin və miqrant qaçaqmalçılığının saysız-hesabsız aspektləri var. Köləlik, təhkimçilik, uşaqların cinsi istismarı, məcburi nikah və (və ya) uşaq nikahı, məcburi fahişəlik və fahişəliyin istismarı - bunların hamısı insan alveri ilə əlaqəli olan, insan hüquqlarını pozan və beynəlxalq publik hüquqla qadağan edilən təcrübələrdir. İstismar forması kimi “orqanların çıxarılması” orqan və ya bədən mayələrini başqa

275 AİHM “Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 4-cü maddəsinə dair təlimat”, 31 avqust 2022-ci il, https://www.echr.coe.int/documents/guide_art_4_eng.pdf.

276 “Transmilli müştəşkil cinayətkarlığa qarşı” Konvensiyanı tamamlayan “Miqrantların quru, dəniz və hava ilə sərhəddən qanunsuz keçirilməsinə qarşı” Protokol 2000-ci ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyası tərəfindən qəbul edilib. Onu qaçaqmalçılığa qarşı protokol da adlandırırlar.

şəxsə, məsələn pul müqabilində verməyə sövq edilən canlı donorların iştirakı ilə orqan transplantasiyası hallarına aiddir.²⁷⁷ *Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının (ÜST) insan hüceyrələri, toxumaları və orqanlarının transplantasiyası üzrə qeyri-məcburi Rəhbər Prinsipləri*²⁷⁸ və AŞ-nin “İnsan mənşəli orqan və toxumaların transplantasiyasına dair” Əlavə Protokolu orqan ticarətini qadağan edərək nəzərdə tuturlar ki, “bilavasitə insan bədənə və onun hissələri maliyyə qazancı və ya müqayisə olunan üstünlüklər gətirməməlidir” (maddə 21) və “toxuma alveri qadağan olunmalıdır” (maddə 22).²⁷⁹

Baxmayaraq ki, saxta nikah da miqrant qaçaqmalçılığı və insan alverinin bir formasıdır, dövlətlərin çoxu bu cür nikahı kriminallaşdırmır və cəzalandırmır. Yalnız bir neçə Aİ üzv dövləti saxta nikahları cəzalandırırsa da, müvafiq sanksiyalar adətən yüngül olur. Saxta nikahların təşkili və ya bağlanması kriminallaşdıran və bu təcrübəni cəzalandırmaq üçün cərimə və ya həbs qətimkan tədbirini tətbiq edən Aİ dövlətləri arasında maksimum müddətə azadlıqdan məhrum etmək cəzaları təyin edən ölkələr bunlardır: Macarıstan, Lüksemburq, Malta - iki il müddətinə; Avstriya, Kipr - üç il müddətinə; Belçika, Fransa, Portuqaliya, Latviya - beş il müddətinə; Bolqarıstan, Slovakiya, Çexiya - səkkiz və ya daha çox il müddətinə.²⁸⁰

Yeni müstəqil dövlətlərin çoxu Palermo Protokolunu və BMT-nin miqrant qaçaqmalçılığına qarşı protokolunu imzalayaraq ratifikasiya edib. Onlar insan alveri və qaçaqmalçılığına qarşı cinayət qanunları və hüquqi çərçivələr hazırlayıb, insan alverinə qarşı mübarizə qurumları yaradıblar. Burada Gürcüstanın Daxili İşlər Nazirliyi yanında insan alveri qurbanları üçün müdafiə və yardım üzrə Dövlət Fondunu, Belarusun beynəlxalq miqrasiya və insan alverinə qarşı mübarizə Mərkəzinə və Azərbaycanın insan alveri qurbanlarına kömək Fondunu misal kimi göstərmək olar.²⁸¹

277 J. de Jong “Orqanların çıxarılması məqsədilə insan alveri”, 2017-ci il. <https://www.politieacademie.nl/kennisenonderzoek/kennis/mediatheek/PDF/93846.pdf>.

278 ÜST “İnsan hüceyrələri, toxumaları və orqanlarının transplantasiyası üzrə ÜST-nin Rəhbər Prinsipləri”, 2010-cu il. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/341814>

279 AŞ “İnsan hüquqları və biotibb haqqında Konvensiyaya İnsan mənşəli orqan və toxumaların transplantasiyası ilə bağlı əlavə Protokol”, 2002-ci il, <https://rm.coe.int/1680081562>.

280 Eurojust “Miqrant qaçaqmalçılığı və insan alverinin bir forması kimi saxta nikahlara qarşı mübarizədə məhkəmə orqanlarına dəstək”, Hesabat, sentyabr 2020-ci il.

281 L.A. Dean “Avrasiyada insan alverinə qarşı siyasətin yayılması”, *Policy Press*, Bristol, 2020-ci il, səh. 42-43.

Maraqlıdır ki, amerikalı alim Laura Din bu kimi yeni müstəqil dövlətlərdə insan alverinə qarşı mübarizə siyasətinin və miqrant qaçaqmalçılığı əleyhinə prosedurların inkişafını belə təsnif edib: Ukrayna - Avrasiyada insan alverinə qarşı siyasətin həyata keçirilməsində qabaqcıl dövlət olan “ilk innovator”; Latviya - Palermo Protokolunu qəbul edən və öz milli qanunvericiliyində demək olar ki, hərfi əks etdirən “status-kvo sahibi”; Rusiya - insan alverinə qarşı mübarizə üzrə əhatəli hüquqi bazanı qəbul və tətbiq etməkdən şərti imtina edən “ələhdar”.²⁸²

Eyni zamanda, Din müəyyən edib ki, (Ukrayna tərəfindən verilən) statistikaya görə məhz bu dövlət, müvafiq proseslərin icrası, məsələn, qurbanları müəyyənləşdirmək, yardım göstərmək, qanunların hazırlanması və qəbulu ilə insan alverinə qarşı mübarizə aparmaq baxımından isə Latviya ən effektiv siyasəti həyata keçirir. İnsan alverinə qarşı siyasətdə ən yüksək indeksə malik olan Gürcüstan və Moldova bu sahədə siyasət liderləri olaraq qalırlar.²⁸³

6.2.6 Ekoloji miqrantlar

Böyük ehtimalla, qarşıdakı illərdə diqqəti geniş şəkildə cəlb edəcək “miqrasiya” termininə və ya miqrasiya terminləri qrupuna gəldikdə, qeyd olunmalıdır ki, nə “ekoloji miqrant”, nə də “ekomiqrant” terminləri heç bir beynəlxalq müqavilədə yer almır. Halbuki, belə bir termin bir neçə yeni müstəqil dövlətin, o cümlədən Qırğızıstan,²⁸⁴ Tacikistan,²⁸⁵ Azərbaycan²⁸⁶ və Gürcüstanın milli qanunvericilik bazasında öz əksini tapıb. Həqiqətən də, Gürcüstanın İşğal Olunmuş Ərazilərdən Məcburi Köçkünlər, Yerləşdirmə və Qaçqınlar üzrə Nazirliyində (QYN) ekomiqrantlar haqqında məlumatların rəsmiləşdirilməsi və ölkə daxilində ekomiqrant ailələrinin

282 Yuxarıda qeyd olunan mənbə, səh. 51-64.

283 Yuxarıda qeyd olunan mənbə, səh. 230-237.

284 Qırğızıstan Respublikasının Daxili miqrasiya haqqında qanununun 1-ci maddəsi, <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/1090>.

285 Tacikistan Respublikasının Miqrasiya haqqında 2018-ci il 3 avqust tarixli, 1541 nömrəli qanununun 1-ci maddəsi.

286 Azərbaycanın ikinci dərəcəli qanunvericilik aktlarında da bu termindən istifadə olunur. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2004-cü il 13 iyul tarixli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının Dövlət Miqrasiya İdarəetmə Siyasəti Konsepsiyasının” 1.1-ci bölməsinə əsasən Xəzər dənizinin səviyyəsinin dəyişməsi, torpaq sürüşmələri, sel və digər təbii fəlakətlərlə, habelə meliorasiya işlərinin həyata keçirilməsi üçün lazımi vəsait və texnikanın olmaması üzündən torpağın şoranlaşması ilə əlaqədar olaraq yaşayış yerlərini dəyişməyə məcbur olan şəxslər ekoloji miqrant sayılır.

mənzillə təmin edilməsi məqsədi daşıyan xüsusi ekomiqrantlar şöbəsi vardır.²⁸⁷ Bundan əlavə, 2013-cü ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlığı (İHAK) Gürcüstanın təbii fəlakətlər nəticəsində zərər çəkmiş və köçkün olmuş ailələrin köçürülməsi məsələlərinin tənzimlənməsi üzrə Komissiyasını yaradıb.²⁸⁸

Ümumilikdə götürəndə, “ekoloji miqrant” və ya “ekomiqrant” termininin tərifini aşağıdakı kimi müəyyən edilib:

*Əsasən ətraf mühitdə baş verərək onların həyatına və ya həyat şəraitinə mənfi təsir göstərən qəfil və artan dəyişikliklər səbəbindən öz daimi yaşayış yerlərini müvəqqəti və ya daimi tərk etmək və yaxud bu cür seçim etmək məcburiyyəti qarşısında qalan və ölkə daxilində və ya xaricə gedən şəxslər və ya belə şəxslərdən ibarət qruplar.*²⁸⁹

Bu termin insanları təbii amillər kontekstində yerdəyişmələr etməyə məcbur edən müxtəlif vəziyyətləri təsvir etmək məqsədi daşıyır.²⁹⁰ BMTQAK ekomiqrantları məcburi köçkünlərlə eyni sırada yerləşdirərək qaçqınlardan onunla fərqləndirir ki, onlar daimi yaşayış yerlərini tərk etməyə məcbur olsalar da, öz ölkələrində qalırlar və beləliklə, adətən öz dövlətlərinin müdafiəsinə ümid edirlər.²⁹¹

6.2.7 Xülasə

Yekunlaşdıraraq demək olar ki, hüquqi miqrasiya çərçivəsində müxtəlif terminlərdən istifadə olunur və yuxarıda göstəriləndiyi kimi, onlardan bəziləri

287 QYN-in ana sahifəsinə baxın, <http://mra.gov.ge/eng/static/4689>.

288 İHAK “İnsan Hüquqları Şurasının insan hüquqları və iqlim dəyişikliyinə dair A/HRC/35/20 nömrəli Qətnaməsi ilə bağlı sorğu anketi”, Gürcüstan, <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/ClimateChange/Protection/Georgia.pdf>.

289 BMqT, <https://environmentalmigration.iom.int/environmental-migration#:~:text=%E2%80%9CEnvironmental%20migrants%20are%20persons%20or,and%20who%20move%20either%20within>

290 BMqT “Müzakirə üçün qeyd: miqrasiya və ətraf mühit”, BMqT Şurası, MC/INF/288, noyabr 2007-ci il; BMqT “Miqrasiya üzrə beynəlxalq dialoq (№ 18), iqlim dəyişikliyi, ətraf mühitin degradasiyası və miqrasiya” 2012-ci il; BMqT “Miqrasiya, ətraf mühit və iqlim dəyişikliklərinə baxış”, 2014-cü il.

291 Justin Lyle “Gürcüstanda ekoloji miqrantların köçürülməsi: siyasətdə, onun icrasında və qavrayışlarda son dəyişikliklər və tendensiyalar”, *ECMI Working Paper No 53*, 2012-ci il.

beynəlxalq və milli qanunlarla müəyyən edilir, ekoloji miqrant və ya çətin vəziyyətə düşmüş miqrant²⁹² anlayışı kimi digərlərinin isə hüquqi cəhətdən mütləq tərfi və çox vaxt substantiv aydınlığı yoxdur. İstifadə ilə bağlı qeyri-müəyyənliyi nəzərə alaraq, maraqlı tərəflər, qanunvericilər və hətta alimlər diskursda əks oluna bilən, lakin immiqrasiya qanunvericiliyi ilə tənzimlənməyən və ya ona cavabdeh olmayan “hüquqdan kənar” terminlər işlətdikdə, problemlər yarana bilər.

Buna aid misal Limin əsərində (2021-ci il) görmək olar: burada müəllif icazəsiz miqrantlardan ibarət qrupun “ucuz” işçi qüvvəsinin instrumental və əvəz olunan mənbəyi kimi istifadəsini asanlaşdırmağa yönəlmiş xüsusi sərt hüquq-mühafizə üsullarının dövlət tərəfindən bu qrupa qarşı istifadəsini göstərmək üçün “krimmiqrasiya” terminindən istifadə edir.²⁹³ Müəllif ABŞ-da ilk növbədə Latın Amerikasına əsilli aşağı ixtisaslı miqrantları hədəf olaraq davam edən tarixi ədalətsizlik kimi “krimmiqrasiya”dan bəhs edir.²⁹⁴ Mərkəzi Asiyadan Rusiyaya gəlmiş miqrantlara qarşı geniş şəkildə istifadə olunan sərt təcrübələrlə də bağlı “krimmiqrasiya” termininin potensial istifadəsi mümkündür.

Beləliklə, miqrasiya terminologiyası dəqiq hüquqi mənbələrə əsaslanmalı və qanunvericilərin, hüquq-mühafizə orqanlarının, KİV-lərin və sadə insanların bu sahədə dilini müəyyənləşdirməlidir.

Bundan əlavə, son illər miqrasiya sahəsində insan hüquqları ilə bağlı tələblər yeni mənə alıb. Bugünkü beynəlxalq publik hüquq miqrant hüquqlarını gücləndirməyə və miqrantı beynəlxalq, milli və yerli səviyyədə miqrasiya siyasəti və idarəçiliyinin mərkəzinə yerləşdirməyə yönəlmiş miqrantlara və miqrasiyaya insan hüquqları əsaslı yanaşmanı təşviq edir. Bununla belə, hüquqi cəhətdən məcburi xarakter daşıyan sənədlərlə gündəlik təcrübə arasında boşluq var. Odur ki, beynəlxalq təşkilatlar və suveren dövlətlərin milli təsisatları statusundan asılı olmayaraq,

292 Qlobal Miqrasiya Qrupu “çətin vəziyyətə düşmüş miqrantları” “...mənsə ölkəsinə qayıtmaq imkanı olmayan və ya qayıtmaq istəməyən, yaşadıkları ölkədə statuslarını nizamlaya bilməyən və onlara başqa dövlətə getmək şəraiti yaradacaq qanuni miqrasiya imkanlarına çıxışı olmayanlar” kimi müəyyən edir.”; W. Gois və K. Campbell “Çətin vəziyyətə düşmüş miqrantlar: mövcud əmək miqrasiyası paradigmasını yenidən düşünməyə çağırış, *Migration and Development*, 2009-cu il, cild 2, No 2, səh. 157-172. DOI: 10.1080/21632324.2013.802126.

293 D. Lim “Aşağı ixtisaslı miqrantlar və immiqrasiya ədalətsizliyinin tarixi reproduksiyası”, *Ethical Theory and Moral Practice*, 2021-ci il, cild 24, səh. 1229-1244, <https://doi.org/10.1007/s10677-021-10240-1>.

294 Yuxarıda qeyd olunan mənbə, səh. 1233-1235.

tənzimlənməyən və (və ya) həssas vəziyyətdə olan miqrantlara xüsusi diqqət yetirməklə, bütün miqrantların hüquqlarını təşviq, təmin və müdafiə etməlidirlər.

6.3 Miqrasiya sahəsində mövcud beynəlxalq hüquqi bazanın əsas prinsipləri

Miqrantlar dünyamızda sosial, mədəni, siyasi və hətta iqtisadi identikliyin yeni formalarının inkişafına xüsusi töhfə verirlər. Yaxşı və ya pis olsa da, suveren dövlətlər bu cür transformasiyanı idarə etməyi hələ də öyrənirlər. Miqrasiyaya insan hüquqları əsaslı yanaşmanı gücləndirmək üçün Qaçqın və miqrantlara dair 2016-cı il Nyu-York Bəyannaməsi iki qeyri-məcburi beynəlxalq sənədin işlənilib hazırlanmasına zəmin yaratdı. Belə ki, Təhlükəsiz, nizamlı və qanuni miqrasiya üzrə Qlobal Pakt (MQP) və Qaçqınlar üzrə Qlobal Pakt (QQP) 2018-ci ilin dekabrında BMT Baş Assambleyası tərəfindən qəbul edildi və miqrant və qaçqınlarla əməkdaşlığın və həmrəyliyin gücləndirilməsi üçün beynəlxalq ictimaiyyətin siyasi iradəsi və ambisiyasını əks etdirmək məqsədi daşıyır.

6.3.1 Təhlükəsiz, nizamlı və qanuni miqrasiya üzrə Qlobal Pakt

MQP-də deyilir ki, *miqrasiya çoxölçülü reallıqdır və onu dövlət siyasətinin yalnız bir sektoru vasitəsilə həll etmək mümkün deyil.*²⁹⁵ Deməli, miqrasiya problemləri ilə bağlı qlobal həllər və məsuliyyət tələb olunur. MQP, digər məsələlərlə yanaşı, bu kimi məqsədlər daşıyır: a) Miqrasiya ilə əlaqəli sərhəd idarəçiliyi, insan qaçaqmalçılığı və alveri, miqrantların sənədləşdirilməsi və inklüziyası, qaytarılması, köçürülməsi və readmissiyası kimi geniş spektrli məsələlərə müvafiq cavab tapmaq; b) Diaspor fəaliyyətini və pul köçürmələrini daha yaxşı idarə etmək və asanlaşdırmaq və c) Yerli, milli və beynəlxalq səviyyədə rəhbər prinsipləri müəyyən etməklə və bu günün və sabahın miqrasiya çağırışlarına cavab verməklə beynəlxalq əməkdaşlığa şərait yaratmaq.

295 BMT "Təhlükəsiz, nizamlı və qanuni miqrasiya üzrə Qlobal Pakt", (A/RES/73/195), 2018-ci il, <https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRES%2F73%2F195&Language=E&>.

MQP insan hüquqlarının universallığı, qanunun aliliyi, vahid cəmiyyət və hökumət yanaşması, gender və uşaqlara həssas yanaşma, milli suverenlik və paktın hüquqi cəhətdən qeyri-məcburi xarakteri kimi 10 prinsipə əsaslanır. Yerli, milli, regional və supramilli səviyyədə miqrasiya siyasətlərini tətbiq edərkən suveren dövlətlər üçün oriyentir kimi təhlükəsiz, nizamlı və qanuni miqrasiyanın 23 konkret məqsədi bu sənəddə təsbit olunur. MQP-nin “Hökumətlər səviyyəsində müzakirə edilmiş və razılaşdırılmış nəticələr” adlı 16-cı paragrafına əsasən, həmin məqsədlər bunlardır:

1. Dəqiq və bölgüsü aparılmış məlumatlar toplamaq və bu məlumatları fakt əsaslı siyasətlər üçün zəmin kimi istifadə etmək;
2. İnsanları öz ölkəsini tərk etməyə məcbur edən mənfi aparıcı qüvvələri və struktur amillərini minimuma endirmək;
3. Miqrasiyanın bütün mərhələlərində dəqiq informasiyanı vaxtında təqdim etmək;
4. Bütün miqrantların həqiqi şəxsiyyəti təsdiq edən sənədlərə və digər müvafiq sənədlərə malik olmasını təmin etmək;
5. Qanuni miqrasiya yollarının əlçatanlığını və çevikliyini artırmaq;
6. Ədalətli və etik şəkildə işə qəbul prosesini asanlaşdırmaq və layiqli işi təmin edən şərtlərə zəmanət vermək;
7. Miqrasiya sahəsində həssaslığı azaltmaq və aradan qaldırmaq;
8. Həyatları xilas etmək və itkin düşmüş miqrantlarla bağlı əlaqələndirilmiş beynəlxalq səyləri təşkil etmək;
9. Miqrant qaçaqmalçılığına qarşı transmilli cavab tədbirlərini gücləndirmək;
10. Beynəlxalq miqrasiya kontekstində insan alverinin qarşısını almaq, bu cinayətlə mübarizə aparmaq və onun kökünü kəsmək;
11. Sərhədləri inteqrasiyalı, təhlükəsiz və əlaqələndirilmiş şəkildə idarə etmək;
12. Müvafiq yoxlama, qiymətləndirmə və istiqamətləndirmə üçün miqrasiya prosedurlarında müəyyənliyi və proqnozlaşdırmanı gücləndirmək;
13. Miqrantların saxlanması yalnız son tədbir kimi istifadə etmək və alternativlər üzərində işləmək;
14. Miqrasiya dövrü ərzində konsulluq müdafiəsini, yardımı və əməkdaşlığı gücləndirmək;
15. Miqrantların əsas xidmətlərə çıxışını təmin etmək;
16. Miqrantlara və cəmiyyətlərə tam inklüzivliyi və sosial birliyi həyata keçirmək üçün səlahiyyət vermək;
17. Ayrı-seçkiliyin bütün formalarını aradan qaldırmaq və miqrasiya haqqında təsəvvürləri formalaşdırmaq üçün fakt əsaslı ictimai diskursu təşviq etmək;

18. Bacarıqların inkişafına sərmayə yatırmaq və bacarıqların, ixtisasların və sənətlərin qarşılıqlı tanınmasını asanlaşdırmaq;
19. Bütün ölkələrdə miqrantların və diasporların davamlı inkişafa hərtərəfli töhfə verməsi üçün şərait yaratmaq;
20. Pul baratlarının daha sürətli, təhlükəsiz və ucuz köçürülməsini təşviq etmək və miqrantların maliyyə inklüzivliyini artırmaq;
21. Təhlükəsiz və ləyaqətli qayıdışın və readmissiyanın, eləcə də dayanıqlı reinteqrasiyanın asanlaşdırılması istiqamətində əməkdaşlıq etmək;
22. Sosial təminat hüquqlarının və qazanılmış müavinətlərin köçürülməsi üçün mexanizmlər yaratmaq;
23. Təhlükəsiz, nizamlı və qanuni miqrasiya üçün beynəlxalq əməkdaşlığı və global tərəfdaşlığı gücləndirmək.²⁹⁶

6.3.2 Qaçqınlar üzrə Qlobal Pakt

QQP²⁹⁷ beynəlxalq həmrəyliyin gücləndirilməsi, qaçqınların və onları qəbul edən icmaların hüquqlarının təmin edilməsi üçün başqa bir vacib və əsas alətdir. QQP-nin məqsədləri bunlardır: a) Qəbul edən ölkələrin yükünü yüngülləşdirmək, qaçqınlara və yerli icmalara fayda vermək; b) Qaçqınların özünə inamını artırmaq; c) Üçüncü ölkələrdə həll yollarına çıxışı genişləndirmək və d) Təhlükəsizlik və ləyaqətli qayıdış üçün mənşə ölkələrində müvafiq şəraiti dəstəkləmək.

QQP siyasi iradəni səfərbər etməklə və suveren dövlətlərlə digər müvafiq maraqlı tərəflər arasında daha ədalətli, davamlı və proqnozlaşdırılan töhfələrə şərait yaratmaqla bu məqsədlərə nail olmağı hədəfləyir. QQP məcburi miqrasiyanı və yerdəyişməni 2030-cu il Gündəliyi və Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri (DİM) ilə əlaqələndirir və qaçqınların DİM-lərə nail olmaq işinə cəlb olunmasını təmin etmək üçün müvafiq sözlərə dəstək verir.

Qeyd etmək lazımdır ki, BMT Baş Assambleyası (A/RES/71/1, Əlavə I) tərəfindən qəbul edilmiş QQP onun ayrılmaz hissəsi olan Qaçqınlarla bağlı cavab tədbirləri üzrə kompleks çərçivəni (QTKÇ) ehtiva edir. Çoxsaylı maraqlı tərəflərin, o cümlədən milli və yerli hakimiyyət orqanlarının, beynəlxalq təşkilatların, beynəlxalq

²⁹⁶ Yuxarıda qeyd olunan mənbə.

²⁹⁷ BMT "Qaçqınlar üzrə Qlobal Pakt", 2018-ci il, <https://www.unhcr.org/5c658aed4.pdf>

maliyyə institutlarının, regional təşkilatların, regional koordinasiya və tərəfdaşlıq mexanizmlərinin, vətəndaş cəmiyyətindən olan tərəfdaşların, dini təşkilatların və elmi dairələrin, özəl sektorun, KİV-lərin və bilavasitə qaçqınların iştirakı ilə yanaşma məhz QTKÇ əsasında işlənib hazırlanmalıdır.²⁹⁸

QQP-də dəstəyə ehtiyacı olan bu kimi sahələr müəyyən edilib: 1) İcazə və qəbul, xüsusilə erkən xəbərdarlıq, hazırlıq və fəvqəladə halların planlaşdırılması, təxirəsalınmaz qəbulun təşkili, təhlükəsizlik və mühafizə, qeydiyyat və sənədləşdirmə və s.; 2) Qəbul edən icmaların xüsusən təhsil, mənzil, ərzaq təhlükəsizliyi, qidalanma, enerji və təbii ehtiyatların idarə edilməsi və s. sahələrdə dayanıqlılığını gücləndirmək üçün icma ehtiyaclarının ödənilməsi; 3) Həll yollarının axtarışı və asanlaşdırılması, o cümlədən məcburi miqrasiyanın səbəblərini aradan qaldırmaqla və qaçqınlarla bağlı vəziyyətin başlanğıcından həll yollarını planlaşdırmaqla. Bununla əlaqədar olaraq, bu kimi tədbirlər nəzərdə tutulub: mənşə ölkələrinə dəstək və könüllü repatriasiya, köçürülmə, üçüncü ölkələrə qəbul üçün əlavə yollar, yerli inteqrasiya və yerli, milli və regional səviyyədə digər həll yolları.

6.3.3 BMT-nin daxili köçkünlük üzrə Rəhbər Prinsipləri

BMT-nin daxili köçkünlük üzrə Rəhbər Prinsipləri²⁹⁹ 1998-ci ildə BMT-nin İnsan Hüquqları Komissiyasına təqdim edilmiş 30 prinsipdən ibarətdir və məcburi olmayan hüquqi sənəddir. Rəhbər Prinsiplər beynəlxalq publik hüququ, beynəlxalq insan hüquqları hüququnu və beynəlxalq adəti əks etdirir və onlara uyğun hazırlanıb. Prinsiplər məcburi köçkünləri qorumaq və onlara kömək etmək, köçkünlüyün səbəblərindən asılı olmayaraq həmin şəxslərin müdafiəsini təmin etmək, yardım və müdafiə ehtiyaclarını nəzarətdə saxlamaq üçün milli hökumət öhdəliklərinin monitorinqində mühüm alət olaraq qalır.

Prinsiplər köçkünlüyün müxtəlif mərhələlərində məcburi köçkünlər üçün müdafiə tədbirləri ətrafında strukturlaşdırılıb: a) Köçkünlükdən qorunmaq (5-9-cu prinsiplər); b) Köçkünlük zamanı müdafiə (10-23-cü prinsiplər); c) Humanitar yardım (24-27-ci prinsiplər); d) Qayıdış, məskunlaşma və reinteqrasiya zamanı müdafiə (28-30-cu prinsiplər).

298 BMT "Qlobal pakt", Əlavə I (paraqraflar 1-16), <https://www.unhcr.org/57e39d987>.

299 HMKO "Daxili köçkünlük üzrə Rəhbər Prinsiplər", 1998-ci il. <https://www.internal-displacement.org/sites/default/files/publications/documents/199808-training-OCHA-guiding-principles-Eng2.pdf>.

Rəhbər Prinsiplərdə nəzərdə tutulub ki, beynəlxalq və daxili qanunvericiliyə əsasən məcburi köçkünlər öz ölkələrində digər şəxslərlə eyni hüquq və azadlıqlardan tam bərabər şəkildə istifadə etmək hüququna malikdirlər (1-ci prinsip). Onlar irqinə, dərisinin rənginə, cinsinə, dilinə, dininə və ya inanclarına, siyasi və ya digər əqidəsinə, milli, etnik və ya sosial mənşəyinə, hüquqi və ya sosial statusuna, yaşına, əlilliyinə, əmlak vəziyyətinə, doğumuna və ya istənilən digər oxşar meyarlara və (və ya) məcburi köçkün olmasına görə hər hansı hüquq və azadlıqlarla bağlı ayrı-seçkiliyə məruz qalmamalıdır (4-cü prinsip).

Prinsiplər BMT-nin öz dövlətlərini məcburi köçkünlərin qida, su, mənzil, sığınacaq, tibbi xidmət və sanitariya (18-ci prinsip), ləyaqət və təhlükəsizlik (8-ci prinsip), təhsil (23-cü prinsip), ailə həyatına hörmət (17-ci prinsip), öz əmlakını və mülkünü geri almaq (21-ci prinsip) hüquqlarını təmin etməyə çağırır. Hər bir məcburi köçkün sərbəst hərəkət etmək hüququna və öz yaşayış yerini seçmək azadlığına malikdir (14-cü prinsip). Məcburi köçkünlər düşərgədə güclə yerləşdirilməməli və ya saxlanılmamalıdır. Əgər müstəsna hallarda bu cür yerləşdirilmə və ya saxlanılma zəruridirsə, bu, mövcud şəraitin tələb etdiyi müddətdən artıq davam etməməlidir (12-2-ci prinsip).

Eyni zamanda, prinsiplərə əsasən, məcburi köçkünlər başqa ölkədə sığınacaq axtarmaq (15 “c” prinsipi) və həyatları, təhlükəsizliyi, azadlığı və (və ya) sağlamlığı risk altında olacaq istənilən yere məcburi qaytarılmadan və ya köçürülmədən müdafiə olunmaq hüquqlarına malik olmalıdırlar (15 “d” prinsipi). Əlavə etmək lazımdır ki, məcburi köçkünlərə humanitar yardımın göstərilməsi üçün əsas vəzifə və məsuliyyət milli hakimiyyət orqanlarının üzərinə düşür (25-1-ci prinsip). Müvafiq beynəlxalq humanitar təşkilatlar və digər aidiyyəti subyektlər məcburi köçkünlərə dəstək üçün öz xidmətlərini təklif etmək hüququna malikdirlər və buna razılığın özbaşına verilməməsi yolverilməzdir, xüsusən də əgər əlaqədar orqanlar tələb olunan humanitar yardımı göstərmək iqtidarında və ya niyyətində deyillərsə (25-2-ci prinsip).

6.4 Əlavə materiallar

6.4.1 Miqrasiya etmək hüququ

İstinad üçün vəsaitlər və əlavə ədəbiyyat

- ◆ AŞ/AİHM “Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası ilə əlaqəli presedent hüququna dair bələdçi. İmmiqrasiya”, 31 avqust 2021-ci il, https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Immigration_ENG.pdf
- ◆ Fundamental Hüquqlar Agentliyi “Sığınacaq, sərhədlər və immiqrasiya ilə bağlı Avropa hüququna dair məlumat kitabı” 2020-ci il nəşri, https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2020-handbook-law-asylum-migration-borders-2020-ed_en.pdf

Tematik misallar

Ölkəni tərk etmək hüququnun dövlət(lər) tərəfindən pozulub-pozulmadığını və aşağıda göstərilən şəxslərə və hallara hansı beynəlxalq hüquqi sənədlərin şamil olunduğunu müzakirə edin.

1. Musala Türkiyədən olan kürd əsilli kişidir. O, İsveçdə siyasi qaçqın statusu almaq üçün müraciət etsə də, müraciətə rədd cavabı verilib. Əvvəlcə İsveç orqanları onun qalmasına icazə versələr də, sonra Musala terror fəaliyyətində şübhəli bilindiği üçün ona ölkədən çıxarılmaq qərarı təqdim olunub. Lakin bu qərar icra olunmayıb və əvəzində İsveç orqanları Musalanın hərəkətlərinə və yaşayış yerinə ciddi nəzarət və monitoring etməyi üstün tutublar. O, yaşadığı bələdiyyədə qalmalı idi, yaşayış yerini tərk edə bilməzdi və həftədə üç dəfə polisə özü barədə xəbər verməli idi. Eyni zamanda, o, polisin ilkin icazəsi olmadan yaşadığı bələdiyyəni tərk edə və ya yaşadığı yeri və iş yerini dəyişə bilməzdi. Məhkəmə dinləmələri zamanı Musala şübhəli bilindiği bütün terror fəaliyyətlərini dəfələrlə təkzib edib.³⁰⁰

300 İHK “Kommünike No 456/1991, İsmət Celepli İsveçə qarşı”, 1991-ci il, <http://sim.law.uu.nl/SIM/CaseLaw/fulltextccpr.nsf/160f6e7f0fb318e8c1256d410033e0a1/8e0ba5a929249a7041256d640047085e?OpenDocument>

2. Suaz siyasi baxışlarına görə təqiblərə məruz qaldığından Liviyanı tərk etməyə məcbur olmuş Liviya vətəndaşıdır. O, İsveçrədə sığınacaq alıb. Həyat yoldaşı və uşaqları orada ona qoşulmaq istəyib, lakin Liviya-Tunis sərhədində dayandırılıb. Onların pasportları müsadirə edilib. Suazın həyat yoldaşı pasportları geri almaq üçün bir neçə uğursuz cəhd edib.
3. Miriam liviyalı tələbədir. O, boşanmış anası ilə Mərakeşdə yaşayır və bu ölkədə yaşamaq icazəsinə malikdir. Miriam təhsilini davam etdirmək üçün Fransaya getmək məqsədilə Mərakeşdəki Liviya Konsulluğuna pasportla bağlı müraciət edib.

Miriam iddia edir ki, onun bütün müraciətləri heç bir qanuni və legitim əsas olmadan rədd edilib. O qeyd edir ki, yetkin olsa da, hər hansı zəruri sənədi rəsmən əldə etmək üçün ərizə formasına (Liviya Ərəb Cəmahiriyyəsində yaşayan) atasının Liviya Xarici İşlər Nazirliyi tərəfindən təsdiq edilmiş icazəsini əlavə etməli idi.

Miriam əlavə edir ki, Liviya konsulu başqa təfərrüatlar vermədən bəyan edib ki, müvafiq qaydalara əsasən, o, pasport verə bilməz, lakin Liviya Ərəb Cəmahiriyyəsinə getməyə icazə verən müvəqqəti səyahət sənədi təqdim edə bilər. Liviya hakimiyyəti pasportu verməkdən imtina edib. Nəticədə, Miriam Monpelye Universitetinə qəbul ola bilməyib.³⁰¹

6.4.2 Qanuni miqrasiya etimologiyası

İstinad üçün vəsaitlər və əlavə ədəbiyyat

- ◆ BMqT “Miqrasiya terminlərinin izahlı lüğəti”, 2019-cu il, https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_34_glossary.pdf
- ◆ Avropa Komissiyası “Avropa Miqrasiya Şəbəkəsinin sığınacaq və miqrasiya məsələləri üzrə izahlı lüğəti”, tarixsiz, https://home-affairs.ec.europa.eu/networks/european-migration-network-emn/emn-asylum-and-migration-glossary_en

301 İHK “Kommünike No 1107/2002, Loubna El Gharim Liviya Ərəb Cəmahiriyyəsinə qarşı işi”, U.N. Doc. CCPR/C/82/D/1107/2002, 2004-cü il.

Müzakirə üçün suallar

1. Nə üçün hər bir qaçqın miqrantdır, amma hər bir miqrant qaçqın deyil?
2. Qaçqın, əlavə himayə altında olan şəxs və məcburi köçkün arasında fərq nədir?
3. Bu fəsildə nəzərdən keçirilmiş hansı terminləri ölkənizin miqrasiya üzrə hüquqi bazasına daxil etmək yaxşı olardı?

Tematik misallar

Aşağıdakı hekayələrdə təsvir olunmuş əsas kişi personajların hüquqi statusunu (statuslarını) təsvir edin. Onların qaçqın və ya köçkün kimi tanınıb-tanınmaması, əsas personajlara hansı növ yardım və hüquqların təyin edilməsi və (beynəlxalq və milli səviyyədə) hansı hüquqi sənədlərin müxtəlif şəxslərə və hallara şamil olunması barədə düşünün.

1. Ukrayna vətəndaşı ilə evli olan İldar Ukraynanın şərqindəki Xarkov şəhərində yaşayıb-oxuyurdu. Regionda münaqişə başlayandan sonra İldar həyat yoldaşı ilə öz vətəni Azərbaycana qayıtmaq qərarına gəlir. Yolda, Polşanın Katovitse şəhərində onlar çətin vəziyyətə düşür (və tez bir zamanda onların pulu qurtarır), burada BMqT və Polşa Hökumətinin nümayəndələri onları Buxarestə nəqliyyatla təmin etmək üçün birgə tədbirlər görür. Sonra onlar Buxarestdən Bakıya gedəcəklər.
2. Sayaz 6 yaşında olanda onun ailəsi Azərbaycandan İraqa köçüb. Bir neçə ildən sonra onun atası və qardaşı həmin ölkədə münaqişə nəticəsində dünyasını dəyişib. Təxminən eyni vaxtda Sayaz da yerli hakimiyyət orqanları tərəfindən anası və kiçik qardaş-bacısından ayrılaraq saxlanılıb. Azərbaycan Hökumətinin öz vətəndaşlarını repatriasiya etmək yanaşması və prinsipial qərarı əsasında o, 14 yaşında olarkən Azərbaycana qayıda bilib. Sonra Sayaz doğma kəndində nənəsinə və digər qohumlarına yenidən qovuşub və qohumlarının və yerli icma nümayəndələrinin köməyi ilə məktəbə getməyə başlayıb. Bununla belə, Sayaz və onun nənəsi bir sıra problemlərlə üzləşib: onlar məktəb ləvazimatlarını ala və Sayazın nəqliyyat xərclərini daima ödəyə bilməyiblər ki, bu da onun məktəbdə davamiyyətinə mənfi təsir göstərib.

3. Marat üçüncü nəsil fermerdir. Son illər baş vermiş quraqlıqlar və torpaq sürüşmələri nə vaxtsa kifayət qədər münbit torpaqların böyük hissəsini yararsız hala gətirib. Onlarla hektar məhsuldar torpaq eroziya və şoranlaşmaya məruz qalaraq məhv olub. Quraqlıq və ətraf mühitin degradasiyası Maratın itkilərinin intensivliyini və tezliyini daha da artırıb və o, ferma evini tərk edərək həyat yoldaşının kəndindəki kiçik bir evə köçməyə məcbur olub. Bir neçə il keçməsinə baxmayaraq, stabil gəlirinin olmaması Maratın fermadakı evini bərpa etmək üçün kifayət qədər pul toplaya bilməməsinə səbəb olub. Buna görə də Marat həyatının ən çətin qərarını verib: o, həyat yoldaşını evdə qoyub Türkiyəyə tikintidə işləməyə gedəcək.

6.4.3 Tənzimlənməyən vəziyyətdə olan miqrantlar

İstinad üçün vəsaitlər və əlavə ədəbiyyat

- ◆ AŞ/İnsan Hüquqları üzrə Komissarlıq “Tənzimlənməyən vəziyyətdə olan miqrantların hüquqları ilə bağlı mövqelər”, *CommDH/PositionPaper (2010)5*, Strasburq, 24 iyun 2010-cu il, [https://rm.coe.int/ref/CommDH/PositionPaper\(2010\)5](https://rm.coe.int/ref/CommDH/PositionPaper(2010)5)
- ◆ P. Babis və başqaları “Azərbaycanda qaçqınların integrasiya siyasətinə dair yol xəritəsi üçün tövsiyələr”, MSİBM, Praqa Prosesi, 2018-ci il, <https://www.pragueprocess.eu/en/migration-observatory/publications/33-reports/168-recommendations-for-the-roadmap-to-refugee-integration-policy-in-azerbaijan>
- ◆ Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Miqrasiya Şəbəkəsi “Həssas vəziyyətdə olan miqrantlar üçün ölkədə müntəzəm qəbul və qalmaq yolları”, Təlimat xarakterli qeyd, 2021-ci il, https://migrationnetwork.un.org/sites/g/files/tmzbd1416/files/docs/guidance_note-regular_pathways_for_admission_and_stay_for_migrants_in_situations_of_vulnerability_final.pdf
- ◆ İHAK “Həssas vəziyyətdə olan miqrantların hüquqlarının müdafiəsi üzrə praktiki təlimatlarla gücləndirilmiş prinsiplər və təlimatlar”, 2017-ci il, <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Migration/PrinciplesAndGuidelines.pdf>

Tematik misallar

Zəhmət olmasa, aşağıda təsvir edilmiş şəxslərə və hallara şamil olunan beynəlxalq və milli hüquqi sənədlərin növlərini həmkarlarınızla müzakirə edin. Kimlər və nə üçün həssas vəziyyətdə olan şəxslər kimi tanınmalıdır?

1. İraq, Fələstin əraziləri, Somali və Suriyadan olan 4 nəfər Moskvanın Şeremetyevo hava limanından keçməklə səyahət edirdi və onların Rusiyaya girişinə rədd cavabı verilib. Onlardan üçü hava limanının tranzit zonasında beş-səkkiz ay arasında, qrupun dördüncü üzvü, Somalidən olan şəxs isə iki ilə yaxın vaxt keçirib.³⁰² Ölkənin hüquq-mühafizə orqanları onlara heç bir status vermədiyi üçün dörd nəfərin hamısı statussuz və ya sənədsiz və yoxsul vəziyyətdə qalıb.
2. Yeddi nəfər Tacikistan vətəndaşı Türkiyənin İstanbul şəhərinə gələrkən həbs edilib. Bəzi KİV-lər polis əməliyyatını İŞİD-ə yaxın olması iddia edilən dairələri hədəfə almaq kimi qələmə verərək 7 tacik işçini qadağan olunmuş dini məktəbin davamçısı kimi təsvir etsələr də, Türkiyə polisinin sözcüsü onların ölkədə qanunsuz olduğu üçün həbs edildiyini bildirib. Türkiyənin hakimiyyət orqanları ölkənin ictimai təhlükəsizliyi üçün təhdid barədə iddianı əsas gətirərək sözügedən şəxslərin ölkədən çıxarılaraq Tacikistana qaytarılması qərarını verib.³⁰³ Tacikistan hakimiyyəti həmin yeddi nəfər əməkçi miqranta qarşı heç bir iş başlatmayıb, habelə bu (və ya istənilən) şəxslərin Tacikistanda dini məktəbdə təhsil almalarına görə təqiblə üzləşə biləcəyini nümayiş etdirən heç bir sübut təqdim edilməyib, o şərtlə ki, müvafiq dini məktəb İslam ekstremist qrupları ilə əlaqədə deyil.

302 Z.A.-nın və başqalarının Rusiya qarşı işinə dair AİHM-in 2018-ci il 18 aprel tarixli qərarı, <https://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-6063568-7803651>.

303 M.N.-in və başqalarının Türkiyəyə qarşı 40462/16 nömrəli şikayət ərizəsinə dair AİHM-in 2022-ci il 21 iyun tarixli qərarı, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-217813>

6.4.4 İnsan alveri qurbanları və qaçaqmalçılıq yolu ilə gətirilən miqrantlar

İstinad üçün vəsaitlər və əlavə ədəbiyyat

- ◆ BMNCİ “İnsan alveri indikatorları”, tarixsiz, https://www.unodc.org/documents/human-trafficking/HT_indicators_E_LOWRES.pdf
- ◆ GRETA “Avropa Şurasının “İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında” Konvensiyasının Azərbaycan tərəfindən icrasına dair hesabat”, İkinci qiymətləndirmə hesabatı, 2018-ci il, <https://rm.coe.int/greta-2018-17-fgr-aze-en/16808f11a5>
- ◆ M. Vainomaa və I. Hainzl “İnsan alveri nədir?”, Təlimçi üçün vəsait, MSİBM, Praqa Prosesi, 2019-cu il, <https://www.pragueprocess.eu/en/migration-observatory/publications/document?id=192>

Tematik misallar

Zəhmət olmasa, aşağıdakı hekayələrdə müşahidə etdiyiniz insan alveri və qaçaqmalçılığının hüquqi modullarını/elementlərini təhlil və müzakirə edin.

1. Lola çox kasıb idi və onun mənşə ölkəsi Moldovada imkanları çox az idi. Lolanın vəziyyəti təhsilini dayandırmağa məcbur etdi və o çox işləyirdi, çünki anası və azyaşlı uşaqları onun himayəsində idi. Lolanın qazancı ailəsinin xərclərini ödəmək üçün heç vaxt çatmırdı. O, Birləşmiş Ərəb Əmirliklərində (BƏƏ) iş təşkil edən Moldova agentliyinin elanını qəzetdə görür. Agentlikdə görüşdüüyü adamlar Lolaya deyirlər ki, o, vətəninə qazana biləcəyindən 6 dəfə çox məbləğ - ayda 3.500 avroya xadimə və müşayiətçi işləyə bilər.

Lola agentliyin xidmət haqqını ödəmək üçün borc pul tapır və BƏƏ-yə səfər etmək üçün qonşularından əlavə 1.500 avro götürür. Dubaya gələndə hava limanında onu bir kişi qarşılayır, şəhərdən kənardakı yerləşən kiçik mənzilə gətirir və guya müqavilələr hazırlamaq və işini rəsmiləşdirmək üçün pasportunu götürür. Lola maaş alır, lakin bütün həftəni, istirahət günləri olmadan, gündə 18-20 saat işləyir. Lola işdən gedə biləcəyini soruşduqda və pasportunu geri tələb etdikdə, işəgötürən ona üç illik müqavilə imzaladığını

və bu qanuni öhdəlikdən boyun qaçıra bilməyəcəyini deyir. Lola hədə-qorxuya məruz qaldığını və tələyə düşdüyünü hiss edir.

2. Serbiyalı fermer İvan qeyri-müəyyən məbləğdə maddi gəlir əldə etmək niyyətilə 5 suriyalıni öz mikroavtobusunda Serbiya-Aİ sərhədini keçməyə dəvət edir. Suriyalılar onun avtomobilinə mindikdən sonra İvan əvvəlcədən təyin edilmiş marşrutla, Serbiyanın Buyanovats şəhərindəki avtovağzalda doğru hərəkət etməyə başlayır. Razılaşdırılmış plan ondan ibarət idi ki, suriyalılar sonra Almaniya səfər etmək üçün Buyanovatsdan Belqrada avtobusla yola düşməli idi. İvan Buyanovatsa yaxınlaşdıqda, avtomobilini magistral yolda saxlayır və suriyalılara Buyanovats avtovağzalına tərəf işarə edərək, maşını tərk etməyi əmr edir. Bu zaman yaxınlıqdakı sərhəd-keçid məntəqəsindən sərhəd polisi mikroavtobusa yaxınlaşaraq Serbiya ərazisindən tranzitin və ya daşınmanın qarşısını alır.³⁰⁴
3. Portuqaliyanın kiçik bir bələdiyyəsində müxtəlif ölkələrin vətəndaşları arasında qarışıq nikahların sayında şübhəli artım aşkar edilib.³⁰⁵ Cinayətkar qrup saxta nikahların təşkilində şübhəli bilinib və portuqaliyalı qadınlar heç vaxt tanış olmadıqları pakistanlı kişilərlə nikaha cəlb olunub. Bunun müqabilində qadınlar nağd ödəniş alıb. Cütlüklər evlənmək üçün Belçikaya gedib və burada onların "həyat yoldaşları" (böyük ehtimalla saxta) Belçika şirkətlərində tezliklə işə götürülüb. Şirkətlərin səhmlərini almaqla ərlərə Aİ-də qalmaq, yaşamaq icazəsi əldə etmək, sosial və digər müavinətlər almaq icazəsi verilib. Qadınlar isə polis və immiqrasiya yoxlamaları üçün vaxtaşırı Belçikaya qayıdıblar. Yaşayış yeri qanunla təmin edildikdən sonra pakistanlı kişilər portuqal arvadlarını boşayacaq və pakistanlı (əvvəlki) arvad və uşaqlarını Aİ-yə gətirəcəklər.

304 BMNCİ "Presedent hüququnun "Sherloc" məlumat bazası, Serbiyanın Buyanovats birinci instansiya məhkəməsinin K. br. 105/16 nömrəli qərarı, faktların qısa xülasəsi", https://sherloc.unodc.org/cld//case-law-doc/migrantsmugglingcrimetype/srb/2016/k._br._10516.html?lng=en&tmpl=sherloc

305 Eurojust "Amudanın işi: portuqaliyalı qadınları Belçikada tənzimlənməyən pakistanlı immiqrantlarla saxta nikahlara cəlb edən cinayətkar dəstənin ləğv edilməsi", https://www.eurojust.europa.eu/sites/default/files/assets/sham_marriage_the_amouda_case.pdf

4. Begimay Kosovo vətəndaşdır.³⁰⁶ Bu qadın pasport nəzarətindən keçdikdən sonra İstanbul hava limanında saxlanılıb və sərhəd nəzarəti əmədaşına böyrəyini “vermək” üçün Kosovodan gəldiyini bildirib. Hava limanında o, həkim tərəfindən dərhal müayinə olunub və həkim onun səhhətinin ağır olması və səyahət edə bilməyəcəyi qənaətinə gəlib.

Növbəti il dövlət ittihamçısı müvafiq işi məhkəmədə təqdim edərkən bildirib ki, bu, “X” klinikasında orqan transplantasiyasından sonra standart təcrübədir. Qurbanlar öz vəzifəsini icra etmiş olduqda, əməliyyatdan sonra mümkün qədər tez evə buraxılıb öz ölkələrinə göndərilirdi, onların sonrakı müalicəsi üçün heç bir sənəd verilmirdi və ya gələcək rifahı barədə heç kim narahat olmurdu. Begimay isə həkimin müayinəsindən sonra təcili tibbi yardım almaq üçün dərhal xəstəxanaya aparıldı. O, polisə bu yaxınlarda əməliyyat olunduğu və naməlum şəxsə insan orqanının transplantasiyası üçün böyrəyinin çıxarıldığı barədə ilkin məlumat verdi.

6.4.3 Miqrasiya sahəsində mövcud beynəlxalq hüquqi bazanın əsas prinsipləri

İstinad üçün vəsaitlər və əlavə ədəbiyyat

- ◆ BMT “Təhlükəsiz, nizamlı və qanuni miqrasiya üzrə Qlobal Pakt”, (A/RES/73/195), 2018-ci il, https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_73_195.pdf
- ◆ Miqrasiya üzrə Qlobal Pakt - Təhlükəsiz, nizamlı və qanuni miqrasiya üzrə Qlobal Pakt, ‘Hökumətlər səviyyəsində müzakirə edilmiş və razılaşdırılmış nəticələr’, 2018-ci il, https://refugeesmigrants.un.org/sites/default/files/180713_agreed_outcome_global_compact_for_migration.pdf
- ◆ İHAK “Təhlükəsiz, nizamlı və qanuni miqrasiya üzrə Qlobal Paktın yekun layihəsinin qeyri-rəsmi təhlili”, 2022-ci il, <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Migration/GCMInformalAnalysis.pdf>

306 Ərazi kimi Kosovoya bu cür istinad BMT Təhlükəsizlik Şurasının 1244 nömrəli qətnaməsinə tam uyğunluq və Kosovonun statusuna xələl gətirməmə kimi başa düşülməlidir.

- ◆ BMqT “Miqrasiya və 2030-cu ilə qədər gündəlik”, Praktiklər üçün bələdçi, 2018-ci il, <https://publications.iom.int/books/migration-and-2030-agenda-guide-practitioners>
- ◆ HMKO “Daxili köçkünlük üzrə Rəhbər Prinsiplər”, 1998-ci il, <https://www.internal-displacement.org/sites/default/files/publications/documents/199808-training-OCHA-guiding-principles-Eng2.pdf>

Təhlükəsiz, nizamlı və qanuni miqrasiya üzrə Qlobal Pakt və Qaçqınlar üzrə Qlobal Pakt

Müzakirə üçün suallar

1. *Beynəlxalq ictimaiyyət MQP və QQP ilə nəyə nail olmaq istəyir? MQP və QQP-nin əsas məqsədləri hansılardır?*
2. *MQP və ya QQP-nin milli suveren hüquqlara hər hansı təsiri varmı?*
3. *MQP və ya QQP milli dövlətlər üçün hüquqi öhdəliklər yaradırmı? Qlobal paktlar suveren dövlət(lər) üçün hər hansı birbaşa maliyyə öhdəlikləri yaradırmı? Nə üçün yaradır/yaratmır? Zəhmət olmasa, fikrinizi izah edin.*
4. *MQP və QQP tənzimlənməyən miqrasiyaya və tənzimlənməyən vəziyyətdə olan miqrantlara necə təsir edirlər?*
5. *MQP və ya QQP miqrasiya sahəsində milli və ya supramilli səviyyədə hüquqi cəhətdən məcburi olan və ya olmayan hər hansı digər sazişləri əvəz edirmi?*

BMT-nin daxili köçkünlük üzrə Rəhbər Prinsipləri

Müzakirə üçün suallar

2020-ci ilin sonuna olan vəziyyətə görə, Azərbaycanda təxminən 735.000 məcburi köçkün yaşayırdı ki, onlardan 651.000 nəfəri əvvəlki illərdə keçmiş Dağlıq Qarabağ münafişəsi səbəbindən məcburi köçkün vəziyyətinə düşmüşdü. 2020-2021-ci illərdə keçmiş Dağlıq Qarabağdakı hərbi əməliyyatlar yenidən başladıqdan sonra 84.000 nəfər yeni məcburi köçkün qeydə alınmışdı.

Azərbaycan Respublikası Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsi ölkə ərazisindəki məcburi köçkünlərə cavabdehdir. Komitə Məcburi Köçkünlərin Vahid Onlayn Məlumat Bazasını idarə edir və burada hər bir məcburi köçkünün doğum tarixi, köçkün olduğu bölgə və hazırkı ünvan kimi demoqrafik informasiya toplanılır. Bu informasiya məcburi köçkünlərə verilən aylıq müavinətlərin təyin edilməsi işinin əsasını təşkil edir. Yeni məcburi köçkünlər haqqında məlumatların cins üzrə bölgüsü yalnız qismən aparılır.

Azərbaycan Hökuməti məcburi köçkünlərə yardım və aylıq müavinətlərin nağd şəkildə verilməsi üçün maliyyə vəsaiti ayırır. 2020-ci ildə ölkədəki məcburi köçkünlərin mənzil şəraitinin yaxşılaşdırılması üçün 42,5 milyon manat (təxminən 23,25 milyon avro) əlavə vəsait ayrılıb. Qlobal yerdəyişmə indeksinə əsasən,³⁰⁷ Azərbaycanda daxili yerdəyişmələrin təxmin edilən iqtisadi təsiri təqribən 147,6 milyon avroya bərabərdir ki, bu da (2021-ci il üçün) ölkə ÜDM-nin 0,29%-ni təşkil edir.

Azərbaycan Hökuməti tərəfindən həyata keçirilən tədbirlərdən hansıları Rəhbər Prinsiplərdə təsbit olunmuş müddəalara uyğun gəlir? Hansı əlavə tədbirlər tələb oluna bilər?

307 Daxili Yerdəyişmələr üzrə Monitoring Mərkəzi “Daxili yerdəyişmələr indeksinə dair hesabat”, Azərbaycan, 2021-ci il, https://www.internal-displacement.org/sites/default/files/publications/documents/IDMC_Internal_Displacement_Index_Report_2021.pdf

6.5 İstifadə olunmuş ədəbiyyat

Adeola, R., 'The Legal Protection of Development-Induced Displaced Persons in Africa', *African Journal of Legal Studies*, Vol. 1, No. 1, 2017, pp. 91-104. / *Afrikada inkişaf səbəbindən köçkünlərin hüquqi müdafiəsi*

African Union, Kampala Convention. African Union Convention for the Protection and Assistance of Internally Displaced Persons in Africa, 23 October 2009. <https://au.int/en/treaties/african-union-convention-protection-and-assistance-internally-displaced-persons-africa> / *Afrika İttifaqının "Afrikada məcburi köçkünlər üçün müdafiə və yardım haqqında" 2009-cu il, 23 oktyabr tarixli Konvensiyası, Kampala Konvensiyası*

Arendt, H., 'We Refugees', *Menorah Journal*, Vol. 31, No. 1, 1943, pp. 69-77. http://www-leland.stanford.edu/dept/DLCL/files/pdf/hannaharendt_we_refugees.pdf / *Biz qaçqınlar*

Bade, K.J. *Europa in Bewegung: Migration vom späten 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart* (Europe on the Move: Migration from the Late 18th Century to the Present), C.H. Beck, Munich, 2000 / *Hərəkətdə olan Avropa: 18-ci əsrin sonlarından bu günədək miqrasiya*

Baker, G., 'Right of Entry or Right of Refusal? Hospitality in the Law of Nature and Nations' in *Hospitality and World Politics*, Baker, G. (ed.), Palgrave Studies in International Relations Series, Palgrave Macmillan, London, 2013. https://doi.org/10.1057/9781137290007_3 / *Ölkəyə gəlmə, yoxsa rədd cavabı vermə hüququ?*

Banko, L., Nowak, K. and P. Gatrell, 'What is refugee history, now?', *Journal of Global History*, Vol. 17, No. 1, 2022, pp. 1-19. doi:10.1017/S1740022821000243 / *Hazırda qaçqın tarixi nə cürdür?*

Barutciski, M., *Addressing Legal Constraints and Improving Outcomes in Development-Induced Resettlement Projects. Desk Study*, Department for International Development, Refugee Studies Centre, University of Oxford, 2000. / *İnkişaf səbəbindən köçürülmə layihələrində hüquqi məhdudiyyətlərin aradan qaldırılması və nəticələrin yaxşılaşdırılması*

Boudin, L.B., 'The Constitutional Right to Travel', Columbia Law Review, Vol. 56, Jan. 1956, pp. 47-75. / *Səyahət etmək üçün konstitusiya hüququ*

Cernea, M. 1990. 'Internal refugee flows and development-induced population displacement', Journal of Refugee Studies, Vol. 3, No. 4, pp. 320-349. / *Daxili qaçqın axınları və inkişaf səbəbindən əhali yer dəyişməsi*

Chetail, V., 'Sovereignty and Migration in the Doctrine of the Law of Nations: An Intellectual History of Hospitality from Vitoria to Vattel', *European Journal of International Law*, Vol. 27, No. 4, 1 November 2016, pp. 901-922. <https://doi.org/10.1093/ejil/chw059> / *Beynəlxalq hüquq doktrinasında suverenlik və miqrasiya: Vitoriyadan Vattelə qədər qonaqpərvərliyin intellektual tarixi*

Chetail, V., *International Migration Law*, Oxford University Press, Oxford, 2019. / *Beynəlxalq miqrasiya hüququ*

CIS, Agreements Establishing the Commonwealth of Independent States, 1991. <https://cis.minsk.by/page/176> / *Müstəqil Dövlətlər Birliyinin yaradılmasına dair sazişlər*

CIS, The Agreement on Cooperation of the State Parties of the Commonwealth of Independent States in Fight Against Illegal Migration of 1998. https://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=4726 / *Qanunsuz miqrasiyaya qarşı mübarizədə Müstəqil Dövlətlər Birliyinin iştirakçısı olan dövlətlərin əməkdaşlığı haqqında 1998-ci il tarixli Saziş*

CIS, Convention on Legal Status of Migrant Workers and Members of Their Families of the State Parties of the Commonwealth of Independent States, 2008. <http://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/83982/93098/F1842771661/KAZ83982.pdf> / *"Müstəqil Dövlətlər Birliyinin iştirakçısı olan dövlətlərin əməkçi miqrantlarının və onların ailə üzvlərinin hüquqi statusu haqqında" 2008-ci il tarixli Konvensiya*

CoE, Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine concerning Transplantation of Organs and Tissues of Human Origin, 2002. <https://rm.coe.int/1680081562> / *İnsan hüquqları və biotibb haqqında Konvensiyaya insan mənşəli orqan və toxumaların transplantasiyası ilə bağlı əlavə protokol*

CoE, Parliamentary Assembly of the Council of Europe's Resolution 1509 (2006) on human rights of irregular migrants, 27 June 2006. <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17456&lang=EN> / *Avropa Şurası Parlament Assambleyasının tənzimlənməyən miqrantların hüquqlarına dair Qətnaməsi*

Dean, L.A., Diffusing Human Trafficking Policy in Eurasia. Policy Press, Bristol, 2020. / *Avrasiyada insan alverinə qarşı siyasətin yayılması*

de Jong, J., Human trafficking for the purpose of organ removal, 2017. <https://www.politieacademie.nl/kennisenonderzoek/kennis/mediatheek/PDF/93846.pdf> / *Orqanların çıxarılması məqsədilə insan alveri*

de Haas, H., Castles, S. and M.J. Miller, The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World, 6th edition., The Guilford Press, London, 2020. / *Miqrasiya dövrü: müasir dünyada beynəlxalq əhali yerdəyişmələri*

Derrida, J., 'Hospitality, Justice and Responsibility: A Dialogue with Jacques Derrida', in Questioning Ethics: Contemporary Debates in Philosophy, Kearney, R. and M. Dooley (eds.), Routledge, London, 1999, pp. 65-83. / *Qonaqpərvərlik, ədalət və məsuliyyət: Jak Derrida ilə dialoq*

de Wet, C., Development-Induced Displacement: Problems, Policies and People. Berghahn Books, New York, 2006. / *İnkişaf səbəbindən yerdəyişmə: problemlər, siyasətlər və insanlar*

ECRI, ECRI General Policy Recommendations No. 16 On Safeguarding Irregularly Present Migrants From Discrimination, CRI(2016)16, 16 March 2016. <https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-16-on-safeguarding-irregularly-p/16808b5b0b> / *Ölkədə qeyri-müntəzəm olan miqrantların ayrı-seçkilikdən qorunması haqqında İDAK-ın 16 nömrəli ümumi siyasət tövsiyələri*

ECtHR. Judgment of 18 October 2006, Üner v. The Netherlands, Application no. 46410/99. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-77542> / *Ünerin Niderlanda qarşı 46410/99, 2006 nömrəli şikayət ərizəsinə dair AİHM-in 2006-cı il 18 oktyabr tarixli qərarı*

ECtHR, Judgment of 3 August 2010, Kharitonov v. Ukraine, Application no. 49207/10. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-183743> / *Xaritonovun Ukraynaya qarşı 49207/10 nömrəli şikayət ərizəsinə dair AİHM-in 2006-cı il 3 avqust tarixli qərarı*

ECtHR, Judgment of 7 January 2010, Rantsev v. Cyprus and Russia, Application no. 25965/04. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-96549> / *Rantsevin Kiprə və Rusiyaya qarşı 25965/04 nömrəli şikayət ərizəsinə dair AİHM-in 2010-cu il 7 yanvar tarixli qərarı*

ECtHR, Judgment of 22 March 2012, Markin v. Russia, Application no. 30078/06. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-109868> / *Markinin Rusiyaya qarşı 30078/06 nömrəli şikayət ərizəsinə dair AİHM-in 2012-ci il 22 mart tarixli qərarı*

ECtHR, Criminal complaint by a victim of human trafficking was not dealt with by the Greek authorities in a way compatible with the Convention, Press Release, ECHR 28, 21 January 2016. <https://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-5277600-6561216> / *İnsan alveri qurbanının cinayət barədə şikayəti Yunanistanın səlahiyyətli orqanları tərəfindən Konvensiyaya uyğun baxılmayıb*

ECtHR, Judgment of 9 January 2018, X v. Sweden, Application no. 36417/16. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-180018> / *X-in İsveçə qarşı 36417/16 nömrəli şikayət ərizəsinə dair AİHM-in 2018-ci il 9 yanvar tarixli qərarı*

ECtHR, Judgment of 18 April 2018, Z.A. and Others v. Russia. <https://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-6063568-7803651> / *Z.A.-nın və başqalarının Rusiyaya qarşı işinə dair AİHM-in 2018-ci il 18 aprel tarixli qərarı*

ECtHR, Judgment of 16 February 2021, V.C.L. and A.N. v. The United Kingdom, Applications nos. 77587/12 and 74603/12. <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-207927/V.C.L.vəA.N.-inBirləşmişKrallığaqarşı77587/12və74603/12> / *V.C.L. və A.N.-in Birləşmiş Krallığa qarşı 77587/12 və 74603/12 nömrəli şikayət ərizələrinə dair AİHM-in 2021-ci il 16 fevral tarixli qərarı*

ECtHR, Judgment of 7 October 2021. Zoletic and Others v. Azerbaijan. Application no. 20116/12. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-212040> / *Zoletiç və başqalarının Azərbaycana qarşı 20116/12 nömrəli şikayət ərizəsinə dair AİHM-in 2021-ci il 7 oktyabr tarixli qərarı*

ECtHR, Judgment of 7 December 2021, Savran v. Denmark, Application no. 57467/15. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-214330> / *Savranın Danimarkaya qarşı 57467/15, 2021 nömrəli şikayət ərizəsinə dair AİHM-in 2021-ci il 7 dekabr tarixli qərarı*

ECtHR, Judgment of 21 June 2022, Affaire M.N. et Autres c. Turquie (Case of M.N. and Others v. Turkey), Application no. 40462/16. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-217813> / *M.N.-in və başqalarının Türkiyəyə qarşı 40462/16 nömrəli şikayət ərizəsinə dair AİHM-in 2022-ci il 21 iyun tarixli qərarı*

ECtHR, Guide on Article 4 of the European Convention on Human Rights, 31 August 2022. https://www.echr.coe.int/documents/guide_art_4_eng.pdf / *Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 4-cü maddəsinə dair təlimat*

Erizanu, P., “Refugee’ is children’s word of the year, declares Oxford University Press’, The Guardian, 26 May 2016. <https://www.theguardian.com/childrens-books-site/2016/may/26/refugee-is-childrens-word-of-the-year> / *Oxford Universiteti Nəşriyyatı bəyan edir ki, “qaçqın” ilin Uşaq Sözüdür*

Eurasian Economic Union, Treaty of the Eurasian Economic Union. http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_163855/5cf60bd176bf919303a57de094fae3ae9d6f3711/ / *Avrasiya İqtisadi İttifaqı haqqında Müqavilə*

Eurojust, The Amouda case: Dismantling a criminal gang recruiting Portuguese women into sham marriages with Pakistani illegal immigrants in Belgium., n.d. https://www.eurojust.europa.eu/sites/default/files/assets/sham_marriage_the_amouda_case.pdf / *Amudanın işi: portuqaliyalı qadınları Belçikada tənzimlənməyən pakistanlı immiqrantlarla saxta nikahlara cəlb edən cinayətkar dəstənin ləğv edilməsi*

Eurojust, Supporting judicial authorities in fighting sham marriages as a form of migrant smuggling and human trafficking, Report, September 2020. / *Miqrant qaçaqmalçılığı və insan alverinin bir forması kimi saxta nikahlara qarşı mübarizədə məhkəmə orqanlarına dəstək*

European Commission, Migration and Home Affairs, Definition(s), 'irregular migrant', n.d. https://home-affairs.ec.europa.eu/pages/glossary/irregular-migrant_en / *Miqrasiya və daxili işlər, tərif(lər), "qanunsuz miqrant"*

Gois, W. and K. Campbell, 'Stranded migrants: a call to rethink the current labour migration paradigm', Migration and Development, Vol. 2, No. 2, 2009, pp.157-172. DOI: 10.1080/21632324.2013.802126 / *Çətin vəziyyətə düşmüş miqrantlar: mövcud əmək miqrasiyası paradigmasını yenidən düşünməyə çağırış*

Government of Azerbaijan, Law on Status of Refugee and Displaced Person of the Republic of Azerbaijan, 1999. <https://migration.gov.az/content/pdf/b4016bf679a060c8d4988ce252ad85e6.pdf> / *Azərbaycan Respublikasının "Qaçqınların və məcburi köçkünlərin statusu haqqında" 1999-cu il tarixli Qanunu*

Government of Azerbaijan, Migration Code of the Republic of Azerbaijan, 2013. https://migration.gov.az/content/pdf/60ed89e2411a5_M%C9%99c%C9%99ll%C9%99%20%C4%B0ngilis.pdf / *Azərbaycan Respublikasının Miqrasiya Məcəlləsi*

Government of Ecuador, Republic of Ecuador: Law on Aliens, Extradition, and Naturalization, American Journal of International Law, Vol. 32, No. S4, 1938, pp. 163-181. <https://doi.org/10.2307/2213732> /2021-ci il, <https://perma.cc/8DPC-89RN>. / *Əcnəbilər, ekstradisiya və naturalizasiya haqqında 1938-ci il tarixli Qanun*

Government of Ecuador, Organic Law of Human Mobility of the Republic of Ecuador, 2021. <https://perma.cc/8DPC-89RN> / *Ekvador Respublikasının insan yerdəyişmələrinə dair üzvi Qanunu*

Government of Georgia, Law of Georgia on Internally Displaced Persons – Persecuted from the Occupied Territories of Georgia, 2014. <https://matsne.gov.ge/en/document/download/2244506/1/en/pdf> / *Gürcüstanın məcburi köçkünlər – Gürcüstanın işğal olunmuş ərazilərindən qovulmuş şəxslər haqqında Qanunu*

Government of Kazakhstan, Law on Migration of Population of the Republic of Kazakhstan, No. 477-IV, 2011. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000477> / *Qazaxıstan əhalisinin miqrasiyası haqqında Qanun*

Government of Kazakhstan, Law on Migration of Kazakhstan, 2018. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000477> / *Qazaxıstanın Miqrasiya haqqında Qanunu*

Government of the Kyrgyz Republic, Law on External Migration of the Kyrgyz Republic, 2000. <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/350?cl=ru-ru> / *Qırğızıstan Respublikasının xarici miqrasiya haqqında Qanunu*

Government of the Kyrgyz Republic, Law on Internal Migration of the Kyrgyz Republic, 2002. <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/1090> / *Qırğızıstan Respublikasının daxili miqrasiya haqqında Qanunu*

Government of Qatar, Law No. 13 of 2018 amending certain provisions of Law No. 21 of 2015 in relation to organizing the entry and exit of expatriates and their residence, 2018. http://ilo.org/dyn/natlex/natlex4.detail?p_lang=en&p_isn=107340 / *2015-ci il tarixli 21 nömrəli qanunun bəzi müddəalarına əcnəbilərin ölkəyə gəlməsi-ölkədən getməsinin və yaşayış yerinin təşkili ilə bağlı düzəlişlərin edilməsinə haqqında 2018-ci il tarixli 13 nömrəli Qanun*

Government of the Russian Federation, Law on Forced Displaced Person of Russian Federation, N 4530-I, 1993. <https://base.garant.ru/10105693/> / *Rusiya Federasiyasının məcburi köçkünlər haqqında 1993-cü il tarixli, 4530-I nömrəli Qanunu*

Government of Tajikistan, Law of the Republic of Tajikistan on Migration, No. 1541, 3 August 2018. / *Tacikistan Respublikasının Miqrasiya haqqında Qanunu*

Government of Turkmenistan, Law on Migration of Turkmenistan, 2012. https://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=51425 / *Türkmenistanın Miqrasiya haqqında Qanunu*

Government of Ukraine. Law of Ukraine on Ensuring the Rights and Freedoms of Internally Displaced Persons, 2015. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> / *Ukraynanın Məcburi köçkünlərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında Qanunu*

Government of Ukraine, Law on Immigration of Ukraine, 2016. [http://www.cisstat.com/migration/cis_low/2_UK_Law%20of%20Ukraine%20On%20Immigration%202001%20\(2016\).pdf](http://www.cisstat.com/migration/cis_low/2_UK_Law%20of%20Ukraine%20On%20Immigration%202001%20(2016).pdf) / *Ukraynanın immiqrasiya haqqında Qanunu*

Guha Roy, S.N, 'Is the Law of Responsibility of States for Injuries to Aliens a Part of Universal International Law?', American Journal of International Law, Vol. 55, No. 4, 1961, pp. 863-891. <https://doi.org/10.2307/2196271> / *Əcnəbilərə zərərin vurulmasına görə dövlətlərin məsuliyyəti haqqında qanun universal beynəlxalq hüququn bir hissəsidirmi?*

Gulina, O., 'Exploring the Semantics of Migration Terminology', The Journal of Social Policy Studies, Vol. 14, No. 3, 2017, pp. 331-346. / *Miqrasiya terminologiyasına aid semantikanın araşdırılması*

Gulina, O. ,Rechtsvergleichende Analyse des nationalen Freizügigkeitsrechts der Russischen Föderation und der Bundesrepublik Deutschland' (Comparative Analysis of the National Freedom of Movement Law of the Russian Federation and the Federal Republic of Germany), Aktuelle Probleme des Öffentlichen Rechts in Deutschland und Russland, Schulze, C. (ed.), Vol. 14, No. S, 2011, pp. 243-264. / *Rusiya Federasiyasının və Almaniya Federativ Respublikasının hərəkət etmə azadlığı sahəsində milli qanuvericiliklərinin müqayisəli təhlili*

HRC, Communication No. 456/1991, Ismet Celepli v. Sweden, 1991. <http://hrlibrary.umn.edu/undocs/html/vws456.htm> / *Kommünike No 456/1991, İsmət Celepli İsveçə qarşı*

HRC, Concluding Observations, Belarus, A/47/40, 124, para. 561, 1992. / *Yekun müşahidələr, Belarus*

HRC, Concluding Observations, Ukraine, ICCPR, A/50/40, Vol. I, 57, para. 320, 1995. / *Yekun müşahidələr, Ukrayna*

HRC, The Case of Loubna El Ghar v. Libyan Arab Jamahiriya, Communication No. 1107/2002, U.N. Doc. CCPR/C/82/D/1107/2002, 2004. / *Kommünike No 1107/2002, Loubna El Gharım Liviya Ərəb Cəmahiriyyəsinə qarşı işi*

ILO, Safety Provisions (Building) Convention No. 62, 1937. https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C062_ / *“Tikintidə təhlükəsizlik qaydaları haqqında” 1937-ci il tarixli, 62 nömrəli Konvensiya*

ILO, Migration for Employment Convention (Revised) No. 97, 1947. https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::p12100_instrument_id:312242_ / *Məşğulluq məqsədi ilə miqrasiya haqqında (yenidən baxılmış) 1949-cu il tarixli, 97 nömrəli Konvensiya*

ILO, Migrant Workers (Supplementary Provisions) Convention No. 143, 1975. https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C143_ / *“Əməkçi miqrantlar (əlavə müddəalar) haqqında” 1975-ci il tarixli, 143 nömrəli Konvensiya*

Internal Displacement Monitoring Centre, 2021 Internal Displacement Index report, Azerbaijan, 2021. https://www.internal-displacement.org/sites/default/files/publications/documents/IDMC_Internal_Displacement_Index_Report_2021.pdf / *Daxili yerdəyişmələr indeksinə dair hesabat*

Inter-Parliamentary Assembly of States of the Commonwealth of Independent States, Glossary of Terms and Concepts Used by the CIS Member States in the Border Sphere, 2018. <https://iacis.ru/public/upload/files/1/716.pdf> / *MDB-yə üzv dövlətlərin sərhəd idarəçiliyi sahəsində istifadə etdiyi termin və anlayışların izahlı lüğəti*

Inter-Parliamentary Assembly of States of the Commonwealth of Independent States, Resolution of the Inter-Parliamentary Assembly of States Members of the Commonwealth of Independent States dated April 13, 2018, No. 47-13 “On the Glossary of Terms and Concepts Used by the CIS Member States in the Border Sphere” (St. Petersburg), 2018. https://continent-online.com/Document/?doc_id=35182492#pos=0;0 / *MDB iştirakçısı olan dövlətlərin Parlamentlərarası Assambleyasının MDB-yə üzv dövlətlərin sərhəd idarəçiliyi sahəsində istifadə etdiyi termin və anlayışların izahlı lüğəti haqqında 2018-ci il 13 April tarixli, 47-13 nömrəli Qərarı*

IOM, Discussion Note: Migration and the Environment, IOM Council, MC/INF/288, November 2007. / *Müzakirə üçün qeyd: miqrasiya və ətraf mühit*

IOM, International Dialogue on Migration (no. 18), Climate Change, Environmental Degradation and Migration, 2012 / *Miqrasiya üzrə beynəlxalq dialoq (№ 18), iqlim dəyişikliyi, ətraf mühitin degradasiyası və miqrasiya*

IOM, Outlook on Migration, Environment and Climate Change, 2014. / *Miqrasiya, ətraf mühit və iqlim dəyişikliklərinə baxış*

IOM, Migration and the 2030 Agenda. A Guide for Practitioners, 2018. <https://publications.iom.int/books/migration-and-2030-agenda-guide-practitioners> / *Miqrasiya və 2030-cu ilə qədər Gündəlik. Praktiklər üçün bələdçi*

IOM, *Glossary on Migration*, 2019. https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_34_glossary.pdf / *Miqrasiya terminlərinin izahlı lüğəti*

Kubal, A. 'Conceptualizing Semi-Legality in Migration Research', *Law & Society Review*, Vol. 47, No. 3, 2013, pp. 555-587. / *Miqrasiya tədqiqatlarında yarımleqallığın konseptuallaşdırılması*

Lim, D. 'Low-Skilled Migrants and the Historical Reproduction of Immigration Injustice', *Ethical Theory and Moral Practice*, Vol. 24, 2021, pp. 1229-1244. <https://doi.org/10.1007/s10677-021-10240-1> / *Aşağı ixtisaslı miqrantlar və immiqrasiya ədalətsizliyinin tarixi reproduksiyası*

Lyle, J. Resettlement of Ecological Migrants in Georgia: Recent Developments and Trends in Policy, Implementation, and Perceptions, ECMI Working Paper No. 53, 2012. / *Gürcüstanda ekoloji miqrantların köçürülməsi: siyasətdə, onun icrasında və qavrayışlarda son dəyişikliklər və tendensiyalar*

Muggah, R. 'Protection and Durable Solutions: Regimes for Development and Conflict-Induced Internally Displaced and Resettled Populations' in *Forced Displacement*, Grabska, K. and L. Mehta (eds.), London, Palgrave Macmillan, 2008. https://doi.org/10.1057/9780230583009_2 / *Müdafiə və davamlı həll yolları: inkişaf rejimləri və münəqişə səbəbindən daxili yerdəyişmə və məcburi yerdəyişmə şəraitində köçürülmüş əhali*

Nafziger, J.A., 'The General Admission of Aliens under International Law', American Journal of International Law, Vol. 77, No. 4, 1983, pp. 804-47. <https://doi.org/10.2307/2202535>. / *Beynəlxalq hüquqa əsasən əcnəbilərin ümumi şəkildə qəbulu*

OCHA, Guiding Principles on Internal Displacement, 1998. <https://www.internal-displacement.org/sites/default/files/publications/documents/199808-training-OCHA-guiding-principles-Eng2.pdf> / *Daxili köçkünlük üzrə Rəhbər Prinsiplər*

O'Gorman, K.D., 'Jacques Derrida's philosophy of hospitality', Hospitality Review, Vol. 8, No. 4, 2006, pp. 50-56. / *Jak Derridanın qonaqpərvərlik fəlsəfəsi*

Radin, M. 'Fundamental Concepts of the Roman Law', California Law Review Vol. 12, No. 6, 1924, pp. 481-95. <https://doi.org/10.2307/3475799>. / *Roma hüququnun əsas konsepsiyaları*

Ravenstein, E.G., 'The Laws of Migration', Journal of the Royal Statistical Society, Vol. 52, No. 2, June 1889, pp. 241-305. <https://www.jstor.org/stable/2979333> <https://doi.org/10.2307/2979333> / *Miqrasiya qanunları*

Saroléa S, 'From Protection of the Migrant to the Rights of the Migrant Person: Free the Migrant from His Legal Exile...', in Spheres of Global Justice, Merle, J.C. (ed.) Springer, Dordrecht. 2013. https://doi.org/10.1007/978-94-007-5998-5_28 / *Miqrantın müdafiəsindən hüquqlarına keçid: miqrantı qanuni sürgündən azad edin...*

Schroeder, D.W., 'The Right to Travel: In Search of a Constitutional Source', Nebraska Law Review, Vol. 55., No. 1, Art. 7, 1975. <https://digitalcommons.unl.edu/nlr/vol55/iss1/7> / *Səyahət hüququ: konstitusion mənbə axtarışında*

Turton, D., 'Refugees, Forced Resettlers and 'Other Forced Migrants'', RSC Working Paper No. 13, Refugee Studies Centre, October 2003. / *Qaçqınlar, məcburi köçürülənlər və "digər məcburi miqrantlar"*

UNDP.org, 'The SDGs in Action.' <https://www.un.org/sustainabledevelopment/development-agenda/> / *DİM-lər fəaliyyətdədir*

UN DESA, Recommendations on Statistics of International Migration, Revision 1, 1998. / *Beynəlxalq miqrasiya statistikasına dair Təvsiyələr*

UN General Assembly, Measures to ensure the human rights and dignity of all migrant workers, 30th session, 1975-1976. <https://digitallibrary.un.org/record/189610?ln=ar> / *Bütün əməkçi miqrantların hüquqlarını və ləyaqətini təmin etmək üçün tədbirlər*

UNHCR, Recommended Principles and Guidelines on Human Rights and Human Trafficking (excerpt), n.d. <https://www.unhcr.org/4963237811.pdf> / *İnsan hüquqları və insan alverinə qarşı mübarizə üzrə tövsiyə edilən prinsiplər və rəhbər müddəalar (çıxarış)*

United Nations, International Covenant on Civil and Political Rights, S. Treaty Doc. No. 95-20, 6 I.L.M. 368 (1967), 999 U.N.T.S. 171, 1966. / *Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt*

United Nations, International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of their Families, adopted 18 December 1990. https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtsg_no=IV- / *Bütün Əməkçi Miqrantların və Onların Ailə Üzvlərinin Hüquqlarının Qorunması haqqında Beynəlxalq Konvensiya*

United Nations, Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons Especially Women and Children, supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 55/25 of 15 November 2000. https://treaties.un.org/pages/viewdetails.aspx?src=ind&mtsg_no=xviii-12-a&chapter=18 / *BMT-nin transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı konvensiyasını tamamlayan İnsan alverinin, xüsusən qadın və uşaq alverinin qarşısının alınması, aradan qaldırılması və cəzalandırılması haqqında protokol*

United Nations, Global Compact on Refugees, 2018. <https://www.unhcr.org/5c658aed4.pdf> / *Qaçqınlar üzrə Qlobal Pakt*

United Nations, Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration (A/RES/73/195), 2018. <https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRES%2F73%2F195&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False> / *Təhlükəsiz, nizamlı və qanuni miqrasiya üzrə Qlobal Pakt*

United Nations Network on Migration, Regular Pathways for Admission and Stay for Migrants in Situations of Vulnerability, Guidance Note, 2021. https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-01/guidance_note_migrants_in_situations_of_vulnerability_2021.pdf / *Həssas vəziyyətdə olan miqrantlar üçün ölkədə müntəzəm qəbul və olma yolları*

UNODC. Human Trafficking Indicators, n.d. https://www.unodc.org/documents/human-trafficking/HT_indicators_E_LOWRES.pdf / *İnsan alveri indikatorları*

UNODC, Sherloc, Case Law Database, Serbia, Judgement K. br. 105/16, Fact Summary, Basic Court of Bujanovac, 2016. https://sherloc.unodc.org/cld//case-law-doc/migrantsmugglingcrimetype/srb/2016/k._br._10516.html?lng=en&tmpl=sherloc / *President hüququnun "Sherloc" məlumat bazası, Serbiyanın Bujanovats birinci instansiya məhkəməsisinin K. br. 105/16 nömrəli qərarı, faktların qısa xülasəsi*

UNHCR, UNHCR Master Glossary of Terms, 2006. <https://www.refworld.org/docid/42ce7d444.html> / *BMTQAK-ın əsas terminlərinin izahlı lüğəti*

Wong, D. 'The Semantics of Migration', Sojourn: Journal of Social Issues in Southeast Asia Vol. 4, No. 2, 1989, pp. 275–285. <http://www.jstor.org/stable/41056779> / *Miqrasiya semantikasi*

WHO, WHO Guiding Principles on Human Cell, Tissue, and Organ Transplantation, 2010. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/341814> / *İnsan hüceyrələri, toxumaları və orqanlarının transplantasiyası üzrə ÜST-nin Rəhbər Prinsipləri*

Fəsil 7

Miqrasiya və milli təhlükəsizlik

Fuad Çıraqov

Cənubi Qafqaz Araşdırmalar Mərkəzinin sədr müavini

Miqrasiya müəkkəb demoqrafik, sosioloji, iqtisadi, siyasi və mədəni proses olmaqla, geniş elmi yanaşmalar çərçivəsində müxtəlif aspektlərdən tədqiqatçıların diqqətini cəlb edir. Miqrasiya prosesləri - insanların və xalqların bir coğrafi məkandan digərinə, bir ölkədən, qitədən başqasına axınları - bəşər tarixinin təbii və ayrılmaz bir hissəsidir. Hazırda da beynəlxalq miqrasiya sosial proses kimi davam edən qloballaşmanın mühüm elementidir və dünya iqtisadiyyatının inkişafında, qabaqcıl təcrübələrin yayılmasında və mədəniyyətlərin qarşılıqlı zənginləşməsində mühüm rol oynayır. Müasir dünyamızda müxtəlif cəmiyyətlərin həyatının fərqli sahələrinə toxunan miqrasiya prosesləri müəkkəb və zidiyyətli xarakterə malikdir.

Miqrasiya ilə bağlı çətinliklər bir çox dövlətlər üçün aktualdır. Hazırda KİV-lərdə və xüsusilə dünyanın aparıcı dövlətlərinin siyasi müzakirələrində qeyri-qanuni miqrasiya prosesləri daha çox yer tutur. Qeyd edilən müzakirələr nəticəsində formalaşan və ya formalaşdırılan stereotiplər öz növbəsində miqrasiya proseslərinin geniş ictimaiyyət tərəfindən hərtərəfli və obyektiv müzakirə edilməsi və qiymətləndirilməsi üçün çətinlik yaradır.

Halbuki, müasir miqrasiya proseslərinin həddindən çox qabardılan mənfə təsirləri ilə yanaşı, bir sıra sosial-iqtisadi problemlərin həllində onun vasitə kimi müsbət təsirləri də nəzərdən qaçırılmamalıdır. Misal kimi bəzi ölkələrdə əhalinin təbii azalması, bununla əlaqədar əməkqabiliyyətli əhalinin sayının azalması, əmək

bazarında tələb və təklif arasında struktur uyğunsuzluğu və s. kimi mənfi təsirlərin aradan qaldırılması göstərilə bilər. Miqrasiya proseslərinin müsbət məqamları bir sıra mənfi trendlərin, məsələn işsizlik problemlərinin kəskinləşməsi, cinayətkarlığın artması, terrorizm, xəstəliklərin yayılması, miqrantların sosial müdafiəsizliyi və s. təhlükəsizlik məsələlərinin səbəbi və kölgəsində göstərilir, lakin məsələyə dərin və hərtərəfli baxıldıqda bu, belə deyil.

7.1 Miqrasiya prosesləri müasir beynəlxalq münasibətlər sistemində

BMT-nin Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığının (UNHCR) 2022-ci il iyunun 16-na olan məlumatına əsasən, 89.3 milyon insan özünün daimi yaşayış məskənlərini məcburi tərk etmiş (forcibly displaced people), bunun 53.2 milyonu daxili məcburi köçkün (internally displaced people), 27.1 milyonu isə qaçqın (refugee) olmuşdur.³⁰⁸ 2022-ci ilin fevralından başlayan Rusiya-Ukrayna müharibəsindən sonra isə bu rəqəmlərin üzərinə Ukraynadan olan qaçqınlar da gəldi. BMT-nin 2022-ci ilin iyunun 26-na olan məlumatına əsasən, Ukraynadan olan qaçqınların sayı 4.8 milyona çatdı.³⁰⁹ Əgər 2005-ci ildə mənşə ölkələrindən kənarda yaşayan təxminən 191 milyon insan var idisə, 2010-cu ilə qədər bu rəqəm 220 milyona, 2019-cu ildə isə 271 milyona yüksəlmişdir.³¹⁰

Bu gün Avropaya gedən qaçqınların və qeyri-qanuni miqrantların sayı ikinci Dünya Müharibəsinin sonu ilə müqayisə oluna biləcək rekord həddə çatıb. Avropa İttifaqının Xarici Sərhəd Təhlükəsizliyi Agentliyinin (Frontex) məlumatına görə, miqrasiya axını 2015-ci ildə özünün pik həddinə çatan zaman 1.820.000-dən çox qeyri-qanuni sərhədkeçmə halları aşkar edilmişdi³¹¹. Hazırda İordaniya və Türkiyə Yaxın Şərqdən ən çox sayda qaçqın qəbul etmiş ölkələr sırasındadır. Halbuki eyni zamanda, bu bölgədən olan əhalinin bir hissəsi Avropa Birliyinin daha əlverişli ölkələrində sığınacaq axtarmaqdadır. Xüsusilə Yaxın Şərqdən olan

308 "UNHCR, The UN Refugee Agency" accessed June 26, 2022, <https://www.unhcr.org/refugee-statistics/>

309 "UNHCR, The UN Refugee Agency, Ukraine Emergency" accessed June 26, 2022, <https://www.unhcr.org/ukraine-emergency.html>

310 IOM, *World Migration Report 2020*, 2019, 39, https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2020.pdf

311 "EUobserver, EU border agency highlights terrorist threat", last modified April 6, 2016, accessed June 1, 2022, <https://euobserver.com/rule-of-law/132941>

miqrasiya axınları əsasən Avropanın iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş dövlətlərinə yönəlib, lakin sosial və siyasi institutların sıx qarşılıqlı əlaqəsi, açıq daxili sərhədlər şəraitində problem bir çox digər Avropa ölkələrinə də təsir etməkdədir.

Miqrantlarla yerli əhali arasında artan ziddiyyətlər Avropaya inteqrasiyanın mümkünlüyü və multikulturalizm ideallarına sadıqlıqla bağlı fundamental demokratik və ümumbəşəri dəyərləri sual altına qoymaqladadır. Hazırda Aİ səlahiyyətliləri qaçqınların sayı üçün məcburi kvotaların qəbulu ilə miqrantların bərabər paylanmasına çalışırlar. Bir çox Avropa dövlətləri bu təşəbbüslə razılaşırmır. Onların səlahiyyətli orqanlarının bəyanatlarına görə, qaçqın axınının artmasında günahkar olan, Yaxın Şərq və Şimali Afrikadakı hərbi münaqişələrdə iştirak edən dövlətlər məsuliyyəti üzərlərinə götürməlidirlər.

Nəticədə isə müasir qaçqın axınları onların əsas ünvanlarından olan Avropada sağ, milliyyətçi və irqçi siyasi qüvvələrin fəallaşmasını və seçkili orqanlarda artan iştirakını tətikləyən əsas məqamlardan birinə çevirilib. Bu proseslər isə öz növbəsində həmin ölkələrin daxili siyasi sabitliyinə və təhlükəsizliyinə, xarici siyasətlərinə, beynəlxalq münasibətlərə, geosiyasi proseslərə və ən əsası beynəlxalq təhlükəsizliyə birbaşa və dolayı yolla təsir etməkdədir. Belə görünür ki, bu, qarşıdan gələn illərdə də təsir edəcəkdir.

Son illərdə dünyanın ən azı iki aparıcı ölkələrindən olan ABŞ və Fransada miqrasiya məsələləri seçki kampaniyalarının və mübarizəsinin əsas mövzularına çevrilib. 2016-cı ildə ABŞ-dəki prezident seçkilərində D. Trampın seçki kampaniyasının əsas mövzusu miqrasiya və miqrantlara qarşı mübarizə idi. Onun seçkiqabağı ən böyük vədlərindən biri isə Meksikadan miqrant axının qarşısını almaq üçün bu ölkə ilə sərhəddə divarın tikilməsi idi. D. Trampın prezidentliyi dövründə bu vədin yerinə yetirilməsi üçün etdiyi cəhdlər isə bu qərara etiraz edən qanunverici orqanla, məhkəmə hakimiyyəti və ali icraedici orqan arasında dəfələrlə böhranlara səbəb olmuş, hətta bir neçə dəfə “hökumətin bağlanması” (government shutdown) təhlükəsini yaratmışdı. Eləcə də, Fransada 2022-ci il prezident seçkiləri kampaniyasında əsas mövzu miqrantlar mövzusu oldu. Bu ölkələrdə sağçı və irqçi siyasi təşkilatlar və liderlər tam hakimiyyətə yiyələnməsələr də, onların populyarlaşması və önə çıxması həmin ölkələrdə siyasi diskursun, meyillərin və siyasi qərarların sağ və mühafizəkarlığa meyillənməsinə gətirib çıxarmaqladadır.

Məşhur “Foreign Policy” jurnalının 2022-ci ilin mayın 22-də “Avropalaşmanın saxta vədi” adlı məqaləsində məhz 2015-ci ildən başlayan *miqrant böhranı* deyə adlandırılan böhranın Mərkəzi Avropa ölkələrinin Avropa İttifaqına daxil olmasından sonra başlayan “avropalaşma və liberallaşma” keyfiyyət dəyişikliyi (transformation) dayandıraraq, əks prosesin başlanmasına səbəb olduğu iddia edilir. Görünən odur ki, miqrant böhranı Mərkəzi Avropada millətçi qüvvələri cəsarətləndirməyə sövq edir və ksenofobiya qorxuları çoxlarını təəccübləndirən şəkildə ortaya çıxmasına səbəb olmağa başlayır. Onsuz da müsəlman əhalisinin azlıq təşkil etdiyi Vişeqrad ölkələrinin siyasətçiləri daha çox islamofob bəyanatlar verməyə başladılar. Miqrantların tranzit kimi istifadə etdikləri bu ölkələrin siyasətçiləri onların Avropanın mədəni kimliyini qorumağın məsuliyyətini daşması haqqında fikirlər söyləməsinə gətirib çıxardı.³¹²

7.1.1 Miqrasiya müasir hibrid müharibələrin vasitəsi kimi

Son illərdə miqrasiya məsələlərinə beynəlxalq təhlükəsizlik və münasibətlər baxımından tamamilə yeni bir çalar da əlavə edilib. Belə ki, miqrasiya mövzusu getdikcə daha çox hibrid və informasiya müharibələrində bir vasitəyə çevrilməkdədir. Bu baxımdan, 2016-cı ilin yanvarında Almaniyada baş verən, beynəlxalq aləmin də diqqətini cəlb edən “Liza hadisəsi” qalmaqalını misal göstərmək olar.³¹³ Miqrantlara qarşı bənzər əsassız (fake) təhrikədiçi faktlarla bağlı digər ölkələrin nümunələri də məlumdur.

Miqrantların hibrid müharibələrdə vasitə kimi istifadə edilməsi ilə bağlı ən maraqlı faktlardan biri də Rusiya-Ukrayna münaqişəsi ərəfəsində, Rusiya ilə Qərb arasında gərginliyin artdığı və ilkin müharibə ehtimallarının səsləndirildiyi dövrdə Belarus-Polşa sərhədində dünya mediasının aylarla diqqətini cəlb edən böhran idi. 2021-ci ilin avqustundan başlayaraq Belarus-Polşa sərhədində Avropa İttifaqına daxil olmaq istəyən İraq, Əfqanıstan, Suriya və Konqo-Brazavildən minlərlə miqrantın

312 Hamza Karcic, “The False Promise of Europeanization. Central Europe and the Balkans expose the failures of European integration,” *Foreign Policy*, May 18, 2022, accessed June 15, 2022, <https://foreignpolicy.com/2022/05/18/europeanization-eu-accession-central-europe-balkans-integration/?fbclid=IwAR0FknmGkDC4DCRikxL-DFiU7BtEGaIEDXdW-JOJeK7gIZff-lvqTAWKs4s>

313 Daha ətraflı - <https://www.nato.int/docu/review/articles/2016/07/25/the-lisa-case-germany-as-a-target-of-russian-disinformation/index.html>

sığınacaq mürciəti üçün Polşa ərazisinə buraxılmaması, bununla bağlı Polşa hökumətinin sərt mövqeyi, əvəzində isə onların sərhəd yaxınlığındakı meşələrdə sığınacaq tapması gündəmdə olan məsələlərdən biri idi.

7.2 Miqrasiyanın təhlükəsizlik mövzusunə çevrilməsi haqqında

Son illərdə xarici ədəbiyyatda miqrasiya prosesləri, xüsusi ilə qeyri-qanuni miqrasiya getdikcə daha çox milli təhlükəsizlik və beynəlxalq sabitlik kontekstində nəzərdən keçirilir. Tədqiqatlarda göstərilir ki, miqrasiya prosesləri bir sıra təhlükəsizlik və çağırışlar ilə əlaqələndirilə və ya müşayiət oluna bilər. Müvafiq olaraq, tədqiqatçıların diqqəti miqrasiya təhlükəsizliyinin müxtəlif aspektlərinə yönəlib.

“Milli təhlükəsizlik” anlayışı şəxsiyyətin, cəmiyyətin, dövlətin həyati mənafeələrinin daxili və xarici təhdidlərdən qorunması vəziyyəti kimi şərh edilir. Geniş anlamda milli təhlükəsizlik daxili və xarici təhlükələr fonunda yaşamaq və inkişaf etmək qabiliyyəti baxımından dövlətin inkişaf sistemi kimi başa düşülür. Elmi ədəbiyyatda və KİV-lərdə təhlükəsizliyin informasiya, müdafiə, ekoloji, enerji, iqtisadi və digər aspektlərindən bəhs edilir. Tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, miqrasiya və təhlükəsizlik arasında əlaqə ikitərəflidir. Bir tərəfdən problemə miqrasiya axınlarının təsirinə məruz qalan icmaların, cəmiyyətlərin və dövlətlərin təhlükəsizliyi prizmasından, digər tərəfdən isə miqrantların özlərinin təhlükəsizliyi aspektindən baxmaq olar.

Tədqiqatlarda real və simvolik təhlükələri fərqləndirirlər. Birincisi adətən cəmiyyətlərin fiziki və ya maddi rifahına təhlükə kimi başa düşülür.³¹⁴ Simvolik təhdidlər isə cəmiyyətlərin normalar, dəyərlər, standartlar, inanclar sistemində olan təhlükələr kimi başa düşülür.

Əslində miqrantların və miqrasiya proseslərinin təhlükəsizlik nöqtəyi-nəzərindən qiymətləndirilməsi (securitization of migration) yeni bir məfhum deyil. Böyük Britaniyada yaşayan alman vətəndaşları İkinci Dünya Müharibəsi zamanı “beşinci kolon” ola bilmək ehtimallarına görə müvəqqəti saxlanma yerlərində həbsdə

314 Pietro Castelli Gattinara, Scuola Normale Superiore, Italy and Laura Morales, “The politicization and securitization of migration in Western Europe: public opinion, political parties and the immigration issue”, in *Handbook on Migration and Security*, ed. Philippe Bourbeau (Quebec: Edward Elgar Pub, 2017), 4.

saxlanmışdılar. II Dünya Müharibəsi zamanı ABŞ-da yaşayan 120 min yapon da zorla düşərgələrə yerləşdirilmişdi. Onlardan 2/3-si ABŞ vətəndaşları idi.³¹⁵

Lakin miqrasiyanın milli təhlükəsizliyə təhdid kimi daha geniş qavranılması, şübhəsiz ki, II Dünya Müharibəsindən sonrakı illərdə daha da artmışdır. Bu, həm miqrantların dövlətlərin təhlükəsizlik gündəliklərindəki və siyasətlərindəki fərqli məsələlərdə artan önəminə, həm də beynəlxalq miqrantların, xüsusilə «qeyri-qanuni» miqrantların sürətlə artmasına görə baş vermişdir. II Dünya Müharibəsindən sonra Avropanın bərpa edilməsi və sürətli tempə böyüyən iqtisadiyyatı üçün çoxsaylı işçi qüvvəsinə ehtiyac yaranmışdı. Bu ehtiyacı qarşılamaq məqsədilə miqrantlar üçün “açıq qapı” siyasəti tətbiq edildi. Almaniya xüsusilə 1955-1973-cü illərdə “qonaq əməkçi miqrantları” (*gastarbeiter*) cəlb etmək üçün fəal siyasət yeridirdi. Ancaq 1970-ci illərdən başlayan iqtisadi böhran, əmək bazarlarının daralması və bu bazarlarda miqrantlarla yerli kadrlar arasında rəqabətin güclənməsi inkişaf etmiş qərb ölkələrində miqrasiyanın milli təhlükəsizlik kontekstində təhlilinə gətirib çıxardı. Həmçinin, miqrasiyanın genişlənməsi və idarəolunmaz xarakter alması gələn miqrantlara təhlükəsizlik prizmasından yenidən nəzər salmağa məcbur etməklə siyasi müzakirələrin və elmi ədəbiyyatın təkrarlanan mövzusa çevirdi. Son 20 ilin tendensiyası isə miqrantları daha da çox təhlükəsizlik prizmasından qiymətləndirməyə sövq etməkdədir. Belə ki, 11 Sentyabr 2001-ci il terror aktından sonra immiqrasiyanın terrorla mübarizə gündəmində yer alması miqrasiya məsələlərinin daha çox təhlükəsizlik mövzusa çevrilməsində mühüm rol oynadı.

7.2.1 Təhlükəsizlik və nəzəri yanaşmaların təkamülü

“Milli maraq” və “milli təhlükəsizlik” kimi terminlərin hamılıqla razılaşdırılmış tərfi yoxdur. Hazırda “təhlükəsizlik” termini ilə o qədər geniş mövzuları əhatə edirlər ki, çox fərqli məsələlər təhlükəsizlik siyasətinin obyektı kimi şərh edilə bilər. Beynəlxalq münasibətlər nəzəriyyəsində isə realist məktəbin klassiklərindən Hans Margentau 1948-ci ildə milli təhlükəsizlik termininin tərifini vermişdi. H.Margentauya görə, dövlətin yaşaması və sağ qalması (*survival of state*) milli

315 Joshua Takano Chambers-Letson, “Imprisonment/internment/detention” in *The Routledge Companion to Asian American and Pacific Islander Literature*, (London and New York: Taylor and Francis, 2014), 144.

maraqların ən təməl və əsas elementidir və milli maraqların minimum tələbləri milli ərazinin, onun siyasi təsisatlarının və mədəniyyətinin bütövlüyüdür.³¹⁶ H. Margentaunun təhlükəsizliyə yanaşması Soyuq Müharibə dövründə dominant yanaşma oldu.

Soyuq Müharibə dövründə təhlükəsizlik anlayışı ən ümumi mənasında təhdidlərin olmaması kimi başa düşülürdü. Beynəlxalq təhlükəsizliyə həmin ənənəvi yanaşma ilk növbədə hərbi məsələlərə diqqət yetirir(di). Bu baxımdan dövlət təhdidedici qüvvələrdən, xüsusi ilə müharibədən qorunmağa ehtiyacı olan istinad obyektini kimi göstərilirdi.³¹⁷³¹⁸

Soyuq Müharibədən sonrakı dövrdə isə təhlükəsizlik tədqiqatları dövlət mərkəzli yanaşmadan uzaqlaşaraq təhlükəsizliyin tərifini bir sıra potensial təhdidləri əhatə edəcək şəkildə genişləndirdi.³¹⁹³²⁰ Simvolikaldır ki, Soyuq Müharibənin başa çatmasından sonra 1992-ci il yanvarın 31-də BMT Təhlükəsizlik Şurasının Sammit Bəyanatında beynəlxalq sülhə və təhlükəsizliyə təhdidlərin hərbi olmayan, iqtisadi, sosial, humanitar, ekoloji qeyri-sabitlik mənbələrindən gələ biləcəyini vurğulanaraq, bu cür münafişələrin təhlükəsizlik fəaliyyət sahəsinə daxil olduğu elan edildi. Bəyannamədə həmçinin seçkilərin monitorinqi, insan hüquqları və qaçqınların repatriasiyasının Təhlükəsizlik Şurasının beynəlxalq sülh və təhlükəsizliyi qorumaq söylərinin tərkib hissəsi olduğu elan edildi.³²¹

Soyuq müharibədən sonra Kopenhagen Təhlükəsizlik Araşdırmaları Məktəbinin yaradıcısı Barri Buzan təhlükəsizlik tədqiqatlarının təkcə hərbi sektora diqqət yetirməməli olduğunu göstərərək, sosial, ekoloji, iqtisadi və siyasi təhlükəsizliyi

316 Hans J. Morgenthau, "Another "Great Debate": The National Interest of the United States", *The American Political Science Review* (1952), 973.

317 Keith Krause and Michael C. Williams, "Broadening the Agenda of Security Studies: Politics and Methods." *Mershon International Studies Review* (1996): accessed May 5, 2020, <https://www.jstor.org/stable/222776>

318 Columba Peoples and Nick Vaughan-Williams, *Critical Security Studies: An Introduction* (London: Routledge, 2010), 23.

319 Krause and Williams, *Security Studies*, 230.

320 Reinhard Lohrman, "Migrants, Refugees and Insecurity: Current Threats to Peace?" *International Migration* (2006), 5, <https://library.fes.de/libalt/journals/swetsfulltext/8629557.pdf>

321 "The responsibility of the Security Council in the maintenance of international peace and security", accessed June 1, 2022, https://www.un.org/en/sc/repertoire/89-92/Chapter%208/GENERAL%20ISSUES/Item%2028_SC%20respons%20in%20maint%20IPS.pdf

əhatə edəcək şəkildə daha da inkişaf etdirilməli olduğu fikri ilə çıxış etdi.³²² B. Buzana görə, təhlükəsizlik, dövlətlərin təhdidlərdən azad olması və cəmiyyətlərin onlara düşmən hesab edilən dəyişikliklərdən öz müstəqil identikliyinə və funksional bütövlüyünü qoruması qabiliyyətidir. Beləliklə, təhlükəsizlik anlayışının genişlənməsi ilə əlaqədar olaraq ətraf mühit, yoxsulluq və beynəlxalq miqrasiya ilə bağlı bir çox məsələlər təhlükəsizliyə risk və ya təhdid kimi müəyyən edilmişdir.³²³

Məhz buna görə də miqrasiya və təhlükəsizlik arasında qarşılıqlı əlaqəni tədqiq edən araşdırmaçılar miqrasiya proseslərinin dövlətlərin və cəmiyyətlərin sosial, iqtisadi, daxili və ictimai təhlükəsizliyinə təsirlərini fərqləndirirlər.

7.2.2 Miqrasiya və Cəmiyyətin təhlükəsizliyi

Miqrasiya proseslərinin doğurduğu təhlükəsizlik təhdidləri içərisində daha çox miqrasiyanın cəmiyyətlərin təhlükəsizliyi üçün yarada biləcək təhdidlər qabardılır. Cəmiyyətlərin təhlükəsizliyi (Societal security) konsepsiyası ilə ingiliscə elmi dövriyyədə tez-tez istifadə edilən ictimai təhlükəsizlik (public security) konsepsiyalarını bir-birilə qarışdırmaq olmaz. İctimai təhlükəsizlik daha çox ictimai asayiş, cəmiyyətlərin birbaşa fiziki təhlükəsizliyi, cəmiyyətin təhlükəsizliyi isə daha çox simvolik normalarla bağlıdır.

Cəmiyyətin təhlükəsizliyi anlayışı ilk dəfə elmi dövriyyəyə Kopenhagen Təhlükəsizlik Məktəbinin nümayəndəsi Ole Vaverin 1993-cü ildə həmin məktəbdən olan digər həmkarları ilə birlikdə nəşr etdiyi *“Kimlik, miqrasiya və Avropada yeni təhlükəsizlik gündəliyi”* adlı kitabı ilə gətirilmişdir. İctimai təhlükəsizlikdən fərqli olaraq cəmiyyətin təhlükəsizliyi daha çox mücərrəd, simvolik və subyektiv yanaşmadır. Həmin əsərdə göstərilir ki, cəmiyyətin təhlükəsizliyi ilk növbədə cəmiyyətin kollektiv kimliyi məsələləri ilə bağlıdır. Vaver və əsərin digər müəllifləri hesab edirlər ki, cəmiyyətin təhlükəsizliyi “cəmiyyətin dəyişən şərtlər, ehtimal edilən və ya real təhlükələr qarşısında öz əsas xarakterini saxlamaq qabiliyyətidir”.³²⁴ Beynəlxalq miqrasiya ilə əlaqədar olaraq, bu, bir dövlətin üzvlərinin öz mədəni, dil, dini və ya milli kimliklərinə miqrantlar tərəfindən yaradılan təhlükə kimi qəbul etmələrinə

322 Peoples and Vaughan-Williams, Critical Security, 22-23.

323 Lohrmann, Migrants, Refugees, 5.

324 Ole Waever et al. Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe, (London: Pinter Publishers, 1993), 23.

aidir. Bu baxımdan, miqrantları qəbul edən ölkənin milli dəyərləri təhlükə altında olan istinad obyektidir.³²⁵ Miqrantların cəmiyyətin təhlükəsizliyi üçün təhdid kimi görülməsi onların zəif sosial-mədəni integrasiyasına, özgəninkiləşdirilməsinə və təcrid olunmasına gətirib çıxara bilər ki, bu da öz növbəsində digər daha real təhdidlərin meydana çıxmasını stimullaşdırır.

Martin O. Heisler və Ziqmund Layton-Henri (1993) göstərir ki, II Dünya Müharibəsindən sonrakı dövrdə əksər Qərbi Avropa dövlətləri mədəni və etnik kimlik hissi ilə bağlı olan kifayət qədər yekcins dövlətlərdən etnik və milli tərkibi müxtəlif olan dövlətlərə çevrildilər.³²⁶ Bu hallarda miqrasiya ictimai təhlükəsizliyə təhdid kimi qəbul edilə bilər, çünki o, dövlətin ənənəvi milli kimliyinə və əsas dəyərlərinə meydan oxuyur.³²⁷ Bundan əlavə, mühacirlərin integrasiya və ya assimilyasiya olunmamasının cəmiyyətə və dövlətin sabitliyinə mənfi təsir göstərdiyi iddia edilməyə başlandı.³²⁸

Massaçusets Texnologiyalar İnstitutunun (MIT) professoru Miron Veinere görə, miqrasiyanın dövlətin cəmiyyət baxımından təhlükəsizliyi üçün qəbul edilən təhlükəsi obyektiv və universal təhlükə deyil, daha çox qəbul edən dövlətin özünü necə təyin etməsindən asılı olaraq subyektiv təhlükədir.³²⁹ Məsələn, bəzi dövlətlər multikulturalizmi arzuolunmaz hesab etsələr də, digər dövlətlər öz mədəni müxtəlifliyi ilə fəxr edə bilərlər. Veiner həmçinin qeyd edir ki, miqrasiya problemi bəzi ölkələrdə həddindən artıq təhdidedici fonda qiymətləndirilərək, “onların özlərini tankların, raketlərin, orduların hücumlarından qoruya bildikləri halda minlərlə işaxtaran miqrantların axınları qarşısında aciz qaldıqları” düşüncəsini möhkəmləndirir. Burada ilk növbədə miqrantların yad milli, dini və mədəni kimliyin daşıyıcıları kimi gəldikləri ölkənin kollektiv kimliyinə və ya cəmiyyət təhlükəsizliyinə təhdid olduğu iddia edilir. Təəssüflər olsun ki, ənənəvi olaraq böyük miqrant kütlələrini qəbul edən və bir zamanlar fərqli mədəniyyətlərin dinc birgəyaşayışını və multikultural dəyərlərin zəruriliyini dövlət səviyyəsində müdafiə edən cəmiyyətlərdə miqrantlara qarşı Veinerin təsvir etdiyi formadakı ictimai rəy gətdikcə daha da çox yayılmaqdadır.

325 Myron Weiner, “Security, Stability, and International Migration.” *International Security* 17(3) (1992-1993): 103, accessed May 10, 2022, <https://www.jstor.org/stable/2539131>

326 Waever, *Identity, Migration*, 158.

327 Waever, *Identity, Migration*, 158.

328 Waever, *Identity, Migration*, 162.

329 Weiner, *Security, Stability*, 110.

Multikultural dəyərlər təkcə ümumbəşəri dəyərlər, demokratiyanın və insan hüquqlarının təməl prinsipləri deyil, həm də hər bir cəmiyyətdə müxtəlif etnik qrupların və azlıqların birgə yaşayışını təmin edən əsaslardır. Miqrasiya problemi meydana çıxana qədər multikulturalizm ideyaları və dəyərləri liberalizmin təməl dəyərlər sisteminə duran prinsiplər kimi xüsusilə Avropanın inkişaf etmiş ölkələrinin ən çox təbliğ etdikləri prinsiplər idi. Şübhəsiz, multikultural dəyərlərin zəif olduğu cəmiyyətlər müxtəlif növ etnik və milli zəminlərdə münaqişələrə açıqdır və onların cəmiyyət təhlükəsizliyi təhdidlərlə üz-üzə qala bilər. Burada biz miqrasiyanın cəmiyyət təhlükəsizliyi məsələlərindən ictimai təhlükəsizlik mövzusunə çevrilməsini müşahidə edirik. Əgər cəmiyyət təhlükəsizliyi daha çox simvolik və ya subyektiv təhdid mövzusunudursa, ictimai təhlükəsizlik daha real və ya obyektiv təhlükəsizlik məsələləridir.

Maraqlıdır ki, son illərdə elə məhz Qərb ölkələrinin ən yüksək dövlət rəsmilərinin dillərindən multikulturalizmin iflas etməsi kimi fikirlər səsləndirilməkdədir. Ən maraqlı məqam isə bu fikirlərin hələ 2015-ci ildə başlayan miqrasiya böhranı deyə xitab edilən böhrandan əvvəl səsləndirilməsi idi. Almanıyanın keçmiş Baş naziri Angela Merkel hələ 2010-cu ildə Xristian Demokrat İttifaqı Partiyasının gənclər qolunun konfransında Almaniya multikulturalizmin iflas etdiyini və ya özünü doğrultmadığını bəyan etdi. A. Merkelin sözlərinə görə o, və digərləri bir müddət özlərini 1960-cı illərdə iqtisadi yüksəliş zamanı çatışmayan işçi yerlərini doldurmaq üçün gələn miqrantların alman cəmiyyətinə inteqrasiya edəcəkləri və ya assimilyasiya olacaqları barəsində ümidlərlə aldadıblar. Lakin, bu gözlənilən kimi olmadı. O zaman bu çıxış partiyanın daha mühafizəkar qanadı ilə həmişə ziddiyyət təşkil edən miqrasiya ilə bağlı Merkelin əvvəlki liberal xəttində dəyişikliyə işarə idi.³³⁰

Qeyd edək ki, həmin ildə Bundesbankın keçmiş İdarə heyətinin üzvü Tilo Sarraçin tərəfindən “Almaniya özünü məhv edir” adlı qalmaqallı bestseller kitabı nəşr edildi. Kitab Almaniyanın 16 milyon immiqrantının bir çoxunun inteqrasiya edə bilməməsinin ölkənin tənəzzülünə necə səbəb olmasından bəhs edir. Sarraçinin sözlərinə görə, Almaniya olan türk miqrantların 70%-i, ərəblərin isə 90%-i alman cəmiyyətinə inteqrasiya etmək istəmərlər və bunun üçün çalışmırlar, ona görə də bu mənşəli miqrantların ölkəyə gəlməsi məhdudlaşdırılmalıdır. Mətbuatda T. Sarraçinin və A.Merkelin bağlılığı və keçmiş Baş nazirin qeyd edilən çıxışına bu fikirlərin təsir etdiyi də iddia olunurdu. Miqrantların bu və ya digər cəmiyyətlərə

330 “Angela Merkel declares death of German multiculturalism”, last modified October 17, 2010, accessed May 14, 2022, <https://www.theguardian.com/world/2010/oct/17/angela-merkel-germany-multiculturalism-failures>

inteqrasiya edib- etməməsində yalnız onların günahlandırılması düzgün və ədalətli yanaşma deyil. Belə ki, inteqrasiya konsepsiyasının ən sadə verilmiş izahında bu proses ikitərəflidir, yəni, bu və ya digər miqrant qrupların inteqrasiyaya nə qədər meylli olması ilə yanaşı qəbul edən cəmiyyətlərin də miqrantları nə qədər öz cəmiyyətlərinin üzvü kimi qəbul etməyə hazır olmaları da vacib məqamdır.

Digər tərəfdən, Kanada kimi ənənəvi olaraq miqrant qəbul edən dövlət fərqli milli kimlik anlayışına malik ola bilər və beləliklə, multikulturalizm siyasətini davam etdirərək daha tolerant ola və fərqli dilləri, mədəniyyətləri və dinləri qəbul edə bilər. Almaniya və Kanadada miqrasiya və milli kimliyə dair müqayisəli təhlillərdə göstərilir ki, Kanada immiqrasiyanı inkişafı üçün vacib şərt hesab edir, miqrant ölkəsi olaraq bu ölkə hansısa tarixi, yerli və dominant etnik qrupla assosiasiya edilmir və ona görə də böyük miqrant kütləsi cəmiyyət üçün təhlükə mənbəyi kimi görülmür. Almaniya da miqrant əhalinin artması isə son onilliklərdə qonaq işçi miqrantların, eləcə də sığınacaq axtaranların və qaçqınların böyük axınının gözlənilməz nəticəsi olub³³¹, vətəndaşlığı qan mənşəyi (*Volk-centered*) əsasında³³² formalaşan tarixi, yerli və dominant əhalisi olan bir ölkədir. Başqa sözlə, miqrasiyanın fərqli formalarına baxmayaraq, müxtəlif ölkələrdə miqrasiya cəmiyyət təhlükəsizliyi üçün təhdid hesab edilə və ya edilməyə bilər.

Hər bir dövlətin özünəməxsus tarixi onların miqrasiya siyasətinə, eləcə də miqrasiyanın cəmiyyət üçün təhlükə kimi qəbul edilib-edilməməsinə təsir göstərir. Məsələn, Kanada 1971-ci ildən bəri özünün çoxmillətli qruplarının kimliyini qorumağa yönəlmiş multikulturalizm siyasətini dəstəklədiyi halda, Almaniya da mühacir əhalinin assimilyasiyasını dəstəkləmək tendensiyası müşahidə olunur.³³³ Veinerə görə, etnik və mədəni yaxınlıq sosial konstruksiyadır; hansı mədəni və etnik qrupların təhlükə mənbəyi olub-olmaması zamanla dəyişən anlayışdır.³³⁴ Bir dövlətdə cəmiyyət üçün təhlükə kimi görünə bilən bir məsələ digər dövlətdə qəbul oluna bilər ki, bu da immiqrasiyanın cəmiyyətlərin təhlükəsizliyinə obyektiv təhdid deyil, subyektiv təhdid olduğunu göstərir və dövlətdən dövlətə, eləcə də zaman keçdikcə dəyişə bilər.

331 Victoria M.Esses et al. "Perceptions of National Identity and Attitudes Toward Immigrants and Immigration in Canada and Germany." *International Journal of Intercultural Relations* 30, pp.653-669. (2006), <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0147176706000551>

332 Rogers Brubaker, *Citizenship and Nationhood in France and Germany* (London: Harvard University Press. Cambridge Massachusetts, 1994), 3.

333 Esses, *National Identity*, 655.

334 Weiner, *Security, Stability*, 105.

7.2.3 Miqrasiya və iqtisadi təhlükəsizlik

Miqrasiyanın dövlətlərin milli maraqlarına təhlükə yaratdığına dair başqa bir arqument onun ölkələrin iqtisadiyyatlarına təsiridir. Cəmiyyət və iqtisadi təhlükəsizlik bir-biri ilə sıx bağlıdır, çünki immiqrantların fərqli görünüşlərinə görə “digərləri” və ya yad kimi qəbul edilmələri çox vaxt əslində immiqrantların gəldikləri ölkənin iqtisadiyyatlarına necə təsir etmələri düşüncəsindən doğur. Miqrasiya həm qəbul edən, həm də mənşə ölkənin iqtisadiyyatlarına əhəmiyyətli təsir göstərməkdədir. Təhlükəsizlik konsepsiyasının iqtisadi sektora genişlənməsi miqrasiyanın yaratdığı iqtisadi problemlərin də bu prizmadan qiymətləndirilməsinə yol açır. Son illərdə miqrantların dövlətlərin iqtisadi təhlükəsizliyinə təhdid kimi təqdim edilməsi daha çox nəzərə çarpmaqdadır.

Elspez Gild və Joanne van Selmin 2005-ci ildə redaktorluğu ilə nəşr edilən kitabda əmək miqrasiyasının həm göndərən, həm də qəbul edən dövlətlərin iqtisadi təhlükəsizliyinə təhlükə yaratdığını göstərir. Bu arqumentə görə, Qlobal Cənubun inkişaf etməkdə olan ölkələrindən Qlobal Şimalın inkişaf etmiş ölkələrinə yüksək ixtisaslı işçilərin mühacirəti göndərən ölkədə “beyin axını”na, eləcə də qəbul edən ölkədə arzuolunmaz iqtisadi nəticələrə gətirib çıxarır.³³⁵ Müəlliflər göstərir ki, miqrantların mənbəyi olan ölkələr təhsil sistemi vasitəsilə investisiya etdiyi yüksək ixtisaslı kadrlarını itirir. Gild və Selmin miqrantları qəbul edən ölkənin əmək bazarında işə məvaciblərin aşağı olması və yerli əhəlinin sosial təminatına mənfi təsir göstərdiyini də iddia edirlər.

Massey Universitetindən Stüart Karr və Kaye Torna görə işə, «beyin axını» anlayışını vurğulayarkən, «beyin qazancı» anlayışı nəzərdən qaçırılır. Belə ki, inkişaf etməkdə olan ölkələr mühacirət yolu ilə yüksək ixtisaslı işçilərini itirə bilsələr də, geri qayıtmaq miqrasiyası prosesində çox vaxt daha yüksək bacarıqlara malik olan çoxlu sayda insanı geri gətirirlər.³³⁶ Digər tərəfdən işə, bu məsələyə də əks arqumentlərlə tənqidi yanaşmaq olar. Belə ki, miqrantlar gətirdikləri ölkələrdə yüksək ixtisaslı işçilərə çevrilsələr də, heç də həmişə onlar öz vətənlərində əmək bazarlarına asanlıqla qayıda bilmirlər. Yüksək ixtisaslı kadrlara çevrilmiş miqrantlar vətənlərində müvafiq əmək şəraiti, əmək standartları, əldə edilmiş bacarıqlara

335 Elspeth Guild and Joanne van Selm, *International Migration and Security* (London and New York: Routledge, 2005), 29.

336 Stuart C. Carr and Kerr Inkson and Kaye Thorn, “From Global Careers to Talent Flow: Reinterpreting ‘Brain Drain.’” *Journal of World Business* 40, (2005): 387-388.

uyğun sahələr və sosial təminat olmadığına görə heç də həmişə geri qayıtmırlar.

Bundan əlavə, mənşə ölkələrinə pul köçürmələri onların iqtisadi artımında və inkişafında mühüm rol oynayır.³³⁷ Dünya Bankının məlumatına görə, 2012-ci ildə miqrantların öz ölkələrinə (remittance) pul köçürmələri 406 milyard ABŞ dolları olmuşdur. Növbəti illərdə bu köçürmələrin həcmi hər il artmışdır. 2021-ci ildə bu rəqəm ötən il ilə müqayisədə 7.3% artaraq 589 milyard ABŞ dolları olmuşdur. 2022-ci ildə bu rəqəmin daha da artaraq 630 milyard ABŞ dollarını keçəcəyi gözlənilir.

Bir sıra tədqiqatlar göstərir ki, pul köçürmələri dünyada yoxsulluğun aradan qaldırılmasına və maliyyə inkişafına müsbət təsir göstərir. Bir çox inkişaf etməkdə olan ölkələrdə pul köçürmələri yoxsulluq həddinin altında yaşayan əhalinin faizini azaldıb. 2021-ci ildə Livanın Ümumi Daxili Məhsulunun (ÜDM) 54%-i, Tonqonun 44%-i, Tacikistanın 34%-i, Qırğız Respublikasının 33%-i və Samoanın 22%-i bu pul köçürmələri nəticəsində formalaşmışdır.³³⁸ Bu mənada iqtisadi təhlükəsizlik insan təhlükəsizliyi ilə kəşif; miqrasiyanın bu aspekti təkə mənşə ölkəsinin iqtisadiyyatına deyil, həm də ölkə əhalisinin fiziki və maliyyə vəziyyətinə müsbət təsir göstərir. Bu baxımdan, miqrasiyanın mənşə ölkəsi üçün iqtisadi təhlükəsizlik problemi kimi göstərilməsinə dair arqumentlər əsassız görünür.

Digər arqumentə görə, miqrasiya əmək bazarına təsirinə görə qəbul edən ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinə təhlükə yaradır. E. Gild bəzi əsas sualları vurğulayaraq bu problemə aydınlıq gətirməyə çalışır: Güclü iqtisadiyyatlarda miqrant işçilər maaşları həqiqətən aşağı salırmı? Güclü iqtisadiyyatda miqrantlar yerli işçilərin iş yerlərini tuturlarmı?³³⁹ İctimai rəydə adətən miqrantların ölkədə əmək haqlarını azaltması və yerli əməkçilərin iş yerlərini itirməsi, iqtisadi problemləri daha da gücləndirməsi fikrləri səsləndirilir. Bu arqumentlər isə miqrantlara qarşı məhdudlaşdırıcı və diskriminasiya siyasətlərini əsaslandırmaq üçün istifadə olunur. Lakin bu cür düşüncələr empirik və elmi faktlara deyil, subyektiv iddialara əsaslanır. Çomskiyə (2007) görə, insanların sayının iş yerlərinin sayını

337 Hein De Haas, "International Migration, Remittances and Developments: Myths and Facts." *Third World Quarterly* 26(8), (2005): 1274, accessed May 14, 2022, <https://www.jstor.org/stable/4017714>

338 "The World Bank: Remittances to Reach \$630 billion in 2022 with Record Flows into Ukraine", accessed June 5, 2022, [https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2022/05/11/remittances-to-reach-630-billion-in-2022-with-record-flows-into-ukraine#:~:text=During%202021%2C%20remittance%20inflows%20saw,South%20Asia%20\(6.9%20percent\).](https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2022/05/11/remittances-to-reach-630-billion-in-2022-with-record-flows-into-ukraine#:~:text=During%202021%2C%20remittance%20inflows%20saw,South%20Asia%20(6.9%20percent).)

339 Guild and Selin, *International Migration*, 48.

müəyyən etməsi nəzəriyyəsi səhvdir. Əksinə, miqrasiya ilə təkan verən əhali artımı insanları iş yerləri ilə təmin etməklə yanaşı, yeni iş yerləri də yaradır.³⁴⁰ Məhdudlaşdırıcı siyasətlərdən bəhs edərkən bir məqamı da vurğulamaq lazımdır. Castles hesab edir ki, insan alverinin artmasının səbəblərindən biri zəngin ölkələrin məhdudlaşdırıcı miqrasiya siyasətləridir. Castlesə görə, ölkələrdə işçi qüvvəsinə böyük tələblə sərt məhdudiyyətlər birlikdə “miqrant sənayesi”nin də çiçəklənməsinə şərait yaratmaqdadır.³⁴¹ Beləliklə, burada biz dövlətlərin iqtisadi təhlükəsizliyi ilə miqrantların şəxsi təhlükəsizliyi arasında ziddiyyəti görürük.

Elmi ədəbiyyatın təhlili onu göstərir ki, miqrasiyanın əmək bazarına iqtisadi təsiri ölkədən ölkəyə fərqlənir və dövrün iqtisadi şəraitindən asılı olaraq dəyişir. İqtisadçılar arasında miqrasiyanın əmək bazarına təsirinin hesablanması üçün istifadə edilən metodologiyadan asılı olaraq da fərqli nəticələrə gəlmək olar³⁴². Ona görə də, bəzi iqtisadçılar miqrasiyanın çox vaxt miqrantları qəbul edən dövlətdə məşğulluq səviyyəsinə müsbət təsir göstərdiyi iddiasını da irəli sürürlər.³⁴³ Ümumiyyətlə isə, miqrasiya və işsizlik arasındakı əlaqəyə dair müxtəlif inkişaf etmiş ölkələrdə aparılan araşdırmalarda belə nəticəyə gəlinir ki, əslində miqrasiya birmənalı şəkildə işsizliyi artırır.³⁴⁴³⁴⁵

Miqrasiya Siyasəti İnstitutunun apardığı tədqiqatın nəticələrinə görə, miqrasiya bəzi hallarda müvəqqəti və ya qısamüddətli işsizliyə səbəb olsa da, dövlətin iqtisadiyyatı artan əmək təklifinə uyğunlaşmağa başladığı üçün bu təsir zamanla

340 Aviva Chomsky, *They Take Our Jobs!: And 20 Other Myths About Immigration* (Boston: Beacon Press, 2007), 7-8.

341 Stephen Castles, “Towards a Sociology of Forced Migration and Social Transformation,” *Sociology*, FEBRUARY 2003, Vol. 37, No. 1 (FEBRUARY 2003): 15.

342 Amandine Aubry, Jérôme Héricourt, Léa Marchal, Clément Nedoncelle, “Does Immigration Affect Wages? A Meta-Analysis”, *HAL Open Science*, (2022): 3, <https://hal.inrae.fr/hal-03579606/file/docweb2202.pdf>

343 Asadul Islam, “Immigration Unemployment Relationship: The Evidence From Canada,” *Australian Economic Papers* 26(1), (2007): 53, <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1467-8454.2007.00305.x>

344 Islam, Immigration Unemployment, 63.

345 Vincent Fromentin, “The Relationship Between Immigration and Unemployment: The Case of France,” *Economic Analysis and Policy*, Volume 43, Issue 1, March 2013, Pages 51-66, <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0313592613500038>

azalır.³⁴⁶ Tədqiqatlardan birində iddia edilir ki, “uzunmüddətli perspektivdə tələbin yan təsiri var, maaşlar tənzimlənir, əməyə tələb bərpa olunur və beləliklə, yerli işçilər faydalanır”.³⁴⁷ Miqrasiya Siyasəti İnstitutu göstərir ki, miqrasiyanın təsiri dövlətlər üçün fərqli olsa da, miqrasiya əmək haqqlarına Birləşmiş Krallıq, Almaniya, Portuqaliya və Avstraliya kimi ölkələrdə minimal təsir göstərir; məsələn Birləşmiş Krallıqda əksər işçilər immiqrasiyadan təsirlənmir və ya hətta faydalanır.³⁴⁸ Bu tədqiqata görə, iqtisadi miqrasiya qəbul edən dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinə təhlükə yaratmır. Təhsil və demoqrafik dəyişikliklər kimi digər amillər miqrant qəbul edən ölkələrdə əmək bazarı imkanlarına daha çox təsir göstərir.³⁴⁹ Miqrantların yerli əhalinin əmək təhlükəsizliyini təhdid etdiyi, maaşları aşağı saldığı və işsizliyi artırdığına dair çox yayılmış inancın əksinə olaraq, miqrasiya əslində məşğulluq imkanlarını artırır və ev sahibi dövlətin iqtisadiyyatını yaxşılaşdırır bilər.

Miqrantların, xüsusi ilə də qaçqınların və siyasi sığınacaq axtaranların köçdükləri dövlətin sosial sığorta sistemi üçün təhlükə olması və onu istismar etməsi haqqında iddialar da irəli sürülür. Bu baxımdan, miqrasiya bir fürsət deyil, problem olaraq göstərilir. Cef Huysmans (2006) qeyd edir ki, qaçqınlar və sığınacaq axtaranlar ev sahibi dövlətin sosial sığorta sistemindən qeyri-qanuni istifadə edən mənfəətpərəstlər və müftəxorlar kimi təqdim edilir və sosial sığorta sistemi immiqrant axınına tab gətirə bilməyən tərəf kimi təqdim olunur.³⁵⁰ Miqrantlar o qədər çox və yoxsul kimi göstərilir ki, onlar dövlət üçün ciddi iqtisadi təhlükə və mənzil çatışmazlığı yaradır və təhsil, nəqliyyat, kanalizasiya və rabitə xidmətlərinə zərər vururlar.³⁵¹ Miqrant və qaçqın işçilərə sosial sığorta xidmətlərinin göstərilməsi tez-tez yerli ictimaiyyətin narazılığına səbəb olur.³⁵²

Aydındır ki, immiqrantların dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinə təhdid yaratdığı arqumentinə ictimai müzakirələrdəki yanlış təsəvvürlər, eləcə də əcnəbilər

346 Will Somerville and Madeleine Sumption, “Immigration and the Labour Market: Theory, Evidence and Policy.” *Migration Policy Institute* (2009): 9, accessed May 20, 2022, <https://www.migrationpolicy.org/pubs/Immigration-and-the-Labour-Market.pdf>

347 Islam, Immigration Unemployment, 64.

348 Somerville and Sumption, Labor Market, 13-14.

349 Somerville and Sumption, Labor Market, 3.

350 Jef Huysmans, *The Politics of Insecurity: Fear, Migration and Asylum in the EU* (London: Routledge, 2006): 78-79.

351 Weiner, Security, Stability, 95.

352 Huysmans, Fear Migration, 78.

haqqında geniş yayılmış stereotiplər böyük təsir göstərir. Miqrantların, xüsusilə də qaçqınların və sığınacaq axtaranların axınının artması qaçılmaz olaraq onların köçdükləri dövlətin öhdəsindən gəlməli olduğu maliyyə problemləri yaratsa da, miqrasiyanın sosial xərclərə təsiri dövlətdən dövlətə və zamanla dəyişə bilər. Bundan əlavə, qaçqın axınının uzunmüddətli iqtisadi faydaları mümkün qısamüddətli xərclərlə kölgədə qalmamalıdır. Məsələn, Avstraliyada qaçqınların təsiri ilə bağlı araşdırmalar göstərir ki, qaçqınların sosial təminat müavinətləri vasitəsilə yerləşdirilməsinin ilkin dəyəri on il ərzində kompensasiya edilir.³⁵³ İmmiqrasiyanın təhlükəsizlik mövzusu kimi göstərilməsi və immiqrantların ölkələrin sosial sığorta sistemi üçün təhlükə kimi təqdim edilməsi, buna görə də, immiqrantların sosial xidmətlərə layiq olmadığı hesab edilərək, onların bu xidmətlərdən kənarda qalmasına gətirib çıxarır.

7.2.4 Miqrasiya və ictimai (daxili) təhlükəsizlik

Sosial və iqtisadi təhlükəsizliklə yanaşı, immiqrasiya ölkələrin daxili təhlükəsizliyinə və ya ictimai asayişinə də təhdid mənbəyi kimi göstərilməkdədir. Daxili təhlükəsizliyə təhdid kimi immiqrasiya anlayışı 1980-ci illərdən daha çox qabardılır.³⁵⁴ Huysmansın vurğuladığı kimi, ilk dəfə Şengen sazişi və Dublin Konvensiyası kimi beynəlxalq hüquqi sənədlər immiqrasiyanı terrorizm, beynəlxalq cinayət və sərhəd nəzarəti ilə əlaqələndirib.³⁵⁵ Artıq qeyd edildiyi kimi, 2001-ci il 11 Sentyabr terror aktından sonra immiqrasiya terrorla mübarizə gündəmində əsas yer tutmağa başladı. Hökumətlər immiqrasiyanı terror fəaliyyətləri ilə əlaqələndirərək immiqrasiya siyasətini sərtləşdirmək istiqamətində addımlar atmaqdadırlar.³⁵⁶

353 Rob Stevenson, "Refugees and Economic Contributions" (paper presented at Hopes Fulfilled or Dreams Shattered? From resettlement to settlement Conference, November 23rd- 28th, 2005).

354 Jef Huysmans "The European Union and the Securitization of Migration." *Journal of Common Market Studies* 39(5), (2000): 756.

355 Jef Huysmans, "Migrants as a Security Problem: Dangers of 'Securitizing' Societal Issues," in *Migration and European Integration: The Dynamics of Inclusion and Exclusion*, ed. Robert Miles and Dietrich Thranhardt (London: Pinter Publishers, 1995), 53.

356 Alexander Spencer, "Linking Immigrants and Terrorists: The Use of Immigration as an Anti-Terror Policy." *The Online Journal of Peace and Conflict Resolution* 8(1), (2008): 1.

Bəzi ekspertlər immiqrasiya siyasətinin miqrantları qəbul edən dövlətin daxili təhlükəsizliyini qorumaq üçün məhdudlaşdırılması fikrini dəstəkləyir. Məsələn, kanadalı Daniel Stoffman iddia edir ki, Kanadaya həddindən çox miqrant gəldiyinə görə hər yeni gələn şəxs diqqətlə yoxlanıla bilməz; buna görə də ölkəyə təhlükəli insanlar daxil ola bilər.³⁵⁷ Stoffmana görə, arzuolunmaz immiqrantların qarşısını almağın ən təsirli yolu immiqrantların illik axınına azaltmaq olardı.

Terrorizm, şübhəsiz ki, bütün dünyada dövlətlərin daxili təhlükəsizliyi üçün real təhlükə olsa da, onun immiqrasiya ilə əlaqəsi elmi araşdırmalarla şübhə altına alınır. Müller 11 sentyabr hadisəsindən sonra Birləşmiş Ştatlarda terror hücumlarının olmamasının artan sərhəd nəzarəti və daha sərt immiqrasiya siyasətinin nəticəsi olması arqumentini qətiyyətlə təkzib edir.³⁵⁸ Terrorçuların ölkəyə daxil olması daha çətin olsa da, hər il yüz minlərlə immiqrant ABŞ-a qanuni olaraq və hər gün 1,000-4,000 mühacir qeyri-qanuni şəkildə daxil olur. Müller iddia edir ki, yerli və ya immiqrant terrorçuların terror təhlükəsi çox şişirdilmişdir.³⁵⁹

Eynilə, Sauksun İspaniyada immiqrasiya və terrorizmlə bağlı araşdırmasına əsaslanaraq qeyri-qanuni miqrasiya və terrorizm arasında əlaqənin obyektiv deyil, əsassız və ya uydurulmuş bir reallıq olduğunu göstərir. Sauks Mənəvi-Panika nəzəriyyəsinə (Moral Panics Theory) əsaslanaraq terrorizm təhlükəsinin bir qrup insanların müəyyən qrup insanları günahlandırmasına, onları düşmən kimi etikətləməsinə və “biz”lə “onlar” arasında parçalanma yaratmasına səbəb olduğunu göstərir.³⁶⁰

Beləliklə, əsas miqrant axınlarını qəbul edən ölkələrdə 11 Sentyabr hücumlarından, 2004-cü ildə Madrid qatarında və 2005-ci ildə Londonda baş verən terror aktlarından sonra Avropada miqrantlar və sığınacaq axtaranlar düşmən kimi görülməyə başlandı.³⁶¹ İctimai müzakirələr və media miqrantları sosial və iqtisadi təhlükəsizliyə təhdid kimi təsvir etdiyi kimi, siyasətdə və mediada da miqrasiya

357 Daniel Stoffman, “Truths and Myths About Immigration.” in *Immigration Policy and the Terrorist Threat in Canada and the United States*, ed. Alexander Moens and Martin Collacott (Vancouver: Fraser Institute, 2008), 4.

358 John Mueller, “Is There Still a Terrorist Threat?: The Myth of the Omnipresent Enemy.” *Foreign Affairs* 85(2), (2006): 3.

359 Mueller, Terrorist Threat, 4.

360 Maria S. Saux, “Immigration and Terrorism: A Constructed Connection.” *European Journal of Criminal Policy and Research* 13, (2007): 63.

361 Saux, Constructed Connection, 63.

ilə terrorizm arasında əlaqənin olduğu iddia edilərək miqrantlara qarşı düşmən münasibətinin alovlandırılması son iyirmi ildə geniş vüsət almaqdadır. Adamsona görə də terrorizm və immiqrasiya arasında əlaqə yaratmaq problemlidir, çünki bu, immiqrantların, xüsusi ilə də özlərini müsəlman və ya ərəb kimi tanıdan şəxslərin cəmiyyətə daha çox ciddi təsiri ilə özgəninkiləşdirilməsinə, təcrid edilməsinə və irqi cəhətdən profilənməsinə gətirib çıxarmışdır.³⁶²

11 sentyabr və Madrid partlayışlarından sonra ispan qəzetləri ictimai rəyə təsir edən miqrasiya və cinayət davranışları arasındakı əlaqənin olmasın; narrativini yeritdi.³⁶³ 11 sentyabr hücumlarından sonrakı günlərdə mediada və siyasi müzakirələrdə miqrasiya qanunlarına qarşı təcili tədbirlərin görülməsinin vacibliyi haqqında fikirlər üstünlük təşkil edirdi. Aydındır ki, miqrasiya və terrorizm arasındakı əlaqə ictimai diskurs vasitəsilə gücləndirilib və ictimai rəydə möhkəmləndirilib. Əslində isə, Grisvoldun (2001) göstərdiyi kimi, immiqrasiya və sərhəd nəzarəti iki ayrı məsələdir. Əcnəbilərin terror hücumları açıq və liberal miqrasiya siyasətinin nəticəsi deyil. Bu, az sayda təhlükə mənbəyi olan əcnəbini ölkədən uzaqlaşdırma bilinməməsindən qaynaqlanır. Eynilə, Spencer “immiqrasiya” termininə yanlış mənə verildikdə ortaya çıxan problemlərə diqqəti yönəldir.³⁶⁴ Bir çox akademik yazılar «immiqrant» və «xarici» arasında fərq qoymur. 11 sentyabr hadisəsində terrorçular miqrant deyildilər; daha doğrusu, onlar müvəqqəti vizalarla Birləşmiş Ştatlara daxil olan insanlar idi.³⁶⁵

Miqrasiya terrorizmlə əlaqələndirildiyi kimi, cinayətkarlığın artması ilə də əlaqələndirilir və miqrasiyanın ictimai asayişə təhdid kimi qəbul edilməsinə səbəb olur. Bir çox hallarda qeyri-leqal miqrantların heç bir əmək və sosial təminatları olmadığından, yaşamaq üçün etnik həmrəylik mexanizmlərindən istifadə etməyə məcbur olurlar. Çox vaxt bu, müştəkkil cinayətkar qruplar və qapalı fəaliyyət göstərən etnik qurumların formalaşmasına gətirib çıxarır. Buna misal olaraq, tez-tez Rusiyada keçmiş Sovet ölkələrindən, o cümlədən ölkəmizdən olan müxtəlif etnik cinayətkar qruplar haqqında bu ölkənin kriminal xəbərlərində bütövlükdə xalqlara şamil olunan kriminal damğa və onlara qarşı müxtəlif diskriminasiya hallarını göstərə bilərik.

362 Adamson, Crossing Borders, 196.

363 Saux, Constructed Connection, 62.

364 Spencer, Anti-Terror Policy, 9.

365 Spencer, Anti-Terror Policy, 9.

Cavab olaraq isə miqrantları qəbul edən ölkələrdə son illərdə miqrantlara qarşı düşmənçilik münasibətləri güclənir, ultrasağ partiyalar fəallaşır və qarşıdurmalar baş verir. Bununla yanaşı qeyd edilməlidir ki, miqrasiyanın həqiqətən cinayətkarlığın artmasına gətirib çıxarıb-çıxarmadığı sualı yenə də stereotiplər və reallıq məsələsidir. Vəq göstərir ki, ictimaiyyət miqrasiya nəticəsində cinayətkarlığın səviyyəsi və miqrantların ictimai asayiş üçün yaratdığı təhlükə barəsində getdikcə daha çox narahat olsa da, bu narahatlıqlar empirik olaraq əsassızdır.³⁶⁶ Çox yayılmış inancın əksinə olaraq, bir sıra dövlətlərdə aparılan tədqiqatlarda miqrasiya və cinayət arasında güclü əlaqə tapılmamışdır.

Eyni zamanda əksini iddia edən araşdırmalar da mövcuddur. Məsələn, bir araşdırma 2001-ci ildə «İspaniyada xaricdə doğulmuş məhbusların nisbətinin əhalidəki immiqrantların nisbətindən iyirmi beş dəfə çox olduğunu» aşkar edib.³⁶⁷ Bununla belə, həmin tədqiqatda bunun sadəcə immiqrant statusundan daha çox demoqrafik amillərlə əlaqəsi olduğu göstərilir. Beləliklə, immiqrasiya və cinayət arasındakı əlaqəni öyrənərkən digər demoqrafik dəyişənlər və ya sadəcə miqrasiya statusundan başqa digər amillər də nəzərə alınmalıdır.

7.2.5 Demoqrafik təhlükəsizlik

Hələ 2005-ci ildə Rusiyada yazıçı Yelena Çudinovanın «Paris Məryəm Ana məscidi» (Мечеть Парижской Богородицы) adlı Samuel Hantinqtonun «Mədəniyyətlərin toqquşması» ruhunda yazılmış romanı dərc edilmişdi. Kitab Rusiyada bestseller olduğdan sonra 2009-cu ildə Fransada tərcümə edilərək nəşr olundu. Fantastik roman olan bu əsərdə 2048-ci il təsvir edilir. Guya Fransada müsəlman miqrantların sayı artmış, onlar hakimiyyəti ələ keçirərək qeyd edilən məşhur kilsəni məscidə çevirmiş və fransızlar öz tarixi vətənlərində azlıqda qalmışlar. Cavab olaraq vəziyyətlə barışmaq istəməyən bir qrup milliyətçi fransız ölkənin müsəlman hakimiyyətinə qarşı terrorçu mübarizə yoluna əl atırlar. Əlbəttə, geniş yayılmaqda olan bu tipli əsərlər Avropa və Qərbdə cərəyan edən hadisələrin təzahürü olmaqla

366 Xia Wang, "Undocumented Immigrants as Perceived Criminal Threat: A Test of the Minority Threat Perspective." *Criminology* 50(3), (2012): 743.

367 Rebecca Westbrook, "Immigration and Crime in Catalonia, Spain: What's the Connection? Towards a Theory on Immigrant Crime" (paper presented at Claremont-US Undergraduate Research Conference on the European Union: Vol 2010, Article 10.(2012)): 101, accessed June 14, 2022, <https://scholarship.claremont.edu/urceu/vol2010/iss1/10/>

yanışı, bu sahədə olan ziddiyyətləri daha da alovlandırır. Bu əsər və onun əsasında çəkilmiş sənədli film sonra miqrasiya mövzusunda aparılan hibrid mübaribənin bir elementi kimi istifadə edildi.³⁶⁸ Bu və buna bənzər uydurulmuş təbliğat vasitələrinin miqrantlara qarşı qoyulan əsas narrativi qəbul edən ölkənin əhalisinin gələcəkdə azlıqda qalacağı ilə bağlı qorxuların cəmiyyətlərə təlqin edilməsidir.

Demoqrafik təhlükəsizlik xarici amilin əhəmiyyətli təsiri olmadan əhalinin təkrar istehsalı üçün kifayət edən və dövlətin geosiyasi maraqları üçün insan resurslarını təmin edən demoqrafik proseslərin vəziyyəti kimi təqdim edilə bilər. Demoqrafik təhlükəsizlik əhalinin öz yaş, cins və etnik parametrlərinə görə fəaliyyət göstərməsi və inkişafı, onun bütövlüyünün, müstəqilliyinin, suverenliyinin təmin edilməsindən və mövcud geosiyasi statusunun qorunub saxlanmasından ibarət olan dövlətin milli maraqları ilə əlaqələndirilməsidir. Təhlükəsizliyin birinci, daxili tərəfi sağ qalma, əhalinin azalması, degenerasiya, yox olma, özünü qoruma, özünü təmin edən çoxalma, demoqrafik inkişaf, demoqrafik böhran, depopulyasiya və s. kimi təriflərdə ifadə olunur. Burada əsas təhlükənin tərifinə yalnız əhalinin təbii hərəkətinin xüsusiyyətləri daxildir: doğum və ölüm.

Hazırda miqrant qəbul edən ölkələr demoqrafik təhlükəsizlik baxımından çətin seçim qarşısında qalıblar. Ya onlar təbii azalan yerli əhalini əvəz etmək və iqtisadi inkişaflarını müəyyən səviyyədə saxlamaq üçün miqrantları qəbul etməlidirlər, ya da əhalinin yekcinsliyini qorumağı əsas tutaraq miqrantları qəbul etməyərək, əvəzində əhalinin və iqtisadi gücün azalması reallığını qəbul etməlidirlər. Birinci yolu seçən ölkələrə bariz nümunə kimi Almaniyanı göstərə bilərik. Almaniyanın Bertelsmann Fondunun nəşr etdiyi və Məşğulluq Araşdırma İnstitutunun və Koburq Universitetinin apardığı tədqiqata əsasən əgər Almaniya miqrantlar qəbul etməsə, 2060-cı ilə kimi ölkə əhalisi 30% azala bilər. Bunun qarşısını almaq üçün isə Almaniya hər il ən azı 260 min miqrant qəbul etməlidir.³⁶⁹

368 "The Notre Dame de Paris Mosque", accessed May 20, 2022, https://en.wikipedia.org/wiki/The_Notre_Dame_de_Paris_Mosque

369 "Germany Visa: Germany Needs 260,000 Immigrants a Year to Meet Labor Demand Due to Ageing Workforce", <https://www.germany-visa.org/news/germany-needs-260000-immigrants-a-year-to-meet-labor-demand-due-to-ageing-workforce/#:~:text=to%20Ageing%20Workforce-,Germany%20Needs%20260%2C000%20Immigrants%20a%20Year%20to%20Meet%20Labor%20Demand,to%20meet%20the%20labor%20demand>.

İkinci yolu isə Yaponiya seçmişdir. Buna görə də, Yaponiya inkişaf etmiş ölkələr içərisində əhalisi ən sürətlə azalan dövlət kimi birinci yerdədir. Belə ki, təkcə 2021-ci il ərzində Yaponiyada 811,604 doğum və 1,439,809 ölüm qeydə alınıb, yəni əhalinin sayı 628,205 nəfər azalıb ki, bu isə əhalinin qeydə alınması dövründə ən böyük təbii azalmadır. Doğuşlar isə 2021-ci ildə əvvəlki il ilə müqayisədə 3,5 faiz azalmışdır.³⁷⁰ Yaponiya Statistika Bürosu hesab edir ki, Yaponiya əhalisi bu gün 127 milyondan 2050-ci ilə qədər 100 milyona qədər azalacaq. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının hesablamalarına görə, Yaponiya əhalisi 2100-cü ilə qədər indiki səviyyədən daha da azalaraq 85 milyon nəfərə çatacaq.

Əvəzedici miqrasiya, təbii tənəzzülü immiqrasiya ilə kompensasiya etdikdə, əhalinin saxlanması deyil, onun bütün etno-mədəni və sosial nəticələri ilə dəyişməsinə gətirib çıxarır. Belə olan halda müəyyən müddətdən sonra ölkə əhalisinin etnik-genetik tərkibi getdikcə dəyişir. Son onilliklər ərzində miqrantlar bəzi ölkələrin əhalisinin kifayət qədər əhəmiyyətli hissəsini təşkil etməyə başlamış, xarici diasporlar yaranmışdır. Hazırda Qərbdə miqrasiya mövzusunun aparılan hibrid müharibənin əsas arqumentlərindən və ya iddialarından biri odur ki, miqrantların böyük axını nəticəsində Avropa sivilizasiyası Asiya sivilizasiyası ilə əvəz olunacaq. Bu arqumenti irəli sürənlər böyük miqrant axınları ilə Avropa ölkələrinin yerli əhalisində təbii artım səviyyəsinin kəskin şəkildə aşağı düşməsi və qocalması iddiasını da xüsusi qabardırlar. Beləliklə, bu iddialara görə miqrant kütlələrini qəbul edən ölkələrdə yerli əhali gələcəkdə azlıqda qala bilər və ya həmin ölkələrin demoqrafik təhlükəsizliyi böyük təhdid altında ola bilər. Bu baxımdan miqrasiyanın ölkələrin demoqrafik təhlükəsizliyinə təsiri yuxarıda ətraflı bəhs etdiyimiz cəmiyyət təhlükəsizliyinin elementləri ilə üst-üstə düşə bilər. İlk baxışda həqiqətən də inkişaf etmiş Qərb ölkələri üçün miqrasiya axınları böyük problemə çevrilməkdədir, çünki bu ölkələrin milli təhlükəsizliyinin bütün aspektlərinə təsir edən miqrasiya axınları ilə yanaşı həmin dövlətlərdə demoqrafik böhran da getdikcə dərinləşməkdədir.

Almaniyanın 2019-cu ilə qədər rəsmi statistik məlumatına əsasən, ölkə vətəndaşlarının 26%-i (21.2 milyon) miqrant əsillidir. Ancaq bu kütlənin yarısından çoxu, yəni 52%-i digər ölkələrdən gələn almanlardır. Miqrant əsilli vətəndaşların

370 Claire Parker, Japan records its largest natural population decline as births fall, *The Washington Post*, June 3, 2022, <https://www.washingtonpost.com/world/2022/06/03/japan-low-births-population-decline-2021/>

48%-i (11.1 milyon) alman əsilli deyildir. BMT-nin hesablamalarına görə, 2050-ci ilə qədər Almaniyanın əhalisinin 36%-i və ya 33 milyon 1995-ci ildən sonrakı miqrantların nəsilləri olacaqdır.³⁷¹

Digər tərəfdən, bəzi Avropa ölkələrində miqrantların yerli əhaliyə nisbətə faiz dərəcəsində dəyişikliyin həmin dövlətlərin “demoqrafik təhlükəsizliklərini təhdid altına” salması ətrafında müzakirələr və bu məsələnin daxili siyasi mübarizə mövzusunə çevrilməsi müasir milli dövlət (nation-state), etnik kimlik, milliyətçilik və vətəndaş milliyətçiliyi kimi mövzuları diqqət mərkəzinə gətirir. Bildiyimiz kimi, müasir liberal cəmiyyətlərdə vətəndaşlıq anlayışı etno-mərkəzçi (ethnocentric) deyil, azadlıq, tolerantlıq, bərabərlik, fərdi hüquqlar kimi ənənəvi liberal dəyərlərə əsaslanan, dinindən, irqindən və etnik mənşəyindən asılı olmayaraq vətəndaş millətçiliyi (civic nationalism) kimi inklüziv yanaşmanı nəzərdə tutur. Beləliklə, böyük miqrant kütlələrini qəbul edən bəzi ölkələrdə etnik tərkibin dəyişməsinin demoqrafik təhdid kimi göstərilməsi liberal vətəndaş milliyətçiliyi konsepsiyasını və müxtəlif milli dövlət anlayışlarını tarixi sınaq qarşısında qoymaqladır.

Müasir vətəndaş milliyətçiliyi ideyalarının formalaşmağa başladığı ölkələrdən olan yuxarıda misal kimi göstərilən Fransa və Almaniya kimi milli dövlətlərdə (nation state) vətəndaşlığa və milliyətə tarixən fərqli iki yanaşma olmuşdur. Rogers Brubaker özünün Fransa və Almaniya vətəndaşlıq və millət konsepsiyalarının müqayisəli təhlilinə və milli dövlətçiliyə aparan fransız və alman yollarına həsr edilən əsərində bu fərqləri aşağıdakı kimi göstərir. Brubakerə görə, Fransada vətəndaşlıq konsepsiyası ərazi əsasında formalaşmış, buna görə də dövlətmərkəzçi və assimile edicidir³⁷². Fransız milli dövləti siyasi birlik ideyası olsa da, əsasında mədəni birliyə can atması durur. Siyasi inklüzivlik həm mədəni azlıqların, həm də immiqrantların mədəni assimilyasiyasını nəzərdə tutur. Brubakerə görə, Almaniya isə vətəndaşlıq qan mənşəyi (*Volk-centered*) əsasında formalaşmış. Müəllifin fikrincə, alman milli dövləti ümumbəşəri siyasi dəyərlərin daşıyıcısı kimi deyil, üzvi mədəni, lingvistik və ya irqi birlik kimi təsəvvür edilmişdir. Ona görə də, Fransa ikinci nəsil miqrantlara asanlıqla vətəndaşlıq verməkdədir. Almaniya Şərqi Avropadan və keçmiş SSRİ-dən olan etnik almanlara dərhal vətəndaşlıq versə də, bu ölkədə doğulan miqrantların nəsillərinə heç də həmişə eyni

371 “Statistisches Bundesamt: Bevölkerung mit Migrationshintergrund 2019 um 2,1 % gewachsen: schwächster Anstieg seit 2011”, July 28, 2020, https://www.destatis.de/DE/Presse/Pressemitteilungen/2020/07/PD20_279_12511.html

372 Brubaker, Citizenship Nationhood, 1.

qaydada vətəndaşlıq vermir.³⁷³ Beləliklə, Fransada miqrantlar gözləndiyi kimi assimilyasiya olunmadıqlarına görə³⁷⁴, Almaniya isə ümumiyyətlə alman milli dövlət konsepsiyasında yer almadıqlarına görə onların hər iki halda yerli əhaliyə nisbətə paylarının artması demoqrafik təhdid kimi görülməkdədir. Məhz buna görə də son zamanlar demoqrafik vəziyyətlə bağlı Avropada Anna Çudinovanın əsərində səsləndirilən fikirlərə bənzər ideyalar bu ölkələrdə getdikcə daha çox tərəfdar toplayır və miqrantlar demoqrafik təhlükə mənbəyi kimi görülür.

7.2.6 Miqrantların təhlükəsizliyi və ya insan hüquqları

Beynəlxalq Əmək Təşkilatının 2021-ci ilə olan hesabatına görə, dünyada 169 milyon əməkçi miqrantı vardır. Onlar olduqları ölkələrin ümumi işçi qüvvəsinin 4,9 faizini təşkil edirlər. Bu beynəlxalq miqrant işçilər 2019-cu ildə dünyanın əmək qabiliyyətli yaşda olan beynəlxalq miqrant əhalisinin (15 yaş və yuxarı) təxminən 69 faizini təşkil edib.³⁷⁵

Dövlətlər miqrantların və qaçqınların beynəlxalq səviyyədə hüquqlarının qorunması üçün *geri qaytarmamaq* (non-refoulement) prinsipini beynəlxalq hüququn ən mühüm normalarından biri kimi qəbul ediblər. Beynəlxalq hüququn əsasında duran bir sıra müxtəlif Konvensiyalarda öz əksini tapmış bu prinsip hər hansı bir şəxsi onun həyatına və ya fundamental hüquqlarına təhdid olacağı barədə ehtimal yaranarsa, bir dövlətdən digərinə verilməsindən (geri qaytarılmaqdan, qovulmaqdan, təhvil verməkdən - hansı termindən istifadə olunmasından asılı olmayaraq) qoruyur və ya qadağan edir.³⁷⁶ Bu beynəlxalq sənədlərə misal olaraq Qaçqınların statusu ilə bağlı 1951-ci il Konvensiyasını, İşgəncə və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəzaya qarşı 1984-cü il Konvensiyasını, Bütün İnsanların Məcburi İtkin Düşmədən Müdafiəsi üzrə Beynəlxalq 2010-cu il Konvensiyasını

373 Brubaker, Citizenship Nationhood, 3.

374 Daniel Rubio Sánchez, How France's Assimilation Model Failed to Integrate its Cultural Diversity, *The Medium*, April 5, 2019, https://medium.com/@danielsanchez_/https-medium-com-danielsanchez-frances-cultural-assimilation-model-food-for-thought-af6109f631f1

375 International Labour Organization, *ILO Global Estimates on International Migrant Workers – Results and Methodology – Third edition*, 2021, 11, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_808935.pdf

376 Tilman Rodenhäuser, The principle of non-refoulement in the migration context: 5 key points, *Reliefweb*, March 30, 2018, <https://reliefweb.int/report/world/principle-non-refoulement-migration-context-5-key-points>

misal göstərmək olar. Bundan əlavə, BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsi hesab etmişdir ki, geri qaytarmamaq işgəncə və ya qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəzanın və ya özbaşına həyatdan məhrumetmənin digər formalarından müdafiənin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Oxşar nəticələr regional insan hüquqları məhkəmələri, xüsusən də Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi tərəfindən də çıxarılmışdır. Maraqlıdır ki, artıq geri qaytarılmama prinsipi 1949-cu il Cenevrə Konvensiyalarına ilk növbədə məhbusların köçürülməsi ilə bağlı, həm də mülki əhalinin müdafiəsi üçün daxil edilmişdir.

Yəni, geri qaytarmama prinsipi beynəlxalq adət hüququnun bir hissəsini təşkil edir. Qeyd edilməlidir ki, beynəlxalq hüquqa əsasən bu prinsip miqrasiya statusundan asılı olmayaraq hər zaman bütün miqrantlara şamil edilir.³⁷⁷ Beləliklə, geri qaytarmamaq prinsipi beynəlxalq hüququn fundamental *jus cogens*³⁷⁸ adlandırılan prinsiplərindən biridir və sığınacaq axtaranları qəbul edən ölkəyə onları “ irqi, dini, milliyyəti, mənsubiyyəti ” əsasında və ya xüsusi sosial qrup və ya siyasi fikirlərinə görə təqib olunmaq təhlükəsi ilə üzləşəcəkləri ölkəyə qaytarmağı qadağan edir.

Dövlətlər beynəlxalq aləmdə miqrantların və qaçqınların fundamental hüquqlarının qorunması ilə bağlı öhdəliklərini elan etsələr də, heç də bu hüquqlar ayrı-ayrı ölkələrdə müvafiq qaydada təmin edilmir. İlk növbədə əməkçi miqrantların fəaliyyəti bir çox ölkələrdə tənzimlənmir. Baxmayaraq ki,

377 Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, *The principle of non-refoulement under international human rights law* accessed January 22, 2023, <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Migration/GlobalCompactMigration/ThePrincipleNon-RefoulementUnderInternationalHumanRightsLaw.pdf>

378 Beynəlxalq müqavilələr hüququ haqqında 1969-cu il Vyana Konvensiyasının 53-cü maddəsində ümumi beynəlxalq hüququn imperativ *jus cogens* [d33s 3ko3d33nz] normasının anlayışı verilmişdir: həmin maddəyə əsasən, *jus cogens*-ümumi beynəlxalq hüququn normasıdır; bütövlükdə dövlətlərin beynəlxalq birliyi tərəfindən qəbul edilir və tanınır; bu cür normadan geri çəkilmək yolverilməzdir; bu norma yalnız ümumi beynəlxalq hüququn eyniylə bu xarakterdə olan yeni bir norması ilə dəyişdirilə bilər. *Jus cogens* normalarına misal olaraq aşağıdakıları göstərmək olar: təcavüzün qadağan olunması, başqa dövlətlərin sərhədlərini pozmamaq, dinc əhalini zorla bir ərazidən başqa bir əraziyə köçürməmək, başqa dövlətlərin daxili işlərinə qarışmamaq və s. Dövlətlər hətta qarşılıqlı razılıq əsasında *jus cogens* normasının ziddinə hərəkət edə bilməzlər. Belə ki, istənilən belə bir müqavilə tam etibarsız sayılır və onun heç bir hüquqi qüvvəsi ola bilməz. Eyniylə, yeni bir *jus cogens* norması yarandıqdan sonra bu normaya zidd olan bütün beynəlxalq müqavilələr hüquqi cəhətdən etibarsız olur və onlar xitam olunmuş sayılır. *Jus cogens* normasının pozulması ilə bütün dövlətlərin hüquq və mənafeləri pozulmuş sayılır.

bir sıra beynəlxalq sənədlər dövlətlər qarşısında əməkçi miqrantların hüquqları və fəaliyyətinin tənzimlənməsi ilə bağlı müəyyən öhdəliklər qoyur. Məsələn, 1990-cı ildə qəbul edilmiş, əksər dövlətlərin ratifikasiya etməsindən sonra 2003-cü ildə isə qüvvəyə minmiş Bütün növ əməkçi miqrantların və onların ailə üzvlərinin hüquqlarının müdafiəsi haqqında Beynəlxalq Konvensiya³⁷⁹ dövlətlər qarşısında əməkçi miqrantların istismarının yolverilməzliyi, əmək fəaliyyətinin tənzimlənməsi, əməkçi miqrantların və ailə üzvlərinin hüquqlarının qorunması barədə öhdəliklər qoysa da, göstəriləndiyi kimi dövlətlər üzərlərinə düşən vəzifələri daxili qanunvericiliklərində müvafiq formada nizamlamır və beynəlxalq öhdəliklərinə uyğun siyasətlər yeritmirlər.

Əməkçi miqrantlar tənzimlənməyən əmək münasibətlərində olmalarına baxmayaraq, bir çox qəbul edən ölkələrin əmək bazarında mühüm rol oynayırlar. Tənzimlənməyən əmək miqrasiyası sahəsindən irəli gələn ən mühüm problemlər arasında immiqrantların sosial müdafiəsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu cür miqrantlar xüsusilə böyük diskriminasiya ilə üzləşir, müxtəlif növ istismarlara məruz qalır, əsasən iqtisadiyyatın qeyri-rəsmi, kölgə sahəsində az əməkhaqlı işlərdə çalışırlar. İqtisadiyyatın kölgə sektoru əsasən tikinti, ticarət, yeraltı sexlər, kriminal xidmətlər və s. sahələri əhatə edir. Miqrantlar milli əmək bazarlarında bir qayda olaraq, yerli əhalini cəlb etməyən boşluqları tutduqlarına görə rəqabəti artırmasalar belə, şübhəsiz ki, əmək qiymətlərini qısa müddətdə aşağı saldıqları üçün məşğulluq sahəsində sosial standartların pisləşməsinə də müəyyən qədər səbəb ola bilirlər.

Maraqlıdır ki, iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş, əmək, sosial sığorta və vergi qanunvericiliyinə ciddi əməl edilən və eyni zamanda böyük miqrant axınlarını qəbul edən ölkələrin əmək bazarlarında da tənzimlənməyən məşğulluq imkanları vardır.³⁸⁰ Məsələn, 2021-ci ilin məlumatına əsasən Fransada kölgə iqtisadiyyatı Ümumi Daxili Məhsulun (ÜDM) 13.1%-ni təşkil edərək 452 milyard dollar,

379 Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, *International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families*, accessed February 16, 2023, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-convention-protection-rights-all-migrant-workers>

380 Friedrich Schneider, Estimating the Size of the Shadow Economies of Highly-developed Countries: Selected New Results, *CESifo DICE Report*, 2016, <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/167285/1/ifo-dice-report-v14-y2016-i4-p44-53.pdf>

Almaniyanın kölgə iqtisadiyyatı³⁸¹ ÜDM-in 11.2%-ni təşkil edərək 548 milyard dollar, ABŞ-da ÜDM-in 7,3%-ni təşkil etməklə 1,532 milyard dollar həcmindədir. Digər iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə də kölgə iqtisadiyyatının ümumi ÜDM-də payı faizlə az olsa da əslində böyük həcmdə maliyyə dövriyyəsi vardır.³⁸²

Miqrantların əməyinin qeyri-qanuni istismarı digər cinayət növləri ilə də müşayiət oluna bilər. Bunlara misal kimi ilk növbədə vergidən yayınmanın müxtəlif üsullarını, o cümlədən “çirkli pulların yuyulması”nı, ölkədən kapitalın qanunsuz çıxarılmasını, patentsiz və lisenziyasız işləmək, qeydiyyatsız işə qəbul və s.-ni göstərmək olar. Bu cür cinayətlərin miqyası daha da böyük ola bilər və özündə narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi, qanunsuz silah istehsalı və ticarəti, külli miqdarda qaçaqmalçılıq, fahişəlik, insan alveri kimi sahələri əhatə edə bilər.

Bəzi ölkələrin qanunvericiliyi miqrantların qanuni olaraq əmək fəaliyyəti üçün hüquqi sahəni süni şəkildə daraldır, beləliklə də onların faktiki olaraq insan hüquqlarına zidd şəkildə istismar edilməsini təşviq edir. Qanunvericiliklərdə yaşayış üçün qeydiyyat, vətəndaşlıq əldə etmək, işləmək üçün icazələr və s. məhdudiyyətlər və mürəkkəb prosedurlar miqrantların qanuni şəkildə əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmasının qarşısında duran məhdudiyyətlərdən yalnız bir hissəsidir.

Bu cür maneələr nəticəsində miqrantların böyük hissəsi hər cür dövlət mühasibat uçotundan, rəsmi məşğulluq, vergitutma, ən vacibi dövlətin sosial müdafiəsi və tibbi sığorta sistemindən kənarda qalırlar. Məsələn, bəzi mütəxəssislər və köşə yazarları hesab edirlər ki, ABŞ-da çox sayda sənədsiz miqrantların olması zəif sərhəd təhlükəsizliyinə görə deyil. Bunun səbəbi ABŞ-dakı mövcud və zəif (məqsədli şəkildə) nizamlanan əmək qanunvericiliyinin miqrantları cəlb etməsinə görədir. Həmin miqrant işçilər daha sonra istismar olunur və işəgötürənlər onların qeyri-qanuni məşğulluğuna görə məsuliyyət daşıyırlar. Şərhlilər və ekspertlər

381 Kölgə iqtisadiyyatı həm də qeyri-rəsmi iqtisadiyyat adlandırılır. Bu, iqtisadiyyatın cəmiyyət və dövlətdən gizlədilmiş hissəsi olub, dövlət nəzarətindən və uçotundan kənarda qalır. O, iqtisadiyyatın müşahidə olunmayan, rəsmi qeydiyyata düşməyən hissəsini əhatə edir, amma onu bütünlüklə zəbt edə bilmir. Kölgə iqtisadiyyatı həmçinin özündə qeyri-leqal, kriminal və qanunla qadağan edilən iqtisadi sahələri də əhatə edir, lakin onlarla məhdudlaşmır.

382 “United States’s Informal Economy Size” accessed June 21, 2021, <https://www.worlddeconomics.com/Informal-Economy/United%20States.aspx>

həmin miqrantların əməyinin istismarını “müasir quldarlıq” da adlandırırlar.³⁸³ Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatının 2019-cu ilə olan məlumatına əsasən dünyada hazırda 40 milyon miqrantın “müasir quldarlıq”ın əsiri olduğu təxmin edilir.³⁸⁴

Miqrantların qaçaqmalçılığı və alveri üzrə ixtisaslaşmış beynəlxalq cinayət şəbəkələri bu və ya digər şəkildə “beynəlxalq miqrasiya biznesi” ilə məşğul olan qanuni və yarı-leqal xarici məşğulluq agentliklərinin, nikah agentliklərinin, viza brokerlərinin və digər vasitəçi təşkilatların əksəriyyətinə nəzarət edirlər. Mənşə, tranzit və təyinat ölkələrində güclü təmasları olan bu təşkilatlar qanuni və ya qeyri-qanuni sərhəd keçidləri ilə bağlı geniş miqyasda xidmətlər təqdim edirlər.

Bu, o deməkdir ki, qeyri-qanuni miqrasiya ilə mübarizədə dövlətə miqrantların özləri deyil, bu ölkələrin ərazisində fəaliyyət göstərən transmilli cinayətkar qrupların daxil olduğu struktur şəbəkəsi qarşı çıxır. Onlar texniki cəhətdən yaxşı təchiz olunublar. Bu, məsələn, saxta pasportların, möhürlərin, sənədlərin, dəvətnamələrin, vizaların və s.-nin yüksək keyfiyyəti ilə sübut olunur. Bu qruplar çevikdirlər və bu da onlara sərhəd keçidlərində vəziyyətin dəyişməsinə asanlıqla reaksiya verməyə imkan verir.

Qeyri-qanuni miqrasiyanın kriminal aspekti həm ənənəvi cinayət növlərinin yayılması, həm də dövlət orqanlarında, ilk növbədə, miqrantlarla sıx əlaqədə olan orqanlarda (polis, miqrasiya xidmətləri, pasport idarələri və s.) korrupsiya ilə bağlıdır. Qeyri-qanuni miqrantların qanuni yollarla yaşamaq imkanları praktik cəhətdən olmadığından, onlar həssas qruplar kimi narkotik, silah satışı, fahişəlik, qumar oyunları, qaçaqmalçılıq kimi kriminal sahələrdə fəaliyyət göstərən cinayətkar qruplaşmaların asanlıqla qurbanlarına çevrilə və bu cür fəaliyyətə məcburi şəkildə cəlb edilə bilirlər.

Bu məqamlar isə miqrantların insan hüquqları və şəxsi təhlükəsizliyi ilə yanaşı, həmin dövlətlərin iqtisadi təhlükəsizliyi üçün də təhdidlər yaradır.

383 Laz Ayala, “Modern day slavery: How immigration laws lure and trap undocumented workers,” *The Hill*, August 12, 2020, <https://thehill.com/changing-america/opinion/511669-modern-day-slavery-how-immigration-laws-lure-and-trap-undocumented/>

384 Fiona David and Katharine Bryant and Jacqueline Joudo Larsen, Migrants and their vulnerability to human trafficking, modern slavery and forced labour, *International Organization for Migration (IOM)* (2019): 6, https://publications.iom.int/system/files/pdf/migrants_and_their_vulnerability.pdf

7.3 Miqrasiya və Azərbaycanın milli təhlükəsizliyi

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən və ölkəmiz kimi postsovet məkanı da beynəlxalq miqrasiya axınlarına açıldıqdan sonra insan qaçaqmalçılığı üzrə ixtisaslaşmış global cinayət şəbəkəsinin yaxın maraq dairəsinə çevrildi. 1991-ci ildən sonra keçmiş SSRİ-nin daxili və xarici sərhədlərində miqrantların qanunsuz köçürülməsi üçün çoxsaylı kanallar yarandı. Keçmiş Sovet ölkələri ərazisində müxtəlif münafişələr, cinayətkarlıq hallarının artması və ağırlaşan iqtisadi vəziyyət milyonlarla insanın müxtəlif istiqamətlərdə axınlarına səbəb olmuşdu.

Əlverişli coğrafi mövqedə yerləşən Azərbaycan müxtəlif ölkələrdən olan miqrantların və qaçqın axınlarının həm son təyinat, həm də tranzit kimi diqqət mərkəzinə çevrildi. Eyni zamanda, 1991-ci ildən Azərbaycanın özü dünyanın müxtəlif ölkələrinə və bölgələrinə miqrantların gətirdiyi ölkələrdən birinə çevrildi. Bu gün təkcə Rusiya və digər keçmiş Sovet ölkələrində milyonlarla Azərbaycan mənşəli əhali yaşayır.

Müxtəlif mənbələrin məlumatına görə, İŞİD tərəfində təxminən 10 min rusdilli və ya keçmiş Sovet ölkələrindən yaraqlı döyüşür ki, onlardan təxminən 5-8 min rusdilli yaraqlı eyni vaxtda İŞİD sıralarında, daha 2-5-mini isə digər qruplaşmalar tərkibindədir.³⁸⁵ Onların ölkəyə qayıtması isə ölkə təhlükəsizliyi üçün ciddi təhdidlər yarada bilər.

1991-ci ildən sonra Azərbaycan ərazisi həm də insan alverinin ən iyrenc forması kimi qadınların və uşaqların cinsi istismarı ilə məşğul olan müxtəlif beynəlxalq mütəşəkkil cinayətkar qrupların diqqət mərkəzinə çevrildi. Bununla bağlı, Azərbaycan Respublikasının “İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında” 28 iyun 2005-ci il tarixli 958-IIQ nömrəli Qanununun 8-ci maddəsinə əsasən “İnsan alverinə qarşı mübarizə üzrə Milli Fəaliyyət Planı”nda göstərilən vəzifələrin səmərəli icrası, insan alveri qurbanlarının təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, onlara peşəkar yardımın göstərilməsi, insan alverinə qarşı mübarizə sahəsində məlumatların vahid mərkəzdə cəmlənməsi və qorunması, insan alverinə qarşı mübarizənin xüsusi təlim keçmiş peşəkar polis əməkdaşları və lazımı avadanlıqla təchiz edilmiş polis qurumu tərəfindən həyata keçirilməsi

385 В Госдуме предлагают отсеивать боевиков ИГИЛ на российской границе, 2015, last accessed June 20, 2022, <https://www.rosbalt.ru/main/2015/09/10/1438859.html>

məqsədilə Daxili İşlər Nazirliyinin İnsan Alverinə qarşı Mübarizə Baş İdarəsi yaradılmışdır.³⁸⁶

Sevindirici haldır ki, insan alveri və qanunsuz miqrasiya ilə mübarizə sahəsində Azərbaycanın atdığı səmərəli addımlar müxtəlif mötəbər beynəlxalq təşkilatlar və dövlət qurumları tərəfindən təqdir edilir. Ötən müddət ərzində hüquq-mühafizə orqanları və qeyri-hökumət təşkilatları arasında insan alveri qurbanları və qeyri-qanuni miqrasiya istiqamətlərində səmərəli əməkdaşlıq qurulub.

7.4 Nəticə

Miqrasiya və təhlükəsizlik arasında əlaqənin düzgün və elmi qiymətləndirilməsi dövlətlərin müvafiq miqrasiya siyasətinin formalaşdırılması üçün zəruridir. Əlbəttə ki, biz «miqrasiya təhlükəsizliyi» terminini istifadə edə bilərik, lakin bu halda «miqrasiya təhlükəsizliyi»nin nə olduğunu ifadə etmək çox çətindir. Amma bir şey dəqiqdir ki, milli təhlükəsizliyin hansı istiqamətindən danışılmasından asılı olmayaraq, miqrasiya bu və ya digər dərəcədə onun bütün elementlərinə təsir göstərir. Miqrasiyaya milli təhlükəsizlik konsepsiyasının müxtəlif aspektləri - siyasi, iqtisadi, demoqrafik, etno-mədəni, sosial aspektlər nəzərə alınaraq yanaşmaq balanslaşdırılmış və uzunmüddətli miqrasiya siyasətini formalaşdırmağa imkan verir. Yuxarıda miqrasiyanın həqiqətən təhlükəsizliyə təhdid yaradıb-yaratmadığını müxtəlif aspektlərdən qiymətləndirərək aşağıdakı nəticələri əldə etdik.

Birincisi, miqrantlar arasında terrorçuların, potensial terrorçuların və ya cinayətkarların cəmləşməsinin yerli əhali ilə müqayisədə daha yüksək olduğuna dair çox az sübut var. Eynilə, yalnız müstəsna hallarda miqrantların insanları “ekzotik xəstəliklərə” yoluxdurmaq təhlükəsi yaradan xəstəliklərin daşıyıcısı olduğu aşkar edilmişdir. İkincisi, diqqəti yalnız ifrat məqamlara yönəltməklə miqrasiyanın dövlətlərin milli təhlükəsizliklərinin təhdid yarada biləcəyi əsl məqamlardan diqqət yayındırılır.

Hər bir ölkənin hüquq-mühafizə orqanlarının bu fəaliyyəti ilk növbədə öz ölkələrinin maraqlarını və milli təhlükəsizliyini qorumağa yönəlib. Eyni zamanda,

386 “Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin İnsan Alverinə qarşı Mübarizə Baş İdarəsi”, accessed June, 20, 2022, <https://insanalveri.gov.az/?/az/menu/4/>

qeyri-qanuni miqrasiya haqlı olaraq dövlət suverenliyinə xələl gətirmək kimi qiymətləndirilə bilər, çünki hər bir dövlət kimin onun sərhədlərini keçdiyinə və onun ərazisində məskunlaşdığına nəzarət etmək hüququna malikdir. Qeyd edək ki, dünya üzrə qeyri-qanuni miqrantların əksəriyyəti sərhədləri icazəsiz keçmir, əvvəlcə icazəli keçir, sonra icazəsiz qalır və ya işləyir. Bununla belə, miqrasiyaya nəzarət və onun idarə olunmaması dövlət siyasətinin bütövlüyünə ictimai inamı sarsıdan risklər yaradır. Miqrantların qaçaqmalçılıq və insan alveri, xüsusilə də onların müştəkkil cinayətkarlıqla əlaqəli olduğu və qanunsuz malların, o cümlədən silah və narkotiklərin daşınması ilə kəşidşiyi yerlərdə qanunun aliliyinə real təhlükə yarada bilər. Bu halda cinayətkarlar və təhlükəsizliyə təhdid miqrantlar deyil, onlardan istifadə edənlərdir.

Hər il milyonlarla insan qeyri-qanuni və nəzarətsiz miqrasiya nəticəsində dövriyyəyə cəlb edilir, ucuz və hüquqsuz işçi qüvvəsinə çevrilir və istismar edilir. Qeyri-qanuni miqrasiya qaçılmaz olaraq əsas insan hüquqlarının pozulmasına və onları “müasir dövrün qullarına” çevirməklə şəxsiyyətin təhlükəsizliyi məsələlərini gündəmə gətirir. Qeyri-leqal miqrantların rəsmi məşğulluq sferasından və vergi sistemindən kənarlaşdırılması nəticəsində əmək bazarları təhrif edilir və birbaşa iqtisadi itkilərə səbəb olur, ölkələrdə ümumi kriminal vəziyyəti pisləşdirir. Eyni zamanda, bu proseslər miqrantları qəbul edən dövlətlərdə milli dözümsüzlüyün kəskinləşməsinə, şovinizmin təzahürləri və miqrant fobiyası və s. formasında cəmiyyətdə etno-sosial gərginliyin güclənməsinə səbəb olur.

Hər hansı bir problemin təhlükəsizlik təhdidi kimi etikətlənməsi cavab olaraq əsaslandırılan qanunlar, qaydalar, siyasətlər və prosedurlar baxımından ciddi təsirlərə malikdir. Başqa sözlə, miqrasiya və təhlükəsizlik sözlərinin bir yerdə işlədilməsi ilk olaraq ağıla cəzalandırıcı və məhdudlaşdırıcı yanaşmanı gətirir. Bu cür tədbirlər öz növbəsində miqrantların təhlükəsizliyini təhlükə altında qoya bilər, məsələn, sığınacaq axtaranların təhlükəsiz ölkələrə çıxışını qadağan etməklə, daha çox miqrant qaçaqmalçıların və insan alverçilərinin qucağına atılır.

Hazırda beynəlxalq ictimaiyyət miqrasiya proseslərinin idarə edilməsi böhranı və insan kütlələrinin hərəkətlərinə nəzarətin itirilməsi ilə üzləşib. Bütün bunların nəticəsində qeyri-qanuni miqrasiyanın miqyası daha da artmaqdadır. Əgər miqrasiya proseslərini tənzimləmək səyləri vahid, beynəlxalq səviyyədə deyilsə, onda miqrasiyanın millətlərüstü təbiəti istər-istəməz onun idarə olunmasının milli konsepsiyası ilə ziddiyyət təşkil edəcək. Bu sahədə son baş verənlər həm də

onu göstərir ki, miqrantlarla bağlı siyasət çevik olmalıdır.

Hüquq mühafizə orqanları üzrə ekspertlər hesab edirlər ki, miqrantların qeyri-qanuni daşınması kanalları çox vaxt narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsi kanalları ilə üst-üstə düşür. Bu fakt əsasında ən azı iki nəticə çıxarmaq olar: xüsusi xidmət orqanlarının qeyri-qanuni miqrasiya ilə mübarizə səyləri qeyri-leqal miqrantların özləri ilə deyil, onları idarə edənlərin üzərində cəmlənməlidir; beynəlxalq və regional səviyyədə qeyri-qanuni miqrasiyanın mənfi nəticələrindən təsirlənən bütün ölkələrin vahid və birgə səyi olmalıdır.

Regional və beynəlxalq səviyyədə bu əməkdaşlıq yalnız dövlətlər arasında readmissiya sazişlərinin imzalanması ilə kifayətlənməməlidir. Bu məqsədlə müxtəlif ölkələrin hüquq- mühafizə, sərhəd xidmətlərinin, polis, miqrasiya xidmətlərinin, xüsusi xidmət orqanlarının, digər dövlət idarələrinin, insan hüquqları və qeyri-hökumət təşkilatlarının beynəlxalq əməkdaşlığına və fəaliyyətinin əlaqələndirilməsinə ciddi ehtiyac vardır. Bu əməkdaşlığın regional mexanizmlərinin yaradılması və əməkdaşlığın hüquqi və institusional çərçivələrinin müəyyən edilməsi atılan addımların ardıcıl, məqsədyönlü və davamlı olmasına imkan verə bilər.

7.5 Suallar və tapşırıqlar

1. Sizcə müasir miqrasiya proseslərinin müasir beynəlxalq münasibətlərdə rolu daha çox müsbətdir ya mənfi? Cədvəl quraraq əvvəlcə müsbət tərəflərini, sonra isə mənfi təsirlərini yazaraq müqayisə edin.
2. Milli təhlükəsizlik dedikdə daha çox nə baş düşürsünüz?
3. Müasir miqrasiya prosesləri dövlətlərin milli təhlükəsizliyində hansı aspektlərdən qiymətləndirilir?
4. Sizcə miqrasiya proseslərinin doğurduğu simvolik təhdidlər nə qədər real vəobyektivdir?
5. Miqrantların köç etdiyi ölkələrin daxili siyasi proseslərində rolu nədən ibarətdir?
6. Miqrant mövzusunda müasir hibrid müharibələrdə nə üçün istifadə edilə bilər?
7. Hans Morgentau və Barri Buzanın milli təhlükəsizliyə fərqli yanaşmasında miqrasiya daha çox hansı yanaşmada öz əksini tapır?
8. Kanada və Almaniyanın miqrantlara fərqli yanaşmasında hansı tarixi səbəblər göstərilir?
9. Almaniya və Yaponiyanın demoqrafik təhlükəsizliyi və miqrasiya siyasətlərində fərqlər sizcə hansı milli maraqlar və təhlükəsizlik üçün daha məqbuldur?
10. Sizcə beynəlxalq hüquqda geri qaytarmama hüququ miqrantların insan hüquqlarının qorunması baxımından hansı məqamlara görə əhəmiyyətlidir?
11. Anna Çudinovanın əsəri sizcə miqrantlara yanaşmada hansı təhlükəsizlik aspektləri baxımından nümunə kimi nəzərdən keçirilə bilər?

7.6 Ədəbiyyat

Adamson, Fiona B. "Crossing Borders: International Migration and National Security." *International Security* 31(1), (2006).

"Angela Merkel declares death of German multiculturalism", last modified October 17, 2010, accessed May 14, 2022, <https://www.theguardian.com/world/2010/oct/17/angela-merkel-germany-multiculturalism-failures>

Ayala, Laz. "Modern day slavery: How immigration laws lure and trap undocumented workers," *The Hill*, August 12, 2020, <https://thehill.com/changing-america/opinion/511669-modern-day-slavery-how-immigration-laws-lure-and-trap-undocumented/>

"BBC: Belarus border crisis: How are migrants getting there?," last modified November 26, 2022, accessed June 15, 2022, <https://www.bbc.com/news/59233244>

Bleich, Erik. Race Policy in France, *The Brookings Institute*, May 1, 2001, <https://www.brookings.edu/articles/race-policy-in-france/#:~:text=Unlike%20the%20United%20States%2C%20Britain,address%20issues%20of%20social%20inequalities.>

Bose, Pablo and Lunstrum, Elizabeth. "Environmentally Induced Displacement and Forced Migration, Refuge" *Canada's Journal on Refugees*, Fall 2012, Vol. 29, No. 2 (Fall 2012), Centre for Refugee Studies, York University.

Brubaker, Rogers. *Citizenship and Nationhood in France and Germany* (London: Harvard University Press. Cambridge Massachusetts, 1994).

Carr, Stuart C. and Inkson, Kerr and Thorn, Kaye. "From Global Careers to Talent Flow: Reinterpreting 'Brain Drain.'" *Journal of World Business* 40, (2005).

Castles, Stephen. "Towards a Sociology of Forced Migration and Social Transformation," *Sociology*, FEBRUARY 2003, Vol. 37, No. 1 (FEBRUARY 2003).

Chambers-Letson, Joshua Takano. "Imprisonment/internment/detention" in *The Routledge Companion to Asian American and Pacific Islander Literature*, (London and New York: Taylor and Francis, 2014).

Chomsky, Aviva. *They Take Our Jobs!: And 20 Other Myths About Immigration* (Boston: Beacon Press, 2007).

Choucri, Nazli. "Migration and Security: Some Key Linkages," *Journal of International Affairs*, Fall 2002, Vol. 56, No. 1, Face of the State: Population, Politics and Stability (Fall 2002).

Crepeau, Francois and Nakache, Delhine and Atak, Idil. International Migration: Security Concerns and Human Rights Standards, *Transcultural Psychiatry*, September 2007.

David, Fiona and Bryant, Katharine and Larsen, Jacqueline Joudo. Migrants and their vulnerability to human trafficking, modern slavery and forced labour, *International Organization for Migration (IOM)* (2019): 6, https://publications.iom.int/system/files/pdf/migrants_and_their_vulnerability.pdf

De Haas, Hein. "International Migration, Remittances and Developments: Myths and Facts." *Third World Quarterly* 26(8), (2005): 1274, accessed May 14, 2022, <https://www.jstor.org/stable/4017714>

Esses, Victoria M. et al. "Perceptions of National Identity and Attitudes Toward Immigrants and Immigration in Canada and Germany." *International Journal of Intercultural Relations* 30, pp.653-669. (2006), <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0147176706000551>

Estevens, João. "Migration crisis in the EU: developing a framework for analysis of national security and defence strategies," *Comparative Migration Studies* (2018).

"EUobserver, EU border agency highlights terrorist threat", last modified April 6, 2016, accessed June 1, 2022, <https://euobserver.com/rule-of-law/132941>

Freedman, Jane. The French “Sans-Papiers” Movement: An Unfinished Struggle, in *Migration and Activism in Europe Since 1945* (London: Palgrave Macmillan, 2008)

Fromentin, Vincent. “The Relationship Between Immigration and Unemployment: The Case of France,” *Economic Analysis and Policy*, Volume 43, Issue 1, March 2013, <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0313592613500038>

Gattinara, Pietro Castelli, Superiore, Scuola Normale, Morales, Italy and Laura, “The politicization and securitization of migration in Western Europe: public opinion, political parties and the immigration issue”, in *Handbook on Migration and Security*, ed. Philippe Bourbeau (Quebec: Edward Elgar Pub, 2017).

“Germany Visa: Germany Needs 260,000 Immigrants a Year to Meet Labor Demand Due to Ageing Workforce”, <https://www.germany-visa.org/news/germany-needs-260000-immigrants-a-year-to-meet-labor-demand-due-to-ageing-workforce/#:~:text=to%20Ageing%20Workforce-,Germany%20Needs%20260%2C000%20Immigrants%20a%20Year%20to%20Meet%20Labor%20Demand,to%20meet%20the%20labor%20demand>.

Goff Leo and Zarin Hillary and Goodman Sherri S. “Climate-Induced Migration from Northern Africa to Europe: Security Challenges and Opportunities,” *The Brown Journal of World Affairs*, SPRING / SUMMER 2012, Vol. 18, No. 2 (SPRING / SUMMER 2012).

Guild, Elspeth and van Selm, Joanne. *International Migration and Security* (London and New York: Routledge, 2005)

Howard R. T. “Migration Wars,” *The National Interest*, January/February 2018, No. 153, MAKING ASIA GREAT AGAIN? (January/February 2018).

Huysmans, Jef. “The European Union and the Securitization of Migration.” *Journal of Common Market Studies* 39(5), (2000).

Huysmans, Jef. "Migrants as a Security Problem: Dangers of 'Securitizing' Societal Issues," in *Migration and European Integration: The Dynamics of Inclusion and Exclusion*, ed. Robert Miles and Dietrich Thranhardt (London: Pinter Publishers, 1995).

Huysmans, Jef. *The Politics of Insecurity: Fear, Migration and Asylum in the EU* (London: Routledge, 2006).

IOM International Organization for Migration, *Climate change, migration and critical international security considerations*, 2011.

International Labour Organization, *ILO Global Estimates on International Migrant Workers – Results and Methodology – Third edition*, 2021, https://www.ilo.org/wcmstp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_808935.pdf

IOM, *World Migration Report 2020*, 2019, https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2020.pdf

Islam, Asadul. "Immigration Unemployment Relationship: The Evidence From Canada," *Australian Economic Papers* 26(1), (2007), <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1467-8454.2007.00305.x>

Jones Nathan N., and Sullivan John. "Climate Change and Global Security," *Journal of Strategic Security*, 2020, Vol. 13, No. 4, Climate Change and Global Security (2020).

Karcic, Hamza. "The False Promise of Europeanization. Central Europe and the Balkans expose the failures of European integration," *Foreign Policy*, May 18, 2022, accessed June 15, 2022, <https://foreignpolicy.com/2022/05/18/europeanization-eu-accession-central-europe-balkans-integration/?fbclid=IwAR0FknmGkDC4DCRikxL-DFiU7BtEGaIEDXdW-JOJeK7gIZff-lvqTAWKs4s>

Kenneth J. Franzblau K. Immigration's Impact on U.S. National Security and Foreign Policy, U.S. COMMISSION ON IMMIGRATION REFORM, Research Paper, 1997.

Koser, Khalid. Irregular migration, state security and human security, (a paper prepared for the Policy Analysis and Research Programme of the Global Commission on International Migration, University College London, September 2005)

Koser, Khalid. "When is Migration a Security Issue?," March 31, 2011, *The Brookings Institution*, <https://www.brookings.edu/opinions/when-is-migration-a-security-issue/>

Krause, Keith and Williams, Michael C. "Broadening the Agenda of Security Studies: Politics and Methods." *Mershon International Studies Review* (1996): accessed May 5, 2020, <https://www.jstor.org/stable/222776>

LaBreck, Abby. Color-Blind: Examining France's Approach to Race Policy, *Harvard International Review*, February 1, 2021, <https://hir.harvard.edu/color-blind-frances-approach-to-race/>

Lebowitz, Lawrence M. and Podheiser, Ira L. "Summary of the Changes in Immigration Policies and Practices After the Terrorist Attacks of September 11, 2001: The USA Patriot Act and Other Measures," *University of Pittsburgh Law Review* 63, (2001-2002).

Lohrman, Reinhard. "Migrants, Refugees and Insecurity: Current Threats to Peace?" *International Migration* (2006), 5, <https://library.fes.de/libalt/journals/swetsfulltext/8629557.pdf>

Miller J. Mark. "International Migration and Security: Towards Transatlantic Convergence?, In Defense of the Alien," 1994, Vol. 17 (1994), Center for Migration Studies of New York, Inc.

Ministry of Internal Affairs and Communication of Japan, *Statistical Handbook of Japan*, 2017, accessed June 20, 2022, <https://www.stat.go.jp/english/data/handbook/pdf/2017all.pdf>

Morgenthau, Hans J. "Another "Great Debate": The National Interest of the United States", *The American Political Science Review* (1952).

Mueller, John. "Is There Still a Terrorist Threat?: The Myth of the Omnipresent Enemy." *Foreign Affairs* 85(2), (2006).

Müller-Funk Lea and Fröhlich Christiane and Bank André. "State(s) of Negotiation: Drivers of Forced Migration Governance in Most of the World," *German Institute of Global and Area Studies (GIGA)* (2020).

"NATO Review: The "Lisa case": Germany as a target of Russian disinformation," last modified July 25, 2022, accessed June 15, 2022, <https://www.nato.int/docu/review/articles/2016/07/25/the-lisa-case-germany-as-a-target-of-russian-disinformation/index.html>

Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families, accessed February 16, 2023, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-convention-protection-rights-all-migrant-workers>

Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, The principle of non-refoulement under international human rights law, accessed January 22, 2023, <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Migration/GlobalCompactMigration/ThePrincipleNon-RefoulementUnderInternationalHumanRightsLaw.pdf>

Parker, Claire. "Japan records its largest natural population decline as births fall," *The Washington Post*, June 3, 2022, <https://www.washingtonpost.com/world/2022/06/03/japan-low-births-population-decline-2021/>

Peoples, Columba and Vaughan-Williams, Nick. *Critical Security Studies: An Introduction* (London: Routledge, 2010).

Rebecca Westbrook, "Immigration and Crime in Catalonia, Spain: What's the Connection? Towards a Theory on Immigrant Crime" (paper presented at Claremont-US Undergraduate Research Conference on the European Union: Vol 2010, Article 10.(2012)): 101, accessed June 14, 2022, <https://scholarship.claremont.edu/urceu/vol2010/iss1/10/>

Rodenhäuser, Tilman. The principle of non-refoulement in the migration context: 5 key points, *Reliefweb*, March 30, 2018, <https://reliefweb.int/report/world/principle-non-refoulement-migration-context-5-key-points>

Rudolph, Christopher. "Security and the Political Economy of International Migration," *The American Political Science Review*, Nov., 2003, Vol. 97, No. 4 (Nov., 2003).

Sánchez, Daniel Rubio. How France's Assimilation Model Failed to Integrate its Cultural Diversity, *The Medium*, April 5, 2019, https://medium.com/@danielrsanchez_/https-medium-com-danielrsanchez-frances-cultural-assimilation-model-food-for-thought-af6109f631f1

Saux, Maria S. "Immigration and Terrorism: A Constructed Connection." *European Journal of Criminal Policy and Research* 13, (2007).

"Shengenvisa News", last modified February 16, 2022, accessed June 6, 2022, <https://www.schengenvisainfo.com/news/frontex-illegal-migration-rates-remain-highest-since-2017-eastern-border-marks-significant-decline-while-uk-eu-route-emerges/>

Schmid, P. Alex. "Links between Terrorism and Migration: An Exploration," *International Centre for Counter-Terrorism* (2016).

Schneider, Friedrich. "Estimating the Size of the Shadow Economies of Highly-developed Countries: Selected New Results," CESifo DICE Report, 2016, <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/167285/1/ifo-dice-report-v14-y2016-i4-p44-53.pdf>

Somerville, Will and Sumption, Madeleine. "Immigration and the Labour Market: Theory, Evidence and Policy." *Migration Policy Institute* (2009): 9, accessed May 20, 2022, <https://www.migrationpolicy.org/pubs/Immigration-and-the-Labour-Market.pdf>

Spencer, Alexander. "Linking Immigrants and Terrorists: The Use of Immigration as an Anti-Terror Policy." *The Online Journal of Peace and Conflict Resolution* 8(1), (2008).

Sperling, J. James. "(Im)migration and German Security in Post-Yalta Europe," *German Studies Review*, Vol. 17, No. 3 (Oct., 1994).

"Statistisches Bundesamt: Bevölkerung mit Migrationshintergrund 2019 um 2,1 % gewachsen: schwächster Anstieg seit 2011", July 28, 2020, https://www.destatis.de/DE/Presse/Pressemitteilungen/2020/07/PD20_279_12511.html

Stevenson, Rob, "Refugees and Economic Contributions" (paper presented at Hopes Fulfilled or Dreams Shattered? From resettlement to settlement Conference, November 23rd- 28th, 2005).

Stoffman, Daniel. "Truths and Myths About Immigration." in *Immigration Policy and the Terrorist Threat in Canada and the United States*, ed. Alexander Moens and Martin Collacott (Vancouver: Fraser Institute, 2008).

"The Notre Dame de Paris Mosque", accessed May 20, 2022, https://en.wikipedia.org/wiki/The_Notre_Dame_de_Paris_Mosque

"The responsibility of the Security Council in the maintenance of international peace and security", accessed June 1, 2022, https://www.un.org/en/sc/repertoire/89-92/Chapter%208/GENERAL%20ISSUES/Item%2028_SC%20respons%20in%20maint%20IPS.pdf

"The World Bank: Remittances to Reach \$630 billion in 2022 with Record Flows into Ukraine", accessed June 5, 2022, [https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2022/05/11/remittances-to-reach-630-billion-in-2022-with-record-flows-into-ukraine#:~:text=During%202021%2C%20remittance%20inflows%20saw,South%20Asia%20\(6.9%20percent\).](https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2022/05/11/remittances-to-reach-630-billion-in-2022-with-record-flows-into-ukraine#:~:text=During%202021%2C%20remittance%20inflows%20saw,South%20Asia%20(6.9%20percent).)

"UNHCR, The UN Refugee Agency" accessed June 26, 2022, <https://www.unhcr.org/refugee-statistics/>

"UNHCR, The UN Refugee Agency, Ukraine Emergency" accessed June 26, 2022, <https://www.unhcr.org/ukraine-emergency.html>

United Nations Population Division, *Replacement Migration: Germany*, <https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/ageing/replacement-chap4-d.pdf>

Waeber, Ole and Buzan, Barry and Kelstrup, Morten. *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe*, (London: Pinter Publishers, 1993).

Wang, Xia. "Undocumented Immigrants as Perceived Criminal Threat: A Test of the Minority Threat Perspective." *Criminology* 50(3), (2012).

Weiner, Myron, "Security, Stability, and International Migration." *International Security* 17(3) (1992-1993), accessed May 10, 2022, <https://www.jstor.org/stable/2539131>

Willis, H. Henry et al. "Contributions of Border Security to Drug Control, Counterterrorism, and Illegal Migration," in *Measuring the Effectiveness of Border Security Between Ports-of-Entry*, (RAND Corporation, 2010).

Wolff, Sarah "Conceptualizing Security Sector Governance (SSG) and Migration," in *The Security Sector Governance–Migration Nexus* (London: Ubiquity Press, 2021)

Fəsil 8

Miqrasiya idarəçiliyi

Nərgiz Hacıyeva

Fəxri fəlsəfə elmləri doktoru, elmi işçi və politoloq

İsveçrənin St. Qallen Universiteti, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)

Giriş

Bir tərəfdən, beynəlxalq miqrasiya müasir siyasətin daha vacib aspektinə çevrilir, digər tərəfdən isə miqrasiyanın tədqiqi fənlərarası elmi sahədə son yeniliklərdən biri hesab olunur. Hazırda dövlət sərhədləri daha çox siyasi araşdırmalar mövzusunə aiddir, müxtəlif dövlətlərdə əsasən miqrant yerdəyişmələrindən qaynaqlanaraq baş verən son siyasi hadisələri ciddi şəkildə nəzərə adıda isə miqrasiya beynəlxalq münasibətlər və siyasi məsələlərlə sıx bağlıdır. Bu fəsildə miqrasiya və miqrasiya idarəçiliyinə dair beynəlxalq münasibətlərin müxtəlif nəzəriyyələri və elementlərinin paradiqma və yanaşmaları, əsasən, həmsöhbətlərin və alimlərin beynəlxalq miqrasiya ilə bağlı mövqe və anlayışları təqdim olunaraq müvafiq qaydada müzakirə ediləcək. Ümumilikdə götürəndə, miqrasiya ilə əlaqəli beynəlxalq münasibətlərin əsas mövzuları, o cümlədən qloballaşma və miqrasiya, miqrasiyanın təhlükəsizləşdirilməsi və beynəlxalq təhlükəsizlik, miqrasiya idarəçiliyi, eləcə də global siyasət bu fəsildə nəzərdən keçiriləcək.

8.1 Beynəlxalq münasibətlər miqrasiya idarəçiliyinin əsas elementi qismində: icmal və qiymətləndirmə

XX əsrin ikinci yarısına qədər miqrasiya siyasəti və axınlarının siyasi səbəblərinin öyrənilməsi zamanı geosiyasət, politologiya, beynəlxalq münasibətlər, beynəlxalq siyasi iqtisadiyyat və digər əlaqəli sahələr böyük ölçüdə diqqətdən kənarda qalırdı. Son illər ərzində əhalinin beynəlxalq sərhədlər vasitəsilə yerdəyişmələri beynəlxalq münasibətlərə əhəmiyyətli təsir göstərir,³⁸⁷ baxmayaraq ki, tarix boyu miqrasiya pre-modern sivilizasiyaların daxilində və arasında siyasi prosesləri dəyişdirib. İnsan miqrasiyası çap, poçt sistemləri və telekommunikasiya texnologiyalarının birbaşa ixtirasından əvvəl texnologiyanın ötürülməsi, mədəni iqtibas və siyasi modelin köçürülməsi proseslərinin əsas vasitəsi idi, halbuki siyasi miqrasiya aspektlərinin və böhran dövründə ortaya çıxan siyasi amillərin rolunun təfərrüatla araşdırılması kölgədə qalırdı.³⁸⁸

Hazırda miqrasiya Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (BMT) və bir çox digər beynəlxalq təşkilatlar üçün əsas, prioritet məsələdir. Mandatları müxtəlif (beynəlxalq) miqrasiya kateqoriyalarını və ümumilikdə miqrantları əhatə edən beynəlxalq təşkilatlar Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatı (BMqT) və Miqrasiya Siyasətinin İnkişafı üzrə Beynəlxalq Mərkəzdir (MSİBM). Öz növbəsində Beynəlxalq Əmək Təşkilatı (BƏT) əməkçi miqrantlarla və onların hüquqlarının müdafiəsi ilə, BMT-nin Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığı (BMTQAK) qaçqınlarla və himayəyə ehtiyacı olan digər insanlarla, məsələn, vətəndaşlığı olmayanlarla və məcburi köçkünlərlə, BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlığı miqrant hüquqları ilə, BMT-nin İnkişaf Proqramı (BMTİP) miqrasiyanın inkişaf etməkdə olan ölkələrə, BMT-nin Uşaq Fondu (UNICEF) isə uşaqlara təsiri ilə, Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı təhlükəsizlik və insan hüquqları baxımından miqrasiya prosesləri ilə, Dünya Bankı (DB) əsasən miqrasiyanın maddi təsirləri qismində pul köçürmələri ilə və Ümumdünya Ticarət Təşkilatı miqrasiyanın xidmət təminatına təsirləri ilə məşğul olurlar. Beynəlxalq təşkilatlar transmilli miqyasda fəaliyyət göstərir və siyasi gündəliklərə, hətta dünya siyasətinə təsir göstərmək imkanına malik

387 Christine Inglis, Li Wei və Khadria Binodun redaktorluğu ilə "SAGE-nin beynəlxalq miqrasiya kitabçası", Sage, 2019-cu il.

388 J. F. Hollifield "Miqrasiya və beynəlxalq münasibətlər: Avropa İttifaqında əməkdaşlıq və nəzarət", *International Migration Review*, 1992-ci il, 26(2), 568-595.

olduğundan dövlət maraqları və sistemlərinə təsir edə bilirlər. Eyni zamanda, onların dövlətlər üçün yeni norma və dəyərlər yaratmaq, eləcə də mövcud olanları yenidən təşkil etmək imkanı vardır.

Son iyirmi ildə immiqrasiya siyasəti və araşdırmalarının əhəmiyyəti artıb. Bununla belə, alimlərə geniş ölkələr seçimində immiqrasiya siyasətini sisteməlik şəkildə qiymətləndirməyə imkan verən məlumat toplularının sayı azdır. Odur ki, elmi sahədə miqrasiya qanunvericiliyi və siyasətinin qiymətləndirilməsi üçün istifadə oluna bilən bəzi vacib məlumat bazaları və siyasət/idarəçilik qiymətləndirmə alətləri və metodları bu fəsildə sadalanır.

Dünya Əhali Siyasətlərinin Məlumat Bazası³⁸⁹ immiqrasiya və emiqrasiya ilə bağlı 196 ölkənin perspektivlərini və siyasət məqsədlərini, həmçinin yaş strukturu, məhsuldarlıq, sağlamlıq və ölüm və daxili miqrasiya kimi digər əhali siyasəti mövzularını əhatə edir. Demografik, sosial və iqtisadi dəyişikliklər kontekstində bu məlumat bazası əhalinin sayı və artımı, əhalinin yaş strukturu, məhsuldarlıq, reproduktiv sağlamlıq və ailənin planlaşdırılması, sağlamlıq və ölüm, məkan üzrə bölgü məsələlərini, daxili və beynəlxalq miqrasiya ilə bağlı dövlət baxışları və siyasətlərinin təkamülünü özündə əks etdirir. İki ildən bir bu məlumat bazası hər ölkə üzrə milli plan və strategiyaların, proqram hesabatlarının, qanunvericilik sənədlərinin, rəsmi bəyanatların və müxtəlif beynəlxalq, hökumətlərarası və qeyri-hökumət mənbələrinin ətraflı təhlili vasitəsilə, habelə BMT-nin əhali və inkişaf üzrə hökumətlərarası sorğusuna rəsmi cavablar əsasında yenilənir.

Beynəlxalq Miqrasiya İnstitutunun (BİMİ) **Beynəlxalq miqrasiya siyasətinin determinantları (DEMIG POLICY) Layihəsi** 1945-ci ildən 2013-cü ilə qədər sənədləri izləyib və coğrafi, iqtisadi və sosial cəhətdən fərqli 45 ölkənin həyata keçirdiyi miqrasiya siyasətlərində 6500-ə yaxın dəyişikliyi monitorinq edib. DEMIG layihəsi miqrasiya siyasətlərinin uzunmüddətli təkamülü və effektivliyinin kəmiyyət və keyfiyyətə öyrənilməsinə təmin edərək, mövcud hüquq sistemi çərçivəsində miqrasiya ilə əlaqəli siyasi addımın daha böyük (+1 kodlu) və ya daha az (-1 kodlu) məhdudiyyətə doğru keçid olub-olmadığını müəyyən edir.³⁹⁰

389 Dünya Əhali Siyasətlərinin Məlumat Bazası, burada mövcuddur: https://esa.un.org/poppolicy/about_database.aspx

390 BİMİ-nin DEMIG POLICY layihəsi, burada mövcuddur: <https://www.migrationinstitute.org/data/demig-data/demig-policy-1>

Miqrasiya İnteqrasiya Siyasətinin İndeksi (MIPEX) 56 ölkənin 8 siyasət sahəsində inteqrasiya strategiyalarının qiymətləndirilməsi və müqayisəsinə kömək edən amillər toplusuna əsaslanır. İndikatorlardan istifadə etməklə inteqrasiya idarəçiliyi və siyasət effektivliyini təkmilləşdirmək üçün bu təşəbbüs vasitəsilə vacib siyasət subyektləri cəlb olunaraq maarifləndirilir. Bu məqsədlə təşəbbüs çərçivəsində global elmi araşdırmalardan əsas kimi istifadə olunaraq inteqrasiya siyasətləri, habelə həmin siyasətlər, nəticələr və ictimai rəy arasında müvafiq münasibətlər müəyyənləşdirilir və ölçülür. Bundan başqa, miqrantların cəmiyyətdə iştirak imkanları barədə hərtərəfli təsəvvür formalaşdırmaq üçün siyasət indeksləri yaradılıb.³⁹¹ MIPEX-in sonuncu, 2020-ci ildəki beşinci nəşri Barselona Beynəlxalq Münasibətlər Mərkəzi və Miqrasiya Siyasəti Qrupu tərəfindən hazırlanıb.³⁹²

İmmiqrasiya siyasətlərinin müqayisəsi (IMPIC) Layihəsi İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatına (İƏİT) üzv olan 35 dövlətin hər birində 1980-ci ildən 2010-cu ilə qədər immiqrasiya siyasətlərini müqayisə etmək üçün kəmiyyət göstəriciləri toplusunu yaradıb. Əmək miqrasiyası, sığınacaq üçün müraciətlər və qaçqınlar, ailənin yenidən birləşməsi və ümumi kolonial tarixi, dili, dini və (və ya) mənşəyi olan şəxslərin miqrasiyası siyasətlə bağlı olan məsələlərdir. Bu cür məlumatlar toplusu tədqiqatçılara və siyasətçilərə zaman və məkan baxımından siyasət dəyişikliyinə əks etdirmək, həmçinin miqrasiya siyasətlərinin mənşəyi və təsirlərini daha dərinləndirən araşdırmaq imkanı verir. IMPIC layihəsinə əsasən, immiqrasiya siyasətləri müvafiq hökumətin ölkədə olan əcnəbi sakinlərin seçilməsi, qəbulu, məskunlaşması və deportasiyası ilə bağlı nə etmək və ya etməmək niyyəti haqqında verdiyi bəyanatlar, o cümlədən qəbul etdiyi qanun, qayda, qərar və ya direktivləridir. Bu layihəyə görə, immiqrasiya siyasətləri dövlət sərhədlərindən keçərək yeni yerdə artıq məskunlaşmış miqrantlara dair inteqrasiya siyasətlərindən çox fərqlidir. Bundan əlavə, IMPIC məlumat toplusu müvafiq siyasətin nəticələrindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənə bilən icra prosesinə dair məlumatları istisna edərək, yalnız qanunvericilik aktlarını özündə əks etdirir.³⁹³

391 Miqrasiya İnteqrasiya Siyasətinin İndeksi (MIPEX), burada mövcuddur: <https://www.mipex.eu/what-is-mipex>

392 <https://www.mipex.eu/who-produces-mipex>.

393 İmmiqrasiya siyasətlərinin müqayisəsi (IMPIC) Layihəsi, burada mövcuddur: <https://www.migrationdataportal.org/blog/impic-new-and-more-comprehensive-way-measure-immigration-policies>

Beynəlxalq miqrasiya siyasəti və qanunvericiliyinin təhlili (IMPALA) Layihəsi 25-dən çox immiqrasiya ölkəsində immiqrasiya qanunvericiliyi və siyasəti ilə bağlı müqayisə olunan məlumatları toplayır. Burada vətəndaşlığın əldə olunması, iqtisadi miqrasiya, ailənin yenidən birləşməsi, sığınacaq və qaçqınların müdafiəsi kimi məsələlərə dair immiqrasiya qanunvericiliyi və siyasətinin vacib kateqoriyaları üzrə məlumatlar mövcuddur. Layihə bu kimi beş miqrasiya kateqoriyası ilə əlaqəli ölkəyə gəlmək yollarını təsnif edir və ölçür: iqtisadi miqrasiya, ailənin yenidən birləşməsi, sığınacaq və humanitar miqrasiya, tələbə miqrasiyası və vətəndaşlığın əldə edilməsi. Corc Meyson Universiteti, Harvard Universiteti, London İqtisadiyyat və Siyasi Elmlər Məktəbi, Paris İqtisadiyyat Məktəbi, Amsterdam Universiteti, Lüksemburq Universiteti və Sidney Universitetindən tədqiqatçılar bu layihə üzrə əməkdaşlıq ediblər.³⁹⁴ Övvəllər miqrasiyanın siyasi səbəbləri arxa planda qalaraq gündəmdən çıxarıldığı üçün siyasi nəzəriyyə beynəlxalq münasibətlər və beynəlxalq hüquqla yanaşı nəzərdən keçirilirdi. Lakin İkinci Dünya Müharibəsindən sonrakı dövrdə beynəlxalq miqrasiya beynəlxalq münasibətlərin tədqiqi üçün çoxsaylı məsələləri üzə çıxardı. Belə ki, dövlət sərhədlərindən keçməklə fərdi miqrasiya milliyət-dövlət münasibətlərinə təsir edir və bəzi hallarda, xüsusən də Qərbi Avropanın liberal demokratik ölkələrində dövlətdaxili siyasət üçün ciddi fəsadlar yaradır.

Müasir dövrdə ayrı-ayrı ölkələr tərəfindən tətbiq edilən miqrasiya məhdudiyyətləri, eləcə də bəzi cəmiyyətlərdə miqrant və qaçqınların ksenofobik şəkildə rədd edilməsi uzunmüddətli iqtisadi artıma, əmək bazarlarının fəaliyyətinə və dünya ictimaiyyətinin sosial birliyinə zərər vurur. Nəticədə miqrasiya idarəçiliyi bütün dünyanı narahat edən məsələyə çevrilir. Ümumiyyətlə, miqrasiya idarəçiliyi dövlətlər, inzibati regionlar, şəhərlər və ya beynəlxalq miqrasiya və miqrasiya siyasətinin icrası sahəsindəki korporativ təşkilatlar kimi müəyyən edilmiş siyasi-ictimai qurumlar daxilində fəaliyyət və əlaqələrə nəzarət edən, tənzimləyən və vasitəçilik edən bir-biri ilə əlaqəli hüquqi normalar, siyasətlər, təsisatlar və təcrübələr toplusuna aid edilir. Miqrasiya idarəçiliyi miqrasiya səbəblərinin müxtəlifliyinə və mürəkkəbliyinə, habelə qaçqın və miqrant vəziyyətlərinə cavab verməli və eyni zamanda daim nəzərə almalıdır ki, onun son məqsədi hər kəsin rifahını yüksəltməkdir.³⁹⁵ Buna baxmayaraq, beynəlxalq münasibətlər

394 Beynəlxalq miqrasiya siyasəti və qanunvericiliyinin təhlili (IMPALA) Layihəsi, burada mövcuddur: <https://migrationresearch.com/item/international-migration-policy-and-law-analysis-impala/474307>

395 BMqT "Mili: global perspektivlər", *BMT Miqrasiya*, 2019-cu il, burada mövcuddur: <https://publications.iom.int/system/files/pdf/mgi-a-global-perspective.pdf>

nəzəriyyəçiləri beynəlxalq miqrasiyanı dərk etmək və müxtəlif növ miqrasiya məsələlərini daha yaxşı başa düşmək üçün paradigma qurmalıdırlar. Ənənəvi olaraq, indiyə qədər müvafiq elmi sahələr beynəlxalq sistemdə sabitlik və müharibə məsələləri üzərində daha çox işləyib. Halbuki, siyasət baxımından əsasən beynəlxalq miqrasiya məsələsi ilə bağlı ortaya çıxan sualları daha yaxşı cavablandırmaq üçün beynəlxalq miqrasiyanın beynəlxalq münasibətlərlə birbaşa kəsişdiyi tədqiqat sahələri mövcuddur.³⁹⁶ Bettsin qeyd etdiyi kimi, “miqrasiya ilə qlobal siyasət arasında birbaşa əlaqə olsa da, mən beynəlxalq münasibətlərdə məcburi miqrasiya proseslərinə dair nəzəri və ya empirik kontekstdə heç bir ədəbiyyatın olmadığını aşkar etdim”.³⁹⁷

Miqrasiya Avropanın ən aktual siyasi və sosial məsələlərindən biri hesab olunur və əksər hallarda fikir ayrılığına səbəb olan siyasi kampaniyaların mərkəzində yer alır. Bu isə öz növbəsində miqrasiyanın həddindən artıq qütbləşməsinə gətirib çıxarır. Beynəlxalq miqrasiya nümayiş etdirir ki, müharibədən sonrakı beynəlxalq nizamın qarşılıqlı mübadiləni təşviq etməkdən ibarət əsas iqtisadi məqsədi, eləcə də milli dövlətlərin suverenliyi və vətəndaşlığının milli faydaları arasında aşkar ziddiyyət mövcuddur.³⁹⁸ Ona görə də, miqrasiya təmsalında yüksək iqtisadi maraqlar və sosial-iqtisadi rifah məsələsi milli dəyərlər, vətəndaşlıq, dövlət suverenliyi formasında milli təhlükəsizlik məsələsi ilə ziddiyyət təşkil edir. Məsələn, İsveçrə yüksək ixtisaslı və rəqabətə davamlı immiqrantların bu ölkəyə axınını dəstəkləyir, lakin onların İsveçrə əmək bazarında məşğulluğuna ciddi kvota və məhdudiyyətlər tətbiq edir. Bu ölkə öz sosial-iqtisadi rifahı naminə immiqrantlara iş icazəsi verməyə açıq olsa da, siyasi sabitlik, milli təhlükəsizlik və suverenlik məsələlərində hələ də daha sərt və həssasdır. İsveçrədə miqrantların sosial-iqtisadi integrasiyası və məşğulluq statusu ilə bağlı müvafiq dövlət dəstəyi tədbirlərindən asılı olmayaraq, suverenlik və daxili sabitliklə müqayisədə miqrasiyadan irəli gələn iqtisadi maraqlar hələ də bir addım geridə qalır.³⁹⁹

396 J. Fitzgerald, D. Leblang və J. C. Teets “Cazibə qanununa rəğmən: beynəlxalq miqrasiyanın siyasi iqtisadiyyatı”, *World Politics*, 2014-cü il, 66(3), 406-445.

397 A. Betts və L. Kainz “Qlobal miqrasiya idarəçiliyinin tarixi”, *Qaçqın Araşdırmaları Mərkəzi, Oksford Universitetinin Beynəlxalq İnkişaf Fakültəsi*, 2017-ci il.

398 Tanja Bastia və Ronald Skeldonun redaktorluğu ilə “Miqrasiya və inkişafa dair Routledge kitabçası”, *Routledge*, 2020-ci il.

399 İsveçrənin xarici miqrasiya siyasəti, burada mövcuddur: <https://www.eda.admin.ch/eda/en/fdfa/foreign-policy/human-rights/migration/foreign-policy-migration.html>, 03.04.2022-ci il tarixində baxılıb.

Beynəlxalq münasibətlərdə suveren dövlətin əsas məqsədlərindən biri öz milli maraqlarını qorumaqdır ki, bu da diqqətin ilk növbədə yalnız milli təhlükəsizliyə, böyük ölçüdə dövlət sərhədlərinin, daxili sabitliyin, vətəndaşlıq ideyalarının və identiklik məsələlərinin qorunmasına yönəldilməsindən ibarət real mövqeyi dəstəkləyir. Beynəlxalq münasibətlər nəzəriyyəsi dövlətlərin və digər dünya siyasəti iştirakçılarının davranışlarını anlamaq və araşdırmaq üçün bir neçə alət, baxış və konsepsiya təqdim edir. Qeyd olunduğu kimi, beynəlxalq münasibətlər və beynəlxalq miqrasiya bir-biri ilə sıx əlaqəlidir, lakin beynəlxalq miqrasiyanın hərtərəfli təfsiri ilə bağlı beynəlxalq münasibətlər nəzəriyyələrində və onların siyasət elmindəki əsas anlayışlarında diqqət çəkən boşluq mövcuddur. Beynəlxalq münasibətlər nəzəriyyələri siyasi arenadakı aktorların qavrayışları, mövqeləri və davranışlarını başa düşmək və şərh etmək üçün alətlər toplusunu təqdim edir və bu, ölkələrin niyə məhz bu və ya digər təzdə davrandıqlarını, eləcə də münafişə və əməkdaşlığın baş verdiyi şəraiti dərk etmək istəyindən irəli gəlir. Bir sahə olaraq, beynəlxalq münasibətlər beynəlxalq əhali miqrasiyasının dövlət təhlükəsizliyi və suverenliyinə həlledici təsir göstərə biləcəyini aydınlaşdırır. Burada belə bir sual yaranır: beynəlxalq münasibətlər nöqtəyi-nəzərindən beynəlxalq miqrasiyanın nəzəriyyələşdirilməsinə necə başlamaq olar? Bununla əlaqədar olaraq, beynəlxalq münasibətlərin əsas nəzəriyyələrini təqdim etməyə və onların əsas müddəalarına qısa qiymət verməyə dəyər.

Siyasi realizm nəzəriyyəsinin əsas müddəası ondan ibarətdir ki, dövlətlər, yerdəyişmələri beynəlxalq sistemin anarxik quruluşu ilə məhdudlaşdırılan rəşional, unitar varlıqlardır. Beləliklə, onlar öz suverenliyini qorumaqda daim ayıq olmağa çalışaraq təhlükəsizlik probleminin tələsinə düşürlər və, eyni zamanda, öz nüfuzu və imkanlarını gücləndirmək üçün üsullar axtarırlar.⁴⁰⁰ Bu cür nəzəri başlanğıc nöqtəsindən iki sadə fərziyyə hasil etmək olar. Birincisi, miqrasiya və ya qaçqın siyasəti, yəni, ölkəyə gəlmə və ölkədən getmə qaydaları daha çox milli təhlükəsizliklə əlaqəlidir və hökumətlər, onların ən yaxşı maraqlarına cavab verdikdə, yəni, bu, beynəlxalq sistemdə onların hakimiyyəti və mövqelərini gücləndirdikdə, sərhədlərini açacaq və ya bağlayacaqlar.⁴⁰¹ Realistik arqumentlərin çoxu kimi bu arqument də açıq-aydın tautologiyaya çevrilmək ərəfəsindədir; nəticədə ikinci fərziyyə ilə əlaqələndirilməlidir. İkincisi, siyasi sistemdə hakimiyyət

400 F. B. Adamson "Sərhədkəçmə: beynəlxalq miqrasiya və milli təhlükəsizlik", *International Security*, 2006-cı il, 31(1), 165-199.

401 S. E. Metelev "Miqrasiya milli təhlükəsizliyə təhdid kimi", *Indian Journal of Science and Technology*, 2016-cı il, 9(14), 1-6.

bölgüsü və dövlətlərin nisbi mövqeləri kimi beynəlxalq sistem məsələləri miqrasiya siyasətinə və axınlarına təsir göstərir. Odur ki, dövlətlərin sistemdəki nisbi mövqeləri və güc balansı ilə bağlı narahatlıqları onların immiqrasiya və ya emiqrasiya riskinə hazır olub-olmamasına və çoxlu sayda qaçqını qəbul və ya rədd edib-etməməsinə təsir göstərəcək.⁴⁰²

Realistik paradigmaya görə, hökumətlər və ya milli dövlətlər əhali, əmək bazarları və insan kapitalından başlayaraq etnik mənsubiyyət, irq, mədəniyyət və dinə qədər bütün məsələləri nəzərə almaqla, milli maraqları və daxili suverenliklərini qorumaq üçün beynəlxalq miqrasiyanı məhdudlaşdırmalıdır.⁴⁰³

Milli təhlükəsizlik üzrə alimlər, məsələn Samuel Hantinqton miqrasiyanı qərbdə təhlükəsizlik problemi kimi yenidən şərh edib.⁴⁰⁴ “Dostlar, yoxsa yadlar?” adlı ən tanınmış araşdırmasında iqtisadçı Corc Borjas “təhlükəsizləşdirməni”⁴⁰⁵ ümumiləşdirərək iddia edir ki, üçüncü dünya ölkələrindən geniş vüsət almış miqrasiya iqtisadiyyat üçün təhlükədir, çünki bu, qəbul edən cəmiyyətlərin insan kapitalı ehtiyatını tükəndirir və ya zəiflədir, onları rombovari, möhkəm cəmiyyətlərdən üst təbəqəsində çoxlu nemətin, alt təbəqəsində isə çoxsaylı yoxsulların yer aldığı qum saati formasında cəmiyyətlərə çevirir.

Liberal nəzəriyyə arqumentləri milli dövlət təsisatlarına/perspektivinə yönəlib və beləliklə, bəzi realizm fərziyyələrinə şərik çıxır. Liberal və realist ideyalar arasındakı əsas fərq ondan ibarətdir ki, liberallar “milli maraqları” ayırmaq və dövlətə təsir etməyə çalışan çoxsaylı sosial və iqtisadi qrupları nəzərdən keçirmək istəyirlər. Liberal institusionalizm nəzəriyyəsində iddia olunur ki, miqrasiyanın beynəlxalq münasibətlərlə sıx əlaqəsi var və bu, miqrasiyanın müxtəlif aspektləri üzrə beynəlxalq əməkdaşlığın zəruriliyini nəzərdə tutur.⁴⁰⁶ Digər tərəfdən, liberal

402 M. Fauser “Transmilli miqrasiya - milli təhlükəsizlik riski? Almaniya, İspaniya və Birləşmiş Krallıqda miqrasiya siyasətlərinin təhlükəsizləşdirilməsi”, *Beynəlxalq Münasibətlər Mərkəzi*, 2006-cı il, 2(6), 1-19.

403 R. Cohen “Miqrasiya nəzəriyyələri”, *Edward Elgar Publishing*, 1996-cı il.

404 S. Huntington “Miqrasiya axınları dövrümüzün əsas məsələsidir”, *International Herald Tribune*, 2001-ci il, 2.

405 A. C. Helton, G. Borjas “Dostlar, yoxsa yadlar: immiqrantların ABŞ iqtisadiyyatına təsiri”, J. Simon “İmmiqrasiyanın iqtisadi fəsadları”, *Fordham International Law Journal*, 1990-cı il, 14(4), 1103.

406 J. Woodward “Şərh: liberalizm və miqrasiya. Sərbəst hərəkət” *London: Harvester Wheatsheaf*, 1992-ci il, 59-84.

institusionalizmin əsas çatışmazlığı ondan ibarətdir ki, dövlətlər yalnız suveren aktorlar kimi qəbul edilir, beynəlxalq siyasətə isə yalnız dövlətlərarası səviyyədə baxılır. Proqnozlaşdırıldığı kimi, liberal institusionalistlər qrup rəqabətinin nisbətən azad olduğu və avtoritarizm və korrupsiya ilə bağlı heç bir maneənin olmadığı liberal demokratiyalardakı siyasət və taktiki gedişlər üzərində cəmləşirlər. Reflektiv inqilab və beynəlxalq münasibətlər nəzəriyyəsində üçüncü məşhur mübahisə konstruktivizm cərəyanını formalaşdırıb. Bu nəzəriyyənin tərəfdarları hesab edirlər ki, immiqrantlar dövlətləri müəyyən dərəcədə yaxınlaşdırır və zamanla ümumi dəyərlər və maraqlar formalaşdırırlar.

Konstruktivistlər isə iddia edirlər ki, realistlərin ehtimallarına baxmayaraq, milli maraqlar beynəlxalq sistem strukturundan və qüvvələr balansından çıxarıla bilməz. Onlar həqiqətən də inanırlar ki, ideyalar, mədəniyyət və normalar maddi maraqlardan üstündür və siyasi diskurs demək olar ki, istənilən məsələni “təhlükəsizləşdirə” bilər.⁴⁰⁷ Belə ki, Rey Koslovski qloballaşma nəzəriyyəsinin əsas prinsiplərini dəstəkləyir, hərəkətlilik və miqrasiyaya konstruktivist nöqteyi-nəzərdən baxmaq üçün öz işinin əhatə dairəsini genişləndirir, milli təhlükəsizlik və milli maraq kimi anlayışların sosioloji konstruksiyalar olduğunu və demək olar ki, istənilən məsələnin “dövlət” təhlükəsizliyindən “ictimai” təhlükəsizliyə çevrilə biləcəyini düşünür.⁴⁰⁸ Konstruktivizm nöqteyi-nəzərdən beynəlxalq aktorlara dünyanı və öz maraqlarını necə gördüklərini başa düşməyə imkan verən normalar və təsisatlar lazımdır. Konstruktivizm sayəsində QHT kimi beynəlxalq təşkilatlar və qeyri-hökumət subyektləri dünya siyasətinə müstəqil təsir göstərməkdə mühüm rol oynaya bilərlər.⁴⁰⁹

İnsan hüquqlarına əsaslanan liberalizmin daxili immiqrasiyaya təsirini inkar etmək çətindir. Liberal beynəlxalq miqrasiya rejiminin mövcudluğuna dair sübutların olmamasına baxmayaraq, daxili liberalizm beynəlxalq səviyyəyə qalxaraq miqrantlar üçün müəyyən müdafiəni təmin etmiş, lakin tam institusionallaşdırmamışdır. 1992-ci ildən sonra Avropada daha böyük siyasi və iqtisadi birlik istiqamətində gözlənilən addımlar əmək bazarlarının və Avropa

407 E. Adler “Ortaq məxrəc axtarışında: dünya siyasətində konstruktivizm”, *European Journal of International Relations*, 1997-ci il, 3(3), 319-363.

408 R. Koslowski (red.) “Beynəlxalq miqrasiya və daxili siyasətin qloballaşması”, London: Routledge, 2005-ci il, səh. 5-32.

409 P. Bourbeau “Miqrasiyanın təhlükəsizləşdirilməsi: yerdəyişmə və nizam tədqiqatı”, Taylor & Francis, 2011-ci il.

İttifaqının (Aİ) miqrasiya və qaçqın siyasətinin daha çox regionalaşdırılmasını vəd edir. Bununla belə, bu regional rejimlərin daxili/milli səviyyədə hələ də güclü (lakin mühasirədə) olan liberalizmi əks etdirəcəyinə zəmanət yoxdur.

Tənqidi nəzəriyyə miqrantların müxtəlif kateqoriyalara bölgüsünün səbəblərini araşdırmağı təklif edir. Qaçqın və miqrantların fərqli adlandırılması müəyyən məqsəddə xidmət edir və buna görə də həm siyasi, həm də praktiki mənə daşıyır. İmmiqrasiya liberal hökumətlər üçün kritik problem yaradır. Son zamanlar beynəlxalq münasibətlərdə ortaya çıxan başqa bir nəzəriyyə isə regionalizmdir.⁴¹⁰ Coğrafi region daxilində xüsusi identikliyi ifadə edən və kollektiv fəaliyyəti formalaşdıran təsisatların yaradılması və istifadəyə verilməsi ilə birgə ümumi özünəməxsusluq və məqsəd hissinin ifadəsi regionalizm adlanır. Məsələn, Aİ üzv dövlətlər arasında “avropalaşma” siyasətini həyata keçirməyə daha çox meyilli olan regionalizmin nəticəsi kimi təsnif edilə bilər.

Xüsusilə Avropadakı hökumətlər immiqrasiyanın və immiqrasiya nəticəsində milli dövlət suverenliyi və muxtariyyəti üçün yaranan problemin öhdəsindən gəlmək məqsədilə səylər göstərirlər. Soyuq müharibə başa çatdıqdan sonra milli sərhədlər daha da məsələli oldu və Şərqi Avropa və Afrikada etnik münaqişələrin artması əhalinin daha böyük yardımları üçün potensial yaratdı.⁴¹¹ Odur ki, yeni miqrant axınlarına nəzarət liberal dövlətlər arasında daha sıx əməkdaşlığı, eləcə də beynəlxalq miqrasiyanın hədsiz siyasi və iqtisadi əhəmiyyətə malik olduğunu etiraf etməyi tələb edir.

Beynəlxalq miqrasiya dövlət davranışının böyük və ya kiçik miqrasiya, siyasi sığınacaq prinsipinə az və ya çox dəstək, normal və ya sərt kvotalar, məhdudiyyətlər və müvafiq tədbirlər kimi beynəlxalq sistem strukturundan çıxarılmasını zəruriləşdirir. İkinci Dünya Müharibəsindən sonrakı dövrdə beynəlxalq mübadilə, xüsusən də regional qarşılıqlı asılılıq artdığı üçün miqrasiya beynəlxalq münasibətlərin həyatı xüsusiyyətinə çevrildi. Güclü iqtisadi və siyasi komponentə malik olan liberal dinamika sərhədlərdən keçməklə fərdi yardımlar üçün münbit şərait yaratdı. Bu baxımdan beynəlxalq miqrasiyanın siyasi aspekti əsas qəbul edən ölkələrdə insan hüquqlarına əsaslanan liberalizmin

410 C. Mitchell “Beynəlxalq miqrasiya, beynəlxalq münasibətlər və xarici siyasət”, *International Migration Review*, 1989-cu il, 23(3), 681-708.

411 A. Betts “Məcburi miqrasiya və global siyasət”, *John Wiley & Sons*, 2009-cu il.

artması ilə əlaqəlidir. Liberal demokratiyalarda immiqrasiya siyasətləri və nəticələrini müqayisə etmək üçün beynəlxalq miqrasiya siyasətini başa düşmək olduqca vacibdir.

8.2 Beynəlxalq və regional səviyyələrdə (AI təmsalında) miqrasiya idarəçiliyi

Müasir siyasi məkanda hökumət və cəmiyyətin yanaşması miqrasiya siyasətinin səmərəli təşkilində mühüm rol oynayır, bu isə öz növbəsində dövləti transmilli və beynəlxalq təşkilatlarla tandemdə miqrasiya siyasəti və idarəçiliyi sahəsində islahatlara və əməkdaşlığa sövq edir. Beynəlxalq miqrasiya milli, regional və qlobal inkişaf və siyasət gündəliklərində özünü daha qabarıq şəkildə büruzə verdikcə, effektiv miqrasiya idarəçiliyinə ehtiyac artır. Qlobal siyasi və iqtisadi sistemlərdə baş verən köklü dəyişikliklərlə birləşə qloballaşma prosesləri XX əsrin ikinci yarısında insanların dövlətlərarası ərazi yerdəyişmələrinin kəskin şəkildə intensivləşməsi və prinsipcə yeni qlobal miqrasiya modellərinin formalaşması ilə nəticələndi.

Ehtimal olunduğu kimi, son 50 il ərzində beynəlxalq miqrant sayı artıb. İnteraktiv Dünya Miqrasiya Hesabatı 2022-də göstərilir ki, 2020-ci ildə dünya əhalisinin 3,6%-ni təşkil edən təxminən 281 milyon insan doğulduğu ölkələrədən kənarda yaşayırdı və bu, 1990-cı ilə müqayisədə 128 milyon nəfər, 1970-ci il üçün təxmin edilmiş rəqəmdən isə üç dəfə çoxdur.⁴¹² Beləliklə, beynəlxalq miqrasiya ictimai həyatın və qlobal siyasətin bütün aspektlərinə təsir edən qlobal prosesə çevrilib.

BMT-nin İqtisadi və Sosial Məsələlər Departamentinin 2017-ci ildə dərc etdiyi və yenidən baxılmış variantda qlobal demoqrafik tendensiyaların və perspektivlərin hərtərəfli icmalını təqdim edən “Dünya əhalisinin perspektivləri: 2017-ci il baxışı” adlı nəşrə əsasən, hazırda 7,8 milyard nəfər olan dünya əhalisinin 2030-cu ilə qədər 8,6, 2050-ci ilə qədər 9,8, 2100-cü ilə qədər isə 11,2 milyarda çatacağı gözlənilir. Hər il dünya əhalisinə təxminən 83 milyon insanın əlavə edilməsi ilə əhali sayında artım meylinin davam edəcəyi gözlənilir, hətta məhsuldarlıq səviyyəsi aşağı düşməyə davam etsə belə, qlobal miqrant əhalisi iki dəfədən çox artaraq 450

412 BMT-nin İqtisadi və Sosial Məsələlər Departamenti “Beynəlxalq miqrasiya hesabatı 2019”, 14.04.2022-ci il tarixində baxılıb.

milyon nəfərə çatacaq.⁴¹³ Aparıcı beynəlxalq təşkilatların himayəsi ilə keçirilən müxtəlif iclas və konfranslarda qəbul edilmiş beynəlxalq müqavilələr, sazişlər və digər normativ-hüquqi aktlar miqrasiya proseslərini tənzimləyən dövlətlərarası idarəçiliyin əsasını təşkil edir. BMT və onun qurumları olan BMT-nin Əhali Fondu, BMT-nin Ticarət və İnkişaf Konfransı, BMTQAK, BMTİP, BMqT, BƏT, habelə BMT sistemində daxil olmayan hökumətlərarası təşkilatlar, məsələn, MSİBM müxtəlif ölkələrdə beynəlxalq miqrasiya idarəçiliyi ilə məşğul olan ilk təşkilatlardır. Əhali məsələləri (1974-cü ildə Buxarestdə, 1984-cü ildə Meksikoda və 1994-cü ildə Qahirədə keçirilmiş) üç konfransda müzakirə edilib və beynəlxalq miqrasiya proseslərinin idarə olunmasına konseptual yanaşmalar üzrə iki fundamental sənəd qəbul edilib: Dünya Əhalisinə dair 1974-cü il tarixli Fəaliyyət Planı və Əhali və İnkişaf üzrə 1994-cü il tarixli Fəaliyyət Proqramı. BMT-nin 1975-ci ildə təsdiq etdiyi Dünya Əhalisinə dair Fəaliyyət Planında beynəlxalq miqrasiya idarəçiliyi ilə bağlı tövsiyələr arasında aşağıdakı ideyalar diqqəti cəlb edir:

- ◆ Hökumətlər və beynəlxalq təşkilatlar könüllü beynəlxalq yerdəyişmələrə şərait yaradır.
- ◆ Beynəlxalq miqrasiya idarəçiliyi siyasətlərini uyğunlaşdırmaq üçün hökumətlər ikitərəfli və ya çoxtərəfli məsləhətləşmələr keçirməyə təşviq olunur.

Beynəlxalq miqrasiya idarəçiliyinin təkmilləşdirilməsinə dair əsas təkliflərə digər ümumdünya konfransları və sammitlərinin, konkret olaraq (1992-ci ildə Rio de Janeyroda və 2002-ci ildə Yohannesburqda keçirilmiş) BMT-nin Ətraf Mühit və İnkişaf üzrə Ümumdünya Konfranslarının, (1993-cü ildə Vyanada təşkil olunmuş) İnsan Hüquqları üzrə Beynəlxalq Konfransın, (1995-ci ildə Kopenhagendə baş tutmuş) Ümumdünya Sosial İnkişaf Sammitinin, (1995-ci ildə Pekində keçirilmiş) 4-cü Beynəlxalq Qadınlar Konfransının, eləcə də (2005-ci ildə Nyu-Yorkda təşkil olunmuş) İrəqliliyə və İrqi Ayrı-seçkiliyə qarşı Ümumdünya Konfransının qətnamələrində də rast gəlmək olar.

413 BMT-nin İqtisadi və Sosial Məsələlər Departamenti "Dünya əhalisinin perspektivləri: 2017-ci il baxışı", 21 iyun 2017-ci il, burada mövcuddur: <https://www.un.org/development/desa/publications/world-population-prospects-the-2017-revision.html>, 15.04.2022-ci il tarixində baxılıb..

2001-ci ildə Bern Təşəbbüsü milli, regional və qlobal səviyyələrdə miqrasiya idarəçiliyinin yaxşılaşdırılması üçün dövlət əməkdaşlığını təkmilləşdirmək məqsədi daşıyan başqa bir önəmli hökumətlərarası tədbirə çevrildi. Bern Təşəbbüsünün ən diqqətəlayiq faydası insanların humanist və nizamlı yerdəyişmələrinin planlaşdırılması və idarə edilməsində dövlətlərarası əməkdaşlığı asanlaşdırmaq məqsədi daşıyan miqrasiya idarəçiliyi ilə bağlı tarazlı və integrasiyalı yanaşmanın işlənilib hazırlanması üçün ümumi rəhbər prinsiplər toplusunu nəzərdə tutan Beynəlxalq Miqrasiya İdarəçiliyi Gündəliyinin konsepsiyasından ibarət idi.⁴¹⁴ Bundan əlavə, BMT-nin qaçqınlar üzrə Qlobal Paktı daha da proqnozlaşdırıla bilən və ədalətli məsuliyyət bölgüsü üçün beynəlxalq idarəçilik strukturunu təqdim edir və qaçqınlarla bağlı vəziyyətin davamlı həllinin beynəlxalq əməkdaşlıq olmadan əldə edilməsinin mümkün olmadığını bildirir.⁴¹⁵

2013-cü ildə miqrasiya məsələsinin əhəmiyyətini vurğulamaq üçün **BMT-nin Baş katibi** səkkiz prinsipi özündə əks etdirən Miqrasiyaya dair Fəaliyyət Planını elan etdi. Ənənəvi olaraq, bu fəaliyyət planı bir çox BMT təşkilatının, məsələn, BƏT, BMTİP, UNICEF və BMTQAK-ın məsuliyyət daşdığı sektorları birləşdirir. Fəaliyyət planı ardıcıl yanaşmanın hazırlanması məqsədilə miqrasiya idarəçiliyi potensiallarını BMT sistemi ilə birləşdirmək üçün ilk cəhdlərdən biri olduğundan əhəmiyyətlidir.⁴¹⁶ İnstitusional olaraq qlobal miqrasiya idarəçiliyində yaxından iştirak edən bir neçə beynəlxalq təşkilat mövcuddur.

İlk olaraq Avropadakı Miqrantların Yerdəyişməsi üzrə Müvəqqəti Hökumətlərarası Komitə kimi tanınan və İkinci Dünya Müharibəsindən sonra Avropadakı məcburi köçkünlərin çoxunu köçürməyə çalışan **BMqT** 1951-ci ildə yaradılıb. Nəhayət, bir neçə islahatdan sonra, 1989-cu ildə bu təşkilat BMqT adlandırılıb. 2016-cı ilin sentyabr ayında isə BMqT BMT sisteminin bir hissəsi olub. Hazırda BMqT miqrasiya sahəsində hökumət, hökumətlərarası və qeyri-hökumət tərəfdaşları ilə sıx əməkdaşlıq edən ilk beynəlxalq təşkilatdır. 150-dən çox ölkədə fəaliyyət göstərən BMqT-nə 157 üzv və 10 müşahidəçi dövlət daxildir. BMqT missiyası miqrantların ləyaqətini və rifahını qorumaq, miqrasiya sayəsində sosial-iqtisadi

414 BMqT “Bern təşəbbüsü”, burada mövcuddur: <https://www.iom.int/berne-initiative>, 10.04.2022-ci il tarixində baxılıb.

415 BMTQAK “Qaçqınlar üzrə qlobal pakt”, burada mövcuddur: <https://rb.gy/a79rc>, 17.08.2023-cü il tarixində baxılıb.

416 BMT pres-relizi “BMT təxirəsalınmaz miqrasiya problemlərini həll etmək və inkişaf üçün faydaları artırmaq məqsədilə beynəlxalq miqrasiya ilə bağlı tədbirlər görür”.

artımı dəstəkləmək və miqrasiya idarəçiliyi sahəsində əmələ gələn çətinliklərə cavab verməkdir.⁴¹⁷

BMTQAK bütün dünyada qaçqınların məsələləri ilə məşğul olmaqla yanaşı vətəndaşlığı olmayan şəxslər və məcburi köçkünlər kimi digər həssas əhali qrupları ilə də işləyir. İkinci Dünya Müharibəsindən sonra məcburi köçkünlərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə yardım etmək üçün 1950-ci ildə BMTQAK yaradılıb. Hazırda BMTQAK-ın mandatına təqib, münafişə, zorakılıq və ya digər vəziyyətlər səbəbindən yaşadıqları ölkədən kənarda qalan və beləliklə, beynəlxalq himayəyə ehtiyacı olan şəxslər daxildir. Qeyd olunmalıdır ki, BMTQAK qaçqınlar və sığınacaq axtaranlar adından vasitəçilik etmək üçün hüquqi şəxs kimi yaradılıb. Təşkilatın əsas funksiyalarından biri beynəlxalq hüquqa riayəti təmin etmək məqsədilə sığınacaq axtaranlar və vətəndaşlığı olmayan şəxslərlə bağlı beynəlxalq öhdəliklərin yerinə yetirilməsi prosesinə nəzarət etməkdir. Eyni zamanda, BMTQAK-ın mandatına mənşə ölkələrinə qayıtmış qaçqınlar da daxildir. Daha dəqiq fəsek, bu mandat geri qayıdanların reinteqrasiyası və monitorinqinə dəstəyi nəzərdə tutur.⁴¹⁸

BMT-yə üzv dövlətlərə effektiv, zamana uyğun və əlaqələndirilmiş ümumsistem dəstəyin göstərilməsini təmin etmək üçün **BMT-nin Miqrasiya Şəbəkəsi** yaradılıb. Bu şəbəkə öz mandatını həyata keçirərkən miqrantların və onların təyinat, mənşə və tranzit yerlərindəki icmalarının hüquqları və rifahını prioritetləşdirir. O, ümumsistem BMT yanaşmasının dəyər əlavə edəcəyi, eləcə də nəticələr və təsirin asanlıqla ölçülə biləcəyi məsələlərə xüsusi diqqət yetirir.⁴¹⁹

BMT təşkilatları ilə yanaşı, beynəlxalq miqrasiya idarəçiliyində əhəmiyyətli rol oynayan digər hökumətlərarası qurumlar da mövcuddur. Məsələn, 19 ölkənin üzv olduğu və BMT-də müşahidəçi statusu olan **MSİBM** bu cür beynəlxalq təşkilatlardandır. 90-dan çox ölkədə fəaliyyət göstərən təşkilatın 465-dən çox əməkdaşı vardır və o, miqrasiya marşrutları boyunca müvafiq əməkdaşlıq və tərəfdaşlığı formalaşdırmaq üçün regional yanaşmanı tətbiq edir. Afrika, Şərqi Avropa və Mərkəzi Asiya, Aralıq dənizi, İpək Yolu, Qərbi Balkanlar və Türkiyə

417 BMQT “MİÇ”, burada mövcuddur: <https://publications.iom.int/books/migration-governance-framework>

418 BMTQAK-ın rəsmi veb-saytı, burada mövcuddur: <https://www.unhcr.org/asylum-and-migration.html>

419 BMT Miqrasiya Şəbəkəsinin rəsmi veb-saytı, burada mövcuddur: <https://rb.gy/m6ql3>, 18.08.2023-cü il tarixində baxılıb.

təşkilatın prioritet regionları sırasındadır. Siyasət və tədqiqatı, miqrasiya dialoqlarını və potensialın artırılmasını özündə birləşdirən təşkilatın miqrasiya idarəçiliyi yanaşması daha yaxşı miqrasiya siyasətinin hazırlanmasına töhfə verir.⁴²⁰ MSİBM-nin missiyası innovativ, çoxşaxəli və uzunmüddətli miqrasiya siyasətini təşviq etmək və eyni zamanda, hökumət və təşkilatlar üçün xidmət mübadiləsi mexanizmi kimi fəaliyyət göstərməkdir. MSİBM-nin fəaliyyəti üç istiqamətdə təşkil olunub: beynəlxalq miqrasiya ilə bağlı hökumətlərarası münasibətləri dəstəkləyən miqrasiya dialoqlarının həyata keçirilməsi; effektiv miqrasiya idarəçiliyinə və miqrasiya sahəsində mövcud problemlərin aradan qaldırılmasına dəstək verən milli və regional imkanların gücləndirilməsi və potensialın artırılması; araşdırmaların aparılması və strateji məsələlərin sənədləşdirilməsi.⁴²¹

Regional səviyyəyə gəldikdə, Aİ daxilində miqrasiya idarəçiliyinə diqqət yetirmək maraqlı olardı. Aİ daxilində vətəndaşların və işçi qüvvəsinin hərəkət azadlığı regional integrasiyalı birlik çərçivəsində beynəlxalq miqrasiya idarəçiliyinin ən heyvətəmiz nümunəsidir. Bununla belə, regional kontekstdə uzun illər davam edən nəticəsiz səylərdən sonra Aİ-nin miqrasiya siyasətinin yeni təkana və canlanmaya böyük ehtiyacı var. 2015-ci ildən etibarən Aİ dövlətləri Avropaya qaçqın axınının öhdəsindən gəlmək üçün ümumi yanaşma və ardıcıl siyasət hazırlamağa cəhd edərək dəfələrlə görüşüblər. Miqrasiya ilə bağlı siyasi görüşlər, danışıqlar, debatlar və diskursların sayı həddindən artıq çox olsa da, Aİ dövlətləri tərəfindən miqrasiya problemini bir yerdə həll etmək üçün siyasi razılıq, qarşılıqlı qavrayış və ya vahid qərarlar və planlar hələ də yoxdur.⁴²²

Miqrasiya məsələsində Avropanın siyasi cəhətdən çıxılmaz vəziyyətə düşməsinin ən azı üç yeni səbəbi əmələ gəlib. Birincisi, həm üzv dövlətlər arasında, həm də üzv dövlətlərlə Aİ arasında fərqli nəzər nöqtələri mövcuddur və bu, “miqrasiya böhranı” adlandırılan problemin həlli ilə yanaşı ona düzgün baxılmasına mane olan çətinliklər yaradır. Cənubi Avropa ölkələri çoxlu sayda icazəsiz gəlmə halları və miqrant axını ilə üzləşib və bu işə koordinasiyalı Avropa yanaşmasından böyük fayda əldə edə bilərlər. Bu arada, Şimali Avropa ölkələri milli yanaşmadan

420 MSİBM “Potensialın artırılması”, burada mövcuddur: <https://www.icmpd.org/our-work/capacity-building>

421 MSİBM, burada mövcuddur: https://knowledge4policy.ec.europa.eu/organisation/icmpd-international-centre-migration-policy-development_en

422 S. Carrera, S. Blockmans, D. Gros və E. Guild “Qaçqın böhranına Aİ-nin reaksiyası: nəticələrin hasil edilməsi və siyasət prioritetlərinin müəyyənləşdirilməsi”, *CEPS essay*, 2015-ci il, (20/16).

faidəlanırlar, çünki onlar miqrasiya maneələri kimi köhnə, əhəmiyyətini qismən bərpa etmiş daxili Avropa sərhədləri ilə qorunurlar.

İkinci səbəb, ilk növbədə Qərbi və Şərqi Avropadan olan üzv dövlətlər arasında təkcə miqrasiya ilə bağlı deyil, həm də digər siyasi məsələlərlə bağlı yaranan siyasi fikir ayrılığından irəli gəlir. Qərbi Avropadan fərqli olaraq, Şərqi Avropa miqrasiyaya daha mənfi münasibət bəsləyir və burada miqrasiya əleyhinə güclü mühit yaranıb. Bu fərqlər Avropada miqrasiya siyasətlərinin və çərçivə direktivlərinin gələcək inkişafı və icrasına mane olur.

Üçüncü səbəb Aİ-nin miqrasiya siyasətində ideallar və pragmatizm arasında artan fikir ayrılığıdır. Avropa, məsələn, 1951-ci il Qaçqın Konvensiyası ilə müəyyən edilmiş insan hüquqları standartlarını qətiyyətlə dəstəkləyir. Bununla belə, bəzi üzv dövlətlərdə populizmin artması və siyasi parçalanmalar səbəbindən qaçqın və miqrantların qəbulu ilə bağlı bəzi çətinliklər yaranır. Bu paradoks Aİ-nin miqrasiya siyasətinə olan etimadı puç etdi və miqrasiya planlarının zəifliyini üzə çıxardı.⁴²³

Miqrasiya cəmiyyəti qütbləşdirən, çox vaxt qrupların və millətlərin identiklik hisslərinə toxunan, bəzilərində həmrəylik və integrasiyanı səfərbər edən, bəzilərində isə qorxu və nifrət doğuran son dərəcə həssas və əhatəli məsələdir. Aİ effektiv miqrasiya idarəçiliyinin, təşəbbüslərin yenidən balanslaşdırılması və yeni qanuni miqrasiya yollarını açaraq həssas insanları müdafiə edə bilən mexanizmlərin təkmilləşdirilməsi üçün öz siyasəti sayəsində uzunmüddətli zəmin yaratmağa çalışmalıdır.⁴²⁴ Nəticədə, Aİ miqrasiya konsepsiyasının iqtisadi ölçüsünü və faydalarını yaxşılaşdıracaq. O, müvəqqəti iş, təhsil vizaları, təqaüdlər və viza rejiminin sadələşdirilməsi kimi qanuni miqrasiya imkanlarına geniş çıxış əldə etmək üçün konkret və etibarlı təkliflər verməlidir. Eyni zamanda, Aİ çox ehtiyac duyulan vizaları və qaçqınların köçürülməsi proqramlarını tətbiq etməklə həssas miqrant və qaçqınların müdafiəsini prioritetləşdirməlidir. Məsələn, 2022-ci ilin əvvəlində Aİ ukraynalı qaçqınları təxirəsalınmaz, müvəqqəti himayə ilə təmin etmək üçün tez bir zamanda müvafiq qanunvericiliyi qəbul etməklə

423 Oksford Universiteti "70-ci ildönümündə Qaçqın Konvensiyası Avropada misli görünməmiş təhlükələrlə üzləşir", 2021-ci il, burada mövcuddur: <https://www.law.ox.ac.uk/research-subject-groups/centre-criminology/centreborder-criminologies/blog/2021/07/its-70th>, 20.04.2022-ci il tarixində baxılıb.

424 M. Berry, I. Garcia-Blanco və K. Moore "Aİ-dəki qaçqın və miqrant böhranının mətbuatda işıqlandırılması: beş Avropa ölkəsinin məzmun baxımından təhlili", 2016-cı il.

həmrəylik nümayiş etdirdi. Burada digər tədbirlərə humanitar yardım zərflərinin verilməsi, Həmrəylik Platformasının yaradılması və dövlətlərin Aİ maliyyəsinə çıxışı üçün çevikliyin artırılması daxil idi. Bundan əlavə, gələnləri idarəetmə işini təkmilləşdirmək və həssas insanlara dəstəyi sürətləndirmək üçün yeni Aİ sərhəd idarəçiliyi qaydaları nəzərdə tutuldu. Sərhəd idarəçiliyi və viza aləti gələnlərin identifikasiyası, habelə ilk qəbul və tibbi yardım üçün maddi vəsaitin ayrılmasını təmin etdi. Həmçinin, Aİ Komissiyası 2014-2020-ci illər üçün birlik fondlarının qaçqınlara “iş tapmaqda, təhsilə başlamaqda və ya davam etdirməkdə və uşaqlar üçün qayğı göstərməkdə” yardım məqsədilə üzv dövlətlər tərəfindən xərclənməsinə icazə verən yeni çevik mexanizm təklif etdi.⁴²⁵ Eyni zamanda, BMT agentlikləri və xüsusi məruzəçilər məlum səbəblərə görə Ukraynanı tərk edən üçüncü ölkə vətəndaşlarına qarşı ayrı-seçkilik hallarını yekdilliklə qınadı.

8.3 Miqrasiya idarəçiliyində diasporun rolu və dayanıqlı inkişafa təsiri

Son illərdə miqrantların və diasporun mənşə və təyinat ölkələrində dayanıqlı inkişafa verdiyi töhfələr 2030-cu ilədək Dayanıqlı İnkişaf Gündəliyi, Qaçqın və miqrantlar haqqında Nyu-York Bəyannaməsi və Miqrasiya və İnkişaf üzrə Qlobal Forum sammitləri tərəfindən tanınıb.⁴²⁶ Diaspor və immiqrantların pul bazarlarının və qazanılmış müavinətlərinin köçürülməsi ilə yanaşı, davamlı inkişafın bütün aspektlərinə verdiyi töhfələr bu bölmədə nəzərdən keçirilir. Diasporlar “miqrasiya təcrübəsi və mənşəyi əsasında real və ya simvolik identiklik və mənsubiyyət hissi formalaşan miqrantlardır və ya miqrant nəsilləridir. Onlar öz ölkələri və bir-birləri ilə ortaq tarix, identiklik və ya təyinat ölkəsində qarşılıqlı təcrübələr vasitəsilə əlaqə saxlayırlar.”⁴²⁷ Diaspor inkişaf üçün dəyərli mənbə olmaqla, müxtəlif səviyyələrdə miqrasiya idarəçiliyini formalaşdırır. Öz vətənlərində diasporlar maddi töhfələri ilə yanaşı, innovasiyaları, öyrənmə proseslərini və vətəndaşların iştirakını inkişaf etdirməyə kömək edə bilirlər. Bundan əlavə, onlar, məsələn,

425 ECRE “Aİ-nin Ukraynaya cavabı: Aİ müvəqqəti himayə, sərhəd idarəçiliyi qaydaları, humanitar yardım və üzv dövlətlərə dəstək imkanlarını genişləndirir”, burada mövcuddur: EU Ukraine Response: EU Steps Up With Temporary Protection, Border Management Guidelines, Humanitarian Aid, and Support to Member States | European Council on Refugees and Exiles (ECRE), 02.06.2022-ci il tarixində baxılıb.

426 BMqT “Praktiklər üçün bələdçi”, İsveçrə, 2018-ci il, 05.05.2022-ci il tarixində baxılıb.

427 Miqrasiya Məlumatları Portalı “Diaspor hesabatı”, burada mövcuddur: <https://www.migrationdataportal.org/themes/diasporas>

inkışaf proqramlarının formalaşdırılmasında iştirak etməklə, miqrantların maraqlarını təmsil etməklə və ya mənşə ölkəsi ilə qarşılıqlı əlaqə və münasibətləri asanlaşdırmaqla təyinat ölkələrində də həlledici rol oynaya bilərlər.⁴²⁸ Miqrasiya və diaspor sosial, iqtisadi və siyasi inkışaf prosesləri ilə ayrılmaz şəkildə əlaqəlidir və milyonlarla insanın, icmaların və millətlərin fərdi səlahiyyətlərinin artırılması üçün olduqca vacibdir. 2030-cu ilədək Gündəliyin miqrasiya ilə bağlı birmənalı məqsədi hökumətləri, başqa vasitələrlə yanaşı, planlaşdırılmış və düzgün idarə olunan miqrasiya siyasətini həyata keçirməklə, insanların nizamlı, təhlükəsiz, müntəzəm və məsuliyyətli miqrasiyasına və hərəkətliliyinə şərait yaratmağa çağıran DİM 10.7 hədəfində nəzərdə tutulur.⁴²⁹ Dörd təşkilat - CİSAN, GRFDT, ADEPT və iDiaspora qlobal və subregional səviyyələrdə əsaslı şəkildə təmsil olunaraq özünün alim və akademik, (beynəlxalq, regional, milli və subregional) siyasət institutları, miqrant və diaspor təşkilatları və yerli təşkilatlardan ibarət geniş şəbəkələrinə əsaslanır. Adı çəkilən təşkilatlar fənlər- və sektorlararası nöqtəyi-nəzərindən miqrasiya idarəçiliyinin və diasporla qarşılıqlı fəaliyyətin mürəkkəbliklərini daha yaxşı başa düşməklə yanaşı çoxsaylı nəzər nöqtələrini, siyasətləri, xüsusən kritik əhəmiyyətə malik miqrasiya idarəçiliyi və diaspor iştirakı siyasətlərini araşdırmaq üçün miqrasiya idarəçiliyi və diaspor iştirakı, eləcə də digər əlaqəli sahələr üzrə vacib seminarlar, sertifikat proqramı təqdim edirlər.⁴³⁰

428 G. Hage “Diaspor və miqrasiya. Tənqidi və mədəni nəzəriyyənin şəriki”, *Hoboken, NJ: Wiley Blackwell*, 2017-ci il, 191-204.

429 İƏİT “DİM indikatoru 10.7.2”, burada mövcuddur: <https://www.oecd.org/migration/mig/Sdg-indicator-10-7-3-December-2021.pdf>

430 Miqrasiya idarəçiliyi və diaspor iştirakı üzrə sertifikat proqramı, burada mövcuddur: <https://migration4development.org/en/e-learning/migration-governance-and-diaspora-engagement>

Miqrasiya idarəçiliyində effektiv diaspor təcrübələrinin qısa təsviri aşağıdakı cədvəl 1-də verilir.

Cədvəl 1. Miqrasiya idarəçiliyində effektiv diaspor təcrübələri

- ◆ Dövlətlər və diasporlar arasında məşvərət mexanizmlərinin, tərəfdaşlığın və əməkdaşlığın təşviqi
- ◆ Diasporun miqrasiya proseslərində və miqrasiya siyasətinin hazırlanmasında iştirakı
- ◆ Diasporun doğma şəhərlər assosiasiyaları və miqrant şəbəkələri kimi icma əsaslı təşəbbüslərə dəstəyi
- ◆ Öz vətənləri üçün bilik mübadiləsi şəbəkələrinin diaspor üzvləri arasında inkişafı və təşviqi
- ◆ Diasporları öz vətənlərində iştiraka təşviq etmək üçün kommunikasiya və məlumat kanallarının yaradılması və dəstəklənməsi, məsələn, konsulluq yardımı, səsvermə və investisiya məqsədilə veb-saytları reklam imkanları ilə təmin etməklə

Miqrasiya və inkişaf haqqında son diskurs diasporun və ya transmilli icmaların inkişaf resursu kimi əhəmiyyətini qeyd edib.⁴³¹ BMT-nin Beynəlxalq Miqrasiya və İnkişaf üzrə Yüksək Səviyyəli Dialoq üzrə ümumi hesabatına əsasən, xaricdə işləyən vətəndaşlar öz vətənlərinin inkişafı üçün bir aktiv ola bilərlər.⁴³² Belə ki, diasporlar digər məsələlərlə yanaşı bilik daşıyıcıları, novatorlar və nüfuz səfirləri kimi qəbul olunur.

“Transmilli icmalar” və “diasporlar” terminləri tədricən bir-birini əvəz etməklə daha çox istifadə olunur. Tarixən, etnik əhalinin öz vətənindən kənarda məskunlaşması ilə əlaqələndirilən “diaspor” daha ənənəvi termin sayılır. O,

431 R. Devane “Diaspor şəbəkələrinin dinamikası: təcrübə dərsləri. Diaspor şəbəkələri və beynəlxalq bacarıqlar miqrasiyası: ölkələr xaricdəki istedadlarından necə istifadə edə bilər”, Vaşinqton, DB, 2006-cı il, 59-67.

432 BMT, 2006a.

məcburi köçkünlük, viktimizasiya və özgəninkiləşdirmə⁴³³ anlayışları ilə yanaşı, həm də əmək miqrasiyası, müstəmləkəçilik, ticarət və s. ilə əlaqəlidir.⁴³⁴

Son illərdə “diaspor” termini, qismən antropoloji və sosial tədqiqatlarla, daha sonra isə miqrasiya və daha geniş inkişaf tədqiqatları ilə əlaqələndirilməsi səbəbindən müxtəlif təfsirlərə məruz qalıb. Qloballaşma və transmilliləşmə qüvvələrinin artması ilə bu termin mənşə ölkələrindən kənarda yaşayan insanlara aid edilərək daha geniş mənə kəsb edir və siyasi qaçqınlar, əməkçi miqrantlar, etnik və irqi azlıqlar, eləcə də xarici icmalar kimi geniş spektrli qrupları əhatə edir. Şeffər yazır: “Müasir diasporlar qəbul edən ölkələrdə yaşayan və fəaliyyət göstərən, lakin öz mənşə ölkələri - vətənləri ilə güclü sentimental və maddi əlaqələr saxlayan miqrant mənşəli etnik azlıq qruplarıdır”.⁴³⁵

Diasporların və ya transmilli icmaların oxşar və ya müttəhid qruplar olmadığını qəbul etmək olduqca vacibdir. Onlar geniş spektrdə iqtisadi, sosial və etnik xarakteristikalara görə bir-biri ilə kəşsir. Beynəlxalq miqrasiya ilə yanaşı, diasporun iştirakı ayrı-ayrı dövlətlərdə fərdlərin sosial integrasiyasına, fəaliyyətinə və inkişafına qarşılıqlı təsir göstərən sosial-iqtisadi rifahın təməlinə dayanır. Məsələn, BMT-nin hesabatına görə, 2020-ci ildə vətəninədən kənarda yaşayan 18 milyon insanla Hindistan dünyada ən böyük diaspor əhalisinə malik idi və bu ölkədən ən çox sayda miqrantı digər dövlətlərlə yanaşı BƏƏ (3,5 milyon), ABŞ (2,7 milyon) və Səudiyyə Ərəbistanı (təxminən 2,7 milyon) qəbul edib. Çoxsaylı diaspor əhalisi olan digər ölkələr sırasına Meksika (11 milyon), Rusiya (11 milyon), Çin (10 milyon), Suriya (8 milyon), Banqladeş (7,8 milyon), Pakistan (6,3 milyon), Ukrayna (5,9 milyon), Filippin (5,4 milyon) və Əfqanıstan (5,1 milyon) daxil idi.⁴³⁶ Mənşə ölkələrinin ümumi inkişafındakı rolu baxımından diaspor iştirakının ayrılmaz hissəsini pul köçürmələri təşkil edir. Təkcə 2020-ci ildə Asiyada Hindistan və Çin ən çox beynəlxalq pul köçürmələri alıb ki, onun da ümumi məbləği 140 milyard ABŞ dollarından çox idi. Bundan başqa, 2020-ci ildə ÜDM-dəki faiz nisbətində görə, Livan (33%), Qırğızıstan (29%), Tacikistan (27%) və Nepal (24 %) ən çox pul köçürmələri alan ölkələr sırasında olub.

433 R. Davone “Diasporlar və inkişaf”, Vaşinqton, DB, 2007-ci il, burada mövcuddur: <http://documents.worldbank.org/curated/en/2007/01/7527868/diasporas-development> (2016-ci il martın 24-də baxılıb).

434 R. Cohen “Miqrasiya nəzəriyyələri”, *Edward Elgar Publishing*, 1996-cı il.

435 G. Sheffer “Diaspor siyasəti: xaricdə, evdə”, *Cambridge University Press*, 2003-cü il.

436 BMT “Dünya miqrasiya hesabatı 2022”, 15.05.2022-ci il tarixində baxılıb.

Hazırda BMqT qanuni və nizamlı əmək miqrasiyasının təqdim edə biləcəyi əhəmiyyətli sosial-iqtisadi faydaların ölkələr tərəfindən əldə olunmasını təmin etmək üçün iş aparır, habelə miqrantları qorumaq və yeni siyasət çərçivələrinin hazırlanmasını dəstəkləmək məqsədilə effektiv əmək miqrasiyası idarəçiliyinin təmini istiqamətində hökumətlərə texniki yardım göstərməkdə davam edir. Eyni zamanda, bu təşkilat diaspor iştirakını artırmaq və dəyərli, uzunmüddətli bacarıq, bilik və resursların ölkələrə köçürülməsi üçün yeni üsullar yaratmaq məqsədilə əsas maraqlı tərəflərlə əməkdaşlıq edir.⁴³⁷ Şərqi və Cənubi Afrika daxilində və oradan gedən əməkçi miqrantlar əhəmiyyətli saydadır və əmək miqrasiyası bu subregionun əsas xüsusiyyətidir. Cənubi Afrika daxili və xaricindən olan əməkçi miqrantların yer aldığı Cənubi Afrika İnkişaf Birliyində də beynəlxalq əməkçi miqrantların sayı artıb. Həmçinin, bu subregiondan kənara miqrasiya edənlərin də sayı çoxalmaqdadır. Ənənəvi olaraq, Keniya kimi Şərqi Afrika ölkələrindən gedən emiqrantların əsas təyinat yerləri Şimali Amerika və Avropadır. 2020-ci ildə ən böyük Keniya diasporları ABŞ-də (təxminən 157 000 nəfər) və Birləşmiş Krallıqda (təxminən 139 000) yaşayırdı.⁴³⁸ Körfəz ölkələri də Uqanda, Keniya və Efiopiyadan olan əməkçi miqrantlar üçün əsas təyinat yerinə çevrilib. Son illərdə subregionun böyük diaspor icmaları külli miqdarda beynəlxalq pul köçürmələri axınlarına səbəb olub. Məsələn, 2019-cu il ilə müqayisədə 2020-ci ildə 9% artımla 3 milyard ABŞ dollarından çox pul köçürmələrinin daxil olduğu Keniya, Sub-Səhra Afrikada Nigeriya və Qanadan sonra üçüncü ən böyük pul köçürmələri alan ölkə idi.⁴³⁹

Miqrasiya diasporlar arasında transmilli mikroiqtsadi əlaqələri gücləndirməklə beynəlxalq iqtisadiyyatın qloballaşmasına şərait yaradıb. Tarixən, mübadilə prosesində yerli məlumatlardan istifadə və ticarət şəbəkələrinin inkişafı diasporun iqtisadi fəaliyyətinin ön sıralarında yer alıb. Kapital mobilliyinin artması ilə emiqrantların öz evlərinə göndərdiyi pul köçürmələri və diaspor üzvləri tərəfindən birbaşa xarici investisiyalar əhəmiyyətli dərəcədə artıb. Kapital axını və diaspor sərmayələri mənşə ölkələrinin iqtisadi artımına daha çox töhfə verdiyindən, miqrasiya bu ölkələrin daxili iqtisadiyyatının qloballaşmasında çox aktual məsələyə çevrilib.

437 BMqT, BMT Miqrasiya, burada mövcuddur: <https://www.iom.int/>

438 A. Betts "Məcburi miqrasiya və global siyasət", *John Wiley & Sons*, 2009-cu il.

439 Sub-Səhra Afrika "Qlobal iqtisadi perspektivlər", 2021-ci ilin iyun ayı, 15.05.2022-ci il tarixində baxılıb.

Müqayisəli miqrasiya tədqiqatlarına artan maraq immiqrasiya, emiqrasiya və integrasiya da daxil olmaqla, ölkələrin miqrasiya siyasətləri və idarəçiliyini qiymətləndirmək və müqayisə etmək üçün bir sıra səylərlə nəticələnib. Nəticədə məlum olub ki, miqrasiya siyasətlərinə əmək bazarı idarəçiliyi, integrasiya, humanitar məsələlər/sığınacaq, ailələrin yenidən birləşməsi və qanunsuz miqrasiyanın qarşısının alınması və mübarizə tədbirləri daxil ola bilər. Ümumiyyətlə, miqrasiya siyasəti BMqT-nin Miqrasiya İdarəçiliyi Çərçivəsi (MİÇ) ilə “insan yerdəyişməsinə təsir edən qanun və siyasət” kimi müəyyən edilir və “səyahət və müvəqqəti hərəkətilik, immiqrasiya, emiqrasiya, vətəndaşlıq, əmək bazarı, iqtisadi və sosial inkişaf, sənaye, ticarət, sosial birlik, sosial xidmətlər, səhiyyə, təhsil, hüquq-mühafizə, xarici siyasət, ticarət və humanitar məsələlər”ə dair siyasətləri ehtiva edir.⁴⁴⁰

Diaspor, miqrasiya idarəçiliyi və inkişaf arasında sıx qarşılıqlı əlaqə mövcuddur. Düzgün idarə edildikdə, beynəlxalq miqrasiya həm mənşə, həm də təyinat ölkələrinin inkişafına, xüsusən də qəbul edən ölkədə immiqrantların sosial-iqtisadi integrasiyasına kömək edə bilər. Pul köçürmələri, investisiyalar, bacarıqların ötürülməsi, beyin dövrəni (beyin axınının təsirinin azaldılması) və diaspor şəbəkələri sayəsində beynəlxalq miqrasiya dayanıqlı inkişafa töhfə vermək potensialına malikdir. Miqrasiya, inkişaf və integrasiya arasında əlaqəyə toxunan miqrasiya siyasətlərinə xüsusən yüksək ixtisaslı kadrların könüllü qayıdışı və reintegrasiyasının asanlaşdırılması, eyni zamanda köçürmə xərclərini azaltmaqla, eləcə də miqrantlar və diasporlar tərəfindən mənşə ölkəsinə sərmayə qoyuluşunu təşviq etməklə pul köçürmələrinin həyata keçirilməsi üçün şəraitin yaradılması məsələləri daxil edilə bilər.

8.4 Miqrasiya idarəçiliyi, qloballaşma və təhlükəsizləşdirmə arasında əlaqələr

Qloballaşma beynəlxalq miqrasiya ilə ayrılmaz şəkildə əlaqəlidir. İnsanların beynəlxalq miqrasiyası davam edən qloballaşma prosesinin mərkəzində yer alır. Miqrasiyanın qloballaşması qaçılmaz olaraq fayda və zərər verdiyi üçün təhlükəsizləşdirmə məsələlərini də ön plana çıxarır. Öz növbəsində, qloballaşan

⁴⁴⁰ MİÇ, burada mövcuddur: https://www.iom.int/sites/g/files/tmzbd1486/files/about-iom/migof_brochure_a4_en.pdf

miqrasiya sabitliyə, təhlükəsizliyə və asayişə daha çox diqqət yetirməyi tələb edir.⁴⁴¹ Buna görə də beynəlxalq miqrasiya, təhlükəsizləşdirmə və qloballaşma bir-biri ilə əlaqəlidir.

İkinci Dünya Müharibəsindən sonrakı dövrdə beynəlxalq miqrasiya beynəlxalq ticarətin genişlənməsi və regional qarşılıqlı asılılığın artması ilə beynəlxalq münasibətlərin ayrılmaz xüsusiyyətinə çevrilib. Güclü iqtisadi və siyasi komponentə malik olan liberal dinamika sərhədlərdən keçməklə fərdi yardımlar üçün münbit şərait yaradıb. İqtisadi aspekt dünya iqtisadiyyatında zəngin işçi qüvvəsi təklifi və İƏİT ölkələrinin əlavə işçi qüvvəsinə tələbatı ilə birbaşa əlaqəlidir. Bir sözlə, bazarın qloballaşması beynəlxalq miqrasiya səviyyəsinin artması ilə nəticələnib.⁴⁴²

Bəzi qarşılıqlı miqrasiya dəhlizləri, o cümlədən Meksika - ABŞ, Mərakeş - Fransa, Türkiyə - Almaniya və Azərbaycan - Rusiya dəhlizləri onilliklər ərzində nisbətən sabit qalıb. Digər ikitərəfli miqrasiya istiqamətləri isə daha az sabitdir.⁴⁴³ Məsələn, İkinci Dünya Müharibəsindən sonrakı illərin əvvəllərində Cənubi Avropadan və Türkiyədən Almaniya miqrasiya başladı, lakin hal-hazırda Şərqi Avropa və keçmiş Sovet İttifaqı ölkələrindən bu istiqamətdə miqrasiya artır. Eynilə, uzun illər ərzində hindistanlı emigrantların çoxu Birləşmiş Krallığa gedirdi, lakin son iyirmi ildə Belçika və İsveç kimi ölkələr onların daha çox üstünlük verdiyi təyinat ölkələrinə çevrilib. BMT-nin Dünya Miqrasiya Hesabatı 2020-dəki göstəricilərə əsasən, Avropa və Asiya müvafiq olaraq təxminən 87 və 86 milyon beynəlxalq miqrant qəbul edib ki, bu da qlobal beynəlxalq miqrant sayının 61%-ni təşkil edir; 2020-ci ildə təxminən 59 milyon beynəlxalq miqrant qəbul etmiş Şimali Amerika üçüncü yerdə gəlir, bu isə qlobal miqrant sayının 21%-nə bərabərdir; bundan əlavə, dünya üzrə miqrant əhalinin 9%-i Afrikada, 5%-i Latın Amerikası və Karib hövzəsi və 3%-i Okeaniya ölkələrində məskunlaşıb.⁴⁴⁴

441 S. Castles "Qloballaşma və miqrasiya: bəzi aktual ziddiyyətlər", *International Social Science Journal*, 1998-ci il, 156, 179-86.

442 A. Solimano "Böhran və qloballaşma dövründə beynəlxalq miqrasiya: tarixi və son təcrübələr", *Cambridge University Press*, 2010-cu il.

443 D. Bacon "Beynəlxalq miqrasiyanın siyasi iqtisadiyyatı", *New Labor Forum* (cild 16, № 3/4, səh. 57). *Sage Publications Ltd.*, 2007-ci ilin oktabr ayı.

444 BMT "Dünya miqrasiya hesabatı 2022", 15.05.2022-ci il tarixində baxılıb.

Qloballaşma həm daxili miqrasiyaya, həm də beynəlxalq yardışmələrə təsir edir. Qloballaşmanın ən çox görünən və əhəmiyyətli aspektlərindən biri artan miqrasiyadır: daha yaxşı iş imkanları və həyat tərzi axtarışında ölkə daxilində və sərhədlərdən keçməklə yardışmələr edən insanların sayı getdikcə artır. Əvvəlki yarımfəsildə müzakirə olunduğu kimi, adətən miqrasiya problem kimi qəbul edilse də, uzunmüddətli inkişafa töhfə verir. Miqrasiya diasporlar arasında transmilli mikroiqtisadi əlaqələri gücləndirməklə dünya iqtisadiyyatının qloballaşmasına şərait yaradır. Belə ki, diaspor üzvləri tərəfindən pul köçürmələri və birbaşa xarici investisiyalar xeyli artıb. Eyni zamanda, beynəlxalq miqrasiya malların, xidmətlərin sürətli axını və mübadiləsi, beynəlxalq ticarət və dayanıqlı iqtisadi inkişaf üçün şərait yaradır, digər tərəfdən isə immiqrasiya liberal hökumətlər üçün kritik problem yaradır.

Müasirdünyada müəyyən miqrasiya qaydaları və vətəndaşlıq məsələləri dövlətlərin fərdi qaydada müəyyən etdiyi təhlükəsizlik siyasətinin və ya təhlükəsizləşdirmə prosesinin bir hissəsinə çevrilib. Məsələn, Kimlikanın araşdırmasına görə, (ABŞ və Birləşmiş Krallıqla müqayisədə) Kanadanın “yeni gələnlər üçün nisbətən mütərəqqi vətəndaşlıq siyasəti əsasında sübuta yetirilmiş açıqlığı ilə bağlı reputasiyası” səbəbindən tez-tez üstünlük verilən təyinat ölkəsi kimi seçilməsi barədə bəyanatlar, bu ölkədə yaşama və vətəndaşlıq hüquqlarının əhəmiyyətini vurğulayır.⁴⁴⁵ Bəzi təyinat ölkələrində isə miqrantın vətəndaşlıq almasına icazə verməzdən əvvəl ölkədə yaşama tələbləri ilə bağlı əlavə şərtlər nəzərdə tutulur. Məsələn, Avstriya, Belçika və Niderland kimi ölkələr vətəndaşlıq əldə etmək üçün miqrantlardan dil imtahanından keçməyi tələb edirlər ki, bu da miqrantların çoxu üçün əlavə maneə yaradır və bəzi miqrantların siyasi hüquqlardan tam istifadə etməsinə imkan vermir.⁴⁴⁶ Avstriya, Hollandiya, Polşa kimi bəzi ölkələr yaşama və dil bilmə tələblərinə əlavə olaraq, ikili vətəndaşlığı qadağan edir və naturalizasiya hüququ olan vətəndaşlardan əvvəlki vətəndaşlıqdan imtina etməyi tələb edir.

445 K. Banting və W. Kymlicka “Həqiqətən multikulturalizm siyasətindən geri çəkilmə vardır? Multikulturalizm siyasəti indeksinə aid yeni sübutlar”, *Comparative European Politics*, 2013-cü il, 11(5), 577-598.

446 Avropa Şurası “Yetkin miqrantların linqvistik integrasiyası: tələblər və öyrənmə imkanları”, Miqrantlarla bağlı dil və biliyə dair ictimai siyasət üzrə alternativ sorğunun 2018-ci il Hesabatı, 20.05.2022-ci il tarixində baxılıb.

Danılmaz bir faktdır ki, milli/beynəlxalq təhlükəsizlik milli dövlətlərin xarici siyasət gündəliyində ən mühüm mövzudur və burada daxili və xarici siyasətə aid təhlükəsizlik məsələləri bir-birini tamamlamalıdır. Peter Brimelou (1995) və Patrick C. Byukenen (2006) kimi polemistlər ədədili olmayan immiqrantların qərb cəmiyyətlərinə axınına liberal demokratiyaların sabitliyini poza biləcək mədəni təhlükə hesab edərək, aşkar mədəni və irqi çalarlı təhlükəsizlik iddiasını irəli sürürlər.⁴⁴⁷ Lakin, siyasi realizm nöqteyi-nəzərindən bu günədək miqrasiyaya ən mürəkkəb münasibət Miron Vayner tərəfindən göstərilib, belə ki, o, yeni müstəqil dövlətlərin legitimliyinin son dərəcə kövrək olduğu cənub yarımkürəsinə qaçqın gəlişinin təsiri nəticəsində sabitliyin pozulacağını qətiyyətlə bildirirdi.⁴⁴⁸ Vayner öz arqumentini cənubdan şimala və şərqdən qərbə miqrasiya mövzusunun əhatə edəcək şəkildə genişləndirərək, hər bir cəmiyyətin əcnəbiləri qəbul etmək üçün məhdud imkanlara malik olduğunu fərz edirdi (səbiq Fransa prezidenti Fransua Mitteran bunu “tolerantlıq astanası” adlandırdı) və Qərbi Avropadakı ksenofobik reaksiyaya nəzarətsiz miqrasiyanın təhlükəsizliyə yaratdığı təhdid misalı kimi istinad edirdi.⁴⁴⁹

Suriyadakı vətəndaş müharibəsi nəticəsində qaçqınların kütləvi şəkildə gəlməsi ilə bağlı siyasi hadisələri Avropada təhlükəsizləşdirmə məsələsinin aşkar misalı kimi şərh etmək olar. 2015-ci ildə Suriyada fəlakətli şəkildə başlamış və hələ də davam edən vətəndaş müharibəsi Türkiyədən Yunanıstana, oradan isə Almaniya, Norveç və İsveçə uzun miqrant izi yaratdı.⁴⁵⁰ Bu müharibə başlayandan sonra Vişeqrad ölkələrinin rəhbərliyi ilə “milli icmalar” yaratmaq məqsədi daşıyan mühafizəkar millətçiliyin və avroskeptik populizmin yüksəlişi həmin ölkələrdə qanunun aliliyi ilə bağlı narahatlıqları artırdı. Təhlükəsizlik məsələləri miqrasiyaya kölgə salsada da, beynəlxalq miqrasiyaya müsbət yanaşmalar da mövcuddur və bu, əvvəlki yarımfəsildə müzakirə olunub.

447 P. J. Buchanan “Fövqəladə vəziyyət: üçüncü dünya tərəfindən işğal və Amerikanın istilası”, *Macmillan*, 2006-cı il.

448 M. Weiner “Təhlükəsizlik, sabitlik və beynəlxalq miqrasiya”, *International Security*, 1992-ci il, 17(3), 91-126.

449 “Fransız sağçılar öz immiqrasiya planı ilə əsəblərlə oynayır”, burada mövcuddur: <https://www.nytimes.com/1991/11/24/world/french-right-hits-a-nerve-with-immigration-plan.html>, 24.05.2022-ci il tarixində baxılıb.

450 “Suriya müharibəsi Norveç və İsveçə necə təsir edib”, burada mövcuddur: <https://sciencenorway.no/refugees-war/how-the-syrian-war-affected-norway-and-sweden/1810445>, 10.06.2022-ci il tarixində baxılıb.

Dövlətlərin əsas təhlükəsizlik aspektlərini əks etdirən viza və sərhəd siyasətləri beynəlxalq miqrasiyaya əhəmiyyətli təsir göstərən miqrasiya tənzimlənməsi üçün nəzərdə tutulmuş və eyni zamanda, milli dövlətlərin, əsasən də qəbul edən ölkələrin prioritetlərinin həlli üçün yaradılmış ən mühüm alətlər hesab olunur. Əcnəbilərin ölkəyə gəlməsi, ölkədə olması, ölkədən getməsinə və hüquqi statusunu tənzimləyən qanunvericilik ölkənin xarici siyasəti, habelə iqtisadi, sosial və mədəni maraqları əsasında hazırlanaraq həyata keçirilir. Bununla bağlı Vayner (1985) dövlət təcrübəsinə əsaslanaraq miqrantların ölkəyə gəlməsi və ölkədən getməsinə dair aşağıdakı 7 növ rejimi təklif edir.⁴⁵¹

- ◆ **Sərbəst gəlmə rejimi** ölkəyə sərbəst şəkildə gəlməni və yaşama icazəsi və ya vətəndaşlıq əldə etmək üçün nisbətən sadə prosedurları nəzərdə tutur və bu, Aİ dövlətlərində adi haldır, belə ki, Aİ dövlətlərinin vətəndaşları digər üzv dövlətlərdə sərbəst hərəkət edə və işləyə bilərlər.
- ◆ **Təşviqedici gəlmə rejimi** konkret peşə sahibləri və etnik qrup nümayəndələri üçün sadələşdirilmiş proseduru nəzərdə tutur. İxtisaslı işçi tələb olunduqda və ya miqrasiya hesabına demografik problemləri həll etmək üçün dövlətlər bu təcrübəyə müraciət edirlər, buraya ABŞ-dakı “Yaşıl kart” lotereyasını, keçmiş Sovet respublikaları vətəndaşlarına Rusiya vətəndaşlığının sadələşdirilmiş prosedurla verilməsini, 1950-1970-ci illərdə türkiyəli qonaq işçilərə Almaniyə tərəfindən bu ölkədə yaşama və işləmə hüququnun və əlaqədar məsələlərin təklif olunmasını aid etmək olar.
- ◆ Dövlətlər miqrantları qəbul etdikdə, lakin miqrant sayı onların etnik mənşəyindən/dini mənsubiyyətindən asılı olduqda, **seçimli gəlmə rejimi** tətbiq olunur, məsələn, keçmiş Sovet İttifaqından və digər ölkələrdən yəhudilərin İsrailə miqrasiyası.
- ◆ **Qadağanedici gəlmə qaydaları** miqrantların qəbul edən ölkələrdə praktiki olaraq bərabər hüquqlu vətəndaş kimi məskunlaşmasına imkan vermir, belə ki, həmin ölkələrin qanunvericiliyi əcnəbilərin vətəndaşlıq almasını qadağan edir. Məsələn, Körfəz ölkələrində naturalizasiya yolu ilə vətəndaşlıq almaq, demək olar ki, mümkün deyil.

451 Myron Weiner “Beynəlxalq miqrasiya və beynəlxalq münasibətlər haqqında”, *Population and Development Review*, 1985-ci il, cild 11, № 3, səh. 444, burada mövcuddur: <https://www.jstor.org/stable/1973247>, 15.05.2022-ci il tarixində baxılıb.

- ◆ **Məhdudiyyətli getmə rejimi** yalnız öz vətəndaşlarının ölkədən getməsini qadağan edən totalitar dövlətlərdə mövcuddur, məsələn, Sovet İttifaqı dövründə ölkəni tərk etmək və ya xaricə səyahət etmək olduqca çətin idi. Müasir dünyada belə bir rejim qeyri-adi olsa da, Şimali Koreya kimi bəzi istisnalar vardır.
- ◆ **Seçimli getmə qaydaları** müəyyən qrup vətəndaşın ölkəni tərk etməsinə icazə vermir, məsələn, vaxtı ilə Misir⁴⁵² misli görünməmiş həkim emiqrasiyası ilə üzləşdiyindən (2016-cı ildə) bu peşə sahiblərinin emiqrasiyasını qadağan etdi,⁴⁵³ çünki ölkənin səhiyyə sistemindəki vəziyyətin daha da ağırlaşacağı ilə bağlı narahatlıqlar artırdı.⁴⁵⁴
- ◆ **Sərbəst getmə qaydaları** - ölkədə barəsində cinayət təqibi aparılmıdığında və ya digər qanuni öhdəlikləri olmadıqda, vətəndaşın ölkəni tərk etmək hüququnu nəzərdə tutan rejim. Bu qaydalar çərçivəsində dövlət o cümlədən gələcək miqrantların bacarıqlarını yaxşılaşdırmaq üçün müvafiq təhsil proqramlarını hazırlamaqla və ya güzəştli kreditlər verməklə hərəkətliliyi təşviq edir, məsələn, Şri-Lanka, Pakistan, Banqladeş və Hindistan kimi ölkələr öz vətəndaşlarını Körfəz ölkələrinə miqrasiya etməyə təşviq edir; əvvəllər Türkiyə Hökuməti türk vətəndaşlarının Almaniyaya əmək miqrasiyası üçün şərait yaradırdı.
- ◆ Konkret etnik qrupların, müəyyən sosial təbəqə nümayəndələrinin və ya siyasi opponentlərin ölkəni tərk etmək məcburiyyətində qaldığı totalitar dövlətlərdə **ölkədən çıxarılmqla getmə qaydaları** geniş yayılıb. 1983-cü ilin yanvar ayında prezident Şehu Şaqarinin sərəncamı ilə Qərbi Afrika miqrantlarının Nigeriyadan çıxarılması, 1988-ci ildə Ermənistanın Meqri

452 "Beyin axını: nə üçün tibb tələbələri və gənc həkimlər Misiri tərk etmək istəyirlər", burada mövcuddur: <http://www.emro.who.int/fr/in-press/short-communications/the-brain-drain-why-medical-students-and-young-physicians-want-to-leave-egypt.html>, 20.05.2022-ci il tarixində baxılıb.

453 "Misir həkimlərin xaricdə işləməsini qadağan etməyi düşünür", burada mövcuddur: Egypt considers blocking doctors from working abroad - Al-Monitor: Independent, trusted coverage of the Middle East, 20.05.2022-ci il tarixində baxılıb.

454 "Misirli həkimlər ölkədən qaçaraq həkim çatışmazlığı yaradırlar", *AL-Fanar Media*, burada mövcuddur: <https://www.al-fanarmedia.org/2019/07/egypts-doctors-are-fleeing-leaving-behind-a-physician-shortage/>, 15.05.2022-ci il tarixində baxılıb.

rayonundan azərbaycanlıların kütləvi şəkildə qovulması,⁴⁵⁵ 1944-cü ilin may ayında Sovet İttifaqında Krım tatarlarının,⁴⁵⁶ noyabr ayında isə etnik türk altqrupundan olan Ahıska (Mesxeti) türklərinin zorla deportasiyası buna aid misallardır.⁴⁵⁷

8.5 Nəticələr

Nəticə olaraq, sərhədlər vasitəsilə beynəlxalq miqrasiya ümumiyyətlə qaçılmaz hesab olunur. Qloballaşma həm daxili, həm də beynəlxalq miqrasiyaya təsir göstərir. Miqrasiyanın qloballaşması, böyük ölçüdə çoxalan miqrasiya axını təhlükəsizliklə bağlı narahatlıqları artırır, çünki bu, istər-istəməz həm üstünlüklər, həm də çatışmazlıqlar gətirir. Öz növbəsində, qloballaşma sabitliyə, təhlükəsizliyə və nizama daha çox diqqət yetirməyi tələb edir. Nəticədə, beynəlxalq miqrasiya, təhlükəsizləşdirmə və qloballaşma arasında qarşılıqlı əlaqə aşkar müşahidə olunur. Qloballaşan müasir dünyada artan miqrasiya axını dövlətləri miqrasiya idarəçiliyi siyasətləri ilə əlaqəli təhlükəsizlik məsələlərini ciddi şəkildə nəzərdən keçirməyə məcbur edir. Effektiv miqrasiya siyasəti daxili sabitliyi və ölkənin təhlükəsizliyini təmin etməli, miqrasiya idarəçiliyi isə miqrasiyanın inkişafa müsbət təsirini nəzərə almalıdır.

Bu fəsilə müzakirə olunduğu kimi, qloballaşan dünyada miqrasiya idarəçiliyi insan miqrasiyası ilə bağlı çətinlikləri və problemləri həll etmək məqsədi daşıyan bir neçə əsas prinsipi rəhbər tutmalıdır. Ölkələr və regionlar üzrə konkret yanaşmalar fərqli olsa da, adətən aşağıdakı prinsiplər miqrasiya idarəçiliyi fəaliyyətinin əsasını təşkil edir:

455 “1988-ci ildə Ermənistan SSR-dən azərbaycanlıların deportasiyası”, II hissə “Sumqayıt təxribatı”, burada mövcuddur: <https://aze.media/deportation-of-azerbaijanis-from-the-armenian-ssr-in-1988-part-ii-the-beginning/>, 10.05.2022-ci il tarixində baxılıb.

456 “Sürgün: Krım tatarlarının deportasiyası və sürgünü”, *Sciences PO*, burada mövcuddur: <https://www.sciencespo.fr/mass-violence-war-massacre-resistance/fr/document/suerguen-crimean-tatars-deportation-and-exile.html>, 08.05.2022-ci il tarixində baxılıb.

457 “Gürcüstandan müsəlmanların deportasiyası”, *Sciences PO*, burada mövcuddur: <https://www.sciencespo.fr/mass-violence-war-massacre-resistance/en/document/deportation-muslims-georgia.html>, 08.05.2022-ci il tarixində baxılıb.

- ◆ **İnsan hüquqları və ləyaqəti** miqrasiya idarəçiliyində mərkəzi yer tutmalıdır. Digər məsələlərlə yanaşı bu, miqrasiya prosesi boyu hüquqi statusundan və mənşəyindən asılı olmayaraq bütün miqrantların hüquq və ləyaqətinin təmin edilməsini nəzərdə tutur. Ayrı-seçkiliyin yolverilməzliyi, ədalət mühakiməsinə çıxış imkanları, istismar və zorakılıqdan müdafiə kimi əsas insan hüquqları miqrasiya idarəçiliyinin vacib komponentləridir.
- ◆ Miqrasiya qlobal bir proses olduğundan, **beynəlxalq əməkdaşlıq** səmərəli miqrasiya idarəçiliyinin açarıdır. Miqrasiya axınlarının idarə olunması üçün ortaq yanaşmalar hazırlamaq, qabaqcıl təcrübələri bölüşmək və çərçivələr yaratmaq məqsədilə ölkələr birlikdə işləməlidirlər. BMT-nin Təhlükəsiz, nizamlı və qanuni miqrasiya üzrə Qlobal Paktı kimi çoxtərəfli sazişlər və platformalar ölkələrarası əməkdaşlığı asanlaşdırır.
- ◆ Miqrasiya idarəçiliyində mənşə, təyinat və tranzit ölkələri üçün miqrasiyanın iqtisadi, sosial, mədəni və demografik aspektlərini nəzərə alaraq miqrasiyanın müxtəlif parametrlərini əhatə edən **çoxşaxəli və balanslaşdırılmış yanaşmalar** qəbul olunmalıdır.
- ◆ Miqrasiya idarəçiliyi miqrasiya üçün aydın hüquqi çərçivə və prosedurlar yaratmaqla **qanunun aliliyini təşviq etməlidir**. Əmək mobilliyi proqramları, ailələrin yenidən birləşməsi və humanitar qəbullar kimi qanuni və təhlükəsiz miqrasiya yollarının inkişafı qanunsuz miqrasiyanı azaldır və miqrantları hüquqi müdafiə və hüquqlardan istifadə imkanları ilə təmin edir.
- ◆ Effektiv miqrasiya idarəçiliyi **miqrantların cəmiyyətə inteqrasiyasına** şərait yaradır, sosial birliyi və inklüzivliyi gücləndirir. Öz növbəsində, səmərəli inteqrasiya mədəniyyətlərarası dialoqu və müxtəlifliyə hörməti gücləndirir.
- ◆ Miqrasiya idarəçiliyi fakt əsaslı siyasətlərin və qərarların qəbulu prosesini məlumatlandırmaq üçün **dəqiq və hərtərəfli informasiyaya** əsaslanmalıdır. Milli, regional və qlobal səviyyələrdə miqrasiya məlumatlarının toplanması, təhlili və mübadiləsi miqrasiya tendensialarını, müvafiq siyasətlərin miqrasiyaya və inkişafa təsirini daha yaxşı başa düşməyə və nəticə etibarlı ilə xüsusi miqrasiya problemlərini səmərəli şəkildə həll etməyə imkan verir.

- ◆ **Əsas miqrasiya səbəblərinin**, o cümlədən yoxsulluğun, münaqişələrin, bərabərsizliyin və iqlim dəyişikliyin **aradan qaldırılmasının** əhəmiyyəti miqrasiya idarəçiliyində qəbul olunmalıdır. Bu, miqrasiya və inkişaf arasında başqa vacib bir əlaqədir və miqrasiya siyasətini hazırlayanlar tərəfindən nəzərə alınmalıdır.

8.6 Tematik misallar

2015-ci ildə Aİ əsasən Yaxın Şərqdə və Şimali Afrikada münaqişədən əziyyət çəkən Suriya, İraq və Liviya kimi ölkələrdən əhəmiyyətli sayda miqrant və qaçqın axını ilə üzləşdi. Miqrasiyanın miqyası Aİ-nin xarici sərhədlərinə böyük təzyiq göstərdi, qəbul sistemlərini gərgin vəziyyətə saldı və üzv dövlətlər arasında məsuliyyət və yük bölgüsü ilə bağlı siyasi müzakirələrə səbəb oldu.

Bu hadisələr aşağıdakı miqrasiya idarəçiliyi və beynəlxalq münasibətlər aspektlərinin bu kimi parametrlərinə necə təsir etdi?

- ◆ Miqrant axınlarının öhdəsindən gəlmək üçün Aİ-nin daxilində və xaricində regional əməkdaşlığa;
- ◆ Sərhəd təhlükəsizliyinin artırılması, sığınacaq prosedurlarının təkmilləşdirilməsi, köçürülmə və məskunlaşma proqramlarının hazırlanması üçün cavab siyasət tədbirlərinə və hüquqi çərçivələrə;
- ◆ Aİ dövlətləri arasında siyasi dinamikaya;
- ◆ Beynəlxalq əməkdaşlığa və xarici dəstəyə, o cümlədən BMTQAK və BMqT kimi beynəlxalq təşkilatların roluna;
- ◆ Aİ dövlətlərinin daxilində və xaricində ictimai rəyə.

8.7 İstiqamətverici və müzakirə üçün suallar

1. Siyasi elmlər və beynəlxalq münasibətlər beynəlxalq miqrasiyanı və miqrasiya siyasətini nə dərəcədə araşdırır və izah edir?
2. Miqrasiya idarəçiliyində beynəlxalq təşkilatların rolu və əhəmiyyəti nədən ibarətdir?
3. Beynəlxalq miqrasiya milli, regional və beynəlxalq səviyyələrdə necə tənzimlənir və tənzimləmə prosesində əsas problemlər hansılardır?
4. Beynəlxalq münasibətlər nəzəriyyəsində miqrasiyanın tənzimlənməsi, miqrasiya idarəçiliyi və miqrasiya siyasəti necə təhlil olunur?
5. Artan miqrasiya axını müxtəlif dövlətləri və ya hökumətləri miqrasiya idarəçiliyində/tənzimləmələrində bəzi tədbirlər görməyə necə məcbur edir?
6. Müasir dövrdə təhlükəsizlik və miqrasiya arasındakı əlaqəni necə izah etmək olar? Əsasən hansı amillər miqrasiya ilə bağlı təhlükəsizlik problemlərini gündəmə gətirir?
7. Qanunsuz miqrasiya axını daxili dövlət təhlükəsizliyi üçün nə cür təhdid yarada bilər?
8. Beynəlxalq münasibətlər nəzəriyyələrindən hansıları milli dövlətin xarici siyasəti, təhlükəsizləşdirmə fəaliyyəti və miqrasiya idarəçiliyi arasında əlaqələri daha dəqiq şərh edə bilər?
9. Miqrasiya siyasətinin effektiv tənzimlənməsi üçün hansı təklif və ideyaları irəli sürmək olar?

8.8 Tövsiyə olunan biblioqrafiya və mənbələr

I. Əsas mənbələr

Monoqrafiya və elmi nəşrlər

Adamson, F. B. (2006). Crossing borders: International migration and national security. *International Security*, 31(1), 165-199. / *Sərhədkəçmə: beynəlxalq miqrasiya və milli təhlükəsizlik*

Adler, E. (1997). Seizing the middle ground: Constructivism in world politics. *European journal of international relations*, 3(3), 319-363. / *Ortaq məxrəc axtarışında: dünya siyasətində konstruktivizm*

Bacon, D. (2007, October). The political economy of international migration. In *New Labor Forum* (Vol. 16, No. 3/4, p. 57). Sage Publications Ltd. / *Beynəlxalq miqrasiyanın siyasi iqtisadiyyatı*

Banting, K., & Kymlicka, W. (2013). Is there a retreat from multiculturalism policies? New evidence from the multiculturalism policy index. *Comparative European Politics*, 11(5), 577-598. / *Həqiqətən multikulturalizm siyasətindən geri çəkilmə vardır? Multikulturalizm siyasəti indeksinə aid yeni sübutlar*

Bastia, Tanja, and Ronald Skeldon, eds. *Routledge handbook of migration and development*. Routledge, 2020. / *Miqrasiya və inkişafa dair Routledge kitabçası*

Berry, M., Garcia-Blanco, I., & Moore, K. (2016). Press coverage of the refugee and migrant crisis in the EU: A content analysis of five European countries. / *Aİ-dəki qaçqın və miqrant böhranının mətbuatda işıqlandırılması: beş Avropa ölkəsinin məzmun baxımından təhlili*

Betts, A. (2009). *Forced migration and global politics*. John Wiley & Sons. / *Məcburi miqrasiya və global siyasət*

- Betts, A., & Kainz, L. (2017). The history of global migration governance. Refugee Studies Centre, Oxford Department of International Development, University of Oxford. / *Qlobal miqrasiya idarəçiliyinin tarixi*
- Bourbeau, P. (2011). The securitization of migration: A study of movement and order. Taylor & Francis. / *Miqrasiyanın təhlükəsizləşdirilməsi: yerdəyişmə və nizam tədqiqatı*
- Buchanan, P. J. (2006). State of emergency: The third world invasion and conquest of America. Macmillan. / *Fövqəladə vəziyyət: üçüncü dünya tərəfindən işğal və Amerikanın istilası*
- Carrera, S., Blockmans, S., Gros, D., & Guild, E. (2015). The EU's response to the refugee crisis: Taking stock and setting policy priorities. CEPS essay, (20/16). / *Qaçqın böhranına Aİ-nin reaksiyası: nəticələrin hasil edilməsi və siyasət prioritetlərinin müəyyənləşdirilməsi*
- Castles, S. (1998). Globalization and Migration: Some Pressing Contradictions. International Social Science Journal, 156, 179-86. *Qloballaşma və miqrasiya: bəzi aktual ziddiyyətlər*
- Chaturvedi, S. (2005). Diaspora in India's geopolitical visions: linkages, categories, and contestations. Asian Affairs: An American Review, 32(3), 141-168. / *Diaspor Hindistanın geosiyasi baxışlarında: əlaqələr, kateqoriyalar və mübahisələr*
- Cohen, R. (1996). Theories of migration. Edward Elgar Publishing. / *Miqrasiya nəzəriyyələri*
- Czaika, M., & De Haas, H. (2014). The globalization of migration: Has the world become more migratory? International Migration Review, 48(2), 283-323. / *Miqrasiyanın qloballaşması: dünya daha çox miqrasiyalı olubmu?*
- De Haas, H. (2010). Migration and development: A theoretical perspective. International migration review, 44(1), 227-264. / *Miqrasiya və inkişaf: nəzəri perspektiv*

Devane, R. (2006). The dynamics of diaspora networks: Lessons of experience. *Diaspora Networks and the International Migration of Skills: How Countries Can Draw on Their Talent Abroad*, Washington, DC: World Bank, 59-67. / *Diaspor şəbəkələrinin dinamikası: təcrübə dərsləri. Diaspor şəbəkələri və beynəlxalq bacarıqlar miqrasiyası: ölkələr xaricdəki istedadlarından necə istifadə edə bilər*

Ette, A., & Faist, T. (2007). The Europeanization of national policies and politics of immigration: research, questions, and concepts. In *The Europeanization of National Policies and Politics of Immigration* (pp. 3-31). Palgrave Macmillan, London. / *Milli siyasətlərin və immiqrasiya siyasətinin avropalaşdırılması: tədqiqat, suallar və konsepsiyalar*

Fausser, M. (2006). Transnational migration—A national security risk? Securitization of migration policies in Germany, Spain, and the United Kingdom. *Center for International Relations*, 2(6), 1-19. / *Transmilli miqrasiya - milli təhlükəsizlik riski? Almaniya, İspaniya və Birləşmiş Krallıqda miqrasiya siyasətlərinin təhlükəsizləşdirilməsi*

Fitzgerald, J., Leblang, D., & Teets, J. C. (2014). Defying the law of gravity: The political economy of international migration. *World Politics*, 66(3), 406-445. / *Cazibə qanununa rəğmən: beynəlxalq miqrasiyanın siyasi iqtisadiyyatı*

Hage, G. (2017). *Diaspora and migration. A companion to critical and cultural theory*. Hoboken, NJ: Wiley Blackwell, 191-204. / *Diaspor və miqrasiya. Tənqidi və mədəni nəzəriyyənin şəriki*

Hajiyeva, N. (2018). The current dynamics of international migration in Europe: problems and perspectives. *Eastern European Journal of Transnational Relations*, 2(2), 33-48. Available at <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=775763>, Accessed on 05.04.2022 / *Avropada mövcud beynəlxalq miqrasiya dinamikası: problem və perspektivlər*

Hajiyeva, N. (2020). The Role of the European Union in Socio-economic Integration of Immigrants Residing in Azerbaijan: Current Problems, Tendencies, and Perspectives. *International Relations*, 8(08), 370-376. / *Azərbaycanda yaşayan immiqrantların sosial-iqtisadi inteqrasiyasında Aİ-nin rolu: mövcud problemlər, tendensiyalar və perspektivlər*

- Helton, A. C. (1990). G. Borjas, Friends or Strangers: The Impact of Immigrants on the US Economy J. Simon, The Economic Consequences of Immigration. Fordham International Law Journal, 14(4), 1103. / *Dostlar, yoxsa yadlar: immiqrantların ABŞ iqtisadiyyatına təsiri*
- Hollifield, J. F. (1992). Migration and international relations: Cooperation and control in the European Community. International Migration Review, 26(2), 568-595. / *Miqrasiya və beynəlxalq münasibətlər: Avropa İttifaqında əməkdaşlıq və nəzarət.*
- Huntington, S. (2001). Migration flows are the central issue of our time. International Herald Tribune, 2. / *Miqrasiya axınları dövrümüzün əsas məsələsidir*
- Inglis, Christine, Wei Li, and Binod Khadria, eds. The SAGE Handbook of International Migration. Sage, 2019. / *SAGE-nin beynəlxalq miqrasiya kitabçası*
- Koslowski, R. (Ed.). (2005). International migration and the globalization of domestic politics (pp. 5-32). London: Routledge. / *Beynəlxalq miqrasiya və daxili siyasətin qloballaşması*
- Metlev, S. E. (2016). Migration as a threat to national security. Indian Jour. of Science and Technology, 9(14), 1-6. / *Miqrasiya milli təhlükəsizliyə təhdid kimi*
- Mitchell, C. (1989). International migration, international relations, and foreign policy. International Migration Review, 23(3), 681-708. / *Beynəlxalq miqrasiya, beynəlxalq münasibətlər və xarici siyasət*
- Moravcsik, A. (2020). Liberal intergovernmentalism. In Oxford Research Encyclopedia of Politics. / *Liberal hökumətlərarası yanaşma*
- Myron Weiner, International Migration, and International Relations, In: Population and Development Review Vol.11, No.3. p. 444. / *Beynəlxalq miqrasiya və beynəlxalq münasibətlər*
- Sheffer, G. (2003). Diaspora Politics: At home abroad. Cambridge University Press. / *Diaspor siyasəti: xaricdə, daxildə*

Solimano, A. (2010). International migration in the age of crisis and globalization: historical and recent experiences. Cambridge University Press. / *Böhran və globalaşma dövründə beynəlxalq miqrasiya: tarixi və son təcrübələr*

Weiner, M. (1985). On international migration and international relations. Population and Development Review, 441-455. / *Beynəlxalq miqrasiya və beynəlxalq münasibətlər haqqında*

Weiner, M. (1992). Security, stability, and international migration. International Security, 17(3), 91-126. / *Təhlükəsizlik, sabitlik və beynəlxalq miqrasiya*

Woodward, J. (1992). Commentary: Liberalism and migration. Free Movement. London: Harvester Wheatsheaf, 59-84. / *Şərh: liberalizm və miqrasiya. Sərbəst hərəkət*

II. Köməkçi mənbələr

Another group of Azerbaijanis expected to be deported from Germany, Available at <https://report.az/en/sosial-security/another-group-of-azerbaijanis-expected-to-be-deported-from-germany/>, Accessed on 31.05.2022 / *Daha bir qrup azərbaycanlının Almaniyadan deportasiyası gözlənilir*

Azerbaijani activists being arrested after deportation from Germany, Eurasianet, Available at <https://eurasianet.org/azerbaijani-activists-being-arrested-after-deportation-from-germany>, Accessed on 26.05.2022 / *Almaniyadan deportasiya edildikdən sonra həbs olunan azərbaycanlı fəallar*

Azeri Asylum-Seekers Face Charges After Repatriation From Germany, Voice of America, Available at <https://www.voanews.com/a/azeri-asylum-seekers-face-charges-after-repatriation-from-germany-/6541351.html>, Accessed on 27.05.2022 / *Sığınacaq axtaran azərbaycanlılar Almaniyadan geri qaytarıldıqdan sonra ittihamlarla üzləşirlər*

Davone, R. (2007). Diasporas and development. Washington, DC: World Bank. Available at: <http://documents>. World Bank, Accessed on 06.05.2022 / *Diasporalar və inkişaf*

Deportation of Azerbaijanis from the Armenian SSR in 1988. Part II. The Sumgayit provocation, Available at <https://aze.media/deportation-of-azerbaijanis-from-the-armenian-ssr-in-1988-part-ii-the-beginning/>, Accessed on 10.05.2022 / *1988-ci ildə Ermənistan SSR-dən azərbaycanlıların deportasiyası*, II hissə “Sumqayıt təxribatı”

Egypt's Doctors are Fleeing, Leaving Behind a Physician Shortage, AL-Fanar Media, Available at <https://www.al-fanarmedia.org/2019/07/egypts-doctors-are-fleeing-leaving-behind-a-physician-shortage/>, Accessed on 15.05.2022 / *Misirli həkimlər ölkədən qaçaraq həkim çatışmazlığı yaradırlar*

FIFA World Cup 2018: The French title-winning campaign symbolizes the power of immigration, Indiana Express, Available at <https://indianexpress.com/article/fifa/fifa-world-cup-2018-the-french-title-winning-campaign-symbolises-the-power-of-immigration-5263525/>, Accessed on 14.05.2022 / *FIFA Dünya Kuboku 2018: Fransanın çempionluq kampaniyası immiqrasiyanın gücünü simvollaşdırır*

France's World Cup victory is an immigration success story. The Times of Israel. Available at <https://www.timesofisrael.com/france-world-cup-victory-an-immigration-success-story/>, Accessed on 15.05.2022 / *Fransanın Dünya Kubokunda qələbəsi immiqrasiya haqqında uğur hekayəsidir*

France's World Cup win is a victory for immigrants everywhere, CNN, Available at <https://edition.cnn.com/2018/07/15/opinions/france-world-cup-win-immigration-diversity-joseph/index.html>, Accessed on 20.05.2022 / *Fransanın Dünya Kubokunda qələbəsi hər yerdə immiqrantlar üçün qələbədir*

French Right Hits a Nerve With Immigration Plan, Available at <https://www.nytimes.com/1991/11/24/world/french-right-hits-a-nerve-with-immigration-plan.html>, Accessed on 24.05.2022 / *Fransız sağçılar öz immiqrasiya planı ilə əsəblərlə oynayır*

Global Affairs, Refugee crisis: The divergence between the European Union and the Visegrad Group, University of Navarra, 2018, Available at <https://www.unav.edu/web/global-affairs/detalle/-/blogs/refugee-crisis-the-divergence-between-the-european-union-and-the-visegrad-group>, Accessed on 16.04.2022 / *Avropa İttifaqı ilə Vişeqrad Qrupu arasında fikir ayrılığı*

ICMPD signs Seat Agreement with the Republic of Azerbaijan, ICMPD, Available at <https://www.icmpd.org/news/icmpd-signs-seat-agreement-with-the-republic-of-azerbaijan>, Accessed on 15.05.2022 / *MSİBM-in Statusuna dair Saziş Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə imzalandı*

ICMPD, Bringing Azerbaijani and EU citizens closer together, Available at: <https://www.icmpd.org/news/archive/bringing-azerbaijani-and-eu-citizens-closer-together>, Accessed on 16.04.2022 / *Azərbaycan və AI vətəndaşlarını bir-birinə yaxınlaşdırma*

ICMPD, ENIGGMA, Georgia report, Sustaining Migration Management in Georgia (ENIGMMA-2), Available at <https://www.icmpd.org/our-work/projects/sustaining-migration-management-in-georgia-enigma-2>, Accessed on 26.04.2022 / *Gürcüstanda dayanıqlı miqrasiya idarəçiliyi*

ICMPD, MOBILAZE, Azerbaijan report, Available at <https://www.icmpd.org/our-work/projects/mobilaze>, Accessed on 25.04.2022 / *Azərbaycan üzrə hesabat*

If France wins the World Cup what does the country stand to gain? (2018, July 12), The Local. Retrieved from <https://www.thelocal.fr/20180712/what-will-france-gain-if-it-wins-the-world-cup> / *Fransa millisi Dünya Kubokunu qazansa, ölkə nə əldə edəcək?*

International Migration Institute, DEMIG Policy, Available at <https://www.migrationinstitute.org/data/demig-data/demig-policy-1> / *DEMIG Policy layihəsi*

MGI: Global perspectives, IOM, UN Migration (2019), Available at <https://publications.iom.int/system/files/pdf/mgi-a-global-perspective.pdf> / *Qlobal perspektivlər*

Migration Data Portal, Diasporas report, Available at <https://www.migrationdataportal.org/themes/diasporas> / *Diaspor hesabatı*

Migration Governance and Diaspora engagement certificate programme, Available <https://migration4development.org/en/e-learning/migration-governance-and-diaspora-engagement> / *Miqrasiya idarəçiliyi və diaspor iştirakı üzrə sertifikat proqramı*

MIPEX (Migration Integration Policy Index), Available at <https://www.mipex.eu/what-is-mipex> / *MIPEX (Miqrasiya İnteqrasiya Siyasətinin İndeksi)*

The Immigration Policies in Comparison Project (IMPIC), Available at <https://www.migrationdataportal.org/blog/impic-new-and-more-comprehensive-way-measure-immigration-policies> / *İmmiqrasiya siyasətlərinin müqayisəsi (IMPIC) Layihəsi*

Xəbərlər və məqalələr

OECD, SDG INDICATOR 10.7.2, Available at <https://www.oecd.org/migration/mig/Sdg-indicator-10-7-3-December-2021.pdf> / *DİM indikatoru 10.7.2*

On its 70th Anniversary, the Refugee Convention Faces Unprecedented Threats Across Europe, University of Oxford, 2021 Available at <https://www.law.ox.ac.uk/research-subject-groups/centre-criminology/centreborder-criminologies/blog/2021/07/its-70th>, Accessed on 20.04.2022 / *70-ci ildönümündə Qaçqın Konvensiyası Avropada misli görünməmiş təhlükələrlə üzləşir*

Prague Process, Factsheet: Azerbaijan, (2021). Available at <https://www.pragueprocess.eu/en/news-events/news/569-factsheet-azerbaijan>, Accessed on 15.05.2022 / *Məlumat bülleteni: Azərbaycan*

Russia offers fast-track citizenship to residents of occupied Ukraine, Reuters, Available at <https://www.reuters.com/world/europe/russia-offers-fast-track-citizenship-residents-occupied-ukraine-2022-05-25/> Accessed on 25.05.2022 / *Rusiya işğal olunmuş Ukrayna ərazilərində sakinlərə sürətləndirilmiş şəkildə vətəndaşlıq əldə etməyi təklif edir*

The Crimean Tatars' Deportation and Exile, Sciences PO, Available at <https://www.sciencespo.fr/mass-violence-war-massacre-resistance/fr/document/suerguen-crimean-tatars-deportation-and-exile.html>, Accessed on 08.05.2022 / *Kırım tatarlarının deportasiyası və sürgünü*

Swiss Confederation, State Secretariat for Migration, SEM, Third-country nationals, Available at <https://www.sem.admin.ch/sem/en/home/themen/>

einreise/kurzfristig/drittstaaten.html, Accessed on 17.05.2022 / *Üçüncü ölkə vətəndaşları*

Switzerland's foreign policy on migration, Available at <https://www.eda.admin.ch/eda/en/fdfa/foreign-policy/human-rights/migration/foreign-policy-migration.html>, Accessed on 03.04.2022 / *İsveçrənin xarici miqrasiya siyasəti*

The Deportation of Muslims from Georgia, Sciences PO, Available at <https://www.sciencespo.fr/mass-violence-war-massacre-resistance/en/document/deportation-muslims-georgia.html>, Accessed on 08.05.2022 / *Gürcüstandan müsəlmanların deportasiyası*

The Economic Times, India has the world's largest diaspora population, Available at <https://economictimes.indiatimes.com/nri/migrate/at-18-million-india-has-the-worlds-largest-diaspora-population/articleshow/80290768.cms>, Accessed on 10.05.2022 / *Hindistan dünyada ən böyük diaspor əhalisinə malikdir*

The International Migration Policy and Law Analysis Project (IMPALA), Available at <https://migrationresearch.com/item/international-migration-policy-and-law-analysis-impala/474307> / *Beynəlxalq miqrasiya siyasəti və qanunvericiliyinin təhlili (IMPALA) Layihəsi*

The World Population Policies Database, Available at https://esa.un.org/poppolicy/about_database.aspx / *Dünya Əhali Siyasətlərinin Məlumat Bazası*

UN Geneva, In Dialogue with Azerbaijan, Committee on Migrant Workers Asks about Irregular Migration and Migrants in Detention Centers, Available at <https://www.ungeneva.org/en/news-media/meeting-summary/2021/10/dialogue-azerbaijan-committee-migrant-workers-asks-about>, Accessed on 20.05.2022 / *Azərbaycanla dialoqda Əməkçi miqrantlar Komitəsi qanunsuz miqrasiya və saxlama mərkəzlərindəki miqrantlar barədə soruşur*

UN, The Department of Economic and Social Affairs, The number of international migrants reaches 272 million, continuing an upward trend in all world regions, says UN, Available at <https://www.un.org/development/desa/en/news/population/international-migrant-stock-2019.html>, Accessed on 10.04.2022

/ BMT bildirir ki, beynəlxalq miqrantların sayı 272 milyon nəfərə çatıb və bu artım tendensiyası dünyanın bütün regionlarında davam edir

World Economic Forum, These countries are the world's top remittance recipients, Available at <https://www.weforum.org/agenda/2021/05/infographic-what-are-the-world-s-top-remittance-recipients/>, Accessed on 19.05.2022 / *Bu ölkələr dünyanın ən çox pul köçürmələri alan ölkələridir*

Zgut E (2017), Visegrád Divided. Emerging-Europe, Available at <http://emerging-europe.com/voices/visegrad-divided/>, Accessed on 10.05.2022 / *Vişeqradın parçalanması. İnkişaf etməkdə olan Avropa*

Портретэмигранта: азербайджанцы в Германии, Hennrich, Böll Stiftung ç Tbilisi, South Caucasus Region, Available at <https://ge.boell.org/en/2022/01/12/portret-emigranta-azerbaydzhancy-v-germanii>, Accessed on 15.05.2022 / *Emiqrant portreti: Almaniyadakı azərbaycanlılar*

Hesabatlar

Baseline Study on Migration in Azerbaijan (2018). International Centre for Migration Policy Development Vienna. / *Azərbaycanda miqrasiyaya dair baza tədqiqatı*

International Organization for Migration (IOM), - A Guide for Practitioners, 2018 Switzerland, Accessed on 05.05.2022 / *Praktiklər üçün bələdçi*

Linguistic Integration of Adult Migrants: Requirements and Learning Opportunities, Report on the 2018 Council of Europe and Alte Survey on Language and Knowledge of Society Policies for Migrants, Accessed on 20.05.2022 / *Yetkin miqrantların linqvistik integrasiyası: tələblər və öyrənmə imkanları*

Sub Saharan Africa, Global Economic Prospects, June 2021, Accessed on 15.05.2022 / *Qlobal iqtisadi perspektivlər*

The Migration Data Portal, Remittances, Available at <https://www.migrationdataportal.org/themes/remittances>, Accessed on 17.05.2022 / *Pul köçürmələri*

UN IOM, Berne Initiative, Available at <https://www.iom.int/berne-initiative>, Accessed on 10.04.2022 / *Bern təşəbbüsü*

UN, The Department of Economic and Social Affairs, International Migration 2019 Report, Accessed on 14.04.2022 / *Beynəlxalq Miqrasiya Hesabatı 2019*

UN, World Migration Report 2020, Available at <https://worldmigrationreport.iom.int/wmr-2020-interactive/>, Accessed on 12.04.2022 / *Dünya Miqrasiya Hesabatı 2020*

UN, World Population Prospects: The 2017 Revision, Department of Economic and Social Affairs, 21 June 2017. Available at <https://www.un.org/development/desa/publications/world-population-prospects-the-2017-revision.html>, Accessed on 15.04.2022 / *Dünya əhalisinin perspektivləri: 2017-ci il baxışı*

Hüquqi sənədlər

American Convention on Human Rights - Article 22(8), (1969), San José, Costa Rica, Available at <https://www.cidh.oas.org/basicos/english/basic3.american%20convention.htm>, Accessed on 05.05.2022 / *Amerika insan Hüquqları Konvensiyası - maddə 22(8)*

International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of their Families New York, 18 December 1990, Available at https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=IV-13&chapter=4&clang=_en / *Bütün əməkçi miqrantların və onların ailə üzvlərinin hüquqlarının qorunması haqqında Beynəlxalq Konvensiya*

Refugee Convention, (1951). Convention relating to the Status of Refugees, Article 32(1) of the 1951 Convention, Geneva, Available at <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-relating-status-refugees> Accessed on 10.05.2022 / *Qaçqınların statusu haqqında Konvensiya, maddə 32(1)*

Fəsil 9

Azərbaycanda miqrasiya idarəçiliyi

Dr. Azər Allahverənov

Azərbaycan Respublikasının Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Agentliyinin Müşahidə Şurasının üzvü, "Avrasiya Miqrasiya Təşəbbüsləri Platforması" İctimai Birliyinin sədri, "İnjuria" Huquq Jurnalının redaksiya şurasının sədri, sosial fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru.

Aygül Abbaszadə

Azərbaycan Respublikası Dövlət Miqrasiya Xidmətinin Beynəlxalq Əlaqələr Şöbəsinin rəisi

Giriş

Əlverişli coğrafi ərazidə, Avrasiyada bir çox miqrasiya marşrutlarının kəsişdiyi bölgədə yerləşən Azərbaycan Respublikasında ötən əsrin 80-ci illərinin sonlarından başlayaraq geniş miqyas alan miqrasiya prosesləri həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət göstəriciləri ilə zəngin olan yeni fenomenə çevrilmişdir. Cənubi Qafqazda baş verən etnik münaqişələr, fərqli və çox zaman miqrantların qərar vermələrinə təsir edən iqtisadi artım templəri, həmin hadisələrdən nisbətən az təsir etmək imkanına malik olan ekoloji kataklizmlər intensivləşən miqrasiya axınlarına səbəb olmuşdur. Bu baxımdan, miqrasiya mübadiləsini müsbət məcraya yönəltmək və miqrasiya axınları üzərində effektiv idarəetmə mexanizmini qurmaq məqsədilə Azərbaycanda müasir dövrün tələblərinə cavab olaraq miqrasiya strategiyası həyata keçirilməyə başlamışdır. Bu strategiyanın ayrı-ayrı aspektlərinin nəzərdən keçirildiyi hazırkı fəsildə Azərbaycanda həyata keçirilən miqrasiya siyasətinin

hüquqi çərçivələri, miqrasiya idarəçiliyində təmsil olunan aktorların fəaliyyəti, sektorlararası siyasət öyrənilir, əmək miqrasiyası, qayıdış və readmissiya, qaçqınlar və sığınacaq axtaran şəxslər, həmçinin vətəndaşlıq məsələləri ilə bağlı mövcud vəziyyət təhlil olunur.

Müstəqillik əldə edildikdən sonra Azərbaycanda miqrasiya sahəsində həyata keçirilən idarəçiliyin müxtəlif aspektlərini öyrənmək məqsədilə hazırkı fəsildə bu siyasətin hüquqi çərçivələrinin qısa təhlili aparılır, miqrasiya idarəçiliyində iştirak edən əsas aktora nəzər yetirilir, sektorlararası siyasət və əsas gözləntilərin, o cümlədən integrasiya olunmuş idarəetmə sistemlərinin şərhı verilir. Fəsildə, həmçinin fors-major vəziyyətlərdə miqrasiya və sərhəd idarəçiliyinin, qanuni miqrasiyanın effektiv təşkilinə diqqət yetirilir, tənzimlənməyən miqrasiyanın qarşısının alınmasına xidmət edən yanaşmanın xüsusiyyətləri öyrənilir, daxili miqrasiya, əmək miqrasiyası, readmissiya və vətəndaşlıqla bağlı məsələlərə baxılır, qaçqınlar və sığınacaq axtaranlar, məcburi köçkünlər və digər miqrant qruplarla əlaqədar məsələlərə toxunulur.

9.1 Əsas hüquqi çərçivələr: cari siyasət çərçivəsi və qanunvericilik sənədlərinin qısa təhlili

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Miqrasiya İdarəetmə Siyasəti Konsepsiyası, 2006-2008-ci illər üzrə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Miqrasiya Proqramı və Azərbaycan Respublikasının Miqrasiya Məcəlləsi miqrasiya idarəçiliyinin siyasətinin konseptual cəhətdən hüquqi çərçivələrini müəyyən edən əsas sənədlərdir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və bundan irəli gələn müddəaların təsbit olunduğu aidiyyəti qanunlar ölkə ərazisində olan əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquq və azadlıqları təmin edir. Belə ki, Konstitusiyada təsbit olunan müddəalara görə, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq, sosial və əmlak vəziyyəti, irqi və milli mənsubiyyəti, cinsi, dili, dinə münasibəti, fəaliyyətinin növündən və xarakterindən və digər hallardan asılı olmayaraq, əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin Azərbaycan Respublikasında qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyi, eyni zamanda

təhsil alması, əmək fəaliyyəti ilə məşğul olması, şəxsi toxunulmazlığı, mənzil toxunulmazlığı, istirahət etməsi, sağlamlığının qorunması, eləcə də digər hüquq və azadlıqları tam şəkildə təmin edilir.

Konstitusiyanın 25-ci maddəsinin təmini **Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsinin** 16-cı maddəsində (əmək münasibətlərində ayrı-seçkiliyin yolverilməzliyi) öz əksini tapmışdır. Belə ki, həmin maddəyə əsasən əmək münasibətlərində işçinin işgüzar keyfiyyətləri, peşəkarlıq səriştəsi, əməyinin nəticələri ilə bağlı olmayan digər amillərə görə işçilər arasında hər hansı ayrı-seçkiliyə yol verilməsi, həmin amillər zəminində bilavasitə və ya dolayısı ilə imtiyazların və güzəştlərin müəyyən edilməsi, habelə onların hüquqlarının məhdudlaşdırılması qəti qadağandır.

Əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin dövlət və bələdiyyə orqanlarına, dövlət və ya bələdiyyə mülkiyyətində olan və ya paylarının (səhmlərinin) nəzarət zərfi dövlətə və ya bələdiyyəyə məxsus olan hüquqi şəxslərə və büdcə təşkilatlarına və ya onların vəzifəli şəxslərinə şəxsən və ya nümayəndə vasitəsilə yazılı və ya şifahi formada, fərdi və ya kollektiv şəkildə müraciət etmək hüququ vardır. Belə ki, **“Vətəndaşların müraciətləri haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu** Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 57-ci maddəsinə və 94-cü maddəsinin I hissəsinin 1-ci bəndinə uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının müraciət etmək hüququnun həyata keçirilməsi ilə bağlı münasibətləri tənzimləyir, vəzifəli şəxslərin müraciətlərə baxması qaydasını müəyyən edir. Bu Qanunun 5.9-cu maddəsinə görə, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə başqa qayda nəzərdə tutulmayıbsa, vətəndaşların müraciəti ilə əlaqədar Qanunda əksini tapmış müddəalar əcnəbilərin, vətəndaşlığı olmayan şəxslərin və xarici hüquqi şəxslərin müraciətlərinə şamil edilir.

“Əhəlinin sağlamlığının qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun 10-cu maddəsində qeyd olunur ki, Azərbaycan Respublikasının ərazisində daimi yaşayan əcnəbilərin, vətəndaşlığı olmayan şəxslərin onkoloji müəssisələrdə müayinə və müalicəsi ödənişli əsaslarla həyata keçirilir, onlara təxirəsalınmaz onkoloji yardım isə pulsuz göstərilir. Azərbaycan Respublikasının iştirakçısı olduğu beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulmuş qaydada əcnəbilərin sağlamlığının qorunması hüququ vardır. İnsanın immün çatışmazlığı virusu ilə Azərbaycan Respublikasında daimi yaşayan vətəndaşlığı olmayan şəxslərə və Azərbaycan Respublikası tərəfindən qaçqın statusu verilmiş şəxslərə tibbi yardım

(o cümlədən, ixtisaslaşdırılmış tibbi yardım) dövlət tibb müəssisələrində müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilmiş həcmdə dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına göstərilir. Uşaqların icbari dispanserizasiyası tədbirləri **“Uşaqların icbari dispanserizasiyası haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun 8.2-ci maddəsinə** uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarını, Azərbaycan Respublikasında daimi yaşayan vətəndaşlığı olmayan şəxsləri və əcnəbiləri (daimi yaşayış izni olan) əhatə edir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 42-ci maddəsində bildirilir ki, hər bir vətəndaşın təhsil almaq hüququ vardır. Dövlət pulsuz icbari ümumi orta təhsil almaq hüququnu təmin edir. Bu hüquq həm də ölkə ərazisində daimi yaşamaq üçün icazə almış əcnəbi və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslərə şamil olunur. Təhsil sistemində dövlət tərəfindən nəzarət edilir. Maddi vəziyyətindən asılı olmayaraq istedadlı şəxslərin təhsili davam etdirməsinə dövlət zəmanət verir. Dövlət minimum təhsil standartlarını müəyyən edir.

“Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun 5-ci maddəsinə əsasən dövlət hər bir vətəndaşın icbari ümumi orta təhsil almaq hüququnu təmin edir və dövlət təhsil müəssisələrində hər bir təhsil alan şəxs pulsuz ümumi təhsil almaq hüququna malikdir. Eyni zamanda, həmin maddəyə uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikası hər bir vətəndaşın, o cümlədən daimi yaşamaq üçün icazə almış əcnəbi və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslərin təhsil alması üçün müvafiq şəraitin yaradılmasına təminat verir və təhsilin hər hansı pilləsindən, səviyyəsindən və formasından məhrum edilməsinə yol vermir və cinsindən, irqindən, dilindən, dinindən, siyasi əqidəsindən, etnik mənsubiyyətindən, sosial vəziyyətindən, mənşəyindən, sağlamlıq imkanlarından asılı olmayaraq, hər bir vətəndaşa təhsil almaq imkanının yaradılmasına və ayrı-seçkiliyə yol verilməməsinə təminat verir.

Belə ki, Qanunun 44-cü maddəsində (Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının xarici ölkələrdə, əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin Azərbaycan Respublikasında təhsil almaq hüququ) təsbit olunub ki, əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin Azərbaycan Respublikasında təhsilin hər hansı pilləsində təhsil alması və ya ixtisas artırması Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun olaraq, dövlət tərəfindən müəyyən edilmiş kvota, təhsil qrantı proqramı və təhsil müəssisəsinin, hüquqi və fiziki şəxslərin birbaşa bağlılıqları müqavilələr əsasında həyata keçirilir. Bu maddədə həm də qeyd olunub ki, əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin

Azərbaycan Respublikasında təhsil alması qaydaları, xarici dövlətlərin ali təhsilə aid kvalifikasiyalarının tanınması qaydaları müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən təsdiq edilmiş normativ hüquqi aktlarla tənzimlənir. Lakin təhsil almaq hüququnun təmin olunması yanaşması bütün əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə şamil olunmur. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulan hallar istisna olmaqla, əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin Azərbaycan Respublikasında xüsusi təyinatlı təhsil müəssisələrində təhsil almaq hüququ yoxdur.

Müasir dövrdə miqrasiya proseslərinin tənzimlənməsində ölkənin inkişafı və təhlükəsizliyinin əhəmiyyətini nəzərə alan Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti 2004-cü il 13 iyul tarixli 94 nömrəli qərarı⁴⁵⁸ ilə **“Azərbaycan Respublikasının Dövlət Miqrasiya İdarəetmə Siyasəti Konsepsiyası”** (bundan sonra: Konsepsiya) sənədini təsdiq etmişdir. Miqrasiya sahəsində mövcud vəziyyətin qiymətləndirilməsi və idarə olunması siyasətinin formalaşdırılması məqsədilə təsdiq edilmiş bu mühüm sənəd müasir şəraitdə miqrasiya idarəçiliyinin siyasi çərçivələrini və bu sahədə siyasətin əsas istiqamətlərini müəyyən etmişdir. Azərbaycan Respublikasında miqrasiya proseslərinin mövcud vəziyyətinin nəzərdən keçirildiyi Konsepsiya bütövlükdə miqrasiya proseslərinin tənzimlənmə məqsədlərini, prinsip və vəzifələrini, fəaliyyət istiqamətlərini və icra mexanizmini müəyyən edir. Konsepsiyaya əsasən, dövlət miqrasiya siyasətinin aşağıdakı əsas istiqamətləri var: Azərbaycanda miqrasiya prosesləri üzərində nəzarətin təmin edilməsi və qeyri-qanuni miqrasiyanın qarşısının alınması; xaricdə yaşayan azərbaycanlı həmvətənlərin Azərbaycana köçməsinin və emiqrantların qayıtmasının stimullaşdırılması; əmək bazarı üçün zəruri olan ixtisaslı mütəxəssislərin və digər əcnəbi işçilərin gəlişinin təşviq edilməsi; Azərbaycanda biznes quran xarici ölkə vətəndaşlarının ölkə ərazisinə girişinin və qalmaq şərtlərinin sadələşdirilməsi.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Miqrasiya Proqramı (2006-2008-ci illər)

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2006-cı il 25 iyul tarixli Sərəncamı ilə təsdiq

458 “Azərbaycan Respublikasının Dövlət Miqrasiya İdarəetmə Siyasəti Konsepsiyasının təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin Qərarı – <https://e-qanun.az/framework/6306>

edilmişdir⁴⁵⁹. Bu Dövlət Proqramı Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2004-cü il 11 noyabr tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında demoqrafiya və əhali sakinliyinin inkişafı sahəsində Dövlət Proqramı”na uyğun olaraq hazırlanmışdır və ölkədə mövcud miqrasiya proseslərinin təhlili əsasında bu sahənin gələcək inkişaf istiqamətlərini və həyata keçirilməli olan zəruri tədbirləri özündə əks etdirmişdir. Məhz bu Proqramın uğurlu icrası nəticəsində Dövlət Miqrasiya Xidməti təsis edilmiş və növbəti illərdə Miqrasiya Məcəlləsinin hazırlanması və qəbul olunması üçün zəmin yaradılmışdır.

“Azərbaycan Respublikasının Dövlət Miqrasiya İdarəetmə Siyasəti Konsepsiyası” və Azərbaycan Respublikasının Dövlət Miqrasiya Proqramı (2006-2008-ci illər) Azərbaycan da miqrasiya qanunvericiliyinin Məcəllə formasında tərtib edilməsinə zəmin yaratmışdır. Nəticədə, **Azərbaycan Respublikasının Miqrasiya Məcəlləsi** “Azərbaycan Respublikasının Miqrasiya Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2013-cü il 2 iyul tarixli Qanunu ilə təsdiq edilmişdir⁴⁶⁰. Bu Məcəllə Azərbaycan Respublikasında miqrasiya sahəsində dövlət siyasətinin həyata keçirilməsi, miqrasiya proseslərinin və bu sahədə yaranan münasibətlərin tənzimlənməsi, habelə əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin Azərbaycan Respublikasında hüquqi vəziyyəti ilə bağlı normaları müəyyənləşdirir.

Əsas miqrasiya anlayışlarını müəyyən edən Miqrasiya Məcəlləsi Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının ölkədən getməsi, ölkəyə gəlməsi, əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin Azərbaycan Respublikasına gəlməsi və Azərbaycan Respublikasından getməsi, Azərbaycan Respublikasında müvəqqəti olması, onlara müvəqqəti və daimi yaşamaq üçün icazələrin verilməsi, onların qeydiyyatı alınması, miqrasiya prosesi iştirakçılarının hüquq və vəzifələri, əmək miqrasiyası, habelə miqrasiyaya dövlət nəzarəti və qanunsuz miqrasiyaya qarşı mübarizə sahəsində münasibətləri tənzimləyir. Bütövlükdə, Miqrasiya Məcəlləsi 6 bölmə, 15 fəsil və 95 maddədən ibarətdir.

Sonrakı illərdə Miqrasiya Məcəlləsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində zəruri işlər yerinə yetirilmiş və bu sənədə bir sıra dəyişikliklər edilmişdir. Belə ki, 2014-

459 Azərbaycan Respublikasının Dövlət Miqrasiya Proqramının (2006-2008-ci illər) təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı – <https://www.migration.gov.az/content/pdf/2b93b6d90ee16dbfa0e160c7e29ced48.pdf>

460 Azərbaycan Respublikasının Miqrasiya Məcəlləsi – <https://e-qanun.az/framework/46959>

cü ildə “Əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin qanunsuz miqrantların saxlanması mərkəzlərində yerləşdirilməsi və saxlanması qaydası” adlı yeni fəsil əlavə olunub. Belə bir vacib fəsil əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin qanunsuz miqrantların saxlanması mərkəzlərində yerləşdirilməsi üçün əsasları və müddətləri, əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin mərkəzdə yerləşdirilməsi proseduru, mərkəzdə yerləşdirilən əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquq və vəzifələrini, mərkəzdə fiziki qüvvənin və xüsusi vasitələrin tətbiqini və digər məsələləri əhatə edir. Azərbaycanda hazırda Bakı, Yevlax və Naxçıvan şəhərlərində qanunsuz miqrantların saxlanması mərkəzləri fəaliyyət göstərir.

Hazırda Miqrasiya Məcəlləsindən başqa, Azərbaycanda miqrasiya proseslərinin idarə olunması ilə bağlı qəbul edilmiş digər normativ-hüquqi aktlar var və bu sıraya aşağıdakı qanunlar daxildir:

- ◆ “Dövlət sərhədi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu;
- ◆ “Azərbaycan Respublikasının vətəndaşının şəxsiyyət vəsiqəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu;
- ◆ “Yaşayış yeri və olduğu yer üzrə qeydiyyat haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu;
- ◆ “Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu;
- ◆ “Qaçqınların və məcburi köçkünlərin (ölkə daxilində köçürülmüş şəxslərin) statusu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu;
- ◆ “Xaricdə yaşayan azərbaycanlılarla bağlı dövlət siyasəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu;
- ◆ “İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu.

“Yaşayış yeri və olduğu yer üzrə qeydiyyat haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu⁴⁶¹ 4 aprel 1996-cı il tarixdə qəbul edilmişdir. Qanun yaşayış yeri və olduğu yer üzrə qeydiyyatın əsaslarını və vətəndaşın yaşayış yeri üzrə qeydiyyata alınmasını müəyyən edir. Qanunda yaşayış yerinin müəyyən edilməsi sənədləri göstərilir, qeydiyyata almanın məhdudlaşdırılması və qeydiyyata almaqdan imti-

461 “Yaşayış yeri və olduğu yer üzrə qeydiyyat haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu – <https://e-qanun.az/framework/3988>

na edilməsi ilə bağlı əsaslar verilir. Vətəndaşın olduğu yer üzrə qeydiyyatata alınması, şəxsin yaşayış yeri üzrə qeydiyyatdan çıxarılması kimi məsələlər də qanunla təsbit olunur. Qanunda ayrıca olaraq Azərbaycan Respublikasında müvəqqəti və ya daimi yaşayan, habelə Azərbaycan Respublikasında müvəqqəti olmaq müddəti uzadılmış və ya qaçqın statusu almış əcnəbinin və ya vətəndaşlığı olmayan şəxsin yaşayış yeri üzrə qeydiyyatata, habelə əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin Azərbaycan Respublikasında olduğu yer üzrə qeydiyyatata alınmasına dair müddəalar əks olunur.

“Qaçqınların və məcburi köçkünlərin (ölkə daxilində köçürülmüş şəxslərin) statusu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu⁴⁶² 21 may 1999-cu il tarixdə qəbul edilmişdir. “Qaçqın” və “məcburi köçkün” anlayışları ilə bağlı əsas mənalari verən hazırkı qanun qaçqınların və məcburi köçkünlərin hüquqi statusu, o cümlədən həmin kateqoriyadan olan şəxslərin hüquq və vəzifələri, bu statusların əldə edilməsi və itirilməsi ilə bağlı olan əsas müddəaları əks etdirir.

“İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu⁴⁶³ 28 iyun 2005-ci il tarixdə qəbul edilmişdir. Qanun Azərbaycan Respublikasında insan alverinin profilaktikasının, insan alverinə qarşı mübarizənin hüquqi və təşkilati əsaslarını, habelə insan alveri qurbanlarının hüquqi vəziyyətini müəyyən edir, insan alveri qurbanlarının müdafiəsi, sosial reabilitasiyası və onlara yardım göstərilməsi məsələlərini tənzimləyir. Qanunda insan alveri ilə bağlı işlərə baxılmasının xüsusiyyətləri, bu cinayət tərkibli əmələ görə məsuliyyət məsələləri təsbit olunub və insan alverinə qarşı mübarizə sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın institusional və hüquqi çərçivələri müəyyən edilib.

9.2 Miqrasiya idarəçiliyində əsas aktorlar

Ölkədə və ölkədən kənarda miqrasiya proseslərinin miqyasının böyüməsi nəticəsində miqrasiya sahəsində daha mütəşəkkil işin aparılmasında və siyasətin idarə olunmasında birbaşa iştirak edən maraqlı tərəflər formalaşmağa başladı. Nəticədə, Azərbaycan Respublikasında miqrasiya proseslərinin idarə olunmasında

462 “Qaçqınların və məcburi köçkünlərin (ölkə daxilində köçürülmüş şəxslərin) statusu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu – <https://e-qanun.az/framework/4757>

463 “İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu – <https://e-qanun.az/framework/10641>

iştirak edən aktorlar yarandı. Bu gün konseptual idarəetmə prinsipləri əsasında miqrasiya idarəçiliyində fəaliyyət göstərən əsas aktorlar aşağıdakı kimi qruplaşdırılır:

- ◆ **Dövlət qurumları** (Dövlət Miqrasiya Xidməti, Xarici İşlər Nazirliyi, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi, Daxili İşlər Nazirliyi. Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsi, Dövlət Sərhəd Xidməti, Diasporla İş üzrə Dövlət Komitəsi);
- ◆ **Vətəndaş cəmiyyəti institutları** (Dövlət Miqrasiya Xidməti yanında İctimai Şuraya daxil olan və miqrasiya sahəsində fəaliyyət göstərən qeyri-hökumət təşkilatları, Azərbaycan Həmkarlar İttifaqları Konfederasiyası);
- ◆ **Beynəlxalq təşkilatlar** (Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatı, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığı, Beynəlxalq Əmək Təşkilatı, Miqrasiya Siyasətinin İnkişafı üzrə Beynəlxalq Mərkəz).

Dövlət Miqrasiya Xidməti (DMX) Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycan Respublikası Dövlət Miqrasiya Xidmətinin yaradılması haqqında” 19 mart 2007-ci il tarixli 560 nömrəli Fərmanına əsasən yaradılmışdır. DMX miqrasiya sahəsində dövlət siyasətini, miqrasiya proseslərinin idarə edilməsi və tənzimlənməsində Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş səlahiyyətləri həyata keçirən, hüquq-mühafizə orqanı statusu olan mərkəzi icra hakimiyyəti orqanıdır. Belə ki, DMX əcnəbiləri və vətəndaşlığı olmayan şəxsləri olduğu yer üzrə qeydiyyatı alır, Azərbaycan Respublikasında müvəqqəti olmaq müddətinin uzadılması məsələlərini həll edir, əcnəbilərə Azərbaycan Respublikasında müvəqqəti və ya daimi yaşamaq üçün icazə verir, haqqı ödənilən əmək fəaliyyətini həyata keçirmək istəyən əcnəbiləri müəyyən olunmuş qaydalar və prosedurlar çərçivəsində iş icazələri ilə təmin edir, qanunsuz miqrasiyanın qarşısının alınmasına dair müvafiq tədbirlər və miqrasiya qanunvericiliyi ilə bağlı maarifləndirmə və məlumatlandırma işlərini yerinə yetirir. DMX Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığı və sığınacaq verilməsi məsələlərinə baxılmasında iştirak, qaçqınlar (sığınacaq axtaranlar) haqqında Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin icrasını təmin edir. Bununla yanaşı DMX miqrasiya sahəsində vahid uçot sistemini tərtib edir və bu sahədə monitorinqlər həyata keçirir.

Xarici İşlər Nazirliyi (XİN) Azərbaycan Respublikasının, onun vətəndaşlarının və hüquqi şəxslərinin xaricdə hüquq və maraqlarını müdafiə edir, xaricdə yaşayan həmvətənlərlə əlaqələrin və əməkdaşlığın inkişafına yardım göstərir. Müəyyən edilmiş qaydada pasport-viza sənədlərini rəsmiləşdirən XİN Azərbaycana səfər etmək istəyən əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə giriş vizalarının verilməsinə, həmçinin xüsusi kateqoriyaya adi edilən əcnəbilərin (o cümlədən, xarici ölkələrin Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən diplomatik nümayəndəlik və konsulluqlarının, habelə beynəlxalq təşkilatların nümayəndəliklərinin əməkdaşlarının, inzibati-texniki xidmət heyətinə daxil olan şəxslərin və onların ailə üzvlərinin, həmçinin Azərbaycan Respublikasına diplomatik missiya ilə və ya Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulmuş hallarda xüsusi missiya ilə səfər edən şəxslərin) qeydiyyatını aparır. XİN öz səlahiyyətləri çərçivəsində, digər aidiyyəti qurumlarla yanaşı, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Vətəndaşlıq Məsələləri Komissiyasının üzvü kimi⁴⁶⁴, vətəndaşlıq məsələlərinin baxılmasında iştirak edir.

Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi (ƏƏSMN) aidiyyəti dövlət orqanları ilə birlikdə əmək miqrasiyası sahəsində vahid dövlət siyasətinin formalaşdırılmasında və həyata keçirilməsində qanunvericiliyə uyğun olaraq iştirak edir və əmək miqrasiyası üzrə beynəlxalq müqavilələrə Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxmasının məqsədəuyğunluğu bəzədə təkliflər verir. Belə ki, ƏƏSMN əmək miqrasiyası proseslərinin tənzimlənməsi üzrə təkliflər hazırlayır, əməkçi miqrantların sosial müdafiəsi üçün zəruri şəraitin yaradılması işlərini müvafiq icra hakimiyyəti orqanları ilə birlikdə həyata keçirir, işəgötürənlər tərəfindən əməkçi miqrantların hüquqlarının təmin edilməsinə nəzarət edir, Azərbaycan Respublikasında haqqı ödənilən əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə iş icazələrinin verilməsi və onların müddətinin uzadılması ilə bağlı işəgötürənin işçi qüvvəsinə olan tələbatının yerli əmək ehtiyatları hesabına ödənilməsinin mümkün olub-olmaması barədə rəy verir. Eyni zamanda, ƏƏSMN beynəlxalq təşkilatlar və xarici dövlət təşkilatları ilə, assosiasiyalarla, xarici şirkətlərlə əmək miqrasiyası sahəsində əməkdaşlıq məsələlərinə dair müəyyən olunmuş qaydada məsləhətləşmələr və danışıqlar aparır. Həmçinin, ƏƏSMN əmək miqrasiyası kvotasının müəyyən edilməsi üçün

464 "Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Vətəndaşlıq Məsələləri Komissiyasının yaradılması haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı – <https://e-qanun.az/framework/5057>

təkliflərin hazırlanması və bu sahədə işin əlaqələndirilməsi məqsədi ilə yaradılmış, bir sıra dövlət qurumlarının təmsil olunduğu Komissiyanın işinə sədrlik edir.⁴⁶⁵

Daxili İşlər Nazirliyi (DİN) öz səlahiyyətləri daxilində Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığına qəbul, vətəndaşlığa bərpa və vətəndaşlığa xitam verilməsi məsələlərinin həllində iştirak edir, vətəndaşlara pasportların və şəxsiyyət vəsiqələrinin verilməsini, yaşayış və olduğu yer üzrə qeydiyyat işini və bu məsələlərə dair mərkəzləşdirilmiş uçot sistemini təşkil edir. DİN vətəndaşlığı olmayan şəxslərə də müvafiq qeydiyyat vəsiqələri verir. O, aidiyyəti dövlət orqanları ilə qarşılıqlı əlaqədə mütəşəkkil cinayətkarlığa və insan alverinə qarşı, həmçinin qanunsuz miqrasiyanın qarşısının alınması ilə bağlı tədbirlər icra edir və miqrasiya sahəsində Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş hüquqları həyata keçirir. DİN “Giriş-çıxış və qeydiyyat” idarələrarası Avtomatlaşdırılmış Məlumat Axtarış Sisteminin (İAMAS) təmin olunmasına və saxlanılmasına məsuliyyət daşıyan tərəfdir⁴⁶⁶.

Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsinin əsas vəzifələrinə qaçqınların və məcburi köçkünlərin müvəqqəti məskunlaşdırılması, repatriasiyası, sosial müdafiəsi, işğaldan azad olunmuş ərazilərdə onların sosial, mənzil-məişət şəraitinin yaxşılaşdırılması; Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada və əsaslarla “məcburi köçkün” statusu, həmin statusu təsdiq edən sənəd (vəsiqə) vermək və bu statusdan məhrum etmək; qaçqın və məcburi köçkün düşmüş şəxslərin hüquqlarının kütləvi şəkildə pozulması faktının beynəlxalq və yerli ictimaiyyətə çatdırılmasını aidiyyəti icra hakimiyyəti orqanları vasitəsilə həyata keçirmək; məskunlaşma yerləri üzrə qaçqınların və məcburi köçkünlərin uçotunu aparmaq, onlar haqqında vahid informasiya bazasının yaradılmasını təşkil etmək, müvəqqəti məskunlaşdıqları yerlərdə və repatriasiya dövründə müxtəlif növ reabilitasiya və re-integrasiya tədbirlərini həyata keçirmək, məşğulluğun artırılması, yoxsulluğun azaldılması vəs. kimi məsələlər daxildir.

465 Gələn il üçün əmək kvotasına dair təkliflər müzakirə olunub – https://www.sosial.gov.az/post_505357

466 “Giriş-çıxış və qeydiyyat” idarələrarası avtomatlaşdırılmış məlumat-axtarış sistemi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı – <https://e-qanun.az/framework/14177>

Dövlət Sərhəd Xidməti (DSX) Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədindən keçən şəxslərin qeydiyyatının aparılmasını, qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada və hallarda əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin ölkə ərazisinə buraxılmasını və ölkə hüdudlarından kənarlaşdırılmasını təmin edir. Mövcud qanunvericiliyə əsasən, DSX dövlət sərhədinin qanunsuz keçilməsinin qarşısının alınmasını təmin edir, səmərəli sərhəd nəzarətini həyata keçirmək məqsədi ilə şəxsiyyəti təsdiq edən və digər sənədlərin saxtalaşdırılması və ya onlardan qanunsuz istifadə edilməsini qabaqlamaq üçün terrorçuların və terrorçu qrupların, habelə qanunsuz miqrantların yerləşdirilməsinin qarşısının alınması üzrə tədbirlər görür.

Diasporla İş üzrə Dövlət Komitəsi (DİDK) xaricdə yaşayan azərbaycanlıların vəziyyəti haqqında informasiyanın toplanmasını, təhlilini, qiymətləndirilməsini və bu məqsədlə xüsusi məlumat bankının yaradılmasını təmin edir, həmin şəxslərin bir-biri ilə əlaqə yaratmasına, təşkilatlanması işinə dəstək verir, yaradılan ictimai, mədəni və digər birliklərin, habelə onların əməkdaşlıq etdiyi digər diaspor təşkilatlarının Azərbaycan Respublikası ilə əlaqələrinin qurulmasına və inkişafına kömək göstərir.

Dövlət Miqrasiya Xidməti yanında İctimai Şura 2015-ci ildə yaradılmış və fəaliyyət istiqamətlərinə dövlət qurumları, beynəlxalq və yerli ictimai təşkilatlarla əlaqələrin qurulması və inkişaf etdirilməsi, habelə Şuranın işçi orqanlarının yaradılması kimi məsələlər aiddir. Nəzəri-konseptual müstəvidə həyata keçirilən fəaliyyət miqrasiya siyasətinin gücləndirilməsi, o cümlədən əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquqlarının genişləndirilməsi, onların qanuni mənafeələrinin qorunması, miqrasiya proseslərinin tənzimlənməsi və miqrasiya prosesləri üzərində dövlət nəzarətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi məqsədilə təkliflərin hazırlanması və bu səpkidə digər vəzifələri əhatə edib. Azərbaycanda məskunlaşan miqrantlara Azərbaycan dili kurslarının təşkil edilməsi, ehtiyacı olan miqrant ailələrinə humanitar, tibbi və təhsil sahələrində yardımların göstərilməsi, hüquqlarına dair məsləhətlərin verilməsi, monitorinqlərin, maarifləndirmə və məlumatlandırma kampaniyalarının keçirilməsi və digər fəal tədbirlər operativ-taktiki müstəvidə icra olunan fəaliyyətlərdir.

Azərbaycan Həmkarlar İttifaqları Konfederasiyası (AHİK) Həmkarlar ittifaqları üzvlərinin əmək, sosial-iqtisadi hüquq və mənafeələrini təmsil və müdafiə edən həmkarlar ittifaqı birliklərinin könüllü ittifaqıdır. Əsas fəaliyyəti üzv həmkarlar ittifaqlarında işçilərin əmək hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı olan AHİK, tərəfdaşları Beynəlxalq Əmək Təşkilatı, Beynəlxalq Həmkarlar İttifaqları Konfederasiyası, Azərbaycan Respublikası Sahibkarlar (işəgötürənlər) Təşkilatlarının Milli Konfederasiyası və digərləri ilə yaxından əməkdaşlıq edir⁴⁶⁷. Miqrantların əmək şəraitinin yaxşılaşdırılması, onların hüquqlarının təmin edilməsi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi və insan alverinin, o cümlədən əmək istismarının qarşısının alınması AHİK-in ölkənin həudurları daxilində həyata keçirdiyi fəaliyyətlərin əsas məqsədlərindən biridir.

Avropa İttifaqı (Aİ): Azərbaycan Respublikası ilə Aİ arasında miqrasiya sahəsində əlaqələrin gedişatında atılan mühüm addımlardan biri 5 dekabr 2013-cü il tarixdə “Azərbaycan Respublikası, Avropa İttifaqı və onun iştirakçı üzv dövlətləri arasında Yerdəyşmə üzrə Tərəfdaşlıq barədə Birgə Bəyannamə”nin imzalanması olmuşdur. Bu sənəd tərəflər arasında 5 istiqamət üzrə miqrasiya və yerdəyşmə ilə əlaqədar dialog və əməkdaşlığın daha da inkişaf etdirilməsini nəzərdə tutur: miqrasiyanın idarə edilməsi; yerdəyşmə, qanuni miqrasiya və integrasiya; qeyri-qanuni immiqrasiya və insan alveri ilə mübarizə, readmissiya, şəxsiyyəti təsdiq edən və səyahət sənədlərinin təhlükəsizliyi, sərhəd idarəçiliyi; miqrasiya və inkişaf; sığınacaq və beynəlxalq müdafiə. 2015-ci ildə Aİ Azərbaycan Respublikasının razılığı ilə Birgə Bəyannamədən irəli gələn layihələrin icrasını MSİBM-ə həvalə etmişdir.

Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatı (BMqT) Azərbaycanda mövcudluğu 1996-cı ilin yanvar ayında bu təşkilatın Bakı ofisinin yaradılması ilə başlayır. 8 dekabr 1999-cu ildə miqrasiya məsələlərinin həllində BMqT ilə Azərbaycan Respublikası arasında dostluq əməkdaşlığının daha da inkişaf etdirilməsi üçün hüquqi bazanı müəyyən edən Saziş imzalanmışdır. Saziş Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən 8 fevral 2000-ci ildə ratifikasiya edildikdən sonra BMqT-nin Şurasının Cenevrədə keçirilən 81-ci Sessiyasında Azərbaycanın 7 iyun 2001-ci ildə BMqT-nin Üzv Dövləti kimi qəbul edilməsinə razılıq vermişdir. Bu gün BMqT miqrasiyanın operativ problemlərinin həllində Azərbaycan hökumətinə yardım

467 Bakıda miqrasiya proseslərinin tənzimlənməsi istiqamətində həmkarlar ittifaqlarının rolu müzakirə edilir. “Azərbaycan” qəzeti, 28 aprel 2011-ci il – <http://anl.az/down/meqale/azerbaycan/2011/aprel/171534.htm>

edir. Belə ki, miqrasiya məsələlərini daha yaxşı başa düşmək, sosial və iqtisadi inkişafı təşviq etmək, miqrasiya problemlərinin həllində kömək etmək üçün BMqT öz missiyasına uyğun olaraq müxtəlif layihələr həyata keçirir. Hökumətə texniki yardım göstərməklə BMqT-nin Azərbaycanda qanunvericiliyin inkişafı və tənzimlənməsi, sərhəd idarəetməsi, qeyri-qanuni miqrasiyanın, xüsusilə insan qaçaqmalçılığı və insan alverinin qarşısının alınması, miqrasiya dialoqunun asanlaşdırılması, qayıdış və re-inteqrasiya proseslərinə dəstəyin göstərilməsi, kəhriz sistemlərinin bərpası və digər sahə və istiqamətlərdə fəaliyyət göstərir. Son illərdə təşkilatla birgə DMX tərəfindən irəli sürülmüş təşəbbüslərdən biri olan Miqrasiya üzrə Regional Təlim Mərkəzi çərçivəsində Azərbaycanda və regionda yerləşən digər ölkələrdə miqrasiya sahəsində təlim və təhsil prosesinə, eləcə də bu sahə üzrə mütəxəssislərin hazırlanması işinin təkmilləşdirilməsinə töhfə verilir.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığı (BMT QAK)

14 dekabr 1950-ci il tarixində BMT-nin tərkibində yaradılmış və əsas məqsədi dövlətlərin tələbi və ya BMT-nin öz təşəbbüsü ilə qaçqınları himayə etmək və dəstəkləmək, onların öz ölkələrinə qaytarılması, üçüncü ölkələrə köçürülməsi və lokal inteqrasiyasını təmin edən beynəlxalq təşkilatdır. BMT-nin Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığının Azərbaycandakı Nümayəndəliyi 1992-ci ilin dekabr ayından fəaliyyət göstərir. Həmin ildən başlayaraq, BMT QAK qaçqın və məcburi köçkünlər üçün sığınacaq, əsas ehtiyacların ödənilməsi (ərzaq, qeyri-ərzaq yardımı, su təchizatı, sanitariya və s.), təhsil, səhiyyə, və s. layihələr həyata keçirir. Təşkilat hazırda ölkədə qaçqın və sığınacaq axtaran şəxslərə səhiyyə xidməti, təminatı aşağı olan ailələrə əsas ehtiyacların ödənilməsi üçün maliyyə yardımı, orta təhsilə dəstək, ali məktəblərdə təhsil alan qabaqcıl qaçqın tələbələrini üçün Almaniya Hökumətinin ayırdığı təqaüdlərin təmin edilməsi, qaçqın və məcburi köçkün gənclər üçün kompüter və digər təlim-tədris fəaliyyətinin təşkili, qaçqın və məcburi köçkünlərə hüquqi yardımın təmin edilməsi, həmçinin ailə-məişət zorakılığı ilə mübarizə və gender bərabərliyinin təşviqi üzrə layihələri birbaşa və ya icraçı tərəfdaşları vasitəsi ilə həyata keçirir. Azərbaycan Respublikası 2012-ci ildən BMT QAK-ın İcraiyyə Komitəsinin üzvüdür və qurumun hər ilin oktyabr ayında təşkil olunan sessiyasında Azərbaycan yüksək səviyyəli nümayəndə heyəti ilə fəal iştirak edir⁴⁶⁸. Azərbaycan Respublikası Dövlət Miqrasiya Xidməti (DMX) ilə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığı (BMT QAK) arasında əldə

468 Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığı (BMT QAK – UNHCR) – <http://idp.gov.az/az/activity/15/parent/25>

olunmuş razılığa əsasən, 1 iyul 2020-ci il tarixindən BMT QAK-ın Azərbaycandakı Nümayəndəliyi tərəfindən qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsi proseduru tam olaraq dayandırılmışdır⁴⁶⁹.

Beynəlxalq Əmək Təşkilatı (BƏT) beynəlxalq sahədə əmək məsələlərini tənzimləyən Birləşmiş Millətlər Təşkilatının qurumlarından biridir. Azərbaycan Respublikası 1992-ci il 12 may tarixindən etibarən bu təşkilatın üzvüdür və onun 57 Konvensiyasına qoşularaq burada təsbit olunmuş prinsip və normaları qəbul etmişdir⁴⁷⁰. BƏT 1998-ci ildə keçirilən 86-cı Beynəlxalq əmək konfransında “Əmək sahəsində əsas prinsiplər və hüquqlar haqqında” Bəyannaməni qəbul etmişdir. Bu Bəyannamə əmək miqrasiyası ilə kəşişən əmək siyasətinin dörd əsas istiqamətini ehtiva edir: İşçilərin sərbəst birləşmək və kollektiv sövdələşmə hüququ; İcbari və məcburi əməyə son qoymaq; Məcburi uşaq əməyinə son qoymaq; İşçilər arasında ədalətsiz ayrı-seçkiliyə son qoymaq⁴⁷¹. Bəyannamədə miqrant işçilər xüsusi ehtiyacı olan qruplar kimi qeyd edilir.

Miqrasiya Siyasətinin İnkişafı üzrə Beynəlxalq Mərkəz (MSİBM): Dövlət Miqrasiya Xidmətinin sıx əməkdaşlıq etdiyi beynəlxalq təşkilatlardan biri də MSİBM-dir. 2006-cı ildə “Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə Miqrasiya Siyasətinin İnkişafı üzrə Beynəlxalq Mərkəz arasında Əməkdaşlıq Sazişi”nin imzalanması ilə tərəflər arasında münasibətlər yeni mərhələyə qədəm qoymuşdur. Sazişin həyata keçirilməsi üçün səlahiyyətli orqan qismində ilkin olaraq Daxili İşlər Nazirliyi təyin edilsə də, Dövlət Miqrasiya Xidmətinin Daxili İşlər Nazirliyi ilə razılaşdırılmış təklifini nəzərə alaraq, 8 aprel 2009-cu il tarixli 76s nömrəli Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikası Hökuməti tərəfindən Sazişin həyata keçirilməsi üçün səlahiyyətli orqan qismində Dövlət Miqrasiya Xidməti təyin edilmişdir⁴⁷². Bu əməkdaşlıq Azərbaycanın regional layihə və proseslərdə, o cümlədən Budapeşt və Praqa proseslərində iştirakı ilə başladı və insan alverinə qarşı profilaktika və mübarizə sahəsində, eləcə də integrasiya edilmiş sərhəd idarəçiliyi ilə bağlı MSİBM tərəfindən ekspert biliklərini təqdim etməklə davam etdi. Bundan əlavə, MSİBM və bu təşkilatın Azərbaycandan olan

469 https://migration.gov.az/az/news_detail/14093

470 Beynəlxalq Əmək Təşkilatı / Dövlət Məşğulluq Agentliyinin rəsmi saytı – <https://dma.gov.az/fealiyyet/terefdaslarimiz/xarici-teskilatlar/beynelxalq-emek-teskilati>

471 ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work – <http://www.ilo.org/declaration/lang--en/index.htm>

472 <https://e-qanun.az/framework/16652>

tərəf-müqabilləri miqrasiya idarəçiliyi sahəsində də əməkdaşlıq etməkdədirlər. 17 mart 2021-ci il tarixdə “Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə Miqrasiya Siyasətinin İnkişafı üzrə Beynəlxalq Mərkəz (MSİBM) arasında MSİBM-in Azərbaycan Respublikasında statusuna dair” Sazişin imzalanması ilə təşkilatın Azərbaycandakı nümayəndəliyi təsis edilmişdir⁴⁷³. MSİBM Azərbaycan Respublikası, Avropa İttifaqı və onun iştirakçı üzv dövlətləri arasında Yerdəyışmə üzrə Tərəfdaşlıq barədə Birgə Bəyannamə”nin icrası üçün məsul təşkilat müəyyən edilmişdir. Son illər ərzində MSİBM tərəfindən Azərbaycanda miqrasiya və sərhəd idarəçiliyi, miqrasiya siyasətlərinin hazırlanması, reinteqrasiya və s. istiqamətlərdə potensialların artırılması məqsədi daşıyan layihələr həyata keçirilmişdir.

9.3 Sektorlararası siyasət və əsas gözləntilər

Dövlət Miqrasiya Xidməti tərəfindən aktiv şəkildə idarə olunan sektorlararası institusional idarəetmə sistemləri miqrasiya siyasətinin ayrı-ayrı aspektlərini əhatə edir. Hazırda sektorlararası siyasətin əlaqələndirilməsi üçün Dövlət Miqrasiya Xidməti maraqlı tərəflərin (dövlət qurumlarının, beynəlxalq və yerli təşkilatların, özəl sektor və miqrantların) nümayəndələrinin daxil olduğu aşağıdakı tematik qrupların fəaliyyətini təşkil və təmin edir:

- ◆ Azərbaycan Respublikası Dövlət Miqrasiya Xidməti yanında Məşvərət Şurası;
- ◆ Vətəndaşsızlıq məsələləri üzrə İşçi Qrupu;
- ◆ Readmissya olunmuş Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının Reinteqrasiyası üzrə İşçi Qrupu;
- ◆ Azərbaycanda qaçqın statusu verilmiş əcnəbilərlə bağlı İşçi Qrup.
- ◆ Azərbaycan Respublikasının Dövlət Miqrasiya Xidməti yanında Miqrant Şurası

Azərbaycan Respublikası Dövlət Miqrasiya Xidməti yanında Məşvərət Şurası iş icazələri, və əmək miqrasiyası kvotası barədə işəgötürənlərə zəruri məlumatların çatdırılması, əcnəbi işçi qüvvəsinə tələbatın təmin edilməsi zamanı yaranan çətinliklərin və sahibkarları narahat edən məsələlərin həlli məqsədilə 2018-ci

473 <https://e-qanun.az/framework/47644>

ildə yaradılmışdır⁴⁷⁴. Şura özündə qeyri-hökumət təşkilatlarını, habelə əcnəbi işçi qüvvəsini cəlb edən sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki və hüquqi şəxslərin nümayəndələrini birləşdirir. Bunlara Azərbaycan Respublikası Sahibkarlar (İşəgötürənlər) Təşkilatları Milli Konfederasiyası (ASK); Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti (ARDNŞ); BP şirkəti; Azərbaycanda Amerika Ticarət Palatası İctimai Birliyi (AmCham); Azərbaycan Türkiyə İş Adamları Birliyi (ATİB) vəs. kimi təşkilatların məsul əməkdaşları aiddir.

Azərbaycan hökuməti 2022-ci ildə DMX nəzdində Miqrant Şurasını yaratmışdır.⁴⁷⁵ Təhlükəsiz, nizamlı və qanuni miqrasiya üzrə Qlobal Paktın təşviq etdiyi ümumcəmiyyət yanaşmasına uyğun olaraq, təşəbbüsün əsas məqsədi ölkədə yaşayan miqrantların Azərbaycanda miqrasiyanın idarə edilməsində fəal iştirakını artırmaqdır. Şuranın yaradılmasında məqsəd miqrantların insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin səmərəliliyini artırmaq, əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə göstərilən xidmətlərin keyfiyyətini artırmaq, şəffaflığı təmin etmək, o cümlədən miqrantların hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin səmərəliliyini artırmaq, əcnəbilərin gündəlik həyatı ilə bağlı miqrasiya sahəsində qəbul edilən qərarları qiymətləndirməkdən ibarətdir. Hazırda Miqrant Şurası Əfqanıstan, İran, Almaniya, Gürcüstan, Nigeriya, Rusiya, Pakistan, Türkiyə miqrant icmalarının nümayəndələrindən ibarətdir.

Vətəndaşsızlıq məsələləri üzrə İşçi Qrup Azərbaycanda vətəndaşsızlıq hallarının azaldılması məqsədilə 2020-ci ildə yaradılmışdır⁴⁷⁶. İşçi Qrupun əsas məqsədləri Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq öhdəliklərinə əsaslanaraq ölkə ərazisində vətəndaşsızlıq hallarının aradan qaldırılması ilə əlaqədar işləri təşkil etmək, qurumlararası qarşılıqlı fəaliyyətin əlaqələndirilməsini, qəbul edilmiş qərarların icrasını, praktiki işlərin operativ həllini təmin etməkdən ibarətdir. Nəticədə, Dövlət Miqrasiya Xidməti əlaqələndirici qurum statusunda olmaqla DİN, XİN, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Təhlükəsizliyi Xidməti, Azərbaycan Respublikasının Xarici Kəşfiyyat Xidməti, BMTQAK-ın Azərbaycandakı nümayəndəliyi və Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (Ombudsman) Aparatının nümayəndələrindən ibarət tərkibdə İşçi qrup formalaşdırılmışdır.

474 Dövlət Miqrasiya Xidməti yanında Məşvərət Şurası yaradılır – https://migration.gov.az/az/news_detail/12650

475 DMX, "Dövlət Miqrasiya Xidməti yanında Məşvərət Şurası yaradılıb", Xəbərlər, Mətbuat mərkəzi, 14 iyun 2018-ci il. https://migration.gov.az/az/news_detail/12650.

476 Ölkə ərazisində vətəndaşsızlıq hallarını aradan qaldırmaq məqsədilə İşçi qrupu fəaliyyətə başlayıb – https://migration.gov.az/az/news_detail/14177

Reintegrasiya üzrə İşçi Qrup barədə məlumat Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin müvafiq tapşırığına əsasən xarici ölkələrdə qeyri-müəyyən vəziyyətdə yaşayan Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının readmissiya sazişləri əsasında geri qəbulu prosesinə kompleks yanaşmanın tətbiq edilməsi, readmissiya edilən şəxslərin üzləşdikləri (yaşayış yeri, səhiyyə, məşğulluq, sosial müdafiə, Elm və Təhsil və digər sahələrdə) çətinlik və problemlərin operativ həlli, eləcə də sözügedən şəxslərin cəmiyyətə reintegrasiyası işinin səmərəli təşkili məqsədi ilə 2016-cı ildə yaradılmışdır⁴⁷⁷. İşçi Qrupun tərkibinə Dövlət Miqrasiya Xidmətinin rəhbərliyi ilə Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinin, Daxili İşlər Nazirliyinin, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin, Səhiyyə Nazirliyinin, Elm və Təhsil Nazirliyinin, Dövlət Gömrük Komitəsinin, Dövlət Sərhəd Xidmətinin, Dövlət Miqrasiya Xidmətinin səlahiyyətli nümayəndələri və MSİBM-in Azərbaycandakı nümayəndəliyi daxil olmuşdur.

Azərbaycanda qaçqın statusu verilmiş əcnəbilərlə bağlı İşçi Qrupunun yaradılmasında məqsəd qaçqın statusu verilmiş şəxslərin ölkəmizdə olduqları müddətdə onlar üçün yaradılmış əlverişli mühitin daha da təkmilləşdirilməsi, mövcud qanunvericilik aktlarında və beynəlxalq konvensiyalarda əksini tapan sosial-iqtisadi və insan hüquqlarının təşviqidir. İşçi qrupu daxilində müzakirə olunmuş məsələlər arasında Azərbaycanda qaçqınların əmək bazarına və sosial təminat sistemində çıxışının təmin olunmasını, Yol sənədinin verilməsini və Qaçqın vəsiqəsinin təkmilləşdirilməsini, Azərbaycanda qaçqın statusu almış şəxslərin sosial-iqtisadi hüquqlarının təmin edilməsi istiqamətində əldə olunmuş uğurların nəzərdən keçirilməsini, qaçqınların integrasiya siyasətinə dair Yol xəritəsi üçün tövsiyələrlə bağlı təkliflərin irəli sürülməsini xüsusilə göstərmək olar.

477 Reintegrasiya üzrə işçi qrupunun növbəti iclası keçirilib – https://migration.gov.az/az/news_detail/15076

9.4 Sərhəd idarəçiliyi, qanuni miqrasiyaya və tənzimlənməyən miqrasiyanın qarşısının alınmasına yanaşma

Əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin Azərbaycan Respublikasına gəlmə və Azərbaycan Respublikasından getməsinə nəzarət üç mərhələdə həyata keçirilir:

Gəlişdən öncəki nəzarət: Miqrasiya Məcəlləsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasına gəlmək üçün viza tələb olunduğu hallarda əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər müəyyən olunmuş qaydada viza almalıdırlar. Girişlərin sayına görə giriş vizası birdəfəlik və çoxdəfəlik vizalara, tranzit vizası isə birdəfəlik və ikidəfəlik vizalara bölünür. Giriş vizasının etibarlılıq müddəti birdəfəlik giriş üçün 90 günədək, çoxdəfəlik giriş üçün isə 2 ilədək müəyyən olunur. Əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər vizada göstərilən qalmaq müddəti ərzində və məqsədlə ölkə ərazisində qala bilərlər. Vizada göstərilən ölkədə qalma müddətindən vizanın etibarlılıq dövrü ərzində istifadə edilir. Bu müddət ərzində istifadə olunmayan viza qüvvədən düşür.

Həmçinin, Azərbaycan Respublikasına gələn əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər “ASAN Viza” sistemi (www.evisa.gov.az) vasitəsilə elektron viza ala bilərlər. Elektron qaydada verilən birdəfəlik vizada ölkədə qalma müddəti 30 günədək, çoxdəfəlik vizada isə 90 günədək müəyyən edilir. Bununla yanaşı, əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər Azərbaycan Respublikasına bir sıra hallarda vizasız qaydada gələ bilərlər. Belə ki, Azərbaycan Respublikasında müvəqqəti və daimi yaşamaq üçün etibarlı icazəyə malik olanlar müvafiq icazə vəsiqələri, eləcə də Azərbaycan Respublikasında qaçqın statusu almış şəxslər Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənara getmək üçün verilən “Yol sənədi” əsasında Azərbaycan Respublikasından gedə və viza almadan Azərbaycan Respublikasına gələ bilərlər. Eyni zamanda, hazırda ikitərəfli dövlətlərarası müqavilələrə uyğun olaraq, bəzi ölkələrlə Azərbaycan Respublikası arasında qarşılıqlı prinsipi əsasında vətəndaşların ikitərəfli qaydada vizasız gediş-gəlişi rejimi tətbiq edilir.

Giriş zamanı nəzarət: Ölkəyə gələn və ölkədən gedən şəxslərin və nəqliyyat vasitələrinin qeydiyyatı “Giriş-çıxış və qeydiyyat” idarələrarası avtomatlaşdırılmış məlumat-axtarış sistemi (İAMAS) vasitəsilə həyata keçirilir. Sərhədkeçmə

yoxlmasının nəticələri barədə məlumatlar “Giriş-çıxış və qeydiyyat” idarələrarası avtomatlaşdırılmış məlumat-axtarış sistemində daxil edilir. Pasportsuz, vizasız və ya etibarlı olmayan pasport və digər sənədlərlə Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədini keçməyə cəhd göstərən əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər gəldikləri ölkəyə qaytarılırlar. Saxta və ya başqasına məxsus sənədlərlə dövlət sərhədini keçməyə cəhd göstərən əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər isə qanunla müəyyən olunmuş qaydada məsuliyyətə cəlb edirlər. Bununla yanaşı, qaçqın statusu almaq istəyən şəxs Azərbaycan Respublikasının ərazisinə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq surətdə sərhəd-nəzarət məntəqələrindən buraxılır. Qaçqın statusu almaq niyyəti ilə başqa dövlətdən qanunsuz olaraq Azərbaycan Respublikasına gəlmiş və mümkün qədər tez DMX-yə müraciət etmiş şəxslər isə Xidmətin əsaslandırılmış qərarı ilə Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş məsuliyyətdən azad edilir.

Girişdən sonrakı nəzarət: Viza əsasında Azərbaycan Respublikasına gələn əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin ölkədə müvəqqəti olma müddəti vizada göstərilən qalma müddətindən, viza tələb olunmayan qaydada Azərbaycan Respublikasına gələn əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin isə ölkədə müvəqqəti olma müddəti, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, 90 gündən artıq ola bilməz. Bu müddət bitənədək əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin ölkədə müvəqqəti olma müddəti uzadılmamışdırsa, onlara müvəqqəti yaşamaq üçün icazə verilməmişdirsə, habelə onlardan müvəqqəti olma müddətinin uzadılması və ya müvəqqəti yaşamaq icazəsinin verilməsi üçün ərizə qəbul edilməmişdirsə, onlar Azərbaycan Respublikasının ərazisini tərk etməlidirlər.

Miqrasiya Məcəlləsinin tələblərinə uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikasında 15 gündən artıq (Qazaxıstan Respublikasının vətəndaşları 30 gündən artıq) müvəqqəti olan əcnəbilər və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslər olduğu yer üzrə qeydiyyatla alınmalıdırlar. Əcnəbi və ya vətəndaşlığı olmayan şəxs olduğu yeri dəyişdikdə, o, yeni olduğu yerə gəldiyi vaxtdan 5 iş günü ərzində Miqrasiya Məcəlləsinin 21.2-21.5-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş qaydada yeni olduğu yer üzrə qeydiyyatla alınmalıdır. Əcnəbi və ya vətəndaşlığı olmayan şəxs qeydiyyatla alındığı mənzilin (yaşayış sahəsinin) sahibinə məxsus digər mənzildə (yaşayış sahəsində) müvəqqəti qaldıqda, onun olduğu yer üzrə yenidən qeydiyyatla alınması tələb olunmur. Qeydiyyat üçün əcnəbi ölkəyə gəldiyi vaxtdan 15 gün ərzində (Qazaxıstan Respublikasının vətəndaşları 30 gün ərzində) elektron qaydada Dövlət Miqrasiya

Xidmətinin rəsmi saytının elektron xidmətləri, elektron hökumət portalı və elektron poçt vasitəsilə və ya şəxsən regional miqrasiya idarələrinə, yaxud “ASAN xidmət” mərkəzlərinə müraciət etməlidir.

Bundan əlavə, elə hallar ola bilər ki, əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər könüllü və məcburi əsaslarla olmaqla qanunsuz **miqrantların saxlanması** mərkəzlərinə yerləşdirilə bilərlər. Belə hallar daha ətraflı Azərbaycan Respublikası Miqrasiya Məcəlləsinin 14-cü fəslində verilmişdir. Azərbaycan Respublikası Dövlət Miqrasiya Xidmətinin Bakı, Yevlax və Naxçıvan şəhərlərində qanunsuz miqrantların saxlanması üzrə üç mərkəz fəaliyyət göstərir.

9.5 Əmək miqrasiyası idarəçiliyi

Miqrasiya Məcəlləsinin 11-ci fəslə (maddələr: 61-73) bütövlükdə əmək miqrasiya idarəçiliyinin hüquqi əsaslarını müəyyən edir. Qanunvericiliyə görə, 18 yaşına çatmış əmək qabiliyyətli hər bir əcnəbi və vətəndaşlığı olmayan şəxs Miqrasiya Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş qayda və şərtlərlə onu işə cəlb edən hüquqi şəxslər, hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslər və xarici hüquqi şəxslərin filial və nümayəndəlikləri (işəgötürənlər) vasitəsi ilə iş icazəsi aldıqdan sonra Azərbaycan Respublikasında işləyə bilər.

Əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin Azərbaycan Respublikasında haqqı ödənilən əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmaları üçün əsas şərtlər iş yerinin tələblərinə cavab verən peşə hazırlığına və ya ixtisasa malik Azərbaycan Respublikası vətəndaşının iddia etmədiyi boş iş yerlərinin mövcudluğundan, məşğulluq xidməti orqanları tərəfindən işəgötürənlərin işçi qüvvəsinə olan ehtiyaclarını yerli əmək ehtiyatları hesabına təmin etmək imkanının olmamasından ibarətdir. Hüquqi şəxslər, hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslər və xarici hüquqi şəxslərin filial və nümayəndəlikləri əcnəbiləri və vətəndaşlığı olmayan şəxsləri Azərbaycan Respublikasında işə cəlb edə bilərlər.

Əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər üçün iş icazəsi DMX tərəfindən verilir. DMX icazəyə dair qərar verərkən Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin rəyini nəzərə alır. Azərbaycanda bir sıra sahələr var ki, orada iş icazəsi almadan 90 gün ərzində əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmaq mümkündür. Belə ki, il ərzində 90 gündən çox olmayan müddətdə Azərbaycan Respublikasında ezamiyyətdə

olan əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər aşağıdakı fəaliyyət sahələrində iş icazəsi almadan əmək fəaliyyəti ilə məşğul ola bilərlər: mədənçıxarma və emal sənayesi; elektrik enerjisi, qaz, buxar və kondisiyalasdırılmış hava ilə təchizat; informasiya və rabitə; maliyyə və sığorta; təhsil; nəqliyyat; su təchizatı, çirkli suların və tullantıların təmizlənməsi⁴⁷⁸. Bundan əlavə, iş icazəsi almadan da qanunvericilik əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin ölkə ərazisində əmək fəaliyyətinə imkan verir. Bunun nəticəsidir ki, hər il ölkə ərazisində işləyən əcnəbilərin sayı əmək miqrasiyası kvotası ilə müəyyən edilmiş vahid sayından daha artıqdır. Belə ki, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin rəsmi məlumatında 2017-ci ilin yanvar ayına Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun fərdi uçot sistemində, ümumilikdə, 33,940 əcnəbinin qeydiyyatda olduğu göstərilmişdir⁴⁷⁹. Bu şəxslərin yalnız 9,480 nəfəri 2016-cı il üçün ayrılmış əmək miqrasiyası kvotası ilə işləyən əməkçi miqrant olmuşdur⁴⁸⁰.

Azərbaycanda əmək miqrasiyası sahəsində həyata keçirilən siyasətin səmərəliliyini artırmaq, xüsusilə daxili əmək bazarını qorumaq və milli işçi qüvvəsinin potensialından maksimum yararlanmaq məqsədilə Azərbaycanda 2010-cu ildən etibarən əmək kvotası tətbiq olunur⁴⁸¹. Kvota daxili əmək bazarının vəziyyəti, işçi qüvvəsinə tələbat, iş yerinin tələblərinə cavab verən peşə hazırlığına və ixtisasa malik olan Azərbaycan Respublikası vətəndaşının iddia etmədiyi boş iş yerlərinin mövcudluğu, Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin tabeliyində Dövlət Məşğulluq Agentliyinin, işəgötürənlərin işçi qüvvəsinə olan ehtiyaclarını yerli əmək ehtiyatları hesabına təmin etmək imkanı, habelə yüksək ixtisaslı əcnəbi mütəxəssislərin cəlb edilməsi zəruriliyi nəzərə alınmaqla müəyyən edilir.

478 “İl ərzində 90 gündən çox olmayan müddətdə Azərbaycan Respublikasında ezamiyyətdə olan əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə iş icazəsinin alınması tələb olunmayan fəaliyyət sahələrinin Siyahı”sının təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı – <https://e-qanun.az/framework/28888>

479 Allahverənov A. Qloballaşma şəraitində miqrasiya proseslərinin aktual məsələləri // “Azərbaycanda miqrasiya siyasəti: nailiyyətlər və inkişaf perspektivləri” mövzusunda elmi-praktik konfransın materialları. Bakı: Xəzər Universiteti Nəşriyyatı, 2017, səh. 128

480 Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatı (BMqT), 2023. Azərbaycan Respublikasında Miqrasiya: 2013-2021-ci illər üzrə Ölkə Profili. BMqT, Cenevrə. <https://publications.iom.int/books/migration-republic-azerbaijan-country-profile-2013-2021> (ingilis dilində)

481 “2019-2030-cu illər üçün Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyası”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı – <https://e-qanun.az/framework/40416>

Əmək miqrasiya kvotası hər il üçün ayrıca olaraq təyin edildiyindən ildən ilə dəyişir. Əgər 2010-2015-ci illərdə müəyyən olunmuş kvota həddi 10 min vahid ətrafında idisə, sonrakı illərdə kəskin azalma baş vermiş və 2019-cu ilə qədər bu rəqəm 7 min vahid ətrafında olmuşdur⁴⁸². Nəhayət, növbəti illərdə artım müşahidə olunmağa başlamışdır. Belə ki, Nazirlər Kabineti tərəfindən 2021-ci ilə dair təsdiq edilmiş kvota 7740 vahid təşkil etmişdir. Bu artım 2020-ci ildə baş vermiş 44 günlük Vətən müharibəsində Qarabağ bölgəsində torpaqların işğaldan azad edilməsi və həmin ərazilərdə bərpa-quruculuq işlərinin geniş şəkildə aparılması, infrastruktur layihələrinin keçirilməsi ilə əlaqədar olmuşdur. Həmin quruculuq işlərinə xarici şirkətlərin cəlb edilməsi Qarabağ bölgəsində əcnəbi işçilərə olan yeni tələbatın formalaşmasına səbəb olmuşdur. Nəticədə, 2022-ci il üçün müəyyən edilmiş kvota 8740 vahid təşkil etmişdir⁴⁸³.

9.6 Qayıdış və readmissiya

Miqrasiya Məcəlləsinə əsasən Azərbaycan Respublikasının ərazisində olan əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər ölkəyə gəlişinin bəyan edilmiş məqsədlərinə riayət etməli və müəyyən olunmuş müddət bitdikdən sonra ölkə ərazisini tərk etməlidirlər (Maddə 76.3). Dövlət Miqrasiya Xidməti tərəfindən aşağıdakı əcnəbilər və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslər barədə kənara çıxarma haqqında qərar qəbul edilir:

- ◆ Ölkədə qanuni olma və yaşamağa icazə verən sənədləri (vizası və ya müvəqqəti olma müddətinin uzadılması barədə qərarı, yaxud müvəqqəti və ya daimi yaşamaq üçün icazəsi) ləğv edilmiş şəxslər;
- ◆ Azərbaycan Respublikası ərazisində olması arzuolunmaz hesab edilən şəxslər;
- ◆ cəza çəkməkdən azad edilən şəxslər (şəxsin ölkədə yaşaması üçün əsas olduqda belə qərar qəbul edilmir);
- ◆ qaçqın statusu verilməsindən imtina edilmiş şəxslər.

482 Бельская. Э., Квоты в мешке: каких специалистов не найти на отчественно рынке труда? – <https://zerkalo.az/kvoty-v-meshke-kakih-spetsialistov-ne-najti-na-otechestvennom-rynke-truda/>

483 Dövlət Miqrasiya Xidməti ilə ölkəmizdəki işəgötürənlər arasında ənənəvi görüş keçirilib – https://migration.gov.az/az/news_detail/15275

Həmçinin, kənara çıxarma haqqında qərarla əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin 5 ilədək müddətə ölkə ərazisinə gəlməsinə məhdudiyyət qoyulur. Ölkədə qanuni yaşamağa icazə verən sənədləri ləğv edilmiş şəxslərə münasibətdə bu sənədlərin ləğv edilməsinə səbəb olmuş əsaslar aradan qalxdıqda həmin şəxslərin ölkə ərazisinə gəlməsinə qoyulmuş məhdudiyyət götürülür.

İnsan alverindən zərər çəkmiş hesab olunan əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər barəsində 1 il müddətində, cinayət təqibi orqanlarına yardım göstərən əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər barəsində isə cinayət təqibi başa çatanaqədər kənara çıxarma haqqında qərar qəbul edilmir. Həmçinin, insan alverinin qurbanı olan uşaqlar və qaçqın statusu verilmiş, habelə Azərbaycan Respublikası tərəfindən siyasi sığınacaq verilmiş əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər barəsində kənara çıxarma haqqında qərar qəbul edilmir.

Miqrasiya Məcəlləsi kənara çıxarma haqqında qərar əcnəbilərə və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslərə təqdim edildiyi vaxtdan həmin şəxslərin üzərinə aşağıdakı müddətlərdə ölkəni tərk etmək öhdəliyi qoyur:

- ◆ cəza çəkməkdən azad edilmiş, vizası və ya müvəqqəti olma müddətinin uzadılması barədə qərarı ləğv edilmiş, habelə Azərbaycan Respublikasının ərazisində olması arzuolunmaz hesab edilmiş şəxslər – 48 saat ərzində;
- ◆ müvəqqəti və ya daimi yaşamaq üçün icazəsi ləğv edilmiş, habelə qaçqın statusu verilməsindən imtina edilmiş şəxslər – 10 gün ərzində.

Digər ölkələrdə icazəsiz yaşayan şəxslərin **geri qəbul edilməsi (readmissiyası)** ilə bağlı prosesləri tənzimləyən qanunvericilik bazasının yaradılmasına “Azərbaycan Respublikası ilə Avropa İttifaqı arasında icazəsiz yaşayan şəxslərin readmissiyası haqqında” Saziş ilə başlanılmışdır. Saziş Aİ ilə Azərbaycan arasında viza rejiminin sadələşdirilməsi və readmissiya ətrafında aparılmış danışıqlar çərçivəsində razılaşdırılmışdır. Sazişə Aİ-nin 27 üzv dövlətlərindən 25-i qoşulmuşdur (İrlandiya və Danimarka Krallığı istisna olmaqla). Bundan əlavə, oxşar sazişlər Norveç Krallığı, Monteneqro və İsveçrə Konfederasiyası hökuməti ilə də imzalanmışdır. Hazırda bir neçə üzv dövlət ilə icra protokolların imzalanması istiqamətində danışıqlar aparılır. Həmçinin, Sazişin tətbiqinə nəzarət, onun müddəalarının təfsiri və ya tətbiqindən irəli gələn məsələlərin həlli məqsədilə Saziş əsasında Birgə Readmissiya Komitəsi təsis edilmişdir.

Readmissiya müraciətlərinin əksəriyyəti Aİ ölkələrindən, xüsusilə Almaniyadan daxil olur. İmzalanmış readmissiya sazişlərində Azərbaycan tərəfi, əsasən, müraciətləri qəbul edən tərəf qismində çıxış edir. Müraciət Azərbaycan vətəndaşları barədə olduqda şəxsin vətəndaşlıq mənsubiyyəti, üçüncü ölkə vətəndaşları və vətəndaşlığı olmayan şəxslər barədə olduqda isə onların Azərbaycanda qanuni yaşama icazəsinə malik olub-olmaması Dövlət Miqrasiya Xidməti tərəfindən araşdırılır. Readmissiya ilə bağlı müraciətə müsbət cavab verdikdən sonra, həmin aidiyyəti diplomatik nümayəndəlik və ya konsulluq tərəfindən readmissiya olunacaq şəxsin istəyindən asılı olmayaraq, ödənişsiz səyahət sənədi verilir. Həmçinin, şəxsin vətəndaşlığının müəyyənləşdirilməsi üçün tələb olunan sənədlər təqdim edilməsi mümkün olmadıqda və ya natamam olduqda sorğu əsasında diplomatik nümayəndəlik və ya konsulluq tərəfindən şəxslə müsahibə keçirilə bilər.

Mövcud readmissiya sazişlərinin icrası zamanı geri qaytarılan şəxslərin reinteqrasiyasını həyata keçirmək üçün beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq şəraitində müxtəlif layihələr həyata keçirilmişdir. Readmissiya olunmuş Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının cəmiyyətə səmərəli reinteqrasiyasının dəstəklənməsi və problemlərinin həlli məqsədilə Avropa İttifaqı üzv dövlətləri (Almaniya, Niderland və Polşa) tərəfindən maliyyələşdirilmiş və MSİBM ilə birgə 1 yanvar 2019-cu il tarixdən 30 aprel 2021-ci il tarixədək “Geri qayıdan Azərbaycan vətəndaşlarının reinteqrasiyasına dəstək (RESTART)” layihəsi icra olunmuşdur. Layihə çərçivəsində reinteqrasiyaya dair təlimatlar hazırlanmış, vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları ilə əməkdaşlıq şəraitində kövrək kateqoriyalara daxil olan geri qayıdan vətəndaşlara reinteqrasiya dəstəyinin göstərilməsi ilə bağlı təcrübə formalaşdırılmış, eləcə də Avropa İttifaqı Üzv Dövlətlərindən geri qayıtmış 87 nəfər həssas qrupa daxil olan Azərbaycan Respublikası vətəndaşına müxtəlif sahələr üzrə (yaşayış yeri, səhiyyə, məşğulluq, sosial müdafiə, təhsil və digər) reinteqrasiya dəstəyi göstərilmişdir.

9.7 Qaçqınlar, sığınacaq axtaranlar, məcburi köçkünlər

Miqrant kateqoriyasına aid edilən qaçqınlar, sığınacaq axtaranlar və məcburi köçkünlər Azərbaycanda yaşayan miqrantlar qruplarının əsas hissəsini təşkil edir. Belə ki, 1988-ci ildən başlayaraq Ermənistan Respublikasının planlı şəkildə

həyata keçirdiyi son etnik təmizləmə siyasəti nəticəsində tarixən həmin ərazidə yaşamış 300 mindən artıq azərbaycanlı son nəfərədək öz doğma yurdlarından zorla çıxarılmış və Azərbaycan Respublikasına pənah gətirmişdir. Həmin dövrdən Ermənistan silahlı qüvvələrinin hərbi təcavüzü nəticəsində Azərbaycan torpaqlarının 20 faizi (Qarabağ və Şərqi Zəngəzurun (keçmiş Dağlıq Qarabağ), eləcə də ona bitişik olan 7 rayonun ərazisi) işğal olunmuş, keçmiş Dağlıq Qarabağ, ətraf rayonlardan, həmçinin Ermənistanla və ya Dağlıq Qarabağla həmsərhəd olan yaşayış məntəqələrindən 700 mindən artıq Azərbaycanlı öz daimi yaşayış yerlərindən məhrum olaraq məcburi köçkün düşmüş və respublikanın 62 şəhər və rayonunda, 1600-dən çox sıx məskunlaşma obyektində müvəqqəti məskunlaşmışdır. Eyni zamanda, Azərbaycanda ötən əsrin 90-cı illərində 50 min nəfərədək axıska (məhsəti) türkü, həmçinin İran, Rusiya və Əfqanıstandan olan 15 min nəfərədək qaçqın statusu almaq niyyətində olan şəxslər də sığınacaq tapmışdır. Beləliklə, hazırda Azərbaycanda 1,138,450 nəfər qaçqın və məcburi köçkünün olduğu bildirilir. Azərbaycan Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsi bildirir ki, onların 350,000 nəfərini Ermənistandan qovulmuş Azərbaycanlı qaçqınlardır, 788 950 nəfəri Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi zamanı işğal olunmuş ərazilərdən zorla qovulmuş məcburi köçkünlər təşkil edir⁴⁸⁴.

Azərbaycan Respublikasında qaçqın və məcburi köçkünlərin məsələləri ilə məşğul olan əsas dövlət orqanı - Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsi - qaçqınların işə düzəldilməsi, yaşayış sahəsi ilə təmin edilməsi, sosial təminat məsələləri ilə məşğul olur, qaçqınlar və sığınacaq axtaran şəxslərlə bağlı olan digər məsələləri öz səlahiyyətləri çərçivəsində həll edir və ya onların həll olunması üçün müvafiq təkliflər verir. Ümumilikdə qaçqınların və məcburi köçkünlərin sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılması məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasının Məcburi Köçkünlərin Sosial İnkişaf Fondu (MKSİF) yaradılmışdır. Fondun əsas məqsədi məcburi köçkünlərin mənzil-məişət şəraitinin yaxşılaşdırılmasına, onlar üçün iş yerlərinin açılmasına, sosial infrastrukturun bərpasına yönəldilmiş layihələrin yerinə yetirilməsi üçün vəsait ayırmaq və bu vəsaitlərin səmərəli və məqsədyönlü istifadəsini təmin etməkdən ibarətdir.

Ölkə ərazisində yaşayan sığınacaq axtaran şəxslər və qaçqın statusu verilmiş şəxslər Ermənistan və Özbəkistandan olan qaçqınlarla, 30 ilə yaxın işğal altında saxlanılan

484 Zəngilana qayıdış başladı – Püşk atıldı – <http://pia.az/zengilana-qayidis-basladi-pusk-atildi-460153-xeber.html>

Azərbaycan ərazilərindən olan məcburi köçkünlərlə müqayisədə nisbətən az sayda olan həssas qrupların üzvləridir. Belə ki, BMT QAK-dan əldə olunmuş məlumata görə⁴⁸⁵, 2022-ci ilin may ayının 31-ə qeydiyyatda olan sığınacaq axtaranların sayı 1756 nəfər təşkil edir (yeri gəlmişkən, bu şəxslərin 69 faizi Əfqanıstandan, 19 faizi Rusiyadan, 8 faizi Pakistandan, 4 faizi İrandandır). Zəruri qaçqın statusu ilə təmin olunmuş şəxslərin sayı 76 nəfərdir. Bu şəxslərin əksəriyyəti İrandan və Əfqanıstandan olan şəxslərdir.

Azərbaycan Respublikasında qaçqın və sığınacaq axtaran şəxslərin hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı mövcud olan qanunvericilik aktlarına dövrün tələblərinə uyğun olaraq əlavə və dəyişikliklər edilir. Artıq Miqrasiya Məcəlləsinin 64.0.15-ci maddəsinə əsasən, “qaçqın statusunun verilməsi üçün vəsatət verən, qaçqın statusu almış və ya siyasi sığınacaq verilmiş şəxslər”ə əmək fəaliyyətlərini həyata keçirmələri üçün iş icazəsi tələb olunmur. Görülmüş tədbirlər nəticəsində hazırda Azərbaycanda qaçqınlar və BMT QAK tərəfindən himayə edilən şəxslər Dövlət Miqrasiya Xidməti tərəfindən verilmiş müvafiq arayışlar əsasında işləmək hüququ əldə ediblər.

Atılmış mühüm addımlardan biri qaçqınların, eyni zamanda BMT QAK tərəfindən himayəyə götürülən şəxslərin ölkə vətəndaşları ilə birgə milli tibbi-sığorta sistemində daxil edilməsi sahəsində qanunvericiliyə müvafiq dəyişikliklərin edilməsi olmuşdur. Nəticədə, Azərbaycan Respublikasında qaçqın statusu almış və BMT-nin Qaçqınlar üzrə Ali Komissarının Azərbaycan Respublikasındakı nümayəndəliyi tərəfindən himayəyə götürülmüş əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları ilə birgə sığorta olunan şəxslər kateqoriyasına daxil edilmişdir. Bundan başqa, “qaçqın” statusu almış, həmçinin qaçqın statusu almaq üçün vəsatətlə müraciət etmiş şəxslərin və onların ailə üzvlərinin Dövlət Miqrasiya Xidmətinin göndərişləri əsasında yaşadıkları ərazi üzrə Səhiyyə Nazirliyinin yerlərdə olan poliklinikalarında qeydiyyatda alınmaları, tibbi müayinədən keçmələri, doğum evinə yerləşdirilmələri, ehtiyac olduğu təqdirdə stasionar müalicə almaları məsələsi də öz həllini tapmışdır. Dövlət Miqrasiya Xidmətinin qeydiyyatında olan qaçqın statusu almış, həmçinin Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığının (BMT QAK) Azərbaycandakı Nümayəndəliyinin himayəsində olan əcnəbi və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin

485 Qeyd: Sığınacaq axtaran şəxslərlə barədə məlumat BMT QAK-la aparılmış rəsmi yazışma zamanı əldə olunmuşdur.

vaksinasiya prosesində pulsuz iştirakı da təmin edilmişdir. Bundan əlavə, Dövlət Miqrasiya Xidmətinin qeydiyyatında olan qaçqınların, vəsatətlə müraciət etmiş şəxslərin, həmçinin BMT QAK-ın himayəsində olan şəxslərin və övladlarının respublikanın ümumtəhsil məktəblərində pulsuz və ali təhsil müəssisələrində mövcud qanunvericiliyə uyğun təhsil alması məsələsi təmin edilmişdir.

“Qaçqın” statusu almış şəxslərə ölkə hüduqlarından kənarda hərəkət etmək hüququ verən “Yol sənədi” hazırlanaraq 2020-ci ilin yanvar ayından etibarən qaçqın statusu almış şəxslərə və onların ailə üzvlərinə təqdim edilməyə başlanılmışdır.

Bundan başqa, BMT QAK tərəfindən həyata keçirilən “Şərqi Avropada və Cənubi Qafqazda

sığınacaq sistemlərinin keyfiyyətinin artırılması təşəbbüsü” (ŞACQKT) layihəsi, həmçinin Miqrasiya Siyasətinin İnkişafı üzrə Beynəlxalq Mərkəz (MSİBM) tərəfindən həyata keçirilən “Azərbaycanla Yerdəyişmə üzrə Tərəfdaşlığın həyata keçirilməsinə” dəstək (MOBİLAZE) layihəsi çərçivəsində qaçqın statusu almış şəxslərin sosial tələbatlarının ödənilməsi sahəsində digər ölkələrin qabaqcıl təcrübəsi nəzərə alınmaqla DMX-nin Qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsi idarəsi tərəfindən “Qaçqının cəmiyyətə inteqrasiyası planı” hazırlanmış, onların sosial ehtiyaclarının ödənilməsi istiqamətində lazımi işlər həyata keçirilmiş, bu sahədə bir çox ölkələrin təcrübələri öyrənilmişdir.

Azərbaycan Respublikasında effektiv sığınacaq sisteminin qurulduğu, heç bir diskriminasiyaya məruz qalmadan bütün əcnəbi və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin qaçqın statusunun alınması üçün müraciət etmək hüququnun təmin edildiyi nəzərə alınaraq 2020-ci ilin iyul ayının 1-dən etibarən BMT QAK-ın Azərbaycandakı Nümayəndəliyi tərəfindən qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsi proseduru tam olaraq dayandırılmış və elə həmin tarixdən bu prosedur yalnız Dövlət Miqrasiya Xidməti tərəfindən icra edilir.

9.8 Vətəndaşlıq, naturalizasiya və vətəndaşsızlıq məsələləri

Azərbaycanda vətəndaşlıq məsələləri Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və “Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığı haqqında” Qanun ilə tənzimlənir. “Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığı haqqında Qanun”a uyğun olaraq, həmin Qanun qüvvəyə mindiyi gündə (1998-ci il oktyabrın 7-dək) Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığında olmuş şəxslər (əsas: şəxsin, qanun qüvvəyə minənə qədər Azərbaycan Respublikasında yaşayış üzrə qeydiyyatda olması), 1992-ci il yanvar ayının 1-dək Azərbaycan Respublikasının və ya başqa dövlətin vətəndaşı olmayan, lakin yaşayış yeri üzrə qeydiyyatda olan şəxslər (əsas şərt: qanun qüvvəyə mindiyi tarixdən bir il müddətində müraciət etmək), 1988-ci il yanvarın 1-dən 1992-ci il yanvarın 1-dək Azərbaycan Respublikasının ərazisində məskunlaşmış qaçqınlar (bu şəxslər tərk etdikləri dövlətlərə qayıtmaq hüququnu itirmirlər və onlara Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində məcburi köçkünlər üçün nəzərdə tutulmuş güzəştlər şamil edilir) və həmin qanuna əsasən vətəndaşlığını əldə etmiş şəxslər Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları hesab edirlər.

Vətəndaşlıq əsasən, doğum və naturalizasiya hallarında əldə edilir. Doğum əsasında vətəndaşlıq Azərbaycan Respublikasının ərazisində (*jus soli* (torpaq hüququ) prinsipi) və ya Azərbaycan Respublikasının vətəndaşından (*jus sanguinis* (qan hüququ) prinsipi) doğulduqda əldə edilir. *Jus soli* prinsipi yalnız vətəndaşsızlığın qarşısının alınması hallarında tətbiq edilir. Bu baxımdan, hər iki valideyni əcnəbi olan və ya valideynlərindən biri əcnəbi, digəri isə vətəndaşlığı olmayan şəxs olan uşaq Azərbaycanda doğulduğu halda vətəndaş hesab olunmur. Lakin, hər iki valideyni vətəndaşlığı olmayan şəxs olan uşağın Azərbaycanda doğulması onun vətəndaşlıq əldə etməsi üçün əsas hesab olunur. Həmçinin, Azərbaycan Respublikasının ərazisində olan, hər iki valideyni naməlum uşaq Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı sayılır. *Jus sanguinis* prinsipi əsasında valideynlərindən ən azı birinin Azərbaycan Respublikası vətəndaşı olması doğum yerindən asılı olmayaraq, uşağın Azərbaycan Respublikası vətəndaşlığına mənsubiyyətinin tanınmasına əsas hesab olunur.

Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığına qəbul (naturalizasiya) üçün əsas şərtlər ölkə ərazisində son beş il ərzində fasiləsiz olaraq qanuni əsaslarla daimi yaşamaq, qanuni gəlir mənbəyinin olması, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına riayət olunması barədə öhdəlik götürmək, habelə Azərbaycan

Respublikasının dövlət dilini bilməkdən ibarətdir. Həmçinin, milli qanunvericiliyə əsasən, qaçqın statusu almış şəxslər də eyni əsaslarla vətəndaşlığa qəbul üçün müraciət edə bilər. Bu halda, daimi yaşama müddəti qaçqın statusunu verildiyi gündən hesablanır. Elm, texnika, mədəniyyət və ya idman sahələrində yüksək nailiyyətləri olan və ya Azərbaycan Respublikası üçün xüsusi maraq kəsb edən şəxslər beş il ərzində fasiləsiz olaraq qanuni əsaslarla daimi yaşamaq tələbi nəzərə alınmadan vətəndaşlığa qəbul edilə bilər.

Milli qanunvericiliyə əsasən, Azərbaycan Respublikası vətəndaşının xarici dövlətin vətəndaşlığına mənsubiyyəti (ikili vətəndaşlıq) tanınmır. Xarici dövlətin vətəndaşlığını qəbul etmiş Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı bir ay müddətində bu barədə Dövlət Miqrasiya Xidmətinə yazılı məlumat verməlidir.

“Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığı haqqında” Qanunun 5-ci maddəsinə əsasən 1992-ci il yanvarın 1-dək Azərbaycan Respublikasının və ya başqa dövlətin vətəndaşı olmayan, lakin Azərbaycan Respublikasında yaşayış yeri üzrə qeydiyyatda olan şəxslər qanunun qüvvəyə mindiyi gündən bir il müddətində müvafiq ərizə ilə müraciət etdikləri halda Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığına qəbul edilmişdir. Eləcə də, 1988-ci il yanvarın 1-dən 1992-ci il yanvarın 1-dək Azərbaycan Respublikasının ərazisində məskunlaşmış qaçqınlara Azərbaycan Respublikası vətəndaşlığı verilmişdir. Həmçinin, “Şəxsin Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığına mənsubiyyətinin müəyyənəşdirilməsi Qaydası”na əsasən, “Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığı haqqında” Qanununun qüvvəyə mindiyi günədək (1998-ci il oktyabrın 7-dək) Azərbaycan Respublikasının (və ya Azərbaycan SSR-in) vətəndaşlığında olmuş və ölkənin ərazisini tərk etməyən şəxslərin bu qanun qüvvəyə mindiyi günədək Azərbaycanda yaşayış yeri üzrə qeydiyyatda olmamaları onların vətəndaşsızlığına səbəb olduqda, həmin şəxslərin Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığına mənsubiyyətləri tanınır.

Ölkə ərazisində vətəndaşsızlıq hallarını aradan qaldırmaq məqsədilə “Vətəndaşsızlıq məsələləri ilə əlaqədar İşçi Qrup” yaradılmışdır. İşçi Qrupun fəaliyyəti Dövlət Miqrasiya Xidməti tərəfindən əlaqələndirilir. Bununla yanaşı, Azərbaycan Hökuməti vətəndaşsızlığın azaldılması istiqamətində son illər ərzində BMT-nin Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığının “10 ilə vətəndaşsızlığa son” kampaniyasına qoşulmuş, eləcə də 2019-cu ildə keçirilmiş Vətəndaşsızlığa dair yüksək səviyyəli seqmentdə ölkədə daimi yaşayan vətəndaşsızlığı olmayan şəxslərin naturalizasiyasının təmin edilməsi öhdəliyini götürmüşdür.

9.9 Daxili miqrasiya

Azərbaycanda daxili miqrasiya fenomeni, əsasən, urbanizasiya, ruralizasiya, etnik münaqişə və ekoloji səbəblərdən yerdəyişmə ilə əlaqədar baş verən proseslərlə şərtlənir. Daxili miqrasiyanın, xüsusilə də bu sahənin əsas hissəsini təşkil edən və əhalinin şəhər və kənd yerləri arasında hərəkəti ilə determinasiya olunan urbanizasiya, de-urbanizasiya və ruralizasiya prosesləri hər zaman olub. Sadəcə müəyyən dövrlərdə sosial, iqtisadi və siyasi müstəvilərdə baş verən hadisələr daxili miqrasiyaya həm templərinə, həm də xarakterinə hiss olunacaq dərəcədə təsirini göstərmişdir. Ümumiyyətlə, Azərbaycanda ölkə əhalisinin şəhər və kənd yerləri arasında hərəkət dinamikası Dövlət Statistik Komitəsinin verdiyi rəsmi rəqəmlərdə özünü büruzə verir. Belə ki, 1989-cu ildə keçirilmiş əhalinin siyahıyaalınmasının nəticələrinə görə ölkə əhalisinin 54,2%-i şəhərlərdə, 45,8%-i isə kəndlərdə yaşayırdırsa, sonrakı siyahıyaalmalarda bu rəqəmlərin zaman-zaman dəyişdiyini, müəyyən dövrlərdə müxtəlif səbəblərə görə gah azaldığını, gah da artdığını görmək mümkündür.⁴⁸⁶

Ümumiyyətlə, regionların sosial-iqtisadi inkişafı proqramlarının tərkib hissəsi olan yeni iş yerlərinin yaradılması siyasəti urbanizasiya proseslərinin qarşısının alınması baxımından vacib vəzifədir. Bölgələrdə torpaq islahatları aparılmış, fermer təsərrüfatları və kiçik biznes inkişaf etdirilmiş, yerli sahibkarlıq subyektlərinin sayı artmışdır. Bu kimi fəaliyyətlər, bütövlükdə, kənd əhalisinin şəhərlərə miqrasiyasının qarşısını qismən ala bilər. Şəhərə olan axının qarşısını almaq üçün ilk əvvəl həmin hadisələrə gətirib çıxardan səbəblərin kompleks şəkildə həlli ilə bağlı təxirəsalınmaz işlərin həyata keçirilməsinə ehtiyac var⁴⁸⁷.

Azərbaycanda daxili miqrasiyanın təşəkkül tapması, yuxarıda qeyd olunduğu kimi, tək şəhər və kəndlər arasında əhali mübadiləsi ilə əlaqədar deyil. Belə ki, 1988-ci ildə başlamış Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq-Qarabağ münaqişəsi və bunun nəticəsindən irəli gələrək ötən əsrin 90-cı illərinin əvvəlləri Azərbaycan ərazisinin 20 faizinin işğal olunması həmin bölgələrdə yaşayan yüz minlərlə ölkə vətəndaşının daimi yaşayış yerlərinin məcburi qaydada tərk etməsi, məcburi köçkün qismində ölkənin şəhər və kənd yerlərində müvəqqəti məskunlaşması daxili miqrasiyanın

486 Azərbaycanın demoqrafik göstəriciləri. Statistik məcmua/2018. Bakı, 9Nə-li kiçik müəssisə, səh. 40-41

487 Повестка дня Хабитат - <http://www.un.org/russian/conferen/habitat/habch4a.htm>

geniş miqyas almasına səbəb olmuşdur⁴⁸⁸. Lakin, 2020-ci ildə baş vermiş 44 günlük Vətən müharibəsi nəticəsində Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün təmin olunması keçmiş məcburi köçkünlərin işğaldan azad edilmiş ərazilərdə dayanıqlı məskunlaşması və bu ərazilərin ölkənin iqtisadi fəaliyyətinə qoşulması üçün əlverişli imkanlar yaratmışdır. Məcburi köçkünlərin dayanıqlı məskunlaşması və bu ərazilərin ölkənin iqtisadi fəaliyyətinə reintegrasiya məqsədləri “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər”dən biridir⁴⁸⁹. Bununla yanaşı, işğaldan azad edilmiş ərazilərdə məsələlərin mərkəzləşdirilmiş qaydada həlli ilə bağlı Əlaqələndirmə Qərargahı yaradılmış, Böyük Qayıdışın həyata keçirilməsi üçün Strateji Fəaliyyət Planı və Tədbirlər Planı hazırlanmışdır.⁴⁹⁰

Azərbaycanda bölgələrin sosial-iqtisadi inkişafı urbanizasiya proseslərinin zəifləməsi və de-urbanizasiya fenomeninin büruzə verilməsi ilə nəticələnir. Bundan başqa, keçmiş məcburi köçkünlərin işğaldan azad olunmuş torpaqlara, Qarabağ bölgəsinə “Böyük Qayıdış” proqramı çərçivəsində köçürülməsi Azərbaycan üçün daxili miqrasiya müstəvisində nisbətən yeni fenomen hesab olunan ruralizasiyanın təşəkkül tapmasına səbəb olacaqdır⁴⁹¹. Belə ki, hazırlanmış Tədbirlər Planına görə, bərpa işləri məskunlaşma zonalarının miqyasından və iqtisadi potensialından asılı olaraq 3 mərhələdə aparılacaqdır. Birinci mərhələdə Cəbrayıl, Füzuli və Ağdam rayonlarının, ikinci mərhələdə Zəngilan, Qubadlı, Kəlbəcər və Laçının, üçüncü mərhələdə isə Şuşa və Xocavənd rayonlarının bütün yaşayış məntəqələri də daxil olmaqla, Qarabağ və Şərqi Zəngəzur rayonları və Qazax rayonunun 7 kəndinin bərpası nəzərdə tutulur. Bərpa və yenidənqurma işlərinə əvvəlcə rayon mərkəzlərindən və iri qəsəbələrdən başlanılmışdır. Eyni zamanda, Şuşa şəhərinin bərpası da birinci mərhələyə uyğun həyata keçirilir. Məcburi köçkünlərin məskunlaşmasının da həmin mərhələlərə uyğun görülmə

488 Allahveranov A., Aliyeva R., Sadigov T. Social Impact of Emigration and Rural-Urban Migration in Central and Eastern Europe. Final Country Report. Azerbaijan. April 2012, page 7 https://www.researchgate.net/publication/311844529_Social_Impact_of_Emigration_and_Rural-Urban_Migration_in_Central_and_Eastern_Europe

489 “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər”in təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı – <https://e-qanun.az/framework/46813>

490 Məcburi köçkünlərin qayıdışı ilə bağlı məsələlər müzakirə edilib – <http://idp.gov.az/az/news/1146>

491 Оруджалиева З. Население крупных городов Азербайджана может поредеть – <https://az.sputniknews.ru/life/20210201/426104893/ruralizaciya-azerbaijan-migraciya.html>

işlərə aid ediləcəyi gözlənilir⁴⁹². Bu isə daxili miqrasiya sahəsində mahiyyətə yeni proseslərin baş verməsinə səbəb olacaqdır.

Daxili miqrasiyanın təşəkkül tapmasına səbəb olan digər amil ekoloji miqrasiya ilə bağlıdır. Azərbaycanda da ekoloji miqrasiya zaman-zaman ölkənin daxili miqrasiya mənzərəsinə müəyyən çalarlar qata bilir. Bunun nəticəsidir ki, daxili miqrantlar arasında təbii fəlakətlər (daşqınlar, torpaq sürüşmələri, zəlzələlər, torpaqların şoranlaşması, dəniz suyunun səviyyəsinin qalxıb-enməsi və s.) və digər ekoloji səbəblər ucbatından yaşayış yerini tərk etmək məcburiyyətində qalan ekoloji miqrantları görmək olur. Ümumiyyətlə, ekoloji miqrasiya mövzusu uzun müddət Azərbaycanda çoxaspektli dərin tədqiqat obyektı olmayıb. Ayrı-ayrı elmi-tədqiqat institutları və mərkəzlər ekoloji miqrasiya ilə bağlı fragmentar müşahidələr aparmış, hətta müəyyən nəticələr də əldə etmişlər. Məsələn, qeyd olunur ki, 1988-2007-ci illər ərzində Azərbaycanda 1,9 milyon nəfər təbii fəlakətlərin təsirinə məruz qalmışdır⁴⁹³. Amma həmin mənbədə bu əhalinin hansı hissəsinin daimi yaşadığı ünvanı dəyişmək məcburiyyətində qaldığı göstərilmir. Halbuki təbii fəlakətlər ucbatından ölkə daxilində yerdəyişmə hər zaman olub. Məsələn, 2009-2014-cü illər ərzində ölkə ərazisində qeydə alınmış təbii fəlakətlər səbəbindən ölkə daxilində 67.865 nəfərin köçürüldüyü bildirilmişdir⁴⁹⁴. Bu rəqəmlər 2010-cu ilin yazında Kür və Araz çaylarında baş vermiş daşqınlar nəticəsində insanların müvəqqəti və ya daimi olaraq, öz yaşayış yerlərini tərk etmək məcburiyyətində qalması faktı ilə əlaqədardır. Bu proses nəticəsində qeydə alınmış əhali miqrasiyası Azərbaycanda həm öz coğrafiyasına, həm də ekoloji miqrantların sayına görə müstəqillik dövründə baş vermiş bütün digər ekoloji miqrasiya proseslərini qabaqlamışdır⁴⁹⁵. Regionların bir çox iqtisadi aspektlər üzrə inkişafı, xüsusilə də bölgələrdə sənaye parklarının və aqroparkların yaradılması və məcburi köçkünlərin işğaldan azad olunmuş ərazilərə Böyük Qayıdışı həm de-urbanizasiya, həm də ruralizasiya templərini sürətləndirəcəkdir. Bu isə yaxın vaxtlarda daxili miqrasiya müstəvisində yeni meyillərin büruzə verməsi ilə nəticələənəcəkdir.

492 Böyük qayıdış planı: Qarabağa ilk kimlər köçürüləcək? <https://demokratik.az/xeberler/qarabag/26628-byuk-qayidish-planı-qarabaga-ilk-kimler-kcurulecek.html>

493 Kərimov R.N., Nəcəfova Q. İqlim dəyişmələri, daşqınlar və ekomiqrasiya. B.: Müəllim. 2016, səh. 14

494 Azərbaycanda miqrasiya vəziyyətinə dair tədqiqat. MSİBM. Aprel 2012-ci il, səh. 59

495 Kərimov R., Təbii fəlakətlərin səbəb olduğu əhali miqrasiyasının tənzimlənməsi // "Azərbaycanda miqrasiya siyasəti: nailiyyətlər və inkişaf perspektivləri" mövzusunda elmi-praktik konfransın materialları. Bakı: Xəzər Universiteti Nəşriyyatı, 2017, Səh. 162

9.10 Fors-major vəziyyətlərdə miqrasiya idarəçiliyi

COVID-19 koronavirus pandemiyasının yayılmasının qarşısının alınması məqsədilə Azərbaycanda ilk günlərdən çevik və qabaqlayıcı addımlar atılmış, operativ qaydada zəruri tədbirlər həyata keçirilmişdir. Azərbaycan Respublikasında koronavirus pandemiyasına ilk yoluxma faktının qeydə alındığı 28 fevral 2020-ci il tarixindən sonra qısa müddət ərzində yük daşımaları istisna olmaqla, ölkə ərazisinə yerüstü və hava nəqliyyatı ilə giriş-çıxış dayandırılmış, ölkə daxilində xüsusi karantin tədbirləri tətbiq edilmiş, daxili yardışmə məhdudlaşdırılmışdır. Ölkədə yaşama icazələri əsasında yaşayan miqrantların hüquqi vəziyyəti nisbətən stabil olsa da, Azərbaycana viza əsasında və ya vizasız qaydada gələn, ölkə ərazisinə giriş-çıxışa tətbiq edilən məhdudiyyətlər ilə əlaqədar geri qayıda bilməyən və ya qayıtmaq istəməyən əcnəbilərin hüquqi statuslarının qeyri-müəyyənliyi narahatlıq doğuran məsələlərdən idi. Bu səbəbdən aidiyyəti strukturlar tərəfindən həyata keçirilən siyasət əcnəbilərin maksimum rahatlığının təmin edilməsi, mövcud inzibati prosedurların minimuma endirilməsi və sənədləşdirmə işlərində elektronlaşmanın geniş təşviq edilməsi prinsipləri üzərində quruldu. Bu müddətdə müxtəlif səbəblərdən öz ölkələrinə qayıtmaq istəməyən əcnəbilərin ölkədə qalma müddəti giriş-çıxışa qoyulan məhdudiyyətlər aradan qaldırılanadək uzadılmış və bunun üçün əlavə sənəd istənilməmişdir.

Əcnəbilərin ölkədə olmasının və yaşamasının leqallaşdırması tədbirlərinin, ümumi olaraq miqrasiya xidmətlərinin xüsusi karantin rejimi çərçivəsində həyata keçirilməsinin ən səmərəli yolu elektron xidmətlərdən geniş istifadə oldu. Bu dövrdə qanunsuz əmək fəaliyyəti ilə məşğul olması və qanunsuz yaşama faktı müəyyənləşdirilmiş miqrantlar barəsində ölkə hüdüdlərindən kənara çıxarmaq tətbiq edilməmiş, onların ölkədə yaşaması və statuslarının leqallaşdırılması üçün imkan yaradılmışdır. Belə ki, 2020-2021-ci illərdə 4857 nəfər əcnəbinin ölkə ərazisində yaşamasının qanuniləşdirilməsi barədə qərar qəbul edilmişdir⁴⁹⁶.

Bundan əlavə, BMT-nin Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığının məsləhətlərinə əsasən, Azərbaycanda pandemiya dövründə qaçqın statusu əldə etmək üçün müraciətlər dayandırılmamışdır. Sığınacaq axtaran şəxslərin müraciətlərinə baxılması müvəqqəti təxirə salınmış və onlara ölkə ərazisində qalmaq üçün verilən

496 Dövlət Miqrasiya Xidməti - <https://migration.gov.az/az/statistics>

icazələrin müddəti uzadılmış, qaçqın statusunun verilməsindən imtina edilən şəxslərin ölkədən çıxması tələb olunmamış və ya onlar məcburi şəkildə saxlama mərkəzlərinə yerləşdirilməmişdir.

Əməkçi miqrantlarla bağlı yanaşma formalaşdırılarkən digər beynəlxalq təşkilatların tövsiyələri nəzərə alınmışdır. Belə ki, Beynəlxalq Əmək Təşkilatı 30 aprel 2020-ci il tarixində COVID-19 koronavirus pandemiyası dövründə əməkçi miqrantların hüquqlarının qorunmasına dair Təvsiyələrini açıqladı. Sənəddə əməkçi miqrantların ən həssas kateqoriyaya aid olduğu göstərilərək onların düzgün məlumatlandırılması, ərzaq təhlükəsizliyinin təminatı, səhiyyə xidmətlərindən bərabər istifadə hüquqlarının tanınması bildirilmiş, miqrantlara qarşı ayrı-seçkiliyin və ksenofobiyanın artması, işdən qovulma, eləcə də ölkə hüdudlarından kənara çıxarma hallarına xüsusi diqqət yetirilməsi tövsiyə olunmuşdur. BƏT-in bu Təvsiyə sənədini əldə rəhbər tutan DMX əcnəbi miqrantlara işverən qurumlara müxtəlif platforma və alətlər (görüşlər, müzakirələr, bildirişlər və s.) vasitəsilə öz tövsiyələrini çatdırmışdır.

Həmçinin, pandemiya dövründə ölkədə məcburi çıxarmalar və saxlama mərkəzlərinə məcburi yerləşdirilmələr müvəqqəti dayandırılmışdır. Hətta maddi imkanları məhdud olan əcnəbilərə öz müraciətləri əsasında saxlama mərkəzlərində qalmaq imkanı verilmişdir. Bu dövrdə heç bir əcnəbi barəsində kənara çıxarma növündə inzibati tənbeh seçilməmiş, qanunsuz yaşayan hər bir miqrantın statusu onun tərəfindən irəli sürülən müraciəti əsasında ləqəlləşdirilmişdir.

27 aprel 2020-ci il tarixindən etibarən əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin Azərbaycan Respublikasında olduğu yer üzrə qeydiyyatı, müvəqqəti və daimi yaşama, iş icazələrinin alınması, şəxsin Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığına mənsubiyyətinin müəyyənləşdirilməsi, həmçinin vətəndaşlığa qəbul, bərpa və xitam ilə əlaqədar müraciətlər yenidən “ASAN Xidmət” mərkəzlərində fəaliyyət göstərən Dövlət Miqrasiya Xidmətinin struktur bölmələri tərəfindən qəbul edilir.

Pandemiya şəraitində Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığına qəbul, bərpa, xitamla bağlı müraciətlərin qəbulu “ASAN Xidmət” mərkəzləri ilə yanaşı regional miqrasiya idarələri tərəfindən də həyata keçirilməyə başlanmışdır. Bununla yanaşı, əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin Dövlət Miqrasiya Xidmətinə elektron qaydada müraciət etməkləri daha məqsədomüvafiq hesab edilmişdir. Elektron xidmətlərin təkmilləşdirilməsi nəticəsində təkcə 2020-ci ildə müvəqqəti

olma müddətinin uzadılması, iş və yaşama icazələri ilə bağlı elektron müraciətlərin sayında 2019-cu il ilə müqayisədə 8.5 dəfə artım müşahidə olunmuşdur.

2020-2021-ci illər ərzində Dövlət Miqrasiya Xidməti tərəfindən e-xidmətlərin geniş tətbiqi nəticəsində, 2 yeni – “Xarici dövlətin vətəndaşlığını qəbul etmiş Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı tərəfindən bu barədə məlumatın verilməsi” və “Şəxsin Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığına mənsubiyyətinin müəyyənləşdirilməsi” elektron xidmət yaradılmış və istifadəyə verilmişdir.

9.11 Mənbələr

Azərbaycan dilində

“2019-2030-cu illər üçün Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyası”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı – <https://e-qanun.az/framework/40416>

“Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər”in təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı – <https://e-qanun.az/framework/46813>

“Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə Miqrasiya Siyasətinin İnkişafı üzrə Beynəlxalq Mərkəz (MSİBM) arasında MSİBM-in Azərbaycan Respublikasında statusuna dair” Sazişin təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu – <https://e-qanun.az/framework/47644>

“Azərbaycan Respublikasının Dövlət Miqrasiya İdarəetmə Siyasəti Konsepsiyasının təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin Qərarı – <https://e-qanun.az/framework/6306>

“Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Vətəndaşlıq Məsələləri Komissiyasının yaradılması haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı – <https://e-qanun.az/framework/5057>

“Giriş-çıxış və qeydiyyat” idarələrarası avtomatlaşdırılmış məlumat-axtarış sistemi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı – <https://e-qanun.az/framework/14177>

“İl ərzində 90 gündən çox olmayan müddətdə Azərbaycan Respublikasında ezamiyyətdə olan əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə iş icazəsinin alınması tələb olunmayan fəaliyyət sahələrinin Siyahı”sının təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı – <https://e-qanun.az/framework/28888>

“İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu – <https://e-qanun.az/framework/10641>

“Qaçqınların və məcburi köçkünlərin (ölkə daxilində köçürülmüş şəxslərin) statusu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu – <https://e-qanun.az/framework/4757>

“Yaşayış yeri və olduğu yer üzrə qeydiyyat haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu – <https://e-qanun.az/framework/3988>

Allahverənov A. Qloballaşma şəraitində miqrasiya proseslərinin aktual məsələləri // “Azərbaycanda miqrasiya siyasəti: nailiyyətlər və inkişaf perspektivləri” mövzusunda elmi-praktik konfransın materialları. Bakı: Xəzər Universiteti Nəşriyyatı, 2017, səh. 128

Azərbaycan Respublikası Dövlət Miqrasiya Xidmətinin Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyi ilə razılaşdırılmış təklifi barədə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin Sərəncamı – <https://e-qanun.az/framework/16652>

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Miqrasiya Proqramının (2006-2008-ci illər) təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı – <https://www.migration.gov.az/content/pdf/2b93b6d90ee16dbfa0e160c7e29ced48.pdf>

Azərbaycan Respublikasının Miqrasiya Məcəlləsi – <https://e-qanun.az/framework/46959>

Azərbaycanda miqrasiya vəziyyətinə dair tədqiqat. MSİBM. Aprel 2012-ci il, səh. 59

Azərbaycanın demoqrafik göstəriciləri. Statistik məcmua/2018. Bakı, 9Nə-li kiçik müəssisə, səh. 40-41

Bakıda miqrasiya proseslərinin tənzimlənməsi istiqamətində həmkarlar ittifaqlarının rolu müzakirə edilir. “Azərbaycan” qəzeti, 28 aprel 2011-ci il <http://anl.az/down/meqale/azerbaycan/2011/aprel/171534.htm>

Beynəlxalq Əmək Təşkilatı / Dövlət Məşğulluq Agentliyinin rəsmi saytı – <https://dma.gov.az/fealiyyet/terefdaslarimiz/xarici-teskilatlar/beynəlxalq-emek-teskilati>

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığı (BMT QAK – UNHCR)
– <http://idp.gov.az/az/activity/15/parent/25>

Böyük qayıdış planı: Qarabağa ilk kimlər köçürüləcək? <https://demokratik.az/xeberler/qarabag/26628-byuk-qayidish-plani-qarabaga-ilk-kimler-kcurulecek.html>

DMX yanında İctimai Şuranın boş qalmış üzvlüyünə təkrar seçki keçirilib https://migration.gov.az/az/news_detail/14682

Dövlət Miqrasiya Xidməti - https://migration.gov.az/az/news_detail/14093

Dövlət Miqrasiya Xidməti / Mətbuat Mərkəzi / Statistika - <https://migration.gov.az/az/statistics>

Dövlət Miqrasiya Xidməti ilə ölkəmizdəki işəgötürənlər arasında ənənəvi görüş keçirilib – https://migration.gov.az/az/news_detail/15275

Dövlət Miqrasiya Xidməti yanında Məşvərət Şurası yaradılır – https://migration.gov.az/az/news_detail/12650

Gələn il üçün əmək kvotasına dair təkliflər müzakirə olunub – https://www.sosial.gov.az/post_505357

Kərimov R., Təbii fəlakətlərin səbəb olduğu əhali miqrasiyasının tənzimlənməsi // “Azərbaycanda miqrasiya siyasəti: nailiyyətlər və inkişaf perspektivləri” mövzusunda elmi-praktik konfransın materialları. Bakı: Xəzər Universiteti Nəşriyyatı, 2017, Səh. 162

Kərimov R.N., Nəcəfova Q. İqlim dəyişmələri, daşqınlar və ekomiqrasiya. B.: Müəllim. 2016, səh. 14

Məcburi köçkünlərin qayıdışı ilə bağlı məsələlər müzakirə edilib – <http://idp.gov.az/az/news/1146>

Ölkə ərazisində vətəndaşsızlıq hallarını aradan qaldırmaq məqsədilə işçi qrup fəaliyyətə başlayıb – https://migration.gov.az/az/news_detail/14177

Reintegrasiya üzrə işçi qrupunun növbəti iclası keçirilib – https://migration.gov.az/az/news_detail/15076

Zəngilana qayıdış başladı – Püşk atıldı – <http://pia.az/zengilana-qayidis-basladi-pusk-atildi-460153-xeber.html>

Rus dilində

Бельская. Э., Квоты в мешке: каких специалистов не найти на отчественно рынке труда? – <https://zerkalo.az/kvoty-v-meshke-kakih-spetsialistov-ne-najti-na-otechestvennom-rynke-truda/>

Иностранцы оставят азербайджанцев без работы – <https://az.sputniknews.ru/amp/20171219/trudovye-migranty-rynok-truda-azerbajdzhan-413268974.html>

Повестка дня Хабитат - <http://www.un.org/russian/conferen/habitat/habch4a.htm>

Оруджалиева З. Население крупных городов Азербайджана может поредеть – <https://az.sputniknews.ru/life/20210201/426104893/ruralizacija-azerbaijan-migracija.html>

İngilis dilində

Allahveranov A., Aliyeva R., Sadigov T. Social Impact of Emigration and Rural-Urban Migration in Central and Eastern Europe. Final Country Report. Azerbaijan. April 2012, page 7 - https://www.researchgate.net/publication/311844529_Social_Impact_of_Emigration_and_Rural-Urban_Migration_in_Central_and_Eastern_Europe

ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work – <http://www.ilo.org/declaration/lang--en/index.htm>

Fəsil 10

Miqrantların integrasiyası

Martin Hofman

MSİBM-in Baş müşaviri

Lamiya Rzayeva-Əhmədli

MSİBM-in Layihə üzrə məsul şəxsi

Giriş

Miqrantların integrasiyasının iki istiqamət üzrə icmalı bu fəsildə təqdim olunur. Birincisi, integrasiya həm fərdi, həm də qrup səviyyəsində immiqrasiya ilə əlaqəli sosial hal kimi təqdim olunur. İkincisi, immiqrantların integrasiyasını təşviq etmək üçün dövlətlər və digər siyasi aktorlar tərəfindən hazırlanmış rəsmi siyasət yanaşması, miqyası və fəlsəfəsi müzakirə edilir.

Miqrasiya məsələləri, o cümlədən həm yeni gələn, həm də ölkədə uzun müddət yaşayan əcnəbi sakinlərin müvafiq qəbul edən ölkələrin iqtisadi, sosial, mədəni və siyasi proseslərinə ən yaxşı qaydada necə integrasiya olunması sualı, demək olar ki, miqrant qəbul edən ölkələrin hamısında siyasi debatların mərkəzi mövzudur. Bu debatlar immiqrasiya və integrasiyanın prinsipial zəruriliyi, sonuncunun işləyib-ışləməməsi, miqrasiya idarəçiliyi və integrasiya siyasətinin prioritet və yanaşmaları, eləcə də bu proseslərin faktiki və ya ehtimal olunan sosial fəsadları ilə bağlı fundamental sualları əhatə edir. Adətən, immiqrasiya və integrasiyaya münasibət həm birmənalı, həm də qarışıq olur. Bu yaxınlarda Avropa İttifaqının (AI) üzv dövlətləri arasında keçirilmiş sorğu göstərdi ki, respondentlərin təxminən üçdə biri immiqrasiyanı əsasən problem, üçdə ikisi isə eyni zamanda problem və imkan kimi görür. Sorğuda iştirak edənlərin 50%-dən bir qədər çoxu öz icmaları

və ya ölkələrində integrasiyanın uğurlu olması ilə razılaşır, elə də az olmayan digər bir hissəsi isə bu tezislə razılaşmır. Təxminən 70% təşkil edən əksəriyyət integrasiyanın təşviqinin onların ölkələri üçün zəruri investisiya olduğunu bildirir. Nəhayət, 51%-lik cüzi əksəriyyət hökumətləri tərəfindən həyata keçirilən tədbirlərin immiqrantların integrasiyasını dəstəkləmək üçün kifayət etdiyi qənaətinə gəlir, yenə də yetərli sayda azlıq bununla razı deyil.⁴⁹⁷

Yuxarıdakı rəqəmlər Aİ vətəndaşlarının baxışlarını əks etdirir, lakin biz digər ölkələrin əksəriyyətində də insanların miqrasiya məsələlərində qütbləşdiyini ehtimal edə bilərik. Eyni zamanda, biz immiqrasiya və integrasiyanın birlik, identiklik, imkan və resurslara çıxış və bütövlükdə cəmiyyətin gələcəyinin formalaşdırılması kimi fundamental məsələlərə dair daha geniş diskurslara hər zaman daxil edildiyini də nəzərə almalıyıq. Bir qayda olaraq, miqrasiya və integrasiya çox vaxt cəmiyyətdə mənfi qəbul edilən bütün hadisələrə görə (reallıqda çətin ki buna görə məsuliyyət daşıyan) miqrantların təqsirləndirilməsinə səbəb olan iş və yaşayış yerlərinə və ya sosial müavinətlərə çıxış kimi daha geniş ictimai narahatlıqlarla bağlı dolayı məsələ rolunu oynayır.⁴⁹⁸ Beləliklə, hər zaman yadda saxlamaq lazımdır ki, integrasiya debatları faktlarla olduğu qədər qavrayışlar əsasında da formalaşır; integrasiya siyasəti reallıqlara cavab verməli olduğu qədər emosiyaları da nəzərə almalıdır və “integrasiya” obyektiv şəkildə müəyyən edilmiş termin və model deyil, lakin daim dəyişən elmi, ictimai və siyasi müzakirələr əsasında daim yenidən baxılaraq müəyyənləşdirilən anlayışdır.

Buna görə də, integrasiya debatlarının inkişaf yolunun və tarixi fonunun qısa təhlili həm üstünlük təşkil edən nəzəri konsepsiyaları, həm də mövcud integrasiya siyasətinin əksəriyyətində tətbiq edilən əsas yanaşmaları başa düşmək üçün olduqca faydalıdır.

497 Aİ “Xüsusi avrobarometr 469: immiqrantların Aİ-yə integrasiyası”, Brüssel, 2017-ci il, 7.

498 Wilton Park “Wilton Park Konfransının hesabatı - WP 890 Miqrasiya: Avroforumda hərtərəfli yanaşmaya doğru”, El Eskorial, İspaniya, bazar ertəsi 8 - çərşənbə 10 oktyabr 2007-ci il, Wilton Park: 2007-ci il, 2022-ci il avqustun 16-da baxılıb, <https://www.wiltonpark.org.uk/wp-content/uploads/2020/09/wp890-report.pdf>.

10.1 Integrasiya sosial anlayış kimi

10.1.1 Integrasiya debatlarının tarixi

19-cu əsrdə və 20-ci əsrin birinci yarısında Avropa emiqrasiya qitəsi idi. 60 milyondan çox avropalı öz vətənlərini tərk edərək xaricdə, əsasən Şimalı və Cənubi Amerikada, Avstraliya və Yeni Zelandiyada məskunlaşmışdı. Avropadan dünyanın digər bölgələrinə belə bir kütləvi emiqrasiya axınının səbəbləri bu gün Avropaya gələn əksər miqrantların səbəbləri ilə çox oxşar idi, konkret olaraq, siyasi (və ya dini) təzyiq və təqiblər, müharibədən qaçma, mənşə ölkələrində iqtisadi imkanların olmaması, təyinat ölkələrində isə ucuz və yüksək motivasiyalı işçi qüvvəsinə tələbat ilə əlaqəli idi.⁴⁹⁹

1950-ci illərin əvvəllərindən başlayaraq uzun müddət davam edən iqtisadi yüksəliş Avropanı emiqrasiya qitəsindən immiqrasiya qitəsinə çevirdi. Sürətlə inkişaf edən iqtisadiyyat böyük işçi qüvvəsi çatışmazlığı ilə üzləşdi və boş qalmış iş yerləri əməkçi miqrantlar tərəfindən dolduruldu. Avropa (Birləşmiş Krallıq, Niderland, Fransa) müstəmləkələrindən və ya keçmiş müstəmləkələrdən başlayan miqrasiya axınlarından, eləcə də Cənubi Avropa ölkələrindən Şimali Avropanın sənaye mərkəzlərinə irimiqyaslı daxili əmək miqrasiyası axınlarından təşkil olunmuş böyük immiqrasiya axınları həm Avropaya istiqamətləndi, həm də Avropa daxilində geniş vüsət aldı. Yüksək sənayeləşmiş Avropa ölkələri, məsələn, Almaniya, Avstriya, İsveçrə, İsveç, Danimarka əlavə işçi qüvvəsinə olan tələbatını ödəmək üçün həmin əmək miqrasiyası axınlarını “qonaq işçi proqramları” çərçivəsində fəal şəkildə cəlb etdi.⁵⁰⁰

Genişmiqyaslı əmək immiqrasiyası dövrü 1970-ci illərin əvvəllərinə qədər davam etdi və neft böhranından sonrakı iqtisadi tənəzzüllə başa çatdı. 1973/74 – 1989/90-cı illəri əhatə edən dövr “məhdud immiqrasiya” mərhələsi idi. Əmək immiqrasiyası davam edirdi, lakin əvvəlkindən daha kiçik miqyasda idi və irimiqyaslı aşağı ixtisaslı immiqrasiyadan seçmə yüksək ixtisaslı immiqrasiyaya keçid aldı. 1989/90-cı illərdə “dəmir pərdənin” süqutu Avropa miqrasiya tarixində yeni səhifə açdı. Bu dövr bu günə qədər davam edir və böyük Şərq-Qərb miqrasiyası,

499 Ilka Brüggemann-Bruck “Avropada miqrasiya”, Wanderungsbewegungen und ihre politischen Auswirkungen im Rahmen der Europäischen Integration, Diss., Marburg 1999-cu il, 18-22.

500 Klaus F. Zimmermann “Biz Avropa miqrasiyası haqqında nə bilirik”, Oxford: Oxford University Press, 4.

miqrasiya axınlarının daha uzaq mənşə bölgələrindən sinxron şəkildə başlaması, qanunsuz miqrasiya artımı, məcburi yerdəyişmələrin kulminasiya nöqtəsi 2015 və 2016-cı illərin “qaçqın böhranı” olan sonrakı qaçış miqrasiyasının daim artması ilə xarakterizə olunur.

Yuxarıda qeyd olunan dövrlərin əksəriyyətində Avropa dövlətləri əcnəbilərin qəbulunu müvəqqəti xarakterli sayırdı və özlərini immiqrasiya ölkəsi hesab etmirdi. Yalnız 1990-cı illərin ikinci yarısında onlar etiraf etməyə başladılar ki, tez-tez təkrarlanan bu siyasi mövqe integrasiyanın və integrasiya siyasətinin diqqət mərkəzində olduğu sosial reallığı daha əks etdirmir. Əvvəllər immiqrasiya siyasəti ənənəvi olaraq daxili əmək bazarının ehtiyaclarına yönəlirdi və “rotasiya prinsipi”ni rəhbər tuturdu. Niyyyət xarici işçi qüvvəsini müvəqqəti cəlb etmək və işlərini başa vurduqdan sonra və ya iqtisadi tənəzzül zamanı əməkçi miqrantları öz ölkələrinə qaytarmaq idi. 1990-cı illərdə isə dövlətlər ilkin konsepsiyanın əksinə olaraq bu ərazilərə immiqrasiyanın müvəqqəti xarakter daşmadığını başa düşməyə başladılar və əməkçi immiqrantların böyük bir hissəsi onları qəbul etmiş dövlətlərdə daimi məskunlaşmaq qərarına gəldi. Sonra həmin əməkçi miqrantların çoxunun qohumları onların arxası ilə gəldi və ailə miqrasiyası əsas immiqrasiya formasına çevrildi.⁵⁰¹ Sayı artmaqda olan, Avropada beynəlxalq himayə axtaran və əldə edən, eləcə də vətənlərinə qayıda bilməyən qaçqınlar da digər Aİ dövlətlərinə köçməli və orada məskunlaşmalı oldu. Paralel olaraq, iqtisadi artımın ləngidiyi dövrlərdə əmək bazarının az inkişaf etməsi müəyyən immiqrant əhalini iş təminatı və bu bazara integrasiya baxımından olduqca həssas vəziyyətə saldı. Bu tendensiyalar əsasında belə bir qənaət formalaşdı ki, immiqrantların daha da təcrid olunmasının qarşısını almaq və qəbul edən cəmiyyətlərdə ictimai qəbul və sosial birliklə bağlı mənfi hadisələrin qarşısını almaq üçün məqsədyönlü fəaliyyətə ehtiyac var. Bununla da, integrasiya miqrasiya idarəçiliyinin əsas aspektinə çevrildi və “integrasiya siyasəti” anlayışı əmələ gəldi.

501 Stephen Castles və Sean Loughna “1990-2001-ci illərdə sənayeləşmiş ölkələrə sığınacaq miqrasiyasında tendensiyalar”, Birləşmiş Millətlər Universiteti - Ümumdünya İqtisadi İnkişaf Tədqiqatları İnstitutu üçün sənədin 2002-ci il 22 avqust tarixli layihəsi, Yoxsulluq, Beynəlxalq Miqrasiya və Sığınacaq üzrə Konfrans, Helsinki, 27-28 sentyabr 2002-ci il.

10.1.2 Integrasiya - tərif və anlayışlar

İmmiqrant integrasiyasına dair ictimai, siyasi və elmi debatlar qızğın xarakter daşısa da, bu anlayışın ümumi tərifinin qəbul edilməsi ilə nəticələnməyib. Əksəriyyət integrasiyanın nə demək və ya nəyi ifadə etməli olduğunu müəyyən dərəcədə təsəvvür etsə də və yaxud onun nə vaxt işləyib-işləməyəcəyinə aid yaxşı misallar verə bilsə də, siyasi və elmi ekspertlər, habelə geniş ictimaiyyət bu anlayışı ümumi şəkildə qəbul ediləcək və konkret fəaliyyətə uyğun olacaq tərzdə, dəqiq və hərtərəfli formalaşdırmaqda çətinlik çəkirlər. Söhbət integrasiyadan gedəndə, elmi cəhətdən müəyyən edilə biləcək ideal vəziyyət yoxdur. Konkret tarixi və coğrafi kontekstdə integrasiyanın hansı məna kəsb etməsi və ya nəyi nəzərdə tutması barədə qərar hər zaman ictimai və siyasi debatlar nəticəsində qəbul olunur.

İntegrasiyanı müəyyən etmək çətinidir. Bəlkə də, bu məsələyə yanaşmağın ən yaxşı yolu onu əsas aspektlərə bölməkdir. Buna görə də, bugünkü integrasiya siyasətinin əsasını təşkil edən mülahizələri, əsas problemlərin harada olduğunu və hansı prioritetləri təyin etmək lazım olduğunu başa düşmək üçün bəzi əsas konseptual məsələ və yanaşmalar növbəti bölmədə qısa təsvir olunacaq.

10.1.3 Assimilyasiya, integrasiya, inklüziya və multikulturalizm

İmmiqrasiya artıq bir ölkənin ərazisində yaşayanlara yeni əhali əlavə edir. O, yeni gələnləri, ölkədə uzun müddət yaşayan əcnəbi sakinləri və mövcud dövlət və ictimai təsisatları geniş spektrli münasibətlərdə bir araya gətirir. Bu münasibətlərin fərdi və kollektiv xarakteri və zamanla dəyişmə prosesi integrasiya adlandırdığımız məsələni təşkil edir.

“İntegrasiya termini immiqrasiyadan sonra baş verən məskunlaşma prosesinə, qəbul edən cəmiyyətlə qarşılıqlı əlaqəyə və sosial dəyişikliklərə aiddir.”⁵⁰²

502 Blanca Garcés-Masareñas və R. Penninx “Avropada integrasiya prosesləri və siyasətləri: kontekstlər, səviyyələr və iştirakçılar”, 2016-cı il, Springer: 2016-cı il, 11.

İllər ərzində həm alimlər, həm də siyasətçilər bu prosesi təhlil etmək, öyrənmək və idarə etmək üçün bu kimi müxtəlif terminlərdən istifadə ediblər: “absorbsiya, adaptasiya, irqi münasibətlər dövrü, assimilyasiya, akkulturasıya, inklüziya, inkorporasiya və əlbəttə ki, integrasiya”.⁵⁰³

Bunun fonunda “assimilyasiya”, “integrasiya” və “inklüziya” terminləri bu bölmədə qısa şəkildə müzakirə ediləcək, çünki onların istifadəsi sadə semantikadan kənara çıxır, eləcə də integrasiya anlayışının və integrasiya idarəçiliyinin fərqli formada mənimsənilməsini nəzərdə tutur. Bu müzakirəni bir qədər mürəkkəbləşdirən odur ki, müvafiq terminlərin tərəfdarları onları vahid şəkildə istifadə etməyib və bu mövzu ilə bağlı fərqli yanaşmalara uyğun təfsir ediblər. Lakin bu müzakirəyə aydınlıq gətirmək üçün bəzi ümumiləşdirmələr aparmaq olar.

“Assimilyasiya” bu üç anlayışdan ən köhnəsidir. İlk dəfə 1920-ci illərdə ortaya çıxan bu termin qəbul edən cəmiyyətin “mədəni modellərinin” yeni gələnlər və ya etnik azlıqlar tərəfindən mənimsənilməsi kimi “akkulturasıya” prosesini vurğulayırdı.⁵⁰⁴ Bu, qəbul edən ölkədə sosial, siyasi və iqtisadi həyatı müəyyənləşdirən və yeni gələnlərin və onların nəsilələrinin zamanla qaçılmaz olaraq mənimsəyəcəkləri “əsas” və ya “aparıcı” mədəniyyətin mövcudluğunu nəzərdə tutur. Mahiyyətə, yerli adətlərə “biristiqamətli, birtərəfli” uyğunlaşma prosesini⁵⁰⁵ yerinə yetirmək məsuliyyəti miqrantların üzərinə düşür. Zaman keçdikcə miqrantlar öz mədəniyyətləri, tarixləri və mənşəyi barədə böyük iz qoymadan əsas cəmiyyətə qarışırlar.

Assimilyasiya və integrasiya arasındakı əsas fərq ondan ibarətdir ki, ikincisi həm immiqrantların sadiqliyini, həm də qəbul edən cəmiyyətin və onun təsisatlarının açıqlığını tələb edən yaxınlaşmanı birtərəfli deyil, ikitərəfli proses kimi nəzərdə tutur.⁵⁰⁶ Hər iki tərəfin hüquq və vəzifələri var. Miqrantlardan fərdi integrasiya məqsədlərinə fəal şəkildə nail olmaq tələb olunur, qəbul edən cəmiyyət isə bu

503 F. Heckmann “İntegrasiya prosesi və integrasiya siyasəti: IMISCOE şəbəkəsinin texniki-iqtisadi əsaslandırması”, Bamberg: europäisches forum für migrationsstudien (efms) Institut an der Universität Bamberg, Bamberg 2005-ci il, 2022-ci il avqustun 5-də baxılıb, <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-192953>, 8.

504 R. Alba, V. Nee “Yeni immiqrasiya dövrü üçün assimilyasiya nəzəriyyəsini yenidən mənalandırma”, The International Migration Review, 1997-ci il, 31(4), 826–874. <https://doi.org/10.2307/2547416>, 2022-ci il avqustun 16-da baxılıb, 829.

505 Heckmann “İntegrasiya”, 11.

506 Heckmann “İntegrasiya”, 14.

söyləri dəstəkləməyə və bütün struktur maneələri və ayrı-seçkilik formalarını aradan qaldırmağa borcludur. Bu anlayış immiqrantların öz mədəni irsini qoruyub-saxlamaq hüququnu tanıyır, əgər onlar qəbul edən cəmiyyətin fundamental dəyərlərini rədd etmərlərsə və ya integrasiya proseslərinə mane olurlarsa. Həmçinin, sözügedən anlayış cəmiyyətlərin statik olmadığını və zaman keçdikcə o cümlədən immiqrasiyaya görə dəyişdiyini qəbul edir. Bununla yanaşı, integrasiya anlayışı qəbul edir ki, immiqrasiya nəticəsində baş verən ictimai dəyişikliklər bütün cəmiyyət üzvləri arasında sosial birliyi və əlverişli münasibətləri təmin etmək üçün müvafiq tədbirlərlə idarə olunmalı, nəzarətdə saxlanmalı və müşayiət edilməlidir.

“İnklüziya” anlayışı “biz” və “onlar” və ya bu kontekstdə “miqrant” və “qeyrimiqrant” dioxotomiyasını həll etməklə daha da irəli gedir. Burada əsas diqqət qrupa deyil, cəmiyyətə yönəlik. Söhbət, əsas əhəlinin malik olduğu iştirak səviyyəsi ilə əynisinə müəyyən əhəli qrupunun nail olmasını təmin etmək üçün çatışmazlıqları aradan qaldırmaqla marjinal kimi müəyyən olunmaqdan getmir.⁵⁰⁷ Söhbət bütün qruplara “əsas” kimi yanaşmaqdan və mənşəyindən asılı olmayaraq, bütün qruplar üçün açıq, intellektual və inklüziv cəmiyyət yaratmaqdan gedir.

Biz bugünkü siyasi integrasiya konsepsiyalarına və integrasiya siyasətinə nəzər saldıqda, onların yuxarıda qeyd olunmuş üç konseptual yanaşmanın hər birinə aid olduğunu görürük. Məsələn, bu konsepsiyalar integrasiyanı dil, dəyərlər və hüquqi və siyasi nizamın əsasları ilə müəyyən edilmiş əsas mədəniyyətə aid etməklə “assimilyasiya” xarakterli elementlərini ehtiva edirlər. Onlar müzakirə olunmayan hesab edilir və immiqrantların sanksiyalar təhlükəsi altında bu prinsiplərə əməl etməsi gözlənilir. Eyni zamanda, onlar integrasiyanı həm miqrantların, həm də qəbul edən cəmiyyətlərin iştirak etdiyi ikitərəfli proses kimi müəyyən etməklə və bu tərəflər üçün hüquq və öhdəlikləri nəzərdə tutmaqla integrasiyalıdır. Bu baxımdan, dövlətin maliyyələşdirdiyi dil kursları yaxşı bir misaldır. Miqrantların dövlət tərəfindən təşkil olunan və dövlət büdcəsindən qismən və ya tam ödənilən kurslarda iştirak etməsi və onları bitirməsi gözlənilir. Nəhayət, həmin konsepsiyalar həm də “inklüziv” elementlərə malik olurlar, məsələn, dövlət qurumları öz gündəlik xidmətlərinə çoxdilli informasiya təqdimatını və ya müxtəlifliyi idarəetmə prinsiplərinə daxil etdikdə.

507 S. Spencer, K. Charsley “İntegrasiyanın konseptuallaşdırılması: nikah miqrasiyasını misal kimi götürən empirik tədqiqat çərçivəsi”, CMS 4, 18, 2016-cı il. <https://doi.org/10.1186/s40878-016-0035-x>, 3

Sonuncu, sayca dördüncü olan və qızğın müzakirə edilən anlayış, immiqrantların integrasiyasının rəhbər prinsipi kimi multikulturalizmə aiddir. Adətən ictimai debatlar da multikulturalizm immiqrantların qəbul edən cəmiyyətə öyrəşməsini ümumiyyətlə tələb etməyən və nəticə etibarlı ilə integrasiyanı əngəlləyən və sosial birliyi pozan qarışmama yanaşması kimi mənfi mənada ifadə olunur. Lakin, miqrasiya və integrasiya tədqiqatları kontekstində multikulturalizmin fərqli mənə verdiyini görmək olar. Birincisi, o, ölkədə “mövcud mədəni müxtəlifliyin empirik reallığını” təsvir etmək üçün istifadə olunur.⁵⁰⁸ İkincisi, o, qrupların və fərdlərin iştirak etdiyi və müxtəlif qruplar üçün fərqli işləyən ikitərəfli sosial integrasiya prosesi kimi başa düşülür.⁵⁰⁹ Multikulturalizm, məsələn immiqrantın sosial nərdivanla yuxarı qalxmaq üçün dil və digər təlim kurslarında könüllü iştirakı ilə ifadə olunan integrasiyanın fərdi aspektlərini inkar etmir, lakin qrupları ümumilikdə sosial həyatın, xüsusən də immiqrant integrasiyasının ən vacib xüsusiyyəti kimi vurğulayır, məsələn, əmək bazarında əvvəlki iş təcrübəsi az olan bütün qaçqın qadınların iqtisadi fəaliyyətdə iştirakına maneələr mövcuddur.⁵¹⁰ İmmiqrasiya ölkələrinin əksəriyyəti özünü anti-multikulturalist hesab etsə də, integrasiyanın qrupla əlaqəli aspektlərini qəbul edir. Həmin ölkələr konkret hədəf qruplarının marağına uyğun fərdi proqramlar hazırlamaqla onlara müraciət edirlər, məsələn, immiqrant və (və ya) qaçqın qadınlar üçün dil kurslarına bir xüsusiyyət kimi uşaqlara qayğının daxil edilməsi və yaxud öz integrasiya siyasətinə korporativ elementlər əlavə edirlər, məsələn, miqrant diasporlarının birlikləri və ya dini qurumları ilə institusional əməkdaşlığın həyata keçirilməsi.

10.1.4 Integrasiyanın zaman aspekti

İntegrasiyadan danışarkən, bu cür debatlar xas olan müəyyən ziddiyyət nəzərə alınmalıdır. Elmi və siyasi diskurslarda integrasiya miqrantın bütün bioqrafiyasını nəzərə alan və hətta nəsilləri əhatə edən uzunmüddətli proses kimi qəbul olunur. Nəticə etibarilə, belə diskurslar zamanı əsas diqqət uzunmüddətli fərdi

508 Joanna Apap, Leonard F.M. Besselink, Gerard-René de Groot, Kees Groenendijk, Jan Niessen, Elspeth Guild, Sergio Carrera, Sandra Pratt “Al-də immiqrasiya, integrasiya və vətəndaşlıq arasında əlaqə”, CEPS Policy Brief 2006-cı il, 31.

509 Modood “Multikulturalizm”, səh. 4; Tariq Modood “Multikulturalizm və integrasiya: çaşqınlıqla mübarizə”, European University Institute, 2001-ci il. <https://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/mars/source/resources/references/others/38%20-%20Multiculturalisme%20and%20Integration%20-%20Modood%202011.pdf>, 2022-ci il avqustun 16-da baxılıb, 4.

510 Modood “Multikulturalizm”, 5.

və ictimai proseslərə yönəldilir və ya dövlət müdaxilələri və proqramlarının orta və uzunmüddətli təsirləri vurğulanır. Bunun əksi olaraq, çox vaxt integrasiyaya dair ictimai debatlar mənfi qəbul edilən konkret hadisələr nəticəsində və ya immiqrasiya və integrasiya ilə bağlı struktur problemlərinə işarə edən məsələlərin, informasiyanın və ya statistik məlumatların dərc edilməsi ilə başlanır. Hər iki nəzər nöqtəsi, həm qısamüddətli “ani perspektiv”, həm də uzunmüddətli “proses perspektivi” integrasiyanın təhlilində vacib rol oynayır, integrasiya siyasətinin hazırlanması və tətbiqi proseslərinin mənimsənilməsində isə daha böyük paya sahibidir. Aydındır ki, bu, integrasiyanın təşviqinə şərait yaratmalıdır və əhaliyə bütün məsələlərin ciddi qəbul edilməsi, problemlərin həll olunması və sosial birliyin məqsədyönlü və səriştəli müdaxilə ilə qorunması barədə aydın siqnal göndərməlidir.

10.1.5 Integrasiya ani proses kimi

Miqrantlar sosial-iqtisadi mənşəyinə, təhsil nailiyyətlərinə və ya mədəni mənsubiyyətinə görə olduqca müxtəlif tərkibli qrupdur və bu, istənilən ümumiləşdirməni çətinləşdirir və ya hətta qeyri-mümkün edir. Bunu nəzərə alaraq iddia etmək olar ki, bütün mövcud tədqiqatlar iqtisadi və demoqrafik baxımdan immiqrasiyanın qəbul edən cəmiyyətlər üçün həqiqətən də faydalı olduğunu göstərir. Görünür, immiqrasiya adambaşına düşən ÜDM-i orta hesabla artırır, ixtisas və əmək haqqı spektrinin hər iki tərəfində yer alan əsas vakansiyaları doldurur, əmək bazarında yerdəyişmələrlə nəticələnir və ümumiyyətlə, immiqrantların daha əlverişli yaş strukturuna görə dövlətin maliyyə və sosial təminat sistemlərinin yükünü azaldır. Eyni zamanda, adətən integrasiya ictimai və siyasi debatlar nəticəsində ehtimal olunandan da yaxşı işləyir. İmmiqrantların əksəriyyəti qəbul edir ki, integrasiya onların və ya həyat yoldaşlarının uğuru üçün ilkin şərtidir. Onlar qəbul edən dövlətin o cümlədən mədəni və davranış modellərinə tədricən yaxınlaşmaqla, integrasiya etmək istəyirlər və bunu bacarırlar. Bu, dil maneəsi aradan qaldırıldıqdan sonra birinci və ikinci nəsil immiqrantlar arasında hərəkətliliyin nəzərəcarpacaq dərəcədə artmasında da öz ifadəsini tapır. Xüsusilə anaları ilə müqayisə ikinci nəsil miqrant qadınlar əmək bazarında özünü daha yaxşı hiss edirlər, çünki onlar qəbul edən ölkənin dövlət dilində danışirlər və onun təhsil sistemindən keçirlər.

Amma təbii ki, miqrant integrasiyası ilə bağlı problemlər də mövcuddur. Çox vaxt müəyyən qruplar üçün artan hərəkətlilik olduğu yerdə, digər qruplar üçün azalan hərəkətlilik müşahidə olunur.⁵¹¹ Ümumiyyətlə, birinci nəsil immiqrantlar öz ixtisas səviyyəsindən aşağı işlərdə çalışmaq və çox vaxt orta səviyyədə az əmək haqqı almaq riski ilə üzləşirlər. Bu, əsasən dörd amillə əlaqələndirilir: dil maneələri, qəbul edən ölkədəki standartlardan fərqlənən təhsil və ya peşə hazırlığı sənədləri, bacarıq və ixtisasların rəsmi tanınmasında çətinliklər və formal işə qəbul kanalları və ya qeyri-formal sosial şəbəkələr vasitəsilə məşğulluq imkanlarına çıxış problemləri ilə. Bu maneələrin çoxu zamanla aradan qaldırıla bilər, lakin bu onların hamısına və hər bir immiqrant qrupuna aid deyil.⁵¹² Nisbətən aşağı təhsilli birinci nəslə immiqrantlar işə qəbul olunduqda, uzunmüddətli problem yaranır. Çox vaxt təhsil səviyyələri bir nəsilə digərinə ötürülür. İkinci və üçüncü nəsil miqrantların aşağı ixtisaslı olması bunun nəticəsi ola bilər və onlar da sosial cəhətdən artan hərəkətlilik üçün səlahiyyətlər əldə edə bilmirlər, lakin sələflərindən fərqli olaraq qida zəncirinin aşağı hissəsindəki iş şəraitini qəbul etmirlər.

10.1.6 Integrasiya uzunmüddətli proses kimi

Integrasiya siyasətinin hazırlanması baxımından alman sosioloqu Hartmut Esser ən təsirli konsepsiyalardan birinin müəllifidir.⁵¹³ O, immiqrantların integrasiyasını qəbul edən ölkənin sosial sisteminə daxil olma kimi müəyyən edir. Əsas proses integrasiyanın dörd fərqli aspekti ilə əlaqəli dörd müxtəlif mərhələdən ibarətdir. Birinci mərhələ olan *akkulturasiya* integrasiyanın mədəni aspektinə aiddir və dil, bilik və bacarıqların mənimsənilməsini nəzərdə tutur. İkinci mərhələ sayılan *mövqələşdirmə* struktur aspektinə aiddir və hüquqların əldə edilməsindən, əmək və mənzil bazarında və təhsil sistemində iştirakdan ibarətdir. Üçüncü mərhələ qismində *qarşılıqlı əlaqə* sosial aspekti vurğulayır və etnik sərhədlərdən, dostluqdan, nikahdan və ailədən kənar təmaslara və əlaqələrə aid edilir. Son mərhələ - *eyniləşdirmə* emosional aspektlə əlaqəlidir və qəbul edən cəmiyyətə

511 Demetrios G. Papademetriou, Madeleine Sumption, Will Somerville "İmmiqrantların və onların uşaqlarının sosial hərəkətliliyi", MPI, 2009-cu ilin iyun ayı, 2022-ci il avqustun 16-da baxılıb, 5.

512 Papademetriou "Sosial hərəkətlilik", 2.

513 Hartmut Esser "Integration und ethnische Schichtung (2006): [Zusammenfassung einer Studie für das Mannheimer Zentrum für Europäische Sozialforschung, 2001] / Hartmut Esser. - Bonn : Friedrich-Ebert-Stiftung, Online-Akademie, 2006, <http://library.fes.de/pdf-files/akademie/online/50366.pdf>, 2022-ci il avqustun 16-da baxılıb, səh. 8.

müsbət oriyentasiya, identiklik və həmrəylik hissi və bu cəmiyyətin ümumi dəyərləri və sosial normalarının artan xəttlə qəbulu ilə xarakterizə olunur.

Bu baxımdan iki məsələ əsas rol oynayır: vaxt və fərdi uğur. Integrasiya vaxt tələb edir və əsasən insanın şəxsi istəklərinin həyata keçirilməsində əldə etdiyi uğurdan asılıdır. Eyni zamanda, burada, qəbul edən cəmiyyət, onun sistemi və dəyərləri ilə eyniləşdirmənin başlanğıcda olması barədə geniş yayılmış fikir bir perspektiv səviyyəsində mövcuddur. Əslində isə bunun əksi görünür və müsbət eyniləşdirmə uğurlu integrasiya prosesinin başlanğıcı deyil, son nöqtəsidir. Belə ki, bunun integrasiya siyasəti üçün də nəticələri var. Əvvəla, integrasiya prosesləri böyük dözümlə tələb edir, illəri, bəzən hətta bir neçə nəsli əhatə edir. Odur ki, integrasiya siyasətinin uzunmüddətli perspektivi olmalıdır. İkincisi, məmnunedici iştirak və şəxsi və ya ailə istəklərinin yerinə yetirilməsi qəbul edən cəmiyyətin dəyər və normaları ilə müsbət eyniləşdirmə üçün ilkin şərtlərdir. Bu nöqtəyindən, integrasiya siyasəti immiqrantların istəklərinin həyata keçirilməsi üçün ilkin şərt kimi iqtisadi həyatda iştiraka xüsusi önəm verməlidir.⁵¹⁴ Nəhayət, uğurlu integrasiya söyləri nəticəsində müvafiq hüquqlara çıxış imkanlarının artması qismində mükafat mərhələləri integrasiya siyasətində müəyyən olunmalıdır. Yalnız bundan sonra immiqrantlar qəbul edən cəmiyyətin dəyərləri ilə müsbət şəkildə eyniləşəcək və onun funksionallığını təmin edən yazılı və yazılmamış qaydaları özləri üçün təsdiqləyəcəklər.

10.1.7 Integrasiya və vətəndaşlıq

Vətəndaşlıq “şəxs ilə onun tabe olmaq öhdəliyi olduğu və öz növbəsində müdafiəsindən istifadə etmək hüququna malik olduğu dövlət arasındakı münasibətlər” kimi müəyyən edilir. 1948-ci ildə qəbul olunmuş Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin 15-ci maddəsi hər kəsin vətəndaşlıq hüququna malik olduğunu nəzərdə tutur.⁵¹⁵ Adətən, vətəndaşlıq doğulanda verilir və dünya

514 M. Hofmann “Integrasiya yetkinlik yaşına çatır”, PerConcordiam, Journal of European Security and Defense Issues, 2018-ci il, cild 8, məsələ 4, 38-46, 39.

515 Beynəlxalq hüquqda vətəndaşlıq milli mənsəbiyyətlə də əlaqələndirilir, Bauböck, Rainer “Vətəndaşlıq və miqrasiya - anlayışlar və ziddiyyətlər”, Rainer Bauböckün redaktorluğu ilə “Miqrasiya və vətəndaşlıq: hüquqi status, hüquqlar və ölkənin siyasi həyatında iştirak”, Amsterdam University Press, 2006-cı il, səh. 15–32. JSTOR. <http://www.jstor.org/stable/j.ctt46mvkf.6>. 2022-ci il avqustun 25-də baxılıb, 17.

əhalisinin əksəriyyətində həyatı boyu dəyişdirilmir. Vətəndaşlıq, vətəndaşlar və yalnız onların vətənləri arasındakı münasibətlərə xas olan və əcnəbilərə şamil edilməyən xüsusi hüquq, vəzifə və öhdəliklər toplusunu müəyyən edir. Yalnız vətəndaşlar öz vətənlərində tam siyasi hüquqlara malikdirlər, səs verə və dövlət vəzifəsini tuta bilirlər. Ölkələrin çoxunda vətəndaşlıq dövlət idarəçiliyi sahəsində işə qəbul və müddətli hərbi xidmətə çağırış üçün rəsmi tələbdir. Sosial hüquqlar sahəsində vətəndaşlar sosial müavinətlərə, tibbi xidmətlərə, təhsil sisteminə və ya dövlət mənzil fonduna imtiyazlı çıxış əldə edə bilirlər.

Eyni zamanda, vətəndaşlıq bir siyasi quruluşun (dövlətin) üzvlərini (vətəndaşlarını) və üzvləri olmayan şəxsləri (yadelliləri/əcnəbiləri) fərqləndirən və üzv olmayanların dövlət ərazisinə gəlməsini və burada yaşamasını idarə edən əsas alətdir. Bununla belə, bir dövlət əcnəbiyə öz ərazisinə daxil olma və burada məskunlaşma icazəsi verdikdən sonra vətəndaşlığın “filtrasiya funksiyası”⁵¹⁶ bitmir. Hüquq, vəzifə və öhdəliklər baxımından üzv olan və olmayanların vətəndaşlıq əsasında fərqləndirilməsi bundan sonra da davam edir. Integrasiyanın əsas ideyası və integrasiya siyasətinin başlıca məqsədi ölkə ərazisində müəyyən edilmiş qanuni yaşama müddəti ərzində və integrasiya yolunda müəyyən formal addımlar atıldıqdan sonra bu fərqləri yox etməkdir. Belə ki, yuxarıda qeyd olunmuş Esserin dörd integrasiya mərhələsinə uyğun olaraq, dövlətlərin çoxu naturalizasiyanı, yəni immiqrantların vətəndaşlıq almasını integrasiya prosesinin son mərhələsi kimi müəyyən ediblər. Bu məqsədlə onlar immiqrantın integrasiya vəziyyətini, məsələn, ölkə ərazisində qanuni yaşama müddətini, dil biliyini, sosial-iqtisadi statusunu və s. rəsmi qiymətləndirən və (və ya) immiqrantın qəbul edən cəmiyyətin dili, tarixi və təsisatları haqqında əsas biliklərini qiymətləndirmək üçün xüsusi vətəndaşlıq testindən keçməyi tələb edən naturalizasiya prosesini tətbiq ediblər.⁵¹⁷

10.1.8 **Integrasiya və sosial birlik**

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, immiqrasiya yalnız yeni gələnlərə deyil, həmçinin qəbul edən cəmiyyətə və onun daimi üzvlərinə, vətəndaşlara və uzunmüddətli immiqrantlara təsir edir. İmmiqrasiya və integrasiya cəmiyyətin strukturunu

⁵¹⁶ Bauböck “Vətəndaşlıq və miqrasiya”, 18.

⁵¹⁷ Dirk Jacobs və Andrea Rea “Milli modellərin sonu? Avropada integrasiya kursları və vətəndaşlıq trayektoriyaları”, *International Journal on Multicultural Societies*, 2007-ci il, 9 (2), 264-283, 265.

və onu birləşdirən qüvvələri təşkil edən müxtəlif iqtisadi, sosial-mədəni və siyasi aspektlərə toxunur. Cəmiyyətin strukturu sosial birlik adı ilə də tanınır və sonuncunun hamı tərəfindən qəbul edilmiş tərifi yoxdur, lakin bütün təriflərin ümumi cəhəti ondan ibarətdir ki, onlar üzvlərinin bir-biri ilə yanaşı, təsisatları ilə də bağlılığı hiss edən, həmrəylik nümayiş etdirən, və “ümumi rifaha doğru” istiqamtlənən cəmiyyət daxilində “inklüziv”, “mənsubiyyət” və “identiklik” hisslərinin mövcudluğunu nəzərdə tuturlar. Cəmiyyət daxilində onun üzvləri arasında bu cür rəftar sülh və məmnunluq doğuran münasibətləri təmin etməklə yanaşı, dövlətin və cəmiyyətin funksionallığı üçün qaçılmaz ilkin şərt hesab olunur. Bu fəslin kontekstində isə sosial birlik milli dövlət vətəndaşlarının və burada məskunlaşmış əcnəbilərin bir-birinə etibar etməsini təmin edən cəmiyyəti, eləcə də ümumi rifaha nail olmaq üçün öz aralarında əməkdaşlıq etməyə imkan verən identikliyi təşkil etməsinə inamı kimi başa düşülür.⁵¹⁸ Lakin bu mövzuda aparılan tədqiqatlar əsasında belə bir geniş yayılmış rəy ehtimal olunur ki, sosial birlik azalır, cəmiyyətlər daha da parçalanır və ənənəvi sosial bağlar zəifləyir. Qloballaşma, iqtisadi və texnoloji dəyişikliklər, müasir kommunikasiya vasitələri, yeni həyat tərzı və immiqrasiya bu tendensiyanın əsas hərəkətverici qüvvəsi sayılır.⁵¹⁹

Yuxarıdakı konseptuallaşdırmalar immiqrasiya, miqrantların integrasiyası və sosial birlik arasındakı əlaqə barədə suala gətirib çıxarır. Larsen “*sosial integrasiyanı sosial birliyə aparan proses*” kimi müəyyən edir.⁵²⁰ Beləliklə, integrasiya konkret qruplara deyil, cəmiyyətin bütün üzvlərinə aidiyyəti olan prosesdir. Bu tərifə istinad edərək üç əsas nəticəyə gəlmək olar: i) möhkəm birliyi olan cəmiyyət əhalisinin bütün yarımqrupları və qruplarını, o cümlədən immiqrantları integrasiya etməyi bacaran cəmiyyətdir;⁵²¹ ii) integrasiya bütün cəmiyyət üzvlərinin fəal iştirakını tələb edən və daim davam edən prosesdir; və nəhayət iii) dövlətlərin integrasiya-birlik əlaqəsində böyük marağı var, çünki uzunmüddətli perspektivdə birliyin olmaması təkcə cəmiyyəti birlikdə saxlayan qüvvələri deyil, dövlətlərin idarəetmə qabiliyyətini də pozacaq.

518 C. A. Larsen “Sosial birlik: tərif, ölçü və inkişaf”, Institut for Statskundskab, Aalborg Universitet, 2014-cü il, 2.

519 G. Dragolov “Sosial birlik radarı. Ümumi zəminin ölçülməsi. Sosial birliyin beynəlxalq müqayisəsi”, Bertelsmann Foundation (red.), 2013-cü il, 8.

520 Larsen “Sosial birlik”, 2.

521 M. Hofmann “Miqrasiya”, P. Webinger və A. Schahbasinin redaktorluğu ilə “Stabil dövlətlər. Sosial birlik və səmərəli idarəçiliyin yenidən düşünülməsi” kitabında, 2014-cü il, 12-23, 16.

10.2 İntegrasiya siyasəti

10.2.1 İntegrasiya siyasətinin tərfi

İmmiqrantların integrasiyası üç əsas istiqamət üzrə cərəyan edir: immiqrantlar tərəfindən fərdi integrasiya səyləri, immiqrantlar və qəbul edən cəmiyyətin sosial sistemləri arasındakı münasibətlər və immiqrantlar, immiqrant olmayanlar və dövlət təsisatları və strukturları arasında əlaqələr. Üçüncü istiqamətə gəlincə, immiqrasiya ölkələrinin çoxu spesifik strategiyalar, institusional və hüquqi çərçivələr, məqsədyönlü siyasət və proqramlar hazırlayıb. Bu dərslik kontekstində integrasiya siyasəti *qərarları istiqamətləndirmək və arzu olunan nəticələrə nail olmaq üçün düşünülmüş dövlət fəaliyyət planı, eləcə də müxtəlif immiqrant integrasiyası proseslərinə dövlət və sub-dövlət müdaxilələri məcmusu* kimi başa düşülür.

İntegrasiya siyasətləri konkret tarixi, siyasi, iqtisadi və mədəni mühitlərə daxil edilir və ölkədəki spesifik immiqrasiya vəziyyətini, o cümlədən miqrant əhali sayını və tərkibini özündə əks etdirirlər. Onlar müəyyən dərəcədə fərqlənir, lakin yenə də ümumi problemlərlə üzləşir və immiqrant integrasiyasına gəldikdə, müqayisə oluna bilən cavablar hazırlayırlar. Ümumilikdə, bütün yanaşmaların bir başlıca məqsədi var. Qəbul edən cəmiyyətlərin iqtisadi, mədəni və sosial həyatında iştirakı üçün miqrantların lazımi vasitələrə yiyələnməsini, hüquq və imkanlara bərabər çıxışdan faydalanmasını və yerli əhali ilə eyni vəzifələr daşımalarını təmin etmə integrasiya siyasətləri konsepsiyasının mərkəzində yer alır.⁵²²

İntegrasiya siyasətləri üç istiqamət üzrə formalaşdırılır. Strukturlu integrasiya immiqrantların qəbul edən ölkənin iqtisadi həyatında iştirakını, təhsil və səhiyyə sistemlərinə çıxışını nəzərdə tutur. Sosial və mədəni integrasiya immiqrantların sosial həyatda iştirak və ümumi ortaq dəyərlərə yönəlməsi deməkdir. Siyasi integrasiya əcnəbilərin siyasi qərarların qəbulu prosesində iştirakı anlamına gəlir. Yuxarıda göstəriləndi kimi, adətən ölkənin siyasi həyatında hərtərəfli iştirak hüququ yalnız vətəndaşlıq alındıqdan sonra verilir.

Ümumiyyətlə, integrasiya siyasətləri dil, əmək bazarı, təhsil, norma və dəyərlər, eləcə də sosial-mədəni qarşılıqlı fəaliyyət sahələrinə diqqət yetirir. Bir kəsişən məsələ olaraq, onlar yalnız miqrasiya siyasətləri ilə deyil, çoxlu sayda digər siyasət

522 Ölkənin siyasi həyatında hərtərəfli iştirak hüququ bu kontekstdə vacib istisna təşkil edir.

sahələri, habelə dövlət məşğulluq siyasəti və xidmətləri, təhsil sistemi, səhiyyə sistemi və ya mənzil siyasəti kimi müntəzəm siyasət strukturları ilə əlaqəlidir. Bir qayda olaraq, integrasiya sahəsində xüsusi məqsədyönlü tədbirlər dilin tədrisi, məqsədyönlü peşə hazırlığı, qəbul edən cəmiyyətlərin tarixi, mədəniyyəti və ümumi dəyərləri ilə tanışlıq, yaxud da miqrant qadınların və ya gənc immiqrantların ehtiyaclarına cavab verən xüsusi proqramlardan ibarətdir.

10.2.2 Integrasiya siyasətlərində son tendensiyalar

Avropa dövlətləri onların ərazisində məskunlaşan immiqrant qruplarının ölçüsü və xüsusiyyətləri kontekstində, habelə müvafiq ictimai və siyasi müzakirələr fonunda öz milli vəziyyətlərinə uyğun integrasiya siyasətlərinin formalaşdırılması üçün müxtəlif yanaşmalar hazırlayıblar. Integrasiya siyasətlərinin əhatə dairəsi və istiqaməti müəyyən dərəcədə fərqlənsə də, onlar növbəti bölmədə qısaca təsvir ediləcək bir sıra ümumi prinsipləri bölüşür.

10.2.3 Erkən müdaxilə prinsipi

Dövlətlər keçmiş təcrübəyə əsaslanaraq belə qənaətə gəliblər ki, integrasiya tədbirləri fərdi integrasiya prosesinə mümkün qədər tez müdaxilə etsə, daha uğurlu olacaqlar.⁵²³ Integrasiya tədbirləri fərdi integrasiya prosesinin və ya bioqrafiyanın mümkün olan ən erkən mərhələsində başlamalıdır. İmmiqrantlar qəbul edən ölkəyə gəldikdən dərhal sonra onun dili və mədəniyyəti ilə tanış olmalıdırlar. Bir sıra bu kimi tədbirlər bu yanaşmanı təmin etmək məqsədi daşıyır: a) yeni immiqrantlar üçün intensiv dil kursları onlara qəbul edən cəmiyyətin iqtisadi, sosial və mədəni həyatında mümkün qədər tez iştirak etmək imkanı verən dil səviyyəsini təmin etməlidir, b) qəbul edən ölkəyə faktiki daxil olmazdan əvvəl ərizəçilərə müəyyən dil səviyyəsini əldə etməyi və sübut etməyi tələb edən mənşə ölkəsindəki dil kursları və testləri, c) immiqrantlara əvvəlki tələblərdən yüksək dil biliyi təmin edən daha intensiv proqram. Beləliklə, dil biliyi və müvafiq təlim tədbirləri ilə bağlı tələblərin artması tendensiyası müşahidə olunur.

523 Clotilde Clark-Foulquier, Anne-Sophie Wislocki və Stephan Burger “Üçüncü ölkə vətəndaşlarının səmərəli integrasiyasına doğru”, Eurodiaconia, 2017-ci ilin dekabr ayı, 5.

Ənənəvi olaraq, immiqrant qəbul edən ölkələr integrasiya tədbirlərinin əsas məqsədi kimi dil öyrənmə məsələsini vurğulayırlar. Lakin, iqtisadi integrasiya və əmək bazarında iştirak baxımından bu məsələyə diqqətin genişləndirilməsi və artırılması tendensiyası açıq şəkildə müşahidə olunur.

10.2.4 Integrasiya tədbirlərinin əmək bazarına diqqəti

Integrasiya tədbirləri immiqrantların peşə təhsilini və əmək bazarına integrasiyasını getdikcə daha çox hədəfləyir və dil hazırlığını da bu kontekstə daxil edir. Bu tendensiya belə bir fundamental anlayışa əsaslanır: əmək bazarına integrasiya uğurlu, miqrantların işə işi olmadıqda, həyata keçirilən bütün özəl və dövlət integrasiya tədbirləri yalnız məhdud effekt verəcək.⁵²⁴ Müvafiq tədbirlər orta və aşağı ixtisaslı peşələrə diqqət yetirir. Bir qayda olaraq, yüksək ixtisaslı immiqrant qrupları integrasiya siyasətlərinin diqqət mərkəzində olmur, çünki onların integrasiya problemlərindən təsirlənmədiyi hesab olunur.

Bu kimi bir sıra tədbirlər bu yanaşmanın təmin edilməsinə yönəldilib: a) miqrantların mövcud peşəkar bacarıqlarının hərtərəfli qiymətləndirilməsi; b) iş axtarışı zamanı səlahiyyətli orqanlar tərəfindən məqsədyönlü dəstək; c) bacarıqlarla bağlı mövcud boşluqları aradan qaldırmaq üçün keçid tədbirləri, təlimdə iştirak və təcrübə keçmə; və ya d) bilavasitə iş yerində həyata keçirilən integrasiya tədbirləri. Miqrantların çoxu özünü təmin etmək məqsədilə işləməli olduğundan və işdən kənar geniş təlimlərdə iştirak üçün vaxta və imkanlara malik olmadığından bu cür tədbirlər xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

10.2.5 Integrasiya tədbirlərinin şaxələndirilməsini artırma

Mənşə ölkələri, bacarıq və təhsilləri, mədəni mənşəyi, dil yaxınlığı, məsafə, adət-ənənələri və rol anlayışları baxımından immiqrantlar fərqli əhali qrupunu təşkil edirlər. Belə bir əsas fakt daha prinsipial integrasiya siyasəti ilə, konkret olaraq, integrasiya tədbirlərinin şaxələndirilməsi ilə nəticələnib. Integrasiya siyasəti aydın şəkildə müəyyən edilmiş hədəf qruplarına və onların müvafiq integrasiya

524 Avropa Miqrasiya Şəbəkəsi "Aİ üzv dövlətlərində üçüncü ölkə vətəndaşlarının əmək bazarına integrasiyası - ümumi hesabat", Brüssel, 2019-cu il, 9.

ehtiyaclarına uyğun xüsusi müdaxilələr hazırlamağa və həyata keçirməyə çalışır. Xüsusi hədəf qruplarına yönəldilən və hazırda Avropa dövlətlərinin çoxu tərəfindən tətbiq edilən müvafiq yanaşmalar, məsələn gənc immiqrantlar/ uşaqlar və immiqrant qadınlar üçün və ya təhsil səviyyəsinə və peşə ixtisasına uyğun xüsusi tədbirlərlərdən ibarətdir.

10.2.6 Integrasiya tədbirlərinin fərdiləşdirilməsi

Integrasiya tədbirlərinin şaxələndirilməsi integrasiya siyasətinin başqa bir prinsipi ilə, yəni hər bir konkret hal üçün fərdi həll yollarının hazırlanması ilə paralel şəkildə gedir. Bütün immiqrantların dil öyrənməsi, əmək bazarına integrasiyası və ya bacarıq və ixtisaslarının tanınması kimi bir sıra ümumi integrasiya problemləri mövcuddur. Eyni zamanda, integrasiya həmişə daha uzun müddət ərzində baş verən fərdi proses hesab olunur və miqrantlar qəbul edən ölkəyə gəlməzdən əvvəl və gəldikdən sonra şəxsi bioqrafiyalarından irəli gələn nisbətən kiçik və ya böyük maneələrlə üzləşirlər. Fərdiləşdirmənin əsas ideyası ümumi integrasiya proqramları çərçivəsində immiqrantlara fərdi dəstək verməkdir. Bir sıra tədbirlər bunu təmin etməyə yönəldilib: a) “hər bir hal üzrə məsləhət” vermə və fərdi integrasiya planını hazırlama; b) “integrasiya bələdçiləri”ni, yəni integrasiya prosesinin müəyyən mərhələlərində miqrantları müşayiət edən immiqrasiya və ya integrasiya orqanlarının xüsusi təlim keçmiş nümayəndələrini təyin etmə; və ya c) yeni gəlmiş həmvətəndaşlarına kömək edən immiqrant icmalarının xüsusi heyətinin və ya yaxşı integrasiya olunmuş nümayəndələrinin iştirakı ilə xüsusi mentorluq proqramlarını həyata keçirmə.⁵²⁵

Fərdi integrasiya planları yalnız fərdi integrasiya problemlərini daha məqsədyönlü şəkildə həll etməməli, həmçinin, immiqrantların uğurlu integrasiyasına gəldikdə, onların şəxsi məsuliyyət hissini gücləndirməlidir. Qəbul edən cəmiyyətə uğurla integrasiya etmək üçün “şəxsi səylərin immiqrantların vəzifəsi olması” barədə anlayış integrasiya siyasəti tədbirlərinin başqa bir prinsipində, konkret olaraq stimül və sanksiyaların tətbiqində öz ifadəsini tapıb.

525 Friedrich Heckmann “İmmiqrantların sosial rifah dövlətinə integrasiyası: Almaniya misalı”, Bamberg, 2012-ci il, 11.

10.2.7 Stimul və sanksiyalar

Dövlətlər uğurlu integrasiya halında immiqrantları mükafatlandıran tədbirlər həyata keçirməyə çalışırlar, uğursuz halda isə sanksiyaları, məsələn, sosial müavinətləri azaltmağı və ya yaşama icazələrinin verilməsində daha uzun gözləmə müddətlərini tətbiq etməyi unutmurlar. Bütövlükdə, bu yanaşma yeni deyil, belə ki, yeni minilliyin ilk onilliyində Avropa dövlətlərinin tətbiq etdiyi integrasiya sazişləri və ya müqavilələri əsasən müvafiq tələblərə riayət olunmadıqda, yaşama icazəsini geri götürmək variantını nəzərdə tuturdu.⁵²⁶ Bununla belə, bu alət belə halların olduqca az bir hissəsində istifadə edilib. Kifayət qədər yeni yanaşma, immiqrantların uğurlu integrasiya səylərini mükafatlandıran integrasiya tədbirlərinə stimullar əlavə etməkdir. Həmin stimullar bunlardan ibarətdir: a) integrasiya səylərində, məsələn, dil kurslarını erkən bitirməklə xüsusi uğur qazandıqlarını səlahiyyətli orqanlara sübut edə bilən immiqrantlar üçün yaşama icazələri və ya vətəndaşlıq əldə etməkdə sürətləndirilmiş prosedurlar və ya imtiyazlı rəftardan və b) müəyyən müddətlər ərzində integrasiya kurslarını uğurla başa vurmuş immiqrantlar üçün maddi stimullar və bonus ödənişlərindən.

10.2.8 Integrasiyanın ölçülməsi

Son illərdə Avropa dövlətlərinin çoxu integrasiya indikatorları tətbiq edib. Bu indikatorlar statistik metodlardan istifadə etməklə immiqrantların integrasiyasının vəziyyətini ölçməlidir. Bununla belə, seçilmiş metodologiyalar ölkədən ölkəyə fərqlənir. Bəzi dövlətlər az sayda əsas indikatora, məsələn, məşğulluq səviyyəsi, gəlir və ya təhsil səviyyəsi göstəricilərindən istifadə edir, digərləri isə 100-dən çox indikator tətbiq edir. İstifadə olunan metodologiyadan asılı olmayaraq qeyd etmək lazımdır ki, ölkədə integrasiya vəziyyətini dəqiq ölçmək çox çətinidir. Buna baxmayaraq, müəyyən problemlə sahələrin və ya qəbul edən ölkələrin iqtisadi, sosial və mədəni həyatında uğurla iştirak etməkdə çətinlik çəkən immiqrant qruplarının müəyyənləşdirilməsinə gəldikdə, integrasiya indikatorları çox faydalı olub. Ümumiyyətlə, indikatorlar sosial hadisələrin kəmiyyətini müəyyənləşdirərək sadələşdirir və mürəkkəb reallıqları dəqiq ölçmədən daha yaxşı başa düşməyə

526 MSİBM "İntegrasiya sazişləri və könüllü tədbirlər. Məcburi və ya könüllü xarakter - Avstriya, Fransa, Almaniya, Niderland və İsveçrədə icbari integrasiya kursları, proqramları və sazişləri və könüllü integrasiya proqramları və tədbirlərinin müqayisəsi", Vyana, 2005-ci il.

kömək edir.⁵²⁷ Məsələn, immiqrantların təhsil səviyyəsi onların uğurla integrasiya edilibb-edilmədiklərini tam izah etmək üçün kifayət etməyəcək. Lakin çox vaxt təhsil əmək bazarında iştirakla bağlı olduğundan, onun digər amillərlə birlikdə müsbət və ya mənfi təsir göstərəcəyini güman etmək olar. Nəticə etibarilə, integrasiya indikatorları və ya monitorları bütövlükdə ümumi vəziyyətin dolğun mənzərəsini təsvir edən müxtəlif məlumat toplularından istifadə edir.

Sosial şəraitin və proseslərin kəmiyyət indikatorları vasitəsilə monitorinqi, məsələn, yoxsulluğun, ümumi həyat şəraitinin və ya əmək bazarının tədqiqi sahələrində tez-tez istifadə olunan metoddur. Digər tərəfdən, miqrant integrasiyası proseslərinin monitorinqi son illərdə böyük əhəmiyyət kəsb edən nisbətən yeni haldır və hazırda integrasiya sahəsində siyasətin işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsində mərkəzi rol oynayır. Son on beş il ərzində milli və yerli səviyyədə səlahiyyətli orqanlarının çoxu integrasiya indikatorlarını hazırlayıb və integrasiya monitorlarını müəyyən edib. Adətən, yerli və regional səviyyələr integrasiya indikatorları və ya monitorlarını ilk olaraq təqdim edirdilər. Yerli səviyyədə sonra mərkəzi hakimiyyət orqanları da bütün ölkə səviyyəsində vəziyyəti nəzərdən keçirməyə başladılar. Beləliklə, integrasiya vəziyyətinin ölçülməsinə verilən önəm Aİ səviyyəsində də vahid integrasiya indikatorlarının işlənilib hazırlanması faktında özünü göstərdi.⁵²⁸

Dövlətlər və bələdiyyələr öz müvafiq integrasiya monitorlarını hazırlayarkən müxtəlif yanaşmalardan istifadə ediblər. Bununla belə, ortaq cəhət ondan ibarətdir ki, onların məqsədi miqrantların integrasiyasının vəziyyətini ölçülə bilən etmək, dövlət müdaxiləsinin tələb olunduğu sahələri müəyyən etmək və integrasiya siyasətlərinin müsbət təsir edib-etmədiyini görməkdir. Konkret metodologiyadan asılı olmayaraq, ölkədə integrasiya vəziyyətinin ölçülməsi həmişə çətin olacaq və müvafiq nəticələr müəyyən dərəcədə qərəzli olacaq.

Bu cür monitorinq sisteminə hansı fərdi aspektlərin və məlumat mənbələrinin daxil edilə biləcəyini nümayiş etdirmək üçün aşağıda Aİ-nin integrasiya indikatorları misalından istifadə olunur. 2010-cu ilin aprelində bu indikatorlar Saraqosa Bəyannaməsi çərçivəsində qəbul edilib və bu kimi dörd əsas sahəyə

527 M. Hofmann "İntegrasiya yetkinlik yaşına çatır", PerConcordiam, Journal of European Security and Defense Issues, 2018-ci il, cild 8, məsələ 4, 38-46, 39.

528 İntegrasiya üzrə Avropa Nazirlər Konfransı Bəyannaməsinin layihəsi, Saraqosa, 15-16 aprel 2010-cu il.

diqqət yetirir: məşğulluğa, təhsilə, sosial inklüziyaya və aktiv vətəndaşlığa. Hər bir əsas sahə mövcud məlumat mənbələrindən istifadə etməklə ölçülə bilən bir sıra konkret kəmiyyət indikatorlarını ehtiva edir.

Saraqosa indikatorları ³³	
Əsas sahə	Əsas indikatorlar
Məşğulluq	◆ Məşğulluq səviyyəsi (işləyənlərin fəal əhaliyə/işçi qüvvəsinə faiz nisbətində sayı). ◆ İşsizlik səviyyəsi (işsizlərin fəal əhaliyə/işçi qüvvəsinə faiz nisbətində sayı). ◆ Fəallıq səviyyəsi (fəal əhalinin - işləyənlərin və işsizlərin ümumi əhali sayına faiz nisbəti).
Təhsil	◆ Ən yüksək təhsil səviyyəsi (ali, orta və ibtidai və ya ibtidai təhsildən aşağı təhsili olan əhalinin nisbəti). ◆ Oxu, riyaziyyat və təbiət elmlərində zəif nəticə göstərən 15 yaşlıların nisbəti. ◆ Ali təhsili olan 30-34 yaşlıların nisbəti. ◆ Təlim-tədrisdən erkən ayrılanların nisbəti.
Sosial inklüziya	◆ Orta xalis gəlir - ümumi əhalinin orta xalis gəlirinə nisbətə immiqrant əhalinin orta xalis gəliri. ◆ Yoxsulluq səviyyəsi riski - milli orta gəlirin 60%-dən az gəliri olan immiqrant əhalinin nisbəti. ◆ Öz sağlamlıq vəziyyətini yaxşı və ya pis olduğunu hesb edən immiqrant əhalinin nisbəti. ◆ İmmiqrantlar və ümumi əhali arasında əmlak sahibi olanların olmayanlara nisbəti.
Aktiv vətəndaşlıq	◆ Vətəndaşlıq almış immiqrantların nisbəti. ◆ Daimi və ya uzunmüddətli yaşama icazəsi olan immiqrantların nisbəti. ◆ Seçilmiş vəzifəli şəxslər arasında immiqrantların nisbəti.

Saraqosa indikatorlarına əsasən, Aİ dövlətləri arasında aparılmış ilk araşdırma integrasiya monitorinqinin faydalılığını təsdiqlədi və bir sıra maraqlı nəticələri

529 Saraqosa Bəyannaməsi, 15.

ortaya çıxardı.⁵³⁰ Aİ-də müxtəlif immiqrant qrupları arasında yüksək dərəcədə fərqli tərkiblilik fonunda tədqiqat göstərdi ki, milliyyət, cins, yaşama müddəti və sosial-iqtisadi vəziyyət integrasiya nəticələrinə müxtəlif ayrı-seçkilik formaları qədər təsir edir. Həmçinin, tədqiqat de-kvalifikasiya, yəni digər səbəblərlə yanaşı xarici bacarıqların tanınması sistemlərinin inkişaf etməməsinə görə immiqrantların öz formal bacarıq və ixtisaslarından aşağı səviyyədə işləməsinə doğru ümumi tendensiyanı təsdiqlədi. De-kvalifikasiya immiqrantlar arasında əhəmiyyətli dərəcədə yüksək yoxsulluq riski ilə əlaqəlidir. Eyni zamanda, müvafiq rəqəmlər məqsədyönlü integrasiya tədbirlərinin müsbət təsirinə və təhsil və ya məşğulluq kimi digər siyasət sahələrində immiqrantların ehtiyacları ilə bağlı ümumi açıqlığın əhəmiyyətinə işarə etdi. Ümumilikdə götürəndə, belə bir qənaətə gəlmək olar ki, indikatorlar öz məqsədlərinə xidmət edir. Onlar qəbul edən ölkənin əsas iqtisadi, sosial-mədəni və siyasi mühitləri kontekstində ümumi integrasiya vəziyyətinə aydınlıq gətirir, eləcə də çatışmazlıqların mövcud olduğu və məqsədyönlü siyasət müdaxiləsinin lazım olduğu sahələri aşkar edirlər.

10.3 Azərbaycanca miqrant və qaçqınların integrasiyası

Azərbaycanda miqrasiya ilə bağlı ölkə profili və kontekst bizə artıq tanışdır. Ölkə, xüsusən də qonşu ölkələrdən nisbətən artan sayda miqrant qəbul etdiyindən miqrant integrasiyası hökumətin prioritetlərindən birinə çevrilib. Bu hissə immiqrantların Azərbaycana uğurlu integrasiyasının dəstəklənməsi məqsədilə həyata keçirilmiş müxtəlif institusional tədbirləri əks etdirir.

10.3.1 Integrasiya proqramları və təşəbbüslərinin ümumi icmalı

Azərbaycan hökuməti ölkədəki əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslərlə bağlı integrasiya səylərinin gücləndirilməsinə yönəlmiş təşəbbüslərə fəal şəkildə rəhbərlik edir. Nəticə etibarilə, Azərbaycan hökuməti qaçqın və miqrantların cəmiyyətdə hərtərəfli və fəal iştirakına, həmçinin müstəqil həyat yaşamasına kömək edən müxtəlif təşəbbüslər hazırlayıb.

530 Thomas Huddleston, Jan Niessen, Jasper Dag Tjaden “İmmiqrantların integrasiyası üzrə Aİ indikatorlarından istifadə: Baş Daxili İşlər İdarəsinin yekun hesabatı”, Aİ, 2013-cü il.

2022-ci ildə Azərbaycan Respublikası Dövlət Miqrasiya Xidməti (DMX) yanında Miqrant Şurası yaradılıb. Miqrant Şurasının əsas məqsədi Azərbaycanda yaşayan immiqrant və qaçqınların integrasiyasının asanlaşdırılmasını nəzərdə tutan proqramlar hazırlamaqdır. Şura miqrantlarla əməkdaşlığın artırılmasına diqqət yetirir və miqrasiya ilə bağlı problemlərin bütün aspektlərinin həllinə hərtərəfli ictimai yanaşmanın təmin edilməsində vacib rol oynayır.⁵³¹

DMX-nin müraciəti əsasında Miqrasiya Siyasətinin İnkişafı üzrə Beynəlxalq Mərkəz (MSİBM) “AI ilə Yerdəyişmə üzrə Tərəfdaşlığın həyata keçirilməsinə dəstək (MOBILAZE2)” layihəsi çərçivəsində miqrant, o cümlədən qaçqın integrasiyasına dair tədbirləri yerinə yetirir. MSİBM DMX ilə sıx əməkdaşlıq edərək Azərbaycanda miqrantlar, o cümlədən qaçqınlar üçün integrasiya proqramını 2023-cü ilin fevral ayından sınaqdan keçirməyə başlayıb (MSİBM, 2023).⁵³² İntegrasiya proqramının əsas məqsədləri gənc miqrant və qaçqınlara sabitlik və qorunma hissinə aşıllamaq, onları uzunmüddətli inklüziya prosesini davam etdirməyə həvəsləndirmək, miqrant və qaçqınların, o cümlədən mənzil, təlim, səhiyyə, təhsil ehtiyaclarına vahid yanaşmanı təmin etmək, gənc miqrant və qaçqınlar üçün iqtisadi və sosial riskləri azaltmaq, onların şəxsi və təhsil inkişafına şərait yaratmaq, integrasiya prosesinin ikitərəfli xarakteristikasını nəzərə alaraq yerli icmaları integrasiyaya hazırlamaqdır. Eyni zamanda, integrasiya proqramı ölkədə integrasiya prosesini sürətləndirmək üçün faydalı ola biləcək mövcud resurslar və xidmətlərin xəritələşdirilməsini nəzərdə tutur.

İntegrasiya proqramı DMX-nin Bakı şəhər Regional Baş İdarəsində fəaliyyət göstərən iki milli integrasiya məsləhətçisi vasitəsilə benefisiarlara çatdırılır. İntegrasiya proqramının hədəf qrupu Azərbaycandakı əcnəbilər, o cümlədən qaçqınlardır.

İntegrasiya proqramının diqqət yetirdiyi aşağıdakı bir neçə əsas sahə mövcuddur:

Yeni icmalarda məskunlaşdırılması və istiqamətləndirilməsi üçün yeni gələnlərə **oriyentasiya dəstəyi** göstərilir. Azərbaycan dilini az (çox az) bilən yeni gələnləri həkim qəbuluna istiqamətləndirmə və qəbulu planlaşdırma, dil kursları, notariat

531 https://migration.gov.az/index.php/az/about_detail/2660

532 <https://www.icmpd.org/news/mobilaze2-project-launch-of-new-integration-programme-in-cooperation-with-the-state-migration-service-azerbaijan>

fəaliyyəti, şəhər qeydiyyatı və icmada mövcud olan mədəni və maarifləndirmə xidmətləri orientasiya dəstəyinə daxildir. Həmçinin, benefisiarlar dövlət orqanlarında inzibati prosedurlardan keçməkdə istiqamətləndirilir. Eyni zamanda, miqrant və qaçqınlar təhsil haqqında arayışlar, sürücülük vəsiqələri, doğum və nikah haqqında şəhadətnamələr, elmi dərəcələr və diplomlar, məktublar və ölkədəki statuslarını təsdiq edən sənədlər kimi vacib şəxsi sənədlərin tərcüməsində dəstəklənir və integrasiya proqramının növbəti mərhələlərindən faydalanırlar. Integrasiya proqramı mövcud xidmət təminatçılarını xidmət haqqını dəyişməyə və ya benefisiarlar üçün ödənişli xidmətləri maliyyələşdirməyə səfərbər edir.

Sağlamlıq hamının, o cümlədən qaçqın və miqrantların əsas hüquqlarından biridir. Odur ki, integrasiya proqramının əsas məqsədlərindən biri miqrant və qaçqınların tibbi xidmətlərə çıxışını təmin etməkdir. Integrasiya proqramı benefisiarların müvafiq yerli tibbi xidmətlərə göndərilməsini nəzərdə tutur, mümkün olduqda, onlara dövlət və ya özəl tibbi sığorta zərflərini əldə etməkdə kömək edir. Müvafiq integrasiya üzrə keys meneceri benefisiarlara yerli ilkin səhiyyə müəssisələrində qeydiyyatdan keçməkdə dəstək verir, miqrant və qaçqınlar üçün icma əsaslı səhiyyə xidmətlərinin əlçatanlığını təbliq və təşviq edir.

Bununla yanaşı, integrasiya proqramı benefisiarlara müvafiq **təlim-tədris** imkanları ilə kömək göstərmək məqsədi daşıyır. Integrasiya üzrə keys meneceri yerli ərazilərdə miqrant və qaçqınlar üçün əlçatan olan formal və qeyri-formal təlim-tədris müəssisələrinin xəritəsini tərtib edirlər. Əgər bu cür müəssisələr əlçatan deyilsə, sözügedən menecerlər bunun səbəblərini araşdırır və integrasiya proqramı benefisiarlarının həmin müəssisələrə çıxışı istiqamətində növbəti işləri həyata keçirirlər.

Integrasiya proqramı müraciət olunduqdan sonra benefisiarların mövcud akademik və peşəkar təhsilini, habelə bacarıqlarını qiymətləndirir və əvvəlki təcrübə və təhsilimi tanımaq məqsədi daşıyır. Benefisiarların məşğulluq və ya təlim imkanları təmin edilərkən bacarıq, maraq və istəkləri nəzərə alınır. Yuxarıda qeyd olunan qurumlarda benefisiarları dəstəkləmək üçün integrasiya məsləhətçiləri yerli icmaları, vətəndaş cəmiyyətini, sosial xidmətləri və mövcud mexanizmləri cəlb edirlər. İstiqamətləndirmələrin əksəriyyəti qeyri-formal şəkildə təşkil olunur və bu proqramın ilkin mərhələsində integrasiya məsləhətçiləri əsasən öz şəbəkələrindən istifadə edirlər.

Həmçinin, proqram yerli icmalarla miqrant və qaçqınlar arasında tədbir və görüşlər təşkil etməklə onlar üçün daha yaxşı məşğulluq və təlim imkanları qurmaq məqsədilə benefisiarlar və yerli icmaların şəbəkələşməsinə şərait yaradır və (və ya) bu prosesi sürətləndirir.

Bundan əlavə, qiymətləndirmə və yerləşdirmə xidmətlərinin benefisiarların ehtiyaclarına cavab verməsinə, yəni müsahibələr zamanı benefisiarın dili başa düşməsinə, onun tərəfindən təqdim olunan sənəd və sübutların işəgötürənə aid olmasına və s. əmin olmaq üçün proqram çərçivəsində strategiyalar da hazırlanır. Eyni zamanda, bu strategiyalar miqrant və qaçqınların hüquqları ilə bağlı işəgötürənlər arasında maarifləndirmə işini nəzərdə tutur.

Dövlət dilini öyrənmə integrasiya proqramının vacib hissəsidir. Lakin, proqram dil kursları təklif etmir, əvəzində isə əcnəbilər, o cümlədən qaçqınlar üçün dil kursları keçən digər vətəndaş cəmiyyəti təşəbbüsləri və təşkilatları ilə əməkdaşlıq edir.

Proqram çərçivəsində işləri idarəetmə metodologiyasından istifadə olunur, benefisiarın ehtiyacları qiymətləndirilir və onunla birgə həyata keçirilən fərdi müdaxilə/integrasiya planı hazırlanır. Müdaxilə planı tam icra edildikdən sonra benefisiarın əlavə ehtiyaclarının olub-olmadığını və ya integrasiya prosesinin uğurla həyata keçirildiyini müəyyən etmək üçün integrasiya məsləhətçiləri tərəfindən yekun qiymətləndirmə aparılır.

10.3.2 Məşğulluq və peşə hazırlığı proqramları

Son illər Azərbaycana xeyli sayda miqrant və qaçqın axını müşahidə olunur. Nəticədə, Azərbaycan hökuməti bu insanların cəmiyyətə integrasiyasına və iqtisadi fəaliyyətinə kömək etmək üçün bir sıra məşğulluq və peşə təhsili təşəbbüsləri həyata keçirir. Uğurlu integrasiyanın vacib elementlərindən biri iqtisadi cəhətdən özünütəminliyə nail olmaqdır. Məşğulluq maddi təhlükəsizliyə zəmanət verməklə yanaşı, fərdin qəbul edən cəmiyyətdə bərabər şəkildə iştirak etmək, dostluq əlaqələri yaratmaq və sosial dəstək şəbəkələri qurmaq qabiliyyətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir.⁵³³ Bu yanaşmaya dair bir misal qaçqınların əmək bazarına

533 BMTQAK-in integrasiya kitabçası, <https://www.unhcr.org/handbooks/ih/employment-training/employment>

sərbəst çıxışını təmin etmək üçün Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığının (BMTQAK) Azərbaycandakı Nümayəndəliyi tərəfindən təklif olunan təcrübə keçmə imkanındır. 2022-ci ildə Azərbaycanda 11 təcrübəçidən 3-ü müxtəlif təşkilatlarda qanuni şəkildə işə qəbul olunub. Qaçqınlar iş yerinə hazırlaşmaq üçün yumşaq bacarıqlar üzrə təlim sessiyalarından da faydalana bilirlər.

10.3.3 Tibbi və sosial xidmətlərə çıxış

İcbari tibbi sığorta çərçivəsində qaçqınlar öz sığorta zərfinin tərkib hissəsi kimi pulsuz tibbi xidmətlər almaq hüququna malikdirlər. Qaçqınların yerli tibb müəssisələrində ilkin tibbi yardım dərmanlarını pulsuz əldə etmək hüququ vardır.

Tibbi xidmətlərə çıxışın təmin edilməsi BMTQAK üçün əsas vəzifədir, çünki bu təşkilat sağlamlığı hamı, o cümlədən qaçqınlar üçün vacib insan hüququ kimi tanıyır. 2020-ci ilin aprel ayında Beynəlxalq Əmək Təşkilatı COVID-19 pandemiyası zamanı əməkçi miqrantların hüquqlarını qorumaq üçün tövsiyələr dərc edib. Təvsiyələrdə məlumatlılığın artırılması, ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, ən həssas qruplar sırasında olan əməkçi miqrantların tibbi xidmətlərə bərabər çıxışının təmin edilməsinin zəruriliyi vurğulanıb. Həmçinin, tövsiyələrdə əməkçi miqrantlara qarşı ayrı-seçkilik və ksenofobiyanın aradan qaldırılmasının, onların işdən qovulmadan qorunmasının və ölkədən çıxarılmasının qarşısının alınmasının vacibliyi vurğulanıb.⁵³⁴

10.3.4 Təhsilə və pulsuz dil kurslarına çıxış

Öz hüquqlarının bir hissəsi kimi qaçqınlar dövlət təhsil müəssisələrində ibtidai və orta təhsili pulsuz əldə etmək hüququna malikdirlər. BMTQAK-ın Azərbaycandakı Nümayəndəliyi qaçqın uşaqların Azərbaycanda keyfiyyətli təhsil almasının təmini istiqamətində iş aparır. Qaçqınlar öz icmalarının inkişafına yardımçı olmaq, məhsuldar və dolğun həyat yaşamaq məqsədilə müxtəlif imtiyazlardan, o cümlədən pulsuz Azərbaycan dili kurslarından, qarşıdan gələn tədris ili üçün təhsil qrantlarından, buraxılış imtahanlarına hazırlaşmaq üçün hazırlıq kurslarından və nəqliyyat xərclərini ödəmək üçün maddi dəstəkdən yararlanmaq

534 https://www.migration.gov.az/en/news_detail/14185

imkanına malikdirlər. Bundan əlavə, ixtisaslı qaçqınlar sığınacaq ölkələrində və ya vətənlərində DAFI təqaüd proqramı vasitəsilə bakalavr dərəcəsi almaq şansına malikdirlər. Belə ki, 2022-ci ilin əvvəlində Azərbaycanda 21 qaçqın tələbə DAFI təqaüdü almaq hüququ qazanıb.

Azərbaycanda miqrant və qaçqınlar üçün dil kursları ən vacib integrasiya proqramlarından biridir. Adətən, dil miqrant və qaçqınlar üçün əsas problemə çevrilir və onların öz icmalarına tam integrasiyasına mane olur. 2013-cü ildən etibarən Azərbaycan Qızıl Aypara Cəmiyyəti miqrant və qaçqınların Azərbaycan dilini öyrənməsinə və yerli əhali ilə daha səmərəli ünsiyyət qurmasına dəstək olmaq üçün dil kursları təşkil edir (Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatı/BMqT-nin Azərbaycandakı Nümayəndəliyi, 2019⁵³⁵; Azərbaycan Qızıl Aypara Cəmiyyəti, 2022⁵³⁶).

2016-cı ildən isə DMX özünün Təlim Mərkəzində miqrantlar və vətəndaşlığı olmayan şəxslər üçün kurslar təşkil edir. Onlara Azərbaycan dili, tarixi və mədəniyyəti, həmçinin miqrantların və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquqları öyrədilir.⁵³⁷

10.3.5 İcma təşkilatlarının və vətəndaş cəmiyyətinin integrasiyada rolu

BMTQAK-ın Azərbaycandakı Nümayəndəliyi sığınacaq axtaranlar üçün yetərli müdafiə imkanları yaratmaq və qaçqınların yerli icmalara uğurlu integrasiya ehtimalını artırmaq məqsədilə həm dövlət orqanları, həm də vətəndaş cəmiyyətinin maraqlı tərəfləri ilə əməkdaşlıq edir.⁵³⁸

2022-ci ildən başlayaraq “Psixo-sosial reabilitasiya və inkişaf mərkəzi” adlı QHT “Bakı şəhərində yaşayan miqrantların cəmiyyətə integrasiyası və psixoloji adaptasiyasına dəstək” layihəsini həyata keçirir. Layihə yerdəyişmə problemlərinin öhdəsindən gəlmək, öz ailələrinə qayğı göstərmək və cəmiyyətlərinə dəyərli töhfələr vermək üçün miqrantlara lazımi psixi sağlamlıq xidməti göstərmək

535 <https://azerbaijan.iom.int/az/news/bmqt-nin-olkemizdeki-numayndliyinin-rhbri-miqrantlar-ucun-azrbaycan-dili-kursunun-acilisi-tdbirind-istirak-etdi>

536 <https://az.redcross.org/az/news/post-22123.html>

537 https://www.migration.gov.az/az/news_detail/9708

538 <https://www.unhcr.org/countries/azerbaijan>

məqsədi daşıyır. Eyni zamanda, bu təşkilat ukraynalı qaçqınların və həmyerlilərin psixoloji dəstəyə çıxış imkanlarını təbliq edir və müvafiq müəssisələrdə psixi sağlamlıq proqramlarını dəstəkləyir.⁵³⁹

10.4 Tematik misal

TEMATİK MISAL

Yelena Azərbaycanda olan 37 yaşlı miqrantdır. O, 10 il əvvəl Moldovadan Bakıya təhsil almaq üçün köçüb, sonra burada qalmaq istəyib. O, Azərbaycan dilini orta səviyyədə bilir və günün yarısını gözəllik salonunda işləyir. Yelenanın sosial əlaqələri çox məhduddur və o, işdən sonra həmkarları ilə elə də çox vaxt keçirmir. İldə bir dəfə o, Moldovadakı valideynlərinə baş çəkir və sonuncu səfərində öz rayonundan bir kişi ilə tanış olub. Yelena tanışını ilə ailə qurmaq istəyir, lakin həmin kişi Azərbaycanda yaşamağa tərəddüd edir. Yelena integrasiya üzrə keys menecerinə müraciət edərək hüquqi prosedurlarla bağlı kömək istəyib.

Müzakirə üçün suallar:

Vəziyyəti dəqiq qiymətləndirmək üçün integrasiya üzrə keys menecerinə hansı məlumat lazımdır?

Yelenanın sosial əlaqələrini genişləndirməsinə necə dəstək olardınız?

Onlar nikaha daxil olsa, ölkədə onların ailə kimi integrasiyasını dəstəkləmək üçün hansı resurslar mövcuddur?

Azərbaycanda Yelenanın əri üçün hansı iş imkanlarını tapmaq olar?

539 https://migration.gov.az/content/pdf/63c54e6e377c8_DMx%20hesabat%202022%20uzre%20revised.doc.pdf

10.5 Mənbələr

Alba, Richard, and Victor Nee. "Rethinking Assimilation Theory for a New Era of Immigration." *The International Migration Review* 31, no. 4 (1997): 826–74. <https://doi.org/10.2307/2547416> / *Yeni immiqrasiya dövrü üçün assimilyasiya nəzəriyyəsini yenidən düşünmə*

Apap, Joanna, Leonard F.M. Besselink, Gerard-Rene de Groot, Kees Groenendijk, Elspeth Guild, Jan Niessen, Sandra Pratt. "The Nexus between Immigration, Integration and Citizenship in the EU", CEPS-CHALLENGE Liberty & Security Collective Conference Paper, April 2006. https://www.files.ethz.ch/isn/20641/Nexus_Immigration_Integration.pdf / *Aİ-də immiqrasiya, integrasiya və vətəndaşlıq arasında əlaqə*

Bauböck, Rainer. "Citizenship and Migration – Concepts and Controversies." In *Migration and Citizenship: Legal Status, Rights and Political Participation*, edited by Rainer Bauböck, Amsterdam University Press, (2006): 15-32. <http://www.jstor.org/stable/j.ctt46mvkf.6> / *Vətəndaşlıq və miqrasiya - anlayışlar və ziddiyyətlər*

Clotilde Clark-Foulquier, Anne-Sophie Wislocki, and Stephan Burger, "Towards an Effective Integration of Third Country Nationals", edited by Heather Roy, Eurodiaconia Policy Paper, December 2017. https://www.eurodiaconia.org/wordpress/wp-content/uploads/2017/12/Policy-Paper_TCN-Integration-FINAL.pdf / *Üçüncü ölkə vətəndaşlarının səmərəli integrasiyasına doğru*

Demetrios G. Papademetriou, Will Somerville, and Madeleine Sumption. "The Social Mobility of Immigrants and Their Children", Migration Policy Institute, June 2009. <https://www.migrationpolicy.org/sites/default/files/publications/soi mobility2010.pdf> / *İmmiqrantların və onların uşaqlarının sosial hərəkətliliyi*

Dragolov, Georgi, Zsófia S. Ignácz, Jan Lorenz, Jan Delhey and Klaus Boehnke. "Social Cohesion Radar Measuring Common Ground: An international Comparison of Social Cohesion Methods Report", Bertelsmann Foundation, (2013). http://aei.pitt.edu/74134/1/Social_cohesion_radar.pdf / *Sosial birlik radarı. Ümumi zəminin ölçülməsi. Sosial birliyin beynəlxalq müqayisəsi*

Dirk, Jacobs, and Rea Andrea. "The End of National Models? Integration courses and citizenship trajectories in Europe", International Journal on Multicultural Societies (IJMS) 2, no.9 (2007): 264-83. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-65212> / *Milli modellərin sonu? Avropada integrasiya kursları və vətəndaşlıq trayektoriyaları*

European Commission, "Special Eurobarometer 469 "Integration of immigrants in the European Union", Directorate-General for Communication (v1.00), April 2018, http://data.europa.eu/euodp/en/data/dataset/S2169_88_2_469_ENG / *Xüsusi avrobarometr 469: immiqrantların Aİ-nə integrasiyası*

Esser, Hartmut. "Integration und ethnische Schichtung", [Integration and ethnic stratification], Zusammenfassung einer Studie für das Mannheimer Zentrum für Europäische Sozialforschung, [Working papers Mannheim Center for European Social Research], no.40 (2001): 1-82. <https://www.mzes.uni-mannheim.de/publications/wp/wp-40.pdf> / *İntegrasiya və etnik təbəqələşmə*

European Migration Network. "Labour market integration of Third-Country Nationals in EU Member States", European Commission, (2019). https://ec.europa.eu/migrant-integration/library-document/labour-market-integration-third-country-nationals-eu-member-states_en / *Aİ üzv dövlətlərində üçüncü ölkə vətəndaşlarının əmək bazarına integrasiyası - ümumi hesabat*

Garcés-Mascareñas, Blanca, and Penninx, Rinus, eds. "Integration Processes and Policies in Europe: Contexts, Levels and Actors", Springer Cham, no.1 (2016): viii-206. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-21674-4> / *Avropada integrasiya prosesləri və siyasətləri: kontekstlər, səviyyələr və iştirakçılar*

Heckmann, Friedrich. "Integration and integration policies: IMISCOE network feasibility study", Bamberg: Europäisches forum für migrationsstudien (efms) Institut an der Universität Bamberg, [European forum for migration studies (efms) Institute at the University of Bamberg], (2005). <https://www.ssoar.info/ssoar/handle/document/19295> / *İntegrasiya prosesi və integrasiya siyasəti: IMISCOE şəbəkəsinin texniki-iqtisadi əsaslandırması*

Hofmann, Martin. "Integration Comes of Age", PerConcordiam, Journal of European Security and Defense Issues 8, no.4 (2018): 38-46 / *İnteqrasiya yetkinlik yaşına çatır*

Hofmann, Martin. "Migration", in Rethinking Social Cohesion and Good Governance-Stable States, edited by Webinger Peter, and Schahbasi Alexander Webinger, Austrian State Printing House, Vienna, (2018): 12-23. https://www.staatsdruckerei.at/stablestates/downloads/Stable_states.pdf / *Miqrasiya*

Heckmann, Friedrich. "Welfare State Integration of Immigrants: the Case of Germany", European Forum for Migration Studies (efms), Bamberg, March 2012, <https://migrationfiles.ucdavis.edu/uploads/rs/files/2012/ciip/heckmannpaper-march9.pdf> / *İmmiqrantların sosial rifah dövlətinə integrasiyası: Almaniya misalı*

Huddleston, Thomas, Jan Niessen, and Jasper Dag Tjaden. "Using EU Indicators of Immigrant Integration: Final Report for Directorate-General for Home Affairs", European Commission, August 2013. https://ec.europa.eu/migrant-integration/library-document/using-eu-indicators-immigrant-integration_en / *İmmiqrant integrasiyası üzrə AI indikatorlarından istifadə: Baş Daxili İşlər idarəsinin yekun hesabatı*

Ilka Brüggemann-Buck, "Migration in Europa", Wanderungsbewegungen und ihre politischen Auswirkungen im Rahmen der Europäischen Integration, [Migration movements and their political effects in the context of European integration], University of Marburg, (1999). <https://core.ac.uk/reader/161970550> / *Avropada miqrasiya*

International Center for Migration Policy Development (ICMPD). "Integration Agreements and Voluntary Measures: Compulsiooon or Voluntary Nature-Comparison of compulsory integration courses, programmes and agreements and voluntary integration programmes and measures in Austria, France, Germany, the Netherlands and Switzerland", Vienna, OstWest Media,(2005). <https://www.temaasyl.se/Documents/NGO-rapporteur%20%C3%B6vr%20EU/Integration%20agreements%20and%20voluntary%20measures.pdf> / *İnteqrasiya sazişləri və könüllü tədbirlər. Məcburi və ya könüllü xarakter -*

Avstriya, Fransa, Almaniya, Niderland və İsveçrədə icbari integrasiya kursları, proqramları və sazişləri və könüllü integrasiya proqramları və tədbirlərinin müqayisəsi

ICMPD. “MOBILAZE 2 Project Launch of new integration programme in cooperation with the State Migration Service Azerbaijan”, ICMPD, February 2023. <https://www.icmpd.org/news/mobilaze2-project-launch-of-new-integration-programme-in-cooperation-with-the-state-migration-service-azerbaijan> / *MOBILAZE 2 Layihəsi çərçivəsində yeni integrasiya proqramının Azərbaycan Respublikası Dövlət Miqrasiya Xidməti ilə birgə başlanması*

IOM Azerbaijan. “Chief of IOM Azerbaijan attended the opening ceremony of Azerbaijanian language course”, IOM Azerbaijan, October 2019. <https://azerbaijan.iom.int/az/news/bmqt-nin-olkmizdki-numayndliyinin-rhbri-miqrantlar-ucun-azrbaycan-dili-kursunun-acilisi-tdbirind-istirak-etdi> / *BMqT-nin Azərbaycandakı Nümayəndəliyinin rəhbəri Azərbaycan dili kursunun açılış mərasimində iştirak edib*

Kefferputz, Katy. “Zaragoza Declaration of the European Ministerial Conference on Integration”, Council of European Union, 15 & 16 April 2010. https://ec.europa.eu/migrant-integration/library-document/declaration-european-ministerial-conference-integration-zaragoza-15-16-april-2010_en / *İntegrasiya üzrə Avropa Nazirlər Konfransının Saraqosa Bəyannaməsi*

Larsen, Christian, Albrekt. “Social cohesion: Definition, measurement and developments”, Institut for Statskundskab, Aalborg Universitet-Center for Comperative Welfare Studies, (2014): 3-51. https://vbn.aau.dk/ws/portalfiles/portal/207548602/85_2014_CAL.pdf / *Sosial birlik: tərif, ölçü və inkişaf*

Maas, Willem. “Book Review: European Migration: What Do We Know? International Migration Review” edited by Klaus F.Zimmermann, Oxford: Oxford University Press, International Migration Review 41, no. 1 (2007): 3-287. <https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2007.00066.x> / *Biz Avropa miqrasiyası haqqında nə bilirik*

Modood, Tariq. "Multiculturalism and Integration: Struggling with Confusions", European University Institute-Robert Shuman Centre for Advanced Studies, July 2011, <https://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/mars/source/resources/references/others/38%20-%20Multiculturalisme%20and%20Integration%20-%20Modood%202011.pdf> / *Multikulturalizm və integrasiya: çaşqınlıqla mübarizə*

Spencer, Sarah, and Katherine Charsey. "Conceptualising integration: a framework for empirical research, taking marriage migration as a case study", Comparative Migration Studies 4, no. 1 (2016): 18. <https://doi.org/10.1186/s40878-016-0035-x> / *İnteqrasiyanın konseptuallaşdırılması: nikah miqrasiyasını misal kimi götürən empirik tədqiqat çərçivəsi*

Stephen, Castels, and Loughna Sean, "Trends in Asylum Migration to Industrialized Countries: 1990 – 2001", United Nations University-WIDER Discussion Paper, no. 31 (2003): Accessed August 11, 2022. <https://www.wider.unu.edu/sites/default/files/dp2003-31.pdf> / *1990-2001-ci illərdə sənayeləşmiş ölkələrə sığınacaq miqrasiyasında tendensiyalar*

The Republic of Azerbaijan State Migration Service. "Article of the Chief of the State Migration Service Vusal Huseynov on "Migration management in Azerbaijan during pandemic"", SMS, August 2020, https://www.migration.gov.az/en/news_detail/14185 / *Dövlət Miqrasiya Xidmətinin rəisi Vüsal Hüseynovun "Pandemiya dövründə Azərbaycanada miqrasiyanın idarə edilməsi" mövzusunda məqaləsi*

The Republic of Azerbaijan State Migration Service. "Dövlət Miqrasiya Xidməti yanında Miqrant Şurasının ilk iclası keçirilib", [A state meeting is held at the Migration Service], SMS, March 2022. https://migration.gov.az/index.php/az/about_detail/2660

The Azerbaijan Red Crescent Society. "Miqrantlar üçün Azərbaycan dili kursunun 10-cu tədris ili başladı", [The 10th academic year of the Azerbaijani language course for migrants has started], The Azerbaijan Red Crescent Society, October 2022. <https://az.redcrescent.az/news/post-22123.html>

The Republic of Azerbaijan State Migration Service. “Dövlət Miqrasiya Xidmətində tədris kursları fəaliyyətə başlayıb”, [Training courses have started in the State Migration Service], SMS, October 2016. https://www.migration.gov.az/az/news_detail/9708

The Republic of Azerbaijan State Migration Service. “Azərbaycan Respublicası Dövlət Miqrasiya Xidməti Yanında İctimai Şura-Hesabat 2022”, [Public Council at the State Migration Service of the Republic of Azerbaijan-Report 2022], SMS, December 2022. https://migration.gov.az/content/pdf/63c54e6e377c8_DMx%20hesabat%202022%20uzre%20revised.doc.pdf

UNCHR. “Integration Handbook.” <https://www.unhcr.org/handbooks/ih/employment-training/employment/> *integrasiya kitabçası*

UNHCR. “Azerbaijan”, UNHCR. <https://www.unhcr.org/countries/azerbaijan/> *Azərbaycan*

Wilton Park. “Report on Wilton Park Conference WP 890-MIGRATION: Towards a Comprehensive Approach” *Wilton Park-Euroforum*, El Escorial, Spain, October 2007. <https://www.wiltonpark.org.uk/wp-content/uploads/2020/09/wp890-report.pdf> / *Wilton Park Konfransının hesabatı - WP 890 Miqrasiya: Avroforumda hərtərəfli yanaşmaya doğru*

Fəsil 11

Azərbaycanla qonşu olan ölkələrin miqrasiya siyasətinin icmalı

Violeta Vaqner

MSİBM-nin Şərqi Avropa və Mərkəzi Asiya üzrə Regional Portfolio meneceri

Giriş

Bu fəsildə miqrasiya idarəçiliyi sistemlərinin icmalı, eləcə də Azərbaycanın qonşuluğunda son miqrasiya tendensiyaalarının əsas xüsusiyyətləri təqdim olunur. Bununla belə, burada əsas diqqəti birbaşa qonşuluqda, yəni Azərbaycanla həmsərhəd olan ölkələrə yetirməklə yanaşı, miqrasiya proseslərinə regional yanaşma da tətbiq edilir. Bu fəsil tədqiq edilən ölkələrin qanunvericiliyinə, eləcə də müxtəlif analitik materiallara, o cümlədən Beynəlxalq Miqrasiya Siyasətinin İnkişafı üzrə Mərkəz (MSİBM) tərəfindən hazırlanmış materiallara, xüsusilə MSİBM-in illik analitik məhsulu olan “Miqrasiyaya baxış” adlı silsilə hesabatlarında⁵⁴⁰ toplanmış məlumatlara əsaslanır.

Azərbaycan Şərqi Avropa ilə Qərbi Asiyanın sərhədində yerləşir və bu, sözügedən fəsildə təqdim olunmuş Avropa İttifaqının (Aİ), Aİ Şərq qonşuluğu ölkələrinin (Gürcüstan, Moldova və Ukraynanın), Rusiya və Belarusun, Orta Asiya regionu

540 Məsələn, MSİBM “Miqrasiyaya baxış 2022”, <https://www.icmpd.org/file/download/56783/file/ICMPD%2520Migration%2520Outlook%25202022.pdf>, 2022-ci il iyunun 17-də baxılıb.

ölkələrinin, Türkiyə və İranın miqrasiya idarəçiliyi sistemlərini seçməyimiz üçün bir əsas idi. Azərbaycan cənubda İran və Türkiyə, şimalda Rusiya, şimal-qərbdə Gürcüstan, qərbdə Ermənistanla həmsərhəddir.⁵⁴¹ Azərbaycan kimi, qonşu ölkələr də müvafiq siyasətlərə, o cümlədən miqrasiya idarəçiliyinə bu və ya digər dərəcədə təsir edən müxtəlif regional və qlobal hökumətlərarası təşkilat və birliklərdə iştirak edirlər. Nəhayət, Azərbaycanın geniş qonşuluğundakı miqrasiya idarəçiliyi sistemləri geosiyasi vəziyyətin, iqtisadi inkişafın və iqlim dəyişikliyinə təsiri altında formalaşır. Odur ki, bütün bu xüsusiyyətlər bizim icmala daxil edilib.

11.1 Avropa İttifaqı

Çox vaxt Aİ-nin miqrasiya siyasəti müxtəlif müəlliflər tərəfindən müzakirə olunur, lakin bu siyasəti Aİ və onun üzv dövlətləri (ÜD) arasında ortaq səlahiyyət sahəsi adlandırmaq daha düzgün olardı. Bu o deməkdir ki, miqrasiya qanunvericiliyi hər iki səviyyədə - Aİ və milli səviyyələrdə qəbul oluna bilər. Ümumiyyətlə, əsas Aİ qanunları ÜD-lər arasında razılaşdırılmış müqavilələrdir. Əsas İnsan Hüquqları üzrə Avropa Xartiyası Aİ müqavilələri ilə eyni hüquqi qüvvəyə malikdir. Eyni zamanda, müqavilələr Aİ qurumlarına ikinci dərəcəli qanunvericilik aktları - əsasnamələr, direktivlər, qərarlar, rəylər və tövsiyələr, habelə rəsmi məlumatlar, qətnamələr, siyasət sənədləri və belə sənəd layihələrini qəbul etmək səlahiyyəti verir. Qanunların tətbiqi və təfsiri ilə bağlı mübahisələr Avropa İttifaqı Ədalət Məhkəməsinin yurisdiksiyasına daxildir. Aİ qanunvericiliyi Aİ ÜD-lərin milli qanunvericiliyindən üstündür. Bundan əlavə, bəzi qanunlar birbaşa təsirə malikdir: bu o deməkdir ki, milli qanunvericilikdə müvafiq müddəalar olmasa belə, vətəndaşlar məhkəmədə Aİ qanunvericiliyinə istinad edə bilərlər. Məsələn, əsasnamələr birbaşa təsirə malikdir və qüvvəyə mindiyi gündən milli ÜD qanunvericiliyinin bir hissəsinə çevrilir. Adətən direktivlər bu və ya digər sahədə ümumi icra standartlarının minimumunu təmin edir. ÜD-lər göstərilən müddətə qədər direktivləri milli qanunlara köçürmək üçün milli qanunvericiliyi qəbul etməli və bu qanunvericilik barədə Aİ qurumlarını məlumatlandırmalıdırlar. Bununla belə, adətən, direktivlərdə göstərilir ki, ÜD-lər direktiv benefisiarları üçün daha əlverişli müddəalar qəbul edə bilərlər.

541 Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi "Azərbaycan, ümumi məlumat", <https://mfa.gov.az/en/category/general-information>; 2022-ci il iyunun 17-də baxılıb.

Son zamanlar Avropada miqrasiya müzakirələri əsasən tənzimlənməyən miqrasiya və sığınacaqla bağlı məsələlər əsasında formalaşır. Bununla belə, son illər və hal-hazırda COVID-19 pandemiyasının yerdəyişmələrə davamlı təsiri, Əfqanıstanda hakimiyyətin Taliban tərəfindən ələ keçirilməsinin və Ukraynadakı müharibənin miqrasiya ilə bağlı fəsadları miqrasiya idarəçiliyinə təsir edir. Pandemiyanın qarşısını almaq üçün yerdəyişmə məhdudiyyətlərinin tətbiqi nəticəsində əvvəlki illə müqayisədə 2020-ci ildə həm sığınacaq üçün müraciətlərdə (-24,8%), həm də sərhəddə saxlanılmalarda (-7,8%) azalma qeydə alınıb. Lakin, artıq 2021-ci ildə Frontex Aİ xarici sərhədlərində ümumilikdə 196.034 qanunsuz keçid faktı qeydə alıb ki, bu da 2020-ci ildə qeydə alınmış 125.110 hal ilə müqayisədə 56,7%, 2019-cu ilin (COVID-19 ilə bağlı yerdəyişmə məhdudiyyətlərinin tətbiqindən əvvəlki ilin) rəqəmləri ilə müqayisədə isə 38,3% artım deməkdir.⁵⁴² İlk 14 həftədə Ukraynadakı müharibə təxminən 7 milyon insanı evlərini tərk etməyə və Polşa, Rumıniya, Macarıstan, Slovakiya və Moldova kimi qonşu ölkələrdə sığınacaq axtarmağa məcbur etdi. Ölkədə 18-60 yaş arası kişilərin qalması tələb olunduğundan, qaçqınların böyük əksəriyyəti qadın, uşaq və qocalardır, məsələn, 2022-ci ilin aprel ayında Almaniyanın hakimiyyət orqanları bu ölkədə qeydiyyatda alınmış təxminən 600.000 ukraynalı qaçqının 70%-nin qadınlar, təqribən 30-40%-nin isə 14 yaşa qədər uşaqlar olduğunu bildirib.⁵⁴³ Ukrayna vətəndaşları Aİ-yə vizasız daxil ola bilirlər, lakin bu onlara heç bir başqa hüquq vermir. Vizasız rejim əsasən turistik səbəblərə görə və ya qısa səfərlər üçün Aİ-də (90 günə qədər) qısa müddət ərzində qalmaq məqsədilə nəzərdə tutulub. Şübhəsiz ki, bu, ukraynalılara Aİ ölkələrinə daxil olmaq və orada qalmaq üçün vacib hüquq verir - bu, keçmişdə Aİ-yə gəlmiş əfqanlar, suriyalılar və ya eritreyalılardan əksəriyyətinə şamil edilməyən bir hüquqdur.⁵⁴⁴ Beləliklə, keçmiş Yuqoslaviyadakı münafişlərdən sonra qəbul edilmiş **Müvəqqəti Himayə Direktivi** Ukraynadakı müharibədən qaçan insanlara çevik və effektiv yardım təklif etmək üçün ilk **dəfə tətbiq olundu**.⁵⁴⁵

542 MSİBM "Miqrasiyaya baxış 2022", <https://www.icmpd.org/file/download/56783/file/ICMPD%2520Migration%2520Outlook%25202022.pdf>, 2022-ci il iyunun 17-də baxılıb.

543 MSİBM bloqu "Avropanın kənd yerləri ukraynalı qaçqın qadınlar üçün münasib təyinat yeridirmi?", Bernhard Perching, Jimmy Perumadan, <https://www.icmpd.org/blog/2022/rural-areas-across-europe-viable-destinations-for-ukrainian-refugee-women>, 2022-ci il iyunun 21-də baxılıb.

544 MSİBM bloqu "Ukraynadakı müharibə və müvəqqəti himayə intibahı - nə üçün bu yeganə çıxış yolu ola bilər?", Martin Wagner, <https://www.icmpd.org/blog/2022/the-war-in-ukraine-and-the-renaissance-of-temporary-protection-why-this-might-be-the-only-way-to-go>

545 Müvəqqəti Himayə Direktivi haqqında əlavə məlumat üçün aşağıdakı "Ümumi Avropa Sığınacaq Sistemi" bölməsinə baxın.

Ümumiyyətlə, miqrasiya idarəçiliyinin Aİ səviyyəsində tənzimlənən bir neçə bu kimi mühüm sahəsi mövcuddur:

11.1.1 Sərhəd idarəçiliyi və xarici sərhədlərdən keçmə

1985-ci il **Şengen Sazişi**⁵⁴⁶ Şengen zonası adlanan ərazi çərçivəsində daxili sərhədləri ləğv etdi və müvafiq olaraq, ümumi xarici Aİ sərhədini yaratdı. Bu sərhədsiz Şengen zonası Aİ vətəndaşlarına, eləcə də Aİ-də qanuni yaşayan üçüncü ölkə vətəndaşlarına, o cümlədən rezidentlərə, ziyarətçilərə və mübadilə üzrə tələbələrə **sərbəst hərəkət etmək** zəmanəti verdi. Hal-hazırda Şengen zonası Aİ ölkələrindən Bolqarıstan, Kipr, İrlandiya və Rumıniyanı, habelə Aİ üzvü olmayan İspaniya, Norveç, İsveçrə və Lixtenşteyn kimi bir neçə ölkəni çıxmaqla ÜD-lərin əksəriyyətini əhatə edir.⁵⁴⁷

Şengen zonası aşağıdakı əsas sahələri əhatə edən ümumi Aİ əsasnamələri ilə tənzimlənir:

- a) Aİ xarici sərhədlərindən keçmək ilə bağlı qaydaları, o cümlədən tələb olunan viza növlərini;
- b) giriş şərtlərinin və (90 günə qədər) qısamüddətli viza qaydalarının ahəngləşdirilməsi;
- c) transsərhəd polis əməkdaşlığı çərçivəsini, eləcə də xüsusən ekstradisiya sisteminin asanlaşdırılması və cinayət hökmlərinin icrasının ÜD-lər arasında ötürülməsi istiqamətlərində sıx məhkəmə əməkdaşlığını;
- d) vahid Şengen İnformasiya Sistemini;
- e) Avropada səyahət etmək üçün lazım olan sənədlərə dair qaydaları.⁵⁴⁸

Şengen zonasının birgə tənzimlənməsi və idarə olunmasına baxmayaraq, ictimai təhlükəsizliyə ciddi təhdid yaranarsa, Şengen ölkəsi öz daxili (Aİ daxilindəki)

546 Benilüks İqtisadi İttifaqı dövlətləri, Almaniya Federativ Respublikası və Fransa Respublikası hökumətləri arasında onların ümumi sərhədlərində yoxlamaların təcridən ləğv edilməsi haqqında 1985-ci il Sazişi, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A42000A0922%2801%29>, 2022-ci il iyunun 17-də baxılıb.

547 Avropa Komissiyası "Miqrasiya və daxili işlər", https://ec.europa.eu/home-affairs/policies/schengen-borders-and-visa/schengen-area_en, 2022-ci il iyunun 17-də baxılıb.

548 Yuxarıda qeyd olunan mənbə.

sərhədlərində sərhəd nəzarətini müvəqqəti bərpa edə bilər. Belə olan halda, əlaqədar ölkə Aİ Şurasına, Avropa Parlamentinə, Avropa Komissiyasına və ictimaiyyətə bu qərar barədə məlumat verməlidir. Şengen ölkələri COVID-19 pandemiyası zamanı, habelə digər hallarda bu hüquqdan istifadə ediblər.⁵⁴⁹

2014-cü il fevralın 28-də imzalanmış “Azərbaycan Respublikası ilə Avropa İttifaqı arasında icazəsiz yaşayan şəxslərin readmissiyası haqqında” Sazişi (Readmissiya Sazişini) burada qeyd etmək lazımdır.⁵⁵⁰ Sazişə əsasən, tərəflər (Aİ ÜD-lər və Azərbaycan) sorğu əsasında öz vətəndaşlarını və üçüncü ölkə vətəndaşlarını readmissiya etməyə razılaşırlar, o şərtlə ki, müvafiq şəxsin readmissiya üçün sorğu edilən ölkədə qanuni yaşamaq hüququna malik olması sübut edilibdir. Bundan əlavə, “Azərbaycan Respublikası və Avropa İttifaqı arasında vizaların rəsmiləşdirilməsinin sadələşdirilməsi haqqında” Saziş 2014-cü il sentyabrın 1-də qüvvəyə minib. Bu sazişin məqsədi Aİ və Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarına hər 180 gün ərzində 90 gündən artıq olmayan müddətdə nəzərdə tutulmuş qalmaq üçün vizaların rəsmiləşdirilməsini qarşılıq prinsipi əsasında sadələşdirməkdir.⁵⁵¹

11.1.2 Qanuni miqrasiya və integrasiya

Şengen zonasının yaradılması və bununla da Aİ çərçivəsində daxili sərhəd nəzarətinin ləğvi ilə 1990-cı illərin sonunda qanuni miqrasiya üzrə ümumi Aİ sisteminə ehtiyac yarandı. Şengen zonası daxilində şəxslərin sərbəst hərəkəti o deməkdir ki, bir ÜD-nin miqrasiya qərarları digər ÜD-lərə təsir edir və buna görə də Aİ üçüncü ölkə vətəndaşlarının Aİ-yə gəlməsi, burada yaşaması və işləməsi üçün prosedurlarla bağlı **minimum təminat və standartlar** toplusunu yaratmalı idi.

549 Sərhəd nəzarətinin COVID-lə əlaqəli olmayan son müvəqqəti bərpası haqqında əlavə məlumat üçün buraya baxın: Avropa Komissiyası “Miqrasiya və daxili işlər, sərhəd nəzarətinin yenidən müvəqqəti bərpası halları”, https://ec.europa.eu/home-affairs/policies/schengen-borders-and-visa/schengen-area/temporary-reintroduction-border-control_en, 2022-ci il iyunun 20-də baxılıb.

550 “Azərbaycan Respublikası ilə Avropa İttifaqı arasında icazəsiz yaşayan şəxslərin readmissiyası haqqında” Saziş, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A22014A0430%2801%29>, 2023-cü il yanvarın 9-da baxılıb.

551 “Azərbaycan Respublikası və Avropa İttifaqı arasında vizaların rəsmiləşdirilməsinin sadələşdirilməsi haqqında” Saziş, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A22014A0430%2802%29>, 2022-cü il avqustun 17-də baxılıb.

Aİ-nin qanuni miqrasiya siyasəti hamı - miqrantlar, təyinat və mənşə ölkələri üçün faydalı olacaq sistemi yaratmaq səylərinə yönəlib. Bununla bağlı əsas vəzifə üçüncü ölkə vətəndaşlarının Aİ-yə gəlməsi və burada yaşaması üçün şərtləri ahəngləşdirməkdir. Aİ-nin qanuni miqrasiya və integrasiya siyasətinin yekun məqsədi potensial miqrantlara miqrasiya barədə qərar qəbul edərkən məlumat almaq imkanı yaratmaq, eyni zamanda miqrantların öz ölkələrinə verdiyi töhfələrlə bağlı problemləri həll etməklə Aİ ÜD-lərin milli əmək bazarlarını dəstəkləməkdir.

Qanuni miqrasiya və integrasiyanın aşağıdakı sahələri Aİ səviyyəsində tənzimlənir:⁵⁵²

- a) Yüksək ixtisaslı üçüncü ölkə vətəndaşlarının iş məqsədləri üçün Aİ-yə gəlməsi və burada yaşaması **Mavi Kart Direktivi ilə**⁵⁵³ tənzimlənir. İlk olaraq 2009-cu ildə qəbul edilmiş bu direktivə onun icrasının qiymətləndirilməsindən sonra yenidən baxıldı. Yenidən baxılmış direktivdə daha ahəngləşdirilmiş, sadələşdirilmiş və optimallaşdırılmış yanaşma təklif olunurdu. O, 2021-ci ilin noyabr ayında qəbul edildi.⁵⁵⁴ Direktivin əsas məqsədi üçüncü ölkələrdən olan yüksək ixtisaslı əməkçi miqrantlar üçün Aİ-yə gəlmək və burada yaşamaq şərtlərini ahəngləşdirmək, onların Aİ ölkələrinin əmək bazarlarına çıxışını, eləcə də Aİ daxilində yerdəyişmələrini asanlaşdırmaqdır.
- b) **Mövsümi İşçilər Direktivi**⁵⁵⁵ Aİ daxilində mövsümi iş üçün struktur ehtiyaclarını, eləcə də miqrantları istismardan, digər insan və əmək hüquqlarının pozulmasından qorumaq üçün müəyyən edilmiş ehtiyacları əhatə edir. Direktiv əsas yaşayış yeri Aİ hüdudlarından kənarda olan üçüncü

552 Əlavə məlumat üçün baxın: Avropa Komissiyası "Miqrasiya və daxili işlər, qanuni miqrasiya və integrasiya". https://ec.europa.eu/home-affairs/policies/migration-and-asylum/legal-migration-and-integration_en, 2022-ci il iyunun 20-də baxılıb.

553 Yüksək ixtisaslı məşğulluq məqsədi ilə üçüncü ölkə vətəndaşlarının gəlməsi və yaşaması şərtləri haqqında Aİ Şurasının 2009-cu il 25 may tarixli, 2009/50/EC nömrəli Direktivi, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32009L0050>, 2022-ci il iyunun 20-də baxılıb.

554 Yüksək ixtisaslı məşğulluq məqsədi ilə üçüncü ölkə vətəndaşının gəlməsi və yaşaması şərtləri və 2009/50/EC nömrəli Aİ Şurası Direktivinin ləğvi haqqında Avropa Parlamentinin və Aİ Şurasının 2021-ci il 20 oktyabr tarixli 2021/1882 nömrəli Direktivi (Aİ), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32021L1883>, 2022-ci il iyunun 20-də baxılıb.

555 Üçüncü ölkə vətəndaşlarının mövsümi işçi kimi məşğulluğu məqsədilə gəlməsi və olması şərtləri haqqında Avropa Parlamentinin və Aİ Şurasının 2014-cü il 26 fevral tarixli 2014/36/AB nömrəli Direktivi, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32014L0036>, 2022-ci il iyunun 20-də baxılıb.

ölkə vətəndaşlarına Aİ-də müvəqqəti məşğulluq imkanı verir. Bu direktivə əsasən, məşğulluq müddəti istənilən 12 aylıq dövr ərzində 5-9 ay arasında olur. Mövsümi işin tələb olunduğu sektorların siyahısı ÜD-lər tərəfindən tərtib edilərək Avropa Komissiyasına təqdim olunur. Nəhayət, məşğulluq şərtləri və iş şəraiti, habelə əməyin mühafizəsi və texniki təhlükəsizlik qaydaları baxımından direktiv Aİ vətəndaşı olmayan mövsümi işçiləri qəbul edən ölkənin vətəndaşları ilə bərabər səviyyədə rəftar olunmasını təmin edir.

- c) Menecer və ekspertlərin bir biznes korporasiyasının beynəlxalq miqyasda müxtəlif bölmələrinə ezam edilməsi və yerləşdirilməsini tələb edən biznesin qloballaşması, personalın korporasiyadaxili yerdəyişmələr adlı proseslərinin tənzimlənməsi ehtiyacını yaratdı. Bu ehtiyac Aİ-nin xarici sərmayələr üçün cəlbedici olmasına töhfə vermək, korporasiya daxilində köçürülən işçilərin və onların ailə üzvlərinin Aİ ÜD-lər daxilində qəbulu, eləcə də əmək fəaliyyəti və yerdəyişməsi üçün sadələşdirilmiş prosedur yaratmaq məqsədi daşıyan **Korporasiyadaxili Köçürmələr Direktivində**⁵⁵⁶ nəzərdən keçirilir. Direktiv, köçürülən işçinin direktivdə nəzərdə tutulmuş hüquqlardan istifadə etmək üçün cavab verməli olduğu minimum meyarları və tələbləri müəyyən edir. Məsələn, köçürülməzdən əvvəl həmin şirkətdə müəyyən iş stajı, müvafiq iş tapşırığı başa çatdıqdan sonra Aİ-dən geri köçürülməyə dair sübutlar, maksimum köçürülmə müddətinə aid məlumatlar, zəruri maddi vəsaitlərin olmasına dair sübut və s. tələb olunur.
- d) Aİ-ni dünyada qabaqcıl təcrübə mərkəzi kimi inkişaf etdirmək və istedadlı şəxslər üçün global rəqabətdə irəli aparmaq məqsədilə təhsil və tədqiqat imkanları Aİ-nin qanuni miqrasiya siyasətinə daxil edilib. Təhsil və tədqiqat məqsədləri üçün miqrasiyanın asanlaşdırılması məsələsi 2016-cı ildə zəif tərəfləri təkmilləşdirməklə və əvvəlki iki sənədi: 2004-cü il Tələbələr Direktivini və 2005-ci il Tədqiqatçılar Direktivini birləşdirməklə qəbul edilmiş **Tələbələr və Tədqiqatçılar Direktivi ilə**⁵⁵⁷ tənzimlənir. Bu direktivə uyğun

556 Korporasiyadaxili köçürülmə çərçivəsində üçüncü ölkə vətəndaşının gəlməsi və yaşaması şərtləri haqqında Avropa Parlamentinin və Aİ Şurasının 2014-cü il 15 may tarixli 2014/66/EU nömrəli Direktivi, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32014L0066>, 2022-ci il iyunun 20-də baxılıb.

557 Üçüncü ölkə vətəndaşının tədqiqat, təhsil, təlim, könüllü xidmət, şagird mübadiləsi proqramları və ya təhsil layihələri və ailə işlərində köməkçi məqsədləri üçün gəlməsi və yaşaması şərtləri haqqında Avropa Parlamentinin və Aİ Şurasının 2016-cı il 11 may tarixli 2016/801 nömrəli Direktivi (Aİ), <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2016/801/oj>, 2022-ci il iyunun 20-də baxılıb.

olaraq, ərizəçilər ümumi tələbləri (səyahət sənədi, tibbi sığorta, maliyyə vəsaiti tələblərini) və konkret kateqoriya üzrə (qəbul edən tərəflə müqavilə, tədqiqat müqaviləsi və s.) tələbləri yerinə yetirməlidirlər.

- e) Ailənin birləşməsi Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası⁵⁵⁸ və Aİ-nin Əsas Hüquqlar Xartiyası⁵⁵⁹ ilə tanınan əsas hüquqlardan biridir. Aİ ərazisində qanuni yaşayan üçüncü ölkə vətəndaşlarının ailə birləşməsi hüququnu tənzimləyən ümumi qaydaları müəyyən etmək məqsədilə **Ailənin Birləşməsi Direktivi**⁵⁶⁰ 2003-cü ildə qəbul edilib. Bu direktiv Aİ vətəndaşlarının ailə üzvlərinə şamil edilmir.
- f) Aİ-də yaşamaq və işləmək icazələri üçün müraciət prosedurlarını sadələşdirmək məqsədilə 2011-ci ildə **Vahid İcazə Direktivi**⁵⁶¹ qəbul edilib. Prosedurların sadələşdirilməsi ilə yanaşı, iş şəraitinin yaradılması, sosial təminat, ixtisasların tanınması və vergi güzəştləri baxımından direktiv Aİ-də işləyən üçüncü ölkə vətəndaşlarına Aİ vətəndaşları ilə eyni qaydada rəftar olunmasını təmin edir.

Aİ-nin qanuni miqrasiya ilə bağlı siyasət çərçivəsinin yaradılması ehtiyacları və şərtləri Şengen zonasının yaradılmasından bəri öz aktuallığını itirməyə də, geosiyasi kontekst və reallıqlar dəyişdiyindən miqrasiya ÜD-lərin siyasi gündəliyinin mərkəzi mövzularından birinə çevrildi. Bütün bu dəyişiklikləri nəzərə alaraq, Avropa Komissiyası qanuni miqrasiyaya dair Aİ qanunvericiliyininin “faydalılığının yoxlanışını” həyata keçirdi, yuxarıda qeyd olunan qanunvericiliyin icrasını təhlil etdi və təkmilləşdirmə üçün tövsiyələr verdi. Növbəti addım üçün tövsiyələr bir sıra tədbirləri, o cümlədən yüksək ixtisaslı işçilərin cəlb edilməsi

558 1950-ci il Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası, https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf, 2022-ci il iyunun 21-də baxılıb.

559 Avropa İttifaqının 2012-ci il tarixli Əsas Hüquqlar Xartiyası, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012P/TXT>, 2022-ci il iyunun 21-də baxılıb.

560 Ailə birləşməsi hüququ haqqında Aİ Şurasının 2003-cü il 22 sentyabr tarixli 2003/86/EC nömrəli Direktivi, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32003L0086>, 2022-ci il iyunun 21-də baxılıb.

561 Üçüncü ölkə vətəndaşının üzv dövlətin ərazisində yaşaması və işləməsi məqsədilə vahid icazə üçün vahid müraciət proseduru və üzv dövlətdə qanuni yaşayan üçüncü ölkə işçiləri üçün ümumi hüquqlar toplusu haqqında Avropa Parlamentinin və Aİ Şurasının 2011-ci il 13 dekabr tarixli 2011/98/EU nömrəli Direktivi, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1552639212905&uri=CELEX:32011L0098>, 2022-ci il iyunun 21-də baxılıb.

işinin asanlaşdırılmasını, direktivlərin daha güclü icrasının təmin edilməsini, Aİ-nin qanuni miqrasiya idarəçiliyi sahəsində hüquq və prosedurlar haqqında məlumatlılığın artırılmasını və s. nəzərdə tuturdu.⁵⁶²

11.1.3 Ümumi Avropa Sığınacaq Sistemi

Ümumi Avropa Sığınacaq Sisteminin (CEAS) yaradılması 1999-cu il oktyabrın 15 və 16-da Tampere'də Aİ Şurasının xüsusi iclasında o vaxtkı 15 Aİ ÜD tərəfindən razılaşdırıldı. 1999-2004-cü illər üçün Tampere proqramı CEAS-ın iki mərhələdə həyata keçirilməsini nəzərdə tuturdu ki, bu da bütövlükdə Qaçqınlar haqqında 1951-ci il Cenevrə Konvensiyasının tətbiqinə əsaslanırdı. Tampere proqramının ardınca **birinci nəsil CEAS** qəbul edildi. Buraya EUODAC Əsasnaməsi və (sığınacaq üçün müraciətə baxılması ilə bağlı ÜD-nin məsuliyyətinə dair) Dublin Əsasnaməsi, Müvəqqəti Himayə Direktivi, Qəbul Şərtləri Direktivi, Kvalifikasiya Direktivi və Sığınacaq Prosedurları Direktivi daxil idi. Aİ qanunvericiliyinin əsas prinsiplərini izah edən yuxarıdakı bölmədə qeyd olunduğu kimi, direktivlər (ÜD-lərə daha əlverişli şərait yaratmaq imkanı verərək) sığınacaq axtaranlarla rəftar baxımından ÜD-lər üçün minimum standartları müəyyən etdi, ÜD-lərdə müqayisə olunan sistem olmadığı halda isə Dublin sistemi birbaşa tətbiq olunan qaydalar kimi hazırlandı.⁵⁶³

Bundan sonrakı (2005-2009-cu illər) Haaqa Proqramı ümumi sığınacaq proseduruna və qaçqın statusu və ya əlavə himayəsi olanlar üçün vahid statusa diqqət yetirərək, CEAS-ın növbəti mərhələsi üçün məqsədləri müəyyən etdi. Haaqa Proqramı dövründə CEAS-dakı dəyişikliklərə başlamaqla yanaşı, vacib bir mərhələyə nail olundu: 2008-ci ildə Avropanın Sığınacağa Dəstək Bürosu (EASO) yaradıldı. "Ümumi sığınacaq vermək proseduruna və beynəlxalq himayə ilə təmin

562 Qiymətləndirmə və nəticə barədə daha ətraflı məlumat üçün baxın: Komissiya personalının işçi sənədi, Qanuni miqrasiyaya dair Aİ qanunvericiliyinin faydalılığının yoxlanışı işinin xülasəsi, SWD (2019) 1055 yekun, https://ec.europa.eu/home-affairs/system/files/2019-03/swd_2019-1056-executive-summary_en.pdf; Hesabat: hissə 1: https://ec.europa.eu/home-affairs/system/files/2019-03/swd_2019-1055-staff-working-part1.pdf; hissə 2: https://ec.europa.eu/home-affairs/system/files/2019-03/swd_2019-1055-staff-working-part2.pdf, 2022-ci il iyunun 21-də baxılıb.

563 MSİBM bloqu "Ümumi Avropa Sığınacaq Sisteminin (CEAS) görüntüsü axtarışında", Martin Wagner, Paul Baumgartner, <https://www.icmpd.org/blog/2019/in-search-for-a-vision-of-the-common-european-asylum-system-ceas>, 2022-ci il iyunun 21-də baxılıb.

olunmuş şəxslər üçün vahid statusa əsaslanan ümumi müdafiə və həmrəylik zonası” yaratmaq məqsədi daşıyan Stokholm Proqramının (2010-2014-cü illərdə) icrası zamanı CEAS alətlərinin yenidən işlənməsi həyata keçirildi. Həmin dövrdə yenidən işlənmiş Kvalifikasiya Direktivi, onun ardınca gələn Dublin III Əsasnaməsi, yenidən işlənmiş Eurodac Əsasnaməsi, yenidən işlənmiş Qəbul Şərtləri Direktivi və yenidən işlənmiş Sığınacaq Prosedurları Direktivi qəbul edildi. Aralıq dənizində baş vermiş insidentlər və 2015-ci ilə təsadüf etmiş “qaçqın böhranı” CEAS-ın gələcək inkişafına güclü təsir göstərdi.⁵⁶⁴

2015-ci ildə qəbul edilmiş Avropanın Miqrasiya Gündəliyi⁵⁶⁵ digər məsələlərlə yanaşı, köçürülmə və yerdəyişmə sahəsində müdaxilələri müəyyən etdi və CEAS islahatını gücləndirdi. *Təklif olunan* yeni CEAS alətləri toplusu 2016-cı il mayın 4-də dərc edildi. Buraya Dublin IV Əsasnaməsi, Eurodac Əsasnaməsi və EASO Əsasnaməsi daxil idi. 2016-cı il iyulun 13-də Sığınacaq Prosedurları Əsasnaməsinin, Kvalifikasiya Əsasnaməsinin, yenidən işlənmiş Qəbul Şərtləri Direktivinin və Aİ-nin Köçürülmə Çərçivəsinin *layihələri* təqdim olundu. Bununla belə, EASO-nu əvəz edən, islahatlar aparılmış Avropa İttifaqı Sığınacaq Agentliyinin (EUAA)⁵⁶⁶ (2021-ci ilin dekabr ayında qəbul edilərək 2022-ci ilin yanvar ayında qüvvəyə minmiş) əsasnaməsini çıxmaq şərtilə, həmin sənəd layihələri bu günə qədər qəbul edilməyib⁵⁶⁷.

Aİ ÜD-lər tərəfindən birgə tanınmış üç beynəlxalq himayə forması mövcuddur: qaçqın statusu, köməkçi və müvəqqəti himayə. ÜD-lər milli qanunvericiliklə tənzimlənən əlavə himayə növlərinə də, məsələn, diplomatik və ya ərazi üzrə sığınacağa malik ola bilərlər. Hazırda beynəlxalq himayə məsələləri Aİ-nin aşağıdakı hüquqi aktları ilə tənzimlənir:

564 Yuxarıda qeyd olunan mənbə.

565 Komissiyadan Avropa Parlamentinə, Aİ Şurasına, Avropa İqtisadi və Sosial Komitəsinə və Regionlar Komitəsinə məlumat: “Avropanın Miqrasiya Gündəliyi”, 13.05.2015, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52015DC0240>, 2022-ci il iyunun 23-də baxılıb.

566 <https://euaa.europa.eu/>

567 MSİBM bloqu “Ümumi Avropa Sığınacaq Sisteminin (CEAS) görüntüsü axtarışında”, Martin Wagner, Paul Baumgartner, <https://www.icmpd.org/blog/2019/in-search-for-a-vision-of-the-common-european-asylum-system-ceas>, 2022-ci il iyunun 21-də baxılıb.

- a) **Sığınacaq Prosedurları Direktivi**⁵⁶⁸ sığınacaq müraciətlərinin qeydiyyatı, baxılma müddəti, sərhəd prosedurları və təhlükəsiz ölkə konsepsiyaları, xüsusi ehtiyacları olan sığınacaq axtaranlara adekvat dəstək, şikayət prosedurları, habelə qərar qəbul edənlərin potensialının artırılması çərçivəsi ilə bağlı qaydalar üçün ümumi standartları nəzərdə tutur.
- b) Aİ ÜD-lər arasında qəbul şərtləri ilə bağlı ümumi standartlar **Qəbul Şərtləri Direktivi**⁵⁶⁹ ilə tənzimlənir. Bir çox digər direktivlərlə olduğu kimi, burada da ÜD-lərə milli qanunvericilik və prosedurlara uyğun daha əlverişli şərtlər tətbiq etməyə icazə verilir. Mənzil, qida, geyim, tibb, yetkinlik yaşına çatmayanların təhsili, məşğulluq və digər qəbul sahələrinə müntəzəm çıxış qaydaları, o cümlədən həssas şəxslər üçün xüsusi prosedurlar bu direktivlə müəyyən edilir. Yuxarıda qeyd olunan yeni direktiv təklifi ümumi standartlarda daha böyük ardıcılıq təmin etməlidir, bu işə ikinci dərəcəli hərəkətləri azaltmalı, həmçinin daha böyük sığınacaq axtaran axınının qəbuluna ehtiyacı özündə əks etdirməlidir.
- c) Sığınacaq hüququnu təmin edən beynəlxalq insan hüquqları sənədləri, məsələn, Qaçqınların Statusu haqqında 1951-ci il Cenevrə Konvensiyası istər sığınacaq müraciətlərinin baxılması prosedurları ilə bağlı, istərsə də himayə üçün əsasların təfsirinə dair razılaşdırılmış qaydaları müəyyən etmir. Bu səbəbdən, **Kvalifikasiya Direktivi**⁵⁷⁰ ərizəçilərin qaçqın statusu və ya əlavə himayə hüququ əldə etməsi üçün meyarları nəzərdə tutur, habelə yaşamaq icazəsi, səyahət sənədi, integrasiyaya çıxış, həssas qruplar üçün xüsusi müddəalar və s. himayə statuslarının hər biri ilə bağlı hüquqlara aydınlıq gətirir.

568 Beynəlxalq himayənin təmin edilməsi və geri götürülməsi üçün ümumi prosedurlar haqqında Avropa Parlamentinin və Aİ Şurasının 2013-cü il 26 iyun tarixli, 2013/32/EU nömrəli (yenidən işlənmiş) Direktivi, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013L0032&from=en>, 2022-ci il iyunun 22-də baxılıb.

569 Beynəlxalq himayə üçün müraciətlərin qəbulu standartlarının müəyyənləşdirilməsi haqqında Avropa Parlamentinin və Aİ Şurasının 2013-cü il 26 iyun tarixli, 2013/33/EU nömrəli (yenidən işlənmiş) Direktivi, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013L0033&from=EN>, 2022-ci il iyunun 22-də baxılıb.

570 Üçüncü ölkə vətəndaşlarının və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslərin beynəlxalq himayə benefisiarları kimi kvalifikasiyası, qaçqınlar və ya əlavə himayə hüququ olan şəxslər üçün vahid status və verilən himayənin məzmunu üzrə standartlar haqqında Avropa Parlamentinin və Aİ Şurasının 2011-ci il 13 dekabr tarixli, 2011/95/EU nömrəli (yenidən baxılmış) Direktivi, <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2011:337:0009:0026:en:PDF>, 2022-ci il iyunun 22-də baxılıb.

d) Aİ çərçivəsində daxili sərhəd nəzarəti olmadığına görə, sığınacaq müraciətinə baxılması üçün hansı ÜD-nin məsuliyyət daşdığını müəyyənləşdirmək vacibdir. Bu cür prosedurların bir neçə məqsədi var: birincisi, ilk sığınacaq ölkəsində mənfi qərar aldıkları təqdirdə sığınacaq axtaranların digər Aİ ÜD-lərə mümkün köçməsi ilə bağlı ikinci yerdəyişmələrdən və “sığınacaq spekulyasiyasından” boyun qaçıрмаq üçün Aİ daxilində təqdim edilmiş hər bir sığınacaq müraciətinə bir dəfə baxılmalıdır. İkincisi, Aİ ÜD-lərdən heç birinin məsuliyyəti öz üzərinə götürməməsi və sığınacaq axtaranın qeyri-müəyyən vəziyyətə düşməsi hallarından qaçmaq lazımdır. Bu cür müəyyənləşdirmənin birinci mexanizmi 1990-cı ildə Dublində imzalanmış Konvensiya⁵⁷¹ ilə yaradılıb, buna görə də, bu mexanizmi inkişaf etdirərək təkmilləşdirən bütün sonrakı Aİ hüquqi aktları Dublin əsasnamələri adlanır. Hal-hazırda **Dublin III Əsasnaməsi**⁵⁷² məsul ÜD-nin müəyyənləşdirilməsi prosedurunu nəzərdə tutur. Məsul ÜD-nin müəyyənləşdirilməsində üç əsas meyardan istifadə olunur: 1) ailə, 2) yaxınlarda ÜD-də viza və ya yaşamaq icazəsini almaq və 3) Aİ-yə qanuni və ya qeyri-qanuni gəlmək məsələlərindən. Eyni zamanda, uşaqlar və digər həssas qruplar üçün xüsusi müddəalar, eləcə də digər humanitar hallar əsasnamə ilə əhatə olunur. Bundan əlavə, Dublin Əsasnaməsinin həyata keçirilməsi prosesi **EURODAC Əsasnaməsi**⁵⁷³ ilə yaradılmış EURODAC elektron sistemi tərəfindən dəstəklənir. Sistem məsul ÜD-nin müəyyənləşdirilməsi məqsədilə ən azı 14

571 Avropa İttifaqının üzv dövlətlərindən birində təqdim olunmuş sığınacaq müraciətinə baxılması üçün məsul dövlətin müəyyənləşdirilməsi haqqında 1990-cı il Konvensiyası - artıq qüvvədə olmayan Dublin Konvensiyası, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex%3A41997A0819%2801%29>, 2022-ci il iyunun 22-də baxılıb.

572 Üzv dövlətlərdən birində üçüncü ölkə vətəndaşı və ya vətəndaşlığı olmayan şəxs tərəfindən təqdim olunmuş beynəlxalq himayə müraciətinə baxılması üçün məsul üzv dövlətin müəyyənləşdirilməsi meyarları və mexanizmlərini təsbit edən Avropa Parlamentinin və Aİ Şurasının 2013-cü il 26 iyun tarixli 604/2013 nömrəli (yenidən baxılmış) Əsasnaməsi (Aİ), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:02013R0604-20130629>, 2022-ci il iyunun 22-də baxılıb.

573 Üzv dövlətlərdən birində üçüncü ölkə vətəndaşı və ya vətəndaşlığı olmayan şəxs tərəfindən təqdim olunmuş beynəlxalq himayə müraciətinə baxılması üçün məsul üzv dövlətin müəyyənləşdirilməsi meyarları və mexanizmlərini təsbit edən 604/2013 nömrəli Əsasnamənin (Aİ) effektiv tətbiqi məqsədilə, həmçinin hüquq-mühafizə məqsədləri üçün üzv dövlətlərin hüquq-mühafizə orqanları və Europol tərəfindən Eurodac məlumatları ilə tutuşdurulması barədə sorğular əsasında barmaq izlərinin müqayisəsi üçün “Eurodac”ın yaradılması haqqında və azadlıq, təhlükəsizlik və ədalət sahəsində genişmiqyaslı IT sistemlərinin operativ idarə edilməsi üzrə Avropa Agentliyinin yaradılmasını nəzərdə tutan 1077/2011 nömrəli Əsasnaməyə (Aİ) düzəlişlərin edilməsi haqqında Avropa Parlamentinin və Aİ Şurasının 2013-cü il 26 iyun tarixli 603/2013 sayılı Əsasnaməsi, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32013R0603>, 2022-ci il iyunun 22-də baxılıb.

yaşında olan sığınacaq axtaranların bütün barmaq izlərini ehtiva edir. Sistem Aİ ÜD-lərin hər birində Mərkəzi Blok və vahid Milli Giriş Məntəqəsi vasitəsilə idarə olunur.

- e) **Müvəqqəti Himayə Direktivi**⁵⁷⁴ 2001-ci ildə keçmiş Yuqoslaviyadakı münəfişələrdən sonra himayəyə ehtiyacı olanların çoxsaylı axınına ÜD-lər tərəfindən çevik reaksiya vermək üçün qəbul edilib. Direktivə əsasən, belə hallarda sığınacaq ərizələrinin fərdi qaydada baxılması həyata keçirilmir, lakin müvəqqəti himayə meyarlarına uyğun gələn insanlar Aİ-də müvəqqəti himayə statusunu qrup şəklində alırlar. Standart sığınacaq prosedurları çərçivəsində təmin edilə bilməyəcək himayəyə ehtiyacı olan kütləvi qaçqın axınının mövcudluğu barədə qərar verən Komissianın (və beləliklə, ÜD-lərin) təklifi əsasında Aİ Şurası tərəfindən direktivin tətbiqinə başlanıla bilər. Bu direktiv qəbul edildiyi gündən başlayaraq 20 ildən artıq müddət ərzində tətbiq olunmurdu və 2022-ci ilin fevral ayında Ukraynada müharibə başlayandan sonra 2022-ci il martın 4-də aktivləşdirildi. Aİ Şurası Direktivin aktivləşdirilməsinə dair qərarı yekdilliklə qəbul etdi.⁵⁷⁵ Direktiv müvəqqəti himayə benefisiarlarının hüquqlarını və bu sənədin tətbiqinə başlamaq proseduru müəyyən edir. Lakin himayənin şamil olduğu şəxslərdən ibarət qruplar yuxarıda göstərilən Aİ Şurasının qərarı ilə müəyyən edilir. Ukraynadan olan məcburi köçkünlərə gəldikdə, müəyyən edilib ki, müvəqqəti himayə benefisiarları bunlardır: 2022-ci il fevralın 24-dək Ukraynada yaşamış beynəlxalq himayədən yararlanan Ukrayna vətəndaşları, vətəndaşlığı olmayan şəxslər və üçüncü ölkə vətəndaşları və onların ailə üzvləri. ÜD-lər 2022-ci il fevralın 24-dək Ukraynada qanuni yaşamış digər üçüncü ölkə vətəndaşlarını da benefisiarlara əlavə etməklə bu meyarları genişləndirib-genişləndirməməyə qərar verə bilərlər. Direktivə əsasən, müvəqqəti himayə benefisiarları (1 ildən 3 ilə qədər müddət ərzində) Aİ-də qanuni yaşamaq hüququna malikdirlər və beynəlxalq himayənin digər benefisiarları kimi bütün xidmətlərdən, o cümlədən mənzil, məşğulluq, sağlamlığın qorunması və s.-dən istifadə edə bilərlər.

574 Köçkünlərin kütləvi axını zamanı müvəqqəti himayənin təmin edilməsi üçün minimum standartlar, belə şəxslərin qəbul edilməsində üzv dövlətlər arasında səylərin balansını təşviq edən tədbirlər və əldə olunmuş nəticələrə görə məsuliyyət haqqında Aİ Şurasının 2001-ci il 20 iyul tarixli 2001/55/EC nömrəli Direktivi., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32001L0055&qid=1648223587338>, 2022-ci il iyunun 22-də baxılıb.

575 Yuxarıda qeyd olunan mənbə.

11.1.4 Miqrasiya və Sığınacaq Paktı

2020-ci ilin sentyabr ayında Komissiya tərəfindən **yeni Miqrasiya və Sığınacaq Paktı**⁵⁷⁶ təqdim olunub. Bu pakt müfəssəl və davamlı siyasət yeritməklə, tənzimlənməyən miqrasiyanın mövcud çağırışlarına uzunmüddətli, humanist və effektiv cavablar verməklə, qanuni miqrasiya yollarını inkişaf etdirməklə, daha yaxşı integrasiya üçün çərçivə yaratmaqla və miqrasiya tərəfdaşlığını dərinləşdirməklə Aİ-də miqrasiya və sığınacaq idarəçiliyinə yeni yanaşmanı təqdim edir. Pakt miqrasiyanın daxili və xarici aspektlərinin integrasiyasına daha çox vəhdət verəcək aşağıdakı 9 sənəddən ibarət zərf təklif edir:

- a) Xarici sərhədlərdə üçüncü ölkə vətəndaşlarının yoxlanılması prosedurlarını müəyyən edən yeni **Yoxlama Əsasnaməsi**;
- b) **Sığınacaq Prosedurları Əsasnaməsinin** yenidən baxılmasına dair düzəlişlər edilmiş təklifdən;
- c) **Eurodac Əsasnaməsinin** yenidən baxılmasına dair düzəlişlər edilmiş təklif;
- d) Yeni **Sığınacaq və Miqrasiya İdarəçiliyi Əsasnaməsi** - Aİ-də həmrəyliyi dəstəkləyən miqrasiya və sığınacaq idarəçiliyi üçün ümumi çərçivədir;
- e) **Yeni Böhran və Fors-Major Əsasnaməsi** - böhran və fors-major vəziyyətlərində miqrasiya və sığınacaq prosedurlarından konkret geri çəkilmək hallarını müəyyən edən həmrəylik mexanizmidir;
- f) Mövcud olan xüsusi köçürülmə həllərini rəsmiləşdirmək və əlavə hüquqi müdafiə yollarını müəyyən etmək üçün **köçürülməyə və əlavə yollara dair yeni tövsiyə**;
- g) Dənizdə miqrantları xilasetmə əməliyyatları ilə bağlı məsələləri həll etmək üçün özəl gəmilərlə **axtarış-xilasetmə əməliyyatlarına dair yeni tövsiyə**;
- h) Humanitar fəaliyyətlərin cəzalandırılmaması məsələsinə aydınlıq gətirən **Vasitəçilər Direktivinə dair yeni təlimat**.⁵⁷⁷

Eyni zamanda, ümumi arxitekturanı tamamlamaq üçün pakta bir sıra təşəbbüsləri nəzərdə tutan yol xəritəsi də daxildir. Burada integrasiya və inklüzivlik, Şengenin gələcəyi, könüllü qayıdış və reintegrasiya, operativ qayıdış strategiyası, miqrant

576 Komissianın yeni Miqrasiya və Sığınacaq Paktı haqqında məlumatı, 23.9.2020, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0609>, 2022-ci il iyunun 22-də baxılıb.

577 Avropa Komissiyası "Yeni Miqrasiya və Sığınacaq Paktı: sual-cavablar", https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_20_1707#contains, 2022-ci il iyunun 22-də baxılıb.

qaçaqmalçılığına qarşı tədbirlər, bacarıqlar və istedadlı şəxslər zərfi ilə bağlı məsələlər əks olunub.⁵⁷⁸

11.2 Şərqi Avropa və Mərkəzi Asiya regionu

2020-ci ildə Şərqi Avropa və Mərkəzi Asiya (ŞAMA) mənşəli miqrantların dünya üzrə ümumi sayı **30 milyondan çox idi**, bu isə 2010-cu illə müqayisədə 2,4 milyon nəfər artım deməkdir. ŞAMA miqrantlarının təxminən 54%-i qadınlardır və son 30 il ərzində bu nisbət sabit olaraq qalır. Regionlararası miqrasiya ŞAMA üçün əhəmiyyətlidir: burada əsasən bu regiondan olan 23 milyondan çox miqrant yaşayır. Mütləq mənada, Rusiya 10,8 milyon immiqrant və 12 milyona yaxın emiqrantla həm əsas mənşə, həm də təyinat ölkəsidir. Əmək miqrasiyası regionda ən mühüm miqrasiya forması olaraq qalır və Mərkəzi Asiyadan Rusiyaya, Şərq Tərəfdaşlığı (ŞT) ölkələrindən və Belarusdan Aİ-yə, xüsusən də Aİ ərazisindəki Şərqi Avropa miqrantlarının 85%-ə qədər bir hissəsini qəbul edən Polşaya regional axınlar kifayət qədər davamlı əmək miqrasiyası dəhlizləri təşkil edir.⁵⁷⁹

Bununla yanaşı, COVID-19 pandemiyası ŞAMA regionunda miqrasiya və yerdəyişmə proseslərinə təsir göstərməyə davam edir. Üstəlik, 2021-ci ildə Mərkəzi Asiya ölkələrinə miqrasiya axınını gözlənilən edən Əfqanıstan hadisələri, Aİ-Belarus sərhədindəki miqrasiya böhranı, Qırğızıstan və Tacikistan arasında geosiyasi gərginlik və sərhəd mübahisəsi region daxilində və beynəlxalq miqyasda miqrasiyanın kəskin və potensial aparıcı qüvvələrini təşkil edir.⁵⁸⁰ Bununla belə, regionda insanların ən böyük yerdəyişməsinə Ukraynadakı müharibə səbəb olub. (Bu kitabın hazırlanma anına) hesablamalara əsasən, müharibə başlayandan 8 milyondan çox insan Ukraynanı tərk edib və onların əksəriyyəti qonşuluqdakı Aİ ÜD-lərə (Polşa, Slovakiya, Macarıstan və Rumıniyaya) və Moldovaya köçüb.⁵⁸¹

578 Yuxarıda qeyd olunan mənbə.

579 MSİBM "Miqrasiyaya baxış, Şərqi Avropa və Mərkəzi Asiya 2022", https://www.icmpd.org/file/download/56967/file/ICMPD_Migration_Outlook_EasternEuropeCentralAsia_2022.pdf, 2022-ci il iyulun 4-də baxılıb.

580 Yuxarıda qeyd olunan mənbə.

581 BMTQAK "Operativ məlumat portalı, Ukrayna", <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>, 2022-ci il iyunun 23-də baxılıb.

2022-ci il fevralın 24-dən bəri 12,8 milyona yaxın insan məcburi köçkün vəziyyətinə düşüb.⁵⁸²

11.2.1 Aİ Şərq Qonşuluğu: Gürcüstan, Moldova və Ukrayna

Üç ŞT ölkəsi (**Gürcüstan, Moldova və Ukrayna**) onların milli miqrasiya siyasətlərini əhəmiyyətli dərəcədə müəyyənləşdirən Assosiasiya Sazişləri imzalayaraq Aİ ilə vizasız rejimdən istifadə edir. Bu kontekstdə, vizaların dayandırılması mexanizminə dair dördüncü hesabat 2021-ci ildə Avropa Komissiyası tərəfindən dərc edilib. Hesabatda müvafiq ölkələrdə viza rejiminin liberallaşdırılması göstəricilərinin davamlı şəkildə yerinə yetirilməsi təhlil olunur və digər sahələrlə yanaşı, miqrasiya, sığınacaq və readmissiya idarəçiliyində növbəti təkmilləşdirmələr üçün tövsiyələr verilir.⁵⁸³ Burada qeyd olunmalıdır ki, 2022-ci il fevralın 28-də Ukrayna Aİ-yə üzvlük üçün rəsmi ərizə təqdim edib, ardınca isə, 2022-ci il martın 3-də Moldova və Gürcüstan bununla bağlı müraciət edib. 2022-ci ilin iyun ayında Avropa Komissiyası Aİ-yə üzvlük ərizələri ilə bağlı rəy verərək həm Moldova, həm də Ukraynaya namizəd statusunun verilməsini tövsiyə edib, Gürcüstan üçün isə “müəyyən sayda prioritetlər həll edildikdən sonra” namizəd statusunun perspektivini təsdiq edib.⁵⁸⁴ 2022-ci il iyunun 23-də Avropa Parlamenti **Ukrayna və Moldovanın Aİ-yə namizəd statusuna** dair qətnamə qəbul edib, Gürcüstana isə bu status “hökumət Avropa Komissiyasının göstərdiyi prioritetləri (siyasi qütbləşmə, demokratik təsisatların gücləndirilməsi və korrupsiyaya qarşı tədbirlər, məhkəmə islahatları strategiyasının həyata keçirilməsi və s. ilə bağlı məsələlər) yerinə yetirdikdən sonra”⁵⁸⁵ veriləcək. Ölkələrə Aİ-yə namizəd statusu verildikdən

582 BMTİHAK “Ukrayna: ekspertlər deyirlər ki, milyonlarla qaçqının travması və yardıma təcili ehtiyacı var”, 5 may 2022-ci il, [583 Komissiyaın Avropa Parlamentinə və Aİ Şurasına təqdim etdiyi “Vizanın dayandırılması mexanizminə dair” hesabat, COM/2021/602, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021DC0602>, 2022-ci il iyunun 23-də baxılıb.](https://www.ohchr.org/en/press-releases/2022/05/ukraine-millions-displaced-traumatised-and-urgently-need-help-say-experts#:~:text=%E2%80%99CSince%2024%20February%2C%20nearly%2012.8,percent%20of%20the%20entire%20population;2022-ci il iyunun 23-də baxılıb.</p>
</div>
<div data-bbox=)

584 Aİ-yə üzvlük müraciətlərinə dair Avropa Komissiyasının rəyləri, İnformasiya bülleteni, iyun 2022-ci il, file:///C:/Users/WagnerV/Downloads/factsheet_accession_opinion.pdf, 2022-ci il iyunun 23-də baxılıb.

585 Avropa Parlamenti “Xəbərlər”, <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20220616IPR33216/grant-eu-candidate-status-to-ukraine-and-moldova-without-delay-meps-demand>, 2022-ci il iyunun 23-də baxılıb.

sonra Aİ qanunlarının lazımi qaydada tətbiqi və icrası üçün müəyyən edilmiş Aİ qanunvericiliyinin qəbulu məsələsini və zəruri islahatlar mövzunu əhatə edən rəsmi danışıqlar prosesi başlayacaq. Üzvlük danışıqları üçün təsdiqlənmiş Aİ qanunlar toplusu 35 fəsildən ibarətdir və buraya miqrasiya və sığınacaq siyasətləri, qanunvericilik və icra təcrübələri daxildir.⁵⁸⁶

2021-ci ilin mart ayında Gürcüstan və Moldova Avropa Miqrasiya Şəbəkəsində (AMŞ) müşahidəçi statusu əldə edib və bu şəbəkədə Avropa İqtisadi Zonasından olmayan ilk ölkələrdir. AMŞ fəaliyyətlərində iştirak miqrasiya idarəçiliyində qabaqcıl təcrübə mübadiləsinə dəstək verəcək, eləcə də Aİ ÜD-lər və ŞT ölkələri nöqtəyi-nəzərindən miqrasiya ilə bağlı qarşılıqlı anlaşmanı yaxşılaşdıracaq.⁵⁸⁷

Gürcüstan

Gürcüstanda illik fəaliyyət planları ilə həyata keçirilən 2021-2030-cu illər üçün Miqrasiya Strategiyası 2020-ci ilin sonunda təsdiq edilib.⁵⁸⁸ Strategiyanın əsas məqsədi milli ehtiyac və maraqları, eləcə də yerli, regional və global səviyyələrdə problem və imkanları nəzərə almaqla miqrasiya məsələlərinin inkişaf proseslərinə daxil edilməsini dəstəkləmək və asanlaşdırmaqdır.⁵⁸⁹ Gürcüstanda miqrasiya və sığınacaq idarəçiliyi üzrə öhdəliklər Ədliyyə Nazirliyi, Daxili İşlər Nazirliyi (DİN), İşğal olunmuş Ərazilərdən Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Nazirlik, Əmək, Səhiyyə və Sosial Məsələlər Nazirliyi, Xarici İşlər Nazirliyi (XİN) və bir neçə digər nazirlik arasında bölünüb. Koordinasiya məsələləri isə Katibliyi Ədliyyə Nazirliyində yerləşən **Gürcüstanın Miqrasiya Məsələləri üzrə Dövlət Komissiyasında**⁵⁹⁰ müzakirə edilir.

586 Avropa Komissiyası "Avropa qonşuluq siyasəti və genişlənmə danışıqları, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/enlargement-policy/conditions-membership/chapters-acquis_en, 2022-ci il iyunun 23-də baxılıb.

587 Avropa Komissiyası "AMŞ", https://ec.europa.eu/home-affairs/news/emn-welcomes-georgia-and-moldova-2021-03-12_en, 2022-ci il iyunun 23-də baxılıb.

588 Gürcüstanın Miqrasiya Məsələləri üzrə Dövlət Komissiyası "Miqrasiya strategiyası", https://migration.commission.ge/index.php?article_id=216&clang=1, 2022-ci il iyunun 23-də baxılıb..

589 MSİBM "Miqrasiyaya baxış, Şərqi Avropa və Mərkəzi Asiya 2022", https://www.icmpd.org/file/download/56967/file/ICMPD_Migration_Outlook_EasternEuropeCentralAsia_2022.pdf, 2022-ci il iyunun 23-də baxılıb.

590 Gürcüstanın Miqrasiya Məsələləri üzrə Dövlət Komissiyası, https://migration.commission.ge/index.php?article_id=1&clang=1, 2022-ci il iyunun 23-də baxılıb.

Moldova

2011-ci ildən həyata keçirilən **Moldova Respublikasının** Milli Miqrasiya və Sığınacaq Strategiyası 2020-ci ilə qədər qüvvədə olub.⁵⁹¹ 2021-ci ildə bu strategiyanın icra nəticələrinin qiymətləndirilməsi əsasında yeni strategiyanın hazırlanması işləri davam etdirilib. Bundan əlavə, Moldovada ölkə vətəndaşlarının xaricdə iş üçün cəlb olunmasını təşkil edən özəl məşğulluq agentliklərinin fəaliyyətinə nəzarət qaydaları 2021-ci ildə gücləndirilib.⁵⁹² Bu ölkədə Hökumət yanında **Milli Miqrasiya və Sığınacaq Məsələləri üzrə Komissiyaya** Baş nazirin müavini rəhbərlik edir və onun tərkibinə miqrasiya və sığınacaq məsələləri ilə məşğul olan müvafiq qurumların rəhbərləri daxildir. Komissiya ildə iki dəfə və ya konkret məsələlər üzrə xüsusi iclaslar keçirir. Ümumiyyətlə, bu ölkədə **DİN** immiqrasiya, əcnəbilərin statusu, sığınacaq məsələləri, əcnəbilərin integrasiyası, readmissiya və qayıdış, sərhəd idarəçiliyi, tənzimlənməyən miqrasiya, transsərhəd cinayətkarlıq və insan alveri ilə mübarizə sahələrində siyasətin işlənib hazırlanmasına və Genişləndirilmiş Miqrasiya Profilinin (GMP)⁵⁹³ hər il hazırlanmasına cavabdehdir. DİN nəzdində miqrasiya idarəçiliyi və siyasətində iştirak edən əsas bölmələr aşağıdakılardır:

- ◆ *Miqrasiya və Sığınacaq Bürosu* (miqrasiya siyasətini hazırlayır və həyata keçirir, integrasiya olunmuş, avtomatlaşdırılmış “Miqrasiya və Sığınacaq” (SIAMA) informasiya sistemini idarə edir).
- ◆ *Baş Sərhəd Polisi Müfəttişliyi* (əcnəbilər üzərində sərhəd nəzarətini, integrasiyalı sərhəd idarəçiliyini həyata keçirir və tənzimlənməyən miqrasiya və transsərhəd cinayətkarlığa qarşı mübarizə aparır);
- ◆ *İnsan Alverinə Qarşı Mübarizə Mərkəzi* (insan alveri cinayətlərini araşdırır və cinayət təqibini, qabaqalayıcı tədbirlər həyata keçirir).

591 Milli Miqrasiya və Sığınacaq Strategiyasının təsdiq edilməsi haqqında Moldova Respublikası Hökumətinin 2011-ci il 8 sentyabr tarixli, 655 nömrəli Qərarı, https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=56020&lang=ro, 2022-ci il iyunun 23-də baxılıb.

592 MSİBM “Miqrasiyaya baxış, Şərqi Avropa və Mərkəzi Asiya 2022”, https://www.icmpd.org/file/download/56967/file/ICMPD_Migration_Outlook_EasternEuropeCentralAsia_2022.pdf, 2022-ci il iyunun 23-də baxılıb.

593 GMP Moldovada emiqrasiya və miqrasiya ilə bağlı məlumat və statistika üçün göstəricilərin siyahısını təsdiq edən hökumətin 24.08.2012-ci il tarixli 634 nömrəli qərarına əsasən hazırlanır. Moldovanın mövcud GMP-si ilə burada tanış olmaq mümkündür: <http://bma.gov.md/ro/documente/raport-analitic>.

Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi, o cümlədən nazirliyin Milli Məşğulluq Agentliyi əmək emiqrasiyası/immiqrasiyası siyasətlərinin işlənib hazırlanmasında, əməkçi miqrantların sosial təminatının gücləndirilməsində, pre-miqrasiya, post-emiqrasiya və miqrantların (re)inteqrasiyası siyasətlərinin hazırlanmasında iştirak edir.⁵⁹⁴ **Təhsil və Tədqiqat Nazirliyi** miqrantların bacarıqlarının və peşə hazırlığının tanınması ilə əlaqəli aspektlərlə, miqrantlar üçün inteqrasiya proqramları ilə məşğul olur.⁵⁹⁵ **İqtisadiyyat Nazirliyi** investisiyalara, pul köçürmələrindən istifadəyə və miqrantların ölkə iqtisadiyyatına reinteqrasiyasına dair siyasət hazırlayır. Miqrantların və onların qohumlarının pul köçürmələri ilə bağlı investisiya proqramları, məsələn, “Pare 1+1” proqramı⁵⁹⁶ ilə məşğul olan *Kiçik və Orta Müəssisələr Təşkilatı* İqtisadiyyat Nazirliyinin tabeliyində olan agentlikdir. **Xarici İşlər və Avropaya İnteqrasiya Nazirliyi** Moldova vətəndaşlarının ölkə hüddudlarından kənarda hüquqlarını təmin edir, viza siyasətini müəyyənləşdirir, konsulluq xidmətləri göstərir və diasporla əlaqə saxlayır. Eyni zamanda, bu nazirlik 2008-ci ildə başlanmış Aİ və Moldova arasında Yerdəyişmə üzrə Tərəfdaşlığın milli əlaqələndirici orqanıdır.⁵⁹⁷ Dövlət Dəftərxanası yanında **Diasporla Əlaqələr Bürosu** Diaspor Strategiyası 2025-in həyata keçirilməsi və diaspor üzvləri və birlikləri ilə əlaqələr, diasporun konsolidasiyası proqramları və s. ilə məşğul olur.⁵⁹⁸

Ukrayna

Ukraynada miqrasiya idarəçiliyi 2017-ci ildə təsdiq edilmiş və 2025-ci ilə qədər qüvvədə olacaq Dövlət Miqrasiya Siyasəti Strategiyasına uyğun həyata keçirilir.⁵⁹⁹ Lakin hökumətin bir tərəfdən xaricdəki ukraynalı əməkçi miqrantların hüquqlarını qorumaq, digər tərəfdən onların geri qayıtmasını asanlaşdırmaq istəyi, o cümlədən COVID-19 pandemiyası zamanı miqrantların faktiki geri qayıdışı dövlət miqrasiya siyasətinin yenidən baxılmasını tələb edir. Bunu nəzərə alaraq, əmək miqrasiyası sahəsində idarəçiliyi təkmilləşdirmək məqsədi daşıyan bir sıra qanunvericilik dəyişikliklərinə 2021-ci ildə başlanılıb və onlardan bəziləri ölkə parlamentinə artıq təqdim olunub. Təklif olunan dəyişikliklərə bunlar daxildir: vətəndə biznesə başlamaq

594 Nazirliyin rəsmi saytı - <https://msmps.gov.md/en>.

595 Nazirliyin rəsmi saytı - <https://mecc.gov.md/en>

596 Nazirliyin rəsmi saytı - <https://mei.gov.md/en>

597 Nazirliyin rəsmi saytı - <http://www.mfa.gov.md/start-page-en/>

598 Büronun rəsmi saytı - <https://brd.gov.md/ru>.

599 Ukrayna Ali Radası “2025-ci ilə qədər Dövlət Miqrasiya Siyasəti Strategiyasının təsdiq edilməsi haqqında Hökumətin qərarı”, 12 iyul 2017-ci il, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80#Text>, 2022-ci il iyunun 23-də baxılıb.

istəyən miqrantların qayıdışı üçün geri qaytarılmayan qrantların verilməsi, ikili vətəndaşlığın tətbiqi və xaricdə məşğulluğu tənzimləmə işinin təkmilləşdirilməsi.⁶⁰⁰

2022-ci ilin fevral ayından ölkə müharibədən qaçan insanların kütləvi axını ilə üzləşir. BMTQAK-ın məlumatına görə, müharibə başlayandan bəri 2022-ci ilin iyun ayına qədər Ukraynanı 8 milyondan çox insan tərk edib. Bu insanların əksəriyyəti qonşuluqdakı Aİ ÜD-lərə (Polşa, Slovakiya, Macarıstan və Rumıniyaya) və Moldovaya köçüb. Lakin müharibənin birinci mərhələsindən sonra insanların çoxu Ukraynaya qayıtmağa başlayıb. Belə ki, BMTQAK qonşu Avropa ölkələrindən Ukraynaya təxminən 3 milyon sərhəd keçidinin olduğunu bildirir, lakin bu, qayıdışın davamlı olmasına sübut deyil.⁶⁰¹ Daha çox insan Ukrayna daxilində məcburi köçkün həyatı yaşayır. BMTİHAK-ın hesablamalarına görə, 2022-ci il fevralın 24-dən başlayaraq təxminən 12,8 milyon insan “ölüm və dağıntıdan qaçmaq üçün fədakar səylər göstərərək evlərini və bütün əşyalarını ataraq” məcburi köçkün vəziyyətinə düşüb.⁶⁰² Belə vəziyyətdə, ölkə üçün əsas prioritet vətəndaşların təhlükəsiz yerləşməsini təmin etmək, məcburi köçkünlərə kömək, o cümlədən humanitar yardım göstərməkdir. Davamlı və mütəşəkkil qayıdış isə aktiv müharibə əməliyyatları bitdikdən və evə dönüş təhlükəsiz olandan sonra başlayacaq.

11.2.2 Rusiya və Belarus

Belarus

Aİ ilə, o cümlədən miqrasiya, sərhəd və sığınacaq sahəsində bir neçə illik sıx əməkdaşlıqdan sonra, 2021-ci ilin iyun ayında **Belarus** ŞT təşəbbüsündə iştirakını

600 MSİBM “Miqrasiyaya baxış, Şərqi Avropa və Mərkəzi Asiya 2022”, https://www.icmpd.org/file/download/56967/file/ICMPD_Migration_Outlook_EasternEuropeCentralAsia_2022.pdf, 2022-ci il iyunun 23-də baxılıb.

601 BMTQAK “Operativ məlumat portalı, Ukrayna”, <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>, 2022-ci il iyunun 23-də baxılıb.

602 BMTİHAK “Ukrayna: ekspertlərdəyirlər ki, milyonlarla köçkünün travması və yardıma təcili ehtiyacı var”, 5 may 2022-ci il, <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2022/05/ukraine-millions-displaced-traumatised-and-urgently-need-help-say-experts#:~:text=%E2%80%9CSince%2024%20February%2C%20nearly%2012.8,percent%20of%20the%20entire%20population;2022-ci%20il%20iyyun%2023-d%C3%A9%20baxılıb.>

dayandırdı.⁶⁰³ Ola bilsin ki, 2019-cu ildə Aİ ekspertlərinin dəstəyilə DİN tərəfindən hazırlanmış Dövlət Miqrasiya Siyasəti Konsepsiyası layihəsinin təsdiq edilməməsinin səbəblərindən biri də budur, lakin 2021-ci ilin noyabr ayında **(Belarus və Rusiya) İttifaq Dövləti** birgə Miqrasiya Siyasəti Konsepsiyasını imzaladı.⁶⁰⁴ Konsepsiyada üçüncü dövlətlərdən tənzimlənməyən miqrasiya ilə bağlı müəyyən nəzarət və profilaktika tədbirləri nəzərdə tutulur və İttifaq Dövlətinin əsas prinsiplərindən biri vurğulanır: Belarus və Rusiya vətəndaşlarının hər iki dövlətin ərazisində əlavə icazə və sənədlər tələb olunmadan sərbəst hərəkəti və işlə təmin olunması. Birgə Miqrasiya Siyasəti Konsepsiyası 1997-ci ildə yaradılan İttifaq Dövlətinin sürətləndirilmiş və gücləndirilmiş integrasiyasını nümayiş etdirir.⁶⁰⁵

2021-ci ildə Belarusla bağlı miqrasiya tendensiyaları ilk növbədə Yaxın Şərqdən Belarus ərazisi vasitəsilə Polşaya, Litvaya və Latviyaya, daha sonra isə Almaniya da daxil olmaqla digər Aİ ÜD-lərə tənzimlənməyən tranzit kontekstində qeyd edilir. Miqrantların əksəriyyəti İraqdan, həmçinin Əfqanıstan, Suriya və digər ölkələrdən gəlirdi. Ümumilikdə, Polşada sərhəddə 43.000-dən çox, Litvada isə 4.200 saxlanılma faktı barədə bildirilib, Almaniya isə 2021-ci ildə bu ölkəyə daxil olmaq üçün Belarusdan keçən marşrutdan istifadə etmiş 11.000-dən çox miqrantı qeydə alıb.⁶⁰⁶

Rusiya

Rusiyada miqrasiya siyasəti 2018-ci ildə qəbul edilmiş 2019-2025-ci illər üçün Dövlət Miqrasiya Siyasəti Konsepsiyası⁶⁰⁷ ilə müəyyən edilir. Rusiyada demoqrafik tənəzzül, eləcə də işçi qüvvəsinin çatışmazlığı konsepsiyada etiraf olunur, lakin elə bu konsepsiyaya əsasən, “təbii təkrar istehsal” əhali sayının artmasının əsas

603 Aİ Şurası, <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/eastern-partnership/belarus/>, 2022-ci il iyulun 4-də baxılıb.

604 RIA Xəbərləri, <https://ria.ru/20211105/mezentsev-1757782354.html>, 2022-ci il iyulun 4-də baxılıb.

605 MSİBM “Miqrasiyaya baxış, Şərqi Avropa və Mərkəzi Asiya 2022”, https://www.icmpd.org/file/download/56967/file/ICMPD_Migration_Outlook_EasternEuropeCentralAsia_2022.pdf, 2022-ci il iyunun 23-də baxılıb.

606 Azad Avropa Radiosu, 2021-ci ildə Almaniya 11 mindən çox miqrant Belarus marşrutu ilə daxil olub. <https://www.rferl.org/a/germany-belarus-migrants-poland-/31629033.html>; Sənəddə deyilir ki, miqrant böhranı ilə əlaqədar Aİ Belarusa daha çox sanksiya tətbiq etməyə hazırdır, <https://www.rferl.org/a/eu-belarus-sanctions-document-belavia/31586805.html>; Belarusiyaadakı vəziyyətin icmalı, <https://www.rferl.org/z/658>

607 2019-2025-ci illər üçün Dövlət Miqrasiya Siyasəti Konsepsiyasının təsdiq edilməsi haqqında 2018-ci il 31 oktyabr tarixli Sərəncam; <http://kremlin.ru/acts/news/58997>

mənbəyi olaraq qalacaq. Bu kontekstdə miqrasiya əlavə tədbir sayılır, üstəlik, hərtərəfli (re)integrasiya məqsədilə Rusiyaya könüllü köçmək əlverişli variant kimi qəbul olunur, lakin müvəqqəti əmək miqrasiyasını istisna etmir. Hazırkı konsepsiya 2022-ci ilin sonuna qədər qüvvədə olan fəaliyyət planı ilə həyata keçirilib, plana edilmiş son düzəlişlərdə isə əmək miqrasiyasına daha çox diqqət yetirilir.⁶⁰⁸ COVID-19 pandemiyası başlayandan Rusiya əməkçi miqrantların yerdəyişmə məhdudiyyətləri və iqtisadi aktivliyin azalması ilə bağlı qarşılaşdığı problemləri (iş icazələrinin müddətini uzatmaqla, nizamlama tədbirləri, ölkədən çıxarılma moratoriumu və s. ilə) həll etməyə çalışıb, lakin 2021-ci ildə təsdiq edilmiş bir neçə əsasnamə miqrasiya qaydalarını yenidən sərtləşdirib. Belə ki, əməkçi miqrantlar üçün dəstək tədbirləri 2022-ci ilin əvvəlində dayandırılıb, tibbi müayinə və barmaq izlərinin qeydiyyatı (Belarus vətəndaşları istisna olmaqla) artıq bütün miqrantlar üçün məcburidir və patent (əmək icazəsi) üçün ödəniş artırılıb. Nəhayət, DİN ölkədə mövcud miqrasiya qanunvericiliyini (“Əcnəbi vətəndaşların və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin miqrasiya uçuşu haqqında”, “Rusiyadan gətmək və Rusiyaya gəlmək qaydası haqqında”, “Rusiyadakı xarici vətəndaşların hüquqi statusu haqqında” qanunları) əvəz etməli olan yeni miqrasiya qanunu üzərində işləyir və yeni qanun 2024-cü ildə qüvvəyə minəcək.⁶⁰⁹

Ukraynadakı müharibə nəticəsində 1,4 milyondan çox məcburi köçkün Ukraynadan Rusiyaya gedib.⁶¹⁰ Lakin o vaxtdan bəri nə qədər ukraynalının Rusiyanı tərk etdiyi və köçkünlərə hansı himayə statusu verildiyi barədə məlumat yoxdur. Bundan əlavə, müharibə başlayandan sonra Rusiyadan yeni miqrasiya dalğası əmələ gəldi. Müxtəlif mənbələrə görə, müharibə başlayandan sonra 300 mindən çox insan Rusiyanı siyasi təqiblərdən tutmuş sanksiyalardan yayınmaq cəhdlərinə qədər fərqli səbəblərə görə tərk edib.⁶¹¹ Onların əksəriyyəti ŞAMA regionunun qonşu dövlətlərinə: Gürcüstan, Ermənistan, Azərbaycana, Mərkəzi Asiya ölkələrinə, eləcə də vizanın tələb olunmadığı Türkiyə kimi ölkələrə gedib.

608 Rusiya Federasiyası Hökuməti tərəfindən təsdiq edilmiş Dövlət Miqrasiya Siyasəti Konsepsiyasının həyata keçirilməsi üzrə Tədbirlər Planı, 2020-ci il, may, <https://nalogcodex.ru/government/rasporozhenie-pravitelstva-rf-ot-30.05.2020-n-1452-r>

609 MSİBM “Miqrasiyaya baxış, Şərqi Avropa və Mərkəzi Asiya 2022”, https://www.icmpd.org/file/download/56967/file/ICMPD_Migration_Outlook_EasternEuropeCentralAsia_2022.pdf, 2022-ci il iyunun 23-də baxılıb.

610 BMTQAK “Operativ məlumat portalı, Ukrayna”, <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>, 2022-ci il iyunun 23-də baxılıb.

611 Vilson Mərkəzi, “Emiqrasiya 2022: Rusiya qaçqınları üçün demokratiya məktəbi”, <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/emigration-2022-school-democracy-russian-refugees>, 2022-ci il iyulun 4-də baxılıb.

11.2.3 Mərkəzi Asiya regionu: Qazaxıstan, Qırğızıstan, Tacikistan, Türkmənistan və Özbəkistan

Bu regionda miqrasiya tendensiyalarına və müvafiq olaraq miqrasiya siyasətlərinə davamlı təsir edən amillər Əfqanıstana və münaqişədən təsirlənən digər ərazilərə yaxınlıqla, iqtisadi çətinliklərə görə irimiqyaslı əmək miqrasiyası ilə, əmək qabiliyyətli əhəlinin artması fonunda işsizliklə və iqlim dəyişikliyi ilə əlaqədardır.⁶¹²

NATO və ABŞ qoşunlarının tez bir vaxtda **Əfqanıstandan** çıxarılması qonşu Tacikistan, Türkmənistan və Özbəkistana, eləcə də bütövlükdə Mərkəzi Asiya regionuna birbaşa təsir etdi. Bu kontekstdə miqrasiya və sərhəd idarəçiliyi, həmçinin ümumi təhlükəsizlik qaydaları Əfqanıstandan miqrantların potensial gelişini nəzərə almaqla uyğunlaşdırılmalı idi. Hazırda Mərkəzi Asiya ölkələrinin Əfqanıstandan miqrantları qəbul etməyə müqavimətini nəzərə alsaq, tənzimlənməyən miqrasiya axını arta bilər. Bundan əlavə, bu ölkələrin vətəndaşlarının Əfqanıstandan qayıtması ilə əlaqədar vəziyyət çətinləşə bilər. Regionun ən azı dörd ölkəsi - Qazaxıstan, Qırğızıstan, Tacikistan və Özbəkistan - Əfqanıstandan, həmçinin İraq və Suriyadan olan vətəndaşlarının repatriasiya proqramlarında fəal iştirak edir. Bütün region ölkələri reabilitasiya və reintegrasiya proqramlarını həyata keçirşə də, bu sahədə də müəyyən çətinliklərlə üzləşirlər.⁶¹³

Tacikistan, Qırğızıstan və Özbəkistan iqtisadiyyatlarının böyük hissəsini (**xaricə əmək miqrasiyası**) və miqrantların pul köçürmələri təşkil edir, məsələn, 2021-ci ildə pul köçürmələrinin hər bir ölkə üçün müvafiq olaraq 2,3, 2,5 və 7,6 milyard ABŞ dolları olacağı proqnozlaşdırılırdı ki, bu da əsasən Rusiya iqtisadiyyatındakı canlanma və neft qiymətlərindəki artımla əlaqəli idi.⁶¹⁴ Bundan başqa, Tacikistan və Qırğızıstan ŞAMA regionunda pul köçürmələrinin ÜDM-də payına görə ilk iki ölkədir: 2021-ci ildə pul köçürmələri Tacikistanda ÜDM-in 30,1%-ni, Qırğızıstanda isə 27,8%-ni təşkil edib. Rusiya Mərkəzi Asiyadan olan əməkçi miqrantların əsas təyinat olkəsi olaraq qalır. Mərkəzi Asiyadan, məsələn, Türkiyə, Cənubi Koreya, BƏƏ və Aİ-yə əmək miqrasiya axınının diversifikasiyası istiqamətində bəzi addımlar

612 MSİBM "Miqrasiyaya baxış, Şərqi Avropa və Mərkəzi Asiya 2022", https://www.icmpd.org/file/download/56967/file/ICMPD_Migration_Outlook_EasternEuropeCentralAsia_2022.pdf, 2022-ci il iyunun 23-də baxılıb.

613 Yuxarıda qeyd olunan mənbə.

614 <https://blogs.worldbank.org/peoplemove/global-remittance-flows-2021-year-recovery-and-surprises>

atılıb, lakin bu, Rusiyaya əmək miqrasiyası ilə müqayisədə az əhəmiyyətlidir. Qeyd etmək lazımdır ki, əmək miqrasiyası Avrasiya İqtisadi İttifaqına (Aİİ) ÜD-lər - Ermənistan, Belarus, Rusiya, Qazaxıstan və Qırğızıstan üçün sərbəst hərəkət və Aİİ əmək bazarına bərabər çıxış imkanları sayəsində sadələşdirilib.⁶¹⁵

İqlim dəyişikliyi Mərkəzi Asiyada daxili və xarici miqrasiya meyilləri və siyasətlərinə müxtəlif yollarla və fərqli səviyyələrdə əhəmiyyətli təsir göstərir. Temperaturun tədricən yüksəlməsi həm dağ, həm də aşağı axar icmalarında su çatışmazlığı ilə nəticələnir və bu vəziyyət təbii təhlükələrin artması riski ilə daha da ağırlaşır. Beləliklə, iqlim dəyişikliyi kənd təsərrüfatı sektoruna ciddi təsir göstərir ki, bu da ərzaq təhlükəsizliyi risklərinin artması⁶¹⁶ ilə birlikdə təsirə məruz qalmış rayonlardan daxili və xarici əmək miqrasiyasını daha da intensivləşdirir. 2050-ci ilə qədər Mərkəzi Asiya regionu 2,4 milyon nəfər iqlim miqrantı ilə üzləşə bilər. Qırğızıstan, Tacikistan və Özbəkistanın sıx məskunlaşdığı dağlararası ərazi olan Fərqanə vadisi xüsusilə zərər çəkə bilər. Mərkəzi Asiyanın ümumi əhalisinin təxminən dördü bir hissəsinin artıq orada yaşamasına baxmayaraq, iqlim dəyişikliyi bu regionda əhali artımına əlavə təkan verə bilər. Bundan əlavə, Mərkəzi Asiyanın daha əlverişli iqlim şəraitinə malik bəzi digər regionları, məsələn, Daşkənd ətrafı, Tacikistanın cənubundakı aşağı dağlıq ərazilər və Qazaxıstanın şimalındakı yaşayış məntəqələri iqlim təsirinə məruz qalan bölgələrdən miqrasiya ilə üzləşə bilər.⁶¹⁷

Qazaxıstan

Hazırda **Qazaxıstanın** Səhiyyə və Sosial Müdafiə Nazirliyi 2022-2026-cı illər üçün yeni Miqrasiya Siyasəti Konsepsiyasını hazırlayır. Miqrasiya sahəsində əvvəlki strateji sənədlər kimi, yeni strategiya da Qazaxıstana yenidən məskunlaşan etnik qazaxların (əvvəllər *oralman* adlanan *kandasların*) və onların ailə üzvlərinin vəziyyətini daha da yaxşılaşdırmalıdır. Yeni strategiyaya əsasən, kandaslar üçün

615 MSİBM "Miqrasiyaya baxış, Şərqi Avropa və Mərkəzi Asiya 2022", https://www.icmpd.org/file/download/56967/file/ICMPD_Migration_Outlook_EasternEuropeCentralAsia_2022.pdf, 2022-ci il iyunun 23-də baxılıb.

616 Dünya Bankı "Mərkəzi Asiyada iqlim dəyişikliyi, şəkilli icmal", <https://zoinet.org/wp-content/uploads/2018/01/Regional-synthesis-Central-Asia-en.pdf>, 2022-ci il iyulun 5-də baxılıb.

617 Dünya Bankı Qrupu "Şərqi Avropa və Mərkəzi Asiyada daxili iqlim miqrasiyası", <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/36248/GroundswellIPN-ECA.pdf?sequence=7&isAllowed=y>; Asiya İnkişaf Bankı İnstitutu "İqlim dəyişikliyi və beynəlxalq miqrasiya: Tacikistandan sübut", <https://www.adb.org/publications/climate-change-international-migration-tajikistan>

yaşama icazəsi və vətəndaşlığın verilməsi, habelə məşğulluq və sosial müdafiə prosedurları təkmilləşdiriləcək. Bundan əlavə, strategiya cənubdan şimala daxili yerdəyişmə üçün daha əlverişli şəraitin təmin edilməsinə yönəldilib.⁶¹⁸

Qırğız Respublikası

2021-ci ildə **Qırğızıstanda** 2021-2030-cu illər üçün yeni Miqrasiya Siyasəti Konsepsiyası təsdiq edilib. Strategiya miqrasiya idarəçiliyinə uzunmüddətli baxışı müəyyən edir. Sənəddə, digər məsələlərlə yanaşı, əməkçi miqrant hüquqlarının müdafiəsi müzakirə olunur və geri qayıdan miqrantlar, xüsusən də qadın və uşaqlar üçün asanlaşdırılmış qayıdışın və davamlı reinteqrasiya yardımının əhəmiyyəti vurğulanır.⁶¹⁹

Tacikistan

Tacikistana gəldikdə, bu ölkənin Əmək, Miqrasiya və Əhəlinin Məşğulluğu Nazirliyi 2030-cu ilə qədər qüvvədə olacaq Milli Miqrasiya Strategiyasının layihəsini hazırlayıb, lakin bu strateji sənəd hələ təsdiqlənməyib. Tacikistanda miqrasiya siyasəti əsasən miqrasiyanın inkişafa müsbət təsirinin artırılmasına yönəldilib. Eynilə, strategiya layihəsi də Tacikistanda miqrasiya proseslərinin hərtərəfli təhlilini təqdim edir və ölkənin inkişafına miqrasiyanın töhfəsini artırmaq üçün bu proseslərin optimallaşdırılmasına diqqət yetirir. Layihəyə əsasən, Tacikistanın miqrasiya siyasəti sahəsində əsas prioritetləri Tacikistandan və Tacikistana əmək, iqlim və daxili miqrasiya idarəçiliyini təkmilləşdirmək və beynəlxalq himayə sahəsində öhdəliklərin davamlı şəkildə həyata keçirilməsini təmin etməkdir.⁶²⁰

Türkmenistan

Türkmenistanda miqrasiya strategiyasının hazırlanması barədə müzakirələrə 2021-ci ildə başlanılıb. Bundan əlavə, Türkmenistan Miqrasiya üzrə Qlobal Paktda

618 Yuxarıda qeyd olunan mənbə.

619 BMTİP Qırğızıstan, <https://www.kg.undp.org/content/kyrgyzstan/ru/home/presscenter/pressreleases/2021/09/migration-research.html>, 2022-ci il iyulun 5-də baxılıb.

620 MSİBM "Miqrasiyaya baxış, Şərqi Avropa və Mərkəzi Asiya 2022", https://www.icmpd.org/file/download/56967/file/ICMPD_Migration_Outlook_EasternEuropeCentralAsia_2022.pdf, 2022-ci il iyunun 23-də baxılıb.

(MQP) müəyyən edilmiş prinsiplərin milli inkişaf strategiyalarına integrasiyası istiqamətində səylərini davam etdirir.⁶²¹

Özbəkistan

Əməkçi miqrantlarının mütəşəkkil şəkildə işə qəbulu məsələsi **Özbəkistanın** miqrasiya idarəçiliyi sistemində mərkəzi yer tutur. Bu məsələ ilə bağlı ölkə 2006-cı ildə Cənubi Koreya, 2016-cı ildə Rusiya və 2019-cu ildə Yaponiya ilə ikitərəfli sazişlər bağlayıb. 2021-ci ildə Polşa, BƏƏ və Səudiyyə Ərəbistanı ilə danışıqlar aparılıb.⁶²² Ümumiyyətlə, Özbəkistanda əmək miqrasiyası məsələləri ümumi dövlət məşğulluq strategiyasının bir hissəsidir ki, bu da əməkçi miqrantların iqtisadi töhfəsinin əhəmiyyətini və hökumətin bunu etiraf etməsini nümayiş etdirir.⁶²³

11.3 Türkiyə

Artıq ardıcıl yeddi ildir ki, Türkiyə dünyada ən çox qaçqın qəbul edən ölkədir: hazırda burada 3,7 milyondan çox Suriyalı müvəqqəti himayə qeydiyyatındadır. Talibanın Əfqanıstanı ələ keçirməsi beynəlxalq himayə üçün əvvəlki ərizəçilərlə yanaşı, bu ölkədən, eləcə də Pakistan, İraq, İran və digər ölkələrdən yeni miqrantların gəlməsi ilə nəticələndi. Miqrant axınlarının artması miqrasiya siyasəti prioritetlərinin integrasiyadan ictimai təhlükəsizliyə tədricən dəyişməsinə səbəb oldu ki, bu da miqrasiya və inkişaf arasında əlaqə üçün artıq ciddi problemlər yaradır. Bununla yanaşı, Türkiyədə miqrasiya siyasəti və müzakirələri geri qayıtmaq məsələlərinə, habelə tənzimlənməyən miqrasiya ilə mübarizəyə və onun qarşısının alınmasına yönəlib.⁶²⁴

621 BMqT, <https://turkmenportal.com/blog/34095/turkmenistan-i-mom-obsudili-realizaciya-sovmestnyh-programm>; Türkmənistan tərəfindən MQP-nin həyata keçirilməsi istiqamətində irəliləyişlərin təhlili https://www.unescap.org/sites/default/d8files/event-documents/Turkmenistan_0.pdf.

622 Özbəkistan Respublikasının Məşğulluq və Əmək Münasibətləri Nazirliyi, <https://mehnat.uz/ru/news/ob-itogah-vstrechi-s-predstavitelyami-diplomaticheskogo-korpusa-respubliki-uzbekistan-v-korolevstve-saudovskaya-araviya-obedinennyh-arabskih-emiratah-i-respublike-polsha>

623 Proqnozlaşdırma və Makroiqtisadi Tədqiqatlar İnstitutu “Özbəkistanda məşğulluq və xarici əmək miqrasiyası sahəsində islahatlar”, <https://ifmr.uz/publications/articles-and-abstracts/migration>

624 MSİBM “Miqrasiyaya baxış, Qərbi Balkanlar və Türkiyə”, https://www.icmpd.org/file/download/57221/file/ICMPD_Migration_Outlook_WB%2526Turkey_2022.pdf, 2022-ci il iyulun 5-də baxılıb.

Türkiyədə (DİN strukturundakı) Miqrasiya İdarəçiliyi üzrə Prezidentlik miqrasiya idarəçiliyi ilə bağlı bütün məsələlərə cavabdehdir. Bu qurum əvvəllər (2013-cü ildə yaradılaraq) fəaliyyət göstərmiş Miqrasiya İdarəçiliyi üzrə Baş İdarəni yenidən təşkil etməklə 2021-ci ildə yaradılıb. Qısaca olaraq, Prezidentlik miqrasiya sahəsində siyasət və strategiyaların həyata keçirilməsinə məsuliyyət daşıyır, qurumlararası koordinasiyanı təmin edir, əcnəbilərin Türkiyəyə gəlməsi və orada qalması, ölkədən getməsi və çıxarılması, beynəlxalq, müvəqqəti himayəsi və insan alveri qurbanlarının müdafiəsi ilə bağlı prosedurları həyata keçirir.⁶²⁵

Prezidentliyin tərkibinə mərkəzi aparat, 148 rayon və 81 əyalət miqrasiya şöbəsi daxildir. Bundan əlavə, burada müvəqqəti məskunlaşma, deportasiya, qəbul və yerləşdirmə mərkəzləri və insan alverinin qurbanları üçün sığınacaq fəaliyyət göstərir. Nəhayət, xaricdəki nümayəndələr - xaricdəki miqrasiya müşavirləri və *attaşeləri* də bu quruma tabedirlər. Əlavə olaraq, strateji səviyyədə qurumlararası əlaqələndirmə məsələləri üçün DİN nəzdində Miqrasiya Şurası təsis edilib.⁶²⁶

Prezidentliyin mərkəzi aparatında, Prezidentlik yanında konkret olaraq tənzimlənməyən miqrasiya ilə mübarizə, beynəlxalq himayə, uyğunlaşma və kommunikasiya, əcnəbilər və ölkədən çıxarılma üzrə beş baş idarə, habelə hüquq müşaviri şöbəsi yaradılıb. Bu, həm də ölkənin miqrasiya siyasəti və idarəçiliyinin əsas istiqamətlərini əks etdirir. Bundan əlavə, qurumun statusunun (Baş idarədən Prezidentliyə qədər) yüksəldilməsi bu tematik sahələr üzrə institusional quruluşun gücləndirilməsi və dövlət idarəçiliyində miqrasiya məsələlərinin daha da prioritetləşdirilməsi üçün güclü zəmin hesab oluna bilər.⁶²⁷

Hazırda Türkiyədə miqrasiya idarəçiliyinin mühüm sahəsi 2016-cı ildə imzalanmış "Aİ-Türkiyə sazişi" ilə - 2015-ci il tarixli Aİ-Türkiyə birgə fəaliyyət planını aktivləşdirən birgə bəyanatla tənzimlənir. Sənəddə aşağıdakı bir neçə əsas məqam razılaşdırılıb:

- ◆ 2016-cı il martın 20-dən etibarən Türkiyədən yunan adalarına keçən bütün yeni tənzimlənməyən miqrantlar Türkiyəyə qaytarılacaq;

625 Türkiyə Respublikası DİN-in Miqrasiya İdarəçiliyi üzrə Prezidentliyi, <https://en.goc.gov.tr/>, 2022-ci il iyulun 5-də baxılıb.

626 Yuxarıda qeyd olunan mənbə.

627 MSİBM "Miqrasiyaya baxış, Qərbi Balkanlar və Türkiyə, https://www.icmpd.org/file/download/57221/file/ICMPD_Migration_Outlook_WB%2526Turkey_2022.pdf, 2022-ci il iyulun 5-də baxılıb.

- ◆ Yunan adalarından Türkiyəyə qaytarılan hər bir suriyalı müqabilində başqa bir suriyalı Aİ-yə köçürüləcək;
- ◆ Türkiyə bu ölkədən Aİ-yə tənzimlənməyən miqrasiya üçün yeni dəniz və ya quru marşrutların açılmasının qarşısını almaq məqsədilə istənilən lazımı tədbirlər görəcək.

Bundan əlavə, Türkiyə ilə Aİ arasında tənzimlənməyən miqrasiya axınının bitmək və ya əhəmiyyətli dərəcədə azalmaq halları ilə bağlı konkret mexanizm təklif edilib və Türkiyə vətəndaşları üçün viza rejiminin liberallaşdırılması müzakirə olunub. Daha sonra Aİ Türkiyədəki Qaçqınlar Fonduna maliyyənin ayrılması sxemini və s. təklif edib.⁶²⁸

Qeyd etmək yerinə düşər ki, 2021-ci ilin aprel ayından başlayaraq Azərbaycan və Türkiyə vətəndaşları hər iki ölkənin ərazisinə birbaşa səfərləri zamanı biometrik şəxsiyyət vəsiqələrindən istifadə edə bilirlər. Həmin şəxslər ölkədə 90 gün vizasız qala biləcəklər. Bu halda, sərhədkeçmə sənədləri, yeni şəxsiyyət vəsiqəsi və ya adi (xarici) pasport ölkə ərazisinə gəlmə tarixindən ən azı 30 gün müddətində etibarlı olmalıdır.⁶²⁹

11.4 İran

İran, uzunmüddətli köçkünlük həyatı yaşayanlar da daxil olmaqla, əhəmiyyətli sayda köçkün əfqanı qəbul edib. Müdafiəyə ehtiyacı olan insanların sayı 2021-ci ildən əhəmiyyətli dərəcədə artmaqda davam edib. 2021-ci il avqustun sonuna, BMTQAK İranda 780.000 nəfər əfqan qaçqını qeydiyyatda alıb. Lakin qaçqınların real sayı bundan dəfələrlə çoxdur. Müxtəlif hesablamalara görə, hazırda İranda Əfqanıstandan olan 2,1-2,25 milyon nəfər sənədsiz miqrant var. Norveç Qaçqınlar Şurasının hesablamalarına əsasən, taliblər hakimiyyəti ələ keçirdikdən sonra, 2021-ci ilin avqust ayının ortaları və noyabr ayı arasında 300.000-ə qədər əfqan İrana qaçıb. Məhdud imkanlara baxmayaraq, 520.000 əfqan tələbə İranın təhsil sisteminə təhsil almağa davam edir və Əfqanıstandan

628 Avropa Parlamenti "Aİ-Türkiyə Bəyanatı və fəaliyyət planı", <https://www.europarl.europa.eu/legislative-train/theme-towards-a-new-policy-on-migration/file-eu-turkey-statement-action-plan>, 2022-ci il iyulun 5-də baxılıb.

629 Azərbaycan Respublikası Dövlət Miqrasiya Xidməti, https://migration.gov.az/en/news_detail/14495, accessed on January 9, 2023.

olan qaçqın əhalinin COVID-19 əleyhinə vaksinasıya nisbəti İran vətəndaşları ilə eyni səviyyədədir.⁶³⁰

İranın xaricdə böyük diasporu var və təxminlərə görə, onun sayı iki-beş milyon arasında dəyişir. Diaspor əsasən son üç emiqrasiya dalğası çərçivəsində formalaşmışdır: 1950-ci illərin əvvəlindən 1979-cu ilə qədər (əsasən orta və yuxarı sinifə aid ailələrdən olan gənclərin təhsil miqrasiyası), 1979-cu il inqilabından sonra (liberal və təhsilli insanlar, tələbələr və alimlər, eləcə də hərbi xidmətdən və gender məhdudiyyətlərindən qaçmış insanlar) və bu əsrin əvvəllərindən başlayaraq bu günə qədər davam edən ən son dalğa. Üçüncü emiqrasiya dalğası iki əsas əhali qrupunu - bir tərəfdən yüksək ixtisaslı şəxsləri, digər tərəfdən isə əməkçi miqrantları və himayə axtaranları əhatə edir. İranlı miqrantların əsas təyinat ölkələri ABŞ, Kanada, Almaniya, İsveç, İsrail, Birləşmiş Krallıq və s.-dir. İran emiqrasiyası və diasporu məsələsi olduqca unikaldır, çünki bu, böyük beyin axını ilə nəticələnib. Mütəxəssislərin hesablamalarına görə, İran inkişaf etməkdə olan və inkişaf etmiş ölkələrin beyin axını siyahısında birinci yerdədir.⁶³¹

İranla bağlı ortaya çıxan digər bir siyasət problemi iqlim səbəbindən daxili və xarici miqrasiyadır. Son onilliklər ərzində İran həm səmərəsiz resurs idarəçiliyi, həm də iqlim dəyişikliyi nəticəsində ölkə daxilində daimi quraqlıqla bağlı su çatışmazlığı, eləcə də daşqınlar səbəbindən ekoloji böhrandan əziyyət çəkir. Bu tendensiya davam edərsə, miqrasiya axınları, əhalisi onsuz da sıx olan İran şəhərləri ilə yanaşı, bu ölkədən kənara da, böyük ehtimalla, artacaq. Daxili miqrasiya müəyyən bölgələrdə ekosistemin gərginliyini artırır və insanlar arasında münaqişələrə səbəb olur. Əhali baxımından yüklənmiş şəhərlərə köçmək infrastruktur və resurslara əlavə təzyiq yaradır. Bu məsələ iqlimlə bağlı daxili miqrasiyanı idarə etmək üçün, şübhəsiz ki, hökumətin səylərini tələb edir.⁶³²

630 MSİBM "Miqrasiyaya baxış, İpək Yolu 2022", https://www.icmpd.org/file/download/56997/file/ICMPD_Migration_Outlook_SilkRoutes-SouthWestAsia_2022.pdf, 2022-ci il iyulun 5-də baxılıb.

631 MPI "İran: Xaricdə böyük diaspor, evdə isə milyonlarla qaçqın", <https://www.migrationpolicy.org/article/iran-vast-diaspora-abroad-and-millions-refugees-home>, 2022-ci il iyulun 6-da baxılıb.

632 Brüssel Beynəlxalq Mərkəzi "İran və iqlim qaçqınları: həyəcanverici vəziyyət", <https://www.bic-rhr.com/research/iran-and-climate-refugees-alarming-situation>, 2022-ci il iyulun 6-da baxılıb.

Yuxarıda qeyd olunan miqrasiya tendensiyaları ölkədə miqrasiya idarəçiliyi üzrə institusional quruluşa təsir göstərir. Qaçqın məsələləri ilə məşğul olan əsas səlahiyyətli dövlət orqanı DİN nəzdində Əcnəbilər və Xarici İmmiqrantlarla İş üzrə Bürodur (ƏXİİB). ƏXİİB-in qaçqınlarla bağlı həyata keçirdiyi ən mühüm fəaliyyət qaçqınların yaşamaq vəsiqələrinin vaxtaşırı yenilənməsidir. “Amayesh” kartı qaçqınlara şərti hərəkət azadlığı, əsas xidmətlərə çıxış və müvəqqəti iş icazəsi almaq hüququ verir. Təhsil Nazirliyi, Savadlılıq naminə Hərəkət Təşkilatı, Səhiyyə Nazirliyi, Texniki-Peşə Təhsili Təşkilatı, İran Tibbi Sığorta Təşkilatı kimi digər dövlət qurumları qaçqınlara təhsil, məşğulluq, səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi ilə məşğul olurlar.⁶³³

Həmçinin, ƏXİİB qaçqınların öz mənşə ölkələrinə könüllü repatriasiyasına cavabdehdir. Könüllü şəkildə geri qayıtmaq istədikləri təqdirdə, qaçqınlar Amayesh kartlarını ƏXİİB-də ləğv etməli və çıxış icazəsi almalıdırlar. Qayıdışla bağlı beynəlxalq müqavilələrə gəldikdə, onların hazırlanması ilə XİN məşğul olur. BMqT və BMTQAK İrandan olan qaçqınların könüllü repatriasiyasına şərait yaradır. Deportasiyaları həyata keçirən İran polisindən başqa, məcburi geri qaytarmaq barədə qərar qəbul etməyə hansı orqanın cavabdeh olduğu aydın deyil. İran vətəndaşlarının bu ölkəyə qayıtması ilə bağlı lazımi sənədləri XİN öz səfirlikləri ilə birlikdə rəsmiləşdirir.

İmmiqrasiya və Pasport Polisi əcnəbi vətəndaşların İrana gəlməsi, burada qalması, işə qəbulu və getməsi ilə məşğul olan səlahiyyətli orqandır. Bu, İranın nizam-intizam qüvvələri nəzdində kəşfiyyət və ictimai təhlükəsizlik polisinin ixtisaslaşmış qurumlarından biridir. İmmiqrasiya və Əcnəbilər Polisi polis və müxtəlif dövlət orqanları və qurumları arasında xarici vətəndaşlarla bağlı məsələlərdə koordinator kimi də fəaliyyət göstərir. Miqrasiya siyasəti üzrə öhdəliklər isə DİN, XİN və Əmək Nazirliyi arasında bölüşdürülür.

Hazırda, xaricdəki diasporla bağlı məsələlər XİN Konsulluq İdarəsinin səlahiyyətinə daxildir. Lakin emiqrasiyanı və ya diasporla əlaqələrə aid məsələləri tənzimləyən vahid hüquqi akt yoxdur. Müxtəlif emiqrasiya aspektlərini pərakəndə tənzimləyən qanunlar və qaydalar mövcuddur. Diasporun sayını nəzərə alaraq, son on il ərzində İran Hökuməti iranlı ekspatriantlarla əlaqələri qorumaq üçün səylər göstərib.

633 BMTQAK İran: İnformasiya bülleteni, 2021-ci il, <https://data.unhcr.org/en/documents/details/88456>, 2022-ci il iyulun 6-da baxılıb.

İran rəsmiləri tez-tez vurğulayırlar ki, iranlı ekspatriantların bacarıq, səriştə və təcrübəsindən milli inkişaf naminə faydalanmaq məqsədilə həmin insanlarla sıx əlaqə saxlamaq üçün dövlət siyasəti və diplomatiya çərçivəsində bütün zəruri tədbirləri görməlidir. Bu baxımdan, hökumətin söyləri emiqrasiyanın tənzimləməsi və ya asanlaşdırılmasından daha çox geri qayıdışın asanlaşdırılmasına yönəlib.

11.5 Mənbələr

MSİBM “Miqrasiyaya baxış 2022”, <https://www.icmpd.org/file/download/56783/file/ICMPD%2520Migration%2520Outlook%25202022.pdf>, 2022-ci il iyunun 17-də baxılıb.

Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi “Azərbaycan, ümumi məlumat”, <https://mfa.gov.az/en/category/general-information>; 2022-ci il iyunun 17-də baxılıb.

MSİBM “Miqrasiyaya baxış 2022”, <https://www.icmpd.org/file/download/56783/file/ICMPD%2520Migration%2520Outlook%25202022.pdf>, 2022-ci il iyunun 17-də baxılıb.

MSİBM bloqu “Avropanın kənd yerləri ukraynalı qaçqın qadınlar üçün münasib təyinat yeridirmi?”, Bernhard Perchining, Jimy Perumadan, <https://www.icmpd.org/blog/2022/are-rural-areas-across-europe-viable-destinations-for-ukrainian-refugee-women>, 2022-ci il iyunun 21-də baxılıb.

MSİBM bloqu “Ukraynadakı müharibə və müvəqqəti himayə intibahı - nə üçün bu yeganə çıxış yolu ola bilər?”, Martin Wagner, <https://www.icmpd.org/blog/2022/the-war-in-ukraine-and-the-renaissance-of-temporary-protection-why-this-might-be-the-only-way-to-go>

Müvəqqəti Himayə Direktivi haqqında əlavə məlumat üçün aşağıdakı “Ümumi Avropa Sığınacaq Sistemi” bölməsinə baxın.

Benilüks İqtisadi İttifaqı dövlətləri, Almaniya Federativ Respublikası və Fransa Respublikası hökumətləri arasında onların ümumi sərhədlərində yoxlamaların təcridcən ləğv edilməsi haqqında 1985-ci il Sazişi, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A42000A0922%2801%29>, 2022-ci il iyunun 17-də baxılıb.

Avropa Komissiyası “Miqrasiya və daxili işlər”, https://ec.europa.eu/home-affairs/policies/schengen-borders-and-visa/schengen-area_en, 2022-ci il iyunun 17-də baxılıb.

Yuxarıda qeyd olunan mənbə.

Sərhəd nəzarətinin COVID-lə əlaqəli olmayan son müvəqqəti bərpası haqqında əlavə məlumat üçün buraya baxın: Avropa Komissiyası “Miqrasiya və daxili işlər, sərhəd nəzarətinin yenidən müvəqqəti bərpası halları”, https://ec.europa.eu/home-affairs/policies/schengen-borders-and-visa/schengen-area/temporary-reintroduction-border-control_en, 2022-ci il iyunun 20-də baxılıb.

“Azərbaycan Respublikası ilə Avropa İttifaqı arasında icazəsiz yaşayan şəxslərin readmissiyası haqqında” Saziş, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A22014A0430%2801%29>, 2023-cü il yanvarın 9-da baxılıb.

“Azərbaycan Respublikası və Avropa İttifaqı arasında vizaların rəsmiləşdirilməsinin sadələşdirilməsi haqqında” Saziş, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A22014A0430%2802%29>, 2022-cü il avqustun 17-də baxılıb.

Əlavə məlumat üçün baxın: Avropa Komissiyası “Miqrasiya və daxili işlər, qanuni miqrasiya və integrasiya”. https://ec.europa.eu/home-affairs/policies/migration-and-asylum/legal-migration-and-integration_en, 2022-ci il iyunun 20-də baxılıb.

Yüksək ixtisaslı məşğulluq məqsədi ilə üçüncü ölkə vətəndaşlarının gəlməsi və yaşaması şərtləri haqqında Aİ Şurasının 2009-cu il 25 may tarixli, 2009/50/EC nömrəli Direktivi, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=cel-ex:32009L0050>, 2022-ci il iyunun 20-də baxılıb.

Yüksək ixtisaslı məşğulluq məqsədi ilə üçüncü ölkə vətəndaşının gəlməsi və yaşaması şərtləri və 2009/50/EC nömrəli Aİ Şurası Direktivinin ləğvi haqqında Avropa Parlamentinin və Aİ Şurasının 2021-ci il 20 oktyabr tarixli 2021/1882 nömrəli Direktivi (Aİ), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32021L1883>, 2022-ci il iyunun 20-də baxılıb.

Üçüncü ölkə vətəndaşlarının mövsümi işçi kimi məşğulluğu məqsədilə gəlməsi və olması şərtləri haqqında Avropa Parlamentinin və Aİ Şurasının 2014-cü il 26 fevral tarixli 2014/36/AB nömrəli Direktivi, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32014L0036>, 2022-ci il iyunun 20-də baxılıb.

Korporasiyadaxili köçürülmə çərçivəsində üçüncü ölkə vətəndaşının gəlməsi və yaşaması şərtləri haqqında Avropa Parlamentinin və Aİ Şurasının 2014-cü il 15 may tarixli 2014/66/EU nömrəli Direktivi, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32014L0066>, 2022-ci il iyunun 20-də baxılıb.

Üçüncü ölkə vətəndaşının tədqiqat, təhsil, təlim, könüllü xidmət, şagird mübadiləsi proqramları və ya təhsil layihələri və ailə işlərində köməkçi məqsədləri üçün gəlməsi və yaşaması şərtləri haqqında Avropa Parlamentinin və Aİ Şurasının 2016-cı il 11 may tarixli 2016/801 nömrəli Direktivi (Aİ), <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2016/801/oj>, 2022-ci il iyunun 20-də baxılıb.

1950-ci il Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası, https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf, 2022-ci il iyunun 21-də baxılıb.

Avropa İttifaqının 2012-ci il tarixli Əsas Hüquqlar Xartiyası, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012P/TXT>, 2022-ci il iyunun 21-də baxılıb.

Ailə birləşməsi hüququ haqqında Aİ Şurasının 2003-cü il 22 sentyabr tarixli 2003/86/EC nömrəli Direktivi, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32003L0086>, 2022-ci il iyunun 21-də baxılıb.

Üçüncü ölkə vətəndaşının üzv dövlətin ərazisində yaşaması və işləməsi məqsədilə vahidicazəüçünvahidmüraciətproseduru və üzvdövlətdəqanuniyaşayanüçüncü ölkə işçiləri üçün ümumi hüquqlar toplusu haqqında Avropa Parlamentinin və Aİ Şurasının 2011-ci il 13 dekabr tarixli 2011/98/EU nömrəli Direktivi, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1552639212905&uri=CELEX:32011L0098>, 2022-ci il iyunun 21-də baxılıb.

Qiymətləndirmə və nəticə barədə daha ətraflı məlumat üçün baxın: Komissiya personalının işçi sənədi, Qanuni miqrasiyaya dair Aİ qanunvericiliyinin faydalılığının yoxlanışı işinin xülasəsi, SWD (2019) 1055 yekun, https://ec.europa.eu/home-affairs/system/files/2019-03/swd_2019-1056-executive-summary_en.pdf; Hesabat: hissə 1: https://ec.europa.eu/home-affairs/system/files/2019-03/swd_2019-1055-staff-working-part1.pdf; hissə 2: https://ec.europa.eu/home-affairs/system/files/2019-03/swd_2019-1055-staff-working-part2.pdf, 2022-ci il iyunun 21-də baxılıb.

MSİBM bloqu “Ümumi Avropa Sığınacaq Sisteminin (CEAS) görüntüsü axtarışında”, Martin Wagner, Paul Baumgartner, <https://www.icmpd.org/blog/2019/in-search-for-a-vision-of-the-common-european-asylum-system-ceas>, 2022-ci il iyunun 21-də baxılıb.

Yuxarıda qeyd olunan mənbə.

Komissiyadan Avropa Parlamentinə, Aİ Şurasına, Avropa İqtisadi və Sosial Komitəsinə və Regionlar Komitəsinə məlumat: “Avropanın Miqrasiya Gündəliyi”, 13.05.2015, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex-3A52015DC0240>, 2022-ci il iyunun 23-də baxılıb.

<https://euaa.europa.eu/>

MSİBM bloqu “Ümumi Avropa Sığınacaq Sisteminin (CEAS) görüntüsü axtarışında”, Martin Wagner, Paul Baumgartner, <https://www.icmpd.org/blog/2019/in-search-for-a-vision-of-the-common-european-asylum-system-ceas>, 2022-ci il iyunun 21-də baxılıb.

Beynəlxalq himayənin təmin edilməsi və geri götürülməsi üçün ümumi prosedurlar haqqında Avropa Parlamentinin və Aİ Şurasının 2013-cü il 26 iyun tarixli, 2013/32/EU nömrəli (yenidən işlənmiş) Direktivi, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013L0032&from=en>, 2022-ci il iyunun 22-də baxılıb.

Beynəlxalq himayə üçün müraciətlərin qəbulu standartlarının müəyyənləşdirilməsi haqqında Avropa Parlamentinin və Aİ Şurasının 2013-cü il 26 iyun tarixli, 2013/33/EU nömrəli (yenidən işlənmiş) Direktivi, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013L0033&from=EN>, 2022-ci il iyunun 22-də baxılıb.

Üçüncü ölkə vətəndaşlarının və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslərin beynəlxalq himayə benefisiarları kimi kvalifikasiyası, qaçqınlar və ya əlavə himayə hüququ olan şəxslər üçün vahid status və verilən himayənin məzmunu üzrə standartlar haqqında Avropa Parlamentinin və Aİ Şurasının 2011-ci il 13 dekabr tarixli, 2011/95/EU nömrəli (yenidən baxılmış) Direktivi, <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2011:337:0009:0026:en:PDF>, 2022-ci il iyunun 22-də baxılıb.

Avropa İttifaqının üzv dövlətlərindən birində təqdim olunmuş sığınacaq müraciətinə baxılması üçün məsul dövlətin müəyyənləşdirilməsi haqqında 1990-cı il Konvensiyası - artıq qüvvədə olmayan Dublin Konvensiyası, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex%3A41997A0819%2801%29>, 2022-ci il iyunun 22-də baxılıb.

Üzv dövlətlərdən birində üçüncü ölkə vətəndaşı və ya vətəndaşlığı olmayan şəxs tərəfindən təqdim olunmuş beynəlxalq himayə müraciətinə baxılması üçün məsul üzv dövlətin müəyyənləşdirilməsi meyarları və mexanizmlərini təsbit edən Avropa Parlamentinin və Aİ Şurasının 2013-cü il 26 iyun tarixli 604/2013 nömrəli (yenidən baxılmış) Əsasnaməsi (Aİ), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:02013R0604-20130629>, 2022-ci il iyunun 22-də baxılıb.

Üzv dövlətlərdən birində üçüncü ölkə vətəndaşı və ya vətəndaşlığı olmayan şəxs tərəfindən təqdim olunmuş beynəlxalq himayə müraciətinə baxılması üçün məsul üzv dövlətin müəyyənləşdirilməsi meyarları və mexanizmlərini təsbit edən 604/2013 nömrəli Əsasnamənin (Aİ) effektiv tətbiqi məqsədilə, həmçinin hüquq-mühafizə məqsədləri üçün üzv dövlətlərin hüquq-mühafizə orqanları və Europol tərəfindən Eurodac məlumatları ilə tutuşdurulması barədə sorğular əsasında barmaq izlərinin müqayisəsi üçün "Eurodac"-ın yaradılması haqqında və azadlıq, təhlükəsizlik və ədalət sahəsində genişmiqyaslı IT sistemlərinin operativ idarə edilməsi üzrə Avropa Agentliyinin yaradılmasını nəzərdə tutan 1077/2011 nömrəli Əsasnaməyə (Aİ) düzəlişlərin edilməsi haqqında Avropa Parlamentinin və Aİ Şurasının 2013-cü il 26 iyun tarixli 603/2013 sayılı Əsasnaməsi, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32013R0603>, 2022-ci il iyunun 22-də baxılıb.

Köçkünlərin kütləvi axını zamanı müvəqqəti himayenin təmin edilməsi üçün minimum standartlar, belə şəxslərin qəbul edilməsində üzv dövlətlər arasında səylərin balansını təşviq edən tədbirlər və əldə olunmuş nəticələrə görə məsuliyyət haqqında Aİ Şurasının 2001-ci il 20 iyul tarixli 2001/55/EC nömrəli Direktivi., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32001L0055&qid=1648223587338>, 2022-ci il iyunun 22-də baxılıb.

Yuxarıda qeyd olunan mənbə.

Komissiyanın yeni Miqrasiya və Sığınacaq Paktı haqqında məlumatı, 23.9.2020, [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX-%3A52020DC0609](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0609), 2022-ci il iyunun 22-də baxılıb.

Avropa Komissiyası “Yeni Miqrasiya və Sığınacaq Paktı: sual-cavablar”, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_20_1707#contains, 2022-ci il iyunun 22-də baxılıb.

Yuxarıda qeyd olunan mənbə.

MSİBM “Miqrasiyaya baxış, Şərqi Avropa və Mərkəzi Asiya 2022”, https://www.icmpd.org/file/download/56967/file/ICMPD_Migration_Outlook_Eastern-EuropeCentralAsia_2022.pdf, 2022-ci il iyulun 4-də baxılıb.

Yuxarıda qeyd olunan mənbə.

BMTQAK “Operativ məlumat portalı, Ukrayna”, <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>, 2022-ci il iyunun 23-də baxılıb.

BMTİHAK “Ukrayna: ekspertlər deyirlər ki, milyonlarla qaçqının travması və yardıma təcili ehtiyacı var”, 5 may 2022-ci il, <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2022/05/ukraine-millions-displaced-traumatised-and-urgently-need-help-say-experts#:~:text=%E2%80%9CSince%2024%20February%2C%20nearly%2012.8,percent%20of%20the%20entire%20population;2022-ci%20il%20i%20yunun%2023-d%C3%A9%20baxılıb.>

Komissiyanın Avropa Parlamentinə və Aİ Şurasına təqdim etdiyi “Vizanın dayandırılması mexanizminə dair” hesabat, COM/2021/602, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021DC0602>, 2022-ci il iyunun 23-də baxılıb.

Aİ-yə üzlük müraciətlərinə dair Avropa Komissiyasının rəyləri, İnformasiya bületeni, iyun 2022-ci il, file:///C:/Users/WagnerV/Downloads/factsheet_accession_opinion.pdf, 2022-ci il iyunun 23-də baxılıb.

Avropa Parlamenti “Xəbərlər”, <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20220616IPR33216/grant-eu-candidate-status-to-ukraine-and-moldova-without-delay-meps-demand>, 2022-ci il iyunun 23-də baxılıb.

Avropa Komissiyası “Avropa qonşuluq siyasəti və genişlənmə danışıqları, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/enlargement-policy/conditions-membership/chapters-acquis_en, 2022-ci il iyunun 23-də baxılıb.

Avropa Komissiyası “AMŞ”, https://ec.europa.eu/home-affairs/news/emn-welcomes-georgia-and-moldova-2021-03-12_en, 2022-ci il iyunun 23-də baxılıb.

Gürcüstanın Miqrasiya Məsələləri üzrə Dövlət Komissiyası “Miqrasiya strategiyası”, https://migration.commission.ge/index.php?article_id=216&clang=1, 2022-ci il iyunun 23-də baxılıb..

MSİBM “Miqrasiyaya baxış, Şərqi Avropa və Mərkəzi Asiya 2022”, https://www.icmpd.org/file/download/56967/file/ICMPD_Migration_Outlook_Eastern-EuropeCentralAsia_2022.pdf, 2022-ci il iyunun 23-də baxılıb.

Gürcüstanın Miqrasiya Məsələləri üzrə Dövlət Komissiyası, https://migration.commission.ge/index.php?article_id=1&clang=1, 2022-ci il iyunun 23-də baxılıb.

Milli Miqrasiya və Sığınacaq Strategiyasının təsdiq edilməsi haqqında Moldova Respublikası Hökumətinin 2011-ci il 8 sentyabr tarixli, 655 nömrəli Qərarı, https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=56020&lang=ro, 2022-ci il iyunun 23-də baxılıb.

MSİBM “Miqrasiyaya baxış, Şərqi Avropa və Mərkəzi Asiya 2022”, https://www.icmpd.org/file/download/56967/file/ICMPD_Migration_Outlook_Eastern-EuropeCentralAsia_2022.pdf, 2022-ci il iyunun 23-də baxılıb.

GMP Moldovada emiqrasiya və miqrasiya ilə bağlı məlumat və statistika üçün göstəricilərin siyahısını təsdiq edən hökumətin 24.08.2012-ci il tarixli 634 nömrəli qərarına əsasən hazırlanır. Moldovanın mövcud GMP-si ilə burada tanış olmaq mümkündür: <http://bma.gov.md/ro/documente/raport-analitic>.

Nazirliyin rəsmi saytı - <https://msmps.gov.md/en>.

Nazirliyin rəsmi saytı - <https://mecc.gov.md/en>

Nazirliyin rəsmi saytı - <https://mei.gov.md/en>

Nazirliyin rəsmi saytı - <http://www.mfa.gov.md/start-page-en/>

Büronun rəsmi saytı - <https://brd.gov.md/ru>.

Ukrayna Ali Radası “2025-ci ilə qədər Dövlət Miqrasiya Siyasəti Strategiyasının təsdiq edilməsi haqqında Hökumətin qərarı”, 12 iyul 2017-ci il, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80#Text>, 2022-ci il iyunun 23-də baxılıb.

MSİBM “Miqrasiyaya baxış, Şərqi Avropa və Mərkəzi Asiya 2022”, https://www.icmpd.org/file/download/56967/file/ICMPD_Migration_Outlook_Eastern-EuropeCentralAsia_2022.pdf, 2022-ci il iyunun 23-də baxılıb.

BMTQAK “Operativ məlumat portalı, Ukrayna”, <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>, 2022-ci il iyunun 23-də baxılıb.

BMTİHAK “Ukrayna: ekspertlər deyirlər ki, milyonlarla köçkünün travması və yardıma təcili ehtiyacı var”, 5 may 2022-ci il, [AI Şurası, <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/eastern-partnership/belarus/>, 2022-ci il iyulun 4-də baxılıb.](https://www.ohchr.org/en/press-releases/2022/05/ukraine-millions-displaced-traumatised-and-urgently-need-help-say-experts#:~:text=%E2%80%9CSince%2024%20February%2C%20nearly%2012.8,percent%20of%20the%20entire%20population;2022-ci il iyunun 23-də baxılıb.</p></div><div data-bbox=)

RIA Xəbərləri, <https://ria.ru/20211105/mezentsev-1757782354.html>, 2022-ci il iyulun 4-də baxılıb.

MSİBM “Miqrasiyaya baxış, Şərqi Avropa və Mərkəzi Asiya 2022”, https://www.icmpd.org/file/download/56967/file/ICMPD_Migration_Outlook_Eastern-EuropeCentralAsia_2022.pdf, 2022-ci il iyunun 23-də baxılıb.

Azad Avropa Radiosu, 2021-ci ildə Almaniyaya 11 mindən çox miqrant Belarus marşrutu ilə daxil olub. <https://www.rferl.org/a/germany-belarus-mi>

grants-poland-/31629033.html; Sənəddə deyilir ki, miqrant böhranı ilə əlaqədar Aİ Belarusa daha çox sanksiya tətbiq etməyə hazırdır, <https://www.rferl.org/a/eu-belarus-sanctions-document-belavia/31586805.html>; Belarusiyadakı vəziyyətin icmalı, <https://www.rferl.org/z/658>

2019-2025-ci illər üçün Dövlət Miqrasiya Siyasəti Konsepsiyasının təsdiq edilməsi haqqında 2018-ci il 31 oktyabr tarixli Sərəncam; <http://kremlin.ru/acts/news/58997>

Rusiya Federasiyası Hökuməti tərəfindən təsdiq edilmiş Dövlət Miqrasiya Siyasəti Konsepsiyasının həyata keçirilməsi üzrə Tədbirlər Planı, 2020-ci il, may, <https://nalogcodex.ru/government/rasporyazhenie-pravitelstva-rf-ot-30.05.2020-n-1452-r>

MSİBM “Miqrasiyaya baxış, Şərqi Avropa və Mərkəzi Asiya 2022”, https://www.icmpd.org/file/download/56967/file/ICMPD_Migration_Outlook_Eastern-EuropeCentralAsia_2022.pdf, 2022-ci il iyunun 23-də baxılıb.

BMTQAK “Operativ məlumat portalı, Ukrayna”, <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>, 2022-ci il iyunun 23-də baxılıb.

Vilson Mərkəzi, “Emiqrasiya 2022: Rəusiya qaçqınları üçün demokratiya məktəbi”, <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/emigration-2022-school-democracy-russian-refugees>, 2022-ci il iyulun 4-də baxılıb.

MSİBM “Miqrasiyaya baxış, Şərqi Avropa və Mərkəzi Asiya 2022”, https://www.icmpd.org/file/download/56967/file/ICMPD_Migration_Outlook_Eastern-EuropeCentralAsia_2022.pdf, 2022-ci il iyunun 23-də baxılıb.

Yuxarıda qeyd olunan mənbə.

<https://blogs.worldbank.org/peoplemove/global-remittance-flows-2021-year-recovery-and-surprises>

MSİBM “Miqrasiyaya baxış, Şərqi Avropa və Mərkəzi Asiya 2022”, https://www.icmpd.org/file/download/56967/file/ICMPD_Migration_Outlook_Eastern-EuropeCentralAsia_2022.pdf, 2022-ci il iyunun 23-də baxılıb.

Dünya Bankı “Mərkəzi Asiyada iqlim dəyişikliyi, şəkilli icmal”, <https://zoinet.org/wp-content/uploads/2018/01/Regional-synthesis-Central-Asia-en.pdf>, 2022-ci il iyulun 5-də baxılıb.

Dünya Bankı Qrupu “Şərqi Avropa və Mərkəzi Asiyada daxili iqlim miqrasiyası”, <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/36248/GroundswellPN-ECA.pdf?sequence=7&isAllowed=y>; Asiya İnkişaf Bankı İnstitutu “İqlim dəyişikliyi və beynəlxalq miqrasiya: Tacikistandan sübut”, <https://www.adb.org/publications/climate-change-international-migration-tajikistan>

Yuxarıda qeyd olunan mənbə.

BMTİP Qırğızıstan, <https://www.kg.undp.org/content/kyrgyzstan/ru/home/presscenter/pressreleases/2021/09/migration-research.html>, 2022-ci il iyulun 5-də baxılıb.

MSİBM “Miqrasiyaya baxış, Şərqi Avropa və Mərkəzi Asiya 2022”, https://www.icmpd.org/file/download/56967/file/ICMPD_Migration_Outlook_Eastern-EuropeCentralAsia_2022.pdf, 2022-ci il iyunun 23-də baxılıb.

BMqT, <https://turkmenportal.com/blog/34095/turkmenistan-i-mom-obsudili-realizaciyu-sovmestnyh-programm>; Türkmənistan tərəfindən MQP-nin həyata keçirilməsi istiqamətində irəliləyişlərin təhlili https://www.unescap.org/sites/default/d8files/event-documents/Turkmenistan_0.pdf.

Özbəkistan Respublikasının Məşğulluq və Əmək Münasibətləri Nazirliyi, <https://mehnat.uz/ru/news/ob-itogah-vstrechi-s-predstaviteleyami-diplomaticheskogo-korpusa-respubliki-uzbekistan-v-korolevstve-saudovskaya-araviya-obedennyyh-arabskih-emiratah-i-respublike-polsha>

Proqnozlaşdırma və Makroiqtisadi Tədqiqatlar İnstitutu “Özbəkistanda məşğulluq və xarici əmək miqrasiyası sahəsində islahatlar”, <https://ifmr.uz/publications/articles-and-abstracts/migration>

MSİBM “Miqrasiyaya baxış, Qərbi Balkanlar və Türkiyə”, https://www.icmpd.org/file/download/57221/file/ICMPD_Migration_Outlook_WB%2526Turkey_2022.pdf, 2022-ci il iyulun 5-də baxılıb.

Türkiyə Respublikası DİN-in Miqrasiya İdarəçiliyi üzrə Prezidentliyi, <https://en.goc.gov.tr/>, 2022-ci il iyulun 5-də baxılıb.

Yuxarıda qeyd olunan mənbə.

MSİBM “Miqrasiyaya baxış, Qərbi Balkanlar və Türkiyə, https://www.icmpd.org/file/download/57221/file/ICMPD_Migration_Outlook_WB%2526Turkey_2022.pdf, 2022-ci il iyulun 5-də baxılıb.

Avropa Parlamenti “Aİ-Türkiyə Bəyanatı və fəaliyyət planı”, <https://www.europarl.europa.eu/legislative-train/theme-towards-a-new-policy-on-migration/file-eu-turkey-statement-action-plan>, 2022-ci il iyulun 5-də baxılıb.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Miqrasiya Xidməti, https://migration.gov.az/en/news_detail/14495, accessed on January 9, 2023.

MSİBM “Miqrasiyaya baxış, İpək Yolu 2022”, https://www.icmpd.org/file/download/56997/file/ICMPD_Migration_Outlook_SilkRoutes-SouthWestAsia_2022.pdf, 2022-ci il iyulun 5-də baxılıb.

MPI “İran: Xaricdə böyük diaspor, evdə isə milyonlarla qaçqın”, <https://www.migrationpolicy.org/article/iran-vast-diaspora-abroad-and-millions-refugees-home>, 2022-ci il iyulun 6-da baxılıb.

Brüssel Beynəlxalq Mərkəzi “İran və iqlim qaçqınları: həyəcanverici vəziyyət”, <https://www.bic-rhr.com/research/iran-and-climate-refugees-alarming-situation>, 2022-ci il iyulun 6-da baxılıb.

BMTQAK İran: İnformasiya bülleteni, 2021-ci il, <https://data.unhcr.org/en/documents/details/88456>, 2022-ci il iyulun 6-da baxılıb.

Miqrasiya üzrə Dərslik 2021-ci ilin iyun ayından 2024-cü ilin may ayına qədər Azərbaycanda icra edilən Aİ tərəfindən maliyyələşdirilmiş “Azərbaycanla Yerdəyişmə üzrə Tərəfdaşlığın həyata keçirilməsinə dəstək” (MOBILAZE 2) layihəsi çərçivəsində hazırlanmışdır. Bu dərslik Azərbaycanla bağlı miqrasiya prosesləri haqqında daha çox məlumat əldə etmək istəyənlər və ya bu məsələni hərtərəfli öyrənmək istəyənlər üçün inqilabi əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycanda miqrasiya ilə bağlı belə müəkkəb və akademik əsər hələ çap olunmamışdır. Bu miqrasiya dərsliyi iki dildə, Azərbaycan və ingilis dillərində nəşr olunacaqdır. Bundan əlavə, miqrasiya dərsliyi miqrasiya tədqiqatlarına fənlərarası yanaşmaya əsaslanır və beynəlxalq miqrasiya global fenomen kimi elmi baxımdan müzakirə edilir.

Dərslik oxucuya beynəlxalq miqrasiyanın aktual və hərtərəfli təhlilini təqdim etmək məqsədi daşıyır. Dərslik, Miqrasiya Siyasətinin İnkişafı üzrə Beynəlxalq Mərkəzin Azərbaycan nümayəndəliyinin dəstəyi ilə yerli və beynəlxalq ekspertlər tərəfindən hazırlanıb. Bu dərslik Azərbaycanda akademik ictimaiyyətin imkanlarını müəyyən edərək gücləndirəcəyindən, miqrasiya dərsliyinin miqrasiya sahəsində tədrisi və tədqiqatı təkmilləşdirməklə Azərbaycana xas olan miqrasiya siyasəti qaydalarına dair bilikləri dərinləşdirəcək. Dərslik miqrasiya bələdçisi qismində təkcə tələbələr, yerli və beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatları, dövlət qurumları və miqrasiyanın idarə edilməsinin xüsusi məsələləri ilə məşğul olan siyasətçilər üçün deyil, həm də bütövlükdə cəmiyyət üçün vacibdir.